

David. Lefant Parisiensis ord. Præd. Concordantiæ Augustinianæ, sive collectio omnium sententiarum, quæ sparsim reperiuntur in omnibus S. Augustini Operibus ad instar Concordantiarum Sacræ Scripturæ Tom. I, Paris, 1656, in-fol.; II, 1665.

Ejusdem Biblia Augustiniana, sive collectio et explicatio omnium locorum Sacræ Scripturæ, quæ spar-

sim reperiuntur in omnibus S. Augustini Operibus, ordine Biblico. Paris, 1664, 1670, tomis II.

Albertus, Dux Luinensis (de Luines) Parisiis demortuus d. 10. Oct. a. 1690. æt. 69, edidit Sententias et Instructiones ex S. Augustino excerptas. Parisiis 1677. Hæc Colonienses p. 214.

Hactenus omnino de Augustino dictum esto.

VARIORUM * EXERCITATIONES

IN

S. AUGUSTINI OPERA.

IN TOMUM PRIMUM.

DESIDERII ERASMI CENSURA

IN LIBROS RETRACTATIONUM ET CONFSSIONUM.

Erit fortasse qui miretur cur his duobus operibus primum dederimus locum. Is rationem accipiat: Dux res sunt quæ vehementer et accendunt ad lectionem, et conducunt ad intellectum voluminis, vita auctoris cognita et operis non ignotum argumentum. Plurimum enim refert, quam existimationem, quem animum afferas ad legendum: nec facile dictu sit quantum in iudicando momenti habeat præsumpta de homine opinio. Frequenter exosculamur dictum ab eo profectum quem amamus, de quo magnifice sentimus, consputuri si ab alio quem odimus venisse crederetur. Utraique commoditatem vir sanctus juxta ac prudens Augustinus his duobus lucubrationibus nobis procuravit. Libris Retractingum omnium operum suorum argumenta contexuit, et Confessionum libris vitam omnem suam depinxit, quorum utrumque tam diligenter ab illo factum est, ut iniquior aliquis suspicari possit non prorsus abfuisse humanam affectum *κενοδοξία* seu *φλαυρία* cuiquam affinem. Verum res longe secus habet, si qui optimi viri consilium expendat. Olim solemne erat præstantium virorum gesta libris et orationibus celebrare. Hoc exemplum a militia ad studia, a Græcis ad Latinos et barbaros, a ducibus ac philosophis ad episcopos demanavit. Perspicuus itaque frequenter in historiis hujusmodi multum falsitatis inveniri, sive immodico studio, sive

B errore scriptoris, sive etiam inopia fidei ac laudis amore, maluit ipse sui historiographus esse: nimirum, sibi conscius quam non assentaretur sibi, deinde probe cognitum habens se nulli mortalium notiozem esse posse quam esset sibi. Nam, ut omittam animorum abstrusos sinus, quos quisque suos novit, nec quilibet tamen pernovit, quoram vitæ portionem ne vorunt qui nobis arctissima familiaritate juncti sunt? Porro famæ quanta levitas, quanta vanitas? Ad hoc quantum humanæ memoriæ perfluvium? Cum duo rem aut orationem eandem, cui pariter interfuerunt, referunt, quanta narrationis diversitas? Jam quid istos memorem qui fabulis impudenter vanis et confictis miraculis memoriæ eorum quibus favent, student vulgo commendare, nonnunquam ea laudantes quæ laudatus nec fecit, nec probavit? Et arbitror fuisse qui piæ existimarint hujusmodi fucis animos ad religionis studium accendere. Ego pestilens hoc rabularum genus inter Christianos semper sum excratus, qui neque sciunt veram pietatis imaginem adumbrare, quod nemo novit nisi vere pius, quales si essent illi, nunquam talibus mendacis fallerent discipulos illius qui veritas est, et hujusmodi technis hoc efficiunt ut nec vera narrantis habeatur fides. Horum ne quid accidere posset, Augustinus suo penicillo seipsum nobis depinxit, idque ut majore cum fide faceret, nec mala sua reticuit, nec hominibus ista loquitur, sed Deo consistetur, cui mentiri nec piæ

* De his auctoribus lectorem monitum volumus, non omnes pari orthodoxiæ laude commendari. Nemini enim non notum est, Erasmus Roterodamum necnon et Phereponum, seu potius Joannem Clericum (le Clerc) sub hoc fictitio nomine latentem, in multis heterodoxiæ reos a viris catholicis haberi. Verumtamen, cum satis multæ illorum in S. Augustinum annotationes non mediocris sint momenti, has reticere volumus, propter locos aliquot non penitus irreprehensos aut etiam erroneos, a quibus studiosus quisque facile præcavere poterit.

D Cæterum quis nesciat quædam hæresiarcharum et paganorum opera studiose scipius suis e collecta, tum ne si quid intermiseretur boni, deperderetur, tum etiam ut quod errorem sapientum novum historiæ ecclesiasticæ suppeditaret monumentum. Hujus rei testes sunt scholiastæ, commentatores collectoresque duorum quæ præcesere sæculorum, atque in primis Benedictini, quibus, heterodoxorum omnis generis, v. g., Celsi, Porphyrii, Juliani, Pelagii et aliorum erramenta suis editionibus quasi suscitasse, a nemine unquam vitio versum est. Edit.

est, nec tutum. Jam in voluminibus quanta fuerit inscriptionum vel impostura vel infelicitas reputans, dum vel incuria multæ celebrium scriptorum lucubrationes intercidunt, vel incitia studiove fraudatis auctoribus in alienum nomen plagio transferuntur, vel sub gratioso piorum hominum titulo supposititii nugonum, ne dicam hæreticorum libelli sparguntur in vulgus, libris Retractationum his malis occurrit tanta cura, ut singulorum operum et titulos et tempora et argumenta et occasiones et initia notarit, adeo nihil prætermittens, ut nec ea quæ prælusit catechumenus, quæ vix orsus fuerat, quæ non agnoscebat, denique nec psalmum vulgari rhythmo scriptum in Donati factionem præterierit. Patiar ut hanc diligentiam reprehendas, si prius supputaris quantum egregiorum voluminum nobis aliorum indiligentia perierit, quantum nœniam mendacibus titulis obrusum sit orbi Christiano. Atque utinam pari diligentia quod cœperat absolvisset! Recognovit enim quidquid aliquo pacto libri nomen meretur. Superebant epistolæ et tractatus, quas ipse testatur ab aliis hominibus vocari, hos dividit bifariam, in dictatos, et dictos ad populum. Quædam enim sic dicebantur, ut ex consensu dicentis ad preces amicorum a notariis exciperentur, quæ dicebantur. Idem nonnunquam fiebat et apud populum, velut in actis solemnibus. Quanquam id temporis fere notariorum celeritas excipiebat quidquid publicitus apud multitudinem dicebatur. Quod quidem ut ubique facere molestum sit, ita in seriis disputationibus aut concionibus facere vehementer conducibile fuerit. Nunc quidem apud multitudinem quamlibet frequentem dicunt quidquid animo collubatum fuerit: cum urgentur, dejerant se nihil ejusmodi dixisse: ex adverso nonnullis exhibetur negotium, quasi dixerint quod non dixerunt. Hic si quis citet testem populum, bellua multorum est capitum, ut ait ille: scriptura manens certius litem dirimit. Recognita certum habent parentem. De epistolis et tractatibus aliunde sumendum est iudicium. Neque tamen protinus adulterinum haberi debet quidquid in catalogo non recensetur, cum nec epistola sit nec homilia. Quanquam enim senex hoc opus accuravit, tamen certum est illum postea quædam dedisse in hunc ordinem accersenda, veluti librum de Hæresibus ad Quodvultdeum. Aliis igitur argumentis docendum est quædam esse ambigui partus, quædam certo notha. Porro libri Confessionum non solum huc conducunt, ut avidius legamus illius scripta, cuius et sincerissimam erga Deum pietatem et flagrantissimam erga proximum caritatem cognovimus; verum habent et aliam utilitatem, eamque geminam. Altera est, qua hinc cognitis personis rectius intelligimus dialogos illius et epistolas; altera, qua qui familiariter noverant ingenium, sensum ac dictionem hominis, multis non offenduntur quibus graviter erant offendendi, si hæc ignorarent: id esse verissimum abunde docet vitæ communis experientia. Quosdam natura tristiores, parum amicos crederes, ni perspectum haberes in-

genium. Alios blandiores vè. adulari vel ridere credas; rursus alios occulta naturæ vi proclives ad jocandum, parum graves arbitrere, ni propius ac domesticæ nosse. Nec dubito quin hoc multis usu veniat eorum qui recens ad Augustinianorum voluminum lectionem velut in colloquium illius veniunt. Offendit species quædam loquacitatis, offendunt in longum productæ periodi, ostendit oratio nonnunquam ad popularem sermonem degenerans, offendit earundem rerum crebra repetitio; dicas alicubi quiddam esse subinane, et affectum hominis sibi plus æquo placentis. Cæterum ubi diutina lectione factus sis familiarior, sermonis copiam et eadem subinde iterata facile excusat docendi studium, et quod docuit penitus animis hominum insigendi: circuitus prolixiores quibus comes esse solet obscuritas, arguunt admirandam memoriæ felicitatem et ut ingenio secundissimo plurima sese confertim offerunt, multa paucis complectendi studium: dictionis humilitatem excusat caritas, οὐχ ὑψηλοφωνοῦσα, ἀλλὰ τοῖς ταπεινοῖς συναπαγομένη. Paulinis enim verbis libenter utimur. Quemadmodum autem erat alienarum virtutum candidissimus æstimator, ita mire φιλόστοργος fuisse videtur erga cognatos et amicos, quod ipsum eximie cuiusdam humanitatis indicium est. Suas vero dotes nec ignoravit ob stultitiam, nec odit ob putiditatem. Verum hæcenus, ut ea res nihil officiat hominis insigni modestiæ. Non aliter amat, non aliter prædicat in se dona Dei, quam amare ac prædicaret in aliis: Ignorare tua bona, stupiditatis est; non prædicare Domini benignitatem, ingratitude est; non expendere in utilitatem proximi quod acceperis, impietas est; non gaudere de fructu fraterno quem Dominus per te contulit, impij simul et ingrati livoris est. Quomodo deprimes talentum in usuram si non agnoscas quod tibi traditum sit? Quomodo possis inde tollere cristas, quod intelligas totum esse gratitiæ Dei benignitatis? Quoties autem divina bonitas te velut organo dignatur uti, ad juvandos alios, non habes quod insolescas, sed habes unde gratulere fratribus, unde gratias agas Deo, tuo pariter et illorum nomine. Sic amavit, sic prædicavit suas dotes vir sanctissimus. Quanquam in iis libris quos scripsit catechumenus, deprehendas nonnihil humanæ gloriæ, quem affectum minime malum generosissimis quibusque ingeniis potissimum videmus insitum esse. Non enim excusare conabor quod ipse putavit accusandum, dicens eos libros quos scripsit rudis adhuc ac velut infans in philosophia Christiana, ita servisse Christo, ut adhuc resipere scholarum superbiæ, magisque spirarent Platonis dogmata, quam divinarum Scripturarum mysteria. Habet Africa suum quoddam ingenium, et habebat omnino quiddam suæ gentis Augustinus, nisi Christus illum in alium virum transformasset. Porro Confessionum libri quos et otiosus et otiosis scripsisse videtur, habent quiddam peculiari molestiæ. Primum in hoc quod multa de seipso commemorat, partim minutiora, quam ut ea severiore prædix ingenio commemoranda putaret, par-

tim ad gloriam speciem accedentia. Quid autem fastidiosius quam humani livor ingenii, si quis quidquamlibet modesto de seipso prædicet? Ad hæc, dum de rebus humilioribus, ne dicam sordidioribus, velut de infantia, de ephobia, de affectu libidinis, deque similibus verba faciens, studet iis quæ dicuntur orationis honorem addere, veluti pudorem sententiarum hoc velo tegens, fit hæc occasione nonnunquam obscurior. Verum hæc tediola si devoraris, reliqua cum majore tum fructu, tum voluptate perleges.

ANIMADVERSIONES *

IN LIBROS RETRACTATIONUM.

Prolog. § 1. *Tractatibus.*] Hoc est sermonibus seu concionibus, quibus populo Scripturam interpretatus est: nam *tractare*, eo sermo, erat concionari, et *tractatores* dicebantur Scripturæ interpretes. Quarum vocem non rara sunt apud Cyprianum exempla.

Ibid. *Denotem.*] Id est gravi improbantis nota inuram, ut censoris erat mores malorum *notare*. Frequenter ea notione apud Tertullianum verbum hoc occurrit, ut initio lib. de Pallio, *habitus denotare*. Vide indicem Glossarum Tertulliani.

§ 2. *Abest ut multiloquium deputem, etc.*] Expressit Augustinus hæc Philemonis comici, quæ et alii imitati sunt.

Τὸν μὴ λέγοντα τῶν δεινῶν μηδὲ ἐν
Μακρὸν νόμιζε, κἀν δὲ εἶπε συλλαβίας.
Τὸν δ' εὖ λέγοντα, μὴ νόμιζε, εἶναι μακρὸν,
μηδ' ἂν σφόδρ' εἶπε πολλά, καὶ πολὺν χρόνον.
Τεκμήριον δὲ τοῦδ' ἐστὶ τὸν Ὀμηρον λάβε.
Οὗτος γὰρ ἡμῖν μεριμνάς ἐπὶ τὸν γράφει,
Ἄλλ' οὐδὲ εἰς Ὀμηρον εἶρηκε μακρὸν.

Longum censeo dicentem nihil eorum quæ dici debent, vel si duas dixerit syllabas. Bene vero dicentem ne estimato longum esse, ne si multa quidem dixerit et multo tempore. Argumentum certum hujus rei ex Homero accipit. Sic enim nobis multas myriadas versuum scribit; at nemo Homerum dixit longum. Exstat locus tit. 36 Florilegii Joan. Stobæi. Vide et epist. 20 lib. 1 Plinii.

LIBRO 1. Cap. 1, § 2. *Cujus ratio et causa secreta est.*] Si hæc tantum *casui* tribuerentur et dicerentur *fortuita*, essent hæc duntaxat nomina quibus ignorantiam nostram velaremus. Sed *fortuita* etiam recto dicantur, quæ scholastico sermone vocantur *contingentia*, hoc est quæ non evenire et evenire æque possunt: qualia sunt quæ pendent a libertate naturarum intelligentium, quæ interdum ut velint nulla, non modo necessitate, sed ne ratione quidem aut affectu ullo, vel certe ineluctabili adducuntur. Quamquam hæc quoque pendent a divina providentia, quæ inscicia aut invita nihil contingit; et quæ mutationem quamvis rebus omnibus potest asserre. Igitur cum nulla sit necessaria causa cur nonnulla velimus, illa ideo *fortuita* dici possint; non vero duntaxat quæ a eorum *causa et ratio secreta est*. Verum hic locus non est hæc de re agendi.

* In hac Animadversionum c. II. lectione, Pheropono ascribendum est quiddam non est alio nomine signatum. EBIT.

Ibid., § 3. *Amorem pulchritudinis.*] *ελεγκτικὸς* duo significat, elegantiae quidem atque munditiarum amorem, in rebus corporeis; studium vero rerum honestarum, ubi sermo de rebus ad animam pertinentibus. Dorebunt hæc quævis lexicæ. Ideoque minus commode veritas *amorem pulchritudinis*, quibus verbis significatur tantum amor formosorum puerorum, aut formosarum mulierum. Fateor *φιλον* esse *amicum* et *καλὸν* *pulchrum*, æque ac *elegantem* aut *honestum*. Sed ex usu, non ex etymologia sunt explicanda verba. Interea merito damnat suam philocaliam Augustinus, quia sumitur illic pro amore munditiarum. Vide lib. II contra Academicos, cap. 2. Si vero philocaliam vocasset amorem rerum honestarum, non esset cur nomen hoc damnaret, quasi idem significaret ac philosophia; nam quævis philocalia non est philosophia, si hoc vocabulum ex usu recepto interpretetur. Certe Basilii Casariensis et Gregorii Nazianzenus non vocassent philo-ophiam, nisi improprie, excerpta ex Origene quibus philocaliæ titulum fecerunt.

Ibid., § 4. *Laus quoque ipsa, etc.*] Retractasset ergo quod de Academicis dixit initio epist. 1, si epistolas suas recensisset. Sed et hoc obiter tangit Confessionum lib. IX, cap. 4, num. 7.

Cap. 3. *Bene viventes facillime exaudiet.*] Si verbis *bene viventes* intellexisset Augustinus peccati omnes impunes, eosque solos a Deo exaudiri dixisset, sine dubio graviter errasset; sed si intellexerit eos qui *optimis moribus operam dant*, hoc est qui Deo timentes sunt, et conantur in dies meliores fieri, quanquam subinde peccant, infirmitate non nequitia, nescio quare retractaverit hunc locum. Nam certum est impiorum, in sua impietate manentes, a Deo minime exaudiri. Vide interpretes ad Joan. IX, 31, et Jac. IV, 3.

Cap. 7, § 6. *Nemo fere de scarabæis dubitat, etc.*] Recte hæc de re multi dubitabant, quam nunc pernegant accuratissimi physici. Vide Franc. Redum de Insectis. Nec minoris potentiae ac sapientiae est offuscere culicem quam camelum.

Cap. 10, § 2. *Quod omnes homines possunt, si velint.*] Necessè erat hanc locutionem explicari ab Augustino; quia solet ita vulgo intelligi, ut statuatur li de quibus ita loquimur *posse velle*. Quis enim non horreret, si quem audiret dicentem, *Christus homo potest, si velit, a Patre suo deficere?* Nimirum, ea locutione statui solet, *posse fieri ut velit* is de quo sermo est.

Cap. 13, § 3. *Res ipsa quæ nunc dicitur Christiana religio erat apud antiquos.*] Hæc intelligenda sunt ex iis quæ dicuntur cap. 21, num. 2. Alioqui minus vera essent quam quæ retractantur.

Ibid., § 6. *Vendentes et ementes flagellando eiecit de templo.*] Non videtur tamen proprie hæc *vis* potuisse dici, quæ vires mercatorum victæ sint. Auctoritati potius prophetice cesserunt, quam vi qua

expulsi fuerint. Nimis severus censor fuit in se Augustinus, qui credidit propter hoc Christi factum, minus vere a se dictum fuisse Christum nihil egisse vi, sed omnia suadendo et monendo. Verum hæc eo spectabant, ut opinioni quam postea amplexus est, de persecutione licita, patrocinaretur; ut liquet ex epistolis ad Bonifacium et Vincentium. Qua in re *δύσπρατ πρόνιδες* non fuere *σοφώτερας*.

Cap. 17. *Competentibus*.] Hoc est catechumenis, qui una petunt baptismum, quam ob rem *competentes* dicuntur. Vide tomo VI librum de Fide et operibus, cap. 6; 11, 9.

Cap. 22, § 4. *In potestate hominis est mutare in melius voluntatem*.] Clarius, ex sententia quam propugnat Augustinus, dixisset in potestate hominis, quem Deus gratia donat, etc. Sed incautius locutus fuerat contra Manichæos, nam ut valeat ratiocinatio, ejus hic debet esse sensus: *Nisi quisque voluntatem mutaverit, bonum operari non potest, quod in nostra* (quorumvis nempe) *potestate esse positum alio loco docet*, etc. Atqui non quibusvis datam gratiam censuit postea.

LIBRO II. Cap. 13. *De frontibus codicis*.] Hoc est ex marginibus libri Jobi, quibus Augustinus hæc Adnotationes alleverat.

Cap. 20. *Unicuique secundum propriam voluntatem in ore sapiebat*.] Recte quidem fecit Augustinus, cum rem incertissimam retractavit; sed tamen hæc fuit Judæorum vulgaris opinio, ut multis eorum testimoniis ostendit Joan. Buxtorfius, in Exercitatione de Manna.

Cap. 32. *Porphyrium Siculum*.] Porphyrius fuit Tyrius, non Siculus; sed Siculus a nonnullis creditus, quod diu vixerit in Sicilia, in qua etiam libros contra religionem Christianam edidit. Vide Lucam Holstenium in ejus Vita, subjecta operi de Abstinentia animalium.

Cap. 37. *At carendo appellatas cerimonias*.] Aliæ sunt multo verisimiliores sententiæ, de origine hujus vocis, quas legere est in Etymologico G. J. Vossii. Sed quæcumque sit ejus origo, mirum est Augustinum ab ea abstinuisse voluisse, quod non sit in usu *Litterarum sanctarum*, hoc est interpretationis Latinæ Scripturæ; quot enim aliæ voces in ea non extant, quibus tamen Christiani scriptores passim utuntur? Quot vocibus ipsum abstinere oportuit: et in contentionibus cum Arianis et Pelagianis, si hanc suam legem observasset? Satis fuit res esse in Scriptura, quæ vere sic dici poterant. Itaque nimis severum censorem sui egit.

Cap. 55, § 2. *Cum haberet necessitatem bis in die ingredi sancta sanctorum*.] Duabus in rebus ab accuratissimis Mosis interpretibus, et ipsa veritate dissentit hic Augustinus. Alterum est quod credit suffitum quotidie bis oblatum fuisse in sanctissimo ædifyo, quod solet *sancta sanctorum* dici; cum fieret hoc dumtaxat in sanctuario in quo erat altare thymiatis, soletetque pontifex maximus semel dumtaxat quotannis *sancta sanctorum* ingredi. Alterum vero

A quod suffitum quotidianum semper a pontifice maximo oblatum censeat, cum a quovis sacerdote possit offerri, ut vel exemplo Zachariæ patris Joannis Baptistæ constat. Fateor Exod. xxx, 7, manus suffitum offerendi tribui Aaroni; verum illic nomen Aaronis pro cujusvis sacerdotis nomine sumitur. Vide ad eum locum interpretes, et ad Lev. cap. xvi.

ANIMADVERSIONES

IN LIBROS CONFSSIONUM.

LIBRO I. Cap. 1. *Et laudare*.] Tò et perinde hic est ac tamen, ut sequens repetitio hujus membri orationis ostendit.

Ibid. *Ad te*.] Hoc est propter te, vel ut ad te, tanquam ad summæ beatitudinis unicam atque ultimam causam, contenderemus.

Cap. 4. *Stabilis et incomprehensibilis*.] Sunt incomprehensibilia nonnulla, propter summam instabilitatem, ut venti variabiles, quorum ratio ideo intelligi non potest; at Deus, quanquam semper idem est et absque ulla mutationis obumbratione, nihilo magis comprehendi potest. Ideo Augustinus cum incomprehensibili hic stabilem conjungit.

Cap. 5, § 5. *Moriar, ne moriar, ut eam videam*.] Scio hic posse queri *δύμωρον*, quale est illud animi beatitudinem sitientis: *morior, quia non morior*; at tamen suspicari sic locum interpungendum: *Noli abscondere a me faciem tuam. Moriarme? moriar ut eam videam*. Respicit nempe Augustinus ad historiam quæ exstat Exod. xxxiii, 17 et seqq., ubi Mosi gloriam vel faciem Dei videre cupienti hoc editur responsum: *Non poteris videre faciem meam, non enim videbit me homo et vivet*. Igitur postquam a Deo petit ne abscondat sibi faciem suam, illico subjicit, *moriarme? si, nimirum, eam videam; remque secum reputans, tantique esse intelligens, ut propterea vitam amitteret, moriar, inquit, si ita tibi videatur, ut eam videam*.

Cap. 7, § 11. *Me commemorat*.] Hoc est mihi in memoriam revocat; quo sensu, apud Augustinum, cum accusativo personæ conjungitur; at: i. n. s. c. u. narrandi constructur cum dativo. Sic Græci dicunt, *ἀναμνησκω σέ τινος*, commemoro te alicujus, hoc est ejus tibi memoriam revoco. Igitur recte ex mss. hic restituerunt accusativum viri docti.

Cap. 20, § 18. *Terram*, etc.] *Terram* vocare videtur Augustinus naturam humanam corruptam, quæ nihil nisi terrestria spirat; *effigiem* vero imaginem Dei, per baptismum renovatam atque instauratam. Vide num. 21 sub finem.

Cap. 16. *Flumen*, etc.] Collatio depravata consuetudinis cum flumine frequens apud optimos quosque scriptores, etiam ethnicos. Hinc *bruchia contra torrentem dirigere*, perinde est ac præxæ consuetudini adversari. Juvenalis sat. 4, 89.

Ille igitur nunquam direxit brachia contra Torrentem.

Cap. 16, § 26. *Supra mercedem salaria*.] Hoc est præter minerval, a singulis pueris solvi solitum, privato arre, grammaticis publice constituta erant *salaria*,

seu stipendia ex publica pecunia solvenda. Aut forte a mercede pecuniaria distinguitur *salarium*, ut hac voce significantur sal publice præbitum, carnes, vinum, oleum, etc. Sic in epistola Valeriani, quæ legitur in Vita Probi, a Flavio Vopisco conscripta, memoratis vestibus et pecunia quas præfectus pratorio jubebatur dare Probo: *Item in salario diurno, bubulæ pondo, porcinae pondo sex, caprinae pondo decem, gallinaceum per biduum, olei per biduum sextarium unum, vini veteris diurnos sextarios decem, cum larido bubalino; salis, olerum, lignorum quantum satis est.* Vide ad hunc locum Intt. et ad Vitam Clodii Albini sub finem, ubi *stipendium a salario* etiam distinguitur. Sic et in Cod. lib. x, tit. 52, de Professoribus et Medicis, Constantinus jubet eis *mercedem et salaria reddi, quo facilius liberalibus studiis multos instituant.* B

Ibid., § 26. *Vinum erroris, quod nobis propinabatur ab ebriis doctoribus.* Quamvis non ignorem vinum iniquitatis et compunctionis in Scriptura memorari, attamen crediderim hic respicere Augustinum ad Cebetis, Platonici celeberrimi, Tabulam, in qua Ἀπάτη, seu *Impostura* inducitur pueros omnes in vitam ingredientem ποτιζουσα τῇ ἰαντῆς δυνάμει, hoc est, ποτηριῶ πλάγος, poculo erroris. Vide ejus initium.

Cap. 18, § 29. *Scripta conscientia.* Respicit Augustinus ad Rom. II, 15, ubi dicitur ethnici ostendere opus legis scriptum in cordibus suis, testimonium reddente illis conscientia ipsorum, etc.

Cap. 20, § 31. *Secretissimæ unitatis, etc.* Hoc est Dei, ejus voluntas est veluti secretissimum vinculum, quo universi unitas sarta ac tecta conservatur. C Vide lib. IV de Genes. ad litteram, cap. 12, ubi agit de conservatione rerum omnium. Cæterum Platonici ἰνάδα et μονάδα passim Deum vocitant. Adi Procli Theologiam Platoniam.

LIBRO II. Cap. 2. *Obsurdueram.* Qui ediderant *obsurdueram* credebant o et u hic esse mista, ut in voce *jocundus* pro *juvando*. Respicere autem videtur Augustinus ad id quod fertur de catarractis Nili, ubi Nilus præcipitans se fragore auditum accolis aufert, ut loquitur Plinius Hist. nat. lib. VI, cap. 29.

Cap. 6, § 14. *Potuitne libere quod non licebat, etc.* Ovidius nequitia magister affirmat, nec fal-o, Amor. lib. II, el. 19:

Quod licet ingratum est, quod non licet acris urit;
Quod sequitur fugio, quod fugit usque sequor.

Et lib. III, el. 3:

Nititur in vetitum semper, cupimusque negata,
Sic interdictis inuulnet ager aquis.

Nempe, nullam rationem legum habere, sed ita nos gerere, quasi iis soluti essemus, nescio quid amplum ac magnificum videtur humanæ superbiæ.

Lib. III. Cap. 3, § 6. *Eversores.* Videntur ita dicti petulantiores juvenes, qui scholas rhetorum, a quibus non docebantur, irrumpentes omnia illic evertebant, ludibrioque habebant magistros. Ejus nequitia meminit iterum Augustinus lib. de Vera Rel., Cap. 40, num. 75. De petulantia vero juventutis

Carthaginiensis, vide quæ habet infra lib. V, cap. 8, quæ confer cum cap. 12.

Cap. 6, § 21. *Quinquæ antra tenebrarum, etc.* Deliramenta hæc Manichæorum copiosius exponit et confutat Augustinus in lib. contra Epist. Manichæi, cap. 15. qui liber est tom. VIII.

Cap. 7, § 13. *Nunquid justitia varia est et mutabilis, etc.* Hæc accuratius excussit Augustinus, in libris contra Manichæos, qui adennidi ab iis qui responsum hoc probe intelligere cupiunt. Collecti sunt ii libri in unum corpus, tom. VIII.

LIBRO IV. Cap. 3, § 5. *De paginis poetæ eujuspiam etc.* Consulturi deos de eventu consilii eujuspiam, interdum in eorum templis, aut privatim aperiabant votamen celebrioris poetæ, ut Homeri, vel Virgilitii; et primum verum, qui occurrebat, responsum deorum putabant. Vide Intt. ad Vitam Adriani a Spartiano conscriptam, non procul ab initio, Christiani etiam, simili ratione, Scriptura sacra abutebantur, ut videbimus lib. VIII, cap. 12 hæjusce Operis.

Cap. 5. *An fletus res amara est, etc.* Delectamur tristitia et luctu, ut cæteris omnibus affectibus, quibus libenter indulgemus, ægre obsistimus; quis ut eos vincamus, vis inferenda est perturbationi animi et corporis. Minuitur etiam sensus tristitia, dum eam libere in lamenta et lacrymas effundimus. Verba sunt Euripidis in Oenonæ, apud Stobæum Florileg. tit. 123.

Ἄλλ' ἔστι γὰρ δὴ καὶ ἐν κακοῖσιν ἡδονὴ
Θνατοῖς ὀδυρμοὶ, δακρύων τ' ἐπιέροαι.
Ἄλγηδόνος δὲ πάντα κουφίζει φρενῶν.
Καὶ καρδίας ἔλυσσι τοὺς ἀγῶν πόνουσ.

Verum in malis voluptati sunt hominibus, lamenta et defluxus lacrymarum. Hæc levant tristitiam animi, et nimis doloribus cor liberant. Alia sunt ibidem et alibi in eandem sententiam.

Cap. 7. *Diligere homines humaniter.* Hoc est, eo amoris modo, qui rebus perituris tribui potest. Sic et Græci usi sunt voce ἀνθρωπίνως, et quidem in re simili Menander apud Stobæum Floril. tit. 125.

Ἀνθρωπίνως χρὴ τὰς τύχας φέρειν, ἔπειτα
τὰ κοινὰ κοινῶς δι' εἶ φέρειν συμπτώματα.

Humane oportet calamitates ferre, o hospes, communia par est tolerare communiter.

Cap. 12, § 18. *Ecce ubi est, ubi sapit veritas.* Si ita legas, sic videtur interpungendum, *Ecce ubi est? ubi sapit veritas.* At forte melius legamus, *Ecce ubi est, ibi sapit veritas;* hoc est ejus animi palato, ut ita dicam, sapida est veritas, cui Deus adest.

Cap. 14, § 21. *Hierium.* F. Estne Fl. Hierius, qui anno Christi 427 cum Fl. Ardaburio consul fuit? Certe interdum viris eruditissimis collata ea dignitas, propter solam eruditionem, ut Ausonio poetæ, aliisque. Non puto tamen, propter alias viri dignitates quas v. de apud Jacobum Gothofredum in prosopographia codicis Theodosiani.

Ibid. § 23. *Ob os contemplationis.* Si hæc vera est lectio, perinde est ac *ob oculos mentis.*

LIBRO V. Cap. 9, § 16, *In cruce phantasmatis.*]

Hoc est in cruce e qua pependisse phantasma, non Christum ipsum, credebant Manichæi. Vi'e quæ contra hoc dogma habet Augustinus tom. VIII, aut, si paucioribus rem descriptam cupias, libellum ejus de Hæresibus, ad hæresin Manichæorum.

Cap. 10, § 18. *Quos electos vocant.*] Hi apud eos veluti primariæ virtutis, aut commentis ejus sectæ addictissimi erant; minus perfecti dicebantur *auditores*. Nam, ut verbis utar Augustini ex memorato libello, *his duabus profectioibus, hoc est, electorum et auditorum, Ecclesiam suam constare voluerunt.*

Ibid. § 20. *Nisi carni concernentur.*] Qui voce *concerni* pro misceri primi usi sunt, videntur voluisse exprimere vocem Græcam *συμμιχθῆναι*, quæ idem significat, nec sonò a Latina abludivit.

Cap. 15. *Dilexit.*] Crediderim legendum *dirigit*, hoc est peregrinum episcopalibus consiliis adjavit.

Cap. 14, § 24. *Cum ad litteram acciperem, occidebar, etc.*] Augustinus in declamando probabilia sequi, non explorata solitus, similibus ratiocinationibus in interpretatione Scripturæ satisfieri sibi passus est. Nam alioqui constat Ambrosium plus æquo allegoriis deditum fuisse.

Ibid., § 25. *Sicut existimantur.*] Vide quæ de vera Academicorum sententia suspicabatur Augustinus lib. III de Academicis, cap. 17.

LIBRO VI. Cap. 2. *Quo jam non solum aquatissimo sed etiam tepidissimo, cum suis præsentibus per sorbitiones exiguas partiretur.*] Conjiunt in margine viri docti, quod non solum aquatissimum, sed etiam tepidissimum. Sed minore mutatione sanabitur hic locus si legamus *potaretur*; ut suadent etiam sequentia: *quia pietatem ibi quaerebat, non voluptatem.*

Cap. 3, § 3. *Qualibet tamen animo, etc.*] Si alloqueretur homines, qui cuperent scire qua ratione vitam instituisset Ambrosius, superior narratiuncula forte non displicisset; sed Deo minuta illa, qualia passim occurrunt, narrare, nescio quomodo decorum putaverit Augustinus. Sed magis hominum causa hæc narrabat, quam Dei; at præstitisset amicum alloqui, quam Deum.

Cap. 8. *Gladiatorii spectaculi.*] Nefandi hi ludi, a sapientibus etiam ethnicis damnati, facti etiamnum videntur in gratiam ethnicæ plebis. Sed mirum est episcopos non impetrare potuisse ab imperatoribus, ut dira illa consuetudo abrogaretur.

Cap. 9, § 14. *Æditimi fori.*] *Æditimus* idem est ac *editus*, nempe, *νεωκόρος*, sed hic sumi videtur pro apparitoribus, qui custodiæ causa in foro versabantur, aut pro iis qui curiam servabant.

Cap. 10, § 16. *Comiti largitionum Italicianarum.*] Sic loquebantur eo ævo. Vide codicem Theodosianum, lib. VI, tit. 19, leg. de Consularibus et Præsidibus.

Cap. 13. *Discernere se, nescio quo sapore, quem verbis explicare non poterat, quid interesset inter revelationem te et animam suam somniantem.*] Itaque Monnica sibi suas, ut opinabatur, revelationes servare debebat, quarum discrimen a somniis dicere non poterat. Quam facile est homines imperitis, religionis spe-

cie, in talibus aberrare! Ad eventum somniorum quod attinet, idem dixeris quod de Genethliacorum prædicationibus, interdum non vanis, dicit Augustinus lib. VII, § 8. Sed honorificum erat Monnicæ filio, ipsius conversionem fuisse somniis *θεωρημάτων* præsignificatam; quod tamen alii pudenter commemorassent.

Cap. 16. *Versa et reversa in tergum, et in latera, et in ventrem et dura sunt omnia.*] Metaphora desumpta ex ægro, vel insomnia laboranti, qui in lecto se jactat, et quancunque in partem se vertat duram cuticam experitur. Sic animus anxius, dum quærit veritatem in qua conulescat, nec eam invenit, omnia fastidit quasi noxia.

LIBRO VII. Cap. 6, § 9. *Dealbatiore vias.*] Viæ munitæ opere publico, quadrato lapide, calce interlito, stratae erant, quæ cum reliciebantur, nova calce hiantibus lapidum rimis immessa, dealbatae videbantur; quamobrem *dealbatiore vias* dici vulgo poterant, quæ diligentius curabantur, ac proinde commodiores erant. Hinc translata videtur hæc metaphora. Vide, si vacat, Nicolaum Bergierium, de publicis et militaribus imperii Romani Viis, lib. II, cap. 18.

Cap. 9, § 13. *Ibi legi quod in principio erat Verbum, etc.*] Similitudine verborum aliquot et sententiarum deceptus Augustinus, ut et multi Græci scriptores, cum doctrina Christiana miscuit Platonismum, qui merus erat, hac in parte. Arianismus; ut ostendit Joan. Clericus epist. critic. 7 et 8. Fortasse intelligit hic Augustinus Plotini opera, quem vehementer laudat lib. III contra Academicos, num. 41, et de Civitate Dei lib. IX, cap. 10.

Ibid., § 15. *Legebam ibi etiam immutatam gloriam, etc.*] Quamvis de summi Numinis natura rectius sentirent Platonici, quam alii philosophi, miscebant tamen idololatriam turpissimam iis dogmatibus, erantque insensissimi hostes Christianorum, ut liquet vel ex Porphyrio, Jamblichæ et aliis, qui sub imperatoribus Christianis floruerunt.

LIBRO VIII. Cap. 2, § 3. *Victorinus quondam rhetor urbis Romæ.*] *Victorinus*, inquit Hieronymus in lib. de Scriptoribus ecclesiasticis, *natione Afer, Romæ sub Constantino principe rhetoricam docuit; et in extrema senectute Christi se tradens fidei scripsit adversus Arium libros, more dialectico, valde obscuros, qui ab eruditis modo intelliguntur, et commentarios in Apostolum.* Eum in præfat. Comment. in Epist. ad Galatas C. *Marium Victorinum* vocat, aitque eum *Scripturas omnino sanctas ignorasse.* Sed rhetorica, ut ita dicam, ingenia, ob loquendi facultatem, putant se scire omnia de quibus, plebe plaudente, loqui possunt.

Ibid. *Omnigenum deum monstra, etc.*] Respicit ad Virgillii locum *Æneid. VIII, 698*, ubi *Ægyptios deos*, pro Antonio et Cleopatra contra Augustum ad Actium pugnantes, describit poeta:

Omnigenumque deum monstra et latrator Anubis
Contra Neptunum et Venerem, contraque Minervam,
Tela tenent.

An ex decori legibus talia apud Deum dici possint nescio, quamvis a pugnante cum ethnicis recte proferri poterint.

Ibid., § 5. *Quæ verbis certis conceptis relentisque,* etc.] Symbolum quod apostolicum dicebatur, aut simile quidpiam.

Cap. 3, § 6. *Pater plus gaudes.*] Deus gaudere et plus gaudere, nunquam aliter, nisi ἀνθρωποπαθῶς dicitur a Christo hominiam imbecillitati sese attemperante. Nec potest hoc urgeri aut inquiri cur Deus magis gaudeat. Cæterum, ut ad grammatica trans-eam, non intelligo cur in sequentibus verbis viri docti *pœnitentem* et *pœnitentiam*, ut et alibi, scribant per *æ*, cum constet esse a nomine *pœna*, quod a Græco ποινή. Quod non observarem, nisi viderem eos harum minutiarum curam non abjecisse, cum orthographiam priorum editionum passim emendent, prout putant rectius esse. Sic vocem *jucundus* scribunt perpetuo *jocundus*, quasi esset a *joco*, non a *jovo*; sed *o* et *u* frequenter miscbantur a veteribus Latinis. Vide Quintilianum Institut. orator. lib. 1, cap. 4, et Vossium in Etymologico, ad hanc vocem.

Cap. 4. *Cum Paulus præconsul per ejus militiam,* etc.] Inquirant alii, an deceret narrare Deo historiolas, et quidem de quarum veritate minime constabat; qualis hæc erat de ratione cur Paulus dictus fuerit, qui patria lingua *Saulus* erat appellatus; quam multi doctissimi viri falsam esse putant. Memram esse conjecturam, quam nulla scriptura memoret, ingenue fatetur Hieronymus ad Epistolam ad Philemonem.

Ibid. *Quanto igitur gratius cogitabatur Victorini pectus.*] Nolim vocem *gratius* notare accentu, quasi sit adverbium, ut fecit editor Parisinus. Est enim nomen adjectivum, hæc sententia: Quanto Victorini ingenium gratius atque acceptius futurum Ecclesiæ cogitabatur: tanto abundantius exsultare oportuit filios tuos.

Cap. 5, § 10. *Ex perversa voluntate facta est libido; et dum servitur libidini, facta est consuetudo; et dum consuetudini non resistitur, facta est necessitas.*] Optime describit quibus gradibus vitium obrepit, atque augeatur. Sed iisdem paulatim imminui potest, necessarium enim hic dicitur difficile victu, nec ulla est ante peccandi consuetudinem necessitas delinquendi. Vide et finem § 12.

Ibid., § 11. *Pugnator.*] Legendum *pugnacior*, ut in Basileensi, nam est, a *pugnare*; aut *pugnantior*, si forte ita habent mss. codices.

Cap. 6, § 15. *Agentes in rebus.*] Hi erant principis nuntii per provincias, negotiorum causa, de quibus vide Guldonem Pancirollum ad Notitiam dignitatum Orientis, cap. 65.

Cap. VII, § 18. *Humisque liberioribus pennas recipiunt.*] Hæc Augustinus ex Platonismo suo. Plato enim in Phædro docet ὅτι ψυχὴ τέλει μὲν οὖσα καὶ ὑπερωμένη μεταωροποιεῖ τε καὶ ἅπαντα τὸν κόσμον διοικεῖ, ὅδ' ὑπερῶν ἡσασα φέρεται ὡς ἂν στερεοῦ τινας

ἀντιλάβεται, animam perfecta dum est et alata, in sublimi volare, et universum mundum administrare; cui vero alæ defuerint, eam ferri donec solidum quidpiam arripuerit. Non multo post pag. 345 ad Gen. Ficini: Εἰ τὸ γὰρ αὐτὸ, ὅθεν ἦκει ψυχὴ ἐπίστα, οὐ καθικνεῖται ἐτῶν μυρίων (οὐ γὰρ περσούται πρὸ τσοσούτου χρόνου) πλὴν ὁ τοῦ φιλοσοφῆσαντος ἀδάως, ἢ παιδαγωγῆσαντος μετὰ φιλοσοφίας, καὶ τὰ ἐξῆς: In idem enim, unde profecta est, unaquamque anima non redit, decem millibus annorum (neque enim recuperat alas ante tantum tempus), excerpta ejus qui philosophatus est sine furo, aut cum sapientiæ studio pueros amavit. Sic postea ejus discipuli vulgo locuti sunt, eosque imitati Christiani resipiscentiam vocarunt ἀναπτέρωσεν, seu novarum alarum exortum, ut hic Augustinus. Hinc B et Chrysostomus usurpavit ἀναπτέρου, pro incitare, impellere. Vide Thesaurum Ecclesiast. Joan. Caspari Suiceri.

Cap. 8, § 19. *Pede post pedem.*] Vestigia mea proxime secutus, Græce κατὰ πόδα, quasi dixeris, singulis pedibus in antecedentis vestigiis positus.

Cap. 12, § 28. *Cras et cras.*] In animo Augustino observabatur locus Persii sat. 5, 66, ubi sic describitur cunctator, qui reditum ab bonam mentem in dies differt.

Cras hoc fiet; idem cras fiet; quid quasi magnum, Nempe, diem donas? Sed cum lux altera venit, Jam cras hesternum consumpsimus; ecce aliud cras Egerit hos annos, et semper paulum erit ultra.

Ibid., § 29. *Audio vocem,* etc.] Redolet hoc superstitionem ethnicam, ex fortuitis vocibus omnia captantem; quod nemo paulo humanior ignorat. Si quis singulari providentia divina factum hoc putet, ita ut æstuanti Augustino editum cœlitus sit monitum; oportebit ut ostendat opus fuisse ejusmodi miraculo; quo Augustinus intelligere posset vestigendam Scripturam sacram, ut ex ea resciret sibi agendam esset. Quod cum quotidie audiret a catholicis, cum in Ecclesia, tum alibi, non video cur confugiendam sit ad miraculum. Sed rhetor noster, quod cum pace ejus dictum sit, omnia exaggerat, quibus persuadere poterat non agi hic de homine vulgari, sed singulari vocatione divinitus ad Ecclesiam allecto; quæ tamen ex alius calamo rectius fluxissent.

Ibid. *Utrumnam solerent pueri,* etc.] Quasi vero necesse fuisset solas ludentium puerorum solemnnes cantilenas audiri! Annon potuit ludens aliquis de projecta charta crebro hoc repetere? Oportuisset apud vicinos quærere quis eam vocem misisset, aut equam non sine Deo miasam judicaret.

Ibid. *Audiveram enim de Antonio.*] Athanasius in Vita Antonii, § 2, cujus verba brevitate causa duntaxat ex Evagrii versione proferam: Ad Ecclesiam, ut solebat, accurrens recordabatur quomodo et apostolus, omnibus spretis, secuti fuissent Salvatorem; et multi, in Actibus apostolorum, facultatibus suis venditis, pretia ad pedes eorum detulissent egentibus partienda, quæve aut quanta spes iis reposita esset in cœlis. Talia secum volvens intravit in ecclesiam et occidit ut tunc Evangelium legeretur, in quo Dominus dicit ad discipulum:

Si vis perfectus esse, vade et vende omnia tua, quæcunque habes et da pauperibus et veni, sequere me et habebis thesaurum in cælis.

Quo audito, quasi divinitus hujusmodi ante memoriam concepisset, et veluti propter se hæc esset Scriptura recitata, ad se dominicum traxit imperium, statimque egressus possessiones, quas habebat, vendidit.

Ibid. Arripui, aperui, etc.] Hoc non multum aberat a sortibus Virgilianis, aut ab iis quibus ex Scriptura temere aperta futura quærebantur, quod damnat ipse Augustinus epist. 55 ad Januarium. An opus præterea erat temere aperire Scripturam, ut sciretur quod ne ethnici quidem honestiores ignorabant? Vide hæc de re Ant. van Dale, virum eruditum, de Divinationibus idololatricis sub V. T. Cap. 4.

Libro ix. Cap. 2, § 3. Ne in ima vergeremus, etc.] Recte viri docti hæc lectionem prætulērunt alteri, mergeremur; solet enim verbum *vergere* ut et *devergere* dici de iis quæ pondere suo deprimuntur. Apuleius de Deo Socratis: *Quod si manifestum flagiat ratio debere propria animalia etiam in aere intelligi, superest ut quæ tandem et cujusmodi ea sint, disseramus. Igitur terrena nequaquam; devergunt enim pondere.* Vide, si opus est, alia exempla apud Nicolaum Heinsium, in notis ad Valerium Flaccum lib. 1, vers. 289.

Cap. 3, § 6. Quidquid illud est quod illo significatur sinu.] Desumpta est locutio ex Luc. xvi, 22, ubi tamen *sinus Abrahami* non tam sedes beata quam locum in illis insignem significat, ut recte animadvertit Hugo Grotius ad Lucam. Augustinus intellexit sedes quietas, qualescunque sint, in quibus animi priorum resurrectionem corporum exspectant. Lib. xii de Genesi ad litteram, § 63: *Neque enim Abraham, vel ille pauper, in sinu ejus, hoc est in secreto quietis ejus, in doloribus erat.* Sermone 14 ad populum in vers. 14 psal. ix: *Contigit, inquit, mori inopem illum et auferri ab angelis. Quo? In sinum Abrahamæ, id est in secretum ubi erat Abraham.* Vide, hæc de re, eruditam dissertationem Ludovici Cappelli, quam inscripsit *Νεχρών Βίον*, inter opera ejus Amstelodami edita.

Cap. 7, § 16. Antistiti tuo per visum aperuisti, quo loco laterent martyrum corpora Protasii et Gervasii, etc.] Si hæc alixque ejusmodi inventiones sanctorum cadaverum, non fuissent conjunctæ cum ingenti lucro ac emolumento eorum qui ea effoderunt, multi, qui callidorum hominum figmenta hæc credunt ad plebeculam in officio continendam, fidem eis non facile detraherent. Hæc inventio, exempli causa, non parum auxit existimationem auctoritatemque Ambrosii; quandoquidem ea Justinæ principis Arianæ animus, ut habet noster, *etsi ad credendi sanitatem non ampliatus, a persequendi tamen furore compressus est.* Duo præterea hic obiter observari possunt. Alterum est, Augustinum hic et de Civit. Dei lib. xxii, cap. 8, dicere *per visum* revelata esse hæc corpora Ambrosio, Ambrosium vero ipsum de hoc plane tacere ep. 22

A class. 1, ubi hæc inventionem narrat. Alterum est ita Ambrosium rem describere, ut narrationem suspectam reddat: *Invenimus, inquit, miræ magnitudinis viros duos, ut prisca ætas ferebat.* Quæ vero ætas? Heroicæ, postquam homines decrescere cœperunt? *Nam genus hoc vivo jam decrecebat Homero.* An etiam tribus sæculis, quæ a Christo nato ad Constantini tempora fluxerunt, grandioris erant staturæ homines quam quarto aut quinto sæculo? An augustior erat statura martyrum quam aliorum, vel an major fiebat post mortem? Neimo, ut opinor, credit. Sed lege cætera, ubi torti diaboli, ope horum martyrum, Arianos opportunissime damnant; nec amplius miraberis esse qui stratagema hoc Ambrosianum fuisse censeant, quo plebem sibi devinciret, Justinamque et Arianos perterrefaceret, excogitatum.

Cap. 8, § 17. Agens in rebus militaret.] Vide dicta ad lib. viii, cap. 6, § 15.

Ibid., § 18. Per homines præpositos.] Hoc est, quos tibi præponis, ut post eos veluti lateas, ac per eos occulte agas. Nihil ergo mutandum. Cæterum hic Augustinus, vere, quod aiunt, fluctus in simpulo excitat.

Cap. 10, § 25. Phantasie terræ, etc.] Hoc est species omnium rerum terrestrium, quæ sese animo nostro offert. Lib. iii, cap. 6, § 10. De iis Lucretius lib. iv.

Ibid. Sonitum nubis.] Hoc est vocem e nube emissam, qualem audivit Moses.

Ibid., § 26. Servum ejus videam.] Hoc est cælibem vitam agere aggressum. Sic passim Augustinus κατ' ἔχον Ἐκκλησίᾳ ministros servos Dei vocat, ut supra vocatur Monnica *serva servorum Dei*, § 22.

Cap. 12, § 32. Visum etiam mihi est ut irem lavatum, quod audieram inde balneis nomen inditum, quia Græci βαλανίον dixerint, quod anxietatem pellat ex animo. Sic revera Græci, quanquam absurda hæc est etymologia. Scriptor Etymologicus magni: βαλανίον τὸ λουτρόν· τινὲς δὲ λέγουσι παρὰ τὸ ἀποβάλλειν τὰς ἀνίας· καὶ Ὀμηρὸς παρτυμολογῆι λέγων·

ἀρ' ἐκ τρίποδος μεγάλου·

Ὅφρα μοι ἐκ κάματον θυμόφθορον εἴδοιο γυίων.

Ὁὐ λέγουσι δὲ καλῶς, εἰ γὰρ ἦν ἐκ τούτου, ὄφρα γράψομαι διὰ τῶ Ι. ἀλλ' ἔστιν εἰπεῖν ὅτι ἀπὸ τῶν βαλάνων εἴρηται. οἱ γὰρ ἀρχαῖοι βαλάνους εἶχον ἔθος ὑποκαίειν. παρὰ τὸ τὰς βαλάνους αὔειν, τουτίστι τὰς δρῦς. οὔτω γὰρ καλοῦνται αἱ δρῦς, καὶ ἄλλο τι φυτόν. Ἐπαφρόδιτος δὲ παρὰ τὸ αὖω τὸ σημαῖον τὸ κείω — ἵνα μήποθεν ἄλλοθεν αὔοι. At hæc omnia meræ sunt Græculorum nugæ, quibus Augustinus assensus non fuisset, si etymologicam artem calluisset. βαλανίον originem ducit a voce Hebraica בַּלְלַל ballal, quæ significat *perfundi* psal. xcii, 11, et unde בַּלְלַחַח ballahah, nebula. Sic et apud Arabas بַּלְل signficat *irrigari, madefieri.*

Cap. 13, § 35. Nunc pro peccatis matris meæ deprecor te, etc.] Species forte pietatis aliqua hic inest, at ea consuetudo nec ratione ulla, nec revelatione nititur. Vide librum de cura gerenda pro mortuis tomo VI.

LIBRO X. Cap. 3. Quid mihi est ergo cum homini-

bus, ut audiant confessiones meas, etc.] Videtur hæc A scripsisse Augustinus, non tantum post scriptos, sed etiam post editos priores libros Confessionum; quos avide videntur lectitasse ii quibus notus erat, et quorum hominum nonnulli Augustinum semet ipsum accuratius describere optabant. Sunt qui suspicentur, cum multa Augustino, ob priorem vitam, ab adversariis, quos non paucos habuit, objicerentur, eum Confessiones hasce scripsisse; quasi apologiam quamdam obliquiorem, in qua fateretur, veluti apud Deum, quod negare non poterat; cætera vero prætermitteret aut emolliret, et quæcunque ad honorem suum facerent quasi aliud agens exaggeraret. Quæ suspiciones, quamvis forte Iniquiores sunt, ex inusitata tamen nascuntur ratione qua Augustinus cum Deo garrat atque argutatur, rhetoricoque furo quo B pictæ sunt hæ Confessiones. Dum tandiu de se apud Deum, imo apud homines, loquitur, et tam multa per exigui momenti, ad alios quidem quod attinet, narrat, nemo est qui non quærat, Cui, bono? et sunt multi proniores ad male judicandum, qui φιλαυτίαν ingentem, religionis specie tectam, hic videre se putant. Sed præstat nimis indulgentes nos esse, quam nimis severos; si modo meminerimus in Evangelio, ejusque auctore Christo, quærendam esse vivendi normam, non in hominibus; qui et ipsi ad eam sunt exigendi, nec imitatione unquam effingendi, nisi quantum et ipsi sunt Christi imitatores.

Cap. 11, § 48. *Cogenda rursus ut sciri possint, id est velut ex quadam dispersione colligenda, unde dictum est cogitare.*] *Cogo* est quasi *coago*, ut ostendit Ger. C Joannes Vossius in Etymologico, et *cogitatio* est quasi *coagitatio*. Festus: *Cogitatio dicta velut coagitatio, id est, longa ejusdem rei agitatio in eadem mora consilii explicandi.* Vide et Varronem de L. L. lib. v. Cum Augustino addendum non tantum esse agitationem, sed simul plurium rerum collationem, quæ est vis præpositionis *cum*, ex quo inseparabiles *con* et *co*.

Cap. 31, § 47. *Ebrietas longe est a me, crapula autem nonnunquam subrepsit servo tuo.*] Non erat quidem ebriosus, ita ut vino esset deditus, sed aliquando tamen satis vini bibebat, ut crapula ei esset molesta. Nam *crapula* idem est Latine quod Græce *κραπίλη*, hoc est dolor capitis qui ex hesterna computatione supercat. Thomas Magister: *κραπίλη ἢ ἐκ τῆς χθιῆς γνωμίνης. οἰνοποσίας κάρωςις, μίθῃ δὲ ἢ ἐπὶ τῆς αὐτῆς D* *ψείρας.* Dolor capitis ex computatione heri facta, μίθῃ ejus ipsius diei.

Cap. 35, § 57. *Curiositas quotidie nostra tentatur, etc.*] Nemo est qui hæc peccata habeat, si modo cæteris officiis suis non desit. Corpus enim et animus relaxatione quadam indigent; neque semper seria agitare ac meditari animus potest, aut corpus labori incumbere. Si quis hodie talia inter delicta numeraret, crederetur, dum humilitatem præ se fert, superbe se gerere ac dissimulare majora. Diceretur muscas percolare et deglutire camelos. Quod tamen de Augustino suspicari nefas habetur.

Cap. 38, § 61. *Qui placent sibi de se, etc.*] Miror

acuto homini in mentem non venisse, fore ut Donatistæ, Manichæi, alique ejus adversarii dicerent eum non displicere sibi, qui tandiu non tam apud Deum quam apud homines, de se et suis loquatur, et dum gravia peccata, quæ negari non poterant, aut minutiora ambitiose proloquitur, laudes suas interea minime omittit. Miror etiam eum veritum non esse, ne iidem adversarii hic desiderarent confessiones eorum quæ baptismum ejus secuta sunt, et quæ in ejus vita habentur. Maligni homines facile dicere poterant, non esse usque adeo mirum eum valedixisse arti rhetoricæ, inter pueros docendæ, exiguis cum emolumentis et tenui honore; ut eam, in multo ampliore theatro, et multo fructuosius exerceret; in Ecclesia nimirum, sacrosancta auctoritate instructus, et in cujus administratione eloquentia sua magnas laudes populi, magna a divitibus munera referre facile poterat, dum paupertatem præ se ferret. Commodissimum fuisse, sine magno labore homini eloquenti, prout tempora ferebant, per liberalitatibus aliorum sustentari. Non exiguam fuisse voluptatem non omni imperandi cupiditate exuto, plebem veluti nomine Dei regere, adversantes Ecclesiastica societate ejicere, damnare, proscribere. Ducem partium agere propter dicendi facultatem, et longe inter pares eminere. Fuisse cur a Deo veniam peteret, quod loquendi duntaxat facilitate instructus, tumultuaria lectione Scripturæ in linguam Latinam conversæ, sine ulla Hebraicæ aut Græcæ linguæ cognitione, presbyter et episcopus contra canones Nicænos factus, interpretari aggressus est quod non intelligebat, et tot volumina de Scriptura scribere, antequam necessaria præsidia ad eam intelligendam sibi comparasset. Nam quæ dici possunt, eum invitum factum esse presbyterum et episcopum, canonem Nicænum quo vetabatur episcopus sibi vivo successorem sufficere, ignotum fuisse, pauperem vitam egisse, etc., ea maligni homines dixissent partim simulationem esse, partim satis esse divitem, qui haberet quod aliis largiretur, et inde tantum sibi sumeret, quantum vellet; ac denique notas dudum eas esse artes, quæ ad quam potentiam eveherent homines humiles scilicet et mundi contemptores jam videmus. Ad me quidem quod attinet, ut non sum credulus ejusmodi criminationibus: sic non diffeor me defensiones Augustini, hisce de rebus, libenter lecturum fuisse.

Cap. 42, § 67. *Ambiendum mihi fuit ad angelos? Qua prece? Quibus sacramentis? multi conantes ad te redire, neque per se ipsos valentes, sicut audio, tentaverunt hæc, etc.*] Videtur omnino respicere ad theurgica Platoniorum sacra, quibus se angelos et archangelos elicere, Deoque singularem in modum se conjungi putabant. Qua de re multis scripsit Jamblichus in libro de Mysteriis Ægyptiorum, præsertim sectione v et x. Ejus ævi Platonici, mirum in modum, superstitionis id genus sacris erant dediti. Vide Vitam Procli, a Marino scriptam, quam Joan. Albertus Fabricius, vir eruditus, integram edidit Hamburgi anno 1700.

LIBRO XI. Cap. 2, § 3. *O Domine perfice me et revela mihi ens.*] Religiosa profecto et digna episcopo oratio, sed eum qua conjungi debuerant studium linguarum quibus conscripta erat Scriptura, et comparatio omnium aliorum præsidiarum; quibus demum adhibitis, Scriptura intelligi potest, ita ut intelligenda est ab eo qui eam pro concione, atque editis scriptis, interpretaturus est. Auxilium enim Dei eo non pertinet, ut sine facultatum nostrarum usu nos interno afflatu doceat quæ scire cupimus; sed ut vires animi et corporis nobis sufficiat, quibus utamur, et in iis quæ humana industria perfici nequeunt, si ita ei videatur, auxiliator adsit. Si hæc intellecta in usum revocasset Augustinus, exauditus sine dubio fuisset. Nunc vero cum ea neglexerit, illa duntaxat in Scriptura intellexit, quæ potuit homo linguarum et criticæ imperitus intelligere; in cæteris ἀποφασι, et Platonismum nobis pro doctrina apostolorum propinat, aut argutias inanes magna verborum pompa nobis obtrudit. Loquor nimirum de iis quæ ei cum omnibus Scripturæ interpretibus non sunt communia; hæc enim etiam catechumenus accepit ab iis a quibus edoctus est, non meditatione retexit. Quæ non eo dico, quod eloquentiam et acumen, in rebus præsertim metaphysicis, Augustino detrahā, aut quod meritas laudes minus libenter tribuam; sed quia video multos ejus auctoritate abuti, et eos præ illo contemnere, quibus nulla ratione conferri potest.

Cap. 10, § 12. *Quid faciebat Deus, antequam faceret cælum et terram,* etc.] Multo brevius respondeas huic quæstioni, si dicas te nescire, ac æternitatis immensitate ingenium humanum absorberi; neque propterea fidem de creatione omnium rerum, aut religionem ullo in periculo versari. Etenim non profitentur Christiani se paratos esse omnibus quæstionibus satisfacere; sed tantum se id quod affirmant gravissimis rationibus posse demonstrare. Possumus ostendere omnibus esse initium, præterquam soli Deo, et hanc nostram tellurem ab eo esse creatam; quod satis nobis esse debet. Reliqua quæ supra nos, ut recte Socrates, ea nihil ad nos. Quæ hic Augustinus de æternitate et tempore, Platonico more et tam multis, argutatur, et quidem apud Deum, multo dilucidius sunt a recentioribus philosophis et theologis excussa. Adito vel Joannis Clerici Pneumatologiam. Non aggrediar enim expendere quæ de æternitate et tempore philosophatur Hipponensis episcopus, et quæ adeo tenuia sunt, ut vel tenuitate sua evanescant.

Cap. 32, § 29. *Circuitum illius ligneolæ rotæ.*] In qua, nimirum, sol, gnomonis ope, horas notabat. Tempus est ipsa duratio rerum, seu existentia continuata, sed eam existentiam metimur ope motus astrorum, et præsertim quidem solis ac lunæ.

LIBRO XII, § 1. *Promissa tua sunt et quis falli timeat, cum promittit veritas?*] At verba: *Petite et accipietis,* etc., Matth. vii, 7, ita non sunt intelligenda, quasi quarumvis metaphysicarum quæstionum solutionem petenti eam tribuere necesse habeat Deus. Ve-

rum hæc intelligenda tantum de necessariis ad salutem, conditione etiam hæc posita, ut qui ea intelligere cupit, non tantum precibus ad Deum confugiat, sed etiam omnia faciat quæ ratio suadet esse facienda, ut consequatur quod vult. Si quis a Deo peteret ut acciperet ab eo peritiam linguarum Græcæ et Latine, an propterea impetraret, si interea nihil faceret ad eam sibi comparandam? Sane neque illa peritiam necessaria est ad salutem, neque sine labore acquiri nunc potest. Idem de aliis ejusdem generis dixerit. Nec sine periculo esset opinio ejus qui existimaret se id quod cogitat de re quæpiam divinitus accepisse, quia Deum prius orasset, ut sibi veritatis cognitionem impertiretur. Meus hoc tandem enthusiasmus esset, cujus ope somnia quævis divinæ revelat omni, etiam repugnante recta ratione, æquarentur. Vide ad lib. xiii cap. 25.

Cap. 3, § 3. *Ubi enim lux esset, si esset, nisi super esset eminendo et illustrando?*] Crediderim legendum emicando, nam

*Ignæ convexi vis et sine pondere cæli
Emicuit, summaque locam sibi legit in arce*

Ut utar verbis Ovidianis.

Cap. 17, § 24. *Nomine cæli et terræ totum istum visibilem mundum prius universaliter et breviter significare voluit, ut postea digereret dierum enumerationes quasi articulatim universa quæ sancto Spiritui placuit sic enuntiare.*] Hi sane contradictores, quicunque sim, multo melius Mosem intelligebant quam Augustinus, qui, nisi fallor, cogitabat hic de Platoniorum suorum ἀρεμοσις τῶν πρ, de quo Plato in Phædro. Interea dignum est notatu quod habet Augustinus cap. 9, cælum hoc inconspicuum esse æternitatis participes, quod ante tempus conditum esset. At mira est ratio explicandæ Scripturæ, quam postea proponit cap. 18: *Dum quisque conatur id sentire, in Scripturis sanctis, quod in iis sensit ille qui scripsit, quid mali est, si hoc sentiat, quod tu lux omnium veridicarum mentium ostendis verum esse, etiamsi hoc non sensit ille quem legit, cum et ille verum, nec tamen hoc senserit?* Est hoc malum, quod ex quovis loco quævis veritas deduci possit, et paulatim nulla certa superfutura sit ratio explicandæ Scripturæ; si nulla regularum criticarum habeatur ratio, et hoc unum quærat an sit per se verum quod dicitur. Commodum quidem hoc est declamatoribus, sed plane contrarium recte instituto Scripturæ sacræ studio, quod eo spectat ut quid singula loca significant, quatenus licet, liqueat. Cæterum ubi ambigua est sententia, nec ulla arte intelligi potest quid spectaverit scriptor sacer, tum vero nihil affirmandum. Absimilia veris rejici possunt, sed nulla est causa cur æque verisimili id præferas, quod ex omnibus artis criticæ caonibus verisimilius non est. Quærere vero in quopiam Scripturæ loco, quod nulla ratio grammatica ei inesse docet, hoc demum est Scripturam interpretari, ut campanarum sonitum pueri solent.

LIBRO XIII. Cap. 11, § 12. *Trinitatem omnipotentem quis intelligit? Et quis non loquitur eam, si tamen eam?*

Rara anima quæ, cum de illa loquitur, scit quid loquitur. A *Et contendunt et dimicant, et nemo sine pace videt istam visionem.*] Nihil verius dici potuit. Itaque multo præstaret parce loqui de iis quæ nescimus, nec scire debemus, cum non sint perspicue a Deo revelata; multum vero de omnibus vitæ officiis, quorum præstationem a nobis exigit Deus. Si de iis loqueremur duntaxat, quatenus nobis sunt revelata, atque, locutionibus Scripturæ contenti, ignota Deo relinquere-mus, non tot essent contentiones; quibus ut nescio an illustretur veritas, sic video vehementer lædi Christianam caritatem.

Cap. 18, 23. *In principio diei.*] Legendum *in prin-* cipia, ut paulo post legitur in mss. codd. Respicit enim Augustinus ad Gen. 1, 16, ubi LXX habent Deum facturæ luminare magnum *σις ἀρχάς τὰς ἡμέρας, in* B *principia diei*, ut habebat versio Latina, quæ tempore Augustini legebatur. Vide tamen ad Geneseos locum Flaminium Nobilium.

Cap. 21, § 20. *Pisces manducet levatum de profundo.*] Respicit ad vocem *ἰχθύς*, quæ cum *pisces* significet, complectitur initiales litteras vocum *Ἰησοῦς Χριστός Θεοῦ Υἱός Σωτῆρ, Jesus Christus Dei Filius Sator.* Ideo Tertullianus de Baptismo cap. 1: *Sed nos pisciculi, secundum ἰχθύς nostrum Jesum Christum, in aqua nascimur.*

Cap. 24, § 36. *Tili confiteor credere me, Domine, non in cassum te ita locutum esse.*] Non in cassum induxisset ita loquentem Deum Scriptor sacer, quamvis non minus possit dici Deus benedixisse quadrupedes quam piscibus aut avibus. Sed in simplicissimo C *Scripturæ stylo*, multa adduntur aut omittuntur, non ut arcanum nescio quid innuatur; sed quia ea in idoles est ejus styli, quæ patitur additamenta aut etiam omissiones, sine ulla sententiæ mutatione. Sic Gen. 1, 8, in Hebraicis codicibus addita non sunt solemnia dierum alterum verba: *et vidit Deus esse bonum*; quæ tamen non minus conveniunt secundo die creatis quam cæteris omnibus. In creatione vero tertii diei a vers. 9 ad 13 bis hoc legitur, quod si semel, ut in aliis diebus, additum esset, nihil deesse animadvert-teremus. Qui in talibus argutabantur, Scripturæ styli nondum fuerunt satis periti. Nam allegorica figmenta qui probet, neminem eruditum nunc inventum iri pato.

Cap. 25, § 38. *Verum enim dicam, te mihi inspirante.*] Hoc est consecrarium eorum quæ diximus ad lib. XII, cap. 1. Commenta allegorica, quæ quamvis veram doctrinam complectantur, non possunt tamen ex loco Mosis deduci, quasi revelationem divinam nobis obtrudit hic Augustinus. Rem ipsam, hoc est, pastoribus necessaria esse a gregibus præbenda, docuerat eum Paulus, et ipsæ rei æquitas, sine ulla revelatione; sed hanc doctrinam hic contineri non magis ei est revelatum, quam Philoni et Origeni quod allegoriarum fideiulis ex Scriptura, in alienos sensus contorta, deduxerunt.

Cap. 19, § 44. *Atque ita cum vos temporaliter ea videatis, non ego temporaliter video.*] Conjunctiones

atque ita, si modo nullum hic sit mendum, debent significare sed, hoc est obtinere vim adversativam.

Cap. 33, § 48. *Speciem et privationem.*] *Εἶδος καὶ στέρησιν*, quod scholasticorum sermone nunc dicimus, *formam et privationem*, quæ sunt opposita.

Cap. 36, § 51. *Dies autem septima, sine vespera est, nec habet occasum.*] Si velimus arguari, diei septimi mane non magis memoratur quam vespera; nam mane, cujus mentio fit vers. 31, est diei sexti, cum Hebraei, Mose præeunte, *ἡχθήμερον* incipiant a vespera, quam deinde sequitur dies. Sed septimi diei partes a Mose non attinguntur, quia eo die nihil fecit Deus.

ANIMADVERSIONES

IN LIBROS CONTRA ACADEMICOS.

LIBRO I. Cap. 1, § 2. *Si edentem te munera ursorum, et nunquam tibi antea visa spectacula civibus nostris, theatricus plausus semper prosperrimus accepisset, etc.*] Recte *ursorum* editum, nam agit Augustinus de ignotis in Africa spectaculis, qualia fuissent munera ursorum, nam, ut habet Plinius lib. VIII, cap. 36, *in Africa ursum non gigni constat.* Idem affirmat cap. 58.

Ibid. *Fortunatusissimus, ut fuisti, jactararis.*] Falsum est Romanorum fortunatum potuisse dici, ut ostendit Augustinus in sequentibus. Igitur non potuit dicere *ut fuisti*, nec magis *ut suesti*, quemadmodum habent alii codd. mss. Malim ego ut *suere* isti, hoc est eo sensu quo clientes, cives, populi beatam prædicant.

LIBRO II. Cap. 2, § 5. *Cum ecce tibi libri quidam pleni, ut ait Celsinus, bonas res Arabicas ubi exhalarunt in nos, etc.*] Non intelligo qui libri pleni dici queant, nisi addatur qua re pleni sint. Igitur hic aliquid deesse suspicor, ut *sapientia*, aut simile quidpiam.

Ibid., § 6. *Adversario tuo.*] Cum quo, ut videtur, item habebat Romanianus.

Ibid. *Ne ille et baias et amonã pomeria.*] Hic tria sunt menda, quorum primum et postremum ex prioribus editionibus desumpta sunt, medium huic proprium est. Primum pro *ne* legendum est *nae*, vel, hoc est profecto; hoc enim vult Augustinus, si adversario Romaniani spectandam proponere potuisset speciem philosophiæ, illum profecto, rebus relictis, ad eam advolaturum. Sæpe hoc mendum in mss. codd. occurrit, quod utraque voeula eodem modo pronuntia-retur. Secundo, *Baias* debuit scribi, majusculo B, ut est in editione Erasmi, nam nomen est amœnissimi loci ad Puteolanum sinum, circa quem erant elegantissimæ Romanorum villæ, et de quo Horatius sæpe alibi et 1 epist. libri 1.

Nullus in orbe locus Baias præluet amœnis.

Denique non *pomeria*, sed *tomaria* legendum liquet, ex epitheto *amœna*.

Cap. 3, § 7. *Philocaha ista vulgo aicitur, etc.*] Vide notata ad lib. . Retractionum, cap. 1, num. 3.

Ibid. *Sine pennis.*] Cui pennæ deflexerunt. Ex Pla-tonicorum disciplina, ut notavimus ad Confess. lib VIII, cap. 7. :

Cap. 4, § 10. *Sine metro.*] Hoc est, *ἄνευ μέτρον, sine modo.* In ambiguitate ludit Augustinus, nec mer-

ea prætermittit occasionem pauca verba Græca, quæ A norat, proferendi.

Cap. 6, § 14. *Archeias.*] Turpe mendum, omnes enim sciunt vocatum hunc philosophum fuisse Ἀρχιστάδων, non Ἀρχιστάδων. Itaque hoc quoque mendum antiquiorum editionum tollendum erat, et hic et in sequentibus, ubi iterum iterumque occurrit. Nam quævis Græce nesciret Augustinus, habebat tamen veteres Ciceronis codices, in quibus hoc mendum ab eruditioribus grammaticis relicum non puto.

Cap. 15, § 34. *Ille autem casu planus erat, de iis quos Samardacos jam vulgus vocat.*] Crediderim Africanam, aut potius Punicam esse vocem, a radicibus שמר *schamar*, observare, et דוכ *douck*, inspicere, deductam, eaque significatos fallaces homines, qui ex observatione siderum, omnium, prodigiorum, etc., inspectioneque victimarum futura prænuntiari se posse sperabant, aut fingebant. Sic enim eos describit Scholiastes vetus Horatii ad vers. 113 sat. 6 lib. 1. Fallacem circum dixit propter Sarmadacos (Scribe Samardacos) et sortilegos mathematicos, qui ad metas spectatores circumstabant et imperitos sortibus et nugis fullebant. Paulo post etiam Samardacos et sortilegos conjungit, et divinos esse docet. At Jacobus Cruquius, qui eum Scholiasten emendatiorem edidit, suspicatur vocem esse compositam ex Sarmata et Dacus, qui populi olim non parum hujuscemodi ludibriis infames fuerint. Elige utrum volueris, et ad etiam Joannem Meursium, in Lexico Græco-barbaro.

ANIMADVERSIONES

IN LIBRUM DE VITA BEATA.

§ 3. *Quod ita nihil intus plenum atque solidum habet, ut inflatos sibi super ambulantes, succrepante fragili solo, demergat ac sorbeat.*] Legerim inflato sibi, nam hic montem non bis describit vento tumentem. Scilicet potuit ex sequente voce antecedenti adhærere.

§ 4. *Lectis autem Platonis paucissimis libris.*] Crederem legendum *Platonicis*, nam Augustinus habet Confessionum libro vii, cap. 9, § 15, *quosdam Platonicorum libros*; nisi quinque mss. hic haberent *Plotini*, quam veram lectionem esse puto. Antequam hunc locum attentius legissem, jam suspicatus eram Platonicos illos libros, in quibus Augustinus similita Christianæ theologiæ invenisse se credidit, fuisse libros Plotini; in qua conjectura vehementer lectione hæc mss. codicum confirmor.

§ 5. *Eloquentia tua territus non sum.*] Exstat elegans dissertatio de Vita Mallii Theodori, ab Alberto Rubenio conscripta, quæ edita est Ultrajecti anno 1695, ex qua quæ fuerit eruditio Theodori et ad quæ munera pervenerit intelligere licebit. Itaque ad eam lectorem amandamus.

§ 7. *Cum fateamur cuncti, neque sine corpori, neque sine anima, esse posse hominem, cibos propter quid horum appetamus.*] Imo appetimus? Est enim interrogatio Augustini, ad quam, propter corpus, respondet Licentius. Mendum hoc fuit Basileensis editionis, in hanc transfusum.

§ 35. *Ille est igitur plena satietas animorum, hæc est beata vita, pie perfecteque cognoscere a quo inducaris in veritatem, qua veritate perfruaris, per quem connectaris summo modo.*] Etsi non difficile est intellecta quid velit Augustinus, attamen est cur queramus eum in hac tota disputatione metaphoricis vocibus ac locutionibus, quas alii æque tralatitiis desinit, perpetuo ferme abusum. Quo factum est ut nihil præter argutias ex ambiguitate captatas, et quæ dialecticam nimium redolent, hic habeamus. Cum pueris fateor, et muliercula loquebatur; sed cum hæc ederet, tot verbis nihil dicere nescio quomodo sustinuerit. Quam facile ostendere potuisset beatitudinem proprie dictam esse eam animi affectionem qua in sorte nostra acquiescentes, nec quidquam cupimus, nec timemus? Quam proclive fuit demonstrare hanc animi affectionem in hac vita non posse comparari, in qua semper multa sunt quæ timeamus, aut cupiamus? Quibus dictis, collegisset beatam vitam nullam posse esse in hisce terris; omnes homines esse miseros; sed eos demum minus esse miseros, quam alios, qui possent, ex Evangelii legibus, sibi beatitudinem post hanc vitam mortalem polliceri. Verum vocum definitiones accuratæ, sermo simplex, et ordo commodus res erant rhetoribus illius ævi propemodum ignotæ.

ANIMADVERSIONES

IN LIBROS DE ORDINE.

LIBRO I. Cap. 1, § 2. *Quis tam cæcus est mente, ut quidquam in movendis corporibus rationis, quod præter humanam dispositionem ac voluntatem est divinæ potentiae, moderationique dare dubitet?*] Transposita hæc est vox rationis, quæ debet præponi proxime voci divinæ, ut series sit: *potentiæ moderationique Rationis Divinæ*, Græce, *δυναμει και διοικησει Λόγου Θεου*. Nempe, ex Platonicorum sermone desumpsit Augustinus *Rationem Divinam*; de qua locutione vide quæ collegit Joan. Clericus ad Joan. 1, 4. Benedictini docent decem a se mss. codd. inspectos, in quibus hic ordo erat observatus; sed male habent *rationi*, si modo nullum sit in Benedictinorum notula mendum. Eadem voce in eundem sensum utitur etiam postea Augustinus § 26, ubi memorat *pulchritudinem Rationis* (nempe divinæ) *cuncta scientia et nescientia modificantis et gubernantis, quæ inhiantes sibi sectatores suos trahit, quacunquæ atque ubicunquæ se quæri jubet.*

Cap. 3, § 6. *Nam et ipse in eodem conclavi lecto suo cubans vigilabat, nobis nescientibus; erant enim tenebræ quod in Italia etiam pecuniosos prope necesse est.*] Sic loquitur in gratiam suorum Afrorum. Utinam etiam in gratiam posteritatis, addidisset cur in Italia, potius quam alibi, in tenebris jacerent. An in Africa copia erat specularium lapidum, qui Lunæ et stellarum lucem in conclavia admitterent, qui in Italia rariores; quo fiebat ut, clausis ligneis fenestris, tenebræ essent in conclavibus? Viderint doctores.

Cap. 11, § 31. *Vir et ingenio et eloquentia et ipsis insignibus muneribusque fortunæ et, quod ante omnia est, mente præstantissimus Theodorus, quem bene ipsa*

nosti, id agit, ut et nunc et apud posteros, nullum genus hominum de litteris nostrorum temporum jure conquerratur.] Vellem exstaret opusculum Theodori de Origine et natura mundi, quod latere in bibliothecis dicitur a Cl. Salmasio in præf. ad Annelium. Ex eo enim intelligere liceret an hic ei aduleter, quod sane suspicor, Augustinus, pro more sæculi sui, quo, si unquam alias, immodicæ laudes in usu vulgari fuere: Is Theodorus, cum militasset inter Advocatos sedis prætorianæ in Italia, præfectus fuit parti Libyæ, tum parti Macedoniæ, deinde quæstor sacri palatii, post comes sacrarum largitionum, ac tandem præfectus prætorio Galliarum anno 380. His honoribus defunctus ad vitam privatam rediit, in qua scribendis variis opusculis operam dedit. Quo intervallo, circa annum 386, Augustinus hæc scribebat. Ad ampliora B deinde munera pervenit, ut docebit Albertus Rubenius in libello antea memorato.

LIBRO II. Cap. 1, § 1. *Nobiscum erat etiam mater nostra, cujus ingenium... cum antea convictu diuturno, et diligenti consideratione perspexeram, tum vero in quadam disputatione non parvæ rei quam... in libellum contuli, tanta mihi mens apparuerat, ut nihil aptius veræ philosophiæ videretur.*] Si hæc in sermone familiari matri dixisset Augustinus, vituperari sane non posset, imo forte laudaretur, pietatis causa. Sed hæc necio quomodo scribere sustinuerit ad virum eruditum atque edere, cum præsertim liber de Vita beata, ubi eximia illa Monica responsa leguntur, edendus etiam esset. Eum enim si quis legat, facile intelliget filium præ amore matris ingenium invenisse in verbis C bonæ anus, quod alii non facile animadvertant. Quæ mulier nunc paulo liberalius educata talia et meliora etiam aliud agens non effundat?

Cap. 2, § 4. *Defini ergo, inquam, si placet quid sit esse cum Deo... Odi ego, inquit, definire.*] At si hunc et superiorem librum legas, nullam definitionem paulo accuratorem invenies; sed tantum descriptiones rhetoricas, re descripta sæpe obscuriores aut certe æque ac eam obscuras. Exempli causa esse cum Deo, quæ est locutio impropria et obscura, definitur a Deo administrari, aut intelligere Deum, etc. Si talia hodie conscriberentur, et in publicam lucem protruderentur, profecto eruditorum plausum non ferrent, uti nec innumeræ inanes argutiæ, quibus hæc opuscula scatent. Sed illo ævo verba pluris multo fiebant, quam res ipsæ; quo vitio et nostrum sæculum, plus quam optandum esset, etiamnum laborat.

Cap. 4, § 12. *Quid sordidius, quid inanius decoris et turpitudinis plenius meretricibus, lenonibus, cæterisque hoc genus pestibus dici potest? Aufer meretrices de rebus humanis, turbaveris omnia libidinibus.*] Itaque recte faciunt, si Augustini judicium sequamur, legislatores et principes qui lupanaria esse patiuntur; nam præstat paucas domos pollui quam omnes libidinibus turbari. Quamobrem aiunt in urbe omnium nobilissima ea ferri, ne in matronas et pueros passim grassentur homines sponte quidem sui cæli-

bes, sed minime propterea castiores. Quanto satius erat dicere malas mulieres et libidinosos juvenes abuti libertate a Deo accepta, et alia quæ ab eruditis nunc dici solent? Si talia hodie scriberemus, nunquam sat graves pœnas dare possemus iis qui ea in veteribus mirantur. Non expendam quomodo vitia faciant ad ordinem, nimis multis verbis opus esset, ut quæstio constitueretur, et in ordinem omnia digererentur. Verum orabo lectorem ut conetur ex iis quæ hic habentur apud Augustinum, conficere disputationem perspicuam et via ac ratione dispositam; quod si præstet, erit mihi magnus Apollo

Cap. 9, § 22. *Aeriarum animalium mira fallacia, etc.*] Platonici ζῶα vocant, seu animalia, quæcunque anima prædita sunt, quales sunt dii illi inferiores, quorum sedem in aere ponebant. Hos cæcædæmonas esse interpretabatur Augustinus. De sententia Platoniorum sat multa Apuleius, in libris de Mundo, de Philosophia naturali, et de Deo Socratis.

Cap. 12, § 35. *Quibus duobus repertis (litteris et figuris numerorum) nata est illa librariorum et calculorum professio, velut quædam grammaticæ infantia, quam Varro litterationem vocat, Græcæ autem quomodo appelletur non satis in præsentia recolo.*] Vocabatur γραμματιστικὴ, doctor vero γραμματιστής. Philo de congressu eruditionis causa: Τὸ γὰρ μὴ γράφειν καὶ ἀναγιῶσκειν γραμματικῆς τε ἀτελειστέρως ἐπάγγελμα, ἢ παρατρέποντις τινες γραμματιστικῶν καλοῦσι: scribere et legere grammaticæ est imperfectæ, quam nonnulli convertentes vocabulum grammaticam vocant.

Martianus Capella lib. III de Nuptiis Mercurii et Philologiæ, sic grammaticam loquentem inducit: Γραμματικὴ δὲ δὶς ἰνὴ Γρῆκίᾳ, quod γραμμὴ linea et γράμματα litteræ nuncupantur, mihique sibi attributum litterarum formas propriis ductibus lineare. Hinc mihi Romulus litteraturæ nomen ascripsit, quamvis infantem me litterationem voluerit nuncupare, sicut apud Græcos γραμματιστικὴ primis vocitabar, tum et antistitem dedit, et sectatores impuberes aggregavit. Isidorus Orig. lib. 1, cap. 3: *Primordia grammaticæ artis litteræ communes existunt, quas librarii et calculatores sequuntur, unde et eam Varro litterationem vocat.* Plura hac de re veterum testimonia vide apud Joana Wower in tractatione de Polymathia, cap. 4, et Claud. Salmasium sub Anem notarum in Pallium D Tertulliani.

[Ibid., § 37. *Historia.*] Non ea intelligenda a qua dicti historici Thucydides, Polybius, alii que id genus, sed philologia, cujus periti πολυῖστορες dicuntur, unde Alexander Polyhistor, Apion Polyhistor, C. Julius Hyginus Polyhistor, quasi dicas multiscium, ἀπὸ τοῦ πολλὸν ἔσασθαι. Vide Cl. Salmasium ad titulum Solini Polyhistoris. Sic nomen historiæ pro quavis cognitione usurpatur ab Augustino lib. II de Musica, cap. 1, § 1.

DESIDERII ERASMI CENSURA IN SOLILOQUIORUM LIBROS.

Opus mire respiens optimi viri infantiam in Christo. Nam Rationem ita loquentem facit cum Augu-

ultimo, quasi Ratio non sit potior Augustini pars. Tolerabilius Seneca flagit Rationis et Sensus dialogum. Ad hæc, quasi vero duo loquantur homines, in disputationes et libros dissecatur sermo, ne defatigentur: nonnunquam et in sophistica, leviculaque argutatione imploratur auxilium divinum. Lectorem requirit patientem et candidum.

J. PHEREPONI ANIMADVERSIONES
IN EODEM LIBRO.

LIBRO I. Cap. 1, § 1. *Ait mihi subito, sive ego ipse, sive alius quis intrinsecus, sive extrinsecus nescio.*] Hæc redolent Platonismum, ex quo homines rationales sunt, quatenus divinæ rationis participes; a qua non tantum acceperunt substantiam ipsam et facultates mentis, sed etiam cum bene ratiocinantur occulte moventur, quasi a magistro. Vide librum de Magistro. Imo et rationem, abstracte spectatam, more Platonico substantiam esse vult, de Immortalitate animæ § 11. Ideo Augustinus rationem a mente sua distinxit, eamque cum illa colloquentem induxit. Hæc observanda fuerunt, propter censuram Erasmi; ne ineptior tum fuisse videatur Augustinus, quam revera erat. Alia possemus addere de ratione ex iis quæ ex Clemente profert Photius cod. cix. Cæteri qui quem non pigeat, lædeatque argutiarum, quas non sibi sed rationi ipsi tribuit?

§ 2. *Deus qui malum non facit, et facit esse ne pessimum fiat.*] Illoc est qui sponte quidem tua malum non facit, sed tantum ne quid deterius eveniat. Quæ sententia, nisi fallor, digna erat quæ retractaretur. Quid enim a recta ratione, Scripturisque sacris magis alienum, quam *Deum facere ut sit malum*? sed vide operis de Ordine lib. II, cap. 4, § 5. Potuit aliquo sensu dici *Deus pati mala*, ne deteriora ab hominibus fiant, cum se liberarum creaturarum affectioni attemperat; ut cum in Judæis toleraret divortium et alia. Sed ea *facere* dici non potest; nec sane mirum talia Deo ingerentem ab eo nihil impetrasse; nam his duobus libellis, quibus ad divinam opem sæpius confugit, quid tandem est, quod te legisse gaudeas?

Cap. 12, § 21. *Cogor interdum Cornelio Celso assentiri, qui ait summum bonum esse sapientiam, summum autem malum dolorem corporis.*] Videtur esse is cuius habemus libros de Medicina, nam et de aliis artibus scripserat, ut docet Quintilianus Institut. orator. lib. XII, cap. ultimo.

LIBRO II. Cap. 3, § 4. *Absurdius dicitur falsitatem, quam veritatem esse non posse.*] Vere Erasmus, ad oram suæ editionis, hic apposuit: *Sophistica inductio*. Postea etiam ad initium capituli sequentis: *Sophisticatur et hic de vero et falso*. Profecto non sophista tantum, sed propemodum ineptus haberetur, qui talia hodie scriberet.

Cap. 6, § 12. *Mel thyminum a melis thymino.*] Erasmus hic habet in ora: « Virgilius: *Redolentque thymo fragrantia mella*. Alias *Hymetinum* et *Hymetino*, sed altera lectio magis probatur. » Hæc ille. Miror varietatis hujus non meminisse editores Parisienses. Cælebrata fuerunt mella Hymettia, a monte Atticæ di-

cta; et thymosa, sive e thymo collecta. Adi Plinium Hist. nat. lib. XI, cap. 13 et seqq.

ANIMADVERSIONES

IN LIBRUM DE IMMORTALITATE ANIMÆ.

Cap. 1, § 1. *Si alicubi est disciplina, nec esse nisi in eo quod vivit potest et semper est, neque quidquam in quo quid semper est potest esse non semper, semper vivit in quo est disciplina.*] Quasi vero non possit esse in intellectu Dei idem disciplinarum, quamvis nullæ essent creaturæ! Imo fuerunt, ante creationem. Præterea, quis nescit distinguendam abstractam cuiuspiam rei ideam, ac veritatem; ab acta i cogitatione de ejusmodi idea, aut veritate? Idem veritatesque abstractæ æternæ dicantur, quod sint natura sua immutabiles; sed quis inde colligat animos de iis cogitantes esse æternos, præter meros argutiores? Eadem opera, colligere potuisset animis humanis nullum fuisse initium. Sed talia ratiocinationum ludibria non moramur.

Cap. 7, § 12. *Nulla præcisio perducit ad nihilum. Omnis enim pars quæ remanet corpus est, et quiddam hoc est quantumlibet spatio locum occupat.*] Vere et acute. Hinc colligere potuit substantiam corporis viribus humanis interire prorsus non posse, sed tantum mutari. Sic posset fieri ut a creaturis mutaretur nonnihil in substantia mentis, quæ tamen propterea deleri posse censenda non est.

ANIMADVERSIONES

IN LIBRUM DE QUANTITATE ANIMÆ.

Cap. 1, § 2. *Unde sit anima.*] Illius quæstionis sensus erat, an a Deo creata sit anima, an æterna, an una cum corpore ex traduce nascatur. Sed Augustinus rhetorice eam solvit aut eludit, quasi quaereretur, quæ patria sit animæ; quod quis unquam somniavit?

Ibid. *Si pergeres quaerere unde ipsa terra, vel aqua, vel aer, vel ignis constant, nihil jam quod dicere reperirem.*] Omnibus tamen notum erat constare ea ficta elementa omnium rerum innumeris partibus, in quas resolvi possunt. Quod si dici posset de mente, actum esset de ejus immortalitate. Sed eorum, qui minus accurate philosophantur, comparationes ad vivum ressecandæ non sunt. Quod hic faciendum non esse liquet, ex eo quod Augustinus, mentem extensam esse neget, in sequentibus.

Cap. 3, § 4. *Et hoc interim satis est.*] Facilis sane fuit Evodius, qui tam paucis sibi satisfieri passus est, de quæstione *qualis sit anima*. Sed eandem invenio tractatam in altera quæstione, de quantitate animæ.

Ibid. *Ideoque bene præcipitur, etiam in mysteriis, ut omnia corporea contemnat, universoque huic mundo renuntiet.*] Bene in margine Erasmus adnotavit in baptismo: notum enim est renuntiare solitos, qui baptismum accipiebant, diaboli et mundi pompis. Quod faciebant etiam infantium susceptores, eorum nomine, ut testatur Augustinus lib. de Pec. origin., § 45, et lib. I de Nuptiis et Concupis., cap. 20, § 22.

Cap. 4, § 5. *Placetne tibi ut ipsam justitiam nihil esse credamus?*] Est plane nihil, si conferatur cum

substantia; nam iustitia in abstracto nusquam est, nisi in animo eam intelligentis. Sed Platonici de ideis loquebantur, quasi de substantiis.

Cap. 7, § 12. *Auctoritati credere magnum compendium est, et nullus labor, etc.* Sed prius ipsa illa auctoritas expendenda est, quam ei fidem habeamus; ita ut ei per omnia credamus, quia nobis indubitatis argumentis constat eam nec falli, nec fallere. Alioqui stultum esset ei credulitatem suam addicere, a qua verum dici nulla ratione constaret. Sin minus, barbari omnes populi, qui sacerdotibus aut majoribus suis tam multa temere credunt, recte facere dicendi essent. Compendiaria via etiam progrediuntur, sed ut ad omnis generis errores perveniant, ex quibus nunquam sese expediunt. Itaque cavere omnes oportet, quibus cordi est Christiana religio, ne idem ei fundamentum ponant, quo maximi et turpissimi quique errores nituntur. Accuratius loquitur Augustinus in libro de Vera Religione, § 45: *Auctoritas, inquit, fidem flagitat et rationi praepræparat hominem. Ratio ad intellectum cognitionemque perducit. Quamquam neque auctoritatem ratio penitus deserit, cum consideratur cui sit credendum; et certe summa est ipsius iam cognitæ atque perspicuæ veritatis auctoritas.*

Cap. 30, § 39: *Sensus est corporis passio per se ipsam non latens animam.* Post tot verba facta, de definitione sensus, mirum est meliorem non esse prolatam, cum præsertim Augustinus probe sciret animum sentire, non corpus. *Sensus duplici significatione dicitur: est enim aliquando ipsa sentiendi facultas quæ inest menti; aliquando passio ipsa qua ea facultas afficitur, et quam barbare sensationem vocamus. Sensus, posteriori significatu, nihil est præter animadversionem mentis natam ex occasione motus corporis sui; priori est facultas qua mens telium animadversionum capax est. Paucis verbis potuit totum hoc negotium absolvi, quod hic tam multis intricatum est. Plura non addam, quæ sunt omnibus nota, ex quo philosophia, nostra et Patrum nostrorum memoria, feliciter instaurata est, et de quibus etiam in opusculis philosophicis sat copiose egi. Nec philosophicas notas in Augustinum scribere aggressus sum: alioqui multa dici possent, quibus sequentes ejus ratiocinationes confutarentur; in quibus verborum tam est prodigus, quam parcus rerum.*

Cap. 33, § 76. *Vanitas vanitantium.* Oportet, in quibusdam exemplaribus Græcis, lectum olim fuisse *ματαιότης ματαιούντων*; quam vitiosam lectionem Latinus interpres, quo utebatur Augustinus, expresserit. In veteribus glossis est *ματαιούμαι vanor*, e: jus frequentativum fuit *vanior*.

ANIMADVERSIONES

IN LIBROS DE MÛSICA.

LIBRO I. Cap. 1, § 1. *Eo distat, quod in diversis locis habent acumen.* Ita loquitur de *pone* verbo, et *pone* adverbio, et acumen sine dubio vocat accentum. Credibile est verbum habuisse accentum in prima, adverbium in secunda, discriminis causa. Hinc intelligere licet quam male hodie linguam Latinam

omnes pronuntiomus, et quam prave versus præsertim legamus: quis enim inter loquendum aliter *pone* aut *pono* pronuntiare solent?

Cap. 10, § 17. *Sesque appellantur, ubi duo numeri ad se ea ratione affecti sunt, ut tot partes habeat ad minorem major, quota parte sui eum præcedit.... Nominis autem hujus originem non facile dixerim, nisi forte sesquo quasi se absque dictum, id est, absque se, quia quinquæ ad quatuor, absque quinta parte sua major hoc est quod minor.] Sed non quinquæ, verum sex, est numerus sesquatus, si cum quatuor conferatur. Itaque merito hanc Augustini etymologiam reprehendit Jul. Cass. Scaliger lib. II de Re poetica, cap. 26, qui putat *sesqui* dici pro *semis æquum*, quod idem sit ac *ἡμιόλιον*. Sed Ger. Joan. Vossius feliciter conjecit *sesqui* (aut *sesque*, ut scribitur hic apud Augustinum) idem fuisse ac *semisqua* seu *et semis*, ita ut quæ respectum habent ad totum, cui *semis* superadditur, unde Græcis *ἡμιόλιον*, totum et *semis*.*

LIBRO II. Cap. 1, § 1. *Scias velim totam illam scientiam, quæ grammatica Græcæ, Latine autem litteraturæ nominatur, historiarum custodiam præferri, etc.] Historia hic dicitur cognitio rei cujuscumque, quæ non pendet a ratiocinatione, sed ab hominum arbitrio. Paulo post grammaticus, docens syllabam esse longam aut brevem, dicitur esse *custos historiarum*, nimirum usus linguæ Latine aut Græcæ de quantitate syllabarum.*

LIBRO III. Cap. 1, § 2. *Rhythmus, id est numerus.]* Scio quidem id quod Græcè *ῥυθμὸς* dicitur, a Latinis dictum *numerum*, sed vereor ne Augustinus misceat *ῥυθμὸν* cum *ἄρθρον*. Felicior hic est lingua Græca quam Latina, nam *ῥυθμὸς* dicitur ἀπὸ τοῦ ῥίθμι, *fluere*, estque id quod fit ut versus facile pronuntietur, et gratus ad aures accidat. Galli vocant *la cadence*, et *fluentes* (*coulants*) etiam versus vocant, in quibus nihil est asperum aut durum. Ex voce quidem *rhythmus* venit vox linguarum hodiernarum *rima*, sed hæc significatur sensu versusum *ῥυθμολογία*, quæ significatio a Græca voce plane aliena est. Non fuisset hoc observandum, nisi esset eruditus Gallus, qui hæc in re peccavit, quem nomine non appellabo.

LIBRO V. Cap. 3, § 4. *Non mihi versus ex eo appellatus videtur, ut nonnulli putant, quod a certo fino ad ejusdem numeri caput reditur, ut nomen ductum sit ab iis qui se vertunt, dum via redeunt, nam hoc illi cum his etiam metris quæ versus non sunt, apparet esse commune.]* Ideo etiam non modo poetarum metra versus dicuntur, sed et quævis scripturæ *lineæ*, quemadmodum nunc loquimur, ut recte observavit Joan. Ger. Vossius in Etymologico, ad vocem *VERSUS*. Idem optime ostendit dubitari non debere quin singuli scripturæ sulci ex eo versusum nomen acciperint, quod ut agricola Vomere solum: sic scriptor stylo eoram *vertat*; ac ut ille, in terra, sulco uno absolute, vertit aratrum, altamque sulcum efficit: sic qui scribit, stylo sinistrorsum *verso*, prolatoque, verum in eâ sulcum ducat. Cumque, ut docet, id non minus in prosa fiat quam in carmine, patet *versum* qu-

maen natura sua, non minus solutæ quam ligatæ orationi convenire. Sed quia poetæ versus suos certo absolvunt pedum numero, et stylum proinde frequentius vertunt, hinc factum ut hi sibi versus nomen prope fecerint peculiare. Adde hisce versus revera in agricultura sulcum dictum, et apud Græcos vocem *στίζος*, qua versus scripturæ signant, esse etiam ex agricultura desumptam; quod erudite ostendit Joan. Croius part. 4. Observationum in N. T., cap. 9.

Ibid. Sed magis fortasse e contrario nomen invenit, ut quemadmodum grammatici deponens verbum, quod litteram non deponit, sicuti est *lucror et conqueror*, appellaverunt: ita quod duobus membris confit quorum neutram, in alterius loco, salva lege numerorum, consiliuntur, quia verti non potest versus vocetur.] Prior etymologia plane falsa est, ut sunt pleræque omnes quæ *κατ' ἀντιπαρα* finguntur; nam multa deponentia olim in *o* et *or* exibant, eorumque catalogum contexit Joan. Ger. Vossius Aristarchi lib. v, cap. 7. Credibilis est ea deponentia dicta, ut idem innuit capitis 6 initio, quia passivam significationem deposuerint, quæ etiam sententia fuit Franc. Sanctii summi grammatici. Sed et scriptor libri de Grammatica, qui solebat Augustino tribui, aliud nobis suppeditat etymon. Agens de verbis, *Restat*, inquit, verbum deponens, quia deponit aliquid de quantitate communis verbi. Nam cum participia quatuor habeat verbum commune: præsens ut criminans, futurum criminaturus, præteritum criminatus, futurum criminandus, a passiva significatione, hoc non habet verbum deponens. Et ideo dicitur deponens, quia deponit unum participium futuri temporis, a verbo passivo quod exit in dus syllabam; ut puta opinor vel miror verba sunt deponentia. Sed mihi magis Vossiana etymologia aridet. Quod habet Augustinus de versu multo coactius est, et plane etiam falsum, nam permulti versus converti queunt eo modo quo eos converti posse negat. Pentametri, exempli causa, non pauci sic possunt converti; omnes nimirum quorum prior pars ante cæsuras duobus dactylis constat. Possumus enim æque dicere:

Semivirumque bovem, semibovemque virum,

Aut:

Semibovemque virum, semivirumque bovem.

Dixeris perinde:

Sæpe tibi pater est, sæpe legendus avus,

Vel:

Sæpe legendus avus, sæpe tibi pater est.

Innumera talia occurrent elegiacum poetam evolventi. Itaque in fumum abit quidquid tam verbose de versibus non vertendis disputavit antea Augustinus. Sed bene est quod fatetur vir modestus, initio lib. vi: *Se satis diu pene, atque adeo pueriliter in vestigiis numerorum ad mcas temporum pertinentium, moratum esse.* Igitur hæc et alia ei ignoscamus, sed tempus melius collocandum in iis legendis, in quibus ferme nihil præter tædiosam et infelicem ingenii ostentationem videas, minime teramus.

ANIMADVERSIONES

IN LIBRUM DE MAGISTRO.

Cap. 5, § 16. *In suis nobilissimis orationibus, quas Verrinas vocant, coram præpositionem, sive illo loco adverbium sit, nomen appellavit.*] Non vacat, data opera, legere Verrinas, ut locum quarum. Fuisset hoc diligentia Benedictinorum, qui otio abundant, et a quibus margini locum, ut alibi factum, adlini oportuisset.

Cap. 9, § 28. *Idem Persius omnibus peccatis, quas tyrannorum vel crudelitas excogitant, vel cupiditas perdit, hanc unam anteposit, qua cruciantur homines, qui vitia, quæ vitare non possunt, coguntur agnoscere.*] Locus est satira 3, 35, cujus verba subjiciemus, quia et alibi, ad Confess. lib. xii, cap. 8, observavimus ad hunc poetam Augustinum respexisse:

Magne pater divum, sævos panire tyrannos
Haud alia ratione velis, cum Jira libido
Moverit ingenium ferventi tincta veneno,
Virtutem videant intabescantque relicta,
Anne magis Siculi gemmerunt ora juveni?

Cap. 10, § 35. *Saraballe eorum.*] Cum in textu Chaldaico Dan. iii, 27, scriptum sit *סרבליקון Sarballehon*, vix dubium videtur, quin scribendum sit *Saraballa*, aut *Saraballe*, non *Sararabara*, ut habet versio Græca, in qua facillime mendum irrepero potuit in vocem barbaram, cum præsertim liquidas auris facile confundat. Sic scripta vox, per *l* non per *r*, usitata est apud Thalmudicos et Arabas, pro tunica, et verbum *סרבל sarbel*, significat *textit*. Itaque nomen vestis fuisse videtur, ut est etiamnum apud Arabas.

Cap. 14, § 46. *Di.ici admonitione verborum tuorum, nihil aliud verbis quam admoneri hominem ut discat et perparum esse quod per locutionem aliquanta cogitatio loquentis apparet.*] Hoc est totius libri compendium. Mirum est quam Augustinus calluerit artem pauca et perspicua dogmata philosophica aut theologica multis verbis et obscuris dicendi atque impediendi. Sed hoc fuit vitium rhetoricæ illius ævi.

Ibid. *Utrum autem vera dicantur eum docere solum, qui se intus habitare, cum foris loqueretur, admonuit; quem jam favente ipso, tanto ardentius diligam, quanto ero in discendo provector.*] Platonicum hoc est dogma, ex quo *λόγος* (quo nomine Christum vocavit Joannes) statuebatur quasi ratio universalis omnium hominum. Sic Justinus vult Christum parim fuisse Socrati notum, *λόγος γάρ ἦν*, inquit, *καὶ ἔστω ὁ ἐν παντί ὄν*, *Ratio enim erat et est quæ est in rerum universitate.* Alia habet similia in sequentibus, in ea quæ dicitur Apologia 1 quæ non exscribam. Sed hæc diligenter notanda sunt iis qui Patres intelligere cupiunt; quos nunquam assequenter, nisi norint quæ eorum fuerit philosophia.

ANIMADVERSIONES

IN LIBROS DE LIBERO ARBITRIO.

LIBRO I. Cap. 2, § 4. *Nisi credideritis, non intelligetis.*] Locus est Isai. vii, 9. Sed in LXX int. versione, quæ cum Hebraico textu non consentit, qui habet, ut recte vertit Hieronymus post Symmachum: *Si non credideritis, non permanbitis.* Quo in loco, pro-

pheta alloquitur Judæos, eosque hortatur ad fiduciam in auxilio divino, contra molitiones Israelitarum et Syrorum, ponendam: quod si fecerint, pollicetur fore ut res eorum firmæ permaneant. Igitur nihil facit hic locus ad rem quam hic habet Augustinus, et pro sententia prophetae laudat bonus vir figmentum Græcorum interpretum, si modo ita verterint. Unde vero hoc factum? Quia nimirum *credere* voluit antequam *intelligeret*. Credidit enim hunc esse sensum Scripturæ, antequam sciret an LXX interpretibus per omnia fidere liceret, aut hunc locum bene esse ab iis versum constaret. Sed et alibi hoc loco similiter abutitur, ut infra lib. II, § 6.

Cap. 3, § 8. *Libido in adulterio malum est.*] Dubium non est quin mala sit in adulterio libido; sed quare mala est? Quia adulterium ipsum est malum, quod illo societas humana plane perturbetur. Humanæ enim societatis fundamentum est societas viri et conjugis, quæ est omnium prima, nec incolumis esse potest, sine mutuo utriusque amore, et communi liberorum ac rei familiaris cura, quæ cum adulterio stare nequeunt. Præterea adulteria parentum sunt liberis efficacissimum scortandi exemplum; quod si promiscue fieret, actum quoque esset de societate humana. Talia ergo sunt vetita, hominum causa; quibus vehementer nocerent. Alioqui *libido*, seu cupiditas alterius sexus, nihil habet per se mali, si intra limites a Deo, imo et ab ipsa Ratione, præscriptos maneat. Quamobrem ita constituta sunt a Deo omnium animalium corpora, ut cum adoleverunt, ea cupiditas in iis, mechanico impetu, excitetur, non aliter ac cupiditas edendi aut bibendi. Consectarium est naturæ corporis, quale a Deo creatum est, ut ex brutis et ex ipso consilio propagationis generum intelligere est. Igitur vere dixit Evodius de adulterio: *Non sane ideo malum est, quia vetatur lege; sed ideo vetatur lege, quia malum est; sed Augustinus minus commode indicavit cur sit malum. Similiter est ratiocinandum de homicidiis, et furtis, de quibus postea noster, et quæ mala sunt, quia sunt prorsus humanæ societati contraria; ac proinde ipsius Dei consilio, qui homines in terris collocavit ut amice inter se agerent, eosque qui aliis nocent plecit, quippe qui est ejus societatis auctor ac vindex.*

Cap. 12, § 25. A. *Quæro abs te, sitne aliqua in nobis voluntas? E. Nescio.*] Mirum est Evodium, qui passim sat acute ratiocinatur, et interroganti prudenter respondet, hic tam stupidum fingi ut scire se neget, an insit hominibus voluntas. Qui postea lib. III, § 3, dicere potest idem Evodius; *quid suum dicat prorsus non invenire, si voluntas qua vult et non vult non est ipsius?* Sed Platonicorum dialogorum ambages talia multa habent, quæ nescio cui rei apta sint, nisi ad creandum lectori tædium.

Libro II. Cap. 2, § 5. *Ego demonstrarem quod cuius facillimum, quanto esset æquius... ut etiam ipse tantorum virorum libris, qui se cum Filio Dei vixisse testatum litteris reliquerunt, esse Deum crederet, etc.*] Prius tamen ostendendum esset libro illos esse fide

dignos, quod non brevius fieri potest, quam naturali ratione demonstrari Deum esse.

Ibid., § 6. *Frustra propheta dixisset: Nisi crederitis, non intelligetis.*] Jam antea ostendimus a propheta tale nihil dictum, ad lib. I, cap. 2.

Ibid. *Ipsæ quoque Dominus noster et dictis et factis credendum primo hortatus est, quos ad salutem vocavit.*] Recte dicit *faciis*, nam miraculis ostendit se esse fide dignum, antequam fidem sibi haberi exigeret. Sed verum est plenior cognitiōem fidei esse sequendam, ita ut generalior cognitiō fidei pariat, et fides vice versa accuratiorē cognitiōem generet.

Libro III. Cap. 3, § 7. *Non voluntate autem volumus; quis vel delirus audeat dicere?*] Vult Augustinus ostendere qui Deus libera possit præscire; sed ante omnia oportuisset definire *libertatem*, nec eam confundere cum *voluntate*: hæc enim non sunt semper conjuncta, ut postea videbimus.

Quamobrem quamvis præsciat Deus nostras voluntates futuras, non ex eo tamen conficitur ut non voluntate aliquid velimus.] At distinguenda sunt duo genera rerum quæ *voluntaria* dici possunt. Sunt enim quæ *volentes* quidem facimus, sed minime tamen libere; nam *libertas* est ea animi facultas qua possumus aliquid facere aut non facere; sunt autem quædam quæ ita volumus, ut ea non possimus nolle. In judicio ferendo de dogmate quopiam, dum obscuris rationibus nititur, quæ neque manifesto falsæ videntur, nec manifesto veræ, possumus id dogma rejicere aut amplecti, libertateque adeo nostra utimur. Sed si nobis proponatur axioma quoddam mathematicum, aut propositio ex eo necessaria consequentia deducta, non est amplius in potestate nostra assensum negare, si modo verba quibus concepta sunt intelligamus. Illic quidem *volentes* assentimur, neque enim aliter fieri potest; sed non libere, nam assensum negare non possumus. De hisce actionibus non quæritur an eas præsciat Deus, sunt enim plane necessariæ; sed nec sunt ulla laude aut vituperio dignæ. Est et altera res, præter summam evidentiam, in quam volentes quidem, sed non libere ferimur, quam exprimit ipse Augustinus sequentibus verbis.

Nam et de beatitudine quod dixisti, non abs te ipso beatum fieri, ita dixisti quasi hoc ego negaverim; sed dico cum futurus es beatus, non te invitum, sed volentem futurum.] At hic quoque nulla est *libertas*, omnes enim necessario optant summam beatitudinem, eamque consecuti non possunt in ea non acquiescere. Ideoque hoc exemplum ad rem nihil facit, cum sermo hic sit de *volitionibus*, ut loquuntur scholastici, non necessariis, sed prorsus liberis, ut sunt eæ quæ versantur circa bona singularia, quæcunque tandem sint.

Cum igitur præscius Deus sit futuræ beatitudinis tuæ, nec aliter aliquid fieri possit quam præscivit, alioqui nulla præscientia est; non tamen ex eo cogimur sentire quod absurdissimum est et longe a veritate seclusum, non te volente beatum futurum.] Hæc a proposita questione sunt aliena; quæritur enim quomodo Deus præsciat an Evodius, verbi gratia, assensum sit præ-

biturus Evangelio, si Evodius eum assensum negare possit; non vero quæ sit futura voluntas ejus, cum beatitudinem consequetur.

Sicut autem voluntatem beatitudinis, cum esse cœperis beatus, non tibi auferat præscientia Dei, quæ hodieque de tua futura beatitudine certa est: sic etiam voluntas culpabilis, si qua in te futura est, non propterea voluntas non erit, quoniam Deus eam futuram esse præcivit.] Deus prævidit Evodiam volentem fore beatum, si beatitudinem consequeretur, quia hæc voluntas est plane necessaria, adeoque nec laudanda, nec culpabilis. Verum hoc non queritur, sed quomodo libero Evangelio crediderit et adhæserit Evodius, ita ut ei fitem detrabere, et ab eo deficere potuerit; et tamen hæc Deus præscire certo potuerit. Fac contra Evodium Evangelio non credidisse aut nuntium remisisse, idque libero, hoc est, ita ut contrarium facere potuerit; volens etiam fecerit, id quod fecit. Queritur qui Deus eventum prævidere potuerit qui sua natura in alteram partem determinatus non fuerit. Rem ipsam tractare non aggrediar, quæ sane difficillima est, sed dicam Augustinum non crediturum fuisse eam tam levi brachio a se solvi posse, si rem intellexisset. Nunc autem vidimus eam acumen ejus plane fugisse, nisi rhetorica dissimulatione hic usus fuerit; qua forte etiam factum est ut multa aliena ab iis de quibus agere aggressus est misceat, ne nimis jejuno eis de rebus agere videatur.

Cap. 10, § 39. *Nam et illud appensum est æquitatis examine, ut nec ipsius diaboli potestati negaretur homo, quem sibi male suadendo subjecerat. Iniquum enim erat ut ei quem cœperat non dominaretur.*] Si quis diceret æquum esse ut monarcha patiatur eos perduellionibus servire quos malis artibus ejus imperio subtraxerunt, profecto non magis ferretur quam si quis diceret iniquum esse ut fur iis spoliatur quæ furto surripuit justis dominis. Quis igitur patitur dici iniquum futurum fuisse si Creator, qui longo optimo jure creaturis suis imperat, eriperet cacodæmoni, creaturæ rebeli, quos malus ille spiritus fraude a Deo alieniores reddidit? Ad me quidem quod attinet, diaboli patronos Manichæos et omnes alios similia delirantes, non possem, nisi infelicissimos rhetores, ut mollissime loquar, habere.

Cap. 17, § 50. *Quæcumque ista causa est voluntatis (scilicet, malæ), si ei non potest resisti, sine peccato ei deditur; si autem potest, non ei cedatur, et non peccabitur.*] Cum Pelagius hoc loco uteretur contra Augustinum, ut ostenderet non posse damnari eos qui nequeunt resistere naturæ corruptioni, reposuit Augustinus cap. 67, de Nat. et Gratia, ut observarunt Benedictini, posse ei cause resisti opitulante eo qui non potest falli. At si qui non potest falli non opitetur, nisi perpauca, atque ejus auxilium sit plane necessarium ad resistendum, quemadmodum putabat Augustinus; sequitur a cæteris peccandi causæ non posse resisti, ac proinde sine peccato ei cedi. Nam quisquis id non facit quod facere non potest, peccare dici non potest, aut certe pœnas nullas debet. Scio quæ

A dici hac de re soleant; sed profecto regulæ Augustinianæ, quam hoc in opere de Libero Arbitrio ponit, immutabili quippe justitia nixæ, tenebras offundere non possunt.

Cap. 19, § 53. *Nulli enim homini oblatum est scire utiliter quæri quod inutiliter ignoratur.*] Hanc plerumque codicum lectionem esse testantur Benedictini. Sed omnino legendum est *ablatum*, non *oblatum*. Hæc enim est Augustini sententia, nemini esse hanc ablatam cognitionem, ea utiliter queri, quorum non constat ignorantiam esse utilem. Sane ita hæc vox legitur in editione Basiliensi, et forte typographico mendo laborat hic Parisiensis. Vide § 57.

Cap. 20, § 53. *Ut meliores gigneret quam ipse esset, non erat et æquitas.*] Nec iniquum hoc erat, si ita Deo visum fuisset; nec etiam æquum, ita ut Deus, nisi contingeret, Iniquitatis insimulari posset. Ordo duntaxat a Deo in omnium animalium propagatione institutus non patiebatur liberorum corpus melioris esse conditionis quam progenitorum corpora. Sed an æquum erat animos posterorum Adami pœnas luere peccati ab ipsis non admissi, et quod ne committeretur nulla ratione impedire potuerunt?

§ 56. *Si una anima facta est, ex qua omnium hominum animæ trahuntur nascentium, quis potest dicere non se peccasse, cum primus ille peccavit?*] Sed qui animam ex traduce esse voluerunt, non usque adeo delirarunt, ut putarint universam omnium animarum molem, ut ita loquar, in Adamo fuisse, quæ postea particulatim discerpta in posteros dividatur; sed nasci ut corpus, nec existere antequam nascatur. Sequentia verba obscurissima sunt, nec a scriptore ipso intellecta a me impetro ut credam. Quare non laborabo in iis explicandis.

Cap. 22, § 63. *Peccata, ut jam diu disserimus, non nisi propria voluntati earum (nimirum, animarum) tribuenda sunt, nec ulla ulterior peccatorum causa querenda.*] Quæ hæc rectissima sint ego quidem non dubito, sed quomodo consentiant cum iis quæ postea Augustinus docuit de pœnis quas posteri Adami, ut putabat, luunt ob peccatum ab Adamo admissum, non intelligo. Quare miror hæc ab eo retractata non fuisse, nisi fortasse dissimulare maluerit, ne Pelagianis gratificaretur, si fassus esset se in ipsorum sententia fuisse, antequam eos oppugnaret. Nam apparet ex recensione hujus libri, in Retractationibus, Augustinum voluisse videri Pelagianos oppugnasse antequam exorti essent; nedum ut se illi favisse ingenue profiteretur.

§ 64. *Ignorantia vero et difficultas si naturalis est, inde incipit anima proficere, et ad cognitionem et requiem, donec in ea perficitur vita beata, promoveri, etc.*] Hæc quoque di sentiunt ab iis quæ postea contra Pelagianos dixit; nam illas habuit pœnas primi peccati; absque quo fuisset, aliter plane essent homines nati.

Cap. 23, § 66. *Non enim metuendum est ne vita esse potuerit media quædam inter recte factum atque peccatum et sententia judicis media esse non possit inter præ-*

mium atque supplicium.] Hæc, quæ de infantium conditione habet, ut et sequentia, consentanea minime sunt iis quæ de poenis peccati originis postea docuit. Volumen decimum ferme totum, et præsertim libri contra Julianum contraria omnia docent. Itaque retractanda hæc fuissent. Sed vide dicta ad num. 63.

Cap. 24, § 71. *Ut ergo infans nec stultus, nec sapiens dici potest, quamvis jam homo sit; ex quo apparet naturam hominis recipere aliquid medium, quod neque stultitiam, neque sapientiam recte vocaveris: ita etiam, si quisquam tali affectione animatus esset, qualem habent illi qui per negligentiam sapientia carent, nemo eum stultum recte diceret, quem non vitio, sed natura talem videret.*] Sic describit Adamum primum creatum ut neque sapiens, neque stultus dici posset, sed sapientia capax; ex qua descriptione facile postea ostendit quod homo potuerit labi, dum ex media illa conditione ad stultitiam transiit. At propter hoc dogma, quod retractare noluit Augustinus, et cujus causa nunquam est damnatus, miris conviciis exagitati sunt sæculo a Christo nato XVII recentiores nonnulli theologi. Sic sæpe animadvertimus per laicos recentiorum, quos oderant, gravissime vulneratam esse existimationem veterum ab hominibus imperitiis; qui eos se revereri profitebantur, quorum scripta non legerant, aut oscitantèr versaverant.

ANIMADVERSIONES

IN LIBROS DE GENESI.

Libro I, cap. 2, § 3. *His respondemus Deum in principio fecisse cælum et terram, non in principio temporis, sed in Christo.... Dominus enim noster Christus, cum eum Judæi interrogassent quis esset, respondit: Principium, qui et loquor vobis.*] Locus est Joan. VIII, 25. Sed erravit Augustinus deceptus versione Latina; si enim Græca tunc legisset, vidisset Christum dicere accusativo casu τὸν ἀρχόν, ac proinde non posse hoc haberi pro Christi nomine. Hanc tamen suam interpretationem tueri conatur tract. 38 in Joannem, forte ne male a se intellectum hunc locum ignorantia Græcæ linguæ liqueret. Vide Joan. Maldonatum ad hunc locum.

Cap. 10, § 16. *Sic deinceps reliqui dies computantur a mane usque in mane.*] Fallitur, nam *καθήμερα*, more Hebraico, constanter computantur a vesperâ ad vesperam, ita ut semper diem præcedat vespera. Res nunc omnibus nota est, sed eo tempore accurata Scripturarum interpretatio ferme ignota erat, ut liquet vel ex lectione horum librorum, quorum *καταμενομένης*; notare non aggrediemur.

Cap. 15, § 24. *Mons ille Macedoniae qui Olympus vocatur, tantæ altitudinis esse dicitur, ut in ejus cacumine nec ventus sentiatur, nec nubes se colligant, etc.*] Multi hoc scripserunt, sed fabulam esse jam nemo dubitat: ut nec quisquam etiam physicæ paulo peritior vapores cum aere confundit. Itaque talia præternitimus.

Libro II, cap. 24, § 37. *Quod ipsum non commutationem naturæ Dei significat, sed susceptionem (naturæ) interioris personæ, id est humanæ.*] Recte monachi Re-

PATROL. XLVII.

nedictini, ex auctoritate codicum manu descriptorum, expungunt vocem *naturæ* unius cinctam. Neque videtur ulla alia de causa addita, nisi quia theologia consentaneum non videbatur dici Verbum suscepisse personam humanam: cum, ex more recepto, dicatur humana natura a divina in unitatem personæ assumpta. Verum hic Augustinus, non sensu illo theologico, sed vulgari et Latino usus est voce *persona*; quæ significat, non *ὑπεστάμενον*, ut theologi Græci loquantur, sed certam quamdam conditionem quam actionibus effingimus. Perinde ergo est ac si dixisset, Verbum, ante incarnationem sublimem personam Dei gessisse; sed, assumpta humana natura, inferioris personæ partes sustinuisse. Nemo nescit vulgo ita locutos Latinos. Augustinus ipse epist. 140, § 18, de Christo ita loquitur: *Hæc ex persona sui corporis Christus dicit quod est Ecclesia. Hæc ex persona dicit infirmitatis carnis peccati, quam transfiguravit in eam, quom sumpsit ex Virgine, similitudinem carnis peccati. Hæc sponsus ex persona sponsæ loquitur, quia unioit eam sibi quodam modo.* Igitur in hisce verbis Augustini eadem est sententia quæ inest verbis apostoli Philip. II, 6, 7, 8.

Cap. 29, § 43. *Illi dicunt naturæ Dei nocere aliena peccata; nos negamus, sed dicimus nulli naturæ nocere peccata, nisi sua.*] Ut hoc intelligatur legenda expositio doctrinæ Manichæorum, quæ habetur in libro de Hæresibus, ubi de origine mali et duabus animabus. Sane abusi essent hoc loco Pelagiani, si eum ad sententiam suam traxissent, sed non eadem est ratio locorum lib. III de Libero Arbitrio, quos tamen indetos prætermisit Augustinus, dum alios qui multo minus torqueri poterant explicat. Qua in re an ars aliqua fuerit, judicent alii. Candorem quidem et modestiam præ se ferunt retractiones; sed debent ingenue fieri, retractatis quæcunque falsa putantur, non paucis quibusdam exigui momenti, relictis gravioribus, ne forte adversarii objicant se similia sentire. Sed Augustini animum noverat Deus.

DESIDERII ERASMI CENSURA

IN LIBROS DE MORIBUS ECCLESIE CATHOLICÆ ET MANICHÆORUM.

Duo opuscula quæ sequuntur, alteri loco fuerant destinata, prius *πολεμικῶν*, posterius *διδασκικῶν*. Verum quoniam altero fortissimus tiro velitanus est in hæreticos, altero mirandus doctor futurus prælusit in expositionem mysticarum Scripturarum, quæ juxta varios sensus tractantur, visum est huic tomo clausulam addere. Mox ut nomen dederat imperatori Christo, quo commilitonibus suis certissimam fidem faceret se bona fide a Manichæis transfugiasse, sub quorum signis novem annis militaverat, prodit illorum mysteria. Idque facit admirabili sermonis elegantia, qua utinam illi licuisset in cæteris uti locubrationibus. Hoc sane opere declaravit, si quid offendit erudites in ipsius dictione, non fuisse inscitiz, sed caritatis, qua stylum demisit ad Imperitorum intelligentiam. Quandoquidem et textores et textrices id temporis intelligebant Latinam orationem simpli-

ribus verbis ac sensibus contextam, qualis est d'vi Gregorii, non intellecturi dictionem Hilarii. Itaque quo latius pateret lectionis utilitas, ad vulgi captum mutavit stylum in opere posteriore, quod idem in plerisque suis operibus fecisse videtur. Tandem usus, ut sit, in naturam abiit. Ita denique factum est, ut hodie nec a tenuiter litteratis satis intelligatur, et a politioribus non sine tædio legatur, nisi pietas excludat fastidium.

ANIMADVERSIONES

IN EOSEM LIBROS.

LIBRO I. Cap. 2, § 3. *Naturæ quidem ordo ita se habet, ut cum aliquid discimus, rationem præcedat auctoritas.*] Nempe, si pueri magistrum discendi causa admittimus. Ei enim tantisper credere nos par est, donec per nos ipsi res expendere possimus. Verum in controversiis tali instituto locus nullus est, cum neutra contententium pars alteram pro magistro habeat. Itaque mirum est adserere Augustinum: *Sed quoniam cum iis nobis res est qui omnia contra ordinem et sentiunt et loquuntur, nihilque aliud maxime dicunt, nisi rationem prius esse reddendam, morem illis geram; quod fateor in disputando vitiosum esse suscipiam.* Atqui absurdum et iniquum erat aliter se gerere: quis enim patiatur ex auctoritate contra se disputari, cuius pondus minime agnoscit? Vide notata in cap. 7 libri de Quantitate animæ.

Cap. 5, § 7. *Ergo summum corporis bonum, non voluptas ejus, non indoloria, non vires, etc.*] Cum vox *indoloria* Latina non sit, legamusque in aliis editionibus *indolentia*, mendum hoc erit typographicum: neque enim ulli codices notantur ita habere, nec, si haberent, essent fide digni. Notum est *indolentiam* vocem esse Ciceronianam.

Cap. 31, § 67. *Quis non illos miretur et prædicet, qui, contemptis atque desertis mundi hujus illæcebris, in communem vitam castissimamque congregati simul ætatem agunt?* etc.] Egrege describit mores cœnobaritarum, sed quales debuissent esse, non quales erant. De seditionibus eorum, nimis multa leguntur in Ecclesiarum Orientalium historia, quam ut huic panegyristæ credamus. Interea optima erat eorum consuetudo, quam hisce verbis describit: *Operantur manibus ea quibus et corpus pasci possit, et a Deo mens impediri non possit.* In quibus forte legendum et adeo, nam vix puto dici *impediri mentem a Deo*, pro eo quod est, impediri ne Deo adhæreat, avocari a Deo. Hæc ab hodiernis mendicis, ut vocantur honoris causa, probe essent pensitanda.

LIBRO II. Cap. 13, § 28. *Possunt et catholici Christiani vestram a vino et carnibus abstinentiam jumentis et multis passeribus, postremo etiam innumeris generibus vermium comparare.*] Suntne ergo aliqui passeres qui comedant carnes et bibant vinum? Nulli. Fitur pro *et multis lege multis et*. Respicit Augustinus ad id quod sanctimonialibus objiciebant Manichæi: *etiam mula virgo est*, de quo paulo antea. Cum scriptum fuisset *multis pro multis*, postea conjunctio loco mota est. Vellem diligenter hic inspectos fuisse ordi. mss.

Ibid., § 29. *Bibat autem mulsum, carænum passum.*] Inter *carænum* et *passum* est interponendum comma; nam *carænum* et *passum* non sunt idem. Augustinus infra, § 47, nos docet *carænum nihil aliud quam vinum coctum esse*. Palladius in octobri, tit. 18, ostendit *defrutum* et *carænum* ex musto fieri, tum discrimen utriusque sic exponit: *Defrutum a deferendo dictum, ubi ad spissitudinem fortiter despumaverit, effectum est. Carænum, cum, tertia perdita, duæ partes remanserint.* Κάρινον autem dictum, quod τὸ κάρα offendat, ut cariotæ palmæ, ex quibus vinum fiebat quod *καρνηθάρια* creabat, ut docet Plinius lib. XIII, cap. 4. *Passum* vero erat vinum, quod ex passis uvis fluebat, de quo idem Palladius tit. sequente.

Cap. 45, § 59. *Cur in viola eundem colorem amplectimini, quem in cholericibus, in morbo ictericorum, in infantis denique fimo aspernamini.*] Vix puto in Africa *choleres* dictos fuisse *cholericos*, malimque legi *cholericis*, a cholera, quo morbo *bili*, seu *χολή* supra infraque erumpit, ut docet Celsus de Medicina lib. IV, cap. 2.

Cap. 49, § 69. *Eo tempore quo conventicula eorum lege prohibebantur.*] Videtur respicere ad annum 372, quo a Valentiniano et Valente sancitum est ut *abique Manichæorum conventus, vel turba hujusmodi reperiretur, doctoribus gravi censione multatis, domus et habitacula in quibus profana institutione doceretur, fisci viribus indubitanter asciscerentur*. Verba sunt legis 3, tit. 5, lib. XVI, codicis.

ANIMADVERSIONES

IN LIBRUM DE VERA RELIGIONE.

Cap. 2, § 3. *Quod utrum timore severitatis an aliqua cognitione temporum fecerint, judicare non est meum.*] Cum novem mss. codd. omitant vocem *severitatis*, abesse ab hoc loco eam oportere putarim et sic legendum: *timore temporum, an aliqua cognitione veritatis fecerint*. Satis perspicua est sententia, et ad *timorem* quidem *temporum* quod attinet, locutionem hanc suam esse docet ipse Augustinus § 5, ubi de Platone: *Usque adeo perversam temporum horum timuit opinionem.*

Cap. 4, § 7. *Si hanc vitam illi viri nobiscum rursus agere potuissent, viderent profecto cujus auctoritate facilius consuleretur hominibus, et paucis mutatis verbis atque sententiis Christiani ferent: sicut plerique recentiorum nostrorum temporum Platonici fecerunt.*] At tempore Juliani imp. Platonicis fuere infensissimi Christianis et superstitionissimi. Tales etiam magistri Procli, et Proclus ipse, qui natus est Byzantii sub finem vitæ Augustini. Vide Prolegomena viri doctissimi Joan. Alberti Fabricii in ejus *Vitam a Marino Neapolitano conscriptam*. Nimis bene sentiebat Augustinus de Platonicis, religionemque Christianam propiorem eorum dogmatibus putavit quam est vera.

Cap. 14, § 27. *Usque adeo peccatum voluntarium est malum, ut nullo modo sit peccatum, si non sit voluntarium; e hoc quidem ita manifestum est, ut nulla*

hinc doctorum paucitas, nulla indoctorum turba dis- A
sentiat.] Nempe, si voluntarium dicatur liberum, ita
ut possit admitti peccatum aut non, et quidem ab
ipso peccante. Ita sentiebant omnes mortales ante
controversias Pelagianas; nec aliter sensisset ipse
Augustinus, si post mortem ejus nata domum fuis-
sent. Itaque hæc frustra cum sententia quam postea
amplexus est in concordiam redigere conatur Re-
tract. lib. 1, cap. 13, § 5, quasi voluntarium dicatur
tantum quod insidet voluntati, quamvis liberum
non sit.

Cap. 55, § 3. *Honoramus eos caritate, non servitute;*
nec eis templa constituimus, nolunt enim se sic hono-
rari a nobis, etc.] Hæc expendant qui volunt angelos
cultu θεολίας, hoc est servitutis coli, videantque quo-
modo se sentire et loqui cum Augustino dicere possint. B
Attamen jam ejus ævo quædam cœperant vulgo
feri quæ, quanquam a prudentioribus damnata, pau-
latim intromissa sunt. Sic libro 1 de Moribus Ecclesiæ
catholicæ, § 7. Novi, inquit, multos esse sepulcrorum
et picturarum adoratores, quos Ecclesiæ catholicæ a
Manichæis objici non vult, et qui tandem maximus
numerus facti sunt.

DESIDERII ERASMI CENSURA IN REGULAM DIVI AUGUSTINI.

Hæc regula et sententiis et dictionis figura re-
fert Augustinum, quin et pia civilitate humanitate-
que præfert auctorem suum: quanquam probabile
est eam non clericis, sed feminis esse scriptam, quæ
in unum collectæ sub moderatione sororis Augustini
vivebant. Eam præpositam vocat, sed omnium
summa potestas erat penes presbyterum. Nonnullis
autem immutatis accommodarunt eam viris, velut
ubi de modestia cultus præcipit feminis: *Non sit no-*
tabilis habitus vester, nec affectetis vestibus placere, sed
moribus; ne sint vobis tam tenuia capitum tegmina;
ut retiola subter appareant. Sic enim arbitror legen-
dum: *Capillos ex nulla parte nudos habeatis, nec for-*
is vel spargat negligentia, vel componat industria:
quod viris accommodari non poterat omiserunt. Et
in proximo: In omnibus motibus nihil fiat quod cu-
jusquam illiciat libidinem; sic mutatum est, quod cu-
jusquam offendet aspectum. Rursus quod præcipit de
non aspiciendis feminis; item de hoc, ut bini aut
terni procedant, de lavandis propriis vestibus, de
operando in commune, aliaque permulta parum
congruunt in clericos ejus temporis, quorum tum
erat major et libertas et dignitas. In calce alludens
ad formæ studium, speculum et odores quibus fe-
mineum genus peculiariter delectatur, quæ dicit:
Donet Dominus ut observetis hæc omnia tanquam spi-
ritualis pulchritudinis amatrices, et bono Christi odore,
de bona conversatione fragrantis, et vos autem in hoc
libello tanquam in speculo possitis inspicere, etc.,
non periude quadrant in viros. Sunt alia quædam,
verum hæc exempli causa proposuisse sufficit. Po-
stremo ut nihil sit quod non possit ad clericos de-
torqueri, certe nihil est hic quod illis cum feminis

non sit commune. At quam multa erant præscri-
benda de presbyterorum, hypodiakonorum ac dia-
conorum officiis, si illis regulam præscribendam
judicasset? Et tamen hæc regula fundamentum est
multorum ordinum, quam feminis traditam utinam
bene servarent viri. Habetur autem in epistola 119.
Ineptum est autem de hujus viri titulo contendere:
magis ad rem pertinet pietatis et eruditionis illius
æmulatione decernere, ut ii optimo jure dicantur
Augustinenses qui virtutes Augustini proxime refe-
runt. Illud constat orationem quæ *cucullæ* et *bal-*
thæi meminit, sub Ambrosii nomine conflictam esse.
Nec ipse Augustinus usquam se monachum vocat,
nec suos clericos eo nomine designat, quanquam
exiguam in cognomine momentum est. Ipse fatetur
se reliquisse omnia, et eodem multis provocasse;
tum in oratione quadam apud populum, negat se
usurum *pileo rubro*, quod *pyrrhum* dicitur, nos cor-
rupte *byrrhum* vocamus. *Decet* (inquit) *episcopum,*
at non decet Augustinum: ubi magis dicendum erat,
non decet monachum. In libris de Moribus Ecclesiæ,
præter anachoretas et cœnobitas, tradit genus ter-
tium, eorum qui quoniam in eremum secedere non
erat commodum, vel ob parentes, vel ob liberos,
aut alias causas, tamen non quietius viverent, com-
plices in iisdem ædibus commorabantur, nullo im-
perio, sed libera caritate omnia moderante. Eos
conventus *diversoria* vocat, quæ Romæ permulta vi-
derat. Hoc exemplum videtur imitatus in Africa, sic
ut nec cultu notabiles essent, quemadmodum mo-
nachi, et liceret ab eo convictu discedere, si cui pa-
rum esset commodus: licet Possidius appellet ea
Monasteria.

ANIMADVERSIONES IN EANDEM REGULAM.

§ 2. *Quid prodest dispergere dando pauperibus et*
pauperem fieri, cum anima misera superbior efficitur
divitiis contemnendo quam fuerat possidendo? Nolim
quidem damnare eos qui, cum sentiant se impares
esse periculis quæ in vita communi bonis imminent,
solitudinem et secessum monasteriorum quærunt.
At debent ante omnia sibi cavere non modo a cras-
sioribus vitis carnis, quibus omnes offenduntur, sed
et ab occultioribus, qualia sunt superbia, imperandi
cupiditas, temere de hominibus rebusque ignotis ju-
dicandi prava consuetudo, tyrannis in rebus eccle-
siasticis, factiosæ indoles, pigritia, iracundia, simul-
tates implacabiles, et alia id genus; quæ in seces-
sibus monasteriorum non aliter regnant quam in
frequentissimis aliorum hominum conventibus ac so-
cietatibus. Quare viri prudentes et vitæ humanæ pe-
ritiores, ut Desid. Erasmus et alii, sæpe de mona-
stico vitæ instituto locuti sunt, quasi de vitæ genere
non minus saluti periculoso quam est quodvis aliud.
Interea si hanc Augustinianam regulam observarent,
sine dubio tam frequentes de iis non essent querelæ
quam adhuc fuerunt.

IN TOMUM SECUNDUM.

DESIDERIUS ERASMUS PIO LECTORI S. D.

Ex calce secundi libri Retractionum, item ex epistola quæ præfixa est Catalogo hæreseon ad Quodvultdem, satis quidem perspicuum est, id temporis nec epistolas, nec populares orationes ab Augustino fuisse digestas: nec post id ab eo curatum, vel illud arguit, quod in hoc volumine, neque temporum, neque personarum, neque materiarum ulla videtur habita ratio. Certius autem id arguit, quod quædam admixtæ fuerant, quæ primo statim gustu deprehendebantur Augustini non esse, quas, addita censura, notavimus: nonnullæ simpliciter confictæ, quod genus sunt illæ Bonifacii ad Augustinum, Augustini ad Bonifacium. Nullam tamen omnino loco movimus, præter unam et vehementer prolixam, et insigniter illitteratam: ne id quidem facturi, nisi eadem in tomis haberetur. Tanta nobis cautio fuit, ne quis quid de nostra queri possit industria. Ad hæc inspersæ sunt nonnullæ, quas Augustinus ipse in Retractionibus libros appellat. Quanquam interdum subdificile est epistolam a libro distinguere. Augustinus alicubi sic loquitur, quasi brevitatis aut prolixitatis tribuat adimative nomen epistolæ verius quam orationis genus aut argumenti ratio: præsertim cum hoc exemplum ab apostolis venerit, ut argumenta, quamvis seria, committerentur Epistolis. Si quidem exceptis Evangeliiis, quo nomine complectimur et apostolorum gesta, præter Epistolas nihil scripto prodiderunt, sed eas de rebus haudquaquam familiaribus, tum quas vellent ab omnibus legi. Alicubi putat epistolam non videri, quæ non præferat nomen et scribentis, et ejus ad quem scribitur. Et sane sunt aliquot, quas vere possis epistolas dicere, referentes familiare quiddam, et instar humani colloqui, licet perpancæ. Verum hac de re liberum esto suum cuique judicium. Illud ausim affirmare, non alio in opere magis elucescere sanctissimi viri pietatem, caritatem, mansuetudinem, humanitatem, civilitatem, studium crediti gregis, amorem concordix, et zelum domus Dei. Ut satagit, ut molitur, ut se vertit in omnia, quoties affulsit aliqua spes pertrahendi vel paganum ad Christum, vel hæreticum ad Ecclesiæ communionem? Ut se submittit, ut (juxta Paulum) mutat vocem suam, undiquaque venans occasionem excitandæ propagandæque pietatis, ubicunque sentit, aliquam bonæ mentis scintillam residere? Cui muliercule, cui plebeio, cui aulico, cui pagano, cui hæretico, non prompte, mansuete, blandæque respondet? Quam anxia sollicitudine pro sceleratissimis, nec una morte dignis, circumcellionibus intercedit? Quis majori studio pro suis amicis interpellavit, quam ille pro suis hostibus? Quanto nixu perturit omnes Christo, quam gratulatur resipiscenibus, quam sollicite prospicit periclitantibus, quam sedulo docet errantes,

A mæderi studens omnibus, perdere noninem? Quam misere uritur, ad quodvis exortum offendiculum? Videas vere gallinam evangelicam sollicitam et anxiam, ut sub alas colligat foveatque pullos suos. In nonnullis epistolis agnoscere licebit et illud forense dicendi genus, quod Græci *δικαικὸν* appellant: præcipue cum agit adversus Donati factionem: nec deest argumentorum subtilitati, quæ illi peculiaris est, *δείνωσις*. Verum sive docet, sive corripit, sive pugnat cum deploratis hostibus, nusquam tamen non sentias Christianæ caritatis nativam dulcedinem: ut (si tamen congruit hæc collatio) mihi videatur quemdam e comœlia referre Mitionem, qui tum etiam mitis est, cum objurgat maxime. In hoc uno velut in speculo contemplari licet episcopum, qualem depinxit Paulus, *ἀνιπιληπτον, νηφάλιον, σώφρονα, κόσμιον, φιλόξενον, διδακτικόν, μὴ πάρονον, μὰ πλάκην, μὴ ἀχροκερδῆ, ἀλλ' ἐπιεικῆ, ἄμαχον, ἀφιλόργον, μὴ αἰθάδη, μὴ ὄργιον, φιλόγαθον, ἐγχερατῆ. ὄσειον, δικαιοῦν, ἀντεχόμενον τοῦ κατὰ τὴν διδασχὴν πιστοῦ λόγου, δυνατὸν καὶ παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαίνουσῃ, καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν μετὰ πάσης πραότητος.* Ad hoc speculum si sese contemplantur episcopi, et qui præcipuam episcoporum functionem occupant theologî, pudebit, opinor, quosdam sui supercilii cum inscitia conjuncti: pudebit sævitix cum impuris moribus copulatæ. Ex aliis Augustini Libris perspicere licebit, qualis fuerit adhuc infans in Christo: ex aliis, qualis fuerit juvenis, qualis senex: ex hoc uno volumine semel totum Augustinum cognosces. Uberiores fructus nobis dedisset illud ingenium, si in Italia, Gallix, vel nasei, vel vivere contigisset. Rudis erat Africa, voluptatum avida, studiorum inimica, curiosarum rerum appetens. Unde frequenter exercent illum quæstionibus subfrivolis, nec multum facientibus ad pietatem: et ad suæ gentis affectus sæpe cogitur attemperare calamum. Verum tali excolendo senticeto tali opus erat agricola. Quanquam dignior lectu scripturus erat, si vel ad Romanorum aut Græcorum judicia se composuisset, vel minus indulgis et simplicium imperitiæ. Sed Christiana caritas prius habet prolesse quam plurimis, quam probari præcipis, fraternæ salutis quam suæ gloriæ sitientior. Quosdam autem, præcipue mulierculas, pia quædam habebat ambitio, pulchrum esse ducentes, qualescunque scriptum impetrasse ab episcopo. Ita factum est, ut dum vir pius omnium votis obsequitur, minus alicubi satisfaciat lectori fastidioso. Vix quemquam crediturum opinor, quantum mihi sudoris exhaustum sit in tollendis mendis, ac repemenda sermonis confusissima distinctione. Sed ea demum perfecta est elemosyna, quæ convertitur ne clienti; penosior etiam, quæ confertur aversanti. Hæc Christo feneramus, non hominibus: quorum vix credibilem ingratitude, in nimium multis, experimur. Quan-

quam horum malitia nequaquam nos a benefaciendi studio deterrebit unquam : cum optimæ fidei debitore nobis res est. Ne quid omittam, ab hujus voluminis calce resecurimus loquacissimam coronidem sub titulis Cyrilli, subito Latine loquentis, et Augustini Græco male Latine scribentis, impudentissime confictam : cujus tamen legendæ si quem forte tenet libido, reperiat inter ea quæ divi Hieronymi tomis adjuncta sunt. Illic expleat sese affatim, qui talibus capitur deliciis. Hæc, cordate lector, fac evolvas attente : non poenitebit insumpti temporis. Bene vale. Dat. Basilæ, anno 1527.

J. PHEREPONI ANIMADVERSIONES

IN EPISTOLAS.

Epist. 1, § 1. *Academicos ego, ne inter jocandum quidem, unquam lassere audeam; quando enim me tantorum virorum non moveret auctoritas; nisi eos putarem longè in alia, quam vulgo creditum est, fuisse sententia?*] Quando hic est, aut pro quomodo; vel, mutata interrogatione negante in simplicem affirmationem, perinde est ac si dixisset : *semper me moveret*, etc. Sensus est : motus fuisset auctoritate tantorum virorum, nec eorum sententiam oppugnare ausus essem, nisi mihi constaret aliam fuisse, adeoque me, dum aggredior id quod sensisse dicuntur, eorum vera dogmata nequaquam attingere. Certe Augustinus lib. III, 17, operis contra Academicos, ostendit dissimulasse eos suam sententiam, nec minus dogmaticos fuisse, quam cæteros philosophos. Scilicet hoc ad hunc locum observandum, Augustinum postea poenituisse, quod usque adeo extulisset academicos. Vide *Retract.* lib. I, num. 4.

Ibid. *Erit mihi satis congruisse temporibus, ut si quid dicerem de fonte Platonico fluere, inter umbrosa et spinosa dumeta, potius in pastionem paucissimorum hominum duceretur, quam per aperta manans, irruentibus passim pecoribus, nullo modo possit liquidum purumque servari.*] Lege *potionem* aut *potationem*, nam liquore *potamur*, non *pascimur*.

Ibid. *Contra ejusmodi homines opinor ego illam utiliter excogitatam Dei veri artem ac rationem.*] Crediderim scriptum ab Augustino fuisse *abscondendi veri*, atque extritis tribus prioribus syllabis, cum supereset . . . *di veri*, exscriptores monachos fecisse *Dei veri*. Alloqui si vera hæc sit lectio, dicendum erit, hoc in loco respicere Augustinum ad parabolas, quibus utebatur Christus, ne arduam veritatem deridendam objiceret multitudini non satis religiosæ. Quæ de re vide *Matth.* XIII, 11 et seqq., atque ad eum locum interpretes.

Ibid. *Amiculo corporis.*] Hoc est, pallio tenus philosophos, qui nihil habebant philosophicum præter amiculum.

Epist. 3, § 1. *Quem Plato noverat.*] Intelligit ideam hominis intelligibilis, quam Plato sibi animo efflaxerat. Vide contra Academicos lib. III, cap. 17.

Epist. 7, § 3. *Anima, priusquam corpore utatur ad corpora sentienda, eadem corpora imaginari potest, etc.*] Illic loquitur Augustinus ex dogmate Platonis,

qui existimabat mentes humanas prius fuisse quam conjungerentur cum corporibus. Vide *Retract.* lib. I, cap. 1, num. 3; et lib. XII de Civ. Dei, cap. 26. Origenes et nonnulli alii Patres eam sententiam ex Platone hauserant. Adito et illustris. P. Dan. Huetii Origenianorum lib. II, Quæst. 6.

Epist. 8, § 1. *Qua arte, quibus manganis, quibusre instrumentis, aut medicamentis?*] Hoc est, artibus miris, quales sunt præstigiatorum. Hesychius : *μάγικα, φάρμακα, δίκτυα, γοητεύματα*. Interpretatur tamen et *μηχανεύματα*, *machinationes*. Inde *μαγγανία* significat *γοητείαν*, ut docet Suidas ex Procopio. Hæc omnia ficta videntur a voce *μάγος*. Glossæ veteres habent etiam hanc vocem Latine : *Μάγγανον, manganum*.

Epist. 10, § 2. *Deificari enim utrisque in otio licebat.*] Hoc est, Deo similes fieri, quod *θεοῦσθαι* frequenter Græci Patres vocant. Eodem sensu ac hic Augustinus, Gregorius Nazianzenus vocat solitudinem *θεοποιῶν, deificam*, initio orat. 2. Alibi non raro similibus locutionibus utitur; ut et Dionysius, qui dicitur Areopagita.

Epist. 14, § 2. *Remove nos et pone Glauciam prolem, nihil egeris, Quippe his etiam simillimis tanta est necessitas, ut proprie moveantur, quanta fuit ut singuli nascerentur.*] *Glaucia proles* proverbium est, ductum a Glauci nescio cujus gemellis filiis, et omissum paræmiographis.

Ibid., § 3. *Proceritas Nævii pede longioris quam cui est seu longissimus.*] Locus corruptus. Legendum, *quam qui est ex longissimis*. Columella de R. R. lib. III, cap. 8 : *Nam et M. Tullius Cicero, inquit, testis est Romanum fuisse civem Nævium Pollionem, pede longiorem quam quemquam longissimum*. Hujus meminit etiam Plinius *Hist. nat.* lib. VII, cap. 16.

Ibid., § 4. *Rationem contineat.*] Hoc est, ut loquebantur Stoici, *σπερματικὸν λόγον, rationem seminalem*. Vide Diogenem Laertium, lib. VII, § 135 et 136. Idem Platonici vocabant *ideam*, seu exemplar intelligibile ad quod singulæ species sunt factæ. Vide *Retract.* lib. I, cap. 3, num. 2.

Ibid. *Jam excesserim Nævium.*] Hoc est, tantam epistolam scripserim, ut tanto cæteras superet, quanto Nævius alios homines. Vide ad superiora.

Epist. 16, § 2. *Horum busta, si memoratu dignum est, neglectis majorum suorum manibus, stulti frequentant : ita ut præsagium vatis illius indigne serentis amineat : Inque Deum templis juravit Roma per umbras.*] Legendum *jurabit*, ut apud Lucanum, lib. V, 454, nam hunc versum profert Madaurensis Grammaticus, non quasi describentem rem præteritam, sed quasi rei futuræ præsagium. At prava pronuntiatio eorum, qui *b* et *v* confundebant, locum corruptit.

Ibid., § 4. *Per quos.*] Hoc est, quos colentes colimus et eorum patrem, quasi cultus minorum numinum in unius summi gloriam redundasset. Qua ratione multitudinem deorum suorum variumque cultum tunc temporis excusabant ethnici.

Epist. 17, § 2. *Eucaddres.*] Sam. Bochartus,

Chanaanis sui lib. II, cap. 6, suspicatur legendum *A encaddir*, hoc est, חֲדָרֵי אֲדִיר *hhanouch-addir*, *initia- tus magnifici*, nimirum *Dei*.

Ibid. *Abaddires*.] אב אדיר, *ab-addir*, est pater magnificus. Vix crediderim respici ad lapidem a Saturno deglutitum, cum sit sermo non de Græcis, sed de Punicis nominibus.

Ibid. *Namphanio quid aliud significat, quam boni pedis hominem?*] Phœnicie נָחָם פֶּעֶבֶר *naham pahamo*, significat *pulcher est pes ejus*, interpretibus Petito et Bocharto. Vide posteriorem, loco laudato.

Epist. 23, § 4. De circumcissione: *Hoc Sacramentum Jordanem fluvium refrenavit.*] Atqui manifestum est Hebræos etiamnum incircumcisos trajecisse Jordanem, ex Josuæ cap. v, 2 et seqq.; sed Augustinum fefellit memoria, ratum Israelitas circumcissione demum suscepta trajecisse Jordanem, qua de causa putavit aquas Jordanis stetisse.

Ibid., § 6. *Tollamus a medio inania objecta, quæ a partibus imperiis jactari contra invicem solent, nec tu objicias tempora Macariana.*] Sic dicta a Macario Constantis imp. legato qui Donatistas non parum vexavit, anno Christi 348; ad quem vide Baronium, aut Spondanum.

Ibid. *Circumcellionum.*] Donatarum seditiosorum, qui *circum cellas* vagabantur, et plebem ad arma capienda hortabantur contra præfectos imp. Vide de iis eosdem ad annum Christi 321.

Ibid. *Dictata divinitus verba credamus.*] Ut eloquentia hujus ætatis tumidior erat, ita et officiosa illa humanitatis verba, quibus vulgo utebatur, erant præter modum hyperbolica, ut passim videre est in horum temporum scriptoribus. Hoc eodem ævo *cælestia* imperatorum rescripta dicebantur, *cælestis aula*, et *divinitas* ac *æternitas* eis tribuebantur; quod docebant Epistolæ Symmachi eos qui rem notissimam eruditus ignorant. Similia etiam passim occurrunt in Theodosiano codice. Ejus operosæ et nimis humanitatis specimen hic habemus insigne, in laude hyperbolica primorum Augustiniscrptorum; quæ, quamvis spernenda minime sint, attamen neophytum sapiunt, quod non negat ipse Augustinus initio *Retractationum*. Moris hujusce hyperbolice laudandi et vituperandi nisi guarus sit lector, sæpe in iis scriptoribus fallatur necesse est. Quod semel monuisse satis erit.

Epist. 26, § 3. *Quis numerum dedit ille tonos?*] *Legetonis*, hoc est, quibus tribuit numerum tonitribus, ut versus sequens ostendit. Videtur respicere ad libros Varronis de Musica, ad quos intelligendos indiguisset Licentius Augustino interprete.

Epist. 28, § 2. *De vertendis autem in Latinam linguam sanctis Litteris canonicis, laborare te nollem; nisi eo modo, quo Job interpretatus es; ut signis adhibitis, quid inter hanc tuam, et Septuaginta, quorum est gravissima auctoritas, interpretationem distet appareat.*] Mirum est, hominem modestum, statim ac presbyter factus erat, aggressum esse consallium dare viro multo doctiori, de re cujus plane imperitus erat, cum Hebraice plane nesciret, et Græcam linguam vix de-

libasset. Nam de laboribus Hieronymianis judicare velle, sine utriusque illius Lingue diligenti studio, perinde est ac si cæcus natus de coloribus judicare aggrediatur. Sed bene est quod consilium spreverit Hieronymus, cujus judicium postea secuta est universa Ecclesia Latina.

Ibid. *Satis autem mirari nequeo, si aliquid adhuc in Hebraicis exemplaribus invenitur, quod tot interpretes illius linguæ peritissimos fugerit.*] At falso illos peritissimos Hebraicæ linguæ putabat; nam cum illa lingua dudum obsolevisset, cum Vetus Testamentum in Græcam translatum est, nec methodo ferme ulla ad- juti fuissent illi interpretes, posteriorum diligentiam multa emendanda relinquebant. Qua ratione factum est, ut ducentis abhinc annis, alii super aliis Bibliorum interpretes exstiterunt; qui se accuratius quam superiores ea vertere posse, sine ulla superbiæ aut temeritatis nota, existimarunt. Sic fundamento, quo tota ratiocinatio Augustini nititur, subrato, quidquid superædificavit corruiat necesse est. Audiamus tamen quæ habet in sequentibus.

Omitto enim *Septuaginta*, de quorum vel consilii, vel spiritus majore concordia, quam si unus homo esset, non audeo in aliquam partem certam ferre sententiam, nisi quod eis præminentem auctoritatem in hoc munere, sine controversia, tribuendam esse existimo.] Respicit ad putidam fabellam de consensu LXX interpretum, quam merito irrisit Hieronymus, atque exploserunt jam omnes eruditi. Eam lege, si vacat, apud ipsum Augustinum, de Civitate Dei lib. XVIII, cap. 42 et 43. Ubi etiam rejectam docet ipsius ævo versionem Hieronymi, quamvis *Judæi faterentur esse veracem, Septuaginta vero interpretes in multis errasse contenderent*. Dixit forte quispiam Aristeam, Philonem et Josephum Judæos veram historiam esse credidisse, quæ de consensu LXX interpretum narrabatur; universamque Ecclesiam Christianam Hieronymo antiquiorem illa esse usam. Sed ut ὑστέρων πρότερον respondeam, dicam apostolos, qui apud Græce loquentes Evangelium nuntiabant, illa esse usos, quia nulla alia erat, et ad summam historię et religionis Judaicę quod atinet, et quatenus utilis erat propagationi religionis Christianę, satis erät fida; non quia eam vitii omnibus carere putabant. Certe nec ex usu apostolorum, nec ex ullis eorum verbis, colligere licet eam translationem ab iis quasi omnibus numeris absolutam habitam. Si aliter sequentes ætates senserint, non sequitur ita sensisse apostolos. Ad historiam vero Judaicam quod spectat de consensu LXX interpretum, ita est confutata a viris doctis, ut nemo eam defendere cum aliqua veri specie possit. Denique quisquis conferet Hebraicum nostrum exemplar cum ea translatione, comperiet eam scatere vitiiis manifestis, ut optimi quique interpretes ostenderunt. Scio non defuisse viros humaniorum litterarum peritos, qui aliter censerent; sed aut nunquam illam collationem diligenter instituerant, aut non intellexerunt utramque linguam, aut pertinacia imbecillitateve judicii laborarunt. Igltur non major potest esse aucto-

ritas LXX interpretum quam res ipsa patitur, quid quid contra ratiocinetur Augustinus. Verum rationem cur vitiosis translationibus et codicibus pertinaciter usa sint indocta illa sæcula, ingenue aperuit Joan. Clericus Quæstione Hieronymiana 9, § 18. Pergit tamen Augustinus de re, quam non intelligebat, argutari.

Illi, inquit, me plus movent, qui cum posteriores interpretarentur, et verborum locutionumque Hebræarum viam atque regulas mordicus, ut fertur, tenerent, non solum inter se consenserunt, sed etiam reliquerunt multa, quæ tanto post eruenda et prodenda remanerent.] Aquila, Symmachus, Theodotius et alii interpretes Græci, quamvis eruditi, omni erroris periculo exempti non erant; nec linguæ Hebræicæ usque adeo periti, cum dudum intermortua esset, ut nullus post eorum mædum spicilegio locus foret. Præterea sunt multa loca Veteris Testamenti aut propter res ipsas nobis ignotas, aut propter codices antiquitate depravatos, obscura; quæ alii aliis melius interpretari nos posse conjecturis et ratiocinationibus, quæ variæ sunt, existimamus. Multa sunt etiam, in stylo ipso priorum interpretum, quæ sequentibus minus placeant et emendanda videntur. Aquilæ, verbi gratia, translationes obscuriores erant, quod verbo tenuis omnia vertere conatus esset, quam ut a peritis solius linguæ Græcæ intelligi ubique possent. Denique eorum dissensus tantus non erat, ut de summa rei non consentirent. At sacrarum Litterarum studiosi, et qui publice eas apud concionem interpretantur, in sola rei summa non acquiescunt: sed singula, quatenus licet, intelligere conantur. Hæc cum faciliatim excogitatu rerum peritis, obscura tamen erant Augustino, qui ex auditu de iis interpretibus loquebatur, nec rem ipsam introspicere ipse poterat. Quare hic more *συναμαχῆ*, quamvis acute disputare sibi videretur, præsertim in sequentibus verbis.

Et aut obscura sunt, aut manifesta. Si enim obscura sunt, te quoque in eis falli potuisse creditur; si manifesta, illos in eis falli non potuisse non creditur.] Multa sunt utriusque generis in Veteri Testamento, atque in maxime quidem perspicuis, quibus continetur summa religionis et historiæ Judaicæ, consentiebant Græci interpretes. In aliis quanquam attendenti et perito claris, multa supererant explicanda, quod priores interpretes aliquando dormitassent, aut quædam assecuti non fuissent; quod omnes postremorum sæculorum interpretes expertos se esse merito dicunt. In obscuris, hoc est in iis quæ ab homine perito ita explanari non possunt, ut ausit affirmare nullam aliam posse verbis subesse sententiam, quid vetat plurium explicationes audire? Annon semper ita solet fieri? Annon Augustinus ipse varias passim interpretationes profert? Nullus interpres sese quasi erroris immunem venditat, sed putat tantum, in ambiguis, verisimilliora quædam aut certe æque verisimilia posse a se proferri. Igitur inane est dilemma Augustinianum; cui aliter etiam reposuit Hieronymus epist. 75 in hoc tomo. Præterea singularem ab eo cæterisque Græce nescientibus, gratiam inire debuit

A Hieronymus; quod, edita versione sua, posset intelligere quid maxime probabile in Græcis versionibus esset, ex quarum potissimum collatione suam adnauerat. Huc accedebat quod ex comparatione Hieronymianæ versionis cum Græca LXX interpretum, aut ejus translationibus Latinis, non exigua lux lectoribus affulgeret. Nunc vero pro gratiis, quas ei debebant, homines imperiti et pertinaces labores ejus infamare conati sunt. Quare vero? Quia iis laboribus liquebat eos innumera, in Veteri præsertim Testamento, male solitos interpretari; sique vulgo opinio obtinisset Scripturæ versiones omnes esse cum archetypis conferendas, quippe quæ fallere possent, actum erat de eruditione innumerorum rhetorum Latinorum, qui nec Græcæ nec Hebræicæ sciebant. Hæc paulo copiosius, postea nequaquam repetenda, persecuti sumus, quod videremus Hipponensem episcopum pertinaciter homini doctiori atque immerito adversatum fuisse.

Cæteroque, cum in iis, quæ ex mera ratiocinatione pendent, Hieronymo inferior non esset Augustinus; in eo litterarum ejus capite, quod spectat factum Pauli, sine dubio meliorem causam defendit; quod libenter hic observamus, ne Hieronymo præter meritum favere, vel Augustino æquo facilius adversari videamur.

Epist. 31, § 2. *Aderat etiam quod nulli chartæ adesse potest, tantum in narrantibus gaudium, ut per ipsam etiam vultum oculosque loquentium, vos in cordibus eorum scriptos, cum ineffabili lætitia, legeremus.]* Hoc est, alio eorum memoriæ impressos. De qua locutione vide quæ habet Joan. Clericus Artis criticæ part. 2 sect. 1, cap. 4, § 8.

Ibid., § 4. *Nisi majorem mihi coepiscopatus sarcinam imponeret.]* Vide ad epist. 213, 4.

Epist. 33, § 1. *Non enim errorem schismatis... dignum honore aliquo existimo; sed ante te omnia, quod ipsis nobis humanæ societatis vinculo astringeris.]* Imo vero communis religionis Christianæ, nam Donatistas Christianorum numero habebant catholici; quandoquidem eos ad catholicam Ecclesiam redeuntes minime rebaptizabant.

Epist. 35, § 1. *Publicum officium, etc.]* Vide ad epist. 91, § 8.

Epist. 36, § 2. *In his enim rebus, de quibus nihil certi statuit Scriptura divina, mos populi Dei, vel instituta majorum pro lege tenenda sunt.]* Recte; si modo leges illæ non imponantur, quasi necessariæ ad salutem; quod si fiat, merito oppugnantur, quia solius est Christi jus *claudendi* cœli ita ut nemo aperiat, et *aperiendi* ita ut nemo claudat. Cujus legibus si aliæ quasi necessariæ addantur, tum novum Evangelium conflatur, quod ab omnibus discipulis suis rejici et Christus et apostoli voluerunt. Simile quidpiam habemus in epist. 54 ad Januarium, § 3: *Quod neque contra fidem, neque contra bonos mores esse convincitur, indifferenter est habendum, et propter eorum, inter quos recitur, societatem habendum est.*

Epist. 43, § 7. *Tanto magis enim timere debuit, ut*

pax unitatis violaretur, quanto erat Carthago civitas ampla et illustris... Erat etiam transmarinis vicina regionibus, etc.] Sicilia, credo; nam non est vicinior Italiae, Galliae et Hispaniae littoribus, quam aliae urbes maritimae Africae.

Epist. 44, ubi multis narrat collationem suam cum Fortunio Donatista, episcopo Tibursico, sic habet § 11: *Dictum est quod adhuc eos (Donatistas) nostri (catholici) persecuturi essent; nobisque dicebat videre se quales nos essemus in illa persecutione praebituros, utrum consensuri essemus tali servitiae, an nullum commodaturi consensum.* Non malus conector erat Fortunius, ut manifestum est ex epistola 89 ad Festum, octennio, et 93 ad Vincentium, decennio post scriptis, unde intelligere est gravem persecutionem in Donatistas concitatum fuisse, consentientibus episcopis catholicis; et male collegis resistente Augustino, immemore eorum quae in hac collatione dixerat. *Nos dicebamus, inquit in proxime sequentibus verbis, Deum videre corda nostra quae ipsi non possent et illos temere sibi adhuc ista metuere, quae si contigerint a malis contingere, quibus deteriores ipsi habent; nec tamen ideo nos a catholica communione segregare debere, si quid forte, nobis invitis, vel etiam, si valuerimus, contradicentibus factum fuerit, cum tolerantiam pacificam didicerimus, dicente Apostolo: sufferentes invicem in dilectione, studentes servare unitatem Spiritus in vinculo pacis.* Si ita vere animatus fuit Augustinus eo tempore, nimis facile in contrariam sententiam abiit, ejusque collegarum alius fuerat, ut docet epist. 89 et 93, animus. Est tamen cur quis dubitet an ex animi sententia loqueretur Augustinus, an vero more oratorum, prout praesens causa postulabat; neque enim ignorabat ab imperatoribus, Theodosio praesertim et filii ante annum 398, quo scripta est haec Epistola 44, latis multas leges, quibus magistratus jubebantur persequi haereticos confiscationibus locorum, in quae convenerant, multis decem librarum auri, in singulos sacerdotes haereticos, exiliis, fustibus, etc. *Malos* harum legum auctores aut ministros dicere serio ausus non fuisset Augustinus. Caeterum hic obiter notandum Pelagium fuisse in sententia Donatarum, ut liquet ex ejus Comment. in cap. iv epist. ad Galatas, ad haec verba: *Qui secundum carnem natus erat persequebatur eum qui secundum Spiritum.*

Ibid., § 13. *Majorem caelicolarum.*] De caelicolis, deque hoc loco Augustini multis egit Jacobus Gothofredus ad leg. 49, tit. 8, lib. xvi codicis Theodosiani, quem adire lectores poterunt. Invidiosa eorum descriptio, conjunctioque nunc cum Judaeis, nunc cum Donatistis, obstant quominus intelligamus quid senserint.

Epist. 53, § 2. *In urbe Roma Montensium, vel Cutzupitarum vocabulum propagavit.*] Cum haec sit lectio plerorumque mss. codd. hic et in libro de Unitate Ecclesiae, cap. 3, satisque constet cognomen hoc Donatarum, neque Graecum esse, neque Latinum, credibile est ab Afris impositum iis fuisse. Igitur, an-

tequam quidquam hic mutare aggrediamur, videndum an in lingua Phoenicia aut Punica vox *Cutzupitarum* significationem obtineat, cui sit aliqua affinitas cum appellatione *Montensium*. In lingua autem Hebraica, quam eandem fuisse cum Phoenicia multis argumentis constat, קטשב *katsab*, aut, Syriaco more, קטשפ *ketseph*, a radice קטש *katsab*, abscondit, significat *absconditam cavernam*. Sic Jonas, in oratione quae exstat cap. ii, ait vers. 7 se descendisse לקברי החרים *l'kibre harim*, εἰς σχισμὰς ὄρειων, in scissuras montium, ut habent LXX interpretes, quibus verbis intelligit propheta profundas in radicibus montium speluncas. Itaque *Cutzupitae* significare possit homines qui speluncam adibant, quod egregie consentit cum eo quod de Donatistis Romae commorantibus habet Optatus lib. ii de Schismate Donatarum: *Speluncam quamdam foris a civitate cratibus sepserunt ubi ipso tempore conventiculum habere potuissent, unde Montenses appellati sunt.* Hieronymus etiam in Chron. ad annum Christi 356 a monte in quem conveniebant dictos Montenses observat. Sub finem vero libri contra Luciferianos, eosdem vocat *Montenses* seu *Campates*, aut *Campitas*; ubi legerim *Cutzupitae*, nam *campus* et *mons* plane sunt opposita. Simili de causa, Eunomiani, teste Theodoretio Haereticarum Fabular. lib. iv, dicti sunt *Troglodytae* aut *Troglitae*, ὅς ἐν οἰκίαις λαθρονοῦσαι τὰς συνόδους ποιοῦνται, quod in domibus occultis conventus suos celebrarent; nempe, ἀπὸ τῶν τρογυλῶν, a cavernis. Igitur *Scototopitae* a Joan. Baptista Cotelerio ficti, meri sunt tenebriones, quos in tenebras unde prodierunt, amandamus. Non magis audiendi sunt qui ex Hieronymo volunt legi *Campitas*; quod tamen vir eruditus Lad. Elies du Pin, in notis ad locum Optati, mirum in modum concinere putat Optato, qui dicit *eos foris a civitate speluncam quamdam cratibus sepiisse*; hinc enim aequè *Campitas* ac *Montenses* dici potuisse. Sed Gallico quidem sermone, qui sunt extra urbes dicuntur esse *aux champs*; Latine ruri aut in agris; non in campis, qui planitiem significant, non rus. Video Gallos nostros interdum affinitate linguæ suæ cum Latina decipi. Sic in hac eadem voce erravit vir ingeniosus Robertus Arnaldus Andilliacus, qui *Josephum* Gallice vertit; cum enim videret vocari *μύγα κεδίων*, tractum ad Jordanem situm, a Latinis interpretibus *magnum campum*, vertit *le grand champ*, cum debuisset vertere *la grande campagne*, vel *la grande plaine*.

Epist. 71. § 4. *Perdurus erit, si tua interpretatio per multas ecclesias frequentius coeperit lectitari, quod a Graecis ecclesiis Latinae ecclesiae dissonabunt, maxime quia facile contradictor convincitur, Graeco prolato libro, id est linguæ notissimæ.*] Non tanti erat omnes Ecclesias eadem versione uti, ut propterea vitiosa in aeternum uterentur; nec peperisset diversitas quidquam incommodi, quia, ut diximus ad epist. 28, consensus semper in summa rei futurus erat. Hodie videmus eos Christianos qui vernaculis versionibus utuntur, quamvis sint diversae, propterea inter se minime digladiari; nam eorum dissensus non ex varietate

versionum, sed ex diversis interpretationibus eorumdem verborum oritur. Præterea, Augustini ætate, magna varietas erat Latinorum codicum apud Latinos et Græcorum apud Græcos, quæ nullum tamen præbebat offendiculum, cum omnes scirent fieri vix potuisse, ut longinquitate temporum et imperitia aut oocitantia librariorum, menda in Græcos codices non irrepent; in Latinos vero, præter ejusmodi menda, varietates ortas ex vario judicio eorum qui Græca vertere aggressi erant. Hoc non diffusetur Augustinus epist. 71, § 6. Ideoque *contradictor paulo pertinacior non tam facile convinci poterat, quam hic narrat Augustinus, prolato Græco LXX interpretum Codice. Sed adiri poterant alii Græci interpretes, qui non tantum ad intelligenda Hebraica, sed et Græca LXX interpretum verba, magno usui esse poterant.*

Ibid. *Quisquis autem in eo quod ex Hebræo translatum est, aliquo insolito permotus fuerit et falsi crimen intenderit, vix aut unquam ad Hebræa testimonia pervenietur, quibus defendatur objectum.*] Culpa scilicet eorum qui volebant videri egregii interpretes Scripturarum, quas non intelligebant, cum ex sola versione sæpe obscura et vitiosa ponderent. Cur non dabant operam studio linguæ Hebraicæ, præsertim in Africa, ubi linguæ Punicæ cognitio iis viam muniebat ad Hebraicam, quam ei affinem esse probe notant, et quam proinde multo felicius quam Hieronymus didicissent, nisi eis mens læva fuisset? Præterea ex collatione versionum Aquilæ, Symmachi et Theodotionis, facile Hieronymiana a peritis defendi poterat; ab imperitis vero nihil recte, hac in re, fieri poterat.

Ibid. *Quod si etiam perventum fuerit, tot Latinas et Græcas auctoritates damnaari quis ferat?*] Hinc, nimirum, *illæ lacrymæ.* Nam si semel statuas versioni LXX interpretum non posse per omnia credi, et vitia læsse; quid flet fama tot ecclesiasticorum oratorum Græcorum et Latinorum, qui de locis perperam intellectis tam sapiose scripserunt? Nempe dicendum erit eos imprudenter fecisse, cum aggressi erant interpretari quod probe intelligere non poterant, neglecto archetyporum studio. At censoria nota, iniquities, obscurabuntur maxima Orientis et Occidentis lumina. Obscurentur sane, potius quam eorum causa falsa defendere aggrediamur; non enim agitur de existimatione virorum ecclesiasticorum, sed de invenienda veritate, quæ est famæ omnium mortalium anteferenda, imo hic unice spectanda. Quia viri celebres aliquid defenderunt quod falsum est, an ideo verum hoc vocabimus? An investigationem veri omittemus, ne forte eo invento cujuspiam fama minuat? Si ita se gessissent omnes Judæi, si ita ethnici, quibus Evangelium nuntiarent apostoli, nemo unquam Evangelio credidisset. Si quæ prava consuetudo inolevisset, nunquam posset emendari; nunquam enim desunt viri celebres qui eam secuti sint. In administratione reipublicæ varia feruntur, propter utilitatem præsentem, etiam iniqua et falsa pro veris jactantur; sed in iis quæ ad religionem pertinent, sola veritas quærenda atque id tantum expedit quod ve-

rum est. Ac sane a duobus propemodum sæculis, experti sunt Christiani multo satius esse, neglecta auctoritate imperitorum interpretum (quantævis fuerint famæ), ipsos fontes adire et linguæ Hebraicæ propterea sibi peritiam comparare; quod feliciter patribus nostris cecidit, nec, ut spero, huic ætati infelicius cedit.

Ibid. *Huc accedit, quia etiam consulti Hebræi possunt aliud respondere, ut tu solus necessarius videaris, qui etiam ipsos possis convincere; sed tamen, quo judice mirum si potueris invenire.*] Hæc demum est mera invidia. Quidam vero Præni tui, o Augustine, linguam Hebraicam addiscebant, ut Judæis amplius non indigerent, ne ad solum Hieronymum esset confugiendum? At hoc difficillimum erat. Non difficilium quam fuit B Patrum nostrorum memoria, imo vero multo facilius et Afris et Syris et Arabibus Christianis, quorum linguæ affines Hebraicæ fuerunt; cum præsertim haberent Hexapla Origenis. Verum, ne quid dissimulem, multo facilius fuit eo tempore ut hoc nostro apud imperitam plebem declamitare.

Ibid. § 5. *Nam quidam frater noster episcopus, cum lectitari instituisset in ecclesia cui præest interpretationem tuam, movit quiddam longe aliter abs te positum, apud Jonam prophetam, quam erat omnium sensibus memoriæque inveteratum, et tot ætatum successionebus decantatum. Factus est tantus tumultus in plebe, maxime Græcis argumentibus et inelamantibus calumniam falsitatis, ut cogeretur episcopus (ea quippe civilis erat) Judæorum testimonium flagitare.*] Atqui minime opus erat, sed tantum consulehdi fuerunt alii Græci interpretes et cum Hieronymiana versione conferendi. Præterea quid ad summam prophetiæ Jonæ faciebat vox קיקיון *kikajon*, seu *cucurbita* cum LXX interpretibus, seu *hedera* cum Hieronymo verteretur? Quidni potuit vario modo ea vocula verti, cum tot aliæ multo majoris momenti non una ratione, sine offensione plebis, explicarentur? Episcopi fuit, consensu suggesto, hæc suam plebem docere.

Ibid. *Utrum autem illi imperitia, an malitia, hoc esse in Hebræis codicibus responderunt, quod et Græci et Latini habebant atque dicebant. Quid plura? Coactus est homo velut mendositatem corrigere, volens, post magnum periculum, non remanere sine plebe.*] Consuli, ut dixi, debuerant Græci alii interpretes, qui habebant κισσός, id est, *hedera*, ut docet Hieronymus ad Jonæ cap. iv, quamvis fateatur non esse aptam vocem; nam קיקיון *kikajon* est aliud plantæ genus cujus Latinum nomen nullum erat. Itaque Hieronymus pro eo nomen usurpavit quod Latini intelligere poterant. Mala sane fuisset *Afra* plebs, quæ tantilla de causa episcopum suum deserere parata fuit; sed videtur esse, ut probe olfecit Hieronymus, fabella Punica, qua hominem terrere voluit Hipponensis episcopus. Ipsum Hieronymum adi, epistola hujus voluminis 75.

Epist. 78 narrat Augustinus, cum accusatio esset obscura, misisse se accusatorem et reum Nolam, ad sepulcrum S. Felicis, ut veritas, ejus ope, cognosceretur; tum subdit: *Nam et nos novimus Multola-*

ni, apud mentoriā sanctorum, ubi mirabiliter et terribiliter demones confitentur, furem quemdam qui ad eum locum venerat ut falsum jurando deciperet, compulsus fuisse confiteri furtum et quod abstulerat reddere; nunquid non et Africa sanctorum martyrum corporibus plena est? Et tamen nusquam hic scimus talia fieri.] At non minora erant quæ dicebantur fieri a S. Stephano Calamæ et Hipponè-Regio, ut liquet ex enumeratione miraculorum quæ exstat lib. xxii de Civitate Dei, cap. 8. Quidni etiam furta ibi retegebantur, aut alia occulta crimina? Respondet Augustinus: Sicut enim quod Apostolus dicit: Non omnes sancti habent dona curationum, nec omnes habent dijudicationem Spirituum: ita nec in omnibus memoriis sanctorum ista fieri voluit ille qui dividit propria unicuique prout vult. At quis credat post mortem sanctorum eandem divisionem obtinere? Quis putet hic cacodæmonas reliquiis martyris territos, illic sine commotione fuisse? Ne quid mentiar, quanta mihi facta est fides de miraculis Christi et apostolorum, quæ omnia veritatis indicia comitantur; tanta est de recentioribus diffidentia, cum præsertim superstitioni et lucro multo magis quam veræ virtuti propagandæ, ea serviisse videam. Augustinus ipse libro de Vera Religione, § 47, rariora sua ætate miracula fuisse non diffitetur. Scio hoc ab illo retractatum, sed miror qui potuerit antea in re notissima falli; non miror ad convincendos ethnicos, Donatistas et alios hæreticos miracula jactata, quæ multo plura fuerunt et insigniora, si vere contigissent, quam miracula Christi et apostolorum, adeo ut nulla ratione dici potuissent rarius fieri quam antea. Sunt et aliæ rationes suspicandi, quas in brevibus notis non afferam. Vide quæ diximus ad Confess. lib. vii, § 16.

Epist. 89, § 2, postquam dixit martyres veros non fieri pœna sed causa, addit: Et hoc quidem adversus eos dicerem, quos sola caligo hæretici erroris involveret, pro quo sacrilegio pœnas dignissimas luerent, nec tamen ulla quemquam violenta insania lædere auderent. Adversus autem istos quæ d' dicam, quorum tam pernicioosa perversitas, vel damnorum terrore coercentur, vel docetur exsilio, quam ubique diffusa sit Ecclesia, sicut futura prædicta est, quam malunt oppugnare quam agnoscere?] At scelera illa circumcellionum ad quæ respicit Augustinus, nihil ad rem faciunt, neque enim propter illa scelera pœnas dabant, sed propter schisma, ut ipse fatetur, utque ex legibus Honorii contra Donatistas constat, quæ exstant lib. xvi codicis Theodosiani, ubi ut hæretici, non ut facinorosi damnantur. Quænam autem essent pœnæ dignissimæ, aut pœna debita, ut loquitur Honorius leg. 29, tit. 5, lib. xvi codicis Theodosiani, docet Augustinus in epist. ad Bonifacium, quæ est 185, sed plenius expressa est ea pœna in lege Theodosii contra omnes hæreticos, quæ est 21, tit. 5, lib. xvi cod. Theod. In hæreticis erroribus, ait Theodosius, una cum filiis, in ea lege lata anno 392, quoscunque constituerit vel ordinasse clericos, vel suscepisse officium clericorum, denis libris auri viriitum mulctandos esse censuimus; locum sane in quo vetita tentantur, si conniventia domini patuerit, fisci

A nostri viribus aggregari. Quod si id possessorem (quippe clanculum gestum) ignorasse constiterit, conductorem ejus fundi, si ingenuus est, decem auri libras facio nostro inferre præcipimus, si servili facie descendens, paupertate sui pœnam damni, ac vilitate contemnit, cæsus fustibus deportatione damnabitur.

Epist. 91, § 8. Postridie nostris ad imponendum perditis metum, quod videbatur apud Acta dicere volentibus, publica jura negata sunt.] Nimirum, in singulis urbibus commentarii scribebantur rerum paulo majoris momenti quæ quotidie in iis gerebantur, qui postea ad proconsules aut imperatores mittebantur. Si quis ergo publice quidpiam contestatum cuperet, adibat Officium publicum, ut ab eo verba ejus exciperentur quò fidem facerent. Vide epist. 35, § 4, et epist. 93, § 12.

Epist. 93, § 2. Si quisquam inimicum suum periculosis febribus phreneticum factum currere videret in præceptis, nonne tum potius malum pro malo redderet, si eum sic currere permetteret, quam si corripiendum ligandumque curaret?] Hac epistola, copiosissime probare aggreditur Hipponensis episcopus licitam esse persecutionem ad eos quos in errore versari putamus, ad veritatis professionem adducendos. Qua ejus opinione cum multi abusi fuerint et etiamnum hodie abutantur, non erit, ut opinor, inutile ostendere Augustinum graviter hoc in negotio errasse, et a verâ sententia in deteriori abisse; quamvis ceteroquom schisma ac pertinaciam Donatistarum nequaquam probemus. Igitur potissima quæque ejus argumenta ad examen revocabimus, prout ordine nobis occurrerent. Ad primum quidem quod attinet, comparatio ex phrenetico deducta nullius est ponderis. Phrenetici enim sine ullo dubio sunt phrenetici, et societatem civilem plane perturbant. Itaque leges civiles eos coerceri patiuntur et jubent, donec curati pristinam valetudinem recuperarint. At in controversiis de religione, in quibus sæpe videas contrarias partes virtutum Christianarum æque studiosas legibusque civitibus pariter obsequentes; res non est neque adeo manifesta, ut alteræ partes alterarum homines phreneticorum loco habere queant; nec in tantis affectibus quanti hic deprehenduntur, alii aliorum iudices esse possunt. Multitudo aut potentis, quæ sibi jus judicandi vi arrogare solent, huc nihil faciunt, cum veritatem penes plerosque et potentissimos fore nunquam promiserit Deus. Ac sane contrarium statuito, videbis te contra te ipsum judicasse, si tempora mutentur; ut contigit paulo post in Africa, ubi Vandali Ariani, et in Italia, ubi Gothi, eidem hæresi adiecti, longe potentiores fuerunt. Si ad ea usque tempora vitam produxisset Augustinus, vidissetque a Vandalis Arianis male haberi catholicos Afros, quasi impios ac phreneticos, facile sensisset se periculosa ratiocinatione esse usum contra Donatistas, et denuo cõpisset defendere sententiam quam præ affectu retractarat. Nam frustra reposuisset a suis partibus veritatem stare, uti faciebant Donatistæ, negassent hoc Ariani; et cum iudices in hac sua causa essent, cum

eo se gessissent, quasi cum pertinace hæretico, exprobrassentque ei omnes vexationes quas Ariani a catholicis passi erant : quemadmodum hic Donatistis exprobrat Circumcellionum furor. O infelicia argumenta, quæ paulo post mera sophismata facta sunt ! O rationes imprudentes ac fallaces, quæ errori æque patrocinabantur ac veritati !

Ibid. *O si tibi possem ostendere ex ipsis Circumcellionibus, quam multos jam catholicos manifestos habemus damnantes suam pristinam vitam ! etc.*] At quis credat homines facinorosos non rationibus, quas semper spreverant antequam vis admoveretur, sed poenis subito adductos ad id profuturam quod damnarant, ita esse mutatos animo, non vero potentioribus partibus ore gratificatos ? Valde credulum esse oportet, qui verbis metu extortis tam facile fidem habet. Sed satis habebant vexatores Afri partes Donatarum afflixisse, nec multum curabant an eorum animos vere sanassent, si modo corpora obnoxia haberent. Præterea similia jactare poterant Ariani, postquam aliquandiu catholicos male habuerant ; nam multos ex infirmioribus aut nequioribus adducebant terrore suppliciorum ad abjurandam synodum Nicænam. Sic sedit ut optimi quique qui contra animi conscientiam agere et loqui detrectabant, atque propterea laudandi, licet cæteroquin in errore versarentur, erant, pessime mulctarentur ; et contra ut levissimi quique ac dissimulatores callidissimi laudes et a catholicis et ab Arianis referrent.

Ibid., § 3. *Si terrentur et non docerentur, improba quasi dominatio videretur. Rursus si docerentur et non terrentur, vetustate consuetudinis obdurati, ad capeendam viam salutis pigrius moverentur, etc.*] Sed terror conjunctus doctrinæ eam vehementer suspectam facit ; quippe quam putant homines, nisi vi et auctoritate fulciretur, sponte sua collapsuram, nec terrore legum uti, nisi quia lumine veritatis sibi hominum animos conciliare nequit. Hæc quæ dicitur Ariani objecisset Augustinus, si paulo diutius vixisset ; quando eos vidisset iisdem argumentis uti contra catholicos.

Ibid. § 4. *Quis nos (male editum est non in exemplari Parisiensi) potest amplius amare quam Deus ? Et tamen nos non solum docere suaviter, verum etiam salubriter terrere, non cessat. Diligamus etiam inimicos nostros, quia hoc justum est et hoc præcipit Deus, ut simus filii Patris nostri, qui in cælis est, qui facit solem suum oriri super bonos et malos, et pluit super justos et injustos. Sed sicut ista dona ejus laudamus, ita etiam flagella ejus in eos quos diligit cogitemus.*] Ne jam repetam hoc quoque esse anceps auxilium quo Ariani æque uti poterant in catholicos, quis homo audeat sibi jus in ejusdem naturæ participes idem ac Deus arrogare, nisi qui se hominem esse sit oblitus ? Quis enim ignorat aliud plane jus esse Creatoris in creaturas, aliud creaturarum in se invicem, aliamque Dei ac hominum affectionem ? Deus summus est, jure creationis, dominus humani generis, idemque judex omnis erroris et affectus expers : homines vero conservi, erroribusque et pravis affectibus obnoxii,

Atque non erat cur Augustinus vexatorum amorem erga fratres compararet cum amore divino in humanum genus.

Ibid., § 5. *Putas neminem debere cogi ad justitiam, cum legas patremfamilias dixisse servis : Quoscunque inveneritis cogite intrare ; cum legas etiam ipsum primo Saulum, postea Paulum, ad cognoscendam et tenendam veritatem, magna violentia Christi cogentis, esse compulsum, etc.*] Antequam coactionem, de qua sermo est Luc. xiv, 23, interpretaretur Augustinus, de vi illata legibus et poenis, cogitare debebat parabolam illic a Christo tradi in qua hoc jubetur servus, qui frustra vocaverat convivas antea iavitos, et qui liberrime sese venturos negavit ; neque hæc pars parabolæ contra ipsum urgetur. Augustinus enim volebat omnes vocatos ad Ecclesiam catholicam cogi, cum in parabola mendici, dumtaxat, claudi et caeci cogantur, prætermisissis aliis. An putabat Augustinus ea coactione significari impositionem poenarum, quales ex lege Theodosii ad epist. 89 protulimus ? An sic homines ad convivium venire coguntur ? Quis nescit eos cogi dici qui precibus adiguntur ? Sic Lotus Gen. xix, 3 dicitur παραβιάσασθαι, coegisse angelos ut apud se pernoctarent. Sic Matth. xiv, 22, et Marc. vi, 45, Jesus scribitur ἀναγκάσας coegisse discipulos navigium ingredi. Sic Luc. xxiv, 29, discipuli duo Emmaustem euntes dicuntur Jesum παραβιάσασθαι, coegisse ut secum cœnaret. Sic Gal. ii, 24, exprobrasse se dicit Paulus Petro quod gentiles cogeret (utilitur verbo ἀναγκάζειν) judaizare. In hisce omnibus, nulla vis adhibita, sed tantum preces, auctoritas, exemplum, sine ullis poenis ; et sic solemus in omnibus ferme linguis loqui. Ad vocationem vero Sauli quod attinet, quæ cœleste miraculum est, similes artes adhibere si potuisset ad convertendos Donatistas, nihil erat cur eum hic cōsfutarem, et omnem pervicaciam facile vicisset. Sed cum divinis miraculis conferri vim a militibus licitoribusve magistratuum allatam ; et quia Deus miracula interdum adhibuit ad homines convincendos, hinc colligi ideo licitum esse vi uti, non patimur sine aliqua indignatione. Quid enim hisce dissimilius ? Si Augustinus ipse ad Vandalicas persecutiones vitam produxisset, et sic eas defendi audivisset ab Arianis, vix temperare potuisset quin exclamaret eos blasphemare qui talia compararent.

Ibid., § 6. *Cum legamus ancillam et filium ejus a Sara passos graves molestias, Paulus tamen apostolus dicit quod ab Ismaele persecutionem sit passus Isaac . sed sicut tunc, inquit, ille qui erat secundum carnem persequabatur eum qui erat secundum Spiritum : ita et nunc ; ut qui possunt intelligant magis Ecclesiam catholicam persecutionem pati superbia et impietate carnalium, quos temporalibus molestiis atque terroribus emendare conatur.* Verum quidem est Hagarum male habitam a Sara, sed eo hic non respicit Paulus, verum ad Ismaelis actionem cum Isacco protervius ludentis, quam vocat persecutionem, quamque confert cum persecutione quam Christiani patiebantur

a Judæis; et quæ non erat sita in eo quod viderent Judæos superbos esse ac pervicaces (quod nemo, nisi Pœnus rhetor, *persecutionem* vocarit), sed in eo quod ab iis omni molestiarum et pœnarum genere afficerentur. Absurdum est conferri hæc persecutiones, quas tempore Pauli Christiani ferebant, cum affectione animi episcoporum et cæterorum clericorum Afrorum, quæ ægre patiebantur sibi contradici a Donatistis. Quis ferat eum *persecutionem* dici pati, cui dolet quod non dominetur aliis, æque ac miseros qui facultatibus omnibus spoliantur, in exilium mittuntur, fustibus cæduntur, imo et occiduntur, nam hoc factum liquet ex epistola 100 in qua Augustinus intercedit ne amplius fiat? Illudebat sane miseris Hipponensis rhetor, quia sentiebat omnia impune a se in illos potuisse dici; sed si Ariani superiores ita locuti essent adversus catholicos, an non hi cælum terræ miscuissent? Præterea quod primum dici oportuit, hic et ubique statuit atque assumit pro comperto Augustinus quod in controversia erat positum; suam, nimirum, Ecclesiam fuisse unam, exclusis Donatistis, Christi Ecclesiam. Non equidem probo Donatistarum schisma, sed cum illis disceptanti absurdum fuit perpetuo id assumere quod præfracte negabant; utque intelligas quam sit iniquum, pone loco Augustini Arianos et fac eos similia dicentes; tum vero videbis Arianis idem objectum iri quod Donatistæ Augustino objiciebant. Quænam autem hæc est lex: *Cum res meæ superiores erunt, tum mihi de æquitate et veritate causæ meæ iudicium, frustra reclamantibus adversariis, attribuitur; si numero et auctoritate vincar, adversariis meis idem facere quod feci ne licito? Quid fingi potest iniquius? Eo tamen tendunt plectæque omnes ratiocinationes Augustini, et præsertim sequentes, quas non exscribam.*

Ibid., § 7. *Aspice etiam tempora Novi Testamenti, quando jam ipsa mansuetudo caritatis non solum in corde erat servanda, verum etiam in luce monstranda, quando Petri gladius in vaginam revocatur a Christo, et ostenditur non debuisse de vagina eximi, nec pro Christo.* Si quis his lectis ulterius non pergeret, facile crederet hæc esse verba Donatistæ ostendentis illicitas esse pœnas temporales in rebus ad religionem pertinentibus, quod sint indoli atque ingenio doctrinæ evangelicæ plane contrariæ. At hinc consecrarium prorsus diversum deducit. Nempe vult inde colligi, ut Deus Pater tradidit Filium suum supplicio crucis, nec tamen minus est misericors: sic nec Ecclesiæ Africanæ crudelitatis notam inuri posse, quod Donatistas licitoribus plectendos traderet; nam spectandum hic esse animum tradentium, qui ad emendationem traditorum tendebat. Igitur quamvis catholici non aliter se gererent ac persecutores, eos tamen non esse illicitæ persecutionis incusandos. *Discamus, inquit, frater, in similitudine operum discernere animos operantium, nec clausis oculis calumniemur, et benevolos pro nocentibus accusemus.* At primum quid simile est actioni Dei patientis volentem Filium suum occidi, in salutem humani generis, a

sceleratis hominibus, in moliminibus Ecclesiasticorum, qui concitabant magistratus in mi-cros Donatistas? Pudet immorari confutandis ejusmodi ratiocinationibus, quæ ne logicæ quidem thronibus hodie condonarentur. Sed ut concedam hæc posse conferri, an quisquam inter Afros fuit tam perficte frontis, ut auderet postulare ab infelicibus Donatistis ut crederent catholicos tam bene erga eos quos vexabant affectos, quam erat Deus erga homines cum Filium suum vexationibus traderet, ut genus humanum servaret? Deus certe ex nostra salute nihil lucrabatur; sed Afri episcopi auctoritate, dignitate atque opibus eo majores erant, quo greges eorum numerosiores fiebant, quæ non ultima causa harum vexationum fuisse videtur. At rhetor noster non tantum veri, sed ne verisimilis quidem ullam rationem habet; nec opus erat, cum hisce argutiis minime cæsurus muletæ, carceres, exsilia, mors manerent.

Ibid., § 8. *Si semper esset laudabile persecutionem pati, sufficet Domino dicere: Beati qui persecutionem patiuntur, nec adderet, Propter justitiam.* At Donatistæ partes suas catholicis non præferebant duntaxat, quia *persecutionem patiebantur*, sed quia, ut quidem putabant, hoc fiebat *justitiæ*, hoc est, virtutis causa; quod nollent id facere quod sibi illicitum esse ac Deo displicere credebant. Ea est sane animi affectio laudanda, etiam in errantibus: ut contra vituperandi qui ab invitis extorquent ut id faciant, metu suppliciorum, quod illicitum esse putant; quamvis enim quod inviti faciunt natura sua rectum esset, Deo non posset non displicere, qui non vult ore duntaxat coli, sed potissimum animo, nec ab invitis quidquam accipit.

Ibid. *Item si semper esset culpabile persecutionem facere, non scriptum esset in sanctis Libris: Detrahentem proximo suo occulte, hunc persequer; aliquando ergo et qui eam patitur injustus est, et qui eam facit justus est.* Verum non hic de quavis *persecutione*, hoc est, quibusvis pœnis agitur; sed de ea tantum quæ sit propter dogmata, non propter delicta quibus perturbatur societas civilis, et de quibus non ex religiosis, sed ex civilibus legibus pœnæ sumi possunt. In loco psalmi c, 5, est quidem in versione LXX interpretum ἰδιωκον, *persequer*, sed ut jam recte eos vertisse statuamus, non est hic sermo de dogmate controverso, sed de calumnia, hoc est, de peccato, quod qui committit peccatum esse diffiteri non potest. Rex David eo in loco Deo pollicetur se daturum operam ut omnes calumniatores a conspectu suo ejiciat: *Detrahentem, inquit clam proximo suo, tollam, elatum oculis et vastum animo non feram.* Quid hæc faciunt ad persecutionem hominum dogmata quæpiam bona fide amplexorum, nec cæteroqui deteriorum morum, quam sunt reliqui cives? Hocce est Scripturam, ut decet, interpretari, an temere arripere vocabulum male intellectum, ut videaris aliquid dicere, cum revera nihil dicas?

Ibid. *Occiderunt impii prophetas; occiderunt impios et propheta.* Quosnam propter meras opiniones oc-

ciderint prophetae, debuisset dicere Augustinus; nam si quos occiderint propter male facta, ex lege ipsa Moysi morte plectenda, hoc nihil facit ad Donatistas, aut alios similiter errantes. Præterea ostendendum fuisse quidquid fecerunt prophetae id licitum esse sub Novo Testamento, nam hoc pernegat Christus disertissimis verbis Luc. ix, 55, 56, nec quemquam legibus a Christo latis solvere potest Augustini auctoritas. *Flagellaverunt, inquit, Judæi Christum, Judæos flagellavit et Christus.* Quasi vero flagellatio illa qua Christus pecudes potius quam homines eiecit e templo, possit conferri cum crudeli flagellatione quam Christus passus est a Romanis Judæis gratificantibus! Aut Augustinus valde spernebat ingenia Donatarum, quibus se ejusmodi ratiocinationibus obstruere posse sperabat; aut multo majorem fiduciam habuit in edictis Honorii quam in pondere rationum. Sic quoque pergit: *Traditi sunt apostoli ab hominibus potestati humanæ, tradiderunt et apostoli homines potestati Satanæ.* Tu quoque tradidisses Donatistas, si potuisses, potestati Satanæ; sed quia cum dicte audientem non habuisti, lictoribus tradebas; inter quæ maximum est discrimen. Nam homo pequam sæpe innocentes lictoribus tradidit, nunquam vero Satanæ; qui nemini paret nisi ei cui Deus eum subiecit, nec a Deo cuiquam subiecit, nisi summæ virtutis viro et potestate edendorum miraculorum instructo.

Ibid., § 9. *Non invenitur exemplum, inquebant Donatistæ, in evangelicis et apostolicis Litteris, aliquod positum a regibus terræ pro Ecclesia contra inimicos Ecclesiæ.* Reponit Augustinus: *Quis negat non inveniri? Sed nondum implebatur illa propheta: Et nunc, reges, intelligite; erudimini qui judicatis terram, etc.* Vult nimirum Augustinus Christum et apostolos non usos brachio sæculari, ut loquuntur, ad coercendos ac plectendos inimicos Ecclesiæ, quia nulli erant reges qui eis faverent. Quasi vero ea non fuerit nativa incholes regni Christi, quod ipse testatur non esse hujus mundi, quamobrem legionibus minime defendebatur! An non potuit Christus, si voluisset, ingentem copiam Judæorum ad arma vocare, ut se tueretur contra inimicos, et quod viribus humanis deerat vi divina miraculorum perfacile supplere, si ita Deo visum fuisset? Idem de apostolis dixeris.

Ibid., § 11. Sic Rogatistas, qui schisma ab ipsis Donatistis fecerant, alloquitur: *Mitiores quidem esse videmini, quia cum Circumcellionum immanissimis gregibus non servitis; sed nulli bestia, si neminem vulneret, propterea mansueta dicitur, quia dentes et unguis non habet. Servire vos nolle dicitis, ego non posse arbitror, etc.* Non satis novimus Rogatistas, nec eorum libros habemus, ut intelligamus quomodo persecutionem oppugnarent; sed intelligimus facile immitte hoc et inhumanum esse responsum, valdeque alienum a mansuetudine quam præ se ferre solebat Augustinus. Qui enim noverat eorum animos? An non poterat fieri ut ex animo ab omni persecutione abhorerent? Facile sane hoc mihi persuadeo, qui satis

mirari non possum qui Augustinus tam futilibus rationibus ad persecutionem probandam ac laudandam adduci potuerit, nec viderit eam cum caritate Christiana consistere nullo modo posse. Affectu, ut puto, obcæcatus est.

Ibid., § 17. *His ergo exemplis a collegis meis propositis cessi. Nam mea primitus sententia non erat, nisi neminem ad unitatem Christi esse cogendum, verbo esse agendum, disputatione pugnandum, ratione vincendum, ne fictos catholicos haberemus quos apertos hæreticos noveramus.* Ut Augustinus norat ex rhetorica institutione, id dicere pro temporibus, quod causæ postulabant: ita etiam pro temporibus videtur sensit. Quis enim dubitat quin, si Ecclesiæ Africanæ a persecutione abhorruissent et petissent ab Honorio ut abrogarentur leges contra Donatistas, contrariam causam copiose peroraturus fuisset? Ego sane nullo modo dubito quin si illum apud Vandalos vexatæ ab Arianis Ecclesiæ Africanæ causam dicere oportuisset, contrariis plane usus esset argumentis, qualia olim Christiani apud ethnicos adhibuerant, cum ab iis male haberentur. Hic enim Augustinus an res sit per se iniqua non expendit, sed tantum an utilis videretur Ecclesiæ Africanæ; qualis utilitas nulla fuisset, si forte Honorius lavisset Donatistas.

Ibid. *Sed hæc opinio mea (nempe, fictos catholicos persecutione fieri) non contradicentium verbis, sed demonstrantium superabat exemplis. Nam primo mihi opponebatur civitas mea, quæ cum tota esset in parte Donati, ad unitatem catholicam timore legum imperialium conversa est, quam nunc videmus ita hujus vestra animositatis perniciem detestari, ut in ea nunquam fuisse credatur.* Facile quidem fieri potest ut adolescentem et puellæ sententiam vexatione mutent; sed difficillimum est ut grandiores natu et perspicacioris ingenii homines alieniores multo non fiant a doctrina quæ eis vi ingeritur. Itaque cum hi dicunt metu poenarum se aliter sentire, propterea digni fide non sunt. At altera ætas, inquit, quæ schisma non vidit, est quæ in catholicis placitis educata, haud aliter ea amplectitur, quam si nullum unquam schisma fuisset. Non diffiteor, sed contendo schismati finem imponi vexationibus non nisi inique atque inhumane posse; hisque artibus non modo schisma ex pertinacia aut imperitia ortum, sed et omnem veritatis cognitionem tolli: ut liquet vel ipsius Africae exemplo, in qua ne unus quidem superest, a pluribus sæculis, Christianus. Nimirum, Muhammedanorum furor exsurgit illic religionem Christianam, similibus artibus iis quibus evulsum fuerat olim schisma Donatarum. Igitur non erat quod de eventu gloriaretur Augustinus, qui omnium vexationum par est.

Ibid., § 18. *His omnibus harum legum terror, quibus promulgandis reges serviunt Domino in timore, ita profuit, ut nunc alii dicant: Jam hoc volebamus, sed Deo gratias, qui nobis occasionem præbuit jam jamque faciendi et dilationum morulas amputavit, etc.* Ne repetam eos qui ita loquebantur indignos fuisse fidei, dicam, ejusmodi sermones auditos, ubicunque vi eu-

perior aliqua causa facta est, hominum, nempe, victoris favorem ambientium et paratorum quidvis facere et pati, ut facultatibus suis tranquille fruere-
 tur. Denique non capio qui ita ratiocinari posset Augustinus, qui credebatur homines ad Deum sola gratia interna, et electis solis concedenda converti, et ad vitam æternam adduci. Quid enim magis alienum a gratia divina, quam mulctæ, exsilia, aliaque supplicia? Quis dicere sustineat, qui modo pudore aliquo teneatur, nec omnem religionis reverentiam exuerit, irritam plane esse verbi divini prædicationem, nec gratiam divinam cum ea conjungi, nisi accedat persecutio? Quod si divina gratia minime expectet persecutionem, ut animos hominum molliat, quid hæc opus est, quando gratia divina sine persecutione convertit? At Donatistæ, inquit, non audiebant rationes catholicorum, nisi postquam metu in horum ecclesias adducti sunt. Verum annon legebant Novum Testamentum? An gratia divina conjuncta potius fuit cum dictis et scriptis Afrorum, quam cum verbo divino? Qui hæc probe expendent facile intelligent affectibus hic multo plus datum fuisse, quam cupiditati adducendi alios ad sanio-rem mentem, episcoposque Afros ecclesias suas plebe refertiores, quæcunque tandem esset, cupiisse videre. Hæc de persecutione satis superque sunt.

Ibid., § 22. *Historicus doctus magnum aliquid invenisti.*] Historicus hic est *παλαιογράφος*, qui multa novit. Vide not. ad lib. de Ord. II, cap. 12.

Ibid., § 35. *Hoc genus litterarum (libri Hilarii, Cypriani et aliorum Patrum) ab auctoritate canonis distinguendum est. Non enim sic leguntur tanquam ita ex eis testimonium proferatur, ut contra sentire non liceat, sicubi forte aliter sapuerunt, quam veritas postulat.*] Hæc aureis litteris scribenda essent in fronte operum singulorum Patrum, quæ eduntur, ne auctoritas eorum veritati præferatur. Nos quoque hoc jure erga ipsum Augustinum usi sumus, quod hominibus in homines minime afflatis perpetuo sit necesse est. Similes cum ipsius Augustini, tum aliorum sententias collegit Edm. Albertinus, in Præf. libri de Eucharistia.

Epistola 96, § 2. *Ille quidem Paulus postquam episcopus factus est, renuntiaturus suis omnibus rebus propter immensum cumulum fiscalium debitorum, etc.*] Confugerat ad episcopatum, quasi ad asylum, ne propter debita in carcerem compingeretur.

Epist. 97, § 2. *Noverint inimici Ecclesiæ leges illas quæ de idolis confringendis et hæreticis corrigendis, vivo Stilicone, in Africam missæ sunt, ex voluntate imperatoris piissimi et fidelissimi constitutas.*] Nimirum, cum Honorius mortalium esset infirmissimus, vehementer timebant catholici ne forte ethnici ac Donatistæ æquius quodpiam rescriptum impetrarent. Historiam harum legum vide lib. VI Vitæ Augustini, quæ exstat tomo XI hujus editionis, et in notis Jac. Gothofredi ad tit. 5 lib. XVI codicis Theodosiani.

Epist. 98, § 1. *Ideo ex Adam trahit quod sacramenti illius gratia solveretur, quia nondum erat anima*

A separatim vivens, id est altera anima, etc.] Nempe putabat Augustinus omnium hominum animos aliquo modo in Adami animo fuisse, quia ex eo erant propagati. Vide de Libero Arbitrio lib. III cap. 20, § 56. Hæc mira est opinio, ut et ratio qua quæstiones Bonifacii solvit. Faciles esse oportuit qui in talibus responsis acquieverunt.

Ibid., § 9. *Si enim sacramenta quandam similitudinem earum rerum quarum sacramenta sunt non haberent, omnino sacramenta non essent. Ex hac autem similitudine plerumque etiam ipsarum rerum nomina accipiunt. Sicut ergo secundum quemdam modum, sacramentum corporis Christi corpus Christi est; sacramentum sanguinis Christi sanguis Christi est: ita sacramentum fidei fides est.*] De sacramento Eucharistiæ, res difficilis non est intellectu; sed quis intelligat susceptorem infantis baptizandi, cum pro infante responderet *credo*, hoc velle: baptismum, vel sacramentum fidei suscipio? Quis non videt primum formulam illam antiquam baptismi esse institutam in usum adultorum, qui soli primum baptismum suscipiebant, deinde translata etiam ad infantes? Satius fuisset novam horum causa instituere formulam; quod si factum esset, ad tam coactas et veri absimiles rationes Augustinum confugere minime necesse fuisset.

Epist. 100, § 1. *Corrigi eos cupimus, non necari; nec disciplinam circa eos negligi volumus, nec suppliciiis quibus digni sunt exerceri.*] Lege nempe Honorii data VIII calend. Decembres anno 408 quæ est 44, tit. 5 de Hæreticis; lib. XVI codicis Theodosiani ad Donatum, supplicium exigendum de Donatistis præcipitur, illis enim et Judæis memoratis: *In eos igitur, inquit, qui aliquid quod sit catholicæ sectæ contrarium, adversumque tentaverint supplicium justæ animadversionis expromi præcipimus.* Ad quæ verba, vide Jac. Gothofredum. Si distinctione adhibita, juberet Honorius eos qui seditionem movissent justo, ex legibus Romanis, judicio plecti; parci vero iis qui quiete vixissent, et sola opinione prava tenerentur, non esset eum vituperare. Dum enim publicæ tranquillitati consulisset, humanitatis et imbecillitatis ingenii humani, ut par erat, rationem habuisset. Nunc autem miscet ima summis, similesque de errantibus ac de seditiosis poenas sumi vult. Augustinus quoque hic errantes cum sceleratis miscet, promiscue eos damnat, et pariter pro iis ne occidantur intercedit. Videtur esse aliqua prima fronte ea in re misericordia; sed vereor ne magis famam misericordiæ caperent Afri quam eam virtutem ex animo colerent; cum quia, ut dixi, Donatistas omnes eodem loco habebant; tum quia, etiam citra mortem, immanes erant leges Theodosii et filiorum in miseros homines, qualis est quarta tit. 6, qua sancitur, inter alia, ut *quisquis post hæc fuerit rebaptizasse detectus, judici qui provinciæ præsidet offeratur, ut facultatum omnium publicatione mulctatus, inopie pœnam, qua in perpetuum afficiatur, expendat*; item, ut qui e supradictis iterare baptismum non timuerint, aut qui consentiendo

hoc facilius propria hujus societatis permissione non A damuaverint, sciant non solum testandi sibi, verum adipiscendi aliquid sub specie donationis vel agitando- rum contractuum in perpetuum copiam denegatam, nisi prave mentis errorem reverendo adversus rectam fidem consilio emendatio correxerit. Quanta calamitate afficerent Donatistas ejusmodi leges executioni mandatae, quæ aliis legibus diligentissime præcipitur, omnes facile intelligunt. Igitur Africani episcopi non erant propterea admodum misericordes, quod eos occidi nollent, qui tam male habebantur, ut multi mortem vitæ præferrent. Quis nescit an non mallent videre locupletes Donatistas sibi vectigales in ecclesiis, quam eos in sepulcris jacere bonis fisco ascriptis? Nihil indignius est Christianis quam persecutio quam qui probant quidvis possunt probare.

Epist. 105, § 3, de presbytero qui catholicus factus erat : *Quare illum vestri persecuti sunt, et pene occidissent, nisi Dei manus per homines supervenientes violentias eorum compressisset, etc.*] Quin pessime fecerint Donatistæ nemo dubitet; et propter ejusmodi violentias pœnas luere debebant, at non propter opiniones. Attamen omnia illis ignoscebantur, si modo redirent ad Ecclesiam catholicam, ut liquet ex lege 31, tit. 5 lib. xvi codicis Theodosiani.

Ibid., § 6. *Et tamen quid est melius proferre veras imperatorum jussiones pro unitate, an falsas indulgentias pro perversitate, quod vos fecistis, et mendacio vestro subito totam Africam implestis?* Non erat miseris exprobandum hujusmodi mendacium, si mendacium fuisset; sed nimio affectu obcæcatus fellebatur Augustinus, nam ut observavit eruditus Benedictinus in Vita Augustini lib. vi, cap. 7, § 2, ex concilio Carthagine xviii calendis Julias anni 410 habito, constat eo tempore lege cautum fuisse ne quis, nisi libera voluntate, Christianæ religionis cultum amplecteretur. Eum adito.

Epist. 120, § 3. *Absit ut ideo credamus, ne rationem accipiamus, sive quæramus; cum etiam credere non possemus, nisi rationales animas haberemus. Ut ergo in quibusdam rebus ad doctrinam salutarem pertinentibus, quas ratione nondum percipere valemus, sed aliquando valebimus, fides præcedat rationem, qua cor mandatur, ut magnæ rationis capiat et perferat lucem, hoc utique rationis est.*] Nihil verius, quamvis non intelligam quomodo hoc in concordiam redigi queat cum D eo quod alibi habet de auctoritate. Vide not. ad tom. I, lib. de Quant. animæ, § 12. Nemo etiam non probet quod est § 6. *Sicut non ideo debes omnem vitare sermonem, quia est et sermo falsus: ita non debes omnem vitare rationem, quia est et falsa ratio.* Augustino necesse quid ex Academicorum, quos maxime adolescens miratus fuerat, ingenio ad hæsit; quæcunque enim verisimilia animo ejus sese objiciunt arripit, consecratorum omnium eorumque quæ alibi dixit securus. Sic se Cicero, in quo legendo tantum tempus triverat, gerebat. Vide Joannis Clerici Quæstionum Hieronymianarum octavam.

Epist. 126, § 7. *Ego quippe, secundum multorum*

sensum, comparantium semetipsos sibi metipsis (hoc est, ut videtur, de aliorum animo judicium ex suo animo ferentes) non divitias dimisitisse, sed ad divitias videor venisse. Vix enim vigesima particula res mea paterna existimari potest, in comparatione prædiorum ecclesiæ, quæ nunc ut dominus existimor possidere.] Nolim male de cujusquam animo mihi ignoto judicare, sed non possum non hinc observare, ex mutatione sortis laicæ in ecclesiasticam, male colligi meliores esse ecclesiasticos quam laicos; cum in illa mutatione, qua quispiam mavult fieri clericus quam uxorem ducere, laboreque suo sibi, conjugi et liberis ex ea susceptis vietum quærere, non exiguum sæpe sit lucrum. Neque enim tanti est habere uxorem cum qua concumbas, quanti multo ditorem esse, tranquilloremque et commodiorem vitam agere; ne jam loquar de dignitate ecclesiasticorum qui ad episcopatum perveniebant. Fateor posse esse et fuisse viros qui eas opes, dignitatesque non ambiverint, recteque iis usi fuerint; at profecto quod talia prætulerint vitæ privatæ et obscuræ, non potest dici ortum ex animo divitiarum et honorum spretore; nec propterea cæteris hominibus sunt præferendi, nec laudandi quod beatiore et honoratiorum esse aliis voluerint.

Ibid., de Piniano : *In qualibet autem maxime Africanarum ecclesiarum, hic noster, non dico presbyter, sed episcopus sit, comparatus pristinis opibus suis etiamsi animo dominantis egeret, pauperrimus erit. Mylo ergo liquidius et securius in hoc amatur Christiana paupertas, in quo nulla rerum ampliorum potest putari cupiditas.*] Verum hoc non agebatur, nam Albina non querebatur filium suum rapi a plebe Hipponensi, ut Pinianus ditior fieret; sed quia dives erat et liberalis, sperabat plebs fore, si presbyteri munere apud se fungeretur, ut erogaret opes suas pauperibus, sive sortem ipse serraret, fructusque illis divideret, sive sortem ipsam simul ac semel largiretur. Exemplum ejusmodi largitionis præbuerat Paulinus Nolanus, cujus Vitæ cap. 8 in ed. Parisina anni 1685, vide. Si plebs Hipponensis, prout suspicabatur Albina, eo animo presbyterum Pinianum habere cupivit, et seditiose postulavit, fuit hæc seditiosa mendicitas, et periculosa, quippe quæ uxori virum rapiobat, ut ejus spoliis frueretur, non amor virtutis Piniani. Nec audet hoc plane negare Augustinus quamvis simul et se non intelligere cur suspicaretur Albina; sed prope modum fatetur hisce verbis : *Et si fuerint illi multitudini permixti inopes vel mendici, qui simul clamabant, et de vestra venerabili redundantia indigentia suæ supplementum sperabant, nec ista, ut arbitror, cupiditas turpis est.* Turpe non est modeste mendicare, si aliter vitam sustenitæ nequeas; sed turpe est minas intendere, ut genus vitæ imponas homini, quo tibi facultates largiatur, nec ferenda in ecclesia talis mendicatio.

Ibid., § 8. *Restat ergo, inquit, ut iste pecuniæ turpissimus appetitus, ex obliquo in clericos et maxime in episcopum dirigatur. Nos enim rebus ecclesiæ dominari existimamur, nos opibus fruimur.*] Propterea creditur

potuisse hoc in Hipponensem clerum dici fatetur Augustinus; quod tamen verum esse pernegat, juratque se nulla pecunie cupiditate sordidatum. Quod ei credo de ipso, sed vehementer suspicor a nonnullis ex clero inferiore utilitatem ecclesie spectatam esse, quæ tam divitem presbyterum accipere non poterat sine emolumento; quod aliquo modo etiam redundabat in universum populum Hipponensem, cum cujusvis liberi et episcopi et presbyteri fieri possent. Quæ omnino nescio cur dissimulet Augustinus, cum plebs non soleret tumultuari ut pauper quispiam peregrinus presbyter fieret. Sic multa arcana olim dissimulata sunt in honorem Ecclesie, quæ si nota essent, non ultra apostolorum tempora exempla vitæ Christianæ omnibus numeris absoluta forte quæreremus.

Epist. 133, § 1. *Mihi sollicitudo maxima incussa est, ne forte sublimitas tua censeat eos tanta legum severitate plectendos, ut qualia fecerunt talia patiantur.* Marcellinum orat ne Circumcelliones Donatistarum cædis, ut ait, et aliorum scelerum reos capito plectat. Sed cur non intercedit pro iis qui opinionis solius causa male habebantur, quos mollius haberi par erat? Nempe, famam, ut jam alibi diximus, misericordie ex insignium reorum salute captabat. Vide et sequentem epistolam.

Epist. 138, § 19, de Apuleio Madaurense: *Pro statua sibi apud Coenses locanda, ex qua civitate habebat uxorem, adversus contradictionem quorundam civium litigaret.* Adnotant Benedictini undecim mss. habere *Ocenses*, quinque *Oeenses*, duos *Coenses*. At nemo dubitabit quin quinque illi sint emendatiore, qui Apuleii Apologiam legerit, ubi multis de nuptiis suis cum Pudentilla Oeensi vidua. Quamobrem miror non admissam hanc lectionem in contextum.

Epist. 141, § 5. *Communio malorum non maculat aliquem participatione sacramentorum, sed consensione factorum.* Nihil verius; nam dum palam licet improbare facta, iis minime maculamur. Sed cur hoc non extendatur etiam ad dogmata? Atamen propter errores quos damnare licuit, nec eos magni momenti, frequentissimos homines, cæteroque minime mali sunt ecclesiastica societate ejecti.

Epist. 143, § 2. *Fateor me ex eorum numero esse conari qui proficiendo scribunt, et scribendo proficiunt. Unde si aliquid incautius vel indoctius a me positum est, quod non solum ab aliis qui videre id possunt, merito reprehendatur, verum etiam a me ipso, quia et ego saltem videre debeo, si proficio; nec mirandum est nec dolendum; sed potius ignoscendum atque gratulandum, non quia erratum est, sed quia improbatum.* Hæc habet Augustinus, explicaturus locum quemdam librorum suorum de Libero Arbitrio, quæ sane a nemine qui non sit prorsus iniquus improbari possunt. Sed miror non attingi alia ejusdem operis loca, quæ indicavi in animadversionibus ad tertium ejus operis librum. Miror et similia sentientes tam acerbe damnatos.

Ibid., § 7. *Si enim ratio contra divinarum Scripturarum auctoritatem redditur, quamlibet acuta sit, fallit*

verisimilitudine, vera esse non potest. Rursus si manifestissimæ certæque rationi velut Scripturarum sanctorum objicitur auctoritas, non intelligit qui hoc facit, et non Scripturarum illarum sensum, ad quem penetrare non potuit, sed suum potius objicit veritati; nec quod in eis, sed quod in seipso velut pro eis invenit opponit. Aurea hæc est regula, a qua si nemo abiret, et Scripturæ sua auctoritas legitimaque sententia, et rationi sua indubitata veritas constaret. Nunc vero, quia negligitur, modo Scripturæ fides, modo rationis lumen vacillat; aut inter se quæ dissentire nequeunt turpiter committuntur. Optandum esset hujusmodi regulæ in controversiis Pelagianis memorem fuisse Augustinum. Vide ad ep. 120.

Epist. 149, § 3. *Unus habebat (Græcus codex) quod et Latini nostri: Domine, perdens de terra disperire eos; alius, sicut ipse posuisti: a paucis de terra.* Locus exstat psal. xvi, 14, ex divisione LXX interpretum respondetque Augustinus Paulino sensum horum quærenti. Hinc intelligere potuisset Augustinus, quam necessarius erat labor Hieronymi, deo convertendi Scripturas Veteris Testamenti ex Hebraicis fontibus. Cum enim haberent alii libri Græci ΑΠΟΛΑΥΩΝ, *perdens*, alii ΑΠ ΟΛΩΝ, quorum prius est in Vaticano, posterius in Alexandrino exemplari, et sic Latini quoque variarent; utram lectionem eligere potuit, non inspecto archetypo codice? Si potuisset cum legere, vidisset verti vocem מִמְתִּים *minthim*, quod est a mortalibus; unde collegisset primum LXX interpretes legisse מִתְּמִים *methim*, occidens, quod est participium hiphil; deinde rectam non esse eam versionem, quod hic non ostendam. Hieronymus tamen etiam habet hic *qui mortui sunt*, sed frustra, ut recentiores interpretes satis ostenderunt.

Ibid., § 4. *Quod vero sequitur: Saturati sunt porcina, jam quid mihi ex hoc videretur aperui. Sed quod alii codices habent et verius habere perhibentur (saturati sunt filiis) quia diligentiora exemplaria per accentus notam ejusdem Græci verbi ambiguitatem Græco scribendi more dissolvunt, obscurus est quidem, sed electiori sententiæ videtur aptius convenire.* Alii nempe codices habebant ὄω *porcorum*, aut *porcis*, alii οἰών *filiorum*, aut *filiis*, quæ putavit Augustinus, pro sua linguæ Græcæ peritia, disferre tantum accentu, cum differant littera I. Alii tamen habent nunc οἰών *porcinis*. Veram quidem lectionem partim vidit, nam est Hebraice בָּנִים *banim*, *filiis*, sed casu ac prava conjectura, sensum enim habet plane alienum ab hoc loco. De sequentibus interpretationibus nihil addam, nam satis liquet ex recentioribus quanti sint faciendæ. Paucula tantum observanda duxi, ut liqueret eos in tenebris ambulare qui olim voluerunt Vetus Testamentum sine Hebraicæ linguæ cognitione interpretari. Multo rectius, quod modestia postulabat, tacuissent; sed qui excogitandi ac dicendi facultatem aliquam nacti erant putabant se de omnibus dicere posse.

Epist. 157, § 2. *Si quis queris utrum in hac vita quis-*

quam ita justitiæ perfectione proficiat, ut hic sine ullo vivat omnino peccato; attende quid dixerit Joannes apostolus, quem Dominus inter discipulos præcipue diligebat : Si dixerimus, inquit, quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, etc.] Hæc respondet Augustinus quæstioni i Hilarii in antecedente epistola, ubi dicit quosdam Christianos varia Syracusis docere, et primum quidem posse esse hominem sine peccato. Cujus dogmatis hic est sensus, hominem vivere sine peccato non oportere inter impossibilia gèneri, quod non potest negari; cum res sua natura non sit impossibilis, et, si ab hominibus minime præstetur, possit saltem gratia divina præstari. Præterea videndum quid intelligatur voce peccatum, nam forte Pelagius ejusque discipuli intelligebant non leviora delicta humanæ infirmitatis, quæ a Deo nequaquam imputantur, sed ea quæ non consistunt cum omnium virtutum Christianarum habitibus; sine quibus peccatis apostoli alique sancti viri aliquandiu saltem vixisse videntur. Vide quæ habet Joan. Garnerius ex lib. Pelagii de Natura, in appendice ad dissert. 6, et ibidem fragmenta Cœlestii. Hæc cum pensare debuisset Augustinus, invidiose illico interpretatur enuntiationem Pelagianam; quasi simpliciter dixisset, esse homines qui non peccarent; cum de possibilitate tantum, ut scholastici loquuntur, agat. Aliud plane est dicere posse fieri quidpiam, aliud fieri revera. Forte ne de omni quidem peccatorum genere loquebatur Pelagiani.

Ibid., § 4. Sed isti, inquit, utcumque tolerandi sunt, quando dicunt vel esse vel fuisse hic aliquem, præter unum sanctum sanctorum, qui nullum haberet omnino peccatum. Atqui hoc non dicebant, ut vidimus ad superiorem quæstionem. Illud vero, pergit Hipponensis episcopus, quod dicunt sufficere homini liberum arbitrium ad dominicæ præcepta implenda, etiamsi Dei gratia et Spiritus sancti dono ad opera bona non adjuvetur, omnino anathematizandum est et omnibus exsecrationibus detestandum. Hæc habet de hoc dogmate, hominem mandata Dei facile custodire, si velit; quo significatur homo qui ad saniolem mentem redire velit, posse emendare mores suos, et contrarios virtutum habitus contrahere, quo facto facilis erit mandatorum Dei observatio; at non unico quidem momento, quasi sceleri diu assuetus, illico ad summam virtutis gradum transgredi posset, sed sensim. Quod additur s ne gratia Dei, nulla distinctione adhibita, id pernegabat Pelagius, qui multiplicem gratiam Dei agnoscebat, ut ostendit Dionys. Petavius Dogm. Theol., tom. III, lib. de Hæresi Pelag., cap. 2. At nolebat admittere eam gratiam internam qua, veluti afflatu quodam ineluctabili, seu cui resistere non licebat, pauci quidam electi ad fidem adducebantur. Quod ex Scriptura, non ambiguis locis, probandum fuit Augustino, antequam incenderetur tanto zelo, qui sine amarore non fuit. Nam quod probat indigere homines non tantum præceptis Dei, ut recte vivant, sed et adjutorio in legibus nequaquam sito,

PATROL. XLVII

hoc minime negabat Pelagius, ut multis ostendit Petavius loco memorato.

Ibid., § 11. Quod autem dicunt infantem morte præventum non baptizatum perire non posse, quoniam sine peccato nascitur, non hoc dicit Apostolus . . . . dicit enim ille doctor gentium : Per unum hominem peccatum intravit in mundum et per peccatum mors, et ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt.] Sed hunc locum Pauli pertinere ad adultos tantum qui peccatum Adami imitantur ostenderunt dudum viri doctissimi, nec Augustinus unquam probavit infantibus baptismum præscribi a Christo aut apostolis, ne pereant. Alia non dicam quæ hac de re dicta sunt a viris eruditissimis; neque enim scribo scholas theologicas, sed breves animadversiones. Hoc unum dicam eo confidentius hic loqui Augustinum, quominus probare poterat quæ hic habet. Locus Pauli Rom. v obscurior est quam ut a tam proletario interprete explicari possit; quod vel ex sequente animadversione liquebit.

Epistola 164. Et Dominum quidem carne mortificatum venisse in infernum satis constat. Neque enim contradici potest, vel prophetiæ quæ dixit : quoniam non derelinques animam meam in inferno; quod ne aliter quisquam sapere auderet, in Actibus apostolorum idem Petrus exponit; vel ejusdem Petri illis verbis quibus cum asserit, solvisse inferni dolores, in quibus impossibile erat eum teneri. Quis ergo, nisi infidelis, negaverit fuisse apud inferos Christum? Vel hinc intelligere licet quam periculosum sit Scripturam velle interpretari, si necessariis subsidiis destitutus sit; primum enim in ea invenitur quod non est, deinde acerbè damnantur qui eam melius intelligunt. Postquam enim temere quispiam credit id perspicue esse in Scriptura quod non est, facile damnat eos qui non esse putant. Sic Augustinus se gessit hoc in loco. Cum enim in sermone Christianorum illius ævi Latine loquentium infernum et inferi significaret locum in quo damnatorum hominum animi pœnas dant; quia invenit psalmo xv, 10, Non derelinques animam meam in inferno, qui locus Christo a Petro aptatur, continuo existimavit (nec solus, ne quid dissimolem, sed una cum innumeris aliis) Christi animum in locum suppliciorum descendisse, dum corpus ejus in sepulcro jaceret. Deinde quasi impios, qui aliter sentirent, traduxit. Verum ante omnia statuendum Petrum non quævisse in loco psalmi id quod minime est; ideoque ex loco psalmi intelligendum Petrus, neque ac psalmes ex sermone Petri; nec nullus est inter eos dissensus, quamvis cum Augustino nullo modo sentiant. Nec dubium est quin Petrus recitaverit locum Hebraice aut Chaldaice, qua lingua utebatur. Sic autem habent verba psalmi in Hebraico codice : Non relinques animam meam sepulcro (לא תשכח נפשתי מן הַקְּבֻרִים), nec patieris sanctum tuum videre corruptionem. Voces quidem anima mea perinde sunt ac ego, idemque sonant ac in altero membro sanctus tuus. Ita solent, ut omnes norunt, loqui Hebræi. Vox vero נפש, perpetuo lingue Hebraicæ usu, significat aut

sepulcrum, aut locum aliquem sub terræ superficie, aut certe statum ac conditionem mortuorum, quæcunque sit, nunquam locum peculiarem malorum supplicis attributum; ut examine locorum in quibus occurrit liquebit. Græci vero interpretes qui Septuaginta diei tur, et gentilibus non una in re sese attemperarunt, verterunt semper ἄδης, aut θάνατος, nunquam τάφος, sepulcrum, quæ tamen propria erat vocis significatio. Itaque hic etiam verterunt: Ὁυκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς ἄδης, οὐδὲ δώσεις τὸν ὄσασόν σου ἰδεῖν διαφθοράν. Quæ versio incommoda est, nam liquet hoc velle psalten, sensu translatio, Deum non passurum ut occideretur, nam relinquere sepulcro, aut pati videre corruptionem, est sinere vulneratum quempiam, aut male affectum mori. Hæc tamen verba, sensu proprio, melius in Christum quadrant, quem Deus passus non est in sepulcro diu jacere, neque in eo corrumpi. Quamobrem Petrus Actor. II, 27, eum locum de resurrectione Christi et sepulcro agere ostendit. Sic loquitur Apostolus vers. 24: *Quem Deus suscitavit, solutis doloribus inferni (τοῦ ᾗδου), juxta quod impossibile erat teneri illum ab eo. Quæ locutio desumpta est ex psalm. xviii, 5, ubi sic David: Dolores inferni (חבלי שאל) quod potest verti dolores et funes sepulcri) circumdederunt me, præoccupaverunt me. Cum Petrus Jerosolymæ Chaldaice loqueretur, quam linguam Judæi omnes, præter Hellenistas, intelligebant, eadem hæc verba protulit; ac proinde intellexit vincula mortis, quæ sunt sine dubio intelligenda. Nam quamvis חבלי שאל significet etiam dolores, attamen verba solvere et teneri ostendant de veniculis agi; isque est etiam psaltæ sensus, ut sequens membrum ostendit. Sed Lucas versionem Græcæ assuetus, et scribens in gratiam Græcorum, adhibuit locutionem LXX interpretum. Voluit ergo Petrus Deum solvisse vincula mortis, quibus teneri Christum par non erat. Scio Augustinum dicere in sequentibus: facile esse intellectu sic dolores inferni solutos esse, quemadmodum solvi possunt: laquei venantium, ne teneant, non quia tenuerunt. Sed primo falsissimum est usquam חבלי שאל significare infernum, hoc est locum suppliciorum, et ipsa psaltæ verba ostendunt vincula mortis esse intelligenda; deinde ubi Deus dicitur solvisse dolores inferni, ne Christi anima eos sentiret? Nusquam. Petrus loquitur hic non de ulla ejusmodi actione Dei, impediens ne Christus supplicia damnatorum pateretur, sed de sola resurrectione Christi; quem, inquit, Deus suscitavit, ἀνίστατος, solutis, etc., atque ita pergit: David enim dicit in eum (psal. xvi, 8, ex divisione Hebraica): Providebam Dominum in conspectu meo semper, quoniam a dextertis mihi est, ne commovear ..... Quoniam non derelinques animam meam, etc. Tum, vers. 31: Providens locutus est de resurrectione Christi, quia neque derelictus est in inferno, neque caro ejus vidit corruptionem. Hunc Jesum suscitavit Deus, etc. Hinc manifestum liquet Augustinum non tantum ignorantia linguæ Hebraicæ digna ex Scriptura hausisse quod in ea nequaquam est, sed etiam seriem orationis*

A Petri parum attendisse, ex qua intelligere potuisset locutionis ejus sensum. Non nego alios vulgo scriptores Ecclesiasticos hoc in negotio similiter aberrasse, de quo symboli apostolici interpretes sunt consulendi, inter quos eminet Joan. Pearsonius; sed non minus est falsum hoc interpretamentum quod tam asseveranter profert Hipponensis episcopus, qui hæc habet ad explicandum obscurum locum I Pet. III, 18. Qui ad eum confugiabant quasi ad oraculum, ubi agebatur interpretatio Scripturæ, inspecto nesciebant quid sit Scripturam interpretari.

Ibid. § 7. *Ne ipsos quidem inferos uspiam Scripturarum in bono appellatos potui invenire.* At Hugo Grotius, vir laud paulo doctior, meliorque interpres Scripturæ, nullum locum invenire potuit ubi in malam partem sumatur, nec nos etiam. Vide Grotium ad Matth. xvi, 18, et Luc. xvi, 23.

Epistola 166, § 5. *Certus etiam sum animam nulla Dei culpa, nulla Dei necessitate, vel sua, sed propria voluntate in peccatum esse collapsam, etc.* Quomodo hæc possint cum peccato originali, ut nunc a theologis explicatur, consistere nescio, nam animi eo infecti non possunt dici propria voluntate eo esse inquinati, nec ulla necessitate in id peccatum esse prolapsi. Si dixeris hic de actuali peccato agi, ostendendum erit cur iniquum sit, ad hoc peccatum quod attinet, peccatum id haberi quod non propria voluntate, sed necessitate imposita admittitur; ad peccatum vero originis quod spectat, non item. Sed Augustinus, ut propria voluntate, nec ulla necessitate peccasse homines intelligerentur, eo propendebat ut crederet animas omnes fuisse in anima Adami, atque ex ea propagatas, ut jam alibi observavimus, quod satis aperte § 10 ostendit: *Dic mihi, inquit, si animæ singillatim singulis hodieque nascentibus sunt, ubi in parvulis peccent, ut indigeant in sacramento Christi remissione peccati, peccantes in Adam, ex quo caro propagata est peccati; aut si non peccant, qua justitia Creatoris ita peccato obligantur alieno, cum exinde propagatis membris mortalibus inseruntur, ut eas, nisi per Ecclesiam subventum fuerit, damnatio consequatur; cum in earum potestate non sit, ut eis possit gratia baptismi subreui, etc.* Sed qui animæ omnium hominum fuerint in Adami anima, ut cum ea peccarint, non facilius intelligitur, absurdissimumque est commentum. Itaque satius multo fuisset diligenter expendere loca Scripturæ, ex quibus ejusmodi opiniones fluxisse censebantur, et statim ac naturam baptismi; quod si penitus factum fuisset, intellexissent quod in ea non est, inexplicabilibus difficultatum mæandris intricatos fuisse; nec articulos fidei esse tam facile ex locis obscuris eliciendos, atque imponendos Christianis terrore anathematum et omnis generis pœnarum: quemadmodum factum est eo tempore ab Ecclesiis Africanis.

Ibid., § 10. *Quoniam igitur neque de Deo possumus dicere quod vel cogat animas fieri peccatrices, vel puniat innocentes; neque negare fas nobis est eas quæ sine*

Christi sacramento de corporibus exierint, etiam par- A
alorum, non nisi in damnationem trahi; obsecro te,
quomodo hæc opinio defenditur qua credatur animæ
non ex illa una primi hominis fieri omnes, sed sicut
illa una uni, ita singulis singulæ?] Certissimum est
Deo neque animas cogi ut sint peccatrices, neque
plecti innocentes; Deus enim est, siue dubio, et
sanctitatis amans et justus; at Augustinum oportuisset
proferre locum aliquem Scripturæ ex quo liquido con-
stet infantibus necessario impositum esse baptismum,
ita ut sine eo damnentur, qualis locus nullus est. Ut
enim concedam adultis credentibus baptismum neces-
sario imponi, quasi Christianitatis publicam professio-
nem ac tesseram; non ideo sequitur etiam imponi in-
fantibus. Nam ut, quamvis fides promiscue ab omnibus
exigatur, ita ea loca intelliguntur, ut explicentur de his B
qui sunt fidei capaces, non de infantibus, qui credere
non possunt ante rationis usum: sic quamvis essent
generalia præcepta de suscipiendo ab omnibus bap-
tismo, essent semper cum exceptione intelligenda
de iis in quorum potestate est baptizari; non de iis
in quorum potestate non est. At Augustinus morem
Ecclesiæ profert § 21, ubi propterea cum baptizandis
parvulis festinatur et curritur, quia sine dubio creditur
aliter eos in Christo vivificari omnino non posse. Verum
cur id crederent Christiani nullam in apostolorum
scriptis certam rationem invenire possumus; nec ex
consuetudine, aut opinione, quæ imperitis æque ac
peritis ortum suum debere potuit, licet dogma Chri-
stianæ fidei colligere; præsertim cum difficultatibus
quæ solvi nequeunt laboret. Quamvis non inale bap-
tizentur infantes, attamen id ab apostolis factum,
et quidem ne baptismo destituti damnarentur, nullo
vel minimo indicio constat.

Ibid., § 21. Quisquis nobis dixerit quemquam in re-
surrectione mortuorum vivificari posse nisi in Christo,
tanquam pestis communis fidei detestandus est.] Sed
quid sibi vult in Christo? Si propter aut per Christum
intelligas, verum est; sed quis hoc negavit? Pergit:
Item quisquis dixerit quod in Christo vivificabuntur
etiam parvuli qui sine sacramenti ejus participatione de
vita exeunt, hic profecto et contra apostolicam prædi-
cationem venit, et totam condemnat Ecclesiam, etc.
Ubi apostoli de infantibus hoc prædicarunt? Nus-
quam. De Ecclesiæ consuetudine jam diximus. Itaque
tam facile pestes communis fidei non sunt habendi qui D
contra sentiunt. Atrox hoc est convicium in eos qui
Scripturis convinei nequeunt.

Epistola 173, § 2. Sed neque hoc putas tibi fieri
detuisse, quia neminem existimas cogendum esse ad
bonum.] Recte; nam bonum esse non potest quod
fit a coacto; Deus enim non accipit dicta aut facta
quibus animus non adest. Qui eleemosynam dat invi-
tus, Deo magis non placet quam qui eam præfracte
negat. Attamen contra censet Augustinus, qui sic
contra Donatistam ratiocinatur: Attende quid Apo-
stolus dixerit: Qui episcopatum desiderat, bonum
opus concupiscit, et tamen tam multi, ut episcopatum
suscipiant tenentur inviti, perducuntur, includuntur,

custodiuntur, patiuntur tanta quæ nolunt, donec eis ad-
sit voluntas suscipiendi operis boni. Sed qui ita co-
guntur (ut ponamus esse qui vere coguntur dignitates
et opes ecclesiasticas accipere, cum antea nolent)
putant etiam ipsi episcopatum esse opus bonum; nec
eum refugiant, quasi malum quidpiam, sed tantum
quod ei oneri recte ferendo impares se judicent. At
Donatistæ malum per se esse, ac Deo displicere,
quamvis ea in re errarent, putabant id quod facere
cogebantur; nec vexationibus aliter ut sentirent ad-
duci poterant. Itaque nihil ad rem hoc exemplum
facit, nec adhibetur ab Augustino, nisi more eorum
rhetorum quibus satis est vel levissima verisimilitu-
dinis umbra ut sibi recte ratiocinari videantur; cu-
jusmodi hominibus nimis scaturerunt per multa sæ-
cula Christianæ Ecclesiæ, sed præsertim illo ævo. Opi-
andum esset eos qui publice causam Ecclesiarum
suscipiunt, paulo studiosius dialecticæ et rhetoricæ
severiori operam dare, ne tot sophismata ac inanes
phaleras plebeculæ venditarent.

HENRICI DE NORIS ANIMADVERSIONES.

IN EPIST. CLXXV.

Cl. ac doctissimo viro Antonio Magliabeco Florentino F.
Henricus de Noris, Vcronensis Augustinianus.

Cum Pisas pergere destinassem, et jam sche-
 das ac litterarium instrumentum collegissem; in-
 stitutum repente iter, vir clarissime, remoraris,
 simulque longissimam peregrinationem injungis,
 jubens ut in Africam occisime transmittam, ibi-
 que plurimarum urbium, quas tempus edax, ac
 barbarorum olim furor evertit, ruderibus eruendis
 insudem. Scribis enim te nuper Lugduno Marii Mer-
 catoris libellos amplissimis notis a Joanne Garuerio
 illustratos accepisse, ac gratulari te felici Mercatoris
 sorti, qui cum per duodecim sæcula latuisset, hoc
 anno orbi litterario primum innotuit, ejusdem libellæ
 Parisiis, Bruxellis, et partim etiam P. tavii una simu-
 in lucem emissis. Videsne seram posteritatem do-
 ctissimorum virorum curam gerere, quos nec longa
 ætas unquam obruit, sed e bibliothecarum angulis
 in manus atque ora hominum postliminio licet erum-
 punt? Addis legisse te in ejusdem Garnerii opere no-
 tas, quas *dissertatione 2 de Synodis in causa Pelagianorum*
habitis vivente S. Augustino in utranque epi-
 graphen litterarum synodi Carthaginensis et Mile-
 vitanæ anno 416 contra Pelagianos celebratarum,
 exaravit. Ubi quæ me assequi nullatenus posse du-
 dum tibi per litteras significaveram, non modo idem
 scriptor tentavit, sed etiam, ut sibi persuasit, plane
 confecit. Etenim cum synodicæ litteræ ad S. Inno-
 centium pontificem in epigraphe nomina tantum epi-
 scoporum, non vero etiam eorumdem sedes præle-
 rant, ut ex epistolis 90 et 92 inter Augustinianas
 patet, Garnerium inquis animum non despondis-
 se, sed ex collatione Carthaginensi ante quinquennium,
 nempe anno 411 coacta, omnium fere illorum præ-
 sulum urbes, quarum sacris id temporis præerant,
 designasse. Fateor, vir doctissime, in eam me pa-

riter cogitationem, ut probe noris, olim abiisse, atque eidem operi acriter stylum intendisse, cum Pelagianam historiam concinnarem. Verum licet plurimorum episcoporum sedes ex laudata collatione deducere, cum longe plurium urbes ignotæ mihi prorsus evaderent, manum e tabula amovi, dum divinare potius quam quidpiam me veri scribere intellexerem. Quod vero meum quoque ea de re iudicium postulas, quamvis gravioribus curis distentus sim, ut nec inde machinis a quoquam evelli possim, animadversiones in Garnerii notas calamo ad alia prope-rante scriptitavi; neque enim jubenti tibi, cui plurimum debeo, refragari possum. Erit id novum meæ erga te observantiæ argumentum, quippe qui volens ea exsequor quæ alio imperante, non dicam invitus, sed nulla plane ratione præstarem. Et ut magni voluminis in manus subinde recipiendi molestiæ extimar, ipsa Garnerii verba præmitto, quibus notationes censorias suppositas leges. Cæterum operæ pretium duxi epigraphen Epistolæ synodice Patrum proconsularium ex titulo epi. t. 90 apud Augustinum exscriptam inserere.

Domino beatissimo et honorandissimo fratri sancto Innocentio papæ, Aurelius, Mundius, Rusticanus, Fidentius, Eugarius, Antonius, Palatinus, Adeodatus, Vincentius, Publianus, Theasius, Tutus, Panthonius, Victor, Restitutus, Rusticus, Fortunatianus, alius Restitutus, Ampelius, Animus, Felix, Donatianus, Adeodatus, Octavius, Serotinus, Majorinus, Posthumianus, Triptulus, Victor, alius Victor, Leucius, Marianus, Fructuosus, Faustianus, Quodvultdeus, Candorius, Maximus, Magarius, Rusticus, Rufianus, Proculianus, Thomas, Januarius, Octavianus, Prætextatus, Sixtus, Quodvultdeus, Penthadius, Quodvultdeus, Cyprianus, Servilius, Pelagius, Marcellus, Venantius, Didymus, Saturninus, Tiazacenus, Germanus, Germanianus, Juvenius, Majorinus, Inventionis, Candidus, Cyprianus, Æmilianus, Romanus, Africanus, et Marcellinus, qui in concilio Ecclesiæ Carthaginensis adfuerunt.

Garnerius antequam laudatorum Patrum provincie Proconsularis sedes designet, hæc præfatur: *Visum est porro, nonnullum futurum operæ pretium, nonnullamque posse ab eruditis lectoribus iniri gratiam, si episcoporum qui synodo interfuerunt, ita recenserentur nomina, ut quod hactenus tentavit nemo, suæ singulis, quantum licet, assignarentur Ecclesiæ. Collectæ sunt illæ vero, sed non sine cura et labore ex diversis veterum libris inter se collatis, et potissimum tribus, Codice canonum Ecclesiæ Africanæ, parte prima collationis Carthaginensis, et Notitiæ provinciarum Africæ edita a Patre Sirmondo. Verum quantum gratiæ apud eruditos sibi conciliarit ex iis quæ subjiciam patebit. Profecto curam et laborem inanem impendit, eamque sibi tantum laudem comparavit, quod magnis excidit ausis; longe majori præconio donandus, si opus, quod hactenus tentavit nemo, majori diligentia aggressus fuisset, vel saltem cum cæteris intactum reliquisset. Sed ad rem veniamus, neque enim epi-*

A stolæ brevitatis patitur ut per inania exspatiet.

AURELIUS CARTHAGINENSIS. *Successit Genethlio, seu Genedio, ut constat ex Augustini epistola 163, scripta an. 412; in qua tamen Genethlius dicitur beatæ memoriæ, cum tamen Aurelius sederet adhuc, imo tredecim post annis synodo Africanæ præsederit, an. 425. Baronius igitur audiri non potest Genethlium Aurelio substituens. Rectius fecisset si nec audivisset Baronium dicentem memoratam epistolam 163 scriptam fuisse ab Augustino anno 412, cum Cirtam ad synodum pergeret. Certum est laudatam epistolam non esse scriptam post annum 397, nam ibidem Ambrosius Mediolanensis adhuc superes memoratur. Etenim cum Augustinus hæc initio præmississet, Fortunium, quem Tubursicam habetis episcopum, per eandem civitatem, quanquam festinantissime, cum ad Cirtensem Ecclesiam pergeremus, experti sumus, hæc ait: Quæsi ab eo utrum justum et Christianum putaret episcopum Mediolanensis Ecclesiæ Ambrosium. Cogebatur utique negare, quod ille vir Christianus esset et justus: quia si fateretur, statim objiceremus, quod eum rebaptizandum esse censeret. Itaque si Augustinus obtrudit Ambrosium Fortunio episcopo Donatistæ rebaptizandum, nondum eo anno obierat Ambrosius, vel illius saltem obitus nondum Augustino innotuerat. Quod autem epistola 163 data sit anno 397, ex iis quæ versus finem scribit aperte colligitur: Sed quia, inquit, ordinandi causa episcopi necessitas nos inde, nempe Tubursico, jam jamque rapiebat, etc. Itaque Cirtam properabat ad inaugurandum ibidem Fortunatum episcopum, quem eo anno in demortui Pro-futuri locum electum fuisse pluribus ostendi lib. ii hist. Pelag., cap. 8: quæ cum ibidem possis legere, eadem huc transferre non vacat. Illis accedit, tertio Augustinum se disputasse cum Fortunio Tubursicensi Donatista. At anno 411 inter Donatistas in Collatione cap. 201 nominatur Januarius episcopus de Tubursico Numidiarum, qui Fortunio dudum defuncto successerat.*

NUMIDIUS MAXULITANUS. *Hunc oportuit diu Mazulitanam Ecclesiam regisse, quippe cum jam inde ab anno 403 secundo loco sederit, nec tamen anno 419 diem obiisset. Civitas porro Mazula, quæ nunc Massa dicitur, non multum distat ab antiqua Carthagine versus ortum. Laudo Garnerii correctionem, qui pro Mundius legit Numidius. Cæterum nescio unde scri-verit Numidium ab anno 403 secundo loco sedisse. Exstat synodus habita eo anno, Theodosio et Rurimundo coss., Carthagine, in cujus calce solus Aurelius primas legitur nominatim subscriptus, et additur: Similiter et cæteri episcopi subscripserunt. In qua quidem synodo nusquam Numidii nomen sonat, qui forte potuit abesse. Longe melius Numidii episcopatus antiquitas probari poterat a Garnerio, si appelleret synodum anno 390 a Genethlio indictam, in qua legitur: Numidius Mazulitanus dixit, etc.; et Aquileiensem an. 384, cui adfuit Numidius legatus Afrorum.*

RUSTICIANUS TABRACENSIS. *Fuit autem Tabraca*

nobilis eorum colonia, Hipponem inter et Uticam. Nolo A obficere Carolum a S. Paulo, et Holstenium ascribere Tabracam Numidiæ; etenim cum in confiniis sit inter Numidiam et Proconsularem, potuit eandem urbem suo jure proconsularibus Ecclesiis accensere. Illud tolerari nequit, quod inferius, ut videbis alterum Rusticianum hoc ipso anno 416 et in hac ipsa synodo Tabracensem episcopum dicit. Vel ergo hic Rusticianus, vel alter perperam ponitur Tabracæ antistes.

FIDENTIUS CÆFALENSIS. *Incertum quæ fuerit civitas cujus Ecclesiam rexit.* In collatione primæ diei cap. 133 laudatur *Fidentius episcopus plebis Cæfalensis.* Hanc vero Ecclesiam spectasse ad provinciam Proconsularem probandum erat ex synodica ejusdem provincie Patrum, inserta actioni secundæ concilii B Lateranensis anno 649, a S. Martino papa celebrati, ubi subscriptus legitur *Crescens gratia Dei episcopus S. E. Cæfalensis.* Fuit ergo Cæfala civitas provincie Proconsularis.

EVANGELUS ASSURITANUS. *In excusis codicibus legitur Evagrius; sed mendum inesse ex eo constat, tum quod Evagrii nomen vulgare non fuit Afris, fuerit autem Evangelii; tum quod Evangelii Assuritani fit mentio in collatione.* Utrumque Garnerio probandum venit: **Evagrii** nomen nec unius hominis fuisse, Evangelii vero solitum apud Afros et familiare. In elencho quadringentorum episcoporum in Notitia Africae nec unus Evangelus nominatur; in ducentis octoginta sex episcopis in collatione Carthaginensi unus Evangelus Assuritanus appellatur, uti unus itidem Evagrius in epigraphe synodice. Unde igitur habet Evagrii nomen vulgare non fuisse Afris, fuisse vero Evangelii? Cum nullus Evagrius in collatione nominatus fuerit, ac vellet omnino episcopi quinto loco subscripti sedem assignare, ex Evagrío Evangelum fecit. Cæterum error correctoris manifeste apparet ex synodo Carthaginensi an. 404, in qua can. 77 Cod. Afric. hoc ordine legati ad urbem Hipponensem Diarrhytorum nominantur: *Reginus, Alipius, Augustinus, Maternus, Theasius, Evodius, Placianus, Urbanus, Valerius, Ambivivus, Fortunatus, Quodvultdeus, Honoratus, Januarius, Apius, Honoratus, Ampelius, Victorianus, EVANGELUS, et Rogatianus.* Quare cum in hac epigraphe Theasius et Ampelius post Evagrion nominentur, loco Evagrii Evangelus nequam poni potest, qui utroque laudato Episcopo posterior fuit.

ANTONIUS CARPITANUS. *Sermo fit de ipso in collatione an. 411; subscripti epistolæ quam de appellationibus et causa Apiarii Africana synodus ad S. Cælestinum scripsit.* Nisi Antonius anno 425 redux in vitam iterum Carpitanam sedem receperit, hæc procul a vero exorbitant, nam in synodo Carthaginensi, in causa de appellationibus, subscriptus nominatur *Penthadius episcopus Carpitanæ Ecclesiæ*, vel, ut in aliis codicibus, *Penthadius Carpitanus.* Cum vero in titulo epistolæ ad Cælestinum inter primos nominetur Antonius, cur non iste idem fuerit qui anno

416 synodice præfixus legitur? Qui tamen Carpitanus esse non potuit, cum anno 419 Penthadius Carpis sederet. Alter familiaris huic scriptori error corrigendus est, quod postea in hac synodo an. 416 Penthadium Carpitanum episcopum pronuntiat. Itaque vel Antonius hic et Penthadius in eadem sede una coepiscopi apud Carpos ponuntur, vel in alterutris sede designanda falsus Garnerius fuit.

PALATINUS BOSSETENSIS. *Palatini mentio fit in epistola synodi Africanæ ad S. Cælestinum, Bossetensis sedis in collatione.* In epigraphe epistolæ ad S. Cælestinum legitur: *Aurelius, Palatinus, Antonius, Tutus,* etc. In hac vero epigraphe Antonius præcedit Palatinum. Quare optime notat Labbeus legendum esse *Valentinum*, qui tempore Cælestini erat primas Numidiæ. Illius sedes cap. 202 dicitur *Vosetensis*, et cap. 125 *Bosetensis.* Ex quibus patet pertinere illam Ecclesiam ad Proconsularem, quam tamen incertæ provincie dixerunt Carolus a S. Paulo et Holstenius, qui etiam lapsus est pag. 106 dum Vose-tensem dixit Visicensem; etenim anno 414 apud Ecclesiam Bosetensem sedebant Palatinus catholicus et Felix Donatista, cap. 125 collationis; apud Visicensem vero urbem Felix catholicus, qui cap. eodem 125 dixit: *Episcopum contra me non habeo.*

ADEODATUS BENCENNENSIS. *In notitia episcoporum ex provincia Proconsulari ejectorum, Gulosi Beneventensis (lege Bencennensis) in Corsicam relegati mentionem fieri.* Postquam episcopi nomen mutavit, urbis quoque nomen antiquat, imò duas in unam civitatem conflat, Beneventum in Bencennam transcribens. Verum Beneventanam urbem fuisse in Africa præter Notitiam episcoporum, in qua legitur *Gulosus Beneventensis*, colligo ex synodo prima Arelatensi habita anno 314, cui ex Africa cum Cæciliano Carthaginensi interfuit *Anastasius de civitate Beneventina.* Præterea cum eidem collationi ex cap. 135 adfuerit *Adeodatus Simidiccensis* ex provincia Proconsulari, cur Adeodatus sexto loco in epigraphe nominatus, Bencennensis potius quam Simidiccensis appellandus sit, pro arbitrio tantum asseritur: præsertim cum Bencennensis Ecclesia iis accensetur quæ incertæ prorsus provincie deputantur.

VINCENTIUS CULUSITANUS. *Hunc oportet fuisse strenuum in rebus agendis, et acrem in fide defendenda, etc. Scio in Itinerario Antonini, ubi describitur via littoraria ab ostiis Ampsagæ Hipponem usque Regium, recenseri Paratianas, Culusitanas, Tacutuam, Sullucam, et Hipponem; nec aliud intelligi posse Culusitanarum nomine quam utrumque Colopem, vel saltem minorem.* Postea. *An emendanda lectio codicum, et pro Culusitano, seu Colositano episcopo restituendus Curobitanus ab urbe Curobi prope Neapolim in provincia Proconsulari sita?* Hic ex unius litteræ variatione ingentes excitat controversias, quæ nullæ sunt. Neque enim Antoninus scribit *Culusitanas* interjacere inter Hipponem et Ampsagæ ostia; hæc enim ratione urbs Culusitana pleno jure ad Numidianam spectaret, cum Mauritaniam Sitifensi vicinior esset quam provincie Carthagi-

nensi. Scribit Antoninus *Culucitanas*, et consentiunt Tabulæ Peutingerianæ, quæ inter Pusicadem et Circum ponunt *Parantianis* et *Culuciani*. At Garnerius legit *Culusitanas*, ex quo errore Culusitam ex Antonini sententiâ contendit locandam esse in Numidia. Ita Tacarata est Numidiæ urbs, et in Notitia laudatur inter Numidas *Crescentius Tacaratensis*: Tagarata vero est in Proconsulari, in qua ibidem nominatur *Honoratus Tagaratensis*. Itaque licet Culucitani inter Numidas statuuntur, Culusitani Proconsularibus deputantur, et Vincentius in collatione cap. 153 dicitur *Culusitensis*, et in subscriptionibus synodi an. 419, *Culsitanus* et *Culusitanus*. In notitia legitur *Æmilianus Culsitanus* inter proconsulares; in synodo Bonifacii Carthaginensis anno 525, *Marcianus Culusitanus*; in Carthaginensi sub Grato can. 6, *Nicasius Culusitanus*. Nusquam legitur Culucitanus. Sed neque varianda est lectio, ut pro Culusitano Curobitanus episcopus reponatur; nam Culusita et Curobis fuere distinctæ civitates proconsularium: etenim in synodo Carthaginensi sub Hilderico rege anno 525, subscripti leguntur et *Peregrinus episcopus plebis Curobitanæ*, et *Marcianus episcopus plebis Culusitanæ*. Vides Curobim a Culosita seu Culusita distinctam? Sed ex ipsa collatione hoc ipsum demonstratur, in qua cap. 138 Vincentius Culusitanus de sua diœcesi dixit: *Catholica est*. At cap. 198 inter Donatistas recitatur *Victor episcopus Curobitensis*. Res est clarissima, de qua unus Garnerius potuit dubitare.

PUBLIANUS BAZARADIDACENUS. Ita quidem legitur in collatione: *Sed quia nullibi, quod sciam, hujusmodi civitatis mentio fit, suspicari posset aliquis inesse mendum, reponendumque Mazaranacenum; est enim Mazarana civitas in provincia Proconsulari inter Bagradam fluvium, et fontem Catada, quo alluitur Carthago.* Profecto urbem Bazaradidacenam ex cap. 125 collationis habemus. Nusquam tamen novæ urbis *Mazaranae* nomen, nisi in Nova Garnerii Geographia reperitur. In synodo S. Cypriani apud Aug. lib. vii de Baptismo, cap. 10, nominatur *Felix a Marazana*, et in tabulis Caroli a S. Paulo Marazana describitur; synodum *Marazanensem* laudat Ferrandus Diaconus Carthaginensis can. 76. At Garnerii hallucinatio apparet, qui Marazanam sitam fuisse putat in provincia Proconsulari, nam pertinebat ad Byzacium. Hinc in Notitia Africae inter Byzacenos asseritur *Vindicianus Marazaniensis*. Hoc ipsum ex Antonino evincitur, qui scribit ab *Aquis Regiis Marazaniam* m. p. xv. *Sufibus* m. p. xxviii. Quare inter Sufetanos et Aquis Regias interjacet Marazana. Priores vero urbes pertinere ad Byzacenos constat ex Notitia laudata, in qua inter eosdem nominantur *Liberatus Aquarum Regiarum*, et *Eustrasius Sufetanus*. Sed omne dubium dispellit collatio Carthaginensis, in qua cap. 127 ponitur *Publianus episcopus plebis Bazaradidacenæ*, et cap. 133 appellatur *Eunomius episcopus plebis Marazanensis*. Igitur stulti solum suspicari possunt unam eandemque esse urbem, cum ibidem distincti episcopi utriusque oppidi discrete asserantur. Ex Ortelii Tabularum mendo,

A ubi pro Marazana legitur Mazarana, errorem sorbuit, et ignoratis pro Mazarana certissimis testimoniis.

THEASIVS MEMBRESITANUS. Quod Membresa porro fuerit episcopalis dubium esse non potest; nam *Lucii Membresitani mentio est in concilio Carthaginensi de rebaptizandis hæreticis: Salvii Membresitani apud Augustinum*, etc. Eundem lapidem offendit, duas iterum urbes in unam confundens. Tempore collationis Carthaginensis, Membresa seu Membressa, ut Augustinus et Antoninus scribunt, erat civitas distincta a Memblosita. Hoc ad oculum patet ex memorata collatione, in qua cap. 133 recensetur *Gennadius episcopus plebis Membressitensis*, itemque ibidem ponitur *Theasius episcopus plebis Memblositensis*. In synodo Cypriani apud Augustinum lib. vii de Baptismo, cap. 26, nominatur *Lucius a Membressa*, quam eandem cum Memblosita Garnerius existimavit. Qui etiam ibidem probat Membressam spectasse ad proconsulares, quia ex Antonino constat civitatem hanc inter *Mustitanam* et *Silibbam* fuisse. At Mustitana pertinebat ad Numidium ex Notitia Africae, in qua inter Numidas nominatur *Antonianus Mustitanus*; si vero Membressa inter duas urbes proconsulares fuisset, forte intentum probasset. Hæc de Mustitana urbe juxta vulgarem sententiam loquor. Debit ergo hæc demonstrare ex synodica act. 2 concilii S. Martini papæ, in qua inter proconsulares laudatur *Victor Membressitanus*, et ex synodo Bonifacii Carthaginensis an. 525, quam subscribit *Paschasius Membressitanus*.

TUTUS MELDITANUS. Scribitur in collatione *Melzitanus*, sed vitiose opinor: neque enim ab ullo fit mentio *Melzitæ civitatis in provincia Proconsulari: Fit autem ab omnibus Melditæ ad Hipponitidem paludem positæ, cujus situs a Ptolemæo describitur.* Ita Garnerio Plinius, ac trecenti et decem episcopi Donatistæ nulli sunt. Plinius lib. v, cap. 4, laudat in Africa oppidum *Melzitanum*. Synodus Bagaensis Donatistarum inter duodecim ordinatores Maximiani Carthaginensis damnat *Valerium Melzitanum*. Apud Aug. lib. iii contra Cresconium, cap. 19 et 53. Recte ergo in collatione cap. 124 legitur: *Tutus episcopus plebis Melzitanæ*. Non tamen reprehendendus est Ptolemæus, ubi hoc ipsum oppidum Melditam vocat; familiare enim fuit antiquis pro Z usurpare D, ut pluribus ostendi lib. ii Hist. Pelag., cap. 3. Ita in eadem provincia Hipponem Zarruthum laudat Antoninus, et Zaritonensem episcopum nominat collatio cap. 159, cum alii eandem urbem Hipponem Diarrythum vocent.

PANTHONIUS PUPPITANUS. In collatione parte prima legitur *Pannonius Puppitanus*, sed gemino vitio, cum *Pannonii* nomen insolens sit apud Afros, *Panthonii* familiare, et civitas cujus sedem tenuit dicatur *Puppit* in *Itinerario Antonini*. Imo gemino vitio laborat hæc censura. Cum textus epigraphæ synodalis ex collatione corrigendus esset, ut ubique erraret, maluit textum collationis erroris arguere. In ms. serenissimi magni ducis postea laudando, in epigraphæ non *Panthonius*, sed *Pannonius* recte legitur. Verum quis illi dixit Pannonii nomen insolens esse apud Afros, Pan-

thonii vero familiare? Præter Pannonium Puppitanum, legitur in Notitia Africae inter Mauritanos Cæsarienses *Pannonius Bitensis*. Unum tantum Panthonium ex depravata epigraphe novit, alterum ex incognitis libris ex Africa appellet, et tunc familiare apud Afros nomen Panthonii affirmabo, et erit mihi magnus Apollo. Quod vero contendit a Puppit dicendum esse *Puppitanum*, non *Puppitanum*, vix citra indignationem ab Afris audiri posset, quasi hic scriptor Africanarum urbium vocabula melius quam ipsimet Afri declinare sciat. In collatione cap. 187 inter Donatistas nominatur *Victorianus Puppitanensis*, Pannonii æmulus. Synodicam proconsularium act. 2 laudatæ synodi Lateranensis subscribit *Galosus Puppitanus*; in synodo Bonifacii Carthaginensis anno 525 recitatur *Fortunatus Puppitanus*. Quis autem dixerit hos episcopos nescisse suæ urbis nomen Latine inflectere?

VICTOR VINENSIS. Legitur ipsius nomen in collationis prima parte, est autem *Vina civitas prope Puppitanam*. Ariolatur; nam cum in titulo epistolæ, quam adeo eruditus notis illustrat, tres Victores nominentur, eorundem sedes ex collatione Carthaginensi expiscatur. Priorem dicit Vinensem, alterum Uticensem, postremum Migirpensem. Quod ita pro arbitrio horum Victorum sedes disponit, nullam Garnerio quæstionem facio, quamvis prior potuerit esse Migirpensis, postremus autem Uticensis, et medius Vinensis. Hoc eundem interrogatum velim cur tres alios Victores, qui in collatione recensentur, omisit, nullumque eorum in memorata epigraphe nominatum voluit? Recensetur cap. 146 *Victor Libertinensis*. Hanc vero urbem spectasse ad proconsulares patet ex synodica ejusdem provinciæ act. 2 concilii Lateranensis, ubi legitur *Januarius gratia Dei episcopus S. E. Libertinæ*. Rursus in eadem collatione recitatur cap. 215 *Victor Abitinensis*. Et hunc pariter proconsularibus accensendum constat ex proxime laudata synodica, in qua nominatur *Augustalis gratia Dei episcopus S. E. Abitinensis*; et apud Cyprianum habetur *Saturninus ab Abitinis*. Denique tertius Victor occurrit cap. 133, ubi dicitur subscribere *Quintus pro Victore episcopo Tuburbitanorum minorum*. Fuisse vero Tuburbum in Proconsulari docet Notitia Africae, in qua appellatur *Benenatus Tuburbitensis*; et utriusque Tuburbi situm in Proconsulari exhibent Tabulæ Peutingerianæ. Cur ergo tres hosce Victores, qui anno 411 eidem collationi cum tribus aliis quos laudat interfuere, a synodo anni 416 exclusit? Cur unum saltem ex illis intra synodum non admisit, sed solummodo Vinensem, Uticensem, et Migirpensem? Profecto vides, mi Antoni, Garnerium hic purum putum ariolatorem agere.

RESTITUTUS MUZULENSIS. Legitur in collatione *Muzucensis*, sed *Augustinus lib. VII (lege VI) contra Donatistas, cap. 41, meminit episcopi Muzulensis, quem fuisse provinciæ Proconsularis colligo ex Notitia sæpius laudata, in qua numeratur inter ejectos ex ea provinciæ episcopos Felix Muzulensis*. Geographus urbes con-

fundit. Recte in collatione Restitutus appellatur *Muzucensis*, cujus adversarius Donatus a cap. 206 dicitur *Idaxius Muzucensis*. Porro hæc urbs erat inter Byzacenas; unde in Notitia Africae inter Byzacenos episcopos recitatur *Innocentius Muzucensis*. Præterea more solito divinat; nam in collatione cap. 133 scribitur *Restitutus episcopus plebis Simingitensis*. Hunc vero annumeratur proconsularibus colligo ex synodo Bonifacii, in qua appellatur *Cresconius episcopus plebis Simingitanæ*. Itaque errat Garnerius, dum Restituto Simingitensi provinciæ Proconsularis omisso, Restitutum Muzucensem ex Byzacio ad Proconsularem transferens, eundem in Muzulensem episcopum vertit.

RUSTICUS, seu potius RUSTICIANUS TABRACENSIS. Sic enim legitur in collatione. *Fuit autem Tabraca colonia in ipso confinio provinciæ Proconsularis et Numidiæ, unde factum est ut una pars auctorum in Numidia, alii in Provincia collocarent*. Infeliciter labitur. Etenim cum in collatione nullum Rusticum appellatum legeret quo hujus episcopi sedem designaret, eundem ex Rustico in Rusticianum mutavit. Sed in hoc turpiter etiam errat; nam superius episcopum qui tertius ab Aurelio primate in epigraphe legitur, appellat *Rusticianum Tabracensem*. Itaque auctore Garnerio anno 416, Tabracæ duo Rusticiani episcopi catholici sedebant, ut Ecclesiæ, quemadmodum et urbes id temporis regebantur, suos habuerint duum viros.

FORTUNATIANUS NEAPOLITANUS vel SICCENSIS. *Fortunatianus duo celebres exstiterunt tunc temporis: Neapolitanæ unus, alter Siccensis Ecclesiæ episcopus, uterque Proconsularis provinciæ, etc. Uterque sine dubio interfuit Africano concilio an. 418. Incertum uter electus ad finiendas causas cum aliis provinciarum legatis. Uterque pariter interfuit concilio universali an. 419. Incertum utrius nomen præferatur in epistola Afrorum ad S. Cælestinum*. Laudo hominis eruditionem, qui duos Fortunatianos novit, eosque in diversis urbibus collocavit; verebar enim ne duos Fortunatianos uni urbi præficeret, quemadmodum duos Rusticianos uni civitati donavit. Verum statim cepit et præcepit. Quod enim ait utrumque Fortunatianum interfuisse concilio universali Africae an. 419, admitti non potest, nisi mortuos episcopos suffragia dare ac sententias dicere fingamus. Anno 419 Siccæ sedebat Urbanus in mortui Fortunatiani locum subrogatus, qui, cum anno superiori Apiarium igni aquaque interdixisset, et hic ad Zosimum appellasset, acriter a pontifice reprehensus fuit; unde diuturniores illæ de appellationibus controversiæ Afros inter et Romanam sedem exordium duxere. In litteris synodi Africanæ anno 419 ad Bonifacium pontificem datis hæc leguntur: *Prior autem coepiscopus noster Siccensis Urbanus, quod in eo, nempe Apiario, corrigendum est, sine ulla dubitatione correxit*. Unus ergo Fortunatianus Neapolitanus anno 418 et 419 synodis Africanis interfuit, unus Neapolitanus ad finiendas causas cum aliarum provinciarum legatis electus est, idem epistolæ ad S.

Cælestinum papam præfigitur. Nota interim, vir clarissimus, Garnerii confidentiam, qui asseveranter pronuntiat Siocensem Fortenatianum sine dubio laudatis synodis interfuisse, qui id temporis sine dubio diem obierat, ac in eadem sede Urbanum ex Hippomeni clero episcopum exceperat. De initio episcopatus Urbani scribit S. Augustinus epist. 59 ad Paulinum Nolanum.

RESTITUTUS CINCARITENSIS. Legitur in collatione episcopus hujus nominis et sedis; credibile admodum est hunc ipsum esse quo de agitur. Et hic divinatur; nam adfuit etiam collationi cap. 133 *Restitutus episcopus plebis Simingitensis*. Et in concilio Bonifacii an. 525 inter proconsulares laudatur *Cresconius episcopus plebis Simengitanæ*. At Cincaritensem Ecclesiam incertæ provinciæ deputant Carolus a S. Paulo et Holstenius, nec quidquam pro ea re offert Garnerius. Ego tamen puto illam Ecclesiam fuisse inter proconsulares; nam in synodica act. 2 concilii S. Martini papæ inter ejusdem provinciæ episcopos nominatur *Quobulus Cæcritensis*, quæ forte Ecclesia eadem est eum Cincaritensi.

AMPELIUS. Incertæ sedis. Nam *Ampelius* cujus fit mentio can. 78 Cod. Afric. cujusque sedes in collatione dicitur fuisse *Vaga* vel potius *Vada*, quique interlocutus legitur cap. 176, videtur fuisse Numidarum unus, etc. Unde ulterius corrigendus quoque collationis textus cap. 215, ubi duo appellantur episcopi *Vagenses* catholici, *Ampelius* et *Primulus*; legi enim debet *Vadensis*. Ignoravit duas fuisse in Africa *Vagas*, unde alteram urbem *Vadam* dicendam contendit. At Plinius, cui melius Africanæ urbes cognitæ fuerunt, lib. v, cap. 4, inter quindecim oppida civium Romanorum nominat *Vagense*, et inter viginti libera oppida *Vagense aliud*. Consulto addidit aliud, ut *Vagam* utramque distingueret. Una erat Latio donata, altera liberum municipium. Hinc perperam collationem corrigendam ducit, in qua duæ *Vagæ* asseruntur. Hæc oppida, quæ *Vagæ* dicuntur in collatione, ambo *Vadæ* appellantur in *Notitia* Numidiæ, ubi recitantur *Rufinianus Vadensis*, et *Proficius Vadensis*. Imo tertia insuper *Vaga* ponitur in eadem collatione; nam cum cap. 177 nominatus fuisset *Privatus episcopus Vagensis*, Rogatus episcopus dixit: *Januarianus dicitur, non Privatus*. At respondit *Primianus primas Donatistarum Carthagenensis provinciæ* cap. 179: *Est Ausagga, ubi fuit Januarianus, qui nunc defunctus est; alia Ausagga ubi est Privatus, qui nunc vivit*. Ubi patet has *Vagas* agnomatas *Ausaggas*, ut a *Vaga*, ubi *Ampelius* sedebat, distinguerentur. Et quidem præter duas *Vagas* quas Plinius in Africa, hoc est provincia Zeugitana ponit, Ptolemæus lib. iv, cap. 2, in mediterraneis urbibus Mauritanie Cæsariensis *Vagam* etiam collocat, cujus situm exhibent Tabulæ antiquæ Peutingerianæ, et recentiores Caroli a S. Paulo. *Ampelius* qui laudatur can. 78 Codic. Afric. non est idem cum *Ampelio* qui hic appellatur; ille enim *Ambivio Pisitensi* posterior fuit, ut ibidem patet; hic autem eundem præcedebat, ut proxime ostendam.

A. *ANIMUS.* Sin minus vitiosa sit lectio, quod non temere tamen quispiam conjiciat propter insolentiam vocis, ignota dici debet hujusce episcopi Ecclesia. Quod si vitium irrepit, suspicari possit nonnemo reponi debere pro *Animo Timianum*, qui, ut est in collatione, rexit Ecclesiam Utinæ civitatis, a Ptolemæo sub Carthagine ad Bagradam fluvium repositæ. Si vitiosam lectionem suspicabatur, cur antiquum aliquem codicem non consuluit? Exstat epistola hujus synodi Carthagenensis in codice ms. bibliothecæ serenissimi magni ducis ad D. Laurentii in pluteo 42, in quo non *Animus* legitur, sed *Ambivius*, qui in rescripto Innocentii papæ dicitur *Ambivius*. In collatione cap. 133 appellatur inter catholicos Patres *Ambivius episcopus plebis Pisitensis*. Evellius Uzalensis S. Augustini discipulus lib. 1 de Prodigis S. Stephani, cap. 13, meminit *Pisitana civitatis*. *Ambivii* Ecclesiam omisit Carolus a S. Paulo, Holstenius incertæ provinciæ deputavit, et minus recte a *Pisitana* distinxit, quæ tamen ex hæc epigraphæ colligitur fuisse in Proconsulari. *Ambivii* fit mentio can. 78 Cod. Afric., ubi ante Evangelium nominatur, quem Garnerius pro *Evagrio* supposuit, ut vidisti, sed perperam; nam in laudato codice *Evagrius* nominatur, et pro *Mundius*, ut in excusis codicibus corrupto habetur, *Nimidius* recte ibidem legitur. In nullis codicibus epigraphæ quaesivit Garnerius, qui tamen ob excerptos ab alio e Vaticanis mss. Marii Mercatoris libellos, vah quales tragædias in calce sui operis excitat, et in quos!

C. **FELIX UZITENSIS.** Legitur in collatione *Visicensis*, sed in *Notitia* episcoporum provinciæ Proconsularis mentio fit *Caii Uzitensis*, qui periisse scribitur antequam veniret ad exsilii locum; et *Uzitha civitas* ponitur in *Ptolemæicis Tabulis* prope *Adrumetum* et *Ruspinam*. Cum istæ duæ urbes fuerint in Byzacio, in eadem etiam provincia *Uzitha* Ptolemæi locanda fuit. *Uzithæ* oppidi situm discrete tradit A. Hirtius lib. de Bello civili in Africa, ubi ait Cæsarem prope *Uzitham* castra metatam, quæ aberant a portu *Leptis Parvæ* millis passuum sex. *Leptis* vere erat in Byzacio supra *Adrumetum* versus *Tripolim* millia passuum 18, ex Antonino. Ex bis in *Notitia* legendum est: *Caius Ucitensis*, non *Uzitensis*; hæc enim Ecclesia erat in Byzacio; *Ucitensis* vero in Proconsulari, in cujus provinciæ synodica act. 2 concilii Lateranensis laudatur *Tripolius Ucitensis*, ab Uei urbe, ut ex Plinio mox ostendam in notis ad *Faustusum*. Igitur perperam *Visicensem* in *Uzithensem* Ecclesiam mutat. Scribitur in collatione cap. 125 *Felix episcopus plebis Visicensis*. Quam Ecclesiam pertinere ad proconsulares colligo ex eadem synodica, ubi inter proconsulares œrnitur *Valentinianus episcopus S. E. Uisicensis*. Erat hæc urbs prope *Taboram*, cujus episcopus *Victor* Donatista cap. 125 citato dixit *Felicis Visicensis*: *Ego tibi intervenio*. Et cap. 201 idem *Victor* ait: *Susceperam quidem mandatum; sed quia beatissimus pater et princeps noster Primianus nunc suscepit, me necesse est mandare his actis*. Itaque erat in Proconsulari episcopus, si *Primianum* Carthagenensem suum primatem appellat. Perperam in disert-

de Synodo v, cap. 10, Taborum Victoris Donatistæ cum Tabora altera Mauritanica confundi. Quare addenda est Tabora Tabulis proconsularium Caroli a S. Paulo et Holstenii. Cæterum de hujus Felicis sede Garnerius divinat. In collatione cap. 127 laudatur *Felix episcopus plebis Aptungitensis*. Erat Aptunga in provincia Proconsulari, et alter Felix Aptungensis olim Cæilianum Carthaginensem consecraverat, ut ex Optato lib. 1, et Augustino epist. 68, 162, 163, et libris contra Donatistas passim habetur. Itaque omissa Felice Aptungensi, Felicem Visicensem synodo anni 416 pro arbitrio præsentem facit.

DONATIANUS ZEGGENSIS sive **ZELLENSIS**. *Recensetur in collatione Donatianus Zellensis. In Notitia provinciarum Proconsularis fit mentio Vincentii Zeggensis in exsilium ejectionis. Eodem in luto hæret, Ziggam cum Zella confundens. Erat Zella in Byzacio; Strabo enim recensens hujus provinciarum oppida, lib. xvii ait: Prope etiam erant Zella et Achola liberæ civitates. In tabulis Poutingerianis Achola ponitur inter Tapsam et Ruspam urbes in Byzacio, in cujus Notitia recitatur Restitutus Acholianus. Concilium Zellensium laudat Ferrandus Diaconus, quod Teleptense perperam dici ostendi lib. i Hist. Pelag., cap. 13. At Ziggera urbs in Proconsulari, in cujus Notitia recensetur Vincentius Ziggensis, quem Garnerius Zeggensem dixit ut facilis Zellensem faceret. In gestis purgationis Felicis coram Africæ proconsule, in calce Optati Albas, Inæ editionis, memoratur Ingentius Decurio Ziguensium, quæ urbs, ut ibidem patet, erat in Proconsulari. In litteris Constantini imperatoris, apud Augustinum epist. 68, et lib. iii contra Cresconium, cap. 70, idem dicitur Decurio Ziguensium civitatis. Et montem Ziguensem memorat Victor Vitensis de Persecutione Vandalorum.*

ADEODATUS SIMIDICUS. *Interfuit collationi ann. 411, unusque fuit an. 419 e decem legalis provinciarum Proconsularis qui cum legalis aliarum provinciarum canones Ecclesiæ Africæ recognovit et subscripsit. Et hic rursus episcopus et urbes confundit. Adeodatus qui anno 419 canones recognovit erat episcopus Simituensis, non Simidicensis. Leguntur apud Labbeum subscriptiones synodi anno 419 Carthagine celebratæ, in quibus Adeodatus Simituensis vel Simitensis dicitur. Oppidum Simituense laudatur a Plinio lib. v, cap. 3; Simitu ab Antonino dicitur. In collatione cap. 135 recensetur Benenatus episcopus plebis Simitensis, et cap. 135 Adeodatus episcopus plebis Simidicensis. Quare Adeodatus, qui anno 419 canones recognovit, anno 411 nondum erat episcopus, cum Simituensem cathedram teneret Benenatus. Hoc ipsum etiam evidenter ostenditur ex subscriptione synodi anno 419, ubi legimus: *Pentadius Carpitanus, Adeodatus Simituensis*. Quare Adeodatus fuit episcopus tempore posterior Pentadio: Africani enim juxta tempus delati episcopatus nomina synodis dabant, et in tractoriis scribebantur, ex canone 53 Cod. Afric. et Augustino epist. 217 ad Victorinum. Rursus certum est Pentadium anno 411 non fuisse Carporum*

episcopum; nam cap. 125 ponitur *Antonius episcopus plebis Carpitane*. Ex quibus colligimus Adeodatum Simituensem diversum esse a Simidicensi, qui anno 411 collationi interfuit, et diversas fuisse urbes Simitu et Simidicam, cum tempore collationis hic Adeodatus, illic vero Benenatus sacra suprema auctoritate administraret.

OCTAVIUS UTHINENSIS: *Interfuit collationi, est autem Uthina civitas in provincia Proconsulari ad Bagradam fluvium, ut habent Tabulæ Ptolemæicæ. In concilio Carthaginensi, etc., dixit vigesimo septimo loco sententiam Felix ab Uthina, et Lampadius Uthinus concilio Arelatensi et subscripsit. Eadem chorda oberrat, Utinunam cum Uthina confundens. In cap. 133 collationis Carthaginensis editionis Massonis et Albaspinæ, legitur Octavius episcopus plebis Utinunensis. Scio duas fuisse Utinas in Africa; et tempore collationis cap. 125 legitur: *Timianus episcopus plebis Utinensis*; capite vero 133, *Isaac episcopus plebis Uthinensis*. Quare si Octavius fuit pariter episcopus Utinensis, tertiam in Africa Utinam nobis excitare debet, vel Octavium collegam Timiano aut Isaaco superimponere. Contra Isaac episcopum catholicum stabat Felicianus, contra Timianum Felix Donatarum episcopi. At de Octavio refero integrum textum ex collatione Carthaginensi. *Octavius episcopus plebis Utinunensis coram V. C. tribuno et notario Marcellino superius mandavi et subscripsi Carthagine. Quare idem dixit: Econstrario mihi est Bonifacius. Ex tribus igitur episcopis catholicis eisdemque lisdem adversariis Donatis is duas Utinas et Utinunam in Africa urbes habemus. Quod insuper addit Uthinam ad Bagradam fluvium sitam ex Ptolemæo, notes velim, vir eruditissime, Garnerium ante septemdecim versus idem dixisse de Utina altera, in qua sedebat Timianus. Profecto Ptolemæus unam tantum Uthinam ponit; quod si noster geographus Uthinam Octavii, et alteram Timiani ad Bagradam reponit, de utraque Ptolemæi testimonium neutiquam laudare potest. Scribit Holstenius alterutram Uthinam cum aspiratione scribendam, et vere apud Augustinum lib. vi de Bap., cap. 33, recitatur *Felix ab Uthina*. Omitto quod ibidem ait Lampadium Uthinensem subscripsisse concilium Arelatense n; voluit dicere primum indictum anno primo Sylvestri, an. 314. Bonifacius Octavii adversarius cap. 198 dicitur Utinunensis; utri textui error irrepsit incertum.**

SEROTINUS THURZITENSIS. *Interfuit collationi. Ponitur autem a Ptolemæo Thursa prope Vinam coloniæ non longe a Tunizza, atque adeo nec admodum procul a Carthagine. Non ita scribitur in collatione; nam cap. 133 recensetur Serotinus episcopus plebis Thuruzitensis. Quæ inflexio, uno Garnerio auctore, a Thursa Ptolemæi derivatur. Sane vapularent discipuli qui a Thursa Thuruzitanum declinarent; hoc enim adjectivum a Thuruzita originem ducit. Quare perperam Ptolemæus in testem vocatur. Imo nusquam legitur Thursa in Ptolemæo, sed tantum Thurza, quam ponit in Byzacio prope Adrumetum. Rectius autem ex ipsa collatione ostenditur Thuruzitam fuisse in præ-*

vincia Proconsulari; quia cum Serotinus episcopus dixisset se nullum habere episcopum adversarium, Primiani primatis Carthaginensis diaconus Ilabedum reposuit: *Presbyter est illic Caltus*. Qui quidem diaconus frequentius interloquebatur, ubi de episcopis proconsularibus quærebatur, ut passim ibidem patet; licet semel aut iterum de aliis quoque locutum concedam.

MAJORINUS ZEMPTENSIS. *Ita legitur in collatione; melius Zamensis, nam in Proconsulari provincia fuit Zama civitas, si Plinio, Ptolemæo ac Straboni credimus.* Quot verba, tot errata. In collatione cap. 133 laudatur *Majorinus episcopus plebis Zentensis*. Et quidem recte: nam in synodica proconsularium act. 2 concilii Lateranensis memoratur *Florentius gratia Dei episcopus S. E. Zentensis*. Quo egregio testimonio evincitur recte scribi in collatione Zentensem, ac male legi Zemptensem, et Zentam fuisse inter urbes proconsulares. Rursus quod Zentam in Zamam mutat vix patienter ferri potest. In collatione cap. 121 dicitur *Dialogus episcopus Zamensis*, cujus adversarius Montanus unus e septem Donatistis collatoribus recensetur. Igitur non Majorinus, sed Dialogus anno 411 erat Zamensis episcopus.

POSTHMIANUS. *Ignota sedis; nam qui dicitur in collatione Tagorensis diversus est ab isto; siquidem Tagora civitas, seu Tagura, est in Numidia, non item in Proconsulari, et inter episcopos e Numidia in exilium actos, recensetur Timotheus Tagurensis.* Ignoravit duas fuisse in Africa Tagoras, quod tamen intelligere poterat ex collatione, cui inter catholicos antistites interfuere *Restitutus episcopus Tagorensis*, qui fuit custos tabularum cap. 143; et *Posthmius episcopus plebis Tagorensis*, cap. 133. Itaque Posthmius, qui ponitur in epigraphe, fuit episcopus Tagorensis in provincia Proconsulari. At fuisse Tagoram in hac provincia colligo ex Tabulis Peutingerianis, ubi hæc leguntur: *Thacora v, Gegetu* (supple xv, ex Antonino mox laudando) *Narragara xii, Sicca Veneria xxx.* Antoninus ita scribit in itinere Musti Cirtam. *Siccam xxxii, Naraggara xxx, Tagora xx, Tipasa xxxiv.* Certum est Tipasam spectasse ad Numidiam; nam in notitia hujus provincie nominatur *Rusticus Tipasensis*. Naraggaram Tipasæ finitimam Numidiæ ascribere Carolus a S. Paulo et Holstenius, sed perperam; nam synodicam proconsularium act. 2 concilii Lateranensis subscripsit *Benenatus episcopus S. E. Narragaritanæ*, et in Notitia inter proconsulares recensetur *Maximinus Maraggaritanus*, ubi plane *Naraggaritanus* legendum est. Et in collatione inter Donatistas cap. 207 numeratur *Faustinus episcopus Naraggaritanus*. Ultra Naraggaram versus Numidiam ponitur *Gegetu*. Porro hanc etiam urbem fuisse intra diocesim proconsularium patet ex Victore Vitensi, qui lib. 1 de Persecut. Vand. inter proconsulares nominat *Vicentium Gigitanum*. Itaque Tagora 5 millia passuum Gigetu distans, erat ultima urbs provincie Carthaginensis, Tipasæ contermina, cujus sacra tempe collationis Posthmius ministrabat, qui post-

ea anno 416 sententiam contra Pelagianos subscripsit. Tagora in Numidia dicebatur etiam Tagura, ut ex Notitia Africæ patet.

CRISPOLUS VOLITENSIS. *In vulgatis codicibus legitur Trispolus, sed vitium per se manifestat insolentia nominis; quare emendari debet ex collatione.* Ille recte priorem litteram corrigit. In ms. serenissimi magni ducis *Crispulus* legitur, tum in epigraphe synodica, tum in rescripto Innocentii.

VICTOR UTICENSIS. *Non ille quidem scriptor librorum de Persecutione Vandalica anno 484 excitata adversus catholicos ab Hunerico, sed alius ejusdem nominis et sedis, qui fuit Carthagine cum collatio haberetur.* Victor, qui sub Hunerico vixit ac scripsit libros de Persecutione Vandalica, non fuit episcopus Uticensis, sed Vitensis, ut egregie e mss. ostenderunt Chiffletius ac Holstenius. Hoc ipsum probatur ex elencho episcoporum ab Hunerico in exilium deportatorum; nam inter proconsulares nominatur *Florentinus Uticensis*, et inter Byzacenos *Victor Vitensis*, qui libros scripsit de Persecutione Vandalica. Plura hac de re leges in Chiffletio, cujus volumen, ut pleraque alia, e copiosissima tua illa bibliotheca non semel mihi commodasti.

VICTOR MIGIRPENSIS. *Ita legitur in collatione, etc.* In hoc et præcedenti Victore redit ad solitas divinationes. Adfuere collationi tres alii e Proconsulari provincia Victores; nempe, Libertinensis, Abitinensis, et Tuburbanus. Itane hosce intra quinquennium obiisse putat, vixisse vero Migirpensem, et Uticensem, ut isti solummodo, et nullus illorum trium synodo anno 416 Carthagine contra Pelagianos coactæ interesse potuerint? Sed cui facile fuit urbes pro arbitrio mutare, confundere, extruere, haud quidquam pensi habuit episcopos ad synodos admittere prout libet, et prout libet excludere.

LUCIUS TAGARATENSIS. *Recensetur ejus nomen in collatione. Tagaratensis episcopi meminit notitia episcoporum provincie Proconsularis, refertur enim Honoratus Tagaratensis pulsus in exilium.* Non possum non albis calculos adjicere.

MARIANUS UZIPPARENSIS. *Nominatur in collatione. Meminit notitia Episcoporum provincie Proconsularis Augustii Uzipparitani in exilium expulsi.* In plerisque editis codicibus legitur *Macianus*, sed Garnerio favet ms. Laurentianæ bibliothecæ. In Tabulis Peutingerianis *Usippira* ponitur supra Putput in mediterraneis versus meridiem. In Synodo Bonifacii appellatur *Sementius Uzipparensis*. Marianus fuit unus legatorum proconsularium in concilio anni 419.

FRUCTUOSUS ABZIRITENSIS. *Ita legitur in collatione, legendum tamen forte est Abderitensis, vel Abbiritensis: est enim apud Ptolemæum Abderæ mentio in Africa propria, seu provincia Proconsulari, siquidem ponitur sub Carthagine, et in Notitia provincie Proconsularis fit mentio Felicis Abaritani episcopi.* Hunc vero Fructuosum oportet non diu fuisse superstitem; nam anno 419 Candidus Abbarianus recensetur inter legatos provincie Proconsularis, qui tamen in subscriptionibus di-

citur Germaniæ, sed mendose: nam Germania sive vetus, A sive nova, pertinet ad Numidiam, si qua fides Notitiæ scripsi citatæ, in qua fit mentio Felicis Abaritani episcopi. Parum callet Africanam geographiam, dum urbem Abziritanam cum Abbiritana confundit. In collatione cap. 128 dicitur *Fructuosus episcopus plebis Abzirensis*. Plinius lib. v, cap. 4, laudat in Africa oppidum *Abziritanum*. Hæc urbs Ptolemæo dicitur *Abdera*, nam D pro Z passim sumptum superius ostendi. Et in synodo Genethlii an. 390 *Victor Abziritanus* et *Abderitanus* in variis codicibus legitur. Cæterum adhuc in Africa numerabantur duæ urbes quarum episcopi Abbiritenses nuncupabantur. Nam cap. 215 laudatæ collationis ponitur *Annibonius Abbiritensis*; capite vero 133, *Felix episcopus Abbirimajus*, quæ urbs ita appellabatur, ut ab Abbirminus, ubi sedebat Annibonius, distingueretur; Afri enim ad duas eisdem nominis urbes distinguendas, utebantur istis vocabulis *majus* et *minus*; ita apud eosdem habemus *Leptiminus*, nempe, *Parvam Leptim*, et in Notitia inter Byzacenos est *Fortunatianus Leptiminensis*: ita Plinius ibidem recenset oppida *Ucitana duo*, *majus* et *minus*, et cap. 133 collationis recitatur *Octavianus episcopus plebis Ucimajus*. Itaque eidem collationi anno 411 interfuere *Fructuosus Abziritensis*, *Felix Abbirimajus*, *Annibonius Abbirminus*. In synodali proconsularium act. 2 concilii Lateranensis laudati appellantur *Adeodatus Abbiritanus*, et *Victorinus Abziritanus*, quorum episcoporum urbes mirum non est Garnerium in unam confudisse, cum nec easdem Carola a S. Paulo, nec Holstenius exacte distinxerint. Sed alia rursus Garnerii errata corrigenda sunt; falsum enim est *Candidum* successisse *Fructuoso*; nam *Candidus* fuit episcopus Abbiritensis, non Abziritensis; ita enim legitur in subscriptione synodi anno 419 Carthagine coactæ, *Candidus episcopus Abbiritensis Germanicianorum*, apud Labbeum tom. II Concil. pag. 1670. Et recte; nam apud Augustinum lib. vi de Bapt., cap. 23, nominatur in synodo Cypriani *Successus ab Abbir Germanicana*. Si Garnerius pro Germaniæ in melioribus codicibus Germaniciæ legisset, rectius textum correxisset. Verum plusquam palmaris est ejusdem scriptoris allucinatio, ubi tradit *Fructuosum* post annum 416 haud diu fuisse superstitem, quod *Candidus* anno 419 in *Fructuosi* cathedra sedebat. Id ubi de *Candido* sermo inferius incidet, ostendam; nam ambos huic synodo præsentis fingit.

QUODVULTEUS VERENSIS. Fuit unus ex decem legatis provinciarum Proconsularis, qui cum aliarum provinciarum legatis an. 419, nomine totius Africanæ synodi canones recognoverunt. Non ita est. Hic *Quodvulteus* ante annum 411 erat episcopus, nam nominatur ante Thomam Cubdensem, qui interfuit collationi. At *Quodvulteus Verensis* post an. 411 episcopatum indeptus est; cum in subscriptionibus an. 419 post *Penthadium Carpitani* locetur. Earum fragmentum, quod plurimum ad rem facit, hic inserto.

Penthadius episcopus Carpitane Ecclesie subscripsi. Ruffianus episcopus Ecclesie Mascensis subscripsi.

Prætextatus episcopus Sicilibbensis Ecclesie subscripsi.

Quodvulteus episcopus Verensis Ecclesie subscripsi. Candidus episcopus Abbiritensis Germanicianorum Ecclesie subscripsi.

Anno 411 sedebat *Carpis Antonius*, cui *Penthadius* subrogatus fuit ex cap. 125 toties memoratæ collationis. Idem etiam *Quodvulteus* in epigraphe ponitur ante *Candorium Mullitensem*, qui collationi interfuit. Quare diversus plane fuit a *Quodvulteo Verensi*.

CANDORIUS MULLITENSIS. Numeratur inter episcopos qui Carthagine fuerunt tempore collationis. Inter proconsulares ejectos Notitia habet *Liberatum Mullitanum*. Tandem *Garnerius non sine cura et labore* aliquid expiscatus est.

B MAXIMUS et MEGARIUS. Ignotæ sedes. Sed et aliorum parum eidem notæ.

RUFINUS DRUSILIANENSIS. Quamquam ita legitur in collatione, legendum tamen puto *Dinisianensis*, vel *potius Dionisianensis*: ejusce enim nominis episcopus ponitur in concilio Carthaginiensi rebaptizantium num. 48. An non illa sedes quæ in Notitia provinciarum Proconsularis corrupte legitur *Duassendelmæi*? Non possunt sine risu hæc audiri. A carcere ad calcem pererrat. Lege, mi Antoni, epigraphen, videbis nominari non *Rufinum*, sed *Rusticum*. Ita cum duo *Rustici* in epigraphe scribantur, *Garnerius* ex priori *Rusticianum* facit, posteriorem in *Rufinum* mutat. Cum non possit *Rusticum* inter ducentos et octoginta sex episcopos qui collationi nomen dederunt reperire, satis urbano artificio pro *Rustico Rufinum* obtrudit. Porro *Rufinus* cap. 121 collationis vocatur *episcopus plebis Drusilianensis*. Verum metamorphoseos studiosus, non modo episcopum, sed et *Drusilianam* ejusdem sedem in aliam convertens ait: *Legendum tamen puto Dinisianensem*. Serione an jocose hæc scripsisse eundem putas? Ubinam gentium, non dicam in Africa, sed orbe toto episcopatus *Dinisianensis* paruit? Verum vide quomodo eandem *Dinisianam* suam illam urbem, quam uno ductu calami repente excitarat, altero statim dejecit; vel *potius*, inquit, *Dionisianensis*. Sed perperam *Drusilianensem Ecclesiam* cum *Dionysiana* confundit; illa enim ad proconsulares pertinet, ut ex *Tabulis Peutingerianis* constat, hæc vero ad

C BYZACENOS; nam inter sedes Byzacii quæ sine episcopis erant anno 484, ponitur in Notitia Africanæ *Dionysiana*. Eisdem etiam diversas urbes fuisse evidenter ex collatione deducitur, in qua cap. 187 inter episcopos Donatistas qui collationi interfuere ponitur *Restitutus episcopus Drusilianensis*, et cap. 198 *Victor episcopus Dionysianensis*. Itaque *Drusiliana* et *Dionysiana* fuere diversæ, et diversarum provinciarum urbes, quibus distincti episcopi Donatistæ præsidebant; illas vero novus geographus in unam confundit, alteram ex Byzacio in Proconsularem sine machinis transferens. At neque his mutationibus contentus, cum ex *Drusiliana* fecerit *Dinisianam*, dein *Dionysianam*; tandem ex his omnibus tanquam dirutarum civitatum ruderibus novam urbem ædificat *Duassendelmæi*: An

non, inquit, illa sedes quæ in Notitia provincie Proconsularis corrupte legitur *Duassendelmæi*? Imo ipsemet corrupte legit; nam in Notitia laudata non dicitur *Duassendelmæi*, sed *Duassedemsai*; nominatur enim ibidem *Mannucius Duassedemsai*, cujus sedes cum statuatur in Proconsulari, nequit eadem esse cum Dionysiana, quæ in eadem Notitia locatur in Byzacio. Porro Ecclesiam *Duassedemsai* puto eandem esse quæ cap. 202 collationis dicitur *Assenemsalensis*, ubi inter Donatistas recensetur *Fortunatianus Assenemsalensis*, et in synodo Bonifacii inter proconsulares ponitur *Patronianus Senemsalensis*. Synodicam proconsularium act. 2 synodi Lateranensis sub-cribit *Julianus gratia Dei episcopus S. E. duarum Senepsalinarum*. Habes ergo in quatuor versibus tot errata recentioris hujusce geographi, quæ forte idem addenda putavit Geographiæ reformatæ, quam quidam (nostri hominem) in lucem emisit.

ROFIANUS MAXENSIS. Dicitur in collatione *Muzucensis*; unus fuit e decem delegatis e provincia Proconsulari an. 419 ad recognoscendos canones, etc. Putabat se lippis scribere ac tonsoribus, cum tot fabularum portenta chartis inseruit. Fallitur cum scribit *Ruffianum* dici in collatione *Muzucensem*. Nec *Ruffianus* dicitur, nec *Muzucensis*, sed cap. 127, nuncupatur *Rufinianus Muzuensis*. Erat *Muzu* in Proconsulari, et inter ejectos ex hac provincia in exsilium ab *Huneric*o recitatur *Felix Mzuensis*. In eadem collatione cap. 133 episcopus *Mzucensis* appellatur *Restitutus*. Denique in subscriptionibus superius adductis anno 419 *Penthadius*, qui post annum 411 electus fuit *Carporum* episcopus, subscribit ante *Ruffianum Maxensem*. Nondum ergo hic anno 411 erat episcopus, neque interfuit collationi, cum *Penthadio* et *Thomæ Cubdensi* in hac epigraphe præponatur.

PROCLIANUS. Vel ignotæ sedis, vel, quod magis reor, legi debet *Proculus Ginesitensis Salaris*, cujus nomen ponitur in collatione. Nam in Notitia episcoporum provincie Proconsularis legitur *Carissimus Gisipensis*, ejectus in exsilium. Nullus vero dubito quin idem *Ginesitensis* qui *Gisipensis*. Vereor ne tot metamorphoses nauseam ac fastidium tibi ingerant, vir doctissime, ac memet non levi sane crimini obnoxium faciam, qui te a gravioribus studiis, quibus diu noctaque curam intendis, ad hæc plane fabulosa lectitanda interpellem. Scis *Catonem* post difficillima senatus-consulta animum ad cursum ludosque cum pueris vertisse. Ego quidem varias subinde hominum, urbium, ac provinciarum non secus ac in scena fieri solet, mutationes exhibeo. Refice interim te, ac oculos auresque commoda, nam novæ rerum facies occurrunt. Hic *Proculianus* in *Proculum* vertitur, ac *Gisipa* in *Ginesitam* urbem transmigrat. Quod hominis nomen varietur, dolo plerumque sit vel consilio, dum per adoptionem familiæ in alias transeruntur; at urbes urbibus inserere unus *Garnerius* tentavit. Verum quam infeliciter, ne imperite dicam, collige ex cap. 133 collationis, in qua nominatur *Proculus episcopus plebis Ginesitensis Salaris*; et ex cap. 135, ubi recense-

atur *Januarianus episcopus Ecclesie Gisipensis*. Et tamen cum utriusque urbis distinctio meridiana læcclarior appareat, confidenter exclamat *Garnerius*: *Nullus dubito quin idem Ginesitensis qui Gisipensis*. Adde etiam *Proculiani* nomen familiare fuisse apud *Afros*; nam episcopus qui in *Hipponensi* diocesi contra *Augustinum* morabatur in parte *Donati*, *Proculianus* dicebatur, ad quem data est epistola inter *Augustinianas* 147, et nominatur etiam in epist. 168. Fateor tamen in codice *Laurentiano* *Proculum* scribi. Verum adest in cap. 135 etiam *Proculus Serrensis*.

THOMAS. Mirum ubique hujus nominis silentium, nisi quod *Leo Magnus* scripsit ad *Thomam Africanum* episcopum: sed incredibile est huncce *Thomam* nostrum tandiu vixisse. Si præsens collationi hæc dixisset, B surdum illum affirmassem; nam cap. 133 alta voce nominatus est ab Officio *Thomas episcopus plebis Cubdensis*, qui etiam respondit: *E contra neminem habemus*. Hanc vero Ecclesiam spectasse ad proconsulares poterat *Garnerius* discere ex synodica act. 2 concilii *S. Martini* papæ, quam subscripsit *Genitilis gratia Dei episcopus S. E. Cubdensis*. Portentum tibi forte videbitur hunc scriptorem non vidisse *Thomam* ubi erat in collatione, reperisse vero hunc ipsum ubi plane non erat, nempe in epistola *S. Leonis Magni*. Semel tantum *Leo Magnus* litteras, quæ existunt, in *Africam* misit; est epistola 87 ad episcopos *Mauritanie Cæsariensis*, in qua nullus *Thomas* appellatur. Interim non possum non dolere supinam ac immanem prorsus *Garnerii* allucinationem, qui, non contentus urbes et *Africanos* episcopos confudisse, *Leonem* Magnum pro *Leone IX* obtrudit. Exstat inter *Leonis IX* epistolas tertia cum hac epigraphe: ad *Thomam episcopum Africanum*, quam tamen fingit a *Leone* Magno scriptam. *Damus* ergo libentissime incredibile esse *Thomam* nominatum in hac epigraphe, tandiu vixisse; etenim usque ad tempus litterarum ab *Apostolica* sede ad *Thomam episcopum Africanum* scriptarum, sexcenti et triginta tres anni lapsi sunt; primus *Leonis IX* annus fuit nostræ epochæ 1049. Si in lib. II *Victoris de Pers. Vand.* vidisset alium *Thomam episcopum Africanum*?

JANUARIUS TIMIDENSIS. In collatione legitur *Tunudensis*, sed legendum (nota confidentiam) omnino videtur *Timidensis*: nam in provincia Proconsulari null'a fuit *Tunuda* civitas, sed *Timida*, quæ Regia aliquando dicitur. Eandem crambem reponit. Audi interim quæ idem auctor in notis ad *VINCENTIUM Culusitanum* scribit de urbibus proconsularibus: *Siquidem vix illius provincie plures quam sexaginta octo Ecclesie novimus, nec illas noti situs, cum tamen fuerint centum sexaginta quatuor, si qua fides Victori Uticensi*. Cur ergo *Tunuda* non fuit una ex illis centum fere quæ ignorantur? Potuit tamen pertinere ad aliam *Africanam* provinciam; nam *Tunuda* incertæ provincie ab ecclesiasticis geographis deputatur. In Tabulis *Peutingianis* in Proconsulari legitur *Uthica* xx, *Thunu* vii, *Mazula* xxi. Forte a *Thunu* dicta est Ecclesia *Thunudensis*. In Tabulis *Ptolemaicis* ponitur *Tunuba*;

ubi unius tantum litteræ variatio a textu collationis apparet. Et Plinius lib. iv, cap. 5, laudat in Proconsulari oppidum *Tunudisense*. Ex his poterat Garnerius memoratam Ecclesiam facilius et probabilius ostendere, quam illam in Timidensem sine teste convertere. Cum inter Donatistas nullus Timidensis nominetur, non obscure deducitur eandem Ecclesiam fuisse catholicam (rari erant episcopi Donatiæ in Proconsulari, teste Petiliano capit. 165 collationis) ejusque episcopum ad synodum non venisse; nisi fuerit ex 64 Ecclesiis catholicorum quæ tempore collationis episcopis carebant, nondum in demortuorum locum novis subrogatis, ex eadem collatione cap. 215.

OCTAVIANUS RESSIANENSIS. Ita legitur in collatione. Hoc brevissimo scholio rem se ad oculum monstrasse existimat. Errat autem, dum Ressianensem episcopum proconsularibus annumerat, qui inter Numidas locandus est, nam in Notitia Africæ inter Numidas habetur *Vigilius Ressianensis*. Hoc etiam ex ipsa collatione colligitur; nam cap. 121 hæc scribuntur: *Aspidius episcopus plebis Tacaratensis. Idem dixit: Præsto sum. Verissimus episcopus Donatista dixit: Agnosco illum: quatuor sunt in plebe mea, Datianus, Aspidius, Fortunatus et Octavianus.* Erat Tacarata in Numidia, unde ibidem in Notitia recitatur *Crescentius Tacaratensis*. Datianus erat episcopus Legensis ex cap. 121, Octavianus Ressianensis. Tres illæ dioceses intra Numidiam erant conterminæ. Octavianus ergo Ressianensis pertinet ad Numidiam. Garnerius tamen non vidit in eadem collatione alterum Octavianum episcopum proconsularem; is fuit *Octavianus episcopus plebis Ucimajus*, uti scribitur cap. 153. Plinius superius memoratus recensuit oppida *Uciana duo, majus, et minus*, et in synodica proconsularium act. 2 concilii Lateranensis laudatur *Tripolius G. D. episcopus S. E. Ucitanzæ*. Quare hic forte fuit Octavianus episcopus Ucimajus.

PRÆTEXTATUS SICILIBENSIS. Unus fuit e decem legatis provincie Proconsularis, qui cum aliis aliarum provinciarum recognovit canones ann. 419 nomine totius Africanzæ synodi. Neque sedem hujus episcopi recte divinat; nam Prætextatus præsul Siciibræ seu Sicilibbæ erat dignitatis tempore posterior Penthadio Carpitano; siquidem in subscriptionibus synodi a Garnerio laudatæ, Penthadio postponitur, ut ex tribus subscriptionibus apud Labbeum tom. II Concil., pag. 1168, 1669, 1670, apparet, quarum unum exemplum superius posuimus; at hic Prætextatus Penthadio præponitur, cum tertius in epigraphe ab eodem recitetur. Hic Holstenii sententia rejicienda mihi est, qui pag. 36 scribit Cilibiensem eandem cum Sicilibbensi urbem fuisse; nam eidem collationi ex Donatistis interfuere *Quadratianus episcopus Sicilibbensis* cap. 198, et *Tertullus episcopus Cilibiensis* cap. 206. In synodo Bonifacii an. 525 nominatur *Restitutus Cilibiensis* inter proconsulares. Utraque Ecclesia deest in Notitia Africæ. Carolus a S. Paulo pag. 114 Cilibiensem episcopatum incertæ provincie ascripsit,

qui tamen ad provinciam Carthaginensem spectavit

SEXTUS, ignotæ sedis. In codice Laurentiana bibliothecæ *Sixtus* legitur, sed nusquam memoratur in relictis Africæ monumentis.

QUODVULTDEUS CIVIRTENSIS. Legi forte ita debet: fit enim mentio episcopi ejusdem nominis et sedis in collatione, nec tamen in aliis a Proconsulari provinciis reperitur sedes *Civirtensis*. Sane Garnerius non legit subscriptiones synodi Bonifacii Carthaginensis apud Labbeum tom. IV Concil., pag. 1640, illam enim synodum subscribit *Vincentius episcopus plebis Gervitanæ legatus provincie Tripolitanzæ*. Itaque sedes *Civirtensis* erat extra terminos Proconsularis, imo ultra *Byzacium*, et ad *Tripolitanos* pertinebat.

PENTHADIUS CARPITANUS. Fuit unus e decem electis ex provincia Proconsulari ad recognoscendos canones an. 419. Vides hunc scriptorem fingere duos *Carpitanos* episcopos una simul sedisse, et anno 416 eisdem synodice nomina dedisse? E enim superius *Antonium*, qui sextus in hac epigraphe nominatur, appellarat episcopum *Carpitanum*, cui modo *Penthadium* concathedraeum facit.

QUODVULTDEUS, Ignotæ sedis. Hanc rectius *Verensem* dixisset, quippe qui in synodo ann. 419 post *Penthadium* subscriptus legitur.

CYPRIANUS TUBURBITANUS. Ita legitur in collatione. Est autem *Tuburbus* seu *Turburbo* civitas in provincia Proconsulari, fuitque olim colonia *Plinio* et *Ptolemæo* nota. Meminit ejusdem *Antoninus* in itinere *Hippone Regio Carthaginem, eamque ponit inter Cluacariam et Cigisam*. Duas urbes *Tuburbitanas* in unam confudit. Nam cap. 153 collat. nominatur *Victor episcopus Tuburbitanorum Minorum*; et cap. 155 *Cyprianus episcopus plebis Tuburbitanorum Majorum*. *Victor* lib. ult. de *Persecut.* Vand. meminit *Turburbitanzæ civitatis majoris*, et *Antoninus* in descriptione memorati itineris ait; *Cluacaria xv. Tuburbominus xxviii. Cigisam*. Perperam ergo testimonium *Antonini* adducitur, quia *Cyprianus* sedebat apud *Tuburbomajus*, cujus nulla apud *Antoninum* mentio est. Verum utriusque *Turburbisium* describunt *Tabulæ Peutingerianæ*, ubi *Sicilibba media* visitur oblique utrumque *Turburbum* respiciens, distans *Tuburbomajus* millia passuum 28. Errat insuper dum *Cyprianum* *Penthadio Carpitano* posteriorem ponit, qui tamen anno 411 erat episcopus, et *Penthadius*, quemamodum dictum est, nondum eo anno *Carpis* sedebat.

SERVILIUS, Ignotæ sedis, quemadmodum PELAGIUS, MARCELLUS, VENANTIUS, DIDYMUS, SATURNINUS, THIAZACENUS, GERMANUS, GERMANIANUS, JUVENTIUS, MAJORINUS, JUVENTIUS. Hic collatio Carthaginensis hominem destituit, nec aliunde suppetias petere potuit; sed quam infeliciter eadem collatione usus sit nemo non videat.

CANDIDUS ABIRITANUS. Fuit unus e legatis provincie Proconsularis, etc. Risum, amice, teneas. Superius in *Fructuoso*, quem *Abiritanum* episcopum fuisse asseruit, hæc plane dixerat. *Hunc vero Fructuosum*

oportet non diu fuisse superstitem, nam anno 419 Candidus Abbiritanus recensetur inter legatos provinciae Proconsularis. Si Fructuosus et Candidus ambo ejusdem urbis Abbiritensis episcopi una eademque die anni 416 simul adfuerit Carthagine in synodo, cur una simul in altera quoque Carthaginensi synodo anno 419 esse nequiverit? Tam cito sibi oblitus, Candidum collegam in episcopatu Fructuoso dedit, quem paulo antea decessorem pronuntiaverat. Putasne Garnerium ullam his responsionem adornare posse, nisi ad calendās Græcas? Cæterum id etiam peccat quod utrumquē ejusdem urbis episcopum facit, cum Fructuosus Abziritanum thronum sederit, Candidus fuerit episcopus Abbiritensis Germanicianorum, ac Felici, qui collationi interfuit, successerit, quemadmodum ubi de Fructuoso superius sermo incidit, palam ostendi.

CYPRIANUS ET ÆMILIANUS. *Ignotæ sedis.* Nec ego scio, nec inquirō.

ROMANUS MEGALOPOLITANUS. *Recensetur in collatione. Fit mentio in Notitia episcoporum provinciae Proconsularis Coronii Megalopolitani in exilium acti; qua vero in parte provinciae Proconsularis sita fuerit Megalopolis ignotum mihi est.* Imo et Afris illius ætatis hominibus id pariter ignotum fuit; nulla enim unquam exstitit in Africa Megalopolis, cujus nominis urbs celebris fuit in Peloponneso, Polybii Historici patria. Erat quidem in Africa Megalopolis. Unde in collatione cap. 133 laudatur Romanus episcopus plebis Megalopolitanæ, et in Notitia citata a Garnerio, sed non bene lecta, vel certe corrupta, nominatur Coronius Megalopolitanus; denique in synodica act. 2, synodi S. Martini papæ recensetur Reparatus episcopus S. E. Megalopolitanæ. Hos episcopos unius litteræ detractio Garnerius ex Africa in Europam rapit. Cæterum amanuensis vel typographus erroris auctor judicetur; proprium Garnerii erratum est quod Romanum ante annum 411 episcopum quippe, qui collationi interfuit, sedisse in synodo putat post Penthadium Carptanum, et Candidum ab Abbir Germaniciana, qui post annum 411 ad sacras sedes evecti sunt.

AFRICANUS ET MARCELLINUS. *Incertæ sedis* Marcus episcopus Donatista cap. 187 collationis interrogatus a nostro Alypio Thagastensi: *Unde es? Quæ est civitas tua?* respondit: *Secuta Prura Amidicæ. Melimelimenia Nasuta Prura.* Poterat Garnerius pro ea quam in designandis pro arbitrio episcoporum sedibus auctoritatem usurpat, Africanum Secutæ Pruræ Amidicæ, Marcellinum vero Melimelimeniæ Nasutæ Pruræ episcopos deputare.

Hactenus de notis Garnerii ad epigraphen Patrum proconsularum. Accedo ad ejusdem notas in titulum alterius synodicæ a Numidiæ episcopis anno eodem 416, itidem contra Pelagianos, ad Innocentium pontificem missæ.

EJUSDEM ANIMADVERSIONES IN EPIST. CLXXVI.

Domino beatissimo meritoque venerabili, et in Chri-

sto honorando papæ Innocentio Silvanus, Valentinus, Aurelius, Donatus, Restitutus, Lucianus, Alypius, Augustinus, Placentius, Severus, Fortunatus, Possidius, Novatus, Secundus, Maurentius, Leo, Faustianus, Cresconius, Malcus, Littorius, Fortunatus, Donatus, Ponticanus, Saturninus, Christonius, Honorius, Lucius, Adeodatus, Processus, Cresconius, Secundus, Felix, Asiaticus, Ruffinianus, Faustinus, Servus, Terentius, Cresconius, Sperantius, Quadratus, Lucillus, Sabinus, Faustinus, Cresconius, Victor, Gignantius, Posidonius, Antonius, Innocentius, Præsidius, Crescentius, Felix, Antonius, Victor, Honoratus, Donatus, Petrus, Præsidius, Cresconius, Lampadius, Delphinus, ex concilio Milevitano, in Domino salutem.

Pessimis iisdem auspiciis, horum quoque episcoporum sedes Garnerius describit; cujus quidei notis refellendis temporis jacturam facere forte videbor: sed hoc ipsum in lucri loco reponendum censeo, quod cum tibi hoc in opere morem gero, obsequium erga te meum extendo; neque enim periculum est, ne sit nimium, quod esse maximum debet. Collige interim te, et ex Proconsulari provincia in Numidiam a Garnerio vocatus gradum moveas, ut qualia de Carthaginensis concilii Patribus, eadem de Milevitani consessus episcopis commenta audias.

SILVANUS SUMMENSIS VEL ZUMENSIS. *Utroque modo in collatione scribitur nomen sedis, quæ prima tunc erat in provincia Numidia, etc. Ubi vero sita fuerit Summa vel Zuma incertum est, nisi forte dicatur esse Zama, quam Plinius et Ptolemæus in Africa seu potius Numidia reponunt.* Nisi bospes in Africana historia Zamam cum Zumma confundet. Etenim anno 411, cal. Junii, collationi Carthaginensi adfuerit Dialogus episcopus Zamensis, contra quem Montanus unus e septem Donatistis collatoribus stabat ex cap. 121, et Silvanus episcopus Zummensis cap. 99, cui adversabatur eadem in diocesi Felix Donatista, qui cap. 114, 201 et 202, dicitur Zummensis. Hic scriptor in notis ad epigraphen proconsularium dixerat: MAJORINUS ZENPTENSIS. Ita legitur in collatione; melius Zamensis, nam in Proconsulari provincia fuit Zama civitas, si Plinio, Ptolemæo ac Straboni credimus. Eandem inconstantiam qua passim laborat, in horum episcoporum sedibus designandis viris doctissimis affricat, qui, in recensendis illarum provinciarum urbibus, exactam utriusque provinciae divisionem, qualis ab ecclesiasticis servata est, non afferunt, sed fluminum sectione illas dividunt, ut ad oculos patet. Ex collatione habemus Dialogum episcopum Zamensem, cui Garnerius Majorinum et Silvanum etiam collegas superimponit, ut episcoporum eadem in urbe triumviratum constituat. Zama Jugurthæ, deo Jubæ in Numidia Regia, rebus apud eandem a Metello et Cæsare gestis celebratur a Sallustio et A. Ilirtio; Zumina vero fuit exiguum in eadem provincia oppidum ex sola collatione Carthaginensi scriptoribus ecclesiasticis notum.

VALENTINUS VAJENENSIS. Ita legitur in collatione. *Incerta sedes est; fuit tamen prope Vegeslam, nam*

in collatione pro *Vegetitano* episcopo subscripsisse A dicitur. In cap. 155 collationis hæc leguntur: *Valentinus episcopus Vajensis pro consacerdote novo Regino Ecclesie Vegetitensis, qui hic Carthagine infirmitatis causa detinetur, etc., subscripsi.* Ejusdem adversarius Donatista cap. 186 dicitur *Quintasius Vajensis*. Vegetela erat in confinibus Numidiæ versus Byzacium; nam ex Antonino distabat Sufetula urbe Byzacii millia passuum 30, in itinere Thenis Thevestem. Vaja, seu Baja non semel in ecclesiasticis Africæ monumentis nominatur. *Felix Bajaniensis* fuit in concilio Grati Carthaginensis, *Bejanus Bejanensis* fuit unus e duodecim ordinatoribus Maximiani damnatus Bagaiæ a Donatistis ex Augustino lib. III con. Cresc., cap. 53. Perjeram vero ex subscriptione Valentini deducitur istum sedisse prope Vegetelam. In collatione cap. 208 et 209 plures episcopi Donatistæ subscripsere pro collegis, qui in itinere infirmitatis causa detenti dicuntur, quorum tamen dioceses non erant conterminæ. Et cum Reginus Carthagine ægrotaret, invisentem se Valentinum rogare potuit ut mandatum suo nomine subsignaret. In Ephesina synodo pro Rufo Thessalonicensi subscripsit Flavianus Philippensis, quorum sedes non erant vicinæ; hic enim in Macedonia secunda, ille in prima sacrorum præfectos agebant.

AURELIUS MACOMADIENSIS. *Bis Antoninus meminit civitatem Macomadum in Itinerario: semel dum describit viam quæ ducit Cirtam Carthagine; iterum in itinere Assuris Thenus. Illic non procul a Cirta, isthic prope Thenus ponitur; quare necesse est falli lexicographos qui legi debent putant Macomadum, eamque collocant prope Sirtim Minorem.* Postea: *Gemina enim fuit Macomadia apud Numidas; una cujus Ecclesiam regeret Aurelius, haberetque adversarium Sallustium Donutistam; altera Iesticiana, cui pro parte Donati Proflentius præseset.* Imo tres Macomades recenset Antoninus. Priorem in Numidia ponit distantem Cirta millia passuum 53; alteram in Byzacio prope Thenas, quæ urbs erat in Byzacio, in cujus Notitia nominatur *Pascasius Thenitanus*; et rursus in eodem itinere a Magna Lepti, quæ erat metropolis Tripolitaneæ provincie, Alexandriam ait: *Macomades Syriis.* Antonino consentiunt Tabulæ Peutingerianæ, quæ prope Thenas in Byzacio reponunt *Macomades Minores*. Quarta Macomadia apud Numidas lexicographi, quos vellicat, a Garnerio discent. Quare Proflentius Donatista sedebat apud Macomades Byzacenos; hæc enim urbs dicitur ab Antonino municipium. Limes Macomadiensis in Notitia imperii Occidentalis ponitur sub custodia ducis Tripolitani.

DONATUS AMPHORENSIS. *Dicitur quidem in collatione Auburensis, sed in Notitia fit mentio Cresconii Amporensis, ejecti in exsilium cum aliis.* In collatione cap. 421 non Auburensis dicitur, sed *Amburensis*, cujus adversarius Servatus cap. 198 appellatur *episcopus Amphorensis*. Potuit Donatus sedere Amburæ in diocesi Amphorensi seu Amporensi, quemadmodum Delphinus ex cap. 63 ejusdem collationis, morabatur in diocesi Constantinensi, et quatuor catholici erant

in diocesi Adeodati Milevitani Donatistæ, ut ibidem Petilianus conquestus est.

RESTITUTUS NOVASINUS. *Ita in collatione. In Notitia episcoporum Numidiæ recensetur inter expulsos Candidus Novasinensis. Interfuit concilio tum Carthaginensi ante collationem anno 411, tum M. levitano anno 416, tum Africano universali an. 418, in quo tertius fuit legatorum provincie Numidiæ.* Hæc partim recte dicerentur, si unus e Numidia Restitutus Novasinensis appellaretur; sed occurrit in eadem collatione cap. 143 *Restitutus episcopus Tagorensis*, quem Ecclesiam ad Numidiam spectare concedit Garnerius, quia in Notitia illius provincie ponitur *Timotheus Tagurensis*. Rursus in synodo anni 418 dicuntur electi legati de provincia Numidiæ *Alipius, Augustinus et Restitutus*. Quare cum hic Restitutus sederit in synodo anni 416 ante Alipium et Augustinum, perperam dicitur ille idem qui anno 418 nominatur Numidarum legatus, quia hic post Alipium et Augustinum ibidem, tanquam in episcopatu posterior memoratur.

LUCIANUS GUIRENSIS. *Recensetur inter episcopos qui Carthagine synodum habuerunt ante collationem, etc. An vero et hic et illic corrupte legatur Ecclesie nomen, rep. mihi debeat pro Guirensi vel Girensi, Gurbensis, cujus episcopus decimo loco sententiam dedit in concilio re.aptizantium, dubitaverit forte aliquis, nec meo judicio valde temere.* Non ibo inficias iudicio geographi urbes subinde miscentis non fore ita sentientem valde temerarium. Sed eruditi riderent hominem Gurbam in Numidia locantem. Qui ponitur *Momillus a Garba* in synodo re.aptizantium, spectat ad Tripolitanos; nam in Notitia hujus provincie laudatur *Faustinus Gurbitanus*. In Numidia nulla Girba nominatur, sed tantum Garbe; unde in synodo Secundi Tisigitani apud Cirtam adfuit *Victor a Garbe* ex Optato Milevitano lib. I, et Aug. lib. III, con. Cresconium, cap. 27.

ALIPUS THAGASTENSIS. *Nobilior ille est cum scriptis Augustini, Hieronymi, ac Paulini, et aliorum, tum maxime rebus gestis justisque Ecclesie, quibus ascriptus est inter divos die 15 Augusti, etc.* Omnia egregie. Sed Alipius supra omne Garnerii præconium est.

AUGUSTINUS HIPPONENSIS. *Nulla hic nota opus est. Utinam quemadmodum nullas hic scriptor de Augustino notas supponit, ita nec ulli Augustino notas inmississent; neque enim nobis vindictiarum scribendarum necessitas imposita fuisset: unde eorum qui scæ sua tantum probant, querela non uno loco erupit.*

PLACENTIUS MADAURENSIS. *Legitur quidem in collatione Placentinus, imo et in codice Latino Ecclesie Africanæ, verum in Græco habetur Placentius, quæ vox communior apud Afros. Interfuit concilio Africano anno 418, personamque gessit legati Numidiæ, ac in causa Laurentii Tubursicensis contra seniores novæ Germaniæ interlocutus est. Correctionem admittit. Interim annum synodi cui interfuit Placentius contra seniores novæ Germanicæ (ita legitur cap. 67 Cod. Africani) ipse etiam corrigat; dicendus enim est annus 407, nam in synodo indicta Basso et Philippo coss., anno 408, nullum Placentii nomen sonat.*

SEVERUS MILEVITANUS. *Severi Ecclesiam silet collatio prout edita est, quamvis de Severo loquitur serius Carthaginem appulso cum novemdecim aliis catholicis, quorum catholice Ecclesie appellatur, etc.* Nulla nota his notis inferri potest. Loquitur ex cap. 215 collationis. Sedit Severus Milevi ante annum 397. Mileum dicitur ab Antonino, et fuit colonia ex Tabulis Peutingerianis.

FORTUNATUS CONSTANTINIENSIS. *Fuit unus e septem catholicis qui collationem contra Donatistas susceperunt; sine Constantiniensis Ecclesia eadem que Cirtensis, disputant eruditi.* Et adductis argumentis quibus eadem urbs utroque modo nominata apparet, ait: *Cogit me, licet reluctantem, tanta vis argumentorum assentiri Cravio Pamelioque, quem ducem secutus est. Quamquam prima ratio qua utitur omnino infirma est; siquidem Fortunatus ille Cirtensis quem memorat Augustinus lib. de Unico Baptismo cap. 16, diversus est procul dubio a Fortunato, quem lib. iii contra Petilianum, cap. 1, et lib. iii, cap. 38, Constantinensem vocat: ille enim Possidium dignitate episcopali præcessit, iste secutus est. Cirtensis siquidem paucissimis annis, antequam Augustinus librum de Unico Baptismo scriberet (scribebat vero anno 407), successit Profuturo, cum tamen Possidius ante annum 394 episcopus esset; at Constantiniensis præsedebat Possidium, ut ex multis subscriptionibus constat.* Scribit Aurelius Victor in libro de Cæsaribus, victo anno 305 a Constantino prope Milvium pontem Maxentio, a senatu Romano Cirtæ oppido, quod obsidione Alexandri ceciderat, reposito, exornatoque nomen Constantina inditum. Hinc Constans et Constantius Constantini filii dederunt rescriptum Ordini civitatis Constantinæ Cirtensium lege 29 de decurionibus cod. Theod. Augustinus lib. i con. Petil. cap. 2, ait: *In eadem Constantiniense civitate Sylvanus episcopum majores vestri in ipso exordio sui schismatis ordinaverunt.* In libro vero tertio contra Cresconium cap. 27, Sylvanum Cirtensem nuncupat. Et lib. iii con. Petilianum episcopum Constantinensem Donatistam ait: *Ego commemoravi Sylvanum Cirtensem, cui quibusdam interpositis etiam ipse successit.* Ubi Petilianum Sylvani *conathedraneum* appellat. Legatur epist. 165, itemque gesta sub consulari Numidie Zenophilo. Hinc idem S. doctor Petilianum et Fortunatum modo Cirtenses, modo Constantinenses episcopos dicit, ut pluribus ostendi lib. ii Hist. Pelag., cap. 8. Hæc sunt evidentiæ: at Garnerius testatur se reluctantem in hanc sententiam descendere; malebat enim Constantinam a Cirta distinguere, ut, qui toties duas in unam urbem confudit, hic unam in duas dissecaret. Verum quod de urbibus malebat, hoc de episcopis fecit, dum Fortunatum Cirtensem a Fortunato Constantinensi diversum pronuntiavit. Scribit hæc Augustinus libro laudato de Unico Baptismo, cap. 16: *Proinde si Profuturus ante paucissimos annos defunctus, et Fortunatus, qui in corpore adhuc est, atque illi successit episcopo, etc.* Itaque an. 407, cum hæc scriberet Augustinus, vivebat Fortunatus Profuturi in Cirtensi sede successor. Porro

A eodem vivebat etiam Fortunatus Constantinensis (nam lib. i con. Petil., cap. 1, ait: *Cum essem in Ecclesia Constantinensi, Absentio præsentem, et collega meo Fortunatio ejus episcopo.* At lib. ii, cap. 5, laudans Romanam Ecclesiam ait: *in qua hodie Anastasius sedet.* Ubi vides libros contra Petilianum scriptos fuisse a S. doctore, superstite S. Anastasio papa, qui cum diem obierit anno 402, consequens sit ut Fortunatus Constantinensis ante annum 402 fuerit episcopus Constantinæ, qui cum in collatione anno 411, et in synodo Milev. tana anno 419, præsens fuerit, anno 407 juxta Garnerii chronologiam sedebat Constantinæ una cum Fortunato alio Cirtensi Profuturi successore. Ita duos Fortunatos ex uno faciens, salutem de duobus Menæchmis belle iterum ludit.

B POSSIDIUS CALAMENSIS. *Fuit et ipse collatorum unus, imo individuus fere quemadmodum et Atipius Augustini in rebus Ecclesie agendis socius, etc.* Omnia bene se habent; sed quod proxime in notis ad Fortunatum dicit Possidium ante annum 494 episcopum fuisse, anachronismo scætet. Ipse Possidius Calamensis in lib. de Vita Augustini cap. 8 scribit S. doctorem Hippone consecratum a primate Numidie Megalio Calamensi episcopo. At Augustinus ex Chronico D. Prosperi viri et coætanei et auctissimi, inauguratus est antistes Olybrio et Probino cons., anno 395. Quare nondum illo anno Megalio obierat. Cæterum Fortunatum Constantinensem, et Possidium Calamensem ordinatos fuisse anno 397 evidenter ostendi lib. ii Historiæ Pelagianæ, cap. 8.

C NOVATUS SINITENSIS. *Ita legitur in collatione. Sinitensis autem Ecclesie meminit Augustinus epist. 128, quæ est ad Donatum; meminit pariter Notitia episcoporum Numidie, in qua scribitur Stephanus Sinitensis in exilium pulsus. Quæ porro fuerit, et ubi posita civitas illa incertum est; nisi quod ex Augustino colligi potest non procul ab urbe Hipponensi absuisse. An non idcirco putari potest esse Sinita colonia, cujus mentio fit apud Antoninam in Itinere ab Hippone Carthaginem, diciturque Hippone distare iii. m. lxxx. m. m.?* Omnia plane susdeque pervertit, urbes ex una in aliam provinciam portans, textus collationis et Antonini pessime corrumpens. In cap. 143 collationis legitur, *Novatus episcopus Ecclesie Sitifensis; et cap. 204, Novatus episcopus Ecclesie catholice Sitifensis.* Erat Sitifis celebris Mauritanie urbs, et, ut ait Procopius lib. ii de Bello Vandalico, *caput regionis Zabis, ultra Aurasium montem sita*, a qua Mauritania Sitifensis quinta ecclesiastica in Africa provincia denominabatur. In Codice Africano cap. 127 laudatur *Novatus Sitifensis legatus Mauritanie Sitifensis.* Garnerius ut Novatum inter Numidas recenseat, ex Sitifensi fecit Sinitensem. Erat Sitifis proxima Numidie, distans Guiculo urbe Numidica ex Antonino millia passuum viginti quinque, Ampsaga fluvio inter utramque posito. Nusquam Antoninus meminit Sinitam in itinere Hippone Regio Carthaginem: scribit enim: *Onellaba m. p. l. Ad Aquas m. p. xxv. Simittu m. p. v. Bullam Regiam vii.* At ille ex Simittu reddit Sinitam. Porro

Simittu erat in Proconsulari provincia; nam in synodica act. 2, 1, concilii S. Martini legitur *Benenatus Sinitensis* inter Patres proconsulares, et in synodo anni 410 *Adeodatus Simittuensis*, et cap. 125 collationis nominatur *Benenatus Simittensis*, qui dixit: *Nec habeo alium, nec hæreticos*. Verum cap. 202 *Cresconius episcopus Sinitensis* cum Donatistis nominatur; ubi vero hæc urbs fuerit dicam suo inferius loco ad notas in *LUCILLUM*.

SECUNDUS RUSPITENSIS. *Ita legitur in collatione. Pertrivisse vero Secundum cum sua Ecclesia ad provinciam Numidiæ constat ex can. 100 Cod. Africanæ Ecclesiæ; ubi dicitur electus a Maurentio pro uno iudicum sua in causa, apud primatem Numidiæ Xantippum. Nam alii omnes episcopi Numidæ sunt, et iudicium illud provinciale fuit. Tot sunt in paucis verbis errata, ut unde censuram exordiar ignorem. Hærebo ejusdem vestigiis, ut subinde labentem in pedes erigam. Erat Ruspa Byzacii urbs, quam S. Fulgentius et vitæ sanctitate et scriptorum excellentia illustravit. Laudatur in Notitia Byzacena *Stephanus Ruspensis*, et in synodali ejusdem provinciæ act. 2 concilii S. Martini *Julianus Ruspensis*. In Tabulis Peutingerianis in Byzacæo ponuntur *Ruspe et Ruspina*. In Tabulis Ptolemaicis legimus hæc in Byzacio oppida: *Adrumetum, Ruspina, Leptis parva, Tapsus, Achola, Ruspe, Bracordes promontorium*, etc. Plinius *Ruspina* liberum oppidum dicit lib. v, cap. 4. Itaque Secundus Ruspitensis qui in collatione nominatur, sive Ruspr, seu Ruspinae sedit, perperam ad Numidiam transfertur. Secundus qui canone 100 Cod. Afric. memoratur, erat episcopus Megarmelitensis, ut postea ostendam. Denique quod ait antistites electos in causa Maurentii Tubursicensis *omnes Numidas fuisse*, falsum est. Nam hi plane fuere Xantippus Tagosensis primas, Augustinus Hipponensis, Florentius Hippoxarrhytensis, Theasius Memblositanus, Samsucius Turrensis ex epistola Augustini 168, Secundus Megarmelitensis ex collat. cap. 125, et Possidius Calamensis. At certum est Memblositam et Hipponem Diarrhytum fuisse in Proconsulari. De Theasio hoc ipsum dixit Garnerius in notis ad superiorem epigraphen, licet nescierit distinguere Membressam a Memblosita. In synodali apud concilium S. Martini, inter proconsulares subscribit *Donatus Ipponizaritensis*. Sed hæc clare patent, neque diutius in illis te volo.*

MAURENTIUS TUBURSIENSIS. *Ita legitur in collatione, etc. Rem acu tetigit: hinc illi etiam atque etiam gratulor. Tollit se humo: sed heu statim corrui.*

LEO MUNICIPII MOPTENSIS. *Ita legitur in collatione. Est autem sermo Municipii in Notitia episcoporum Numidiæ, ubi scribitur Victor Municipienseis cum aliis actus in exsilium. Cavendum porro ne quis propter cognitionem nominum Leonem hunc confundat cum alio, qui Mactensem Ecclesiam rexerat adfuitque concilio plenario ann. 419; illa enim Ecclesia, quæ Moptensis dicitur, ad Numidiam provinciam, ista, quæ Mactensis, ad Mauritaniam Sitifensem pertinebat. Moptam ex Si-*

PATROL. XLVII.

tifensi diocæsi in Numidiam rapit, ubi apud unum Garnerium *Mopta* collocatur. In Tabulis Peutingerianis in Mauritania Sitifensi scribitur: *Mopti municipium*. At ille municipium pro Municipio oppido, quod erat in Numidia, obtrudit, cum Mopta diceretur municipium, quod non erat colonia seu urbs Latio donata, sed vivebat lege municipali; et in laudatis Tabulis oppida quæ municipia vel coloniæ fuerint optime demonstrantur. Quod vero Leo in synodo ann. 419 dicitur Mactensis, mendose scribitur; nam ex vetustis codicibus Varicani Labbeus tom. II Concil. pag. 1670, repositit *Mceptensis*.

FAUSTINIANUS TAMUGADENSIS. *Ita in collatione. Est autem prope Therestam coloniam in Numidia Tamugada civitas nota Augustino, Antonino, Plinio, Ptolemaeo, et aliis. Neutiquam notum est Antonino Thamugadem esse vicinam Thevesti; nam hic scribit: Theveste m. p. xxii. Timphadi m. p. xx. Vegesela m. p. xviii. Muscula m. p. xxii. Claudi m. p. xxii. Thamugadi. Igitur Thamugada non est prope Thevestem ex Antonino, cum eodem teste, remota fuerit ab illa urbe millia passuum 104, et mediæ inter utramque fuerint Muscula et Vegesela urbes episcopales; hic enim tempore collationis Rhæginus, illic vero Malchus antistites sedebant. Frugum copiam apud Thamugadam laudat Procopius lib. II de bello Vandalico. Ibidem etiam tradit pag. 97 Ed. Grot. Thamugadam sitam esse in campis ad Orientem, ad versus montem Aurasium, quem ait trium dierum itinere Carthagine remotum fuisse. In eodem vero libro laudato pag. 120, Thevestem sex dierum itinere Carthagine distans oppidum. Verum quod Faustinianus ille fuit Thamugadensis, pura puta Garnerii divinatio est; nam in collatione cap. 215 recitatur *Faustinianus Rusiccadensis*. Hanc vero urbem in Numidia ponit Plinius lib. v, cap. 3, ubi scribit distasse Cirta Numidiæ metropoli millia passuum 48. Ponitur ab Antonino distans a Gullu Numidiæ millia passuum 60, a Paratians 50; quæ loca erant in Numidia, et Rusiccades media inter illa locatur. Cur ergo Faustinianus Rusiccadensis nequit affirmari ille idem qui interfuit synodo Milevitanae? Legit in laudato capite 215 Alipium dixisse de Faustinianno Rusiccadensi: *Hic est in hac civitate, sed male habet*. Quare morbo eundem anno 411 putavit Carthagine extinctum; unde unus Thamugadensis in collatione remanebat, quem synodo Milevitanae præsentem citra dubium asseveraret. Visne tam speciosam conjecturam admittere?*

CRESCONIUS CUICULITANUS. *Ita in collatione: scribendum forte *Calcutitanus*, est enim cognita non tantum Antonino, sed etiam Ptolemaeo, Culcua colonia media fere inter Cirta, Simittu coloniam, Lares, et Gansapham. Rideas, per me licet, Novæ Geographiæ portenta. Ponit Cuiculum medium fere in itinere Cirta Orientem versus ac Carthaginem; et quod mirabilius est, ex Antonino, qui tamen hæc scribit: Cirta Mileum m. p. xxv, Idicram m. p. xxv, Cuiculæ m. p. xxv, Sitifi m. p. xxv. Vides, teste Antonino, situm esse Cuiculum in itinere Cirta versus Occiden-*

10

tem ad Sitifensem civitatem, quæ cum in Mauritania Sitifensi fuerit, aperte deducitur Cuiculium extremam fuisse Numidiæ urbem versus Mauritaniam, quam tamen idem in medio fore Numidiæ locat. Mirare interim hominis solertiam, qui in Antonino invenit Culcuitanum oppidum, quod nusquam in Antonini Itinerario legitur; non autem vidit Cuiculitana, quod ab eodem tam diserte designatur. Sed vix pati possum ab hoc commentatore Cuiculitanam Ecclesiam in Culcuitanam mutari auctoritate Ptolemæi (qui tamen *Calcuam*, non *Culcuam*, ut mendose legit, inter Numidiæ novæ urbes posuit), cum in vestigiis Africanæ Ecclesiæ monumentis nihil Cuiculitana urbe frequentius nominetur. In synodo Grati laudatur *Elpidophorus Cuiculitanus*; in synodo S. Cypriani *Pudentianus a Cuiculi*; in Notitia Africanæ *Victor Cuiculitanus*; in collatione *Cresconius episcopus plebis Cuiculitensis*; in synodo v. *Creses episcopus E. Cuiculitanæ provincie Numidiæ*. Memini Garnerium initio præfationis ad Historiam Nestorianam affirmare Christianam Lupum magnum ecclesiasticæ antiquitatis reparatorem *immensa eruditionis copia eiz non obrui*. Procul ab hoc periculo remotum vides Garnerium, nondum enim immensa illa eruditione suffocatur; tota enim ejusdem litteraria suppellex, quod notas præsentis attinet, pugno stringitur.

MALCHUS MASCULITANUS. *Ita in collatione. Nota vero Antonino est Mascula m. m. LX. p. a Thebeste distans eunibus ad Sitifensem coloniam. Recensetur etiam inter episcopos Numidiæ Januarianus Masculitanus, et meminit Augustinus lib. III. cont. Cresconium, cap. 27, Donati Masculitani, qui in concilio Cirtensi Donatarum anno 303, cui præfuit Secundus Tisigitanus Numidiæ primas, confessus est se tradiditorem.* Recte de Malchi sede: nam etiam in synodo Bonifacii laudatur *Januarius Masculitanus legatus provincie Numidiæ*. Verumtamen in iis quæ addit peccat biennii prochronismum. Nam synodus illa, teste Optato lib. 1, post persecutionem apud Cirtam coacta fuit. Et Augustinus libro laudato cap. 26, ait: *Exstat Secundi Tisigitani concilium cum paucissimis quidem factum apud Cirtam, post persecutionem codicum tradendorum, ut illic in locum defuncti ordinaretur episcopus.* At ex gestis municipalibus persecutio codicum tradendorum incepit Cirtæ *Diocletiano VIII et Maximiano VII cons.*, anno 303, xiv kal. Junii, ex eodem cap. 29, Cirtæ sedente *Paulo episcopo*, cui postea anno 305 mortuo Sylvanus successor datus est. Augustinus annum et diem synodi Cirtensis designat in breviculo collationis tertiæ diei cap. 18, ubi et tempus durantis in Africa persecutionis etiam declaratur. *Gesta, inquit, martyrum, quibus ostendebatur tempus persecutionis, consultibus facta sunt Diocletiano IX et Maximiano VIII, pridie idus Februarias: gesta autem episcopalia decreti Cirtensis post eundem consulatum tertio nonas Martias, ac per hoc tredecim menses interesse inveniuntur.* Habes ex Augustino sævisse persecutionem anno etiam 304, cum martyres occisi sunt; synodum vero Cirtensem coactam anno 305, die

A quinta Martii, cum cessasset in Africa persecutio post abdicationem Diocletiani et Maximiani, dominante in Italia et Africa Severo Cæsare. Probat hæc ipsa pluribus eruditissimus Henricus Valesius in notis ad cap. 2 lib. VIII Eusebii Cæsariensis. Hadriani Henrici fratris litteras nuper ad te datas mihi ostendisti. Ambo de ecclesiastica ac profana historia benemeriti, ac proinde tua amicitia dignissimi.

LITTORIUS SUANENSIS. *Ita quidem in collatione, sed forte legendum Sugunensis. Ponitur enim ab Antonino in Numidia prope Cirtam Sugus: quanquam in Notitia episcoporum Numidiæ fiat mentio Fellicis Suabensis in exsilium pulsus.* Si non perfunctorie Notitiam lectitasset, cognovisset ibidem memorari *Victorem Sugitanum*; unde Suabensis seu Suavensis (non, ut ille ait, *Suanensis*) Ecclesiæ in Sugitanam convertenda sententiam exiisset.

FORTUNATUS CASENSI-CALANENSIS. *Ita in collatione; sed cum plures ejusdem nominis censeantur, dubium an Fortunatus noster sit hujusce Ecclesiæ episcopus.* Vah! quales modo scrupulos patitur, qui passim quosdam episcopos ad hanc synodum ex collatione admittit, aliis ejusdem prorsus nominis pro arbitrio exclusit! Sex Fortunati in collatione inter catholicos recensentur: Rusuccurensis, Capsensis, Constantiniensis; prior pertinet ad Mauritanos Cæsarienses, alter ad Byzacenos, postremus ad Numidas, qui ante Possidium legitur in epigraphæ. Tres alii recitantur, Casensi-Calanensis, Abbenzensis, et Undesitensis. Has duas Ecclesiæ incertæ provincie vulgo ascribunt. At in Notitia Numidiæ recitatur *Optantius Casensi-Calanensis*. Garnerius ergo dabitur an Numidiæ episcopus Fortunatus sederit apud Numidiam Casensi-Calanensem, quam certum est ad Numidiam spectasse, vel potius fuerit episcopus Undesitæ, vel Abbenzæ, incertæ prorsus provincie oppidorum.

DONATUS TIBILITANUS. *Legitur in collatione Tigilitanus, sed procul dubio mendose; neque enim uspiam mentio reperitur civitatis Tigillis.* Libenter admitto Donatum legi in collatione *procul dubio mendose Tigilitanum*, sed ab uno Garnerio, nam qui litteras norit, in cap. 121 collationis legit: *Donatus episcopus Tisilitensis. Idem dixit: Præsto sum; sed non habeo contra me etiam episcopum.* Ille vero perperam pro *Tisilitensi*, quemadmodum in tribus editionibus Massonis, Albaspinæ, et Labbei legitur, *Tigilitanum* dixit. Sed præpropere lectioni id vitio vertatur. Aliud insuper peccat, quod in urbe Tibilitana Donatum episcopum catholicum ponit anno 411, cum id temporis apud Tibilitanum oppidum sederet Simplicius Donatista episcopus, qui cap. 157 collationis dixit: *Adversarium non habeo.* Huic tamen, velit nolit, Donatum Catholicum in eadem urbe adversarium jungit: cum uterque sua in civitate testatus sit non habere adversantem coepiscopum. Estne hoc eruditorum patientia abuti?

PONTICANUS, SATURNIUS, CHRISTONIUS, HONORIUS, LUCIUS. *Incertæ sedis.* Uno verbo semet censuræ periculo, nos molestia liberat.

ADEODATUS BELLALITENSIS. *Ita quidem in collatione appellatur Ecclesia; sed in Notitia Numidiæ legitur Bellalitisensis. Ubi vero Numidiæ situ fuerit ejusmodi civitas, incompertum mihi est.* Sed cum Garnerio expostulabit alter ejusdem nominis episcopus Numida, qui cap. 129 dicitur *Adeodatus episcopus plebis Bazaritanæ*: nam hanc urbem in Numidia fuisse docet Notitia ejusdem provinciæ, in qua laudatur *Vitalianus Vazaritanus*; et loci *Vazaritani* sit mentio can. 54 Cod. Africani. Itaque mere pro arbitrio Bellalitensem obtrudit, excluso Bazaritano. Quare hujus Adeodati qui in synodo nominatur, civitas etiam incerta est, et non tantum situs civitatis, ut ille affirmabat.

PROCESSUS. *Ignoræ sedis.* Procedamus ad notas.

CRESCONIUS CENTENARIENSIS. *Ita legitur in collatione. Et vero in Notitia episcoporum Numidiæ numeratur inter ejectos inde episcopos Florentius Centenariensis.* Cum plures Cresconii in collatione numerentur, hunc qui trigesimo loco in epigraphe nominatur, sedisse apud Centenarium (ita hoc oppidum appellatur in Tabulis Peutingerianis) sine teste non credam; cum præsertim idem Garnerius de Cresconiorum in Numidia urbibus nihil certi se statuere posse ingenue fateatur, ut suo inferius loco videbis.

SECUNDUS MAGARMELITANUS, seu AQUENSIS. *Quem Magarmelitanum collatio dicit, Aquensem præterea vocat Augustinus.* Nusquam in Augustini libris Secundi nec *Magarmelitani*, nec *Aquensis* nomen reperitur. In libello tantum Leporii hæc subscriptio legitur: *Secundus episcopus Aquensis, sive Megarmittanæ oblato nobis a Leporio libello subscripsi.* Ubi non Augustinus, qui ibidem eodem modo subscriptus legitur, sed ipse Secundus se Aquensem dixit.

FELIX VILLAREGENSIS. *Esti certum est ex duobus ejusdem nominis episcopis Numidiæ alterum fuisse Villaregensem, alterum Tubiensem, dubium tamen uter utram ecclesiam rexerit.* Postea, canon 48 Cod. Afric. continet causam Cresconii Villaregensis, qui cum Tubiensem Ecclesiam violenter invasisset, relicta Villaregeni, sæpiusque admonitus fuisset, contumaciter parere detrectaverat. *Verum cum expostulatio facta fuerit ab Honorato et Urbano Mauritaniæ Sitifensis legatis, conijcere posset aliquis, nec temere utramque præfatam Ecclesiam ad hanc Mauritaniam pertinere. Sed cum Notitiæ auctor in contrarium sentiat, vix ego possim conjecturam probare: quis enim Victore Uticensi melius situm civitatum Africæ, Ecclesiarumque a suis rectorum sociis distinctius noverit? Quare donec lux aliunde major affulgeat, Notitiæ adhærendum puto.* Cespitat in plano, et in meridie majorem lucem exoptat. Sibi fingit testimonium Notitiæ canonis Africani dictis adversari. In Notitia Numidiæ scribitur *Donatus Villaregensis*; at Tubiensis Ecclesia ibidem non recitatur. Itaque Cresconius ex urbe Villaregeni Numidiæ ad Mauritaniam Sitifensem profectus, Tubiensem ibidem Ecclesiam invaserat. Hinc legati Sitifenses petiere a synodo ut agere possent contra Cresconium, coram rectoribus provinciæ; erat enim Mauritania Sitifensis provincia præsalis teste Sexto

Rufo in Breviario. Ex quibus evidenter colligitur Tubiensem Ecclesiam huic provinciæ ascriberidam, non vero Numidiæ; alias istius provinciæ legati contra Cresconium stetissent, non autem Sitifenses. Carolus a S. Paulo Tubiensis episcopus non meminuit, et Holstenius pag. 65 et 96 notarum ad eundem minus recte cum Tubunensi confundit; Tubunæ enim erant in Numidia, ut postea dicam. Garnerius quod Cresconius relicto oppido Villaregeni Tubiensem sedem occupavit, utramque Numidiæ urbem asseruit. Scimus ex Socrate, Sozomeno, et Theodoro Euzoium prius sedisse apud Germaniciam in Euphratensi provincia, dein Antiochensem thronum invasisse, postremo Constantinopolitanam sedem usurpasse. Eusebius teste synodo Alexandrina in apologia secunda S. Athanasii, primo Beryti in prima Phœnicia episcopus fuit, inde in Nicomediensem in Bithynia sedem se intrusit, tandem favente Constantio Augusto Constantinopolitanam arripuit, *semper aliorum civitates, oculis per invidiam conjectis, obtinens atque arrodens.* Juxta illationem Garnerii in eadem provincia erunt memoratæ urbes, cum tamen Constantinopolis fuerit in Europa, aliæ vero in variis ac abs se invicem remotis Asiæ provinciis. Forte quo errorem istum Cresconium longioris itineris molestia liberaret, utrumque oppidum Villaregense et Tubiense in eadem provincia posuit, ut Cresconius de uno ad alterum facile transiret.

ASIATICUS. *Incertæ sedis, quemadmodum et Rurianiæ.* Nullus hic censoriæ severitatis notæ locus est. Melius illi vertit ignorare quam docere.

FAUSTINUS SILLITENSIS. *Ita in collatione; fit autem in Notitia episcoporum Numidiæ mentio Maximi Sillitani.* Expecta parumper, et alterum Faustinum Sillitanam cathedram una simul sedentem audies; imò tertium Faustinum supposititium in hac synodo, Garnerio auctore, videbis.

SERVUSDEI BURENSIS. *Ita in collatione, nisi quod additur Tubursicensis Buræ.* Verum in Notitia episcoporum Numidiæ dicitur simpliciter *Leontius Burensis.* Non uno vitio laborat hoc scholion. Agnonem urbis pro ejuſdem nomine obtrudit. Cum duplex esset Tubursicus in Africa, una dicta est *Tubursicus Buræ*, altera *Numidiarum*. Patet ex collatione, in qua cap. 121 laudatur *Servusdei episcopus plebis Tubursicensis Buræ*, contra quem Donatus hæreticus stabat, qui cap. 206 dicitur *Donatus Tubursicensis*, neque additur *Buræ*; unde constat Servusdei non esse dicendum Burensem, sed Tubursicensem; a nomine enim, non ab agnomine urbi appellandus est: hoc enim hujus Tubursicus ab altera istius nominis urbe distinctio tantum significatur. Ita dicimus *Ultrajectum Rheni*, ut hoc oppidum ab *Ultrajecto* ad *Mosam* secernamus, et perperam quis hujus civitatis episcopum vocaret *Mosensem*. Altera Tubursicus dicebatur *Numidiarum*: ita in eadem collatione cap. 201 in *er Donatus* istas nominatur *Januarinus de Tubursicu Numidiarum*, cui adversabatur ibidem *Maurentius catholicus* ex cap. 143, ubi appellatur *episcopus Ecclesiæ Tubursicensis*.

Utrumque oppidum confudit Holstenius pag. 55, et unius tantum meminit Carolus a S. Paulo. Ex his etiam inferitur, Tubursicum, ubi sedebat Servusdei, non recte statui in Numidia, cum ad distinguendam alteram Tubursicum a Tubursicu Buræ, illa diceretur *Tubursicus Numidiarum*. Poterat Garnerius Servusdei ex Augustino lib. III contra Cresconium, cap. 43, eximio commendare, cujus verba hic laudanda sunt, ac germana lectio restituenda. *Episcopus*, inquit, *catholicus a Thubursicubure Servus nomine, cum invasum a vestris locum repeteret et utriusque partis procuratores proconsulare præstolarentur examen, repente sibi in oppido memorato vestris armatis irruentibus, vix vivus aufugit*. Ubi legendum esse *Thubursicu Buræ* patet ex collatione, unde S. Augustinus Servum diserte nuncupat *Tubursicensem*, et Donatus hæreticus cap. 106 dictus est *Tubursicensis*, non vero *Tubursicuburensis*. Ex laudatis Augustini verbis videtur colligi hanc Tubursicum Buræ fuisse in Proconsulari, quod illius oppidi causæ *proconsulari* iudicio subicerentur, cum proconsules Carthaginensem provinciam, consulares Numidiam regerent; sed video infirmum ac plane lubricum esse hoc argumentum; nam Possidii et Crispini in Numidia episcoporum causam cognovit proconsul ex Augustino lib. III, cap. 48, operis ejusdem contra Cresconium, quod etiam constat ex epistolis 127 et 128 ad Donatum proconsulem Africae. Proconsules enim amplissima potestate in omnibus Africae provinciis, excepta Mauritania Tingitana, utebantur. Tubursicus Numidiæ erat in itinere Hippone Cirtam ex Augustino epist. 103. Denique notes velim Garnerii technas, nolo enim dicere malitiam, aut vafritiem, a quibus longe esse virum probe scio; ille, ut circa dubium Servum seu Servusdei cum sua illa Burensi urbe, quæ nulla uspiam fuit, in Numidiam traberet, appellavit Notitiam Africae, scribens in ea *dici simpliciter: Leontius Burensis*, cum tamen non ita legatur; nam *simpliciter* ibidem scribitur: *Leontius Burensis*. Ita ex Burca Buram novam in Numidia urbem obtulxit. Burita fuit Numidiæ urbs, ut inferius patebit.

TERENTIUS SELEUCIANENSIS. Ita in collatione. *Fit autem in Notitia episcoporum Numidiæ mentio Proficitii Seleucianensis*. Poterat Terentium et Servusdei, quem proxime nominaverat laudare ex synodicis literis Africanæ synodi ad Coelestinum papam, in quarum inscriptione nominantur *Aurelius Valentinus, Antonius, Tutus, Servusdei, Terentius, Fortunatus*, etc. Ita in utraque synodo Servusdei et Terentius tanquam eodem fere tempore consecrati, proxime aedebant. Ex hac vero epigraphe deduces, maximos illos Augustinianæ nostræ gentis heroes, Augustinum, Alipium, Severum, ac Possidium, non fuisse in eo Africano concilio; nam ante Servusdei et Terentium inscripti legerentur, quemadmodum ponuntur in titulo epistolæ tantis notis a Garnerio illustratæ; quod nempe intelligerent eo in concilio ex universa Africa coacto adversus Romanas appellationes acerrime disputandum et decernendum esse, a qua sententia

A collegarum cum ipsi erga Romanæ Ecclesie jura obsequentissimi, procul essent, ideo ad eum episcoporum conventum se conferre recusarunt.

CRESCONIUS DE CASTELLO TITULIANO. *Legitur in collatione plebis Tituli; sed notitia meminit Victorini de castello Tituliano episcopi Numidiæ*. Postea: *Monendum porro nunc, quoniam memini, vehementer esse probabile Notitiam episcoporum, qua tam sæpe (at quam infeliciter!) usi sumus, scriptam fuisse ab ipomet Victore Uticensi, qui tres libros de Persecutione Vandalica composuit, etc. Atque hinc quisque satis perspiciat utrumque opus conjungendum, si quando Victoris historia edatur, tanquam alterum alterius supplementum et lumen*. Passim labitur. Scribitur in collatione cap. 125 *Cresconius episcopus plebis Tituli*,

B contra quem Victor Donatista stabat, qui capite 202 inter hæreticos ita recensetur: *Victor episcopus Titulensis*. Hæc autem Ecclesia pertinebat ad proconsulares, quod diserte Garnerius poterat discere ex Notitia episcoporum, qua se tam sæpe usum testatur, sed profecto hac vice usus non est; nam ibidem inter proconsulares legisset *Cresciturum Titulianum*. At ille ut Cresconium in Numidia episcopum faciat, eundem ex oppido Tituliano in *castellum Titulianum* cito citius volare jubet. Quod addit, notitiam episcoporum Africae inserendam historiæ Victoris de Persecutione Vandalica, atque utrumque opus conjungendum, si quando Victoris historia edatur, vix sine risu leges; habes enim in insigni tua bibliotheca historiam Victoris editam a Petro Chiffletio, quem inter

C eruditissimos societatis Jesu scriptores post Petavum ac Sirmondum laudare soleo, in cujus libro quarto memorata Africae Notitia legitur. Qui sane vir doctissimus Garnerii vota non modo jaundiu prævenit, verum etiam superavit; cum Notitiam illam non quidem tanquam appendicem historiæ Victoris assutam voluerit, quod se desiderare Garnerius dicit, sed medio prorsus operi inseruerit. Editum est illud volumen a Chiffletio Divione anno 1664. Hinc forte putabis Garnerium hoc præsentis anno 1673, quo Marium Mercatorem notis illustratum publicavit, Chiffletii opus, quod in ore famæ versatur, atque eruditum omnium manibus teritur, penitus ignorasse. Verum si ita iudices, ægre in tuam sententiam descendam; nolo enim tam supernam celebratissimi voluminis ignorantiam homini affricare. Arbitror autem Garnerium jam ante novem ium hæc notæ in utramque epigraphen adornasse; scribit enim se opus difficillimum, *quod hactenus tentavit nemo aggregum, sed non sine cura et labore*. Et quidem dissert. 5, pag. 319, testatur se ante duos et viginti annos ad Pelagianam Historiam commentariis illustrandam, a Sirmondo vetustissimis schedis communicatis animatum. Hinc ejusdem consilium laudo, qui juxta poetæ de scripto publicando monitum, *nonnumque prematur in annum*, suas notas pleno a Chiffletiani Victoris editione novennio maturatas haud maturate vulgavit. Quod si ex eodem Horatio statim reponas:

Reprehendite quod non

Multa dies et multa litura conseruit, atque
Præsecum decies non castigavit ad uiguem

Nollam pro homine responsionem adornare volo, ne ex censore repente, dum nescio, advocatus sim.

SPERANTIUS, re', ut est in collatione, SPERATUS Ammadærensis. Dubium mihi fuit, debeatne Ecclesia Ammadærensis in Numidia censeri, an in provincia Proconsulari, quamvis certum sit ad alterutram pertinere, et in neutrius Notitia inveniatur: verum cum prope absit a Thebris e colonia, ut est apud Antoninum; Thebeste vero ut constat ex Notitia episcoporum Numidiæ, civitas sit Numidiæ, Ammadæra videtur quoque Numidiæ tribui debere, quantumvis repugnent vulgares tabulæ, profecto non exactissimæ. In concilio rebaptizantium Eugenius ab Ammadæra trigesimo secundo loco sententiam dixit, quem ad locum Pame'ius nihil attulit in notis, alioquin eruditus, quod optatam lucem afferret. Afferit aliquam Antonini Itinerarium, cum via quæ Carthagine Cirtam ducit ita describitur: Unucam m. p. XXI, Sicilibram m. p. VII, Vallos m. p. XV, Coreva m. p. XV, Musti m. p. XXVIII, Laribus coloniam m. p. XXX, Attieuros m. p. XVI, Ammadæram coloniam m. p. XXXII, Theveste coloniam m. p. XXV, etc. Hinc enim patet Ammadæram tribuendam esse Numidiæ, siquidem media est inter Attieuros et Thebestem, quæ duæ civitates in ista provincia existunt. Quæso, vir eruditissime, ne ægre ac moleste feras me in his discutiendis parumper immorari; nonnulla enim tradam hactenus ecclesiasticis geographis ignorata, quæ tamen Africanæ dioceseos limites exactius statuentur. Unuca Antonini apud ecclesiasticos scriptores Unuca nominatur. In cap. 127 collationis laudatur *Procesius Uculensis*, et in synodica apud concilium Lateranense sæpius nobis memoratum, *Cresconius Uculensis* inter proconsulares recitatur. De Sicilibba in superiori epigraphæ dictum est. Vallos etiam fuit urbs episcopalis, et inter præsules Carthaginensis provinciæ in synodo Bonifacii appellatur *Restitutus episcopus plebis Vallitanæ*. Corevæ episcopus nusquam mihi apparuit. Hic ab ecclesiasticis geographis Carolo a S. Paulo, et Luca Holstenio viris eruditissimis, designantur confinia provinciæ proconsularis. Etenim Mustim Corevæ finitimam ad Numidiam spectare ex Notitia Africæ citra dubium existimarunt; ibi enim inter Numidiæ episcopos memoratur *Antonianus Mustitanus*. Sed in eo decepti sunt, quod duas hujus nominis urbes in Africa non observarunt, quarum una in Numidia, altera erit in Proconsulari. Hoc patet ex collatione Carthaginensi, in qua inter Donatistas cap. 206 nominatur *Cresconius episcopus Mustitensis*. At superius cap. 121 hæc leguntur: *Victorianus episcopus plebis Mustitensis*. Idem dixit: *Præsto sum. Habeo Felicianum Mustitensem, et Donatum Turrensem contra me*. Et statim cap. 122, *Alipius episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit: De nomine Feliciani utrum in communione sit Primiani*. Ex his optime intelligis apud Mustim in Numidia anno 411, cum celebraretur collatio, sedisse Cresconium Donatistam, apud Mustim in Proconsulari Felicianum,

A qui toties S. Augustino in libris contra Donatistas memoratur. Inde vero assero Felicianum proconsularem episcopum et magni inter Donatistas Maximianistas nominis; quia Alipius petiit num Felicianus esset in communione Primiani primatis proconsularium, non vero Januarii primatis Numidarum; cum tamen in synodo apud Bagajam Felicianus ab utroque primate ob Maximiani ordinationem damnatus fuerit. Adest evidens testimonium pro Musti proconsulari in synodica act. 2 concilii S. Martini papæ, quam inter proconsulares subscribit *Januarius episcopus S. E. Mustitanæ*; in Notitia vero Numidiæ etiam legitur *Antonianus Mustitanus*. Urbs autem Turrensis in Proconsulari, cujus sacris præerat Donatus Donatista, quem Victorianus Mustitensis sibi vicinum dixit, apparet in Tabulis Pentingerianis, in quibus habetur, *Thurris VI, Sicilibba VIII, Inuca, etc.* Turrensis urbs erat proxima Sicilibbæ, quam esse proconsularem in notis ad superiorem epigraphen ostendi, ubi inter legatos provinciæ Proconsularis laudavi Prætextatum Sicilibbensem. Hæc occasione etiam supplendæ mihi sunt tabulæ Ecclesiæ Africanæ, quam laudati geographi Carolus a S. Paulo et Holstenius publicarunt, qui Inucensem Ecclesiam Sicilibba millia passuum 13 distantem omiserunt; cum tamen in collatione cap. 187 nominetur *Valentinianus episcopus Inucensis*. Hinc vides Philippum Labbeum, cujus morti sacra erudito induluit, et collegam Cossartium virum insignem, minus recto in margine pro Inucensi *Juncensem* reposuisse; illa enim Ecclesia erat in Proconsulari, hæc in Byzacio, et laudatur *synodus* habita a Liberato primate Byzaceno act. 2 concilii Bonifacii Carthaginensis, cujus etiam canones commendat Ferrandus Diaconus. In Laribus statuendo iidem geographi decepti sunt. Nam cum in Tabulis Ptolomaicis viderent Lares poni prope Vagam in Numidia, eandem urbem huic provinciæ ascripsere. Sed ad eundem lapidem offenderunt. Duplex enim fuit hujus nominis oppidum. In collatione cap. 207 recitatur *Restitutus Laritensis*, et cap. 197 *Honoratus Laurensis*, ambo episcopi ex parte Donati. Lares vero etiam ad proconsulares spectasse patet ex synodo Bonifacii, quam cum illius provinciæ Patribus subscribit *Vitulus episcopus plebis Laritensis*. Cæterum ex Tabulis Pentingerianis, quas mihi inspiciendas tradidisti, res illustrari potest; ita ibidem scribitur: *Theveste XI, Ad Mercurium XIV, Admedera XVI, Mutia XVI, Orba VII, Larabus XII, Drusiliana VII, Thacia VII, Mubsi VII, Aboia VI, Tignica XII, Tichilla XVI, Membressa VIII, etc.* Aliud vero iter a Mutia describens ait: *Altuburos XVI, Altes ra X, Assures, etc.* Ubi *Mubsi* legendum *Musti*. Ex his patet, non satis consequenter poni Ammederam (ita scribunt Augustinus lib. VII. de Bapt., cap. 39 collatio cap. 207, et Antoninus) in Proconsulari a sacris geographis; Lares vero, Drusilianam, et Mustim in Numidia, cum istæ urbes recto itinere a Theveste Numidiæ supra Ammederam sicut Carthagini propinquiores. Sallustius *oppidi Laris* invenit in Bello Ju-

gurthino, Procopius l. b. II de Bello Vandalico Laribus dicit, et Victor Vitensis lib. II. de Pers. Vand. *Laribus* scribit, ubi etiam *Siccensem et Larensem civitates* appellat. Ex eodem Peutingeriano fragmento apparet situs Tignicæ in Proconsulari, cujus meminit collatio cap. 153, ubi nominatur *Aufidius episcopus plebis Tignicensis*, quæ incertæ provinciæ deputatur a Carolo a S. Paulo, et omittitur ab Holstenio. Sed quid dicetur de Aobia? Ponitur in subscriptionibus synodi v *Valerianus episcopus Obbæ provinciæ Proconsularis*. Hæc quoque urbs desideratur apud Carolum a S. Paulo et Holstenium. An hic *Aobiæ*, vel *Obbæ* in Tabulis legendum incouperum mihi est. Ultra Lares ad 16 millia passuum ponitur ab Antonino Alticeiros, seu, ut Surita legit, Altituros: utrobique corrupte, nam Altiburos legendum est. Hæc civitas erat in Proconsulari, et in synodica sæpe laudata ponitur *Constantianus episcopus S. E. Altoburitanæ*, et in Notitia ejusdem provinciæ *Vindemius Altoburitanus*. Garnerius mendose dixit *Alticeiros*, cum *Alticeiros* dicatur in Itinerario, cujus verba adducit. Ubi perperam Altiburoa seu Altuburos Numidiæ acenset, contra laudata veterum synodorum testimonia. De Ammedera nihil certi invenio quo movear ad eandem Proconsulari potius quam Numidiæ ascribendam. Cum in Notitia episcoporum Numidiæ illius urbis episcopus non appareat, qui tamen 123 ibidem recensentur, existimo Ammederam fuisse ultimam proconsularis diocesis civitatem, cum Thevestis inde millia passuum 25 distans, ad Numidiam pertineat. Neque tamen ob eandem in Numidia locatam, ullam Garnerio litem intendo; imo eidem gratias ago quod provinciæ in qua sita fuit Ammedera, investigandæ occasione data, Mustim ac Lares duas ejusdem nominis urbes fuisse ostendi; unde et exactior Africanæ Ecclesiæ Notitia relucet, ac synodorum subscriptiones neutquam, quod ad provincialium urbes attinet, inter se discrepare intelliguntur; inde etiam Tabulæ diocesæ Africae facile corriguntur ac suppleantur.

QUADRATUS. *Incertæ sedis*. Veritati exactius quadrarent cæteræ notæ, si easdem hisce tantum verbis exarasset.

LUCILLVS. *Incertæ pariter sedis; nisi forte legi debeat Lucianus Guirensis; nam hujus nominis aliquis in concilio quod collationem præcessit subscripsisse legitur. Fuit vero in provincia Numidiæ Guirensis episcopus; meminit enim Notitia Martialis Guirensis*. Plura peccat. Imprimis Lucilli nomen diminutivum implet augeatque, *Lucianum* efformans. Rursus Guiræ seu Giræ in Numidia duas simul coepiscopos donat; nam superius alterum Lucianum itidem Girensem pronuntiaverat, Denique Lucilli urbem Ignoram putavit, cum diserte designetur ab Augustino lib. XXII de Civit. Dei, cap. 8: ubi loquens de miraculis post delatas in Africam anno 416 S. Stephani reliquias, ait: *In castello Sinitensi, quod Hipponensi coloniarum vicinum est, ejusdem loci Lucillus episcopus*, etc. In excusis codicibus legitur *Synicensis*; sed quatuor codices mss

A in bibliotheca serenissimi magni ducis diocerte habent. in castello Sinitensi. Augustinus in epistola 128 ad Donatum proconsulem Africae, mentionem facit coloniarum, quos hic habebat in *Sinitensi vel Hipponensi* agro. Ibidem S. doctor Lucilli decessum rem designat inquit: *Collega tunc meus episcopus Sinitensis Ecclesiæ Maximinus*. In editis codicibus *Synicensis* itidem legitur, sed ex epist. 163, textus emendandus est, ubi scribens S. Pater ad Donatistas ait: *Modo præconem misistis, qui clamaret Siniti, quisquis Maximino communicaverit, incendetur domus ejus*. Maximinus ex Donatista factus erat catholicus.

SABINUS TUCCENSIS. *Tucca gemina est in Africa; altera in Mauritania Sitifensi ad Serpetem fluvium; altera in Numidia pene mediis, ut habent Ptolemaicæ Tabulæ. De Numidiæ episcopo intelligi debet collatio, etc. In concilio certe rebaptizantium utriusque Tuccæ episcopi sententiam dixerunt: alter, qui confessor Saturninus, quinquagesimo secundo loco; alter, qui Honoratus, septuagesimo septimo. Longis erroribus agit, malis avibus arduum opus aggressus. Imprimis quatuor Tuccæ in Africa memorantur, et Sabinus non Tuccensis, sed forte Tuccensis episcopus fuit. Ptolemaeus prioris Tuccæ meminit in Mauritania Cæsariensi; alteram ponit inter urbes Numidiæ novæ; tertiam inter Bagradam amnem et Tabracam; quartam Antoninus locat in Byzacio, vel Proconsulari; nam in itinere ab Assuris Thomas ait: *Assuris Tuccam Terebinthinam* M. P. XV, *Sufibus* M. P. XXV. Erat ergo Tucca Terebinthina media inter Assuros, quæ est urbs proconsularis, et Sufes Byzacenas. Utri deputanda incertum. Ille vero duas tantum Tuccas noit, quarum unam ad Serpetem fluvium in Mauritania Sitifensi, alteram in media Numidia ponit. Plinius Tuccæ Sitifensis situm exacte tradit lib. V, cap. 2. *Oppidum, inquit, Tucca impositum mari et flumini Ampsaga*. Itaque erat in confiniis provinciæ Mauritanie Sitifensis, quæ Ampsaga flumine a Numidia separabatur. Concipiunt Tabulæ Peutingerianæ, ubi hæc leguntur: *Tucca fines Mauritanie et Africae*. Meminit Dio Cassius lib. XLVI Tuccæ civitatis sub T. Sestio præfecto Numidiæ, pro Antonio triumviro. In Notitia Sitifensi memoratur *Uzulus Thuccensis*. Rursus Tuccam Sabinus episcopi perperam in medullio Numidiæ statuit. Nam Petilianus episcopus Constantinensis Donatista in collatione cap. 65 hæc dixit: *Nam etiam in plebe præsentis sanctissimi (mulus mulum fricat) collegæ ac fratris mei Adeodati, id est, in civitate Milevitana, ita commissa res est, ut unum ibidem habeat adversarium, alterum in Tuncensi civitate, qui ad hujus scilicet plebem antiquitus pertinet, et ante biennium videtur esse constitutus*. Hic ipse erat Sabinus; etenim cap. 150 edit. Labbei hæc habentur: *Sabinus episcopus Tuccensis. Idem dixit: Præsto sum. Adeodatus episcopus dixit: In diocesi mea est ordinatus*. Itaque Tucca, seu Tucca, nolo enim de nomine cum Garnerio contentionis funem ducere, erat in diocesi Milevitana. At Milevis, quam Milecum Antoninus vocat, distabat Cirta versus Ampsagam mill. pass. 25, et in Tabulis Peu-*

tingerianis scribitur *Milev. colonia*, et ponitur infra A nodo rebaptizantium appellatur apud Aug. lib. vi de Rusiccadem, quæ Cirta aberat ex Plinio 48 mill. pass. Cirta non erat in media Numidia; nam distabat Hipponne Regio mill. pass. 94, et Numidia ultra Hipponem Tabracam usque ultimum provinciæ limitem versus Orientem, protendebatur mill. pass. 64. Milevi Cuiculum extremam Numidiæ urbem versus Occidentem erat iter mill. pass. 50, Tabracam vero mill. pass. 183, euntibus ad proconsulares. Hæc ex Itinerario Antonini patet. Itaque Tuncæ, quæ erat in diœcesi Milevitana, non erat in media Numidia, sed supra Cirtam versus Sitifenses. In Tabulis Peutingerianis res ad oculum patet. Hinc etiam deduco neutrius Tuccæ, quas ex synodo S. Cypriani laudat, Sabinum episcopum fuisse; nam illæ urbes suos habebant episcopos ante annum epochæ Christianæ 258, quo Cyprianus martyrium subiit; oppidum vero Sabini ante biennium quam collatio Carthagine haberetur, nempe anno 409 episcopali primum dignitate ornatum fuit, cum antiquitus intra diœcesim Milevitani antistitis censebatur.

FAUSTINUS SILLITANUS. Ita in collatione legitur. In Notitia vero Numidiæ fit mentio Maximi Sillitani, qui periiit in itinere ad exilium. In eadem omnino pagina duos Faustinos Sillitæ episcopos anno 416 Milevitanae synodo præsentat. Error immanis, qui non modo memoriæ, verum etiam oculorum propemodum defectum indicat: si tamen vigilans ea scripsit. Mirare interim notas isdem omnino verbis concinnatas, utrique Faustino supponi. Sane quæ de hoc Faustino repetuntur, dici nequeunt nec sine cura et labore exarata: quid enim facilius est quam exscribere?

FAUSTINUS ALTER. Vel hic, vel iste Sillitanus fuit; alteruter ignoratæ sedis. Nec iste, nec ille Sillitanus fuit, nisi prior Faustinus, quem in Sillitana sede locaverat, dejiciatur. Cæterum tertius hic Faustinus emergit in Milevitana synodo uni Garnerio cognitus, cæteris hucusque ignoratus. Hi quidem tres episcopi in epigraphe numerantur vel apud ipsum Garnerium, SABINUS, FAUSTINUS, CRESCONIUS. At ille eadem auctoritate qua novas urbes condit, qua binos in una sede episcopos licet, qua civitatum et præsulum nomina detruncat, auget, commutat, eadem, inquam, auctoritate FAUSTINUM, nuper domi suæ natum episcopum, sine tractoria synodo intrudit, cum jure ferendi in Pelagiana causa suffragii. Contineo impetum, ne epistola in satyram migret; vereor tamen ne ipse risum continere possis, dum hæc non sine cura a Garnerio scripta audis, qui ne ullas in numerandis episcopis error obreplet, epigraphes iterum legendæ curam dimisit.

CRESCONIUS TUBUNIENSIS. Cum quinque Cresconiorum nomina sint inscripta synodica, scire quidem possumus quæ ab iis indefinitæ Ecclesiæ in Numidia rectæ fuerint; definire non possumus quæ a singulis. Cresconius Tubuniensis aliquis appellatur in collatione, ponitur vero in Notitia Numidiæ Reparatus Tubuniensis. Scribendum est ubique Tubuniensis, ut in Notitia. In sy-

nodo rebaptizantium appellatur apud Aug. lib. vi de Bapl., cap. 12, *Nemesianus a Tubunis*; idem pariter epist. 70 *Tubunas* nominat; sed nec addita cautio vel parum hominem juvat. Unde habet quinque Cresconios, qui anno 411 collationi interfuere, anno 416 adhuc superstites fuisse, ne uno quidem intra quinquennium defuncto? Itane quinque Cresconiorum numerus pleno quinquennio elapso non decrevit, auctore Garnerio, qui de Delphino scribens, brevi biennii spatio octodecim in una provincia episcopos, ut ostendam, diem obiisse publicat? Cur nec unus saltem illorum Cresconiorum domi remansit, vel nullus ejusdem nominis episcopus intra quinquennium consecratus Milevium perrexit? His addo alteram fuisse Tubunam in Mauritania Cæsariensi ex Notitia memorata, et in alterutra urbe sedit Nemesianus, quem ex Cypriani synodo appellabam.

VICTOR, GIGNANTIUS, ET POSSIDIUS. Incertæ sedis. Quid illi mali intulit Victor episcopus Cullitensis, qui cap. 125 in collatione nominatur? Fuit enim Cullu, seu Colops magnus, Numidiæ oppidum Plinio, Ptolemæo, Antonino, aliisque in Numidia memoratum, cujus situm in littorario illius provinciæ itinere exhibent Tabulæ Peutingerianæ. Solinus cap. 27 de Numidia agens: *Urbes*, inquit, *in ea quamplurimæ nobilesque; sed Cirta eminet, dein Cullu, purpureo sive Tyriis velleribus comparatæ*. Hæc ille.

C ANTONIUS, FORTE ANTONIANUS LANFORTENSIS, cujus mentio est in collatione; *Lansfortensem* porro Ecclesiam pertinuisse ad Numidiam, probat Notitia episcoporum Numidiæ, cum recenset inter confessores *Felicem Lansfortensem*. O quam turpiter illi vertit ex Antonio fluxisse Antonianum! Nusquam infelicis allucinatus est; etenim catholicum episcopum in hæreticum commutavit. In collatione cap. 149, post Januarium et Primianum Donatistarum primates, forte statim recitatur *Antonianus episcopus Lansortensis*, qui cap. 163, cum iterum inter Donatistarum turbam non inuaretur, dixit: *Non illic habeo adversarium*. Proximus enim Donatista totam diœcesim in parte Donati omni studio tenebat. Et hunc Donatistarum primipilum, tanquam Saul inter prophetas, locat Garnerius inter catholicos episcopos synodi Milevitanae? Estne ista immensa eruditionis copia qua vix non obruitur Christianus Lupus? Omitto quod hujus hæreici Ecclesia non *Lansfortensis* dicenda est, sed *Lansortensis*. Ita legitur in collatione, cujus testimonium proxime laudabam, in Notitia appellatur *Felix Lansortensis*; in synodo Bonifacii an. 525 *Florentius Lansortensis*. Dum audio Garnerium ex Antonio Antonianum, hoc est, ex catholico hæreticum efformare, non possum non repetere lepidum Hieronymi dictum in apologia priori contra Rufinum, qui Eusebii Ariani pro Origene librum S. Pampili martyris titulo prænotatum publicaverat: *Cum tantam, inquit, habeas licentiam nominum immutandorum, ut de Eusebio Pampili, de hæretico martyrem feceris, cavendus homo, et mihi maxime declinandus, ne me repente dum nescio, de Hieronymo Sardanapalum nomines*. Hæc ille. Poterat

Garnerius, Antoniano Donatista in malam crucem abire jussu, legere caput 133 c. llationis, ubi ponitur inter catholicos Antonius episcopus plebis Mutugennensis. Holstenius hanc Ecclesiam in Numidia ponit. Augustinus villam Mutugennam in territorio Hipponensi recenset epist. 204.

INNOCENTIUS GERMANIENSIS. Ita legitur in collatione. Est autem Germanensis civitas in Numidia, ut constat ex Notitia: censetur enim inter confessores Numidas episcopus Crescentianus Germanensis. Si ab anno 411 ad annum 416 Innocentius Germanensis superstes fuit, nullusque alius hujusce nominis episcopus inter 123 Numidiæ antistites exstitit, verum dicit.

PRÆSIDIIUS ET CRESCENTIUS. Incertæ sedis. Nunquam securus sibi consulit quam cum ita loquitur.

FELIX TUBIENSIS. Ita legitur in collatione. Tubiensem vero Ecclesiam non procul a Villaregenai positam, atque adeo in Numidia collocandam, colligi potest ex can. 48 Cod. Africanæ Ecclesiæ. Vidisti ex eodem canone oppositum evidenter deduci. Dixi etiam Holstenium pag. 65 et 96 Tubiensem Ecclesiam cum Tubunense confundere: cum tamen eidem collationi interfuerint ex cap. 121 Felix Tubuniensis, et ex cap. 133 Felix Tubiensis, ambo catholici episcopi.

ANTONIUS FUSALENSIS. Ita quidem mihi videtur, quamvis nulla ipsius mentio in collatione fiat, forte quia nondum ordinatus fuerat. Quo ergo jure hic Antonius post annum 411 ordinatus, sedit in synodo Milevitana ante Donatum, Lampadium, et Delphinum, quos eidem collationi aduisse Garnerius mox scribit? Junior antiquiores episcopus ex can. 53 Cod. Africani præcedere non poterat.

VICTOR. Ignotæ perinde sedis, atque alter mox appellatus. Hæc de utroque Victore scribens, nec oleum, nec operam perdit, quemadmodum malo eidem fato in aliorum sedibus designandis contigit.

HONORATUS TABENNENSIS. Cur autem Honoratum, qui Milevitano huic concilio interfuit, Tabennensem potius pulem quam Mocræensem seu Matariensem, qui recensetur inter episcopos in collatione, licet ipse quoque ad Numidiam pertineat, pertinde ac Thabennensis, facit Thabennensis sanctitas familiaritasque cum Augustino, cujus impulsu synodus coacta est, a quo velut res sua propter fidei studium procurata, amicis, reor, non sine invitatione prætermisissis. Et antea: Suspiciatur Ortelius Thabennam eandem esse cum Thabba, quæ nota fuit Ptolemæo. Suspicionem non opinor levem. Cum Thabennæ nec Plinius, nec Ptolemæus, nec Strabo meminerint; imo cum ejusdem episcopalis sedes omissa fuerit a Carolo a S. Paulo et Holstenio, licet ex D. Possidio cap. 30 de Vita S. Augustini Honoratus Thabennensis episcopus innotescat, Garnerius in tanto scriptorum silentio, sine teste, Thabennam Numidiæ ascribit. Unus A. Hirtius Thabennam oppidum, ejusque situm egregie tradit in libro de Bello Africano: Thabennenses, inquit, qui sub ditione et potestate Jubæ esse consuescent, in extrema ejus regione maritima locati, interfecto regio præsidii, quatos ad Cæsarem mittunt. Cæsar eorum consilio

A probato, M. Crispum tribunum cum cohorte, et sagittariis, tormentis, quod compluribus præsidio Thabennam mittit. Tres id temporis in Africa reges erant Juba Massinissæ pronepos mediterraneam Numidiæ regionem a Cirta usque Zamam possidebat, itemque Mauritaniam Sitifensem usque ad Muluchan fluvium. Inde Bocchus Mauritaniam Cæsariensem regebat; de quo hæc habet Dio lib. XLIX: Fuit is rex Mauritanie Cæsariensis. Postremus in Mauritania Tingitana rerum potiebatur Bogud, ex eodem lib. XLVII. Jubam, post occisum cum copiis Curionem pro Cæsare in Africa ducem, Pompeius eique adherens Senatus regem dixerat; quo tempore Bocchus et Bogud eadem dignitate a Cæsare insigniti sunt, quæ ex Dione lib. XLI initio fere belli civilis contigere. Juba tamen antea jure regio Getuliam ac Libyam tenebat; cum enim Curio esset tribunus plebis, tentaverat, ejecto Juba, regnum in provinciam Romanam redigere, teste Cæsare lib. II de Bello civili. Curio autem gesserat tribunatum ex Dione lib. XI, Marellus et Rufus cons., biennio antequam a Juba occideretur. Plinius hæc scribit lib. V, cap. 2, de Mauritania, Tingitana et Cæsariensi. Namque diu regum nomina obtinere, ut Bogudiana appellaretur extrema, itemque Bocchi, quæ nunc Cæsariensis. Ab ea portus magnus a spatio appellatus, civium Romanorum oppidum; amnis Mulucha Bocchi Massesulorumque fuit. Verum olim post bellum Jugurthinum, ut ait Rufus, in populi Romani potestatem Numidia venit. Quæ quidem de regione maritima Numidiæ, quæ fuerat ditio Adherbalis a Jugurtha occisi intelligenda sunt, ex Sallustio cap. 26 de Bello Jugurthino; Zamam enim et Cirtam regias in mediterraneis illius provinciæ urbes Cæsar Jubæ abstulit; unde ea Numidiæ pars provinciæ novæ nomen sortita est, auctoribus Appiano et Dione. Quare si Thabennenses erant sub ditione Jubæ in extrema ejus regione maritima locati, sane erant in ora maritima Mauritanie Sitifensis non procul a Mulucha, qua Mauritaniam Cæsariensem Bocchi regis spectabat. Et quidem aliquam Mauritanie partem Jubæ subditam fuisse, palam ex A. Hirtio intelligitur, qui scribit regem, cum destinasset in Byzacium cum exercitu ad Scipionem pergere, Saburam cum aliis copiis in Mauritaniam misisse, ne rex Bogud et Silius Cæsaris præfectus ab altera parte ipsius regnum invaderent. Hinc apud Florum lib. IV, cap. 2, legitur Mauritanie rex Jubæ. Addit idem Hirtius fere in calce operis: Publius interim Silius, pulso exercitu Saburæ præfecti Jubæ, ipsoque interfecto, cum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, forte incidit in Faustum Afraniumque, etc. Erat id temporis Cæsar Uticæ in proconsulari. Itaque illa Mauritanie pars quæ olim Micipsæ et Hiempsali illius filio parebat, et postea ex divisione à legatis Romanorum facta, Jugurthæ tradita fuit, in Jubæ Hiempsalis filii potestatem venerat, in cujus maritima extrema regione Thabennenses ab Hirtio ponuntur. Hæc me fortasse curiosius prosectum dices; sed rei obscuritas id exegit; sæpius enim illorum Africæ regum fines a

Romanis mutati sunt, ut optime ex Strabone lib. xvii et Dionē noveris. Quo si Garnerius in extremo quodam ac sibi tantum noto Numidiæ angulo ad Mediterraneum Thabenam fuisse contendat, unum saltem testem appellare debet, ut tot testimoniorum, quæ adduxi fidem labefactet. Ex his intelligis suspicionem illam de Thabena cum Ptolemæi Thabba confundenda, quam non levem optinabatur, esse prorsus vanissimam; siquidem Ptolemæus Thabam ponit in regione sita inter fluvios Bragadam et Tritonem: quorum primus prope Ulicam in proconsulari, alter prope Tacapem in Byzacio mari miscetur; et tempore belli civilis nullum oppidum maritimum in eo tractu a Juba tenebatur, sed vel Cæsariensis, vel Scipionis, et Catonis præsidis omnes illæ urbes inessæ erant, ut ex commentariis Hirtii, Appiani, et Dionis aper-tissime constat.

DONATUS BURITANUS, seu BURCENSIS. Ita in collatione. Ubi vero posita fuerit Burca illa civitas, cujus Ecclesiam Donatus rexit, incertum est. In Notitia episcoporum Numidiæ fit mentio Leontii Burcensis. Omnia prorsus inveniunt. Scribitur in cap. 133 collationis Donatus episcopus plebis Buritanensis. At excel'entissimus inmutandorum nominum artifex ex Buritanensi Burcensem reddit, ut in Numidia censeatur, cum Buritana Ecclesia incertæ provinciæ sit. Rursus superius in notis ad Servumdei, dixerat hunc sedisse Burcæ tempore collationis, qua in urbe postea anno 484, ut in Notitia habetur, fuit episcopus, ut ille ait, *Leontius Burcensis*. At hunc ipsum Leontium modo affirmat fuisse successorem post plures medios Donati Buritani, seu Burcensis, qui eidem collationi adfuit. Suspicio Buritanam Ecclesiam spectasse ad Proconsularem: nam act. 2 concilii S. Martini inter illius provinciæ episcopos subscribit synodicam *Cresciturus Busitanus*, qui forte Buritanus dicendus est; ni potius e contra Donatus Busitanus appellandus videatur. Rem in medio relinquo.

PETRAUS, PRÆSIDII, et CRESCONIUS. Incertæ sedis. Hic sextus Cresconius tarde venit ad Garnerium, qui cum quinque aliis antea nominatis in epigraphe Cresconius sedes in Numidia destinasset, duabus etiam urbibus Titulitana ex proconsulari, Tubiensi ex Mauritania Sitifensi in Numidarum censum translatis, ne quis Cresconiorum extra Numidiam sacris præset, nullam postea in hac provincia, imo nec in finitimis urbem habuit reliquam, ad quam sextum Cresconium episcopum mitteret. Doleo istius antistitis vices, qui sacris omnibus civitatum Africæ præfecturis a Garnerio aliis Cresconiis pro libito distributis, remanet incertæ sedis episcopus.

LAMPADIUS TISEDITENSIS. Ita quidem in collatione; at Tididitanus potius dici debet. Nam Notitia Numidarum episcoporum meminit Abundii Tididitani. Imo Notitiæ textus ex collatione fortasse corrigendus est; hic enim etiam inter Donatistas memoratur cap. 198 *Donatus episcopus Tiseditensis*; cujus quidem nomen capituli 135 inserendum est, ubi Lampadii Tiseditensis adversarius non legitur, lacuna ibidem existente.

A Hanc urbem egregie designat Sallustius in Bello Jugurthino cap. 62, ubi tradit Metello Romani exercitus imperatore contra Jugurtham Numidiæ regem in hac ipsa provincia bellum gerente, pro componenda pace, eundem Jugurtham *Tisidium* accitum. Itaque Lampadius Tisiditensis vel Tisiditanus dicendus est, non Tididitanus. Lampadii urbem Tisidium omisit Carolus a S. Paulo, Holstenius incertæ provinciæ ascripsit; quam tamen fuisse in Numidia constat ex Sallustio, et ex hac epigraphe in qua Lampadius ejusdem oppidi episcopus inter Numidas recitatur.

DELPHINUS. Incerti nominis Ecclesiam rexit; vicinam tamen Constantinæ, ut colligitur ex cap. 65 collationis, ubi Petilianus Donatista interlocutus: In plebe mea, inquit, id est civitate Constantinensi, adversarium habeo Fortunatum; in medio autem diocesis meæ nunc institutum habeo, imo ipsi habent, nomine Delphinum. Meminit hujusce Delphini Augustinus epist. 138, etc. Hic episcoporum epigraphes agmen claudit; in quo quidem vellem cum Garnerio convenire, ut postquam in litteraria palæstra diutius cum eodem luctatus sum, amico erga eundem animo ex certamine discederem, et ubi delphini imminentem procellam nautis indicant, ita hic Delphinus e contra commotam hucusque geographicam tempestatem, in qua Garnerius naufragio proximus fuit, illata tranquillitate sedaret. At novi iterum difficultatum fluctus insurgunt. Res altius, licet paucis, repetenda est. Anno 411 Petilianus in collatione ita Marcellinum judicem allocutus dicitur cap. 165, cum plures episcopi catholici gloriarentur se suis in urbibus non habere episcopum Donatistam: *Lucrum enim videtur his cedere, qui multos se adversus nostros habere per hanc provinciam ostenderunt, si in provincia Numidia non ostendamus, eos penitus non habere, aut habere certe, sed raris locis.* Quæ licet ab hæretico olim caudico, emphatice dicta sunt, illud tamen constat hæresim Donatistarum, quæ, ut ait Augustinus epist. 134 ad Pammachium in media consulari Numidia ortum habuerat, istius provinciæ urbes ita pervasisse, ut plures episcopum solummodo Donatistam sine æmulo catholico antistite id temporis haberent. Hæ præsertim Ecclesiæ a solis Donatistis episcopis occupatæ in collatione recitantur. *Lansortensis* cap. 143, *Idassensis* cap. 182, *Legensis, Lamiggensis, Rotariensis* cap. 187, *Tibilitana* cap. 197, *Rusticianensis* cap. 198, *Lambirilensis* cap. 206, et aliæ plurimæ, et ex interloquutione frequenti Aurelii Maccomaliensis Numidarum episcopi non obscure colligitur. Rursus tempore collationis vacabant catholicorum cathedræ per sex Africanæ dioceseos provincias *sexaginta quatuor*, cap. 215; quarum ut minimum decem fuisse in Numidia, cum in Tripolitana provincia quinque solum episcopi numerarentur. Peracta collatione, victi episcopi Donatistæ atque urbibus pulsati ab Honorio imperatore, solum vertere coacti sunt, ut patet ex cod. Theod. lege 54 et 55, de hæreticis, dat. Constantio et Constante coss., anno 414. Tunc a catholicis episcopis in omnibus Africæ urbibus, ubi prius hæ-

retici sacra ministrabant, orthodoxi antistites consecrati sunt, et viduatis cathedris novi præsules assignati. Itaque in Numidia viginti saltem episcopi paulo post annum 411 inaugurati sunt, quos omnes Delphinus jam ab anno 411 ante collationem episcopus præcedebat. Itaque si hic ille idem est qui postremus in titulo synodice Milevitane recitatur, nullus illorum viginti antistitum post annum 411 ordinatorum ad synodum anni 416 se contulit. Quæ quidem unus Garnerius sibi persuaserit. Præterea idem Petilianus in collatione cap. 63 de Sabino episcopo Tuncensi dixit: *Ante biennium videtur esse constitutus*. Quare anno 409 Sabinus primus apud Tuncam episcopus sedit. Ibidem autem Petilianus testatur Delphinum *nunc institutum* episcopum in diocesi Constantinensi: nempe 411, ut proxime notabam. Cum vero in epigraphe inter Sabinum et Delphinum octodecim episcopi nominentur, si hic Delphinus ille est cuius mentio fit in cap. 65 collationis, affirmare debet Garnerius intra biennium octodecim in una provincia Numidicæ episcopos diem obisse, ac totidem subrogatos, qui medii leguntur inter Sabinum et Delphinum. Quæ sine tabulis, sine teste non credam. Verum qui tot novas in Africam urbes transvexit, pestem aliquam Numidicæ forte importabit, qua intra biennium tantam episcoporum stragem late propaget. Nec credo Numidas de tot sublatis tam brevi spatio episcopis de Garnerio conquesturos, cum Mopta et altera Macomodia in ea provincia momento conditis, ac in illius diocesis: translatis urbibus Tituli, Tubiæ, Gibræ, Dionysianæ, Zellæ, Ruspinae, et aliis, que finitimis, vel incertæ provincie ascribentur, tam arcte Numidas sibi devinzerit, ut in lucri loco deputare possint, octodecim episcopos statim ab hoc suo Polioctate sublatis, cum facta per eundem tot oppidorum accessione, provincie fines longe lateque protulerint.

Ilabes, vir eximie, meum de Garnerii notis ad utramque epigraphen epistolarum concilii Carthaginensis, itemque Milevitani iudicium; in qua quidem censura levi, ut aiunt, brachio easdem repastinavi. Profecto dum leges hunc scriptorem tot Africæ urbes confudisse, multas ignorasse, quasdam nuper excitasse, plurimas in alienæ dioceseos jura transcripsisse, episcoporum eorumque urbium nomina prohibito variasse, binos subinde catholicos antistites uni eidemque oppido præfecisse, defunctos dudum præsules præsentibus synodis finxisse, et Donatistas pro orthodoxis Patribus obrutisse; dum, inquam, hæc portenta leges, jure optimo pronuntiabis in Garnerium, cum opus quod *a nemine hactenus tentatum* scribit, illotis, ut aiunt, pedibus aggressurus, in Africam transmitteret, illud Augusti apophthegma regeri potuisse, qui, teste Macrobio lib. II Saturnal., cap. 4, Nomenclatori suo satis oblivioso dixit: *Accipe commendatitias, quia illic neminem nosti*. Plinius Ille noster Veronensis lib. xv, cap. 18, scribit recentes ficus e Carthaginensium hortis tridui tantum navigatione Romam delatas, ac Patribus conscriptis a

A Catone ostensas, senatusconsultum de æmula ac Latino nomini semper infesta, urbe evertenda, invitis fere extorsisse. Hinc ipse pariter recentes geographis fructus, quos, te jubente, in Africa parumper censorio stylo versatus decerpsi, tuis oculis sub j. cio, quo tot urbes nuper a Garnerio per Africam extractas, non dicam solo æquandas decernas, sed quod aeris prorsus sunt, unico oris flatu dispergas. Ille tamen testatur, *non sine cura et labore se aggressum opus, quod hactenus tentavit nemo*. In quæ Garnerii dicta libeat hoc rudi carnine ludere.

MEGACATONIS OPUS, TANTIS QUOD MERCEBUS SUCTUM,
Plurima Garneri cura laborque fuit.
Exstruit hic urbes: alias e sede revulsa,
Per Libyæ celeres currere regna jubet.
Jus habet in Manes; quando ad suffragia mittit
Quos olim e vivis abstulit atra dies.
O. pheus huc credit: minor est Amphijona laude.
Quod semel his actum, sæpius ille facit.

Illic tamen te monitum velim, ne feliciori aliis in scriptis Garnerii eruditioni quidpiam per me detractum putes; illum enim tanti facio, ut si ejusdem de rebus Pelagianis commentaria h'istoriam quam de eadem hæresi hoc anno Patavinis typis excusam emisi, prævenissent, mea statim scripta (quod sincera affirmo ac sancte juro) in angulum omnino projecissem; etenim plurima quæ me primitus ea de re publicaturum arbitrabar, tam feliciter assecutus est, ut dubio procul plagii reus delatus fuisset, si post vulgatum Garnerii volumen eadem repetere ausus essem. Fateor me in quibusdam ab eo dissentire, et, ut cætera sileam, neque approbare ejusdem emendationem qua litterarum antistitum Pelagianorum textum corrigit. Nam dissert. 5 ex schedis a magno Sirmondo Veronæ Venetiarum urbe intra diocesium patriarchæ Aquileionensis inventis, sibi que communicatis, recitat libellum fidei Pelagianorum, quem scribit a Juliano Eclanensi ad sedem apostolicam missum, in quo cum prope finem hæc legantur: *Illud etiam, sancte ac venerabilis frater et pater Augustine, necessario respondendum putavimus*; et certum sit, ut optime probat, hæc illos non scripsisse ad S. Augustinum Hipponensem, putavit errorem in vetustissimo codice irrepsisse, ac pro *Augustino* *Zosimum* papam reponendum; etenim Pelagianos episcopos rescribere ibidem ad suum primatem, a quo hæresim illam damnare per litteras jubebantur, idem Garnerius luculenter demonstrat. Labitur tamen vir eruditus; nam id temporis celebris erat Augustinus Aquileionensis primas Venetiarum, Istriæ, Norici utriusque et Rhætici. Audi Henricum Palladium, quo nemo diligentius aut elegantius Aquileionensium res in litteras misit: *Post Chromatium*, inquit, *eligitur patriarcha Augustinus, quo tempore alter Augustinus Hipponensis episcopus eloquentis et doctrinæ fluminibus hereticorum cesantiam in Africa obruebat*. In aula patriarchali apud Utinum omnium Aquileionensium primatum elogia grandioribus, et plusquam uncialibus characteribus antiquitus descripta leguntur. Porro ibidem post Chromatium Augustino hoc epigramma inscribitur:

AUGUSTINUS URBE ROMA A GOTHIS DEVASTATA A
CONSTERNATOS AQUILEIENSIVM ANIMOS
JEJUNIIS ET SUPPLICATIONIBUS SACRIS
AD DIVINAM OPEM IMPLORANDAM EREXIT.

Scribit ibidem Palladius Augustinum Aquileiensem sedem indeptum fuisse anno 414, eamque cum via reliquisse anno 422, dato eidem Adelpho successore. Errorem Ughelli in utroque primatè haud suo loco statuendo, scis me adnotasse lib. II Hist. Pel., cap. 42. Cum Zosimus anno 418 Pelagianos damnasset, encyclicas ad Aquileiensem et Mediolanensem primates misit, ut easdem suis in diocesis publicarent; quemadmodum paulo antea damnatis Romæ ab Anastasio papa Origenistis, Chromatius Aquileiensis Augustini decessor, et Venerius Mediolanensis acceptis ab apostolica sede litteris, itidem in suis diocesis per suffraganeos episcopos Origenistas proscribendos curaverant, teste Hieronymo lib. II apologiæ contra Rufinum. Hinc Augustinus primas Aquileiensis apostolicæ sedis contra Pelagianos decretum cum litteris ad suarum provinciarum episcopos misit; quorum nonnulli, cum Pelagianis erroribus tenerentur, memoratum fidei libellum ad Augustinum primatem dederunt. Quam vero altius in diocesi primatis Aquileiensis apud ecclesiasticos præsertim, Pelagiana hæresis radices fixisset, constat ex litteris Septimii Altinatis ad S. Leonem Magnum, et hujus rescriptis ad primatem Aquileiensem; de quibus fusius egi in eodem libro de Hæresi Pelagiana.

Ad Garnerium redeo. Hic in suis notis publicandis nonnullam ab eruditis lectoribus gratiam iniri posse sperabat; verum tam infeliciter ea in re calculos posuit, ut in lucri loco eidem reponendum videatur, si tam densæ errorum farragini veniam a lectoribus impetret. Hinc fatcaris necesse est, viros eruditos quandoque, ut tuo verbo utar, paratragœdiare, ac suis ipsorum scriptis nimium lenocinari; eadem confidenter æque ac audacter in oculos manusque hominum mittentes, quæ tamen e re ipsorum esset scrinio claudere, ac blattis corrodenda relinquere. Et quidem, ut de me loquar, non quod in eruditorum numerum venire ausim, sed quia indoctorum, ut ait poeta, volumina passim scribentium turmæ accenseor; existimabam me cæteris diligentius in Pelagiana Historia chronologiam tractasse; sed quantum mea me opinio sefellerit statim intellexi: siquidem vel in ipso limine in prochronismo Impegi. Nam in priori pagina scripsi cum Baronio S. Athanasium anno 372 diem obiisse; imo, quod cum pudore dico, laudans Proterii Alexandrini paschalem ad Leonem Magnum epistolam, cum ibidem ex epocha Diocletiani, et caractere paschali evidenter deducatur, anno insequenti ejusdem obitum statuendum fuisse. Plures meis in libris errores inveniunt rigidi censors, quorum agmen me manet: quibus, ubi me allucinatam ostenderint, gratias plurimas referam, quippe qui non mea, sed ipsorum cura ac labore, non dicam doctior, sed minus indoctus sum; illud enim subinde Senecæ dictum repeto ex cap. 18 de Vita beata, *Cum vitiiis convictum facio, imprimis meis facio*. Tu quidem, vir clarissime, securus ab hoc

discrimine evades, qui magnum philosophum Socratem imitatus, nihil non dicam in litteras, mittis, sed quod in te mirari tam sæpe solitus sum, tenacissima memoria fultus, succenturiatis quibusque ejusdem præsidii dimissis, ne verbum quidem unicum stylo alligas; sed volumina devorans, tibi Musisque instar Aspendii canis, publici judicii aleam refugis, et nullo scribendi cacoethæ titillaris. Hinc te felicissimum puto, qui procul ab invidorum censuris, eximii erga litteratos officii nomen tanto nobiliter posteritati propagasti, quanto dignius est factis potius quam dictis nomen in ævum extendere. Plura justæ molis volumina Gallorum ac Batavorum typis excusa, ac tibi certatim honoris gratia nuncupata, tot elogia ab eruditis quibusque Italis suis in libris tibi passim inscripta sunt, ut nullus posteriorum quibus bonæ artes in amore erunt, ignorare unquam possit, vixisse Antonium Magliabecum, de litteraria republica ad invidiam usque benemeritum: ut illa tantum postrema tuo nomini dies stare posse videatur, quæ pessimo mortalium fato librorum ac litterarum omnium altam oblivionem inducat. Ego sane nullum grati animi officium missum faciam, quo tibi quantulascunque vice rependam. Etenim non modo prior doctissimis ac humanissimis litteris me convenisti, verum etiam illustrissimi senatoris et equitis Ferrantis Capponii generis nobilitate, rerum agendarum peritia, juris utriusque scientia, et magna etiam apud principem gratia conspicui, operam rogasti, ut in Etruriam sacra eruditionis professor vocarer. Annuit omnium gratiarum vir, quo ad beneficia pronior ne voto quidem fingi potest; sciebat enim serenissimo cardinali Leopoldo (quo in nomine magnum Mediceæ gloriæ incrementum, et litterarum æque ac litteratorum cultorem et Mæcenatem incomparabilem orbis veneratur) nihil esse antiquius, quam ut historia sacra, quæ apud nostrates exsilium pati videbatur, patriam in Etruria cum honore reciperet. Hinc amplissimi senatoris opera factum est, ut serenissimus magnus Etruriæ dux Cosmus Ecclesiasticam Historiam, quæ publicis sapientium conventibus exclusa, cum umbraticis quibusdam hominibus in Italia sub paupere tecto hospitabatur, regia manu prehensam, in Pisanum Atheneum, hoc est, in suam omnium scientiarum regiam introduxerit, insignemque eidem cathedram inauguraverit. Cum sapientissimus idemque prudentissimus princeps optime intelligeret unam historiam magnorum regum nomina ad posteros cum laude transmittere, eandem tam nobili judicio ac generosa munificentiâ demereri voluit: ut quando illum suprema et seris tantum nepotibus nota dies cælo inseret, historiae munere in Etruscæ gentis desiderii, in omnium populorum qui litteras extra barbariem norint, animis perenniter vivat. Et licet illum ingens erga superos religio, rarus in subditos amor, eximius litterarum cultus, ac sollicita felixque gerendi imperii cura jam pridem orbi universo spectabilem fecerint, ac grande iis qui sceptra moderantur exemplum posuerint; grato tamen historiæ obsequio ultra ævum per ora hominum

feretur, iisdemque quibus virtutum ac litterarum notitia, sp̄t̄is pervagabitur. Cæterum cum singuli felici Ecclesiasticæ Historiæ sub Maximo principe sorti adgratulentur, ipse hoc unice doleo, quod me nulla sacræ eruditionis supellectile ornatum, ejusdem Historiæ primum in Pisana Academia interpretem designavit; vereor enim ne cum sublimis sit historiæ majestas, interpretis vitio minor esse videatur. Unus tamen, vir undequaque eruditissime, ingenem animi molestiam minuis, dum e locupletissima bibliotheca, quæ domi tuæ atrium, cubicula, angulos quosque occupat, libros subinde ad me transmittis, ut tantæ eruditionis suppetiis firmatus, animum non despondeam. Te interim precor, ut me serenissimo domino qui te æque ac litteras amat, commendatum facias, ut tanti principis patrocínio fultus, felici faustoque auspicio demandatum munus aggrediar. Vale ac me, ut soles, ama.

ANIMADVERSIONES IN EAMDEM EPISTOLAM.

Epistola 175. Inscriptiones hujus epistolæ et sequentis copiose explicuit eminentiss. cardinalis, contra Joan. Garnerium. Sed cum ad ipsas epistolas nihil dixerit, nonnulla ad eas monebimus ad doctrinam quam complectuntur pertinentia. Quamvis enim, ne quis calumniatur candorem nostrum, multa sint quæ improbamus in doctrina Pelagii ejusque sequacium, adversarii tamen ejus non ita sese gesserunt ac ratiocinati sunt, ut possint etiam a nobis per omnia probari. Damnatus quidem ille est et conviciis exagitatus ab omnibus, etiam quibus ejus dogmata ignota erant, ex quo est ab Africanis episcopis infamatus; sed nulla hominum damnatio efficere potest ut quod verum fuit falsum fiat, et vice versa nullæ hominum laudes ex errore veritatem faciunt. Præterea notum est in magnis cætibus res magnis affectibus dijudicari; nec in re sat difficili facile fuit verum a falso secerare omnibus illis Africanis episcopis, quorum nonnulli ne scribere quidem potuisse dicuntur et cellat. Carthag. c. 133, et doctissimi, præter dicendi facultatem, pro modulo illius ævi, quid eximium habuerint non video. Non dicerem hæc, nisi viderem multitudinem et auctoritatem, multo magis quam rationibus pugnari.

Ibid. § 2. *Id agunt isti (Cælestius et Pelagius) damnabilibus disputationibus suis, ut non defendendo, sed potius in superbiam sacrilegam extollendo liberum arbitrium, nullum relinquunt locum gratiæ Dei, qua Christiani sumus.*] Non capio qui in superbiam extollerent liberum arbitrium, et quidem adversus Deum, qui fitebantur eum creatorem esse humanæ naturæ omniumque ejus facultatum, adeo ut ei debeant homines rerum domino pendeant; hominem vero, cum natura sua minime peccator esset, sua unius culpa in peccatum esse delapsam et delabi, non vero Dei, quasi illi negasset quæ necessaria erant ad vitandum peccatum; nec eo secius Deum voluisse ei ignoscere peccata et æternam vitam largiri, cum contraria om-

nia meritis esset, si modo Evangelio pareret, misso ei, ex mera gratia, servatore Jesu Christo, qui gratiam illam Dei ei annuntiaret, et ad offeijum misericorditer revocaret; neve homo parum credibile esse censeret, quod ille nuntiabat, addidisse Christum miracula, quibus fidem sibi vel apud pertinaces faceret; internum etiam auxilium suppeditare quo animos hominum illustrat, quamvis non necessario adducat ad credendum; quin et per baptismum homines regenerari, et filios Dei fieri. Quod a Pelagio dictum multis ostendit Dionys. Petavius in Historia Dogmatum Pelagianorum, quæ est tom. III Dogm. ejus theologicorum ed. Amstelodamens. Hoc unum dicebat Pelagius pendere ab homine quod *posset* recte uti aut abuti tot divinis beneficiis; qua in re, quamvis summo opere vituperandi sint qui beneficiis Dei abutuntur, non sunt admodum laudandi, si rigidi censors naturæ nostræ esse velimus, qui iis recte utuntur; nam quod possint hoc præstare, totum muneris est divini, nec mirum est eos felices esse malle in æternum, quam miseros. Furiosum quidem est et impium, Deo vitam et mortem offerente, eligere mortem: at profecto non est eximie cujusdam prudentiæ et virtutis malle vitam. Quis superbiat ob sapientiam et acumen, quod maluerit vivere quam mori? Est igitur, ex sententia Pelagii, cur Deo gratias agant homines, sed non cur sibi placeant ac plaudant. Africanæ aut Ponicæ rhetoriæ exaggeratio fuit, cum liberum arbitrium in sacrilegam superbiam extollerè dictus est. Quam facile fuit Pelagio premere contrarias partes invidiosos sectariis, Deum jubere impossibilia, æternis poenis afficere homines quod impossibilia non præstitissent, aliisque id genus, quibus excusatur plane homo, ac tota culpa in Deum conjicitur? Humilitatis Christianæ esse putabant, si Deus omnium honorum auctor fieret; et quidem merito; at non ita id intelligi oportuit, ut fieret eadem opera iniquus iudex, quod Deo est contumeliosissimum. Ac sane hisce permota sæcula sequentia in Pelagii opinionem dilapsa sunt, quam etiam Augustino tribuerunt, cui ipsa Pelagii opuscula ascripserunt; quia non poterant sibi pervadere tantum virum quantum eum fuisse ex fama putabant, ejusmodi consecraria potuisse conquere. Profecto si Africani illi Patres id fuissent quod videri volebant, gravibus illis Augustinianæ sententiæ incommodis probe pensitatis, sibi non liquerè potius dixissent, quam tot damnationibus, quarum aliæ super aliis quaquaversum mittebantur, doctrinam non intellectam damnassent.

Pergunt hi-cce verbis: *Qua et ipsum nostræ voluntatis arbitrium vere fit liberum, dum a carnalium concupiscentiarum dominatione liberatur, dicente Domino: Si vos Filii liberaverit, tunc vere liberi eritis; quod auxilium fides impetrat quæ est in Christo Jesu Domino nostro.* Non dubitabant Pelagiani quin divina gratia homines a peccatis liberarentur, si modo ea recte uterentur. Sed putabant homines ea posse abuti, ac præterea neminem esse usque adeo mancipatum peccato, ut gratia illa excitari nequeat, ad servitutem

illam fugiendam. Sed quid sibi volunt boni Patres Africani quando addunt, *quod auxilium fides impetrat?* Id enim auxilium quod fides impetrat, non est gratia qua finis Christiani, quæ antecedit fidem, non eam sequitur; nam quando credidimus et fide aliquid a Deo impetramus, jam sumus Christiani. Redolent illa verba semipelagianismum, aut simile quiddam. Itaque aut boni illi viri nondum satis intelligebant doctrinam Augustini, aut est hoc additamentum; cum, ut adnotant Benedictini, in duobus mss. codd. desint.

Isti autem asserunt, sicut a fratribus qui eorum libros legerunt cognovimus, in eo Dei gratiam deputandam, quod talem hominis constituit, creavitque naturam, quæ per propriam voluntatem legem Dei possit implere, sive naturaliter in corde conscriptam, sive in literis datam. Eamdem quoque legem ad gratiam Dei pertinere, quod illam Deus in adiutorium hominibus dedit. Si credimus auctori Prædestinati, in prima synodo Carthaginiensi, quinquennio ante habita, obtulerunt Cœlestio libros suos, in quibus Pelagiana dogmata explicabat. Quod si verum esset, non mirari sane non possemus Carthagine non asservatos fuisse libros illos, ut quam jure damnatus ille esset liqueret; utque contra eum, ubi usus postularet promerentur. Sed parum hoc credibile est, cum Cœlestium hic Patres Carthaginienses damnent, libris ejus minime inspectis. Verum et hoc mirum est, graves episcopos tam acerbis sententiis in absentem dixisse, minime lectis ejus libris et recitatis dumtaxat accusatorum litteris. Quæ ratio judicandi a nemine paulo æquiore defendi potest; præsertim cum difficiles quæstiones agerentur, in quibus facillimum erat sententiam non auditorum male intelligere. Itaque et æquius et prudentius se gessisset synodus, si judicium post lecta Pelagiana scripta distulisset. Ad id vero quod hic ex illis habet quod attinet, creationem ac legem gratias Dei esse, non potest hoc negari, cum sint hæc longe maxima Dei beneficia. Nisi enim nos ratione præditos Deus creasset, non possemus ei parere, neque beatitudinem frui; nisi etiam legem evangelicam promulgasset, officium nostrum nobis parum notum fuisset, maximaque credendi incitamenta ac præstantissima præmia non haberemus. Profecto non capio cur spectum de hisce tantis Dei gratiis loquantur Africani Patres, nisi accedat afflatus nescio quis, cui resistere non licet, isque pauculis concedendus. Prioribus beneficiis refertæ sunt litteræ sacræ, adeoque perspicue de his loquuntur, ut sine insaniam ab his qui Scripturæ credunt negari nequeant: posteriorem vero frustra probare nituntur Patres Africani, nec quidquam proferunt, præter loca aut plane aliena ab eo quod spectant, aut summum ambigua. Hoc quoque merito desideres in hac eorum epistola, quod gratiam illam suam nusquam desiniant, neque vocis ambiguitatem discutiant; quasi illo uno sensu quem volebant legeretur in Scriptura, satisque esset proferre loca in quibus exstaret, ut probaretur quod sentiebant. Apertum hoc est, fateor, ad movendam invidiam, at mi-

nime ingenuum accommodumque ad probandum quod volunt, apud homines veritatis solius amantes.

Ibid., § 3. Illam vero gratiam qua, ut dictum est, Christiani sumus, cujus Apostolus prædicator est, dicens: Condelector enim legi Dei, secundum interiorum hominum; video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, et captivantem me sub lege peccati, quæ est in membris meis. Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei, per Jesum Christum Dominum nostrum; nolunt omnino agnoscere, sed nec aperte quidem oppugnare audent. Verum in Pauli verbis, quid aliud est gratia Dei, quam Dei misericordia, aut Dei beneficio? Nemo contrarium unquam ex vi nativa vocis usque probabit. Non negabat autem Pelagius homines Dei beneficio peccato eripi; sed negabat fieri id afflatu quodam interno, cui reluctari non liceret, et sine quo cæteri omnia Dei beneficia inutilia essent. Oportebat Africanos præsules perspicue suam et Pelagii sententiam exprimere, ut quid sentiendum quidve damnandum, ex eorum sententia manifesto liqueret. Sed longe maximam partem Christianorum in se concitassent, si aperte dixissent quod sentiebant; neque enim ante hæc tempora, et ante definitiones Africanorum conciliorum, aliter de gratia homines senserant quam Pelagius.

Pergunt Carthaginiensis concilii Patres: *Sed quid aliud agunt, cum hominibus animalibus, non percipientibus quæ sunt Spiritus Dei, persuadere non cessant ad sperandam perficiendamque justitiam, ac Dei mandata complenda, solam sibi humanam sufficere posse naturam?* Sed mandata Dei non sunt ejusmodi, ut omni vi destituta sint ad movendos hominum animos. Eorum maximus consensus cum recta ratione constitutioneque ipsa humanæ naturæ, magnifica præmia iis adjuncta, miracula quibus eis fides facta est, exempla sanctorum virorum, ac præsertim Christi, qui ea observarunt; hujusce vitæ miseriam ac calamitates, quæ frustra beatitudinem, quam usque adeo optamus, in ea quæri ostendunt, aliaque id genus maximæ sunt efficaciam ad revocandos, paulatim certe, homines ad bonam frugem. Sed homo animalis inquit, ut docet Paulus I Cor. II, 14, ad quem locum respiciunt Afri præsules, non percipit quæ sunt Spiritus Dei. Imo non admittit, eò dixerat, hoc est, iis non assentitur, nimirum, dum est animalis sequiturque impetum brutorum, præsentia tantum et sensilia quærentium. At nihil obstat quominus intellecta et pensitata Evangelii præstantia, animalis homo ejusmodi esse tandem desinat. Præterea enim quæsierim a Patribus Afri, an non Deus jubeat homines animales desinere animalibus cupiditatibus obsequi; an non mandata negligentes plectat, ac proinde excusari non posse censeat? Hoc si ita est, quod nemo Christianus neget, oportet ut habeant, aut possint ii homines consequi quæcumque sunt necessaria ad parandum; alioquin iniquum esset eis id imperare ad quod præstandum necessariis essent destituti subsidiiis. Plura non addam: norunt enim quicumque hæc cou-

trouersias attigerunt, quæ hanc in rem soleant dici. A Sed audiamus Afros episcopos ostendentes *sotam naturam humanam* non sufficere ad parendum Evangelio circumstantiis quas antea memorauimus cincto et suffulto.

Non attendentes quod scriptum est: Spiritus adiuuat infirmitatem nostram (Rom. viii, 26); et: Non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei (Rom. ix, 16); et quod unum omnes sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra, habentes dona diuersa, secundum gratiam quæ data est nobis (Rom. xii, 5); et: Gratia Dei sum id quod sum, et gratia ejus in me vacua non fuit, sed abundantius omnibus illis laboravi; non ego autem, sed gratia Dei mecum (I Cor. xv, 10); et: Gratias Deo, qui dedit nobis victoriam, per Dominum nostrum Jesum Christum (Ibid. 57); et: Non quia idonei sumus cogitare aliquid, quasi ex nobismetipsis, sed sufficientia nostra ex Deo est (II Cor. iii, 5); et: Habemus thesaurum istum in vasis fictilibus, ut eminentia virtutis sit Dei et non ex nobis (II Cor. iv, 7); et innumerabilia talia, quæ de Scripturis omnibus si colligere velimus, tempus non sufficiat. Recordandum hæc omnia proferri ut probetur *gratia* quam descripsimus, hoc est, internus afflatus isque necessarius, ut Christo credamus; nec dubium est quin potissima loca hæc esse putarint synodi Patres quibus Pelagianismus profligari poterat. Atqui ne unus quidem probat id quod voluit; quæ ratio citandi Scripturam fuit illorum sæculorum, quibus soni singulorum vocabulorum, quam sententiæ locorum, pro orationis totius serie, multo major ratio habebatur. Statim enim ac sonus verborum non prorsus abluere videbatur ab eo quod agebatur, rea confecta putabatur, et probatum quod erat in controversia. Scilicet, declamitare, et effutire quidquid in os veniebat apud plebem excommunicandam, si forte a declamante dissentiret, multo facilius fuit, quam criticæ seriæ operam dare. *Spiritus qui adiuuat infirmitatem nostram*, de quo Paulus, est qui est in jam credentibus, eosque in orationibus recte fundendis apud Deum adiuuat. *Non est volentis neque currentis, sed Dei miserentis*, quod verbum Dei mittitur ad populum quempiam ad cognitionem ejus vocandum; sed quid hoc facit ad afflatu singulorum? *Gratia* secundum quam sunt diuersa dona non est gratia qua singuli fideles ad Deum conversi sunt, sed beneficentia varia Dei, qua aliis alias dotes concesserat; seu solita sua providentia, sed extraordinaria spiritualium donorum effusione. *Gratia Dei*, qua Paulus erat id quod erat, hoc est, apostolus, est Dei misericordia et munificentia, qua cum ei muneri sustinendo necessariis donis instruxerat; nec quisquam unquam negavit a Deo per Jesum Christum nobis datam esse de peccato victoriam, ac esse cur propterea ei gratias agamus; verum hoc factum afflatu interno et ineluctabili, nusquam docet Scriptura. *Sufficientia* sane omnium Christianorum, ad cogitandum aliquid Evangelio consentaneum, est a Deo; quis enim nescit Evangelium non ingenio hominum,

sed Deo deberi? At apostolorum præsertim *sufficientia*, ad munus ad quod vocati fuerant sustinendum, non humana, sed divina fuit. *Theaurus* denique in *vasis fictilibus* de quo Paulus, sunt dona apostolica, ut liquet ex serie contextus. Si oculi non plane negligenter coniciantur in loca allata, verisimilia esse omnia ac manifestissima quæ diximus comperientur; unde intelligere licebit bonos illos Patres Africanos parum aptos fuisse Scripturarum interpretes, ac proinde meram eorum auctoritatem levis ponderis esse oportere.

Ibid., § 4. *Consideret sanctitas tua et pastoralibus nobis compatiatur visceribus, quam sit pestiferum et exitiale ovibus Christi, quod istorum sacrilegas disputationes necessario consequitur, ut nec orare debeamus ne intremus in tentationem; quod Dominus et discipulos monuit, et posuit in oratione quam docuit; aut ne deficiat fides nostra, quod pro apostolo Petro se rogasse ipse testatus est.* Non necessario hoc sequitur, nam particula illa orationis dominicæ, aut preces Christi pro Petro non significant id quod innuunt Patres, quasi hoc sibi vellent: o Deus, fac afflatu interno, cui resistere nequeamus, ut tentationem vincamus; quidni enim Deus potest impedire ne succumbamus tentationi, ipsam tentationem minuendo, ac temperando, ita ut vires nostras non superet? Novit ille quam firmi aut quam infirmi simus, melius quam nos, potestque ea amoliri quibus ægerime pares esse, si adessent; et quibus remotis, facile in pietate constantes sumus. *Si enim hæc possibilitate naturæ et arbitrio voluntatis*, inquit tamen Afri, *in potestate sunt constituta, quis non ea videat a Deo inaniter peti, et fallaciter orari, cum orando poscuntur quæ naturæ nostræ jam ita conditæ sufficientibus viribus obtinentur?* At quamvis forte concederet Pelagius nullam contingere tam atrocem tentationem cui resistere nequeamus, natura Evangelio illustrata et emendata; non negabat tamen, nec negare poterat in periculo constitutis ad Dei auxilium, etiam extraordinarium, esse confugiendum, duabus de rationibus. Primo tametsi viribus semel a Deo concessis, et confirmatis promissis divinis, resistere tentationi possumus; possumus etiam in ea cadere, quod non ita facile contingit cum inusitato Dei auxilio quodcumque sit (modo ne sit ineluctabilis afflatus) adjuvamus. Quis autem in periculo non sibi optet non modo quod est prorsus necessarium, sed etiam quam maximas vires, ut facilius et securius sese eo expediat? Deinde inter ipsas vires, quas Deus Christianis sufficientes largitur, nihil vetat, pro magnitudine periculorum, inusitata auxilia haberi. Itaque non potuit merito insinulari Pelagius, quasi doctrina sua orationis usum sustulisset.

Ibid., § 5. *Contradicitur etiam istorum contentione benedictionibus nostris, ut incassum super populum dicere videamur quidquid eis a Domino precamur, ut recte ac pie vivendo illi placeant, vel illa quæ pro fidelibus precatur Apostolus, dicens: Flecto genua mea ad Deum Patrem Domini nostri Jesu Christi..... ut det*

vobis secundum divitias gloriæ suæ, virtute corroborari per Spiritum ejus. *Si ergo volueritis benedicendo super populum dicere* : Da illis, Domine, virtute corroborari per Spiritum tuum; *illorum nobis disputatio contradicit, affirmans negari liberum arbitrium, si hoc a Deo poscitur, quod in nostra est potestate* : virtute enim si corroborari volumus, inquit, possumus ea possibilitate naturæ quam nunc non accipimus, sed cum crearemur accepimus. Quasi vero innumera non sint, præter creationem, quæ a Deo petere possumus, ut curriculum pietatis constanter decurramus, quæ tamen minime sunt ineluctabilis afflatus! Semper quidem est saluti incumbendum, cum timore et tremore, quia quamvis Deus faciat velle et perficere in nobis, possumus omnibus auxiliis abuti; sed minus tamen timendum nobis est, cum Deus amovet a nobis plurima quæ in hac vita virtutem nostram labefactare possent. Is metus eaque ejusmodi auxilii divini invocatio cum libero arbitrio optime consistunt. Illic possemus, nomine Pelagii, objicere Afris, ex eorum sententia a Deo nihil potuisse peti; cum reprobis quidem necessaria negare, electis vero omnia concedere, etiam non petentibus, ab æterno decreverit. Sed fatendum homines non semper convenienter dogmatibus suis se gerere; nec sunt insimulandi, nisi eorum quæ faciunt.

Ibid., § 6. *Parvulos etiam, propter salutem quæ per Salvatorem Christum datur, baptizandos negant, ac sic eos mortifera ista doctrina in æternum necant, promittentes, etiam si non baptizentur, etc.* Fatentur tamen postea Cœlestium factum esse per baptismum Christi parvulorum fieri redemptionem. Sed multi, inquit, qui illorum prohibentur esse vel fuisse discipuli hæc mala, quibus fundamenta Christianæ fidei conantur evertere, quæ nque possunt affirmare non cessant. Quid de singulis questionibus quæ de baptismo proponi possent, censuerit Pelagius nescio; sed hoc scio, ex Novo Testamento probari nullo modo posse necessarium esse baptismum salutem infantium, aut præceptum esse a Christo eos baptizari. Itaque non nisi absurde fundamenta fidei vocare potuerunt Afri ea de quibus altum est in Novo Testamento silentium. Atamen, ut jam alibi dixi, non damno baptismum infantium; quod esse queat, si velimus, non tantum professio fidei parentum, sed et symbolum redemptionis infantium, non quidem a peccato, quo carent, sed a vanitate cui cum cæteris creaturis subjacent, et a qua liberabit eos Christus in ultima resurrectione.

Epistola 176, § 2. *Cum Dominus docuerit ut dicamus* : Dimitte nobis debita nostra, etc., *isti dicunt posse hominem in hac vita, præceptis Dei cognitis, ad tantam perfectionem justitiæ suæ, sine adjutorio gratiæ Salvatoris, per solum liberum arbitrium pervenire, ut ex non sit jam necessarium dicere, Dimitte, etc.* At non dicebant quemquam per totam vitam immunem prorsus peccatorum vixisse, excepto uno Christo; unde sequebatur neminem esse, ex eorum sententia, qui non deberet dicere : Dimitte, etc. Nam ad finem

A usque vitæ peccatorum semel admissorum veniam petere omnes necesse habemus. Hæc ergo est invidiosa criminatio, qualis est et sequens : *Illud vero quod sequitur, ne nos inferas in tentationem, non ita intelligendum tanquam divinum adjutorium poscere debeamus, ne in peccatum tentati decidamus, sed hoc in nostra esse positum potestate.* Quamvis, ex Pelagii sententia, gratiæ cœlestes neminem adigant ad officium atamen non parum in tentatione juvant, ac sine iis in gravibus tentationibus homines succumberent. Quare a Deo, uti putabat, erant auxilia illa petenda. Igitur frustra contra eum addunt Numidæ episcopi : *tanquam frustra Apostolus dixerit* : Non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei; et : Fidelis Deus, qui non permittet vos tentari supra id quod potestis, sed faciet cum tentatione etiam exitum, ut possitis sustinere. *Frustra etiam Dominus dixerit apostolo Petro* : Rogavi pro te, ne deficiat fides tua; et omnibus suis : Vigilate et orate ne intretis in tentationem; si hoc totum est potestatis humanæ. De primo loco Rom. ix, diximus ad antecedentem epistolam. Secundus, I Cor. x, 13, plane contrarius est sententiæ Augustini, cum doceat Paulus Deum adjuvare fideles, non ut ineluctabili afflatu acti sustineant tentationem, sed ut possint sustinere, quod solum promisit Deus. De cæteris etiam antea egimus.

Ibid. *Pueros quoque parvulos, etsi nullis innoventur Christianæ gratiæ sacramentis, habituros vitam æternam, nequam præsumptione contendunt, evacuantes quod dixit Apostolus (Rom. v, 12)* : Per unum hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors, et ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt; et alio loco (I Cor. xv, 22) : Sicut in Adam omnes moriuntur, sic et in Christo omnes vivificabuntur. Existimabam legendum in loco Rom. v, mors pertransiit, nam vox θάνατος est in omnibus Græcis exemplaribus; sed et alibi perperam ita profertur hic locus ab Augustino, ut in lib. iv, contra duas epist. Pelagianorum, num. 7. Atque ex hac omissione perperam etiam argumentatur. Verum hujus loci sensus est : *ut per unum hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors* : ita etiam mors in omnes homines pertransiit, quia omnes peccaverunt. Nam οὐτως καὶ, sic et, perinde est ac καὶ οὐτως, et sic, ut Luc. xvii, 24, 26; Jac. ii, 26. Deinde ἕρ' ἧ est quia vel eo quod, non in quo, ut II Cor. v, 4; Phil. iii, 12. Quod viri doctissimi dudum ostenderunt, ut et hic agi de peccato actuali, cujus capaces non sunt infantes. Locus aliter I ad Cor. nihil ad rem facit. Vult enim Paulus, ut unus Adamus mortem introduxit in mundum, omnibus qui eum imitantur morientibus : sic quoque Christum beatam resurrectionem allaturum omnibus qui ei parebunt. Nullus hic sermo de peccato infantium; qui conditione naturæ, quia hominibus mortalibus nati sunt, non quasi supplicio de iis sumpto, moriuntur; ut ostenderunt doctissimi theologi quos non memorabimus.

Epistola 177, § 2. *His auditis verbis (Pelagii gra-*

tiam Dei se agnoscere profitentis) *catholici antistites* (in Diospolitana synodo) *nullam aliam Dei gratiam intelligere potuerunt nisi quam in libris Dei legere et populus Dei prædicare consueverunt; eam utique, de qua dicit Apostolus (Gal. ii, 21): Non irritam facio gratiam Dei. Nam si per legem iustitia, ergo Christus gratis mortuus est; sine dubio gratiam qua justificamur ab iniquitate, et qua salvamur ab infirmitate, non qua creati sumus cum propria voluntate.*] Verum non sola creationis beneficia agnovit Pelagius, ut sæpius diximus, verum etiam evangelica omnia; sed non gratiam illam efficacem Augustinianam, ante eum incognitam, præsertim in Oriente. Itaque Joannes Hierosolymitanus Pelagium orthodoxum esse censuit, ut ex P. Orosio satis liquet. Locus Pauli nihil facit contra Pelagium, cum *gratia Dei* ibi sit Evangelium, aut evangelica œconomia, qua Deus justos censet, non eos qui peccato carent, sed qui Evangelio parent; quamvis anteacta eorum vita vitii inquinata fuerit, nec sine lapsibus varis reliquam ætatem traducant. Eo sensu, semper sumitur *gratia*, quando opponitur *Legi*, quæ ex Judæorum sententia, contra quos Paulus disputat, summam perfectionem postulabat. In hac autem disputatione Epistolæ ad Galatas, ut et in similibus, quæ legitur in Epistola ad Romanos; perpetuo *gratia* opponitur *legi et operibus*, hoc est, misericordia rigori, imperfecta observatio mandatorum Dei perfectæ sanctitati. Meridiana luce hoc clarius est, nec recentiorum interpretum quisquam rem non vidit. Itaque sensu Augustiniano hic minime sumitur, ut nec usquam alibi in Scriptura. Quamobrem testimonia aliata § 8 omnia sunt extra rem. Qui tam negligenter legebant Scripturam, et tam oscitanter laudabant, eos nobis quasi egregiorum interpretum exemplaria proponi quis ferat? Quis quasi dogmata ad salutem necessaria, ut putabant, ex locis tam male intellectis deducta, imponi sibi patiatur?

Ibid., § 18. *Sed quoquomodo se habeat ista quæstio, quia, etsi non invenitur in hac vita sine peccato, id tamen dicitur posse fieri per adiutorium gratiæ et Spiritus Dei; quod ut fiat conandum atque poscendum est, tolerabiliter in eo quisque fallitur, nec diabolica impietas, sed error humanus est.*] Videtur hic distinguere gradus errorum Augustinus, quod et alibi facit; sed debuisset etiam ubique distinguere gradus necessitatis in dogmatibus, nec quasi prorsus necessarium obtrudere, quod quamvis verum esset, nullo Scripturæ loco necessario nobis credendum imponitur, nec indivulso nexu cum necessariis dogmatibus conjunctum est.

Epist. 181, § 1. *Ad nostrum referendum approbastis esse iudicium, scientes quid apostolicæ sedi, cum omnes hoc loco positi ipsam sequi desideremus Apostolum, debeat, etc.* Paulo post: *Vel id vero quod Patrum instituta sacerdotali custodientes officio non censetis esse calcanda, quod illi non humana, sed divina decrevere sententia, ut quidquid quamvis in disjunctis remotisque provinciis ageretur, non prius ducerent finendum, nisi ad hujus sedis notitiam perveniret; et ut tota*

hujus auctoritate, justa quæ fuerit pronuntiatio firmaretur, indeque sumerent cæteræ Ecclesiæ, etc.] Dignum est observari quam avide et callide arripiat sibi Innocentius jus quoddam ex Africanorum præsulum factum, quod ita interpretatur, quasi ausi non essent damnare Pelagiana dogmata eo inconsulto; cum ea prorsus damnassent, et, invito etiam Zosimo, Innocentii successore, postea damnarint. Notum etiam est, non tantum temporibus Cypriani, sed et hisce quoque Afros episcopos nulla ratione pendere voluisse a iudiciis episcoporum Romanorum, ut liquet ex controversia de appellationibus transmarinis hoc ipso tempore nata. Hæc epistola tumida est declamatiuncula in eos qui negassent auxilium Dei esse necessarium ad pie vivendum; sed non desinitur ratio et genus auxilii, quo factum ut postea Coelestius hanc epistolam facile probavit.

Epist. 182, § 1. *Nam ut durum arbitror convenientiam præbere peccantibus: ita impium iudico magnum negare conversis.*] Mendum hic est typographicum *magnum*, pro *manum*, ut liquet ex prioribus editionibus. Habet editio Erasmi *conhibentiam*, pro *convenientiam*, et sic etiam ea vox in codice Theodosiano scribi solet, ut observavit Jac. Gothofredus, cujus vide Glossarium Nomicum. Qui ita scribebant putabant dicendum *conhibeo*, non *convenio*, sed male. In hac sententia Innocentii videtur etiam inversio esse, ita ut legendum forte sit: *Ut impium arbitror convenientiam præbere peccantibus; ita durum iudico manum negare conversis.* Certe hoc postularet sermonis proprietatis.

[Ibid., § 5. *Illud vero quod eos vestra fraternitas asserit prædicare, parvulos æternæ vitæ præmiis, etiam sine baptismatis gratia posse donari per fatuum est. Ni enim manducaverint carnem Filii hominis et biberint sanguinem ejus, non habebunt vitam in semetipsis (Joan. vi, 54). Qui autem hanc eis sine regeneratione defendunt, videntur mihi ipsum baptismum velle cassare, cum prædicant hos habere quod in eos creditur non nisi baptismate conferendum.*] Verba quidem Christi Joan. vi de manducatione carnis ejus, ad baptismum pertinere non censebantur ab Innocentio, sed ad eucharistiam. Si autem status sine eucharistia neminem posse servari, quod doceri eo loco a Christo putabat, hinc sequetur sine baptismo vitam inantes consequi non posse; quia eucharistia iis dari non solebat nisi postquam baptizati fuerant. Eo manifesto respicit Innocentius, eaque consuetudine nititur vis ejus rationationis. *Defendere parvulis vitam sine regenerationis, est defendere hoc dogma, parvulis sine baptismo vitam dari.* Notum est eo ævo datam infantibus eucharistiam, quasi necessariam ad salutem non aliter ac baptismum, quod ex loco Joannis male intellecto hauriebant veteres. Audi Augustinum lib. 1 de Merito peccatorum, cap. 20. *Dominum, inquit, audiamus non quidem hoc de sacramento lavacri dicentem, sed de sacramento sanctæ mensæ suæ, quo nemo rite nisi baptizatus accedit: Nisi manducaveritis carnem meam et biberitis sanguinem meum, non habebitis vitam in*

vobis. Quid ultra querimus? Quid ad hoc respondere potest? etc. An vero quisquam etiam hoc dicere audebit, quod ad parvulos hæc sententia non pertineat, possintque sine participatione corporis hujus et sanguinis in se habere vitam, quia non ait: Qui non manducaverit, sicut de baptismo: Qui non renatus fuerit; sed ait: Si non manducaveritis, velut eos alloquens qui audire et intelligere poterant, quod utique non valent parvuli? Duo hæc Joannis loca male explicata dudum ostenderunt doctissimi quique interpretes; unde sequitur ut perperam baptismus et cæna necessaria ad salutem habeantur. Vide et quæ habet Augustinus epist. 117, cap. 5. Sed hæc, hoc quidem in loco, non attingemus. Hoc tantum dicemus, liquere ex Innocentii verbis, non minus ac Augustini loco, eucharistiam necessariam ad salutem ab iis creditam. Scio aliter visum viris nonnullis doctissimis, sed profecto, non est hac in re quesita ab iis veritas, sed quomodo Augustinum cum hodiernis placitis conciliare possent. Vide Vindicias Augustinianas emin. cardin. Henr. Norisii, cap. 4, § 4, ubi multis de hoc Innocentii loco.

Epist. 185, § 12, de Donatistis, qui sibi mortem inferebant: Qui autem nesciunt consuetudinem illorum, putant eos modo seipso occidere, quando ab eorum insanissima dominatione, per occasionem legum istarum quæ pro unitate sunt constitutæ, tanti populi liberantur.] Hæc sunt accusatorie plane dicta; emollit enim Augustinus quæ contra miseros Donatistas fiebant, dum dicit occasione legum ereptos illis populos: cum debuerit dicere terrore legum et gravissimis pœnis, ut ostendimus ad epistolam 93. Deinde quod addit visuros eos iis qui eos non norant sibi violentas manus intulisse, quod populi liberarentur ab eorum dominatione, id est invidiose dictum. Quasi vero quisquam se occidat cui licet vivere et bonis suis tranquille frui, duntaxat quia munere ecclesiastico dejectus est! Non magis ecclesiastici Donatistæ dominabantur populis, quam catholici; nec quisquam suspicari poterat miseros homines tam levi de causa velle mori, cum præsertim constet eos tunc a magistratibus pessime habitos.

Ibidem. Qui autem sciunt et ante ipsas leges quid facere soleant non eorum mirantur mortes, sed recordantur mores; maxime quando adhuc cultus fuerat idolorum, ad paganorum celeberrimas solemnitates ingentia turbarum agmina veniebant, non ut idola frangerent, sed ut interficerentur a cultoribus idolorum. Nem illud si, accepta legitima potestate, facere vellent, possent habere qualemcunque umbram nominis martyrum; sed ad hoc solum veniebant, ut integris idolis ipsi perirentur. Nam singuli quique valentissimi juvenes cultores idolorum, quotquot occideret, ipsis idolis vivere consueverunt.] Crediderim quidem nonnullos, inconsulta cupiditate martyrii, ethnicis sacris illusisse, ut ab iis interficerentur; sed frequenter id contigisse, et præsentibus magnis Christianorum agminibus, cum imperatores Christiani essent, vix putarim. Neque enim licebat ethnicis impune Christianos occidere.

Ibid. Quidam etiam se trucidandos armatis viatoribus

PATROL. XLVII.

ingerebant, percussuros eos se, nisi ab iis perimerentur, terribiliter comminantes. Nonnunquam et a iudicibus transeuntibus extorquebant violenter ut a carnificibus vel ob officio ferirentur, etc. Jam vero per abruptu præcipitia, per aquas et flammam occidere se ipsos quotidianus illis ludus fuit. Pauculos insanos in mortem temere ruisse non est incredibile, sed quotidiano ludo, sine ulla vexatione, hoc factum credant alii. Certe de hisce temporibus dici non potuit quibus Donatistæ acerbissime vexabantur; nec unquam adversario de inimicis credendum. Si enim non mentitur, affectu tamen multa dissimulat, minuit, aut auget, prout partibus quas sequitur conducit.

Ibid., § 19. Quod enim dicunt, qui contra suas impietates leges justas insitui nolunt, non petiisse a regibus terræ apostolos talia, non considerant aliud fuisse tunc tempus, etc.] Jam hoc confutavi ad epist. 93, § 9. Alia etiam argumenta quam futilia sint ad eandem epistolam ostendi. Non possum tamen non mirari hominem non hebetem potuisse ita affectu excecari, ut, modo de Donatistis triumpharet, nihil pensi haberet an infamaret universam Ecclesiam Christianam, antequam essent imperatores Christiani, graviter semper de persecutionibus, quasi humanitati contrariis, conquestam. Si enim dicamus Christianos antiquiores ea tantum de causa vexationes damnasse, quod in ipsos exercerentur, non in ethnicos; cæterum si summam potestatem sibi faventem habuissent, superioresque ethnicis fuissent, ut sine periculo eos vexare possent, similia in eos continuo molituros fuisse quæ in ipsos ethnici fecerant; habendi erant antiquissimi Christianæ religionis patroni callidi dissimulatores, qui tempori duntaxat serviebant, cum damnarent quasi impie et inhumana quæ ipsi libenter fecissent, si potuissent. Neque enim vetustiores Christiani damnabant persecutionem quam ipsi patiebantur, sed omnem omnino quæcumque esset. Quod si ethnici magistratus suspicati fuissent eos ideo tantum queri, quod ipsi non male haberent ethnicos, multo gravius et speciosius in homines sæviissent, quasi in seditiosos qui occasionem tantum vi evertendæ priscæ religionis, et male habendorum ei addictorum exspectabant; nec fuisset cur jure queri potuissent Christiani, nisi quod ab adversariis antevertentur. Non poterant dicere Christiani se veritatis esse patronos, ethnicos mendacii; nam quamvis verum hoc esset, controversia illa etiamnum pendebat, dum ethnici contra sentiebant; armaque eis in Christianos, interea dum Christiani ipsi ferebant, eis suppeditabantur, nam dum se pro veritate stare illi putabant, debebant, ex Christianorum sententia, vexare aliter sentientes. Si potuissent prævidere ethnici adfore aliquando tempus quo morte moltarentur diis sacra facientes a Christianis imperatoribus, nec sine plausu episcoporum, licet alioquin in partes abiissent; Christianos infamassent, quasi factiosos et malos homines, qui non dicebant quod sentirent, cum religionem liberam esse oportere clamitabant. Sic tamen Augustinus epist. 93, § 10, alloquitur Donati-

11

stas : Quis nostrum, quis vestrum non laudat leges ab imperatoribus datas adversus sacrificia paganorum? Et certe longe ibi pœna severior constituta est; illius quippe impietatis capitale supplicium est. Nec dubito quin ethnici qui supererant in imperio Romano, et vicini etiam idololatræ, ut Persæ, talia Christianis objicerent. Absit vero ut hæc probemus!

Epist. 186, § 37. *Natura humana, etiamsi in illa integritate in qua condita erat permaneret, nullo modo seipsam, Creatore suo non adjuvante, servaret.* Definendum erat quodnam auxilium Dei hic intelligatur, idque ex Scriptura non ambiguo loco probandum; nam quis neget alioqui, si generaliter loquamur, semper creaturam indigere auxilio Creatoris ad salutem consequendam?

Epist. 187, § 5. *Quod vero illa anima in infernum descenderit, apostolica doctrina prædicat, etc.*] Vide hæc de re dicta ad epist. 164, ex quibus liquet Augustinum falli; unde sequitur hic quoque cum a sensu verborum Christi aberrasse. De anima sua sine dubio loquitur Christus, cum qua latronis anima in paradiso fuit. De voce *Paradisus*, vide Hugonem Grotium ad hæc locum.

Ibid., § 33. *Quod in ea matum.*] Est in Græco Matthæi contextu cap. 1, 20, γεννηθέν, generatum, quod obiter monitum oportuit ab Augustino. Sed forte neminem habebat ad manum qui Græce sciret, cum hanc conscriberet epistolam. Alioquin interdum non male ex Græca lingua quæstionibus respondet, ut infra epist. 197, ubi docet quodnam sit discrimen inter voces καιροί et χρόνοι.

Epist. 213, § 1. *Presbyterum Heraclium mihi successorem volo.*] Hæc sunt verba Augustini, successorem sibi designantis coram populo. Mirum est eum ignorasse illicitum hoc plano fuisse ex antiquis constitutionibus ecclesiasticis; et qui fatetur § 4 se contra Ecclesiæ canones episcopum factum, vivo suo decessore, successorem etiam sibi elegisse contra eosdem. Canon apostolicus 76 ita habet: Οὐ χροί ἐπισκοπον τῷ ἀδελφῷ, ἢ τῷ υἱῷ, ἢ τῷ ἐτέρῳ συγγενεὶ χειροτονεῖν ἢ ΒΟΥΛΕΤΑΙ : [Non oportet episcopum fratri, aut filio, aut alii cognato gratificentem, ad episcopi dignitatem quem vult eligere. Hæc ita concepta sunt verba, ut si episcopus conferat episcopatum fratri, filio aut cognato, sive in eorum gratiam alii, pro arbitrio, perinde peccet. Mirum est si non verba ipsa canonis nota fuisse Afris, at certe consuetudinem Orientalium in ea re non fuisse apud Afros receptam, cum gravissima ratione nitatur, quæ sic exprimitur in sequentibus verbis: Κληρονόμους γὰρ τῆς ἐπισκοπῆς ποιεῖσθαι οὐ δικαίον τὰ τοῦ Θεοῦ χαριζόμενον πάθει ἀνθρωπίνῳ· οὐ γὰρ τὴν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν ὑπὸ κληρονόμους ὀφείλει τεθῆναι, εἰ δὲ τις τοῦτο ποιήσῃ, ἄκυρος μὲν ἔστω ἡ χειροτονία, αὐτὸς δὲ ἐπιτιμιάσθω ἀφορισμῷ : Episcopatus enim hæredes facere justum non est, ea quæ Dei sunt humano affectu largientem : non enim licet Ecclesiam Dei in hæredes conferre. Si quis autem hoc fecerit, irrita quidem electio fiet, ipse autem segregatione multetur. Sic et

A Antiochena synodus, sub Constantio habita, cap. 23 sancit Ἐπισκόπῳ μὴ ἐξεῖναι ἀπὸ αὐτοῦ καθιστῶν ἑτέρου ἰαυτοῦ διάδοχον, καὶ περὶ τῆ τελευταῖ τοῦ βίου τυγχάνει : Episcopo non licere alium pro se constituere successorem, etiam si est circa vitæ finem. Quod confirmationem esse memorati canonis apostolici observant Balsamon et Zonaras. Non opus est ut ostendamus quam gravia sint in contraria agendi ratione incommoda; quam tamen ita secutus est Augustinus, ut pro imperio successorem sibi deligat voce volo; quasi ne consensus quidem cœpiscoporum fuisset necessarius, quod tamen statuit synodus Nicæna. Scio dictatos nonnullos ita solitum fuisse fieri in Africa; nam ipse Augustinus in superioribus ait sua opera factum ut Milevitana Ecclesia episcopum acciperet quem decessor vivus apud clerum designarat. Adhuc, quamvis mali episcopi possent hac potestate abuti, bonos recte ea usos. Sed omnia illa sunt plena suspitionibus, nec putarim Afros meliores fuisse Græcis, qui periculosum putabant talia episcoporum arbitrio permittere. Vide de ejusmodi electione judicium Theodoretii Hist. Ecclesiast. lib. v, cap. 23.

Ibid., § 4. *Adhuc in corpore posito beatæ memoriæ patre et episcopo meo sene Valerio, episcopus ordinatus sum, et sedi cum illo; quod concilio Nicæno prohibitum fuisse nesciebam, nec ipse sciebat.*] Est canon 8 Nicænæ synodi, ubi vetantur esse in una urbe duo episcopi. Ad quem locum vide adnotationes viri doctissimi Guilielmi Beveregii. Non intelligo qui usus ipse Ecclesiæ, ex quo constabat unum in singulis urbibus episcopum esse oportere, non monuerit Hipponensem hoc illicitum esse. Nam si collegam unum sibi adjungere licuit, quidni et plures? Quam magnam hoc aperuit fenestram adversariis Augustini, dicendi hominem sæpe in utilitatem suam errasse?

Epist. 217, quæ est contra Vitalem Pelagianum, qui contendebat Deum per verbum suum operari ut velimus. § 2. *Dic ergo, inquit Augustinus, apertissime a pro iis quibus Evangelium prædicamus, non debere orare ut credant, sed eis tantummodo prædicare, etc.*] Sed præter nudam Evangelii prædicationem multa sunt alia quibus Deus solet hominum animos mollire, quæ tamen nunquam debent a prædicatione verbi seungi; quippe quæ, etiam cum alia adhibet, est potissimum instrumentum quo Deus hanc in rem utitur. Illa autem alia sunt, exempli causa, vitæ calamitates, bona religiosorum hominum exempla, pœnæ de malis a Providentia sumptæ, consecraria virtutis et vitii etiam in hac vita, a motio tentationum, excitatio interna animi ad attentionem, extinctio aut imminutio affectuum Evangelio contrariorum, aliaque; quæ omnia multiplici Dei sapientia varie a Deo offeruntur hominibus, eorumque animis injiciuntur. Quis enim novit quot modis Deus animos hominum agrediatur? Nec quisquam negare queat quin Deus intrinsicè agere in animos hominum possit. Talia, quæ divinæ sapientiæ relinquuntur eligenda, a Deo petuntur, sed nullus ineluctabilis afflatus; a Deo enim petuntur quæ solet ac vult facere, non quæ no

valit, neque solet. Quiunque preces aliter interpretantur, eas præter mentem fundentium urgent. Debent enim preces ejusmodi esse, quæ statuunt Evangelii præcepta esse legitima, ac proinde posse ab omnibus quibus proponuntur observari; sin minus, Deo sunt, quem injustum faciunt, contumeliosæ. Non ita fas est interpretari religionem Christianam, ut dum aliquam ejus partem, ut tibi videtur, tueris, eam repugnantem cæteris facias. Potuit Vitalis convertere argumentum in Augustinum et dicere: Non debes Evangelium prædicare ex tua sententia, sed Deum orare pro hominibus; nam Deus omnia facit etiam sine verbo.

Ibid., § 16. Augustinus hic 12 capitulis complectitur doctrinam suam de gratia, quorum brevi examine habedemus quæ in hunc tomum II animadvertenda habebamus.

I. *Scimus nondum natos nihil egisse in vita propria boni, seu mali, nec secundum merita prioris alicujus vitæ, quam nullam propriam singuli habere potuerunt, in hujus vitæ venire miserias.* Hæc concessisset Pelagius, addidissetque singulos homines non tantum propriam vitam priorem nullam habere potuisse, ut putabant qui *πρωπαρτην* animorum defendebant, ut Origenes; sed ne communem quidem, ut Augustinus, qui omnium hominum animos in Adamo fuisse credebatur. Addit: *sed tamen secundum Adam carnaliter natos contagium mortis antiquæ prima natiuitate contrahere.* Concessisset hæc quoque Pelagius, sed non omnia quæ sequuntur in hisce verbis: *nec liberari a supplicio mortis æternæ, quod trahit ex uno in omnes transiens justa damnatio, nisi per gratiam renascantur in Christo.* Dixisset enim 1º falsum esse transire damnationem ab Adamo in posteros, sed singulos qui damnantur, propriam ob culpam damnari; 2º renasci in Christo, hoc est, converti, si proprie loquamur, eos tantum qui mortui fuerunt in peccatis, sed non parvulos, qui nondum peccarunt.

II. *Scimus gratiam Dei, nec parvulis, nec majoribus, secundum merita nostra dari.* Ante omnia definienda fasset accurate vox *gratia*. Intelligit, ut videtur, Augustinus afflatum illum qui certo, ex ejus sententia, peccatorem convertit. Pelagius quoque fateri, ex sua sententia, hoc potuit; nam Evangelii prædicationem cæteraque quæ Deus adhibet ad hominem primum convertendum nullis profecto meritis ab homine provocatus largitur. Sed si intelligas posteriora beneficia Dei, quæ jam credentibus dantur, ne Augustinus quidem negare potuisset ea meritis (hoc est, beneficiis quæ Deus præmio afficere pro sua misericordia ac beneficentia decrevit) Deum concedere; nam constat habenti dari, ut diserte docet Christus, non habenti non dari. Infantibus secundum merita dari quidquam, ex sententia Pelagii, dici non potuit, cum infantes sint virtutis prorsus incapaces: ut nec etiam propter vitia, quæ non cadunt nisi in ratione utentes, electi possunt.

III. *Scimus majoribus ad singulos actus dari.* Affari ad hoc ita ut afflatui resistere nequeant, negasset

A Pelagius, seu conversionem summam spectatam attendas, seu singulos actus; neque contrarium ex Scriptura probari adversus negantem potuisset.

IV. *Scimus non omnibus hominibus dari, et quibus datur non solum secundum merita operum non dari, sed nec secundum merita voluntatis eorum quibus datur, quod maxime apparet in parvulis.* Si omnibus hominibus non datur necessaria prorsus ad credendum perseverandumque in fide gratia, non possunt vituperari æternisve supplicii pleeti qui non credunt aut non perseverant; quia nunquam fuit in eorum potestate gratiam illam consequi, quam, ex sententia Augustini, Deus pro arbitrio largitur.

V. *Scimus eis quibus datur, misericordia Dei gratuita dari.* Non negasset Pelagius, si de prima conversionis gratia loquatur, ut videtur, Augustinus.

VI. *Scimus eis quibus non datur justo judicio Dei non dari.* Assensisset huic sententiæ Pelagius.

VII. *Scimus quod omnes astubimus ante tribunal Christi, ut ferat unusquisque secundum ea quæ per corpus gessit, non secundum ea quæ, si diutius viveret, gesturus fuit, sive bonum, sive malum.* Nec huic aphorismo assensum negasset Pelagius, nisi forte senserit quod ad 9 regulam dicemus.

VIII. *Scimus etiam parvulos, secundum ea quæ per corpus gesserunt, recepturos vel bonum, vel malum.* Atqui nihil per corpus gesserunt, nam gerere quidquam sine rationis usu non possunt. Audi tamen Augustinum: *Gesserunt autem non per seipsos, sed per eos quibus pro illis respondentibus, et renuntiare diabolo dicuntur et credere in Deum.* In formula quidem baptismi dicebat susceptor *credo, abrenuntio*, sed ea formula, ut diximus ad epist. 98, in usum duntaxat adultorum prima concinnata fuerat, deinde infantibus incommode aptata; neque ex ea ullum consecrarium deduci poterat, præsertim quod magnis esset difficultatibus obnoxium. *Unde, inquit in sequentibus Augustinus, et in numero fidelium computantur, pertinentes ad sententiam Domini dicentis: Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit.* At in hisce verbis loquitur Christus de adultis tantum, qui ei credere possunt, ut iis solis prædicatur Evangelium. Adhuc tamen Aristoteles Pænus, ut eum quidam ejus adversariorum vocabat: *Propter quod et illis qui hoc sacramentum non accipiunt, contingit quod sequitur: qui autem non crediderit condemnabitur.* Atqui loquitur Christus de iis qui prædicato sibi Evangelio non crediderant, non de infantibus, quibus non prædicatur. Qui tales interpretationes Scripturæ concoquere potuit, quid in ea non potuit invenire?

IX. *Scimus felices esse mortuos qui in Domino moriuntur, nec ad eos pertinere quidquid acturi fuerant, si tempore diuturniore vixissent.* Commentum fuit Pelagianorum, qui, ut alii, putabant pueros non posse gloriam cælestem consequi sine baptismo, ut redderent rationem cur alii quidem infantes morerentur sine baptismo, alii vero baptizarentur antequam intererent. Prioris nempe præviderat Deus fore malos, si viverent; posteriores contra fore bonos, si diuturni

norem vitam haberent. Quod absurdum est commentum.

X. *Scimus eos qui corde proprio credunt in Dominum, sua id facere voluntate ac libero arbitrio.* Concedebat Pelagius, sed hoc negari ab Augustino contende-
bat; quia Augustini ineluctabilis afflatus evertit libertatem; quæ nulla est, nisi id possis omittere quod facis; hoc est, vocationi divinæ ita obsequaris, ut eam possis negligere.

XI. *Scimus pro eis, qui nolunt credere nos qui jam credimus recta fide agere cum Dominum oramus ut velint.* Nec hoc non orabat Pelagius, sed non petebat a Deo ut ineluctabiliter voluntates hominum flecteret, sed tantum ut faceret, quæ diximus ad § 2, a Deo fieri ut cor hominum molliatur; ostendebatque iis precibus amorem quo proximum prosequatur, dum optabat eum divinæ voci morigerum se præbere.

XII. *Scimus pro eis, qui ex illis crediderunt, tanquam de beneficiis, recte atque veraciter et debere nos Deo agere gratias et solere.* Sic etiam faciebant Pelagiani omnes, aut facere certe debebant; nam nihil habebant credentes, ex eorum sententia, quod a Deo non accepissent; nec si Deus Evangelium ad homines non

misisset, multaque Evangelio addisset credendi incitamenta, quisquam ei credidisset. Quis divitiarum amans non gratias ageret homini qui eum divitiis cumulasset, quamvis ut eas acciperet minime coegisset? Quis non grato animo sit erga eum qui recta in re magni momenti consilia præbuit, quamvis irrita fuissent, nisi fides eis habita esset? Quis fidem suam, aut alienam animo reputans, summaque Dei quæ eam consequuntur beneficia, Deo gratias ob ea et fidem, cuius potissimus auctor est Deus, non habeat? Sed hæc grati animi testificatio non debet esse ejusmodi, ut dum Deo pro fide credentium grates rependimus; ita de eo sentiamus, quasi non minus causa sit incredulitatis contumacium quam fidei credentium; aut ea dicamus, ex quibus necessario sequitur eos justo a Deo plecti non posse; quod faciunt qui dicunt peccato Adami factos peccatores, antequam essent in rerum natura, talesque nasci, aut necessarium quidpiam ad fidem incredulis defuisse. Sed hæc obiter, nam de hisce controversiis copiose scripserunt viri doctissimi, præsertim in Belgio Fœderato, ubi magno animorum ætu olim agitatae sunt.

IN TOMUM TERTIUM.

DESIDERIUS ERASMUS AD LECTOREM.

In hunc tertium et quartum sequentem tomos digestimus τὰ διδασκικά, hoc est, quæ nec sunt epistolæ, nec ad populum dicta, nec adversus hæreticos pugnantis, sed lectori erudiendo scripta. Nota censuris additis indicavimus, ne quis erret insciens.

ANIMADVERSIONES

IN LIBROS DE DOCTRINA CHRISTIANA.

PROLOGO. § 1. *Hæc tradere institui volentibus et vacentibus discere, si Deus ac Dominus noster ea quæ de hac re cogitanti solet suggerere etiam scribenti mihi non denegat.* Quamvis bonas omnes cogitationes ad Deum, quasi ad honorum omnium primam causam, referre debeamus, non ita tamen loquendum, quasi Deus nos afflaret, et quidquid bonum esse credimus veluti dictaret. Primum enim falli sæpe possumus, ut verum esse putemus quod non est, quod frequenter Augustino contingit; ac proinde cavendum ne nostros errores Deo tribuamus. Deinde quæcunque vere dicimus non sunt propterea a Deo suggesta, cum ea institutioni lectionique plerumque, Deo nequaquam interveniente, debeamus. Denique si alius, qui pari jure gaudet, sibi cogitationes suas a Deo suggeri dicat, et contraria proferat, quis in concordiam rediget afflatos hosce homines? Se invicem infamabunt quasi pseudoprophetas, et internecino bello persequentur, dum homines minus religiosi ipsam religionem ridebunt, quam animadvertent cum somniis misceri. Sunt et alia incommoda quæ hinc nasci queant, quorum miror in mentem Augustino non venisse. Profecto

hodie nemo est inter eruditos qui veit sub nomine sub
C edi, quæ suggestiones divinæ ab auctore putabuntur.

Libro I. Cap. 30, § 31. *Sed utrum ad duo illa præcepta (de amando Deo et proximo) etiam dilectio pertineat angelorum non irrationabiliter queri potest.* Qui non oscitanter legerunt Scripturam, nomine proximi tantum aut ejusdem gentis, vel familiæ hominem, aut ejusdem naturæ humanæ participem significari norunt. Nec Deus nos jussit amare angelos, quibuscum non versamur, et quos etiam nemo odio habere potest.

Cap. 36, § 41. De interprete Scripturæ qui veram quidem sententiam quærit in Scriptura, sed alieno loco: *Corrigendus est tamen, inquit, et quam sit utilis viam non deserere demonstrandum est, ne consuetudine deviandi, etiam in transversum aut perversum irascatur,* etc. Hæc sunt conferenda cum iis quæ diximus ad Confessionum lib. XII, cap. 17, ubi Deus contraria Augustino, si de se creditur ipsi, suggerebat; nam quæ illic habet sibi a Deo suggesta ab initio libri inquit. Sed secunda suggestio prioris multo melior.

Cap. 39, § 43. *Homo itaque fide, spe et caritate subnixus, eaque inconcussa retinens, non indiget Scriptura, nisi ad alios instruendos. Itaque multi per hæc tria in solitudine sine codicibus vivunt.* Nemo tam est peritus Scripturæ quin indigeat codicibus, quos consulat et legat subinde. Quod si quis litteras nesciat, ibi potius debet vivere ubi leguntur quam in solitudine. Si quis sciat, protervia est et negligentia non ignoscenda, si codices sibi non comparet. Hæc merum entusiasmum redolent.

LIBRO II, cap. 8, § 12. *In canonicis autem Scripturis Ecclesiarum catholicarum quam plurimum auctori-
atem sequuntur, inter quas sane illæ sunt, quæ aposto-
licas sedes habere et epistolas accipere meruerunt.*] Apostolicæ sedes sunt eæ in quibus ipsi apostoli
episcopos constituerunt, quæ cum essent omnium
antiquissimæ, debebant primæ omnium apostolica
scripta esse nactæ. Mirum est Augustinum hic nihil
habere de eorum sententia qui, ad Vetus Testamen-
tum quod attinet, nullos alios agnoscebant libros cano-
nicos præter eos qui Hebraice conscripti fuerant,
quam ex Hieronymi scriptis cognoscere potuit.

Ibid., § 13. *Illi duo libri, unus qui Sapientia et
alius qui Ecclesiasticus inscribitur, de quadam similitu-
dine Salomonis esse dicuntur; num Jesus Sirach eos
conscripsisse constantissime perhibetur, qui tamen quoniam
in auctoritatem recipi meruerunt, inter prophe-
ticos numerandi sunt.*] Retractationum lib. II, cap. 4,
ait se postea didicisse non ita constare, ut putaverat,
et probabilius esse Sirachidem libri Sapientiæ non
esse auctorem. Mirum est episcopum tanti nominis
rem tantillam ignorasse aliquandiu, quam a catechu-
menis disci oportuisset. Nunquam studisse eum lege-
rat librum, cum hæc scriberet: nam auctor libri se
non ait Jesum esse illum Sirach, sed regem Israelis,
cap. IX, 7, 8. Quod cum ita sit, non capio qui inter
propheticos libros censi potest ovusculum cujus
auctor præ se fert se regem fuisse, cum minime
fuerit.

Cap. 11, § 16. *Latinæ quidem linguæ homines quos
non instruendos suscepimus, duabus aliis ad Scriptura-
rum divinarum cognitionem opus habent, Hebræa scilicet,
et Græca, ut ad exemplaria præcedentia recurratur
si quam dubitationem attulerit Latinorum inter-
pretum infinita varietas.*] Non miror Augustinum lin-
guæ Græcæ studium commendare, nam et alibi hoc
facit; sed Hebræam addi Latinæ vehementer miror.
Certe non tantum epist. 21, quæ censetur scripta
circa annum 395, sed et epist. 71, scripta anno 403,
Augustinus plane improbat studium vertendi Hebraica
Latine, acquiescitque in accurata versione translationis
LXX interpretum. Similiter et infra hujus libri cap.
14 loquitur, et opere de Civitate Dei lib. XVIII, cap.
43, divinitus afflatus fuisse putat eosdem interpretes,
ideoque Hieronymo præferendos, quamvis Judæi Hiero-
nymianam versionem Septuagintavirali præfer-
rent. Sed et hoc mirum est ab Augustino hic com-
mendari studium linguæ Hebraicæ, nec tamen ipsum
aut quemquam alium, iis sæculis, quidquam aggres-
sum esse facere, ut viam aperiret iis qui id studium
ingredi voluissent. Attamen et postea lib. IV, cap. 7,
aliquid iterum de Hieronymi labore habet. Sane, ut
quod suspicor dicam, vereor ne quid hic sit interpola-
tam aliena manu, postquam Hieronymiana versio
auctoritatem in Occidente consecuta fuerat. Sin mi-
nus, ad academicam ingenium Augustini, sibi non
satis constans, hæc erunt referenda.

Ibid. *Qui Scripturas ex Hebræa lingua in Græcum
verterunt numerari possunt, Latini autem interpretes*

*nullo modo. Ut enim cuique, primis fidei temporibus,
in manus venit codex Græcus, et aliquantulum facultatis
sibi utriusque linguæ habere videbatur, ausus est
interpretari.*] Fateor ex collatione variarum illarum
interpretationum aliquid lucis oriri, ut postea ostendit
Augustinus; sed ex lectione unius codicis Græci
emendationis multo major fructus capi potuit quam
ex collatione viginti imperitorum interpretum. Ita-
que optandum fuisset Occidentales Ecclesias, pro
tot sumptibus quos faciebant in indoctos et otiosos,
aut vili labore occupatos monachos, publico sumptu
et consilio adolescentes misisse in Græciam, aut
Græcos magistros ex Oriente vocasse, ut plures
Græcam linguam intelligerent, aliisque facerent præ-
ferrent. Omnes vero Christianos par fuisset condu-
cere Hebræos, a quibus lingua Hebræa doceretur,
eaque omnia facere quæ avorum nostrorum memoria
in Europa facta sunt, ad linguæ illius cognitionem
in usum Christianorum revocandam. Nam quod se-
rius factum est, id prius fieri potuit, et facilius
etiam, nisi laborem fugissent homines illius ævi.

Cap. 16, § 25. *Ut ostendat necessariam esse arith-
meticam ad intelligendam Scripturam, memorat
Joan. unum quadraginta dierum Mosis, Eliæ et Christi;
tum addit: Cujus actionis figuratus quidam nodus,
nisi hujus numeri cognitione et consideratione non sol-
vitur. Habet enim denarium quater tanquam cognitio-
nem rerum in textum temporibus, etc.* Quæ, cum bona
Augustini venia, nugæ sunt Pythagoricæ ac Platonice,
a quibus in re tam gravi abstinere multo satius
fuit. Sed nescio quomodo eo tempore ostentandi in
ejusmodi rebus ingenii ita invaluerat consuetudo, ut
cum plusu talia adderentur quæ sunt risu digna.
Quis ferat hodie sibi dici hydriarum quinque, quæ
Canæ erant, Joan. II, mensura quæ fuit circiter trium
metretarum, significatam S. Trinitatem, quemadmo-
dum facit Augustinus, ad eum Joannis locum? O fel-
lices homines, qui tantam eruditionis famam tam
facile sibi pepererunt! Sed et o stulti! qui talibus
olim plaudebant, aut etiamnum serio favent!

Cap. 17, § 27, de novem Musas esse dicentibus:
*Refellit eos Varro, quo nescio utrum apud eos quis-
quam talium rerum doctior aut curiosior esse possit.
Dicit enim civitatem nescio quam, non enim nomen re-
colo, locasse apud tres artifices terna simulacra Musarum
quod in templo Apollinis donum poneret, ut quis-
quis artificum pulchriora formasset, ab illo potissimum
electa emeret. Itaque contigisse ut opera sua quoque
illi artifices æque pulchra explicarent, et placuisse civi-
tati omnes novem, atque omnes esse emptas, ut in Apol-
linis templo dedicarentur, quibus postea dicit Nesto-
dum poetam imposuisse vocabula, etc.*] Si quod de
numeris dixit Augustinus ad interpretationem Scri-
pturæ, admitti ab ethnicis oportuit, non video quo
jure ethnicis non liceret dicere fictam hoc a Var-
rone vel ab alio, cum præsertim sermo sit de tem-
poribus antiquissimis, quibus aut nullæ, aut raræ
conscribebantur historiæ; tum etiam de numero no-
venario Musarum Pythagorice philosophari. Quidni

eis licuerit dicere tribus musis designari tres musicas tonos, gravem, medium, et acutum; et ter ternas dictas, quod essent tres chori, pro tribus illis tonis? At hæc, inquires, pro arbitrio comminiseris. Non diffiteor, sed an non etiam theologicam arithmeticam mysteria pro arbitrio fingeant? Itaque non est committendum, ut veritatem illustrare videamur, eadem fingendi licentia qua et fabulas interpretari licuerit.

Cap. 20, § 31. *Illud eleganter dictum est Catonis, qui cum esset consultus a quodam qui sibi a soricibus erosas caligas diceret, respondit non esse illud monstrum, sed vere monstrum habendum fuisse, si sorices a caligis roderentur.*] Ingeniose. Simile est Menandri illud e Superstitioso, quod habet Grotius in Excerptis pag. 714 :

A. Ἄραθ' ἔγινονό μοι, ὃ πολυτίμητοι θεοί, Ἰουδοῦμαιος γὰρ, δεξιᾶς τῆς ἡραδοῦς τὸν ἡμᾶντα διέφθη'. B. Εἰκότως γ', ὃ Κλαύδιε, Σαρπὶς γὰρ ἔν, οὐ δὲ σαρμαρόλοτος οὐ θίωον Κεῖνὸς κρινεῖται.

Hoc est, interprete viro summo :

A. Bene hoc mihi proveniat, o sancti Dei, Quod inter caleandam dextri calcæi Vinculum disruptum est. B. Merito evenit, Clinie, Namque erat id detritum et tu præparcus nimis, Qui non novum emeris.

Cap. 22, § 36. *Omnes igitur artes hujusmodi vel nugatoriarum, vel noxiarum superstitionis ex quadam pestifera societate hominum et dæmonum, quasi pacta quædam infidelis et dolosæ amicitiarum constituta, penitus sunt repudianda et fugienda.*] Verissime, sed inutile tamen non est theoretice nosci quæ de artibus illis ab ethnicis dici et credi solebant, ut loca Scripturæ ad eas spectantia explicare possimus; quod feliciter doctissimi viri, postremis hisce sæculis, aggressi sunt. Multa per se inania propter eas allusiones sunt obiter cognoscenda.

LIBRO III, cap. 2, § 3. *Ille hæretica distinctio: In principio erat Verbum et Verbum erat apud Deum, et Deus erat; ut alius sensus sit: Verbum hoc erat in principio apud Deum; non vult Verbum Deum confiteri.*] Ex hoc loco et cæteris quæ de hac re habentur distinctiones nullas ascriptas fuisse liquet in codicibus tempore Augustini. Qua de re vide quæ scripsit Joan. Clericus in Arte Critica, part. 3, sect. 1, cap. 10.

Cap. 3, § 9. *In principio cavendum est ne figuratam locutionem ad litteram accipias; et ad hoc pertinet quod ait Apostolus: Littera occidit, spiritus autem vivificat; cum enim figurate dictum sic accipitur, tanquam proprie dictum sit, carnaliter sapitur.*] Hoc Pauli loco II Cor. III, 6, abutuntur omnes allegoristarum, quo nihil simile significatur. Hoc enim vult Apostolus: legem Mosaicam occidere, Evangelium vero vitam dare. Nam γράμμα σαρπη vocat legem, πνεῦμα vero Evangelium; quia, ut opinor, lex quidem mera est littera quæ non indicat per se animum legislatoris; Evangelium vero animum ipsum Dei, cum legem ferret, aperit. Vide notata hac de re a

A Joanne Clerico, in additamentis Hear. Hammondii ad Novum Testamentum.

Cap. 10, § 14. *Quidquid in sermone amno neque ad morum honestatem, neque ad fidei veritatem proprie referri potest, figuratum esse cognoscas.*] Nimis generalibus verbis concepta hæc est regula, ideoque Augustinus eam postea de præceptis partim interpretatur; sed ne sic quidem satis commoda est. Præceptum enim Dei Abrahamo datum de occidendo filio non erat figuratum, nec eo secius contra honestatem morum erat. Præceptum etiam Osee prophete datum de ducenda meretrice, figuratum non fuit, in se spectatum, et tamen indecorum fuit. Nollem regulas dari de sermone figurato; res enim ipsa et animus loquentis quid proprium sit, quid figuratum, B satis ostendit. Deinde Augustinus figuratam actionem miscet cum typica narratione, quæ toto cælo differunt.

Cap. 12, § 18. *Quæ autem quasi flagitiosa imperiis videntur, sive tantum dicta, sive etiam facta sunt, vel ex Dei persona, vel ex hominum quorum nobis sanctitas commendatur, tota figurata sunt.*] Ad Deum quod attinet, cujus perfecta ac immutabilis est sanctitas, certissima hæc est regula; sed quæcumque fecerunt sancti viri sub Vetere Testamento minus recta, non sunt propterea typica aut figurata. Exempli causa, polygamia, de qua § 20 et 27 nihil labuit typicum neque figuratum, neque fuit laudabilis, sed tolerata eo ævo, ut et postea inter Judæos, quemadmodum et divortium. Sed laudes ac vituperationes intelligendæ semper sunt, pro temporibus et hominibus. Quod habet Augustinus de temperante usu plurium uxorum, paucis, ut opinor, persuasit.

Cap. 16, § 24. *Si præceptiva locutio est aut flagitium, aut facinus vetans, aut utilitatem, aut beneficentiam jubens, non est figurata. Si autem flagitium aut facinus videtur jubere, aut utilitatem, aut beneficentiam vetare, figurata est.* Nisi manducaveritis, inquit, carnem Filii hominis et sanguinem biberitis, non habebitis vitam in vobis. *Facinus vel flagitium videtur jubere, figura est ergo præcipiens passioni Dominicæ communicandum et suaviter atque utiliter recondendum in memoria, quod pro nobis caro ejus crucifixa et vulnerata sit.*] Non male verba Christi interpretatur, quæ alibi tamen de eucharistia sumenda perperam censet. At ipsa regula sat accurata non est, ut antea ostendimus. Accipiamus tamen quod rectum est, et hinc intelligamus qui Augustinus participes nos posse fieri crederet corporis Christi.

Cap. 21, § 31. Narrata similitudine qua Nathan ex ore Davidis expressit damnationem adulterii quod commiserat, ita loquitur: *Ex quo intelligitur quanta temperantia multas mulieres habuerit, quando de una in qua excessit modum, a seipso puniri coactus est.* Consectarium hoc male ductum esse nemo non videt, neque enim plectitur David quod cum una lætemperantius concubisset, sed quod esset alii nupta, et cum ea mœchatus esset. Quod in similitudine Nathanis mentio fit unius oris, id dicitur κατ' ἀνάγκην

ad multas Davidis uxores; qui tamen multis illis non contentus infelici Uriæ unam quam habebat eripuerat, qua circumstantia lugetur flagitii gravitas. Unde, contra quam fecit Augustinus, colligas Davidem libidinosum hominem fuisse, qui cum tot haberet uxores domi, tam facile alienæ amore exarsit.

Libro IV, cap. 7, § 15. *Videtur enim ubi ait (Paulus, II Cor. XI, 6): Etsi imperitus sermone, sed non scientia, quasi concedendo obtreptatoribus sit locutus, non, tanquam id verum agnosceret, confitendo.* Atqui res ipsa clamat verum esse. Vide additamenta Joan. Clerici ad Adnotationes Hammondi. Nec propterea minoris divinus Apostolus faciendus est; quem non veneramus quasi eloquentem virum, sed ut apostolum Christi munere suo summa fide ac fortitudine defunctum.

Ibid. Postquam dixit se Amosi loca prolaturum, subdit: non autem secundum Septuaginta interpretes, qui ETIAM IPSI divino Spiritu interpretati, ad hoc aliter videntur nonnulla dixisse, ut ad spiritalem sensum scrutandum admoneretur lectoris intentio, etc. Sed sicut ex Hebræo in Latinum e'oznium prebytero Hieronymo utriusque Linguae perito interpretante translata sunt.] Suspecta mihi sunt verba, etiam ipsi divino Spiritu interpretati; quis enim alius Interpres eo ævo divino Spiritu actus credebatur? De Hieronymo hoc postremis tantum hisce sæculis jactatum. Fortasse tamen non tam respicit alium interpretem quam scriptores ipsos sacros; adeo ut voluerit Augustinus non tantum sacros scriptores, sed etiam interpretes ipsos Græcos a Spiritu sancto afflatos fuisse.

Cap. 24, § 53. De Cæsareensibus dicenti Augustino acclamantibus: *Non tamen egisse aliquid me putavi, cum eos audirem acclamantes, sed cum eos fletus viderem. Acclamationibus quippe se doceri et delectari, fletu autem lacrymis indicabant.* Sæpe ejusmodi acclamationum in ecclesiasticis monumentis mentio fit; quæ quam afficerent sacros oratores nescio, sed indecoras fuisse scio, et aptas ad eos mirum in modum inflandos. Plebs frequentius nugis applaudit, si sint grata voce et decora actione pronuntiata, quam bonis ratiocinationibus; et cum plausum ferunt ineptiæ, meliori orationi negatum, hinc fit ut negligantur quæ plebi minus placent, colantur vero quæ sunt rectæ rationi contraria. Ex foro et theatro talia in Ecclesiam transferri non oportuit.

ANIMADVERSIONES

IN LIBRUM IMPERFECTUM DE GENESI AD LITTERAM.

Cap. 1, § 3. *Esse autem omnia quæ fecit Deus bona valde; mala verò non esse naturalia, sed omne quod dicitur malum, aut peccatum esse, aut pœnam peccati. Nec esse peccatum, nisi prævum liberæ voluntatis assensum, cum inclinamur ad ea quæ justitia vetat, et unde liberum est abstinere.* Hæc verissima est et peccati et libertatis definitio, quæ ab omnibus probabatur, et semper probata fuisset, nisi incidissent controversiæ Pelagianæ; quæ Augustinum a notio-

nibus, quas *κονάς ἐνοίας* non male vocaris, cum sint totius humani generis, avocarunt. Cæterum hujus operis malum non erat consilium, nulla enim recta interpretatio est quæ non sit *ad litteram*, ex qua postea et moralia et theologica deducuntur consecutaria. Sed eo ævo propemodum ignotæ erant litterales seu grammaticæ interpretationes; nec Augustinus eo tempore, nec postea, necessariis eam in rem instructas præsiidiis fuit.

Cap. 4, § 17. *Potest autem et aliter intelligi, ut spiritum Dei vitalem creaturam, qua universus iste visibilis mundus atque omnia corporea continentur et moventur intelligamus; cui Deus omnipotens tribuit vim quamdam sibi serviendi, ad operandum in iis quæ gignuntur.* Hæc fuit sententia Theophili Antiocheni, qui libro II ad Autolycum, sic loquitur: Πνεῦμα δὲ τὸ ἐπιφερόμενον ἐπὶ τοῦ ὕδατος ὁ ἔδωκεν ὁ Θεὸς ζωογόνησιν τῇ κτίσει καθάπερ ἀνθρώπων ψυχὴν, τῷ λεπτῷ τὸ λεπτὸν συγκρίσας· τὸ γὰρ πνεῦμα λεπτὸν καὶ τὸ ὕδωρ λεπτόν. ὅπως τὸ μὲν πνεῦμα τρέφῃ τὸ ὕδωρ, τὸ δὲ ὕδωρ σὺν τῷ πνεύματι τρέφῃ τὴν κτίσιν διακινούμενον πανταχόσε: *At spiritum qui ferebatur super aquas largitus Deus creaturæ, ut ejus opera possit producere viventia, non secus ac homini animam attribuit, tenue tenui commiscens (nam spiritus sua natura tenuis est, itidem et aqua); ut spiritus nutriat aquam, et aqua addita spiritui nutriat creaturam universam, omnia permeans.*

Cap. 6, § 26. *Omne quippe vocabulum ad distinctionem valet. Unde etiam nomen, quod rem notet, appellatum est, quasi notamen.* Imo a nosco fit nomen, quod ope nominis res noscantur. Vide hac de re Ger. Joannis Vossii Etymologicon.

ANIMADVERSIONES

IN LIBROS XII DE GENESI AD LITTERAM.

Libro I. Cap. 10, § 21. *In libro qui appellatur Ecclesiastes, ita scriptum est: Et oritur sol et occidit sol, et in locum suum ducitur, hoc est, in eum locum unde ortus est. Sequitur enim et dicit: Ipse Oriens illud vadit ad Austrum et crevit ad Aquilonem. Australis ergo pars eum habet solem, nobis dies est; cum autem ad Aquilonis partem circumiens pervenit, nobis nox est.* Versus quidem 5 cap. I Ecclesiastæ de sole agit, sed cap. VI videtur de vento tantum intelligendus, ut docebant accuratiores interpretes. Verum hoc non agimus, neque enim commentarium scribimus in loca ab Augustino minus bene explicata. Antè omnia, animadvertendum hic rēndum esse in voce *illud*, et legendum *illuc*, sic enim hunc locum ex versione antiqua profert Hieronymus: *et oritur ipse ibi. Vadit ad Austrum*, etc. In editione Erasmi est *illuc*, quod ad veram lectionem propius accedit. Deinde quærendum esset a quo astronomo Augustinus didicisset, cum *Australis pars habet solem, nobis diem esse; cum autem ad Aquilonis partem circumiens pervenit, nobis noctem esse?* Crediderim eum audisse a quopiam cum australis pars, hoc est, australia signa, percurruntur a sole, nobis hiemem esse: dum vero aquilonaria signa peragrata, astata; sed cum astro-

nomis prorsus imperitus esset, diem et noctem A ætati atque hiemi, vacillante memoria, substituisse. Multo melius Hieronymus, ad vers. 6, si modo in eo de sole sermo sit: *Hinc possumus, inquit, æstimare hiemis tempore solem ad meridianam plagam currere, et per ætatem septentrioni esse vicinum.*

LIBRO II, cap. 5, § 9. Postquam dixit Saturni stel- lam frigidam ab astrologis haberi, sic contra ratiocinatur: *Quæritur itaque ab eis unde illa stella sit frigida, quæ tanto ardentior esse deberet, quanto sublimiore cælo rapitur. Nam procul dubio cum rotunda moles circulari motu agitur, interiora ejus tardius eunt, exteriora celerius, ut majora spatia cum brevioribus ad eandem gyros pariter occurrant; quæ autem celerius, utique ferventius.]* Illic cernere liceat, quid sit ratiocinari de re quam parum compertam habeas. Astrologi, quos confutat Augustinus, ex absurdis opinionibus consecrarium casu verum deduxerunt; Hippo- nensis vero episcopus recta ratiocinatione verum oppugnat. Nimirum, micabant utrique in tenebris; nec tamen minus confidenter sua commenta proferunt. Astrologi, quia Saturnus describitur a poetis, quasi senex et quidem exactus, ideo ejus stellam frigidam esse absurde dictitabant. Vide Servium ad hunc Virgilii versum, qui est 336 l. lib. Georgicon:

Frigida Saturni sese quo stella receptet.

Attamen ex veris astronomorum recentiorum dogmatibus frigidus dici potest planeta qui Saturnus vocatur, quia est a sole, unde omnis mundi hujus nostri calor, remotissimus. Contra Augustini ratiocinatio vera quidem est, sed male aptata, quia statuit Saturnum, cum cæteris omnibus sideribus, intra viginti quatuor horas rapi circa terram; quod falsum esse jam norunt omnes. Proinde, inquit illa, memorata stella magis debuit calida esse quam frigida; quamvis enim suo motu, quoniam grande spatium est, triginta annis totum ambitum permeet, tamen cæli motu in contrarium rotata velocius, quod quotidie necesse est patiatur (quoniam, sicut dicunt, cæli singulæ conversiones dies singulos explicant), calorem majorem debuit cælo concitatore concipere. Hæc habuit a vulgari illius ævi astronomia, sed ei astronomiæ alium errorem ex loco Geneseos perperam intellecto, poeticisque figmentis temere conjuncto addidit, in sequentibus: *Nimirum, ergo eam frigidam facit aquarum super cælum constitutarum vicinitas; quam nolunt credere qui hæc quæ breviter dixi, de motu cæli et siderum disputant.* Merito nolebant, quia rationi erat contraria, cum qua pugnare non potest Scriptura, ut ipse Augustinus alibi docet.

Ibid. *His quidam nostri conjecturis agunt adversus eos qui nolunt aquas super cælum credere, et volunt eam stellam esse frigidam, quæ juxta summum cælum circum, ut ex hoc cogantur aquarum naturam, non jam illic vaporali tenuitate, sed glaciali soliditate pendere.* Vanæ illæ erant conjecturæ hominum indoctorum Scripturam cum poetica astronomia temere in concordiam redigere conantium, cum locus Geneseos de

aquis supra cælum intelligendus sit de nobis inferiori aeri imminetibus, ut recte dudum conjecit quidam (neque enim aliter designatur) cujus meminit Augustinus supra cap. 4, et quem bene monentem sequi satius erat, quam aquas ubi nullæ sunt somnariare. Sic enim tandem claudit hanc disputationem: *Quoquomodo autem et qualelibet aquæ ibi sint, esse eas ibi minime dubitemus; major est quippe Scripturæ hujus auctoritas, quam omnis humani ingenii capacitas.* Verè dixit Scripturam esse potius credendum quam conjecturis, sed ante omnia intelligenda probe est Scriptura, ne commentitium sensum, hoc est omnia posita, pro vera ejus sententia credenda obrudamus, ut fecit hic Hippo- nensis episcopus. Vide præter Geneseos interpretes Dionys. Petavium Dogmatum theologico- rum tom. III, de Opificio sex dierum lib. 1, cap. 11.

Cap. 6, § 10. *Personam Patris declaratam esse dicunt, in eo quod scriptum est: Et dixit Deus, fiat firmamentum, etc., ac deinde ut intelligatur Filius fecisse quod a Patre dictum est ut feret, arbitrantur esse subnexum: et fecit Deus firmamentum.]* Hæc ἀπτολογία, et alia ejusmodi quæ habet hic Augustinus, vitantur prava versione Latini interpretis. Nam in Hebraico textu cum sit יְיָ, *si*, verterunt Græci γενήτω, quod non est *fiat*, sed *sit*; ita ut imperium hoc Dei non respiciat ad aliam causam quæ faciat quod jubet, sed significet Deum sola voluntate sua fecisse ut res sint.

LIBRO III, cap. 1, § 1. *Dicuntur autem cæli pluraliter, in una eademque re, quæ dicitur unum cælum.]* Hebraice quidem semper שָׁמַיִם, Schamajim, est pluralis numeri, quamvis sæpe sensu singulari sumatur; sed Græci interpretes nunc οὐρανὸν, more Græco, nunc οὐρανούς Hebraice dixerunt, imitatoresque habuerunt Latinos, licet nescirent cur numeri in hæc voce mutarentur.

Cap. 21, § 33. *Quomodo autem homo immortalis factus sit et acceperit semem cum aliis animalibus, herbam rabuli ferentem semen, et lignum fructiferum, et herbam viridem, difficile est dicere.]* At hinc, ut et ex sequentibus, facile est intellectu hominis corpus sua natura mortale creatum; sed nihil vetabat Deum, si homo nunquam peccasset, immortale id præstare, extraordinaria ope. Quia vero peccavit, Deus id suæ naturæ conficiendam reliquit, qua ratione mors facta est merces peccati. Hoc ipsum perspicue docet Augustinus infra lib. vi, cap. 25, § 56.

LIBRO IV, § 2. *Invenimus ergo senarium numerum primum esse perfectum, ea ratione quod suis partibus compleatur; hoc est, his tribus constat.]* Quicumque alius numerus a Deo lectus fuisset, in eo necessarias perfectiones omnes invenisset Augustinus. Talia erant Platonismi commenta, a quibus alienum non fuisse Augustinum miror, vel propter hoc quod nihil haberent fixum ac certum.

Cap. 35, § 56. *Dies ergo ille, quem Deus primitus fecit, si spiritatis rationalisque creatura est, id est, angelorum supercælestium atque virtutum, præsentatus est omnibus operibus Dei, hoc ordine præsentatus est quæ ordine scientiæ, qua et in Verbo Dei facienda præno-*

sceret, et in creatura facta cognosceret, non per inter-
vallorum temporalium moras, sed prius et posterius
habens in connexione creaturarum, in efficacia vero
Creatoris omnia simul. Sic enim facit quæ futura essent,
ut non temporaliter faceret temporalia, sed ab eo facta
currerent tempora.] Hæc omnia, quibus summam
profert quod particulatim in hoc libro docuit, quis
non miretur vocari interpretationes ad litteram? Quis
non obstupescat cum cogitat serio esse dicta? Quibus
hæc somnia febricitantis ærimia videbantur, eos
oportet fuisse aut valde hebetes, aut valde affectu
obcæcatos. Quis interpres hodie talia scribere vellet?

Ibid. Ac per hoc isti dies se; tem, quos lux corporis
cælestis circumdando explicat atque replicat, secundum
quandam umbram significationis admonent nos querere
illos dies in quibus lux creata spiritalis omnibus operibus
Dei, per scenariam numeri perfectionem presentari po-
tuerit, atque inde septimam requiem Dei mane habere et
vesperam non habere, etc.] Placere hæc potuerunt iis
qui Platonis aut Pythagoræ mysticam arithmetica
magni faciebant; sed qui eam irridebant, sine dubio
hæc omnia etiam exhibebant, et quidem merito; ut
jam liquet vel ex interpretum recentiorum con-ensu,
quibus alia omnia placuerunt. Ignoscere hisce com-
mentis possumus, sed mirari eos qui tam sæpe indul-
gentia nostra indigent, non possumus.

LIBRO V, cap. 14, § 32. Nec prætermittendum est,
quod emendatioribus codicibus habent (Joan. 1, 3 et 4):
quod factum est in illo vita erat; ut sic intelligatur vita
erat, quomodo: In principio erat Verbum, et Verbum
erat apud Deum et Deus erat Verbum. Quod ergo
factum est, jam vita erat in illo, et vita non qualis-
cunque, etc.] Emendatiores illi codices sine dubio
vitiosa interpunctione laborabant, ut editiones omnes
hodiernæ et res ipsa ostendunt.

LIBRO VI, cap. 24 et seq., § 36. Non ait Aposto-
lus, corpus quidem mortale propter peccatum; sed cor-
pus mortuum propter peccatum. Illud quippe ante pec-
catum et mortale secundum aliam, et immortale secun-
dum aliam causam dici poterat; id est, mortale, quia
poterat mori, etc.] Nondum hac de re cogitasse vide-
tur Augustinus, cum scriberet libri III, cap. 21, ut
indicavimus obiter ad eum locum.

LIBRO VII, cap. 2, § 3. Sacrilega opinio est eam et
Deum credere unius esse substantiæ.] Loquitur de
opinione Manichæorum qui volebant animum huma-
num esse quoddam, sive consubstantialem Deo. Vide
librum de Hæresibus cap. 46.

Cap. 22, § 32. Quærendum est quomodo possit intel-
ligi quod causalis ejus (animæ) ratio fuisse dicebatur
in primis sex dierum operibus Dei, quomodo fecit Deus
hominem ad imaginem suam, quod nisi secundum ani-
mam non recte intelligitur.] Sequitur Augustinus sty-
lum philosophorum, qui omnibus seminalem rationem
σπέρματικὸν λόγον fuisse docebant, quibus vōtibus
videatur intellexisse veluti principium quoddam, ex
quo materiæ primæ mistiones omnes conflatae sunt.
Vide Justum Lipsium in Physiol. Stoicorum lib. II,
dissert. 8. Iidem philosophi alique dixisse etiam vi-

dentur αἰτιατικὸν λόγον, causalem rationem, qua locu-
tione sæpe utitur in hisce libris Augustinus.

Ibid. Verendum est autem, ne cum dicimus, non
ipsas tunc naturas atque substantias quæ futuræ fuerant,
Deum creasse, dum crenret omnia simul, putemur ina-
nia quædam dicere.] Deum omnia simul creasse jam
nemo credit, sed multi credunt Deum materiam cor-
porum ante omnia creasse, ex Gen. I, 1, nec absurda
ea potest haberi sententia. At causalem rationem aut
corporis, aut mentis qui dicunt, illi inaniam dicunt, nec
contrarium in sequentibus ostendit Augustinus. Miras
ratiocinationes quas postea assert non confutabo,
neque nimis timendum est ne quis iis assensum præ-
beat. Augustinus, assuetus Platonicis argutiis plura
sæpe scribit quam quæ intelligit, consequentiasque
passim admittit quasi bonas; quæ si negentur, statim
corruunt omnes enim ratiocinationes neque ullo modo
probari possunt.

Ibid. Et corporis quidem humani, etiam si fuit aliqua
occulta ratio qua futurum erat ut formaretur, erat et
materies de qua formaretur, id est terra, in qua videri
poterat illa ratio, veluti in semine latuisse.] Docebant
Stoici, ut habet Laertius lib. VII, § 136, principio
Deum, cum esset apud se, substantiam omnem per
aerem in aquam convertisse. Καὶ ὡς περ ἐν τῇ γονῇ τὰ
σπέρμα περιέχεται, οὕτω καὶ τοῦτον σπέρματικὸν ὄντα
λόγον τοῦ κόσμου τοιοῦτος ὑπολαμβάνεται ἐν τῷ ὑγρῷ, καὶ
τὰ εἴδη: Et quemadmodum in fetu semen continetur,
ita et hanc, cum seminalis ratio mundi sit, eandem in
humore reliquisse, etc. Hanc Stoicorum locutionem
imitatus manifesto est Augustinus.

LIBRO IX, cap. 10, § 16. Quamvis honestius melius-
que credatur ita fuisse tunc illorum hominum corpus
animale constitutorum in paradiso, nondum mortis lege
damnatum, ut non haberent appetitum carnalis voluptatis,
qualem nunc habent ista corpora, etc.] Appetitus
ille, ut liquet vel ex brutis, tam naturalis est quam
appetentia cibi, aut potus, voluptasque quam expe-
rimur cum comedimus esurientes, vel bibimus sitien-
tes. Non puto sane quemquam dicturum sitim aut
famem, voluptatemque quam iis explendis experimur,
effectus esse peccati. Figmenta mera sunt quæ hic et
alibi dicuntur. De his copiosius egit Augustinus de
Civitate Dei lib. XIV, cap. 16 et seqq.

LIBRO X, cap. 6. Illud ergo jam videamus, cuinam
potius sententiæ divina testimonia suffragentur, eine
qua dicitur animam unam Deum fecisse, et dedisse
primo homini, unde cæteras faceret, sicut ex ejus cor-
pore cætera hominum corpora; an ei qua dicitur singu-
las singulis facere, sicut illi unam, non ex illa cæteras.]
Has duas sententias quasi probabiles admittit Augu-
stinus, cæteris rejectis, et in priorem quidem pronior
est, quod ex ea facilius explicari posse putet et qui
omnes in Adamo peccasse dicantur, et qui peccatum
originiis ab eo propagetur. At nescio quomodo hanc
suam sententiam cum eo quod sentiebat de natura
incorporea mentis stare posse intelligeret. Vide cap.
24. Itaque difficultatem difficultate solvebat, hoc est,
ex impedito impeditiorem lectorem reddebat; sed

difficultatibus bonus vir non terrebatur, nec admodum curabat an intelligeret quod dicebat. Quis enim intelligat ejusmodi propagationem ex traduce, si ponas mentem esse prorsus incorpoream?

Cap. 19. Prolato loco Heb. vii, 4 et seqq., de Levi in Abrahamo decimato: *Si ergo*, inquit, *hoc etiam valet ad istam distantiam, quantum præmineat sacerdotio Levitico sacerdotium Christi, quod sacerdos Christus per illum præfiguratus est qui decimavit Abraham, in quo et ipse Levi decimatus est, profecto Christus ab eo non est decimatus.*] Non debet figurata locutio Apostoli, quam non sustinuit adhibere, nisi præmissa emolliendi formula, *ὡς ἔπος εἰπέν*, usque adeo urgeri, quasi ex ea sequatur omnem omnino posteritatem Abrahami, ad ultimos usque nepotes, in eo decimatam fuisse. Nam revera hinc sequeretur ipsum Christum decimas Melchisedeche solvisse; nemo enim dubitare queat quin Christus, secundum carnem, hoc est, humanitatem, ex Abrahamo sit oriundus. Voluit duntaxat ostendere scriptor ad Hebræos, non mirum esse si sacerdotium Christi Levitico præferret, quandoquidem sacerdos fuerat in Palæstina temporibus Abrahami, qui ab ipso Abrahamo Levis proavo decimas accepisset, et bene precatui ei esset, adeoque Abrahamo superior fuisset; qui sacerdos poterat haberi Christi adumbratio. Non est ulterius progrediendum, nec consecraria, quasi ex mathematicis quibusdam doctrinis hinc rigide deducenda. Satis habebant veteres suas interpretationes allegoricas aliquo sensu esse veras, non eas quasi axiomata geometrica proferebant.

Ibid. *At si propterea decimatus est Levi quia erat in lumbis Abrahamæ, propterea non est decimatus Christus, quia non erat in lumbis Abrahamæ. Porro autem si non secundum animam, sed tantum secundum carnem accipimus Levi fuisse in Abraham; ibi erat et Christus, quia Christus, secundum carnem, ex semine est Abrahamæ, et ipse itaque decimatus est.*] Sed cum dicerent Hebræi nepotes proliis e ex lumbis majorum suorum, aut in iis fuisse, non ita hoc intelligebant, quasi et corpora et animi nepotum in lumbis majorum proprie fuissent; non ita subtiliter philosophabantur Hebræi; sed volebant tantum propagationis ordine ab iis esse oriundos. Itaque hoc vult auctor ad Hebræos, Levin, ortum ab Abrahamo, posse censerī decimas Melchisedeche solvisse, cum Abrahamus ejus proavus eas solverit.

Ibid. *Quid est ergo quod assertur pro magna differentia sacerdotii Christi a sacerdotio Levi, quod Levi decimatus est a Melchisedech, cum esset in lumbis Abrahamæ, ubi et Christus erat; unde pariter decimati sunt; nisi quia necesse est intelligamus secundum aliquem modum ibi Christum non fuisse? Quis autem negat eum secundum carnem ibi fuisse? Ergo secundum animam ibi non fuit. Non est igitur anima Christi de traduce prævaricationis Adæ. Alioquin etiam ipsa ibi fuisset.*] Sed quamvis concederentur animi esse ex traduce, quod non puto, non sequeretur animos nepotum fuisse in majoribus; quidni enim, ut corpora,

A possint mentes generari, ita ut ante generationem non fuerint? Deinde per exiguum duarum ætatum intervallum, quod intercessit inter Abrahamum et Levin, licet, *ὡς ἔπος εἰπέν*, dicere Levin in Abrahamo decimatum; at post quadraginta et aliquot ætates idem de Christo affirmare, non nisi audaciori æquo figura, liceret. Denique si vellemus, ex philosophicis Augustini placitis, contra eum philosophari, negaremus ex ejus sententia, qua statuit mentem ex traduce propagari, Christum esse ortum ex Abrahamo; nisi solum corpus ejus, excluso animo, Christus dici possit, quod noluisse concedere; nec posset Christi exemp'um nobis proponi, quia mens ejus non esset ejusdem generis ac nostra; nec esset, ut idem scriptor ad Hebræos docet, per omnia similis nobis, excepto peccato. Hæc et talia possent ejus sententiæ obijci, quibus factum est ut a plerisque theologis postea rejecta sit. At, inquiet forte aliquis, rationatione scriptoris ad Hebræos ut ita sentiret adductus est Augustinus. Imo illic quæsit firmamentum sententiæ suæ, de mentis propagatione, quod tamen nullum est, ut antea ostendimus.

LIBRO XI, cap. 9, § 12. *Sic eos (malos) fecit (Deus) ut eis relinqueret unde et ipsi aliquid facerent, quod quidquid etiam culpabiliter el'gerent, illum de se laudabiliter operantem invenirent. A se quippe habent voluntatem malam, ab illo autem et naturam bonam et justam rænam.*] Nemo non videt hæc potuisse recte dici a Pelagio, et quidem eo sensu quo sunt intelligenda ut quæstioni satisfaciat, cur Deus creavit eos quos malos fore prævidit; nam ex ejus sententia mali voluntatem malam a se habent, a Deo naturam bonam qua possunt aliquid facere; quod sane quæstioni illi necessario respondendum. Verum, ex Augustini sententia, hæc non possunt, nisi valde improprie dici, eoque sensu qui quæstioni nequaquam satisfacit. Sed ita solet Aristoteles Pænus, Pelagii more, objecta in Providentiam resolvere; dum nihil objicientes contraria omnia docet. Jam nonnulla talia superius animadvertimus, pluraque animadvertent quicumque quæ hisce de rebus habet accuratius expendent.

Cap. 16, § 22. De quæstione an beatus fuerit diabolus ante peccatum: *Quomodo enim, inquit, duxisse etiam vitam beatam inter beatos angelos credi potest, qui futuri sui peccati atque supplicii, id est, desertionis et ignis æterni præscius non fuit? si præscius non fuit, merito quæritur cur non fuerit?*] Delenda negatio in verbis, *ignis æterni præscius non fuit*, ut liquidum est ex sequentibus; nec sane beatus esse potest, qui præscit se miserum fore. In editione Erasmi, deterius mendum est, nam post æterni sequitur absurde *si præscius non fuit*, omissis tribus antecedentibus vocibus. Sic autem pergit Augustinus: *neque enim sancti angeli æternæ suæ vitæ ac beatitudinis incerti sunt. Nam quomodo beati, si incerti?* etc. Hanc argumentationem, ut alia multa, Ciceroni suo debuit, qui sic loquitur de Finibus lib. II, num. 86: *Si amitti vita beata potest, beata esse non potest. Quis enim con-*

scilicet semper sibi illud stabile et firmum permansurum, quod fragile et caducum sit? Qui autem diffidet perpetuitati bonorum suorum, timeat necesse est ne aliquando amissis illis sit miser.

ANIMADVERSIONES

IN LIBROS LOCUTIONUM.

LIBRO I. Sic titulus concipitur: *Locutiones Scripturarum, quæ videntur secundum proprietates, quæ idioma Græcæ vocantur, linguæ Hebraicæ vel Græcæ.*

Itaque Hebraismos atque Hellenismos hic notare aggressus est Augustinus, optimo sane consilio, quia Græca translatio sæpe verbo tenus Hebraica sequitur, Græcam vero similiter expresserat vetus Itala; unde necesse erat sæpe magnam obscuritatem nasci Latine tantum scientibus. Verum hoc ab Hieronymo, utriusque Linguæ Hebraicæ et Græcæ perito, melius præstitum fuisset quam ab Augustino, Hebraicæ plane imperito, Græcæ vero tenuissima cognitione perfuso; qui ex conjectura idioma vocat quæcunque Latine erant inusitata, et intacta multa relinquit. Interea utile est hoc opus, si non in eum finem quem sibi proposuerat Augustinus, at certe ad confirmandas et eruendas veras lectiones LXX interpretum restituendamque, quatenus licet, veterem Italiam, ut liquet ex Flaminii Nobilii adnotationibus in versionem Latinam LXX interpretum. Pauca, exempli gratia, expendemus, nam non instituimus ipsi locutionum opus scribere.

Num. 1. *Et dividant inter medium diei et inter medium noctis.* Verba exstant Gen. 1, 14, de quibus nihil addit Augustinus. Sermo est de luminariis cæli quæ vult esse Deus, *ut dividant* בין היום ובין הלילה *inter diem et noctem*, nimirum tempus; vel ut omne tempus dividant in noctis et diei vices. Græci verterunt particulam בין *ben*, hic et alibi, ἀνά μέσον, quod vertit Latinus interpretes *inter medium*, cum debuisset simpliciter *inter*, unde nata obscuritas.

Num. 2. *Volatilia volantia super terram, secundum (κατά) firmamentum cæli.* Est versus 20 ejusdem capituli, ubi Hebraica habent פני לך hal' p'ne, ad faciem; quod optime versum κατά, *secundum*, hoc est, juxta ejus extensionem. At Augustinus quærit *quomodo accipiendum sit secundum firmamentum*, additque: *sic etiam faciamus hominem secundum imaginem et secundum similitudinem, quod multi Latini codices habent ad imaginem.* Sed hæc locutiones nihil habent simile, nam prius κατά, *secundum*, situm significat, posterius similitudinem.

Num. 6. *Observat Græcum habere Gen. 11, 9, et lignum ad sciendum cognoscibile boni et mali,* hoc est, τοῦ εἰδέναι γνωστὸν καλοῦ καὶ πονηροῦ, *quod nescio*, inquit Augustinus, *utrum locutionis sit et non magis certum sensum aliquem insinuet.* Est tantum prava versio, nam Hebraica simpliciter habent: *scientiæ boni et mali*, quod verti non debuit (si modo ita verterunt LXX interpretes) *scire quod potest cognosci de bono et malo.*

LIBRO II. Num. 2. *Fecerunt sibi domos, quoniam timuerunt Deum.* Exod. 1, 21, ubi sermo est de obste-

tricibus, quod suspicatur Augustinus intelligi de divitiis ex Gen. xxx, 31, quæ sane absona non est interpretatio; malim tamen de liberis intelligere; ita ut Moses velit, quia obstetrices pepercerunt vitæ infantium Israelitarum, iis prolem esse a Deo numerosam concessam. Si Hebraica, aut versionem Aquilæ legere potuisset Augustinus, aut si inspexisset Hieronymianam, observasset in Hebraico contextu esse *Deum ædificasse domos obstetricibus.*

Num. 5. *Quid sit thibin (Exod. 11, 3) ideo difficile est nosse, quia nec Græcus interpret ex Hebræo, nec Latinus ex Græco vertit hoc nomen, sed sic transtulit, ut invenit.* Est Hebraicum תיבה (thebah, hoc est, arca, quam θιβὼν vocarunt LXX interpretes, fortasse quod ea vox esset quoque in usu in Ægypto. Si Augustinus ad manum tunc habuisset versionem Hieronymi, vidisset *fuscillam* intelligi, hoc est cophinum.

Num. 31. *Si loquitur vobis Pharaon dicens: Date nobis signum aut portentum, et dices Aaron fratri tuo, sume virgam. Ita habet Moses Exod. vii, 9. Quærit Augustinus, quid ibi additum sit et (ante dices) nisi aliqua proprietate locutionis Hebraicæ? Verum est, nam in ea lingua passim abundat conjunctio Vau, quod intelligere potuisset ex Hieronymo. Vide et Lib. III, num. 23, 30.*

Num. 32. *Non mihi videntur, inquit, satis commode interpretati Latini σοφιστᾶς Pharaonis (Exod. vii, 11), ut dicerent sapientes; σοφοὶ enim sapientes dicuntur. Potuit enim Latinus interpretes sophistas dicere, quoniam non est quemadmodum Latine dicatur, et ideo isto verbo jam utimur pro Latino, etc.] Sed auribus Latinis sophista aliud sonabat quam quod Græcæ hic significat σοφιστῆς, quod usurpatur pro magiæ perito. Vide de hac voce quæ congestit vir eruditus Lud. Cresollius, in Theatro rhetorum quos in Græcla nominabant sophistas, ab initio.*

LIBRO III. Num. 22. *Hæc usitatissima locutio est et creberrima in Scripturis, locutus est dicens. Sede ea quæ sequitur (Levit. xii, 4) rarius reperitur et Latini sermonis coarctat inopiam; Græcus enim habet, καὶ ἰπεὶς πρὸς αὐτοὺς λέγων, quod Latine exprimi posset, et dices ad eos dicens, minus autem offendit si dicatur, et inquires ad eos dicens; et similis est Græco, quia et ille non dixit: λέξαις πρὸς αὐτοὺς λέγων.] Verum (ne dicam futurum λέξω non ita usitatum fuisse) in sensu ipso nullum est vel minimum discrimen, mirumque est ita λεπτολογεῖν Augustinum, qui tot idioma linguæ Hebraicæ pa-sim omittit. Sed pluribus hæc minutias non persequemur.*

ANIMADVERSIONES

IN QUÆSTIONES IN HEPTATEUCHUM.

LIBRO I. Quæst. 3. *Quæritur quemadmodum poterint angeli cum filiabus hominum concumbere, unde gigantes nati esse perhibentur.] Non male quæstionem de angelorum concubitu solvit; in quam, quasi in scopulum, impeggerant multi Patres Græci; sed frustra dat operam ut ostendat fuisse gigantes. Ante omnia, quærendum fuisset an esset vox Hebraica quæ gigantes significaret, Gen. vi, 4. Voces certe*

נפלים *nphelim* ac גיבורים *gibborim*, fortes ac militares viros sonant, et prior quidem latrones fortasse significat; sed gigantes, hoc est inusitata proceritatis homines, iis significari nemo ostenderit. Fatior LXX interpretes, quos et ipse secutus est Hieronymus, sic vertisse; sed neque nativa vis vocum, neque locorum circumstantiæ iis favent. In hanc vocem iterum impedit Augustinus Quæst. 18.

Quæst. 9. *Notandum*, inquit, *quod scriptum est* (Gen. vii, 15), in quo est spiritus vitæ, non solum de hominibus, sed etiam de pecoribus dictum; propter illud quod quidam de Spiritu sancto volunt intelligere, ubi scriptum est (Gen. ii, 7), et insufflavit Deus in faciem ejus spiritum vitæ; quod melius quidam codices habent statum vitæ.] Nimirum, voce spiritus vulgo utebantur Latine ad significandam rem incorpoream et intelligentem, non vero voce status. Attamen Augustinus initio libri vii de Genesi ad litteram interpretatur locum Genes. ii, 7, de mente immortalis, non de anima, quæ possit nobis cum brutis esse communis. Eam vero eum statum potius quam spiritum dici malit non intelligo. Gen. ii, habent Græci πνοή ζωῆς; capite vero viii, πνεύμα. Sed ad significatam quod attinet, nullum est inter eas voces discrimen. Multa hic quærentur quæ quæsitæ non fuissent, si Hebraice aut certe Græce doctus fuisset Augustinus; multaque aliter solvantur quam soluta fuissent.

Quæst. 11. *Aquila dixit* obtinuit; *Symmachus prævaluerunt* (Gen. vii, 24), *id est aquæ.*] Ab alio hæc acceperat Augustinus, sed mirum est eum sibi eas translationes non comparasse, et Latine vertendas non curasse; non poterat enim ignorare quam magni usus esse possent. Quis non obstupescat eum, usu ipso interpretandi, non intellexisse quibus subsidiis indigeret; aut, si intellexerit, sibi quatenus potuit non comparasse; aut denique, si non poterat ea nancisci, a tot quæstionibus proponendis, conscribendisque tot libris in Vetus Testamentum, et usque adeo verbosis, abstinere? Credo excitatum fuisse adulationibus, aut stulta admiratione Afrorum suorum; ut non desineret dictare, dum illa dictata sua tam avidè excipi videbat. Sic homines putant se magnos ac eruditos, non quia sunt, sed quia ab aliis putantur, sumuntque inde audaciam quæ persæpe male eis cedit.

Quæst. 105. *Quid sibi vult quod Jacob ait fratri suo: Propter hoc vidi faciem tuam, quemadmodum cum videt aliquis faciem Dei? Utrum parentis et perturbati animi verba usque in hanc adulationem proruperunt? An secundum aliquem intellectum sine peccato dicta accipi possunt? Fortassis etiam quia dicti sunt et gentium Dei, quæ sunt dæmonia, non præjudicetur ex his verbis homini Dei. Non enim dicit: quemadmodum si viderem faciem Dei, sed, cum videt aliquis.]* Oportuisset hic consultam fuisse versionem Aquilæ, unde intelligere potuisset Augustinus se frustra arguari in vocibus si quis, quibus nullæ sunt quæ respondeant in Hebraicis. Postea putat posse intelligi *Deos*

gentium; maxime, inquit, quia sine articulo in Græco dictum est, quo articulo evidentissime solet veri Dei unius fieri significatio. Non enim dixit: πρόσωπον τοῦ Θεοῦ, sed dixit πρόσωπον Θεοῦ. Facile autem hoc intelligunt qua distantia dicatur, qui Græcorum eloquium audire atque intelligere solent.] Verum est hanc esse consuetudinem Novi Testamenti, sed Jacobus neque more Novi Testamenti, neque Græce loquebatur, sed Hebraica lingua; in qua nullus est articulus, seu ך, ut loquuntur grammatici, emphaticus, sed simpliciter עני אלהים *phne elohim*.

LIBRO VI. Quæst. 4. *Et erunt vobis lapides isti memoriale filiis Israel, atque in æternum.* Verba sunt Jos. iv, 7, de quibus sic ratiocinatur Augustinus: *Quomodo in æternum, cum cælum et terra transeant? An quoniam æternum aliquid significant hi lapides, cum ipsi æterni esse non possint? Cur non memor erat observationis quam alibi ipse non semel protulit, præsertim in opere scripto eodem tempore ac hæc quæstiones? Locutione 93 de Exodo, ad hæc verba Exodi xxi, 6, Serviet ei in æternum; quod Græcus, inquit, habet sic τὸν αἰῶνα. Ecce quemadmodum Scriptura multis locis dicit secundum hoc verbum Græcum, sempiternum, vel æternum. Ubi non intelligitur æternitas illa secundum quam nobis æterna promittuntur... neque enim servus iste, qui vivere in æternum non posset, posset servire in æternum, sed intelligitur æternum dictum, cujus temporis finis non est. Notat etiam in locutionibus de Levitico xvii et xviii, id aliquando æternum dici, quod utique non erit sine fine. Similia habet quæst. 31 in Genesin. Attamen pergit hisce verbis: quamvis possit quod in Græco est, ἕως τοῦ αἰῶνος, dici Latine et usque in sæculum, quod non est consequens ut intelligatur æternum. Sic cum palpando verum quærat, ad id invenerit nesci, paratusque est deserere inventum non aliter ac errorem. Quod si Hebraicæ linguæ operam dedisset, scivisset עולם *holam* significare proprie tempus cujus occultus est finis, a radice עלם *halam*, occultatus fuit, latuit. Scivisset etiam Græcos, cum hanc vocem αἰῶνα interpretantur, eandem potestatem subijcere voci αἰών, nec passus esset fluctuationibus academicis animum suum distrahi. Potuit sane, hac in re, ut et in aliis, *Carneades Pænus* potius quam *Aristoteles* dici.*

LIBRO VII. Quæst. 1. *In fine libri Jesu Nave breviter narrator porrexit historiam quo usque filii Israel ad colendos Deos alienos desciverunt.]* Quamvis Augustini Latinitas usque adeo casta non sit, mallem tamen hic legere *perrexit*, aut *perrexit*; vix enim barbari ipsi, ex media Africa, dicant *porrigere historiam*.

Quæst. 16. *Et servierunt Baal et Astartibus.* Jud. ii, 13. *Solet* (inquit Augustinus) *dici Baal nomen esse apud gentes illarum partium Jovis, Astarte autem Junonis, quod et lingua Panica putatur ostendere. Nam Baal Punici videntur dicere Dominum; unde Baalsamin, quasi Dominum cæli intelliguntur dicere; samin quippe apud eos cæli appellantur. Juno autem*

sine aubitatione ab illis Astarte vocatur.] Egregie hæc A aut $\beta\omicron\upsilon\pi\lambda\epsilon\zeta$. Plura in hunc librum non addam, ueque omnia, atque utinam multa similia apud Augustinum occurrerent! omnibus allegoricis interpretationibus atque argutiis rhetoricis ea præferreimus. Non semel significavit sibi perspectum fuisse linguas Punicam et Hebraicam fuisse affines. Sic supra locutione de Genesi xxiv: *Quod scriptum est, et extendit manum suam, accepit eam et induxit, eam, etc., lectio est, inquit, quam propterea Hebræam puto, quia et Punicæ linguæ familiarissima est, in qua multa inveniuntur Hebræis verbis consonantia; nam utique sufficeret, et extendit manum, etsi non adderet suam.* Alibi etiam talia habet, quæ usque adeo confirmavit vir summus Sam. Bochartus, in suo Chanaane, ut nemo amplius de iis dubitare queat. Quod cum ita sit, quis non miretur Christianorum Pœnorum socordiam, qui Hebræicæ linguæ e tenebris eruendæ operam non dederunt? Culpam maximam puto fuisse penes declamatores, qui præ declamationibus omnia spernebant, nec ulli labori, nisi loquendi, pares erant. De ipsa re quæ hic agitur, multis egit Joan. Seldenus, in opere de Diis Syris.

Ibid. *Hoc autem, id est, nomine plurali Junones in Græcis secundum Septuaginta novimus, in Latinis autem singulariter erat.*] Quamvis terminatio עשתרת *hastaroth*, sit pluralis feminini, nihil vetat tamen quin significatio sit singularis, הכמות *hchochmoth*, sapientia, בהמות *bhemoth*, hippopotamus, etc.

Ibid. *Quorum in illo qui non habebat Septuaginta interpretationem, sed ex Hebræo erat Astaroth legimus, nec Baal, sed Baalim.*] Intelligere videtur Aquilam, C quamvis textus hodiernus Hebraicus habeat בעל , *bahal*, quemadmodum etiam legerunt Septuaginta interpretes.

Quæst. 25. *Et percussit alienigenas in sexcentos viros præter vitulos boum.* Jud. iii, 31. Ad quæ verba, postquam frustra Augustinus quæsitit quid sibi velint hæc, præter vitulos boum, addit: *Non autem habet interpretatio ex Hebræo, præter vitulos boum, sicut ista quæ secundum Septuaginta est: sicut (lege sed) habet illa ex Hebræo, vomere occisos sexcentos viros, quod ista non habet.*] In codicibus nostris Hebraicis legimus במלמד הבקר , *bmilmad habbakar*, hoc est, *stimulo boum*, pro quo legisse omnino videntur LXX interpretes מלבד *milbad*, hoc est, *exceptis bubus*. Quæ, ut liquet ex hoc Augustini loco, vera est lectio D LXX interpretum, quæ postea interpolata est versione Aquilæ, qui verterat $\text{\acute{\alpha}\rho\omicron\tau\rho\rho\omicron\delta\iota}$, *vomere*. Hinc in Alexandrino codice utramque lectionem videmus conjunctam: $\text{\acute{\alpha}\rho\omicron\tau\rho\rho\omicron\delta\iota \acute{\iota}\alpha\tau\omicron\varsigma \mu\acute{\iota}\sigma\chi\omega\upsilon\omicron\upsilon}$, *vomere, exceptis vitulis*; quod cum minus commodum videretur, in codice Vaticano est tantum $\text{\acute{\alpha}\rho\omicron\tau\rho\rho\omicron\delta\iota \tau\acute{\omega}\nu \beta\omicron\omega\upsilon}$. Non dicam rectius vocem Hebraicam intelligi ab iis qui *stimulum* interpretantur; neque enim hoc nunc agitur, sed ex hoc loco Augustini, liquere quam corrupta fuerit versio LXX interpretum, et quidem ut rectæ rationi convenienter vertisse viderentur. Aquila autem verterat $\text{\acute{\alpha}\rho\omicron\tau\rho\rho\omicron\delta\iota}$, quod ea pars aratri videretur aptior ad occidendos homines, quam stimulus,

enim commentarium scribo, sed tantum animadversiones, in quibus potissimum usum et abusum operum Augustini notare voluimus. Nihil dicam etiam de Adnotationibus in Jobum, quas Augustinus insar abortivi fetus habuit, nec dignatus est emendare. Ac sane difficilior est Jobus quam ut ab Augustino explicari posset.

CENSURA DESIDERII ERASMI

IN SPECULUM.

Hoc opus vix eram ascripturus Augustino, nisi Possidonius sive (ut quidam malunt) Possidius in Vita nominatum illi tribuisset: et præfatio non abhorret ab ejus stylo. Versatus est in simili negotio Cyprianus, et apud Græcos nonnulli, sed majore ingenio curaque. Cæterum infimis etiam inservire gaudet Christiana caritas.

ANIMADVERSIONES

IN SPECULUM.

Gravis sane est causa dubitandi an hoc opus, quale ad manus nostras pervenit, sit Augustini; quia in eo laudatur passim non vetus Italæ versio qua Ecclesiæ Occidentales eo ævo utebantur, sed Hieronymiana. Viri docti qui editioni Parisiensis præfuerunt, in admonitione quam huic libro præfixerunt, adnotant cum ad vulgi usum hoc opus compararet Hipponensis episcopus, versione usum, non ex Græco LXX interpretum, quam sequi solebat; sed ex Hebræo, quod hanc demum comperisset esse illa multis locis planiorem. Sed hæc ipsa causa deterrere potuit Augustinum ne a versione recepta recederet, quod in gratiam vulgi exscribebat loca Scripturæ dignissima, quæ memoriæ mandarentur et assidua meditatione concoquerentur. Vulgus enim imperitum non potuit non offendi, si Scriptura ei discenda proponeretur quæ dissentiret ab ea quæ in ecclesiis legebatur; nec ei saltem proponenda fuit nova versio sine præmonitione, qualis nulla hic occurrit. Addunt viri eruditi ab Augustino aliquoties versionem Hieronymianam, quasi planiorem laudari, in postremis libris Quæstionum in Heptateuchum, et præsertim iv de Doctrina Christiana libro, cap. 7. At nescio utrum laudet semper Hieronymum, an vero Aquilam, cum in libris Quæstionum citat interpretem qui vertit ex Hebræo; nec locus ille ex lib. iv de Doctrina Christiana ejusmodi est, ut omnem interpolationis suspicionem excludat. Sed esto, probavit sub vitæ finem Hieronymi consilium Augustinus, in libris in doctiorum gratiam scriptis; in libro quale est Speculum, in usum plebeculæ conscripto, novam translationem vir, præsertim sine admonitione, plebi propositurus fuisse videtur? Quid ergo? inquires, an Augustino igitur hoc opus abjudicet? Nequaquam, sed suspicor citationes Scripturæ olim esse mutatas a monacho quopiam ex versione Hieronymiana.

De Psalmis, in psal. ii. *Adorate pure, ne forte irascatur.*] Quis credat Augustinum spirituales sensus, etiam ubi nulli sunt, avidissime sectantem, hunc tam insignem locum ex Hieronymi versione citasse, cum

præsertim Hieronymo ingentem invidiam creavit? Nec Ecclesiæ quidem posteriorum sæculorum, cum admisissent versionem Hieronymi; in Psalmis, quia vulgo memoriter tenebantur, voluerunt veteris Italæ usum abrogare.

De libro Sapientiæ, cui hæc præfiguntur: Ista de libris posuimus, quos et Judæi canonicos habent, etc. Hæc ex Hieronymi sententia, nescio an ex Augustini. Vide lib. II de Doct. Christiana, cap. 8.

ANIMADVERSIONES

IN LIBROS DE CONSENSU EVANGELISTARUM.

LIBRO I, cap. 2, § 4. *Quamvis singuli suum quædam narrandi ordinem tenuisse videntur, non tamen unusquisque eorum velut alterius præcedentis ignorasse voluisse scribere reperitur, vel ignorata prætermisisse quæ scripsisse alius invenitur; sed sicut unicuique inspiratum est, non superfluum cooperationem sui laboris adjunxit.] Vix quidem dubitare possumus an Joannes tria alia Evangelia viderit; quia cum ad summam senectutem pervenerit, in suo etiam Evangelio operam dedit, ne repeteret quæ ab aliis occupata fuerant, præter pauca, eaque necessaria; quod ex Harmoniis Evangelicis, et præsertim quidem ex ea quæ a Joanne Clerico edita est, liquet. Sed non video qui pro comperto dici queat Marcus scrivisse a Matthæo scriptum fuisse Evangelium, aut Lucas ab utroque. Si Marcus Matthæi laborem vidisset, multo credibilius est eum in labore apostoli Christi, hoc est, testis oculati, acquieturum fuisse; nec Lucas, qui, ut liquet ex initio ejus Evangelii, plures de dictis et factis Christi commentarios viderat, omisisset memorare apostolum qualis erat Matthæus. Quis credat eum novam Christi genealogiam allaturum fuisse, ne verbo quidem memorata genealogia a Matthæo antea edita, cum præsertim ad eos in concordiam redigendos non levis difficultas exoritura esset? Inspiratos quidem nemo diffiteatur; at non ita ut ratione sua uti desinerent inspirati fuerunt, et quasi inspiratione sua fidem historiæ apud incredulos, quibus probari non poterat ille afflatus, facturi essent. Multo rectius sentire videntur qui evangelistas tres priores scripsisse suas historias censent, cum neuter eorum consilii conscius esset, unde etiam eorum testimonio majus accedit pondus. Cum enim consentiunt testes qui inter se capita contulerunt, suspecti potius habentur; sed testes qui idem testantur seorsim, nec scii aliorum testimonii, merito verum dicere videntur.*

Ibid. Marcus eum subsecutus, quasi pedisequus et brevior ejus videtur.] Miror ita loqui Augustinum de scriptore afflato, neque enim inspiratione opus est ut quispiam sit pedisequus et brevior operis alieni. Crediderim potius iis qui Marcum a Petro evangelicam historiam accepisse censent; nec dubito quin, cum multi, ut prodidit Lucas initio Evangelii, commentarios dictorum et factorum Christi scripsissent, Marcus et Lucas, qui testes eorum non fuerant, ex commentariorum illorum nonnullis quos videbant ab

apostolis probari et veraces haberi, partim suas historias collegerint. Imo nihil vetat ipsum Matthæum aliquo usum esse commentario, quem veracem esse videbat. Facile autem contingere potuit Marcum incidere in commentarios similes maxima ex parte iis quibus usus fuerat Matthæus. Nec id obstat quominus eorum scriptioni præcisset Spiritus sanctus, ne quid falsi scriberent.

Ibid. Lucas autem circa sacerdotalem Domini stirpem atque personam magis occupatus apparuit.] Cur? Duabus de causis, si credimus Augustino. Prior est quia ipse David, quantum aperte rex fuit, figuravit tamen et sacerdotis personam, quando panes propositionis manducavit, quos non licebat manducare, nisi solis sacerdotibus; Lucas autem ad ipsum David non regium stemma secutus ascendit, sed per eos qui reges non fuerunt ex iis ad Nathan filium David, qui nec ipse rex fuit. Nullus non videt commentitias has esse consequentias; quas si quis neget, nemo probare queat. Sed hisce rhetoribus satis erat quidpiam non esse impossibile, ut quasi probabile in medium proferretur. Non firmior est altera ratio, quæ sic habet: Huc accedit quod solus etiam Lucas Mariam commemorat ab angelo manifestatam cognatam fuisse Elizabeth, quæ uxor erat Zachariæ sacerdotis; de quo idem scripsit, quod eam de filiabus Aaron, hoc est, de tribu sacerdotum habebat uxorem. Ergone, quia Maria cognata erat mulieris ex sacerdotali prosapia, ideo ex sacerdotali stirpe et ipsa fuit? An igitur Aaronis posteri cum nulla alia tribu connubia miscuerunt? Nulla lege hoc iis impositum, nulla consuetudinè observatum. Quæ ergo hinc colliguntur de diverso Matthæi et Lucæ consilio inania sunt. Non meliore nituntur fundamento quæ postea dicuntur de Joanne quidem circa virtutem contemplativam, cæteris vero evangelistis circa activam versantibus; tum etiam de animalibus singulis evangelistis attributis. Quæ tamen non observarem, nisi viderem somniis hujuscemodi applaudi a nonnullis, qui contra meliora vehementissime oppugnant: quasi mille anni pondus adderent somniis, res vero accuratissime demonstratas sola novitas posset elevare.

Cap. 15, § 23. *Quidam philosophi eorum, sicut in libris suis Porphyrius Siculus prodidit, consuluerunt deos suos quid de Christo responderent; illi autem oraculis suis Christum laudare compulsi sunt.] Porphyrius non Siculus fuit, sed Tyrius, ut jam observavimus ad Retractionum lib. II, cap. 52. Porphyrii verba vide apud Eusebium Demonst. evangelicæ lib. III, cap. 6, et de Civit. Dei lib. XIX, cap. 23.*

Cap. 22, § 50. *Alii dicunt Saturnus est, credo propter sabbati sanctificationem, quia isti eum diem Saturno tribuerunt.] Alii Bacchum ab iis coli dicebant, propter nescio quas rituum similitudines, ut liquet ex Plutarcho Symposiacorum lib. IV, Quæst. 5. At hoc negat Tacitus Histor. lib. V, cap. 5; sed propter absurdam rationem: quippe Liber, inquit, festos letosque ritus posuit; Judæorum mos absurdus sordidusque. Imo sapiens et sobrius mos Judæorum, ritus vero Bacchi*

temulentorum ac furiosorum hominum. Sic absurde ethnici etiam viri graves et docti, de rebus divinis judicabant, et dum ex moribus suis de aliarum gentium diis loquuntur, alienas eis opiniones tribuebant. Vide quæ hac de re notavit Joan. Clericus Artis Criticæ part. 2, sect. 1, cap. 13.

LIBRO II, cap. 4, § 8. *Acute quippe animadversum est Matthæum, qui regiam in Christo instituerat insinuare personam, excepto ipso Christo, quadraginta homines in generationum serie nominasse.*] Voluit Matthæus nominare quadraginta duos homines, eosque nominare, ut liquet ex vers. 17, ubi omnes dividit in tres tessaradecadas; quarum primæ decimus quartus est David, secundæ Jechonias Josiæ filius, tertiæ Josephus vir Mariæ. Sed duæ primæ generationes desunt in tertia tessaradecade, vitio librorum; nihil enim potest absurdius fingi quam si dicas Matthæum ipsum, recensendo singulos, numerasse tantum quadraginta homines; subducendo vero summam, invenisse quadraginta duos. Perinde est ac si quis recensitis decem digitis, singulis nominibus suis, undecim postea sibi esse diceret. Absit ut tale quid evangelistæ tribuamus! Mysterium in mendo librorum frustra quæsit Augustinus, in sequentiibus verbis.

Ibid. *Numerus autem iste illud tempus significat quo in hoc sæculo et in hac terra regi nos oportet a Christo, secundum disciplinam laboriosam qua flagellat Deus, ut scriptum est, omnem filium quem recipit, etc.*] Si ab Augustino petas cur ita numerum quadraginta interpretetur; quia ergo, inquit, numerus iste laboriosi hujus temporis sacramentum est,..... etiam illud de clarat quod quadraginta dierum jejunium, hoc est, humilitationem animæ consecravit; et lex et prophetæ, per Moysen et Eliam, qui quadragenis diebus jejunaverunt; et Evangelium per ipsius Domini jejunium, quibus diebus quadraginta etiam tentabatur a diabolo, etc. Sed si quis dicat hoc esse somnium vigilantis, quidvis somniare parati de quovis alio numero? Profecto contrarium nunquam probabilius hac affirmatione videbitur. Quamobrem miror Augustinum, qui ut os ethnicis obturaret hoc opus magno studio elaboravit, talibus arithmetice allegoriis sustinuisse uti. Quod de sequentibus etiam allegoriis dictum videtur. Nihil hæc excusare potest præter bonum animum eorum qui allegoriis indulerunt, et qui non viderunt pro divinæ sapientiæ consiliis sic credulæ turbæ mera ingeniose delirantium commenta proponi miranda. Quod si serio cogitassent, hæc omnia prætermisissent; nec commisissent ut loquerentur, nisi habuissent silentio potiora.

De ordine et conciliatione locorum inter se nihil hic dicemus, quandoquidem tam multas habemus harmonias ex quibus peti queant. Vido vel Harmoniam evangelicam a Joanne Clerico editam. Is ubi tradit *Canones Harmonicos*, quibus tota ejus nititur Harmonia, sæpe utitur Augustini verbis, ex hoc libro petitis.

Cap. 66, § 128. *Manifestum est autem interpre-*

ationem illam quæ dicitur Septuaginta, in nonnullis se aliter habere quam inveniunt in Hebræo qui eam linguam noverunt, et qui interpretati sunt singuli eosdem libros Hebræos. Hujus item distantie causa si quæretur, cur tanta auctoritas interpretationis Septuaginta multis in locis distet ab ea veritate quæ in Hebræis codicibus invenitur, nihil occurrere probabilius existimo quam illos Septuaginta eo spiritu interpretatos quo et illa quæ interpretabantur dicta fuerunt; quod ex ipsa eorum mirabili, quæ prædicatur, consensione firmatum est.] Atqui hæc consensio putida est fabula, quam doleo quæ facile creditur ac quæ fidem sibi omnibus argumentis quibus verum a falso secernitur, faciunt; cum præsertim inde aliud falsum enatum sit conjecturium, quo putabant aut bene vertisse LXX interpretes, aut Spiritu actos alia dixisse, quæ iis suggererat Spiritus. Quod quam falsum sit norunt ii qui eam versionem cum Hebræo textu contulerunt, et qui eorum allucinationum causas aperuerunt. Verum iis qui nolebant Hebræicam linguam discere expediebat crediti quod habet Augustinus, ne inscitæ aut arrogantis insimularentur, quod per totam vitam ex vitiosis versione Scripturam Veteris Testamenti temere essent interpretati. Sic et multa credita sunt, aut credi visa, quod plebi vera videri interesset eorum qui eam regendam susceperant. Interca hinc confirmatur quod ad Speculum conjiciebamus a monacho quopiam recentiore versionem Hieronymianam esse veteri Italice in eo libro substitutam.

LIBRO III. Cap. 7, § 29. Ad Matth. xxvii, 10. *Si quis autem, inquit, movetur quod hoc testimonium non invenitur in Scriptura Jeremiæ prophetæ, et ideo putat fidei evangelistæ aliquid derogandum; primo noverit non omnes codices Evangeliorum habere quod per Jeremiæ dictum sit, sed tantummodo, per prophetam. Possemus ergo dicere his potius codicibus esse credendum qui Jeremiæ nomen non habent; dictum est enim hoc per prophetam, sed Zachariam, unde putatur codices esse mendosos qui habent nomen Jeremiæ, quia vel Zachariæ habere debuerunt, vel nullius, sicut quidam; sed tantum, per prophetam dicentem, qui utique intelligitur Zacharias.*] Revera qui propterea carpebant Matthæum, hoc potius credere debuerunt quam hominem Judæum, perpetuo audientem prophetas in synagoga lectitari, et privatim etiam legentem atque inter alios sui similes versantem, in tali re aberrasse; cum præsertim nihil ejus interesset Jeremiam potius dici quam Zachariam.

Sed, inquit Augustinus, utatur ista defensione cui placet, mihi autem cur non placeat hæc causa est, quia et plures codices habent Jeremiæ nomen, et qui diligentius in Græcis exemplaribus Evangelium consideraverunt, in antiquioribus Græcis ita se perhibent invenisse; et nulla fuit causa cur adderetur hoc nomen ut mendositas fieret; cur autem de nonnullis codicibus tolleretur, fuit utique causa ut hoc audax imperitia faceret, cum turbaretur quæstione quod hoc testimonium apud Jeremiam non inveniretur. Hic plane criticum agit Augustinus, nec sine specie rationis vulgatam lectionem defendit.

Sed quidquid dicat nihil vetat credere in antiquissimo quopiam codice id fuisse mendum, quod postea in alios transierit; cum non auderet librarii id emendare, aut nescirent etiam an esset mendum. Quam in sententiam descendimus, quia, omnibus accurate pensitatis, non videmus qui verba Zachariæ possint Jeremiæ tribui; nam ratio quam habet in sequentibus Augustinus versimilis non videtur. *Quid ergo intelligendum est, inquit, nisi hoc actum esse secretiore consilio providentiæ Dei, qua mentes evangelistarum sunt gubernatæ?* Postea coniecit insinuatum esse hac catione ita omnes sanctos prophetas uno spiritu locutos, mirabili inter se consensione constare, ut hoc multo amplius sit quam si omnium omnia prophetarum uno unius hominis ore dicerentur, et ideo indubitanter accipi debere quæcunque per eos Spiritus sanctus dixit, et singula esse omnium et omnia singulorum. Sed hoc posito, Mōsi posset tribui quod dixit Zacharias, et cuivis alii prophetæ quod alius quivis scripsisset; quod nunquam tamen factum, neque fiet. Si Deus per evangelistam tale quidpiam nos docere voluisset, curasset ut hoc perspicue ab eo diceretur, non ita ut vacillante conjectura et facile neganda deducendum ex ejus verbis esset. Idem dicendum de aliis multis quæ velut ridiculis ex Scriptura hauriuntur ab Augustino et aliis veteribus, coactas conjecturas pro divinæ sapientiæ consiliis venditantibus. Atqui ea demum pro divina revelatione habenda sunt quæ diserte in Scripturis revelata leguntur, aut necessaria eorum connectaria: quemadmodum leges in republica habentur, quibus diserte quidpiam præcipitur aut vetatur; aut quæ ex illis ita fluunt, ut, positis legibus, necessario sequantur. Uno verbo ea demum suscipienda sunt quasi divinitus revelata quæ ex cognitione linguæ qua concepta est revelatio, sensuque communi, toti humano generi, grammatica, ut ita loquar, ac dialectica necessitate colliguntur; ita ut sine pertinacia rejici nequeant. Quod semper fieri debet, cum ut nobis ipsi, tum etiam ut incredulis, alioqui licentiam conjectandi merito irrisuris, satisfaciamus; nisi forte interdum, cum nobis res est cum pertinacibus præconceptisque opinionibus mordicis adhærentibus, argumentatione ad hominem utamur; sicuti fecerunt apostoli cum illis res esset cum Judæis, placita doctorum potius quam rectam rationem audire assue is.

EJUSDEM ANIMADVERSIONES

IN LIBROS DE SERMONE DOMINI IN MONTE.

LIBRO 1, cap. 2, § 9. Ad verba : *Beati pacifici. In pace, inquit, perfectio est, ubi nihil repugnat, et ideo filii Dei pacifici, quia nihil resistit Deo. Pacifici autem in semetipsis sunt qui, omnes animi sui motus componentes et subjicientes rationi, id est menti et spiritui, carnalesque concupiscentias habentes edomitas, fiunt regnum Dei, etc.*] Merito ab initio hujus libri observavit Augustinus, in hisce sermonibus Christi præcepta esse omnia quæ ad informandam vitam pertinent. Sed miror pleraque allegorice ab eo esse explicata, cum ad litteram, ut loquitur noster,

A intellecta pulcherrimam et sanctissimam sententiam complectantur. Exempli causa, quis non videt εἰρηνοποιός dici, belli rixarumque et litium omnium osores? Quam in rem multa pulcherrima et saluberrima dici poterant; quæ dici nequeunt, si illata vi usui linguæ Græcæ, intelligas de pace affectuum. Sed noster perpetuo capiat generales allegorias, quæ non docto, sed cuivis loquaci semper sunt in promptu, sine meditatione ulla; omissis ethice peculiaribus præceptis, quæ explicari ordine non poterant sine studio et labore. Putabant vulgo, ignaris illis sæculis, majoris esse ingenii incertas allegorias ubivis, invitiis grammatica ac dialectica, occupari, quam grammatico et dialectice Scripturam interpretari; at, si verum amamus, multo minoris fuit ingenii futilibus conjecturis ἀροβασίῳ, quam litteralem sensum aperire, atque ex eo ita ratiocinari, ut nihil nisi a pertinacibus negari queat; ne dicam iudicii hoc esse multo majoris, cum alterum illud nihil sit nisi in re seria nugantis. Conferantur cum hisce Augustinianis quæ ad cap. Matth. v, vi et vii, habet Hugo Grotius in adnotationibus, aut Henricus Hammondus in Catechismo practico, et liquebit tantam esse inter interpretationes allegoricas et veras discrimen, quantum est inter somniantium et vigilantium ratiocinationes.

Cap. 9, § 23. *Unum autem hic verbum obscurum positum est, quia nec Græcum nec Latinum est racha, cætera vero in sermone nostro usitata sunt.*] *Judicium et consilium*, quæ hoc loco Matth. v, 22, habentur, sunt quidem voces Latinæ, sed quas tamen bonus Augustinus non intellexit; qui ne suspicatus quidem est ad Judæicos mores respici, ut pulchre ostendunt recentiores critici.

Ibid. *Nonnulli autem de Græco trahere voluerunt interpretationem hujus vocis, putantes pannosum dici racha, quoniam Græcè pannus ῥάχος dicitur; a quibus tamen cum quæritur qui (non quid) dicatur Græcè pannosus, non respondent racha.*] Scribendum est raka, et Græcè ραχα, per kappa, non per chi, nam est Syriace ראקא raka per koph, cui respondet origine et sono τὸ kappa. Nec qui pravam hanc Græcam etymologiam proferebant, retulissent ad ῥάχος, pannum, sed ad ῥάχος, unde ῥαχιστός, *perditus nebulo*. Sed recte fecit Augustinus quod ad Hebraicam linguam D confugerit.

Probabilis est ergo, inquit, quod audivi a quodam Hebræo, cum id interrogassem; dixit enim esse vocem non significantem aliquid, sed indignantis animi motum exprimentem. Has interjectiones grammatici vocant particulas orationis significantes commoti animi affectum; velut cum dicitur a dolente, heu! vel ab irascente, hem! Quæ voces quarumque linguarum sunt propriæ, nec in aliam linguam facile transferuntur; quæ causa utique coegit tam Græcum interpretem (quia Matthæus credebatur Hebræice scripsisse) quam Latinum, vocem ipsam ponere, cum quomodo eam interpretaretur non inveniret.] Vereor ut satis recte intellexerit Augustinus quid sibi vellet Judæus ille. Certe si Judæus Hebræice

ac Syriace scivit, non potuit dicere רָקָא *raka* esse interjectionem indignantis, nulla enim est talis interfectio in iis linguis; sed רִיקָא *reka*, ut scribunt ac pronuntiant thaludici, aut רָקָא *raka*, ut Syri, est convicium; quod non ita facile in aliam linguam transfundatur, sicuti nec aliarum linguarum convicia. Quod puto dictum fuisse a Judæo Augustino, qui non assecutus est quod volebat. Si scribamus רָקָא *raka*, hac voce significabatur homo *vacuus* sapientia ac virtute, nam radix הֵרִיק *herik* est *evacuavit*; nec est contumeliosa vox Græca aut Latina qua hoc exprimitur. Si vero scribamus רִיקָא *raka*, erit a Syriaca radice רָקָא *raka*, quæ est *sputare*, significabitque hominem dignum qui conspueatur. Quam originem probat Edmondus Castellus, in Lexico polyglotto, affertque obiter Theophylactus in hunc locum: τινὲς δὲ τὸ ῥάκα Συριακῶς κατὰ πνεῦσόν φασι σημαίνειν: *quidam vero Raka Syriace aiunt significare despuendum.* Sed non puto κατὰ πνεῦσόν dictum eodem sensu ac *Raka*; nam Græca vox *abominandum*, fugiendum translatis sensu sonat, Hebraica vero vox contemnendum. Priori allatarum ejus originum favet usus thaludicorum, posteriori prolatio ipsa vocis. Sed quidquid id est, *Raka* non est interfectio. Adi ad Matthæum Joan. Drusium, et Hug. Grotium.

Cap. 11, § 31, ad Matth. v, 25. *Esto adversario tuo benevolus*, etc.] Augustinus hic perperam argutus judicem interpretatur *Christum* et adversarium *Deum*, quo nihil absurdius fingi potuit. Dignum sane hoc erat retractatu, ut et pleraque alia quæ hic habentur, et quæ fere sunt contorta et aliena. Satis luisse Augustino diutius tacere quam cruda studia in publicam lucem protrudere. Erat enim tantum presbyter, cum hoc opus edidit, nec ita pridem theologiæ Christianæ et Scripturarum studio operam dederat.

Cap. 16, § 50. *Acyndinus tunc præfectus, qui etiam consul fuit*, etc.] Insignis est historia, et qua sarciri aliquatenus possit jactura temporis, quæ sit in legendis allegoricis interpretationibus hujus operis.

LIBRO II. Cap. 2, § 5. *Cum ad orationem stamus, ad Orientem convertimur, unde cælum surgit*, etc.] Credo factum ut contrario ritu Judæis uterentur Christiani. Sanctuarium enim, in templo in Jerosolymitano, ad Occidentem spectavit; ac proinde ad eam cæli plagam conversi orabant Judæi. Vide not. ad Exod. xxvi, 33, a Joanne Clerico.

Cap. 7, § 25, de pane quotidiano, in oratione Dominica. *Panis quotidianus aut pro omnibus iis dictus est quæ hujus vitæ necessitatem sustentant.... aut pro sacramento corporis Christi, quod quotidie accipimus.* Attamen, ut ait § 26, plurimi in Orientalibus partibus non quotidie Cæne dominicæ communicant. In Africa jam a temporibus Cypriani ea obtinuerat consuetudo, ut liquet ex ejus libro in orationem dominicam: *Eucharistiam quotidie ad cibum salutis accipimus.* Ad quem locum vide Joan. Fellum episcopum Oxoniensem.

PATROL. XLVII

ANIMADVERSIONES

IN LIBROS QUÆSTIONUM EVANGELIORUM.

LIBRO I. Quæst. 2. *Quod discipuli Domini cœperunt vellere spicas et manducare; quod nisi confricantes eas facere non possent. Hinc est, mortificate membra vestra super terram; id est, quia quisque non transit in corpus Christi, nisi carnalibus exspoliatus fuerit indumentis.* Tales sunt pleræque quæstiones, unde intelligere licet finem Augustini in hisce libris non fuisse inquisitionem veri sensus, sed commentitiarum allego-
 riarum, ad quas inviti evangelistæ torquerentur. O cerebri felices! qui in tam levibus argutiis acquiescebant.

LIBRO II. Quæst. 38, § 3. *Quoniam illa receptio (in tabernacula æterna, Luc. xvi, 19.) utrum statim post istam vitam fiat, an in fine sæculi, in resurrectione mortuorum, atque ultima retributione judicii, non minima quæstio est.* Digna, hac de re, lectu est dissertatio viri doctissimi Ludovici Cappelli, quam inscripsit *Mortuorum Vitam*. Edita est in operibus ejus criticis quæ prodierunt Amstelodami anno 1689.

Quæst. 51. *Non omne quod fingimus mendacium est, quando, nempe, pro vero id non dicimus. Sed quando, inquit, id fingimus quod nihil significat, tunc est mendacium.* Ino quando verum esse dicimus quod fingimus. Si quis parabolam habendam esse diceret pro vera historia; mendacium diceret, quæcunque exteroqui significatio foret parabolæ. Sed ut omnis simulatio non est vituperanda, qualis ea est de qua Luc. xxiv, 28: sic forte nec omne dammandum mendacium. Sed hac de re integrum opus scripsit Augustinus.

ANIMADVERSIONES

IN TRACTATUS IN JOANNEM.

Tractatu 1, § 13, ad Joan. i, 3. *Sine ipso factum est nihil.* Interpretatur Augustinus. *quæcunque naturaliter facta sunt, quæcunque sunt in creaturis, omnia omnino quæ fixa in cælo sunt, quæ fulgent desuper, quæ volitant sub cælo, et quæ moventur in universa rerum natura... ab angelo usque ad vermiculum.* Nihil verius; qui enim divinam providentiam negabant, iidem nolebant insecta a Deo facta. Multis hac de re egit, in notis ad hunc locum, Joannes Clericus, eaque dixit quibus possint Augustiniana illustrari. Utinam Hipponensis episcopus, missis omnibus frigidis allegoriis, coactisque interpretationibus quibus scætat quidquid in Scripturam elucubravit, tales semper interpretationes protulisset! Pro querelis et castigationibus, laudes et gratiarum actiones hic legerentur. Verissime in § 14 observat, si concedamus muscas a Deo non esse factas, nos posse sensim deduci ad negandum elephantem atque hominem Dei opera esse. Ut enim gradatione ex ipso desumpta utar, si musca sit fortuitus caloribus fetus, quidni et locusta? Si locusta, quidni et lacertus? Si lacertus, quidni avis? Si avis, quidni pecus? Si pecus, quidni bos? Si bos, quidni elephas? Si elephas, quidni homo? Attamen nescio quomodo Augustinus concedit *vermes* (unda

musca) *ex pu' redine nasci*. Non video quid posset respondere gradationi ex ipso allatae. Verum hi Tractatus populares sunt orationes, quod nomen ipsum ostendit; quibus neque Joannis verba, neque res ipsas ad amussim interpretatur, sed dicit quod in mentem veniebat. Itaque frustra sit, qui hinc quidquam exquisiti expectet.

Tractatu 26, num. 41. *Panem caelestem spiritaliter manducate, innocentiam ad altare apportate. Peccata etsi sunt quotidiana, vel non sint mortifera.*] Aut *rel* hic sumitur pro *saltem* aut est mendum, legendumque forte: *at non sint mortifera*, quod postea mutatum in *aut*, deinde in *vel*.

Tract. 28, § 11, in Joan. viii, 25, ubi Christus, *principium quia et loquor vobis. Ecce, inquit Augustinus, quod est esse. Principium mutari non potest; principium in se manet, et innovat omnia; principium est cui dictum est: Tu autem idem ipse es et anni tui non deficient.*] Hæ sunt arguitæ hominis Græce nescientis, ut optimi quique interpretes dudum ostenderunt. Accepit tamen Augustinus ἀρχὴν esse in accusativo; quomobrem putat Christum ita loqui, quasi antecessisset *credite me*, nimirum, *principium*. Sed qui Græce sciunt norunt solemni ejus linguæ consuetudine, subaudiendum κατὰ, quod non opus est pluribus ostendi; non enim scribimus in Joannem sed obiter ostendimus sine cognitione linguarum, inane esse acumen Scripturam interpretantium.

Tractatu 43 § 17. *Non dixit, antequam Abrahamus esset, ego eram; sed: antequam Abraham fieret, qui nisi per me non fieret, ego sum.*] Qui Græce sciunt norunt verbum γενέσθαι perinde esse ac εἶναι, ac proinde arguita hæc Latine tantum scientibus tolerabilis, a Græcis exsibilata fuisset: quomodo Fausti Socini interpretatio hujus loci ab omnibus rejicitur, qui voluit etiam *verum antequam Abraham fieret*, quanquam alio plane sensu.

Tractatu 47, § 4. *Ipsæ Dominus ibi fuit, ibi matrem elegit, ibi concipi, ibi nasci, ibi sanguinem fundere voluit, ibi sunt vestigia ejus, modo adorantur, ubi novissime stetit, unde ascendit in cælum.*] Editores Parisienses observant de vestigiis in Oliveti monte humo impressis mentionem fieri etiam in libro de locis Hebraicis, inter Hieronymi opera. Recente dicunt id opus esse *inter Hieronymi opera*, nam non est ipsius Hieronymi, qui in eo etiam laudatur. Exstat tom. III operum Hieronymi in editione Erasmi, subijcturque libro de locis Hebraicis, et inscribitur, de Actis apostolorum. Ut dicam quod videtur, crediderim paulo ante hæc tempora, non in Judæa ipsa, nec in vicinis provinciis, sed procul, cœpisse fingi quod jactatum postea est, tanta verborum pompa, de inventione crucis Christi ab Helena Constantini matre, deque hisce vestigiis abeuntis Christi. Alioqui non modo Eusebius hæc in vita Constantini, in qua usque adeo eum Helenamque extollit, agitque de Ecclesiis in Palestina ab hac ædificatis, non omisit; sed nec etiam Hieronymus, non modicus locorum insignium Judææ prædicator. Hæc autem si-

Agmenta avidè sunt arrepta ab iis qui putabant facile admitendum quidquid facere crederetur ad confirmationem Christianæ fidei, nec curiosius an verum caset expendendum: unde natæ sunt innumeræ fabulæ, et superstitiones quibus religionis Christianæ nativa pulchritudo non parum obscurata est. Multo satius fuisset, homines de veritate et divinitate doctrinæ Christianæ minime dubitantes, abhorrere ab omnibus argumentis non tantum falsis, sed etiam levibus ac incertis; veritati enim exploratæ nulla potest esse conjunctio aut commendatio, aut cum incertis rumoribus, quæ eam non obscuret, aut etiam dedecore afficiat. Quis non etiam indignatur incertam famam, aut etiam falsam, non aliter admissam ab hominibus religiosis ac ipsam Evangelii veritatem? Quis non suspicetur, quanquam minime suspicacis ingenii, multos Christianos fuisse, non quia doctrinæ Christianæ veritate introspecta essent percussis, sed quia utile erat, postquam Christiani rerum potiti erant; cum turpibus fabulis illico assensus præberent, si modo prodesset? Dehonestarunt religionem Christianam, qui fidem ei soli habendam quibusvis figmentis lubentes accommodarunt. Si contraria omnia credidissent inesse revelationi, quam proferebant Christiani, non aliter ea essent amplexi.

Tractatu 120, ad Joannis cap. xx, 42, § 5. *Quando jam propter parasceven, quam cœnam puram Judæi Latine usitatius apud nos vocant, facere tale aliquid non licebat.*] Multis de parasceve egit Jos. Scaliger de Emend. Temp. lib. vi. pag. 564, ed. Roveriana. Prolato hoc Augustini loco subdit: «Vetus interpret Joan. Chrysostomi, sermone in natalem Joannis Baptistæ: *Qua enim die conceptus est Dominus, eadem die et passus est. Eadem ipsa dies cœna pura fuit, in qua et luna quarta decima occurrit. Vides parasceven proprie dici tempus quod advesperationem inter et solem occasum interjectum est...* Alioqui κατὰ χροστικῶς vel ἰδιωτικῶς, tota etiam dies Veneris dicitur παρασκευῆ, saltem ab hora sexta, ut est apud Joannem. Itaque ea dicitur παρασκευῆ antequam venerit, cum proprie iniverit ἀπὸ ἑνάτης ὥρας, quæ dicebatur Πενθήμερον, id est oblatio. Hinc deinceps a nona hora opus facere non licebat in προσοπτίους, ut dicitur exstat in canonibus Hebræorum: *Quicumque facit opus in vespere sabbatorum, et dierum festorum ab oblatione vespertina, et ultra, non videbit unquam bonum signum benedictionis.* Ex quibus potes percipere quare Augustinus dicebat acceleratum tempus sepulturæ; ne, scilicet, eos qui Christum de cruce deposuerant, opprimeret ἡ ἑνάτη, sive Πενθήμερον tempus oblationis vespertinæ, a quo tempore opus facere nefas erat. Hæc vir summus ex doctrina Judæorum, quæ falsissima est, ut liquet ex Matth. xxvii, 46, et Marc. xv, 34, unde liquet post nonam demum fuisse sepultum Christum. Merum etiam commentum est, quod dicit proprie dictam preparationem, fuisse quatuor ultimas horas diei Veneris; cum non occurrat, nisi pro tota die Veneris. Cæterum Augustino quoque prius persuaserunt Judæi. Hi autem cœnam puram vocabant

parasceven, quod ethnici *cœnam puram* dicerent quæ A apponebatur iis qui festi alicujus causa in casto erant, quod Græci dicebant ἀγνεύειν et προαγνεύειν, ut ad celebrationem festi se pararent; unde factum erat ut Judæi idem esse censerent *cœnam puram* et apparatus festi, eoque nomine diem Veneris vocitarent. In aliis nihil simile erat, ut recte animadvertit Is. Casaubonus, Exercitat. contra Baronium, xvi, num. 16, quem vide. Adi et Festum in voce *penem*, et Fulvium Ursinum in appendice libri Pet. Ciacconii de Triclinio.

ANIMADVERSIONES

IN TRACTATUS IN PRIMAM EPISTOLAM JOANNIS.

Tractatu 5, § 1. *Proferri si esse sine peccato periculosum est; et non solum periculosum, sed etiam mendosum.*] Hoc est mendacio plenum, ut satis liquet cum ex sequentibus, tum ex proprietate vocis; nam deducenda a *mendua*, quod interdum falsum significat. Vide notata a Joan. Clerico in epist. Barnabæ cap. 2. Multis in hoc loco agit Augustinus ut religat in concordiam Joannem dicentem I Epist. cap. 1, 8: *Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos seducimus et veritas in nobis non est*, et cap. III, 9, negantem natum ex Deo peccare, tandemque hæc postrema verba intelligenda censet de peccato contra caritatem proximi. Multo melius interpretati sunt Joannem qui natum ex Deo habitu peccandi delinquere negat, sed tantum subita tentatione, aut infirmitate. Sic in plerisque omnibus, si quid paulo difficultius occurrat, cespitat bonus Augustinus, si præsertim dicta ejus cum recentiorum lucubrationibus conferantur.

ANIMADVERSIONES

IN EXPOSITIONEM EPISTOLÆ AD ROMANOS.

Hoc opus conscripsit presbyter Augustinus circa annum 394, cum ex communibus notionibus Scripturam interpretaretur. Quare in eo multa habet quæ mere Pelagiana sunt, ut vel ex Retractationum loco præfixo intelligere est. Mirum est hominem qui nunquam a quoquam propterea damnatus fuerat quasi hæreticus, imo vero ab omnibus laudatus, postea in eadem dogmata invectum esse, quasi cum religione Christiana consistere non possent. Si nunquam tamen exortæ fuissent rixæ Pelagianæ, in iis sententiis mortuus esset. Imo vero fortasse nunquam ita invectus in eas fuisset, nisi Pelagius aliquid, in ejus scriptis carpsisset. In libro de *Dono perseverantiæ*, cap. 20, num. 53, narrat his verbis primam indignandi in Pelagium occasionem: *Quid meorum opusculorum frequentius et delectabilius innotescere potuit, quam libri Confessionum mearum? Cum et ipsos ediderim antequam Pelagiana hæresis exstitisset; in eis certe dixi: DA QUOD JUBES ET JUBE QUOD VIS. Quæ mea verba Pelagius Romæ, cum a quodam fratre et coepiscopo meo fuissent præsentem commemorata, ferre non potuit, et contradicens aliquanto commotius, pene cum eo qui illa commemoraverat litigavit.* Hinc prima origo mali, nam nihil magis irritabile est scriptori-

bus qui pro scriptis postea, tanquam pro aris et focis pugnant.

Proposit. 44. Ad Rom. VII, 19, 20. *Nunc enim homo describitur sub lege positus ante gratiam. Tunc enim peccatis vincitur, dum viribus suis juste vivere conatur, sine adjutorio liberantis gratiæ Dei. In libero autem arbitrio habet ut credat liberatori, et accipiat gratiam, ut, jam illo qui eam donat liberante et adjuvante, non peccet, etc.*] Hæc sunt minimum Semipelagianismus, qui si tunc temporis non docebatur in Ecclesia, summopere temerarius erat Augustinus, qui loquebatur de re tam gravi, contra omnium sententiam; aut si docebatur, non capio qui damnari potuerint quasi novatores et exitiales hæretici qui id docebant, quod antea ubique docebatur et quod cum laude scripserat Augustinus. Cæterum hunc locum retractavit Augustinus, ut et alia quædam quæ Pelagius favebant. Sed ad hunc locum quod attinet, optimi quique interpretes hic esse vere μετασχηματισμὸς agnoscunt, quo Paulus veluti in suam personam transfert, quæ ad hominem non regeneratum pertinent; quod extra omne dubium posuerunt.

ANIMADVERSIONES

IN EXPOSITIONEM EPISTOLÆ AD GALATAS.

§ 24. Profertur sic vers. 19 cap. III. Epist. ad Galatas: *Quid ergo? Lex, transgressionis gratia, proposita est, donec veniret semen, cui promissum est, dispositum per angelos in manu mediatoris.*] Est mera depravatio, cum in interpunctione, tum in voce dispositum. Græca habent: *Τὶ οὖν ὁ νόμος; τῶν παραβάσεων χάριν προστεθῆναι, ἄχρις οὗ ἔλθῃ τὸ σπέρμα ᾧ ἐπηγγέλται, διαταγῆς δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου.* Vulgata hodierna: *Quid igitur lex? propter transgressiones posita est, donec veniret semen cui promiserat, ordinata per angelos in manu mediatoris.* Atque ita legi oportere res ipsa ostendit, agnovissetque Augustinus, si meliores codices contulisset. Sic enim I g't Pelagius in Commentario ad hanc Epistolam, si modo illic mutata ejus verba non fuerint. Sic quoque Ambrosiaster ille cujus Commentarii in Epistolas Pauli Ambrosio sunt conjuncti. Sed perinde erat Augustino quomodocumque legeretur, ex quibusvis sensum quemvis elicere parato, nec orationis seriem evolvere curanti. Sæpe non feliciter sensum expedivit, ubi rectam lectionem secutus est, quam ubi falsam. At laudari non potuit, quod cum esset tiro, nam expositionem hanc etiam presbyter conscripsit, et præterea Græcæ linguæ imperitus, difficillimos Novi Testamenti libros, Epistolas ad Romanos et ad Galatas, interpretari aggressus sit, ne emendatis quiddam codicibus sibi comparatis. Hæc ejus zelo bonoque animo condonanda quispiam forte existimabit; nec intercedo, modo ne laudentur quæ venia indigent, aut ne vituperentur meliora, iis præsertim collata, quod a multis tamen, inscitiane dicam, an partium studio? fieri solet.

§ 40. *Unde et Joannes ad Parthos dicit: Scribo vobis, patres, etc.*] Verba exstant I Joan. II, 13. Sic recte editum a Benedictinis, non ad Patres. Vide in-

scriptionem tractatum in hanc ipsam epistolam, et ad Hugonem Grotium, interpretum Scripturæ facile principem, ad I Epist. Joannis.

§ 64. *Ego enim stigmata Domini Jesu Christi in corpore meo porto.* Verba sunt Apostoli Gal. vi, 17, quæ ita interpretatur Augustinus: *Id est, habeo alios confictus et certamina cum carne mea, quæ in persecutionibus quas patior necum dimicant.* Illis lectis, nemo non expectet Augustinum locuturum de stigmatibus militum, de quibus hunc locum nonnulli interpretantur. Sed audi sequentia: *Stigmata enim dicuntur notæ quædam sanarum servilium; ut si quis, verbi gratia, servus in compediibus fuerit propter noxam, id*

est, propter culpam, vel hujusmodi aliquid passus fuerit, stigmata habere dicitur; et ideo in jure manumissionis, inferioris est ordinis. Quæ ut vera habeantur, nihil tamen ad interpretationem ejus faciunt. At hinc colligere potuit, Paulum hoc velle, servum se esse Christi, quod stigmata veluti a Christo ei impressa significabant. Præterea hic stigmata intellexerim, *κατακλιθῆναι* ad stigmata superstitionis idololatrarum, de quibus H. Grotius et Henr. Hammondus ad Apoc. xiii, 15. Cæterum stigmata non proprie vibices dicebantur, sed inscripta puncta quibus interdum fuit servi notabantur; unde *στυγματίαι* dicti, ut docentur Græci lexicographi.

IN TOMUM QUARTUM.

DESIDERIUS ERASMUS AD LECTOREM.

Enarrationes sacrorum voluminum apud populum habitas, quas Græci vocant homilias, divus Augustinus appellat *tractatus*: nos conclusiones possumus appellare. In his fere solebant notarii quod dicebatur excipere; nonnunquam qui dicturus erat, vel antequam diceret, digerebat in schedulam quod parabat disserere, vel quod dixerat litteris mandabat. In hoc dictionis genere, multa dantur auribus imperitæ promiscuæque multitudinis. In primis aliquot psalmis astrictior est et accuratior. In posterioribus identidem expatiatur in longas digressiones, mutata, ut apparet, voluntate. Lege diligenter, reperies arcana doctrinæ thesaurum inæstimabilem. Vale.

ANIMADVERSIONES

IN ENARRATIONES IN PSALMOS.

. Puto ab Erasmo, nomine *arcanae doctrinæ*, intelligi sensus psalmorum allegoricos; nam quid aliud hic arcana dici pos-sit non intelligo: neque enim ad literalem sensum eruendum quidquam est in psalmorum Enarrationibus quod non cuivis et ubique occurrat. Ad theologiam vero atque ethicam Christianam quod attinet, nihil est hic reconditi et minime vulgaris. Sunt, nimirum, Enarrationes ad rudem plebeculam, suspensis auribus omnia bibere paratam, instituendam; non doctis ac verorum Scripturæ sensuum studiosis scriptæ. Duo mihi videntur a psalmorum interprete posse postulari. Prius est ut, ante omnia, ostendat quis sit sensus proprius ac grammaticus, qui *litteralis* vocari solet. Is autem sensus inveniri non potest, nisi diligenter Hebraica consulantur; utque facilius intelligantur, interpretes studiose inter se conferantur. Nam prorsus pendere ex vitiosa forte versione, aut, quod pejus est, ex ipsius versionis non meliore in aliam linguam translatione, et velle tamen Scripturam interpretari, hoc profecto est in tenebris micare. Itaque ad authentica et autographa Scripta confugiendum. Hæc autem plane neglecta sunt ab Augustino, et quod non posset Hebraicum textum ac interpretes illos consulere, et quod nollet in sensu litterali hæc.

B Hinc autem factum est, non tantum ut sententiam ipsius psalmæ assecutus passim non sit, sed etiam ut ne i. s. quidem LXX. interpretes intellexerit; quorum sæpe barbara ac obscura translatio melius multo ex Hebraico textu intelligitur, quam si sola legatur. Præterea ubi litteralis sensus simplex atque apertus est, minime opus fuit illo deserto ad spirituales divagari; quod tamen perpetuo fecit Augustinus, et quidem ita ut sibi propterea mirum in modum plaudeat. Sic ille quæ obscura sunt minime reddit labore suo clariora, et quæ sunt perspicua quam maxime obscurat. Exempli cau a litterali sensu psalmi cxix ferme nihil est apertius; totus quippe de præstantia deque observatione divinæ legis agit; nec potuit quidquam tractari aptius a propheta, cum se ipsum ad observandam legem confirmaret, tum etiam ut populares suos ad morum sanctitatem adduceret. Hisce tamen spretis, quasi spiritu prophetarum dignis, quæsitivus Augustinus sensus de quibus nemini unquam in mentem venisset qui literalem sententiam probe perspexisset, pulcherrimaque ejus consecraria perspexisset. *Quanto*, inquit de illo psalmo, *videtur apertior, tanto mihi profundior videri solet, ita ut etiam quam sit profundus demonstrare non possim.* Aliorum quippe, qui *difficile intelliguntur, etiamsi in obscuritate sensus lateat, ipsa tamen apparet obscuritas; hujus autem nec ipsa, quoniam talem præbet superficiem, ut lectorem atque auditorem, non expositorem necessarium habere credatur.* Quis non videt Hipponensem episcopum hic nodum in scirpo quæsisisse; quia, in simplici interpretatione, non potuisset suam illam, quam ei exprobrat Erasmus epist. 67, lib. xx, *ἀπραντολογία* ostentare, ut fecit? Ingeniosi et docti viri putabant esse illa sæcula, multum loqui de re quæ eloquentiæ nullum argumentum præbere videbatur.

Alterum, quod ab interprete psalmorum postulari queat, situm est in sensu spirituali eruendo; qua in re sequenda est apostolorum cynosura, ut ita loquar. Nimirum, loca Psalmorum in Novo Testamento prolata ut prophetica, explicanda sunt ita,

ut liqueat non frustra fuisse ab apostolis laudata. A Quam in rem adhibenda sunt omnia critica sacra subsidia, quibus fere destitutus fuit Augustinus, qui propterea rem præstare non potuit. Sed quia apostoli loca nonnulla psalmorum spirituali sensu intellexerunt et interpretati sunt, propterea non sequitur a quovis, qualibet de causa, omnia pro arbitrio in spirituales sensus posse torqueri; quod tamen perpetuo, et quidem cum magna laude rudium sæculorum, eorumque qui illa imitati sunt, fecit Augustinus. In illis citationibus apostoli sæpe, ut quidem videtur, ad traditiones opinionesque Judæas respexerunt, ex quibus contra sui ævi Judæos merito ratiocinabantur; ita ut sint argumenta quæ a logicis vocantur *ad hominem*, quibus apud alios, quasi firmis, usi non fuissent. Sæpe etiam spiritus propheticus quo afflati erant apostoli, non minus ac antiquiores Yates, quædam iis aperuit quæ nos alioqui fugissent. Itaque nemo non illorum auctoritati assensum præbet, nemo dubitat quin recte citata sint ab apostolis illa loca; cum tamen æquo animo patiatur nunc a quovis ita Veteris Testamenti Scripturam explicari. Ac sane cur sinamus ea nobis magna verborum pompa obtrudi, ab hominibus minime affatis, imo etiam imperitis, quæ si negentur nullo modo probari possint? Cur quasi sacrosanctum habebitur quidquid declamatoribus in buccam veniet de quovis Scripturæ loco? Quis tandem erit modus somniorum, in re usque adeo serla, si statuamus talia admitti oportere?

Igitur exiguus quidem est usus harum Augustini declamationum ad intelligendos Psalmos; sed non inutiles fuerunt olim ad docendam plebem, eamque ad virtutem excitandam; quia etiam ea quæ præter rem et aliæno loco dicuntur, utilia esse possunt, si modo sint vera. Itaque legantur hæc quasi conciones ac miscellæ quædam meditationes theologice atque morales, non quasi interpretationes Scripturæ; excerpantur ex iis recte, acute, ingeniose dicta, eaque commodis occasionibus adhibeantur, laudato auctore; tribuetur Augustino quidquid honoris ei debetur, nec ejus opera suo fructu carebunt. Quisquis volumen aperiet, et aliquot in eo paginas leget, verissimum esse et æquilissimum quod diximus comperiet. Attamen aliquot exemplis rem illustrabimus, neque enim in hoc ingens volumen notas conscribere aggredimur; nec vero ullius id esset fructus, qui quidem laborem expendendum æquare posset.

PSALMO I. Versum I sic interpretatur: *De Domino nostro Jesu Christo, hoc est, homine Dominico accipiendum est.* Quid ita? Beatus profecto erat et re et spe quisquis divinam legem observabat; ideoque absurdum hæc Christo violenter aptare, quæ optime omnibus conveniunt. Iluc respexit auctor Expositionis psalmorum, perperam Hieronymo tributa, quæ edita est in calce tomi II operum Hieronymi, Lutetiae anno 1699. *Quidam, inquit scriptor illius Expositionis, istius psalmi clavem super Christi Domini nostri personam esse referendam, ut beatus iste vir se-*

cundum hominem Christus sit. Bona quidem voluntas, sed imperitia est. Vere, quamvis ipse sit exigui pretii interpres.

Ibidem, ad hæc verba: *In cathedra pestilentiae non sedgit, hæc habet Augustinus: Noluit regnum terrenum cum superbia; quæ ideo cathedra pestilentiae recte intelligitur, quia non fere quisquam est qui careat amore dominandi, et humanam non appetat gloriam. Pestilentia est enim morbus late pervagatus, et omnes aut pena omnes involvens.* Sed quamvis sedeant reges in cathedra, aut in solio, ubicunque occurrit vox cathedræ, non agitur ideo de regno; nisi circumstantiæ loci eo lectorem deducant, quales hic nullæ sunt. Quamvis pestilentium potius quam pestilentia vertendum fuerit, ut mox dicam, attamen hæc etiam posita lectione, facile potuit intelligere Augustinus hic sermonem esse de consensu hominum pestilentium, si paulo peritior fuisset artis criticæ. Docet hoc apertissime psalmus xxv, 4, 5 (sequor hic Græcæ divisionem), ubi ita psaltes ex antiqua versione: *Non sedi cum concilio vanitatis, et cum iniqua generibus non introibo. Odivi ecclesiam malignantium, et cum impiis non sededo; ut et psalm. XLIX, 24; CXVIII, 23.* Nimirum, homines otiosi solent una sedere in locis publicis, aut in quæ convenire solent, atque aliorum famæ maledicis sermonibus detrahère. Hic Theophrastus Character. 29, qui est maledicentiæ, sic de maledico loquitur: *Συγκαθήμενος δευρὸς περὶ τοῦ ἀναστάντος, σίπειν, sedens inter alios, paratus ad loquendum de eo qui surrexit.* Exemplum etiam *καθήμετων ἐν λατρείᾳ ψογερῶν, sedentium maledicorum in medici officina* habemus apud Ælianum Var. Hist. lib. III, cap. 7.

Atque hoc quidem facilius intellexisset Augustinus si oculos conjecisset in versionem Græcæ, quæ habet *λοιμῶν*, quæ vox frequenter significat *homines pestiferos*. Quod si præterea contulisset cum hac versionem Aquilæ, intelligere potuisset esse vocem hic Hebraicam, quæ soleret a Judæis verti *χλευασταί, irrisores*. Unde etiam rescivisset hic esse nomen pluralis numeri, ex quo liquebat interpretem Latini male vertisse *pestilentiarum*; et cum vix dici posset *cathedra pestilentiarum*, voce *λοιμοί* significari *pestiferos homines*. Vel ex enarratione Ambrosiana hujus psalmi hæc partim discere potuit, si eam consultasset.

Ibid. ad vers. 2. *Sed in lege Domini fuit voluntas ejus, et in lege ejus meditabitur die ac nocte; sic ratiocinatur: Justo non est lex posita, ut dicit Apostolus; sed aliud est esse in lege, aliud sub lege. Qui est in lege, secundum legem agit; qui est sub lege, secundum legem agit. Ille ergo liber est, iste servus.]* Quæ olim Numidis et aliis Afris, qui doctiores non erant, hæc pulchra visa sunt, eruntne etiam nobis eximia habenda? Quæ si a nobis prodirent, exhiberentur, an plausibus excipiantur? Non puto. Itaque dicemus, cum pace et Numidarum et aliorum omnium quibus talia olim placuerunt, 1° locum Pauli plano extra rem esse; 2° non dici hic quemquam

esse in lege, sed ejus voluntatem esse in lege, hoc est, ex constantissimo linguæ Hebræicæ usu, lege divina delectari, eique libenter parere; 3° distinctionunculam sub lege et in lege inanem esse, cum nemo dicat, *Voluntas ejus est sub lege*. Pergit tamen arguari bonus Augustinus his verbis: *Deinde aliud est lex quæ scribitur et imponitur servienti; aliud lex quæ mente conspicitur ab eo qui non indiget litteris*. At de nulla alia lege hic agitur quam de Mosaica, quæ scriptis consignata erat et omnibus Judæis inposita, nemine excepto. Loquitur enim hic David, homo Hebræus, et quidem de hominibus suæ gentis, qui legem scriptam habebant, eamque observabant.

Ibid. *Meditabitur die ac nocte, aut sine intermissione intelligendum est*. Optime, si deleas illud aut. Sed fluctibus academicis abreptus, etiam in re clara, addit: *aut die, in lætitia, nocte in tribulationibus*. Fateor aliquando luce res secundas, tenebris adversas significari; sed *facere quidpiam die et nocte* nunquam significavit in secundis et in adversis. Quia voce quæpiam aliquid in certo situ significatur, ideo non sequitur, ubicunque occurrat, eodem modo posse eam intelligi. Sed exempla ejus audiamus, nam duo profert: *Dicitur enim* (Joan. viii, 56): *Abraham diem meum vidit et gavisus est. Et de tribulatione dicitur: Insuper et usque ad noctem emendaverunt me renes mei*; psal. xv, 7. Sed in verbis Christi, *dies lætiam non sonat, verum tempus quo futurus erat in terris; locus vero psaltæ etiam noctibus erudierunt me renes mei*, nimis obscurus est quam ut quidquam probare queat, et aliter commodius intelligi potest, ut quisvis docebunt interpretes ex recentioribus.

Ibid., § 3. Hæc sunt verba vers. 3: *Et erit tanquam lignum quod plantatum est secundum decursus aquarum*. Vel pueri intelligant hic esse similitudinem, quæ nonnisi integra explicari potest, et quidem ita ut ostendatur quam sit apta tota similitudo, non ut particulatim discerpatur. Attamen, prolatis his verbis, sic ea interpretari aggreditur Augustinus: *Id est, aut secundum ipsam sapientiam quæ dignata est hominem suscipere ad salutem nostram; ut ipse homo sit lignum plantatum secundum decursus aquarum: potest enim et hoc intellectu accipi quod in alio psalmo (LXIV, 10) dicitur: fluvius Dei repletus est aqua*. Sed primum quis nescit in similitudine rem unde similitudo ducitur, esse ad litteram, ut loquuntur, intelligendam? Ne ipse quidem Augustinus hoc ignoravit, sed arguendi immodica et intempestiva cupiditas et Africana ἀπειρολογία obstitit ne judicio suo uteretur. Præterea nec locus psalmi LXIV, 10, similis est, nec id significat quod vult. *Fluvius enim Dei* illic est Jordanes, ut recte ex Theodoro, credo, Mopsuesteno, notavit Lud. Ferrandus. Pergit noster eodem acumine: *Aut secundum Spiritum sanctum, secundum quem dicitur: ipse vos baptizabit in Spiritu sancto, etc.* Nemo neget Spiritum sanctum conferri sæpe cum aqua; sed in hac similitudine non potest significari *decursibus aquarum*. Tertia post affertur interpretatio prioribus

absurdior: *Aut secundum populorum peccata, quia et aque populi interpretantur in Apocalypsi, et decursus non absurde intelligitur lapsus, quod pertinet ad delictum*. O acumen! O Numidas patientibus auribus, aut oculis præditos! Talia hodie a nostratibus sine risu non audirentur. Sed audi cætera: *Lignum ergo illud, id est Dominus noster de aquis decurrentibus, id est populis peccatoribus, trahens eos in via in radices disciplinæ suæ*. Quam hæc contorta sint non opus est monere, dicam tantum oblitum esse Augustinum, virum illum beatum de quo vers. 1, conferri cum arbore plantata juxta aquam, quæ proinde non potest esse Christus, si idem ille vir beatus Christus sit, ut dixit. Neque enim in similitudine prior et posterior pars idem esse possunt. Fructum dabit, hoc est, *constituet Ecclesias; in tempore suo, hoc est, id est, postquam clarificatus est resurrectione et ascensione in cælum, etc.* Qui felicissime versati sunt in interpretatione parabolæ Novi Testamenti, observant singulas partes similitudinum non esse nimium urgendas, sed duntaxat totam similitudinem esse aptandam toti rei de qua sermo est; quia nulla parabola nititur perfecta similitudine singularum partium, et quia non constat an minutas illas similitudines attenderit Christus. Hæc si animo reputasset Augustinus, hæc et alia multa in hisce Enarrationibus rescuisset.

Ibid., § 4 ad vers. 4. *Non sic impij, non sic; sed tanquam pulvis quem projicit ventus a facie terræ, sic habet: terra hic accipienda est stabilitas in Deo; ad quod confirmandum profert loca Scripturæ, in quibus terra allegorice, ut putabat, id significat; sed cum omnia illa commenta allegorica sola negatione confutari queant, hic quoque locus respuit illam interpretationem; quia in hac similitudinis parte proprie sumenda est vox terra, ut ad superiorem similitudinem ostendimus*.

Postea, *a cujus terræ, inquit, facie projicit ventus impium, id est superbia, quia inflat*. Feliciter vero inventum! Impius non dicitur hic *proijci a facie terræ*, sed esse *tanquam pulvis quem projicit ventus a facie terræ*; hoc est, incertissimam esse et vilissimam apud Deum ejus conditionem: ut est, apud homines, pulveris vento agitati. Vide similem comparisonem psal. xvii, 42, et psal. xxxiv, 5, et alibi.

Ibid., § 5, ad vers. 5. *Ideo non resurgunt impij in judicio. Ideo, scilicet, inquit, quia tanquam pulvis projiciuntur a facie terræ. Et bene hoc eis dixit auferri quod superbi ambiunt, id est, ut judicent, ut hoc ipsum planius dictum intelligatur sequenti sententia: neque peccatores in concilio justorum. Verum ubi resurgere, aut surgere in judicio significat judicem agere? si consulisset aut Hebræicum textum, aut Judæum, accepisset verbum quo hic utitur David non tam significare resurgere quam stare; unde collegisset hæc velle psalten, in judicio non posse consistere impios hoc est, fore ut causa cadant. Vide Isaïæ vii, 12 Malach. iii, 2, Rom. xiv, 4, et Hug. Grotium ad hunc locum*.

PSALMO II, § 6, ad verba vers. 6. *Ego hodie genui* A quem profert nullo modo quadrat in historiam mortis et resurrectionis Christi, contra optime conditioni Davidis convenit. Cum multi de hoc actum esse putarent, quia longe maxima pars Israelitarum Absalomum sequebatur, ait propheta se ad Dei auxilium confugisse, atque ab eo exauditum fuisse, continenterque addit verba allata, *ego dormivi*, etc., quæ aptissime significant securitatem ac tranquillitatem animi Davidis, postquam in Deo fiduciam suam posuerat. Similiter describitur securitas psalm. IV, 9. Cur ergo alius erat quærendus sensus, cum hic pulcherrimus esset, et eximia documenta non desperandi, sed fiducia in Deo collocandæ, nobis præberet? Nempe, ut, neglectis quæ ante pedes erant, ea quærentur quorum alioquin in mentem nemini venisset; quod ferri posset, nisi sententia quæ primum animo sese objicit optima esset verbisque convenientissima; ea vero, quæ procul accessita est, coacta esset et a verbis serieque orationis aliena.

Sed audiamus Augustinum ingenio suo mire abundantem. Quidam significari vult nomine *Absalom*, ut Christum *Davidis* persona. Tum addit: *A cujus facie fugisse quanquam historice possit accipi, quando, illo discedente, secessit cum cæteris in montem; tamen spiritaliter quando mentem Judæ Filii Dei, id est, virtus et sapientia Dei deseruit.... bene accipitur a facie ejus Christum fugisse.* Neque historicæ, neque spiritualis sensus ferri potest; nisi ab his qui in Scriptura vident quiddam volunt, ut pueri in nubibus.

At non parum hominem impedivit significatio nominis *Absalom*; sic enim loquitur: *Absalon autem, sicut quidam interpretantur, in Latina lingua dicitur patris pax; quod mirum videri potest, sive in historia Regnorum, cum bellum adversus patrem Absalon gesserit; sive in historia Novi Testamenti, cum traditor Domini Judas fuerit, quemadmodum patris pax posset intelligi.* Si *Absalomo* nomen, post mortem demum, fuisset impositum, aliud sine dubio nactus fuisset; sed qui infanti imposuerant non præviderant eum olim bellum cum patre gesturum. Multo minus intelligere poterant fore olim rhetorem Numidam qui vellet *Absalomi* nomine significari Domini sui proditorem. Sed quis non miretur, post fictam a se allegoriam, Augustino mirum videri commento suo non bene convenire cum nomine *Absalomi*? Cur non potius commentum illud abjecit? Sed postea sese expedit, eo quod David in eo bello pacatus *Absalomo* fuerit, quia illi parci volebat, et quod Christus Judam æquo animo inter suos tulerit. Sic id genitum conjectoribus nunquam deest posticum quo evadant, si alia via non possint. Si forte nomen filii Davidis bellicum quiddam significasset, quanto cum plausu hæc signa accepta fuissent; quæ ne plausu quidem caruerunt, quamvis pacificum quiddam sonet?

Ibid., § 3, ad hæc verba vers. 4. *Tu autem, Domine, susceptor meus es*, sic scribit: *Secundum hominem dicitur Deo, quia hominis susceptio est Verbum caro factum.* Tota vis hujus interpretationis petita est.

Ibid., § 10. *Apprehendere disciplinam* interpretatur Augustinus intelligere erudiri; nec sane aliter potuit. Sed si Hebraica consulisset, hic singularem invenisset prophetiam de Christo; nam est *בן שקד* *osculamini filium*, quod de osculo, honoris causa, quasi regi ferendo recte intelligunt recentiores. Vide Gen. XII, 10; I Sam. X, 1.

PSALMO III, § 1. Quamvis hæc sit inscriptio psalmi: *Psalmus David, cum fugeret a facie Absalon filii sui*, sic enarrationem suam orditur Augustinus: *Hunc psalmum ex passione Christi accipiendum persuadet quod dictum est: Ego dormivi et somnum cepi, et exsurrexi quoniam Dominus suscipiet me. Magis enim hoc ad passionem et resurrectionem Domini congruenter sonat, quam ad illam historiam in qua David scribitur fugisse a facie bellantis adversum se filii sui.* Nescio qua ratione præcaveri potuissent contrariæ allegoristarum interpretationes, cum ne apertissima quidem inscriptio psalmi hujusce nostrum coercere potuerit ne allegoricis somniis indulgeret. Nam *David* quidem

ex voce *susceptor*, quia Verbum dicebatur *suscepisse* A carnem humanam. Sed propheta non loquebatur Latine. Habet hic Hebraice: *es clypeus pro me*, cujus locutionis sensum, potius quam proprietatem vocabulorum, interpretati Græci habent, ἀντιλήπτω μου εἶ, hoc est, *adjutor meus es*; nam male verum *susceptor*. Sic ex mala versione ingens deduxit mysterium Augustinus. Si verum amamus, aut plura debuit sibi comparare subsidia, aut munere interpretis abstinere, dum omnibus esset destitutus, excepta Panica ἀπεραντολογία.

Ibid. *Exaltans caput meum. Mentem*, inquit, *ipsam humanam hic accipiendam puto, quod caput animæ non absurde appellatur. Imo absurde fingitur locutio, cujus in nulla lingua exemplum unquam auditum est: præsertim cum in promptu sit commodissima B interpretatio, quam vide apud Martinum Geierum et alios interpretes.*

Ibid., § 4, ad verba vers. 5. *Voce mea ad Dominum clamavi; id est, inquit, non corporis voce, quæ cum strepitu verberati aeris promitur, etc. Quidni? an indecorum fuit Davidi clara et magna voce Deum invocare, cum in tantis angustiis versaretur? Ego quidem non putarim. Attamen negat Augustinus voce ad Dominum clamavi recte dici, nisi cum sola anima nihil carnis, nihilque carnalium intentionum in orationem attrahens loquitur Domino, ubi solus audit. Clamor autem etiam iste dicitur, propter vim ipsius intentionis. Nolim equidem negare translatio significatu posse dici clamare ad Dominum eos qui sine verbis atque C intra animum eum orant; sed pernego vere et proprie non dici clamare eos qui revera clamant.*

Ibid. *Et exaudivit me de monte sancto suo. Montem quidem, inquit, ipsum Dominum per prophetam dictum habemus, ut scriptum est, Dan. 11, 35. Verum ut concedamus apud Danielem Christum montis imagine describi, an propterea quotiescunque montis Domini mentio occurreret, credemus agi posse de Christo, etiam ubi circumstantiæ adversantur, ut hic? Nemo Scripturæ peritus dixerit, et liquet hic de monte Sionis agi. Verum hanc interpretationem rejicit ipse Augustinus, nisi contorto quodam sensu: Sed hoc, inquit, ab ipsius persona non potest accipi, nisi forte ita dicere voluit: de memetipso, tanquam de monte sancto suo, me exaudivit, cum habitaret in me, id est in ipso monte. Quis unquam quidquam minus verisimile et ab omni usu Scripturæ sanctæ remotius audivit? Nec talia Augustino aliud agenti temere interdum effusa sunt; totum hoc opus, imo universa ejus opera scatent ejusmodi interpretamentis. Audi et sequens quod ipsi magis arridebat: *Planius autem et expeditius, si accipiamus exaudivisse Deum de justitia sua, Justum enim ut innocentem occisum, et cui retributa sunt mala pro bonis, resuscitaret a mortuis et digna persequentibus tribueret. Res ipsa verissima est, quis neget? Sed quomodo ex hoc psaltæ loco exculpi queat, perpauci divinare possunt. Legimus enim, inquit, justitia tua sicut montes Dei, psal. xxxv, 7. Ergone hinc sequitur montem Dei significare justitiam Dei? Quis unquam præterea audivit hanc locutionem antequam ea uteretur Augustinus, exaudire de justitia? Sunt inter recentiores heterodoxos qui insimulantur coactarum interpretationum; sed præ hac et similibus quæ in decem Augustini voluminibus quæ nobis supersunt, utramque paginam faciunt, omnia in illis sunt plana et facilia. Attamen heterodoxi conviciis ideo exagitantur, Augustinus ad cælum laudibus tollitur.**

Ibid. § 5. *Ego dormivi et somnum cepi. Non inconvenienter, inquit, animadverti potest quod positum est Ego ad significandum quod sua voluntate mortem sustinuit, secundum illud: Propterea me Pater diligit quoniam ego depono animam meam, etc. Joan. x, 18. Quis unquam hanc esse emphasin in voce Ego cogitasset, nisi monitus ab Augustino? Sed si quis hoc negasset, quo exemplo potuisset probare? Nullo. Nam ad locum Joannis quod attinet, vocula ego non probaret Christum sponte esse mortuum, nisi alia addita essent quæ hoc perspicue significant.*

Vidimus antea somno hic significari securitatem Davidis in mediis periculis, Dei auxilio freti. Itaque frustra Augustinus observavit somnum pro morte positum innumerabiliter Scripturas continere. Hoc enim ad ea loca pertinet in quibus aut constat agi de morte cujuspiam, aut certe nihil est quod eum sensum respuat. Nemo nescit hanc esse perpetuam interpretandi legem, ut ne quis ad metaphoricum sensum confugiat, dum proprio locus esse potest. Hic autem tota series orationis ostendit agi aut de vero somno, aut de securitate quæ est cum somno conjuncta.

Nec quærendum est, subdit Augustinus, cur additum sit, somnum cepi, cum jam dictum esset, dormivi. Usitatas enim habent Scripturæ hujusmodi repetitiones, sicut in secundo psalmo multas ostendimus. Quod habet de repetitionibus verum est, sed ab hoc loco alienum, in quo verba Hebraica sunt, שכבתי ואישנה, hoc est, cubitum ivi et dormivi, quæ sunt distincta. Igitur inania sunt quæ hac de re in superioribus verbis et in sequentibus habet Augustinus.

Ibid. *Hoc magis, inquit, animadvertendum est, quemadmodum in una sententia et præteriti temporis verbum posuit et futuri. Et exurrexi enim dixit, quod est de præterito; et suscipiet, quod est de futuro, cum resurgere utique sine illa susceptione non posset. Nihil est mirum Davidem hic uti verbo futuri temporis D fulciet me, aut sustentabit me, quia nondum erat liberatus a periculo sibi ab Absalomo creato cum hunc psalmum scripsit; composuit enim illum in ipsa fuga, ut inscriptio docet. Igitur præter rem sunt quæ adduntur de prophetia futura præteritis miscente.*

Ibid., § 7. *Non est ita distinguendum (vers. 8) quasi una sententia sit: Exsurge, Domine; salvum me fac, Deus meus, quoniam tu percussisti omnes adversantes mihi sine causa. Non enim propterea salvum facit, quia percussit inimicos ejus; sed potius, ipso salvo facto, illos percussit. Ergo ad id quod sequitur pertinet, ut iste sit sensus: quoniam tu percussisti omnes ad-*

versantes mihi sine causa, dentes peccatorum contrivisti; id est, inde contrivisti dentes peccatorum, quoniam percussisti omnes adversantes mihi. Imo vero David Deum orat ut ipsum tueatur ac servet, quoniam antea semper de omnibus ejus adversariis pœnas sumpserat. Petit ut priora beneficia novis cumulet.

De *dentibus* quæ arguntur Augustinus non excusiam, uti nec duplicem rationem qua hunc psalmum postea interpretatur de Ecclesia conjunctim cum Christo capite spectata, aut tropologiam quæ postea sequitur. Superiores animadversiones in manifesta luce locarunt iudicium nostrum de hoc opere; ex quo præterea a lectore, lædii patiente et otio abundante, possint colligi nonnulla quæ pertinent cum ad mores et dogmata Ecclesiæ ejus ævi, tum ad Augustini ipsius peculiarias sententias. Sed hæc sunt ex ingenti frigidarum allego-^Briarum et contortarum interpretationum cumulo eligenda.

PSALMO LXXVII, § 3. *Quamvis enim proprie dicatur Synagoga Judæorum, Ecclesia vero Christianorum, qua*

*A congregatio magis pecorum, convocatio vero magis hominum intelligi solet, tamen et illam dictam invenimus Ecclesiam.] Recte observavit Isaac Casaubonus, Exercit. 16 contra Baronium, num. 42, huic argutie occasionem esse quod congregare deducatur a greæ, sed in Græca voce συναγωγή nihil simile quæri potest. Sed et Jac. II, 3, Ecclesia vocatur Synagoga. Casaubonum ipsum adi. Sed quis ferat hæc observari ex occasione vocis *Asaph*, ascripta titulo psalmi, et quæ congregationem significat? *Asaphus*, ut notum, auctor est duodecim psalmorum, fuitque Levita ex familia Gersonitarum, sacræ musicæ a Davide prælectus. Vide I Paral. VI, 31, 39.*

PSALMO CVIII, § 1. *Quædam dicuntur quæ ad apostolum Petrum proprie pertinere videantur, nec tamen habent illustrem intellectum, nisi cum referuntur ad Ecclesiam, cujus ille agnoscitur in figura gestasse personam, propter PRIMATUM quem in Discipulis habuit, etc.] De primatu Petri ex Augustino aliisque Patribus copiosissime egit Isaac. Casaubonus in exercitatione 15 ad Annales Cæs. Baronii.*

IN TOMUM QUINTUM.

DESIDERIUS ERASMUS LECTORI (a).

Quæ sine controversia sunt Augustini, primo positimus loco. Impudentissimum figmentum Sermonum ad fratres in eremo agentes, in suum angulum rejecimus: de quo suo loco nonnihil dicemus. Insunt et cæteris multa parum referentia phrasim et eruditionem Augustini, quorum aliquot notavimus.

JOANNIS ULIMMERII

CANONICI REGULARIS MONASTERII S. MARTINI LOVANIENSIS PRÆFATIO DEDICATORIA AD SERMONES S. AUGUSTINI, ALIÆQUE OPUSCULA A SE EDITA LOVANIÆ, APUD HIERONYMUM WELLEËM ANNO DOMINI MCLXIV.

Reverendissimo in Christo patri ac domino D. Martino Rithovio, Ecclesiæ Ypresensis primo episcopo dignissimo, Joannes Ulimmerius perpetuam felicitatem.

Cum nihil in omni rerum natura tam firmum, stabile ac perpetuum sit, amplissime præsul, quod non vetustatis (quæ, ut scribit Varro, pauca non depravat, multa tollit) insignem aliquam injuriam sentiat: præclaram mihi reipub. litterariæ operam navare videntur qui eo omne studium, omnem industriam, omne denique tempus conferunt, ut veteres auctores quorum opera aut plane corrupta sunt, aut prorsus desiderantur, quam emendatissimos, quoad licet, in lucem emittant. Quod si quisquam alius, in B. Augustino summo catholicæ Ecclesiæ columnæ summa industria præstitit, certe doctissimus et diligentissimus vir D. Martinus Lypsius imprimis præ-

stituisse videtur. Neque enim illi, qui se totum ei operi illigasse visus est, satis fuit ab innumeris mendis quibus undique contaminatus erat, Augustinum vindicare: nisi etiam variis bibliothecis quæ ob antiquorum voluminum copiam celebriores habebantur, pari labore atque diligentia pervestigatis, si quid usquam hactenus non excusum reperiret quod Augustinianom pectus, majestatem ac phrasim referre videretur, id reliquis ejus scriptis adjoiciendum curaret. Neque sane pium hominis conatum successus usquequaque destituit. Nam præter tertium contra Gaudentium librum, quem Parcensium canoniorum bibliotheca nobis suppeditavit, præter epistolas, quæ duæ sunt supra viginti, horum quoque qui jam hic primum emittuntur, sermones aliquot, quibus veteres *De diversis* titulum indiderunt, variis in locis inventos collegit. Atque adeo cum cæteris ejusdem sermonibus excudendos dare constituerat, nisi bellico illo tumultu qui per Martinum Rossemum ea tempestate, in hac nostra Belgica, excitatus erat circumcirca omnia turbata fuissent. Quæ res certe multum nobis et calamitatis et detrimenti advexit. Nam ut taceam depopulatos agros, incendia domorum, abacta pecora, omnisque ætatis hominum captivitatem, et incredibilem jacturam, quam multi ex tam nefario ausu fecerunt; id etiam Augustini studiosis incommodi accessit, quod tam præclaro thesauro tanquam e subterraneis ac divitibus metallorum venis effosso hactenus carere debuerint. Ita sane ut quemadmodum

(a) Erat hæc præfatiuncula præfixa tomo X, in quem omnes Augustini sermones conjecerat Erasmus; in editione vero Parisina ordo et voluminum et sermonum plane mutatus est. Verum ne hanc quidem ad-

monitiunculam omittere volumus. Sermones ad Fratres in eremo de quibus hic vir summus, sunt in tomum VI rejecti, ubi breves Erasmi censuræ profertur. PRÆFATUS.

Ausonius eleganter scribit catenatos esse labores, negotiumque ex negotio seri : sic vinculorum quadam periodo colligatas sibi esse calamitates in aliumque ex malo nasci, dicere liceat. Cum enim, ut dixi, bellorum strepitu, omnia circumquaquo perstrepent, neque itinera satis tota a militum impetu esse videntur, et decimus Augustinianorum operum tonus sub prelo sudaret, lucemque janijam cogitaret, frustra expectavimus qui hanc sarcinulam in Germaniam deportaret. Unde non prius eo delata fuit quam is ad umbilicum usque, ut aiunt, pervenisset. Cum vero secunda editio in officina Frobeniana adornari diceretur, nos ne quid ulla ex parte nostro Augustino deesse posset, tum ne Lypsi opera quoquo modo periisse videretur, eam temporis iniquitatem nostro qualicumque labore resarcire conati, pleraque Augustini opera multo quam prius castigatiora, Basileam misimus. Inter quæ et decimus tomus, qui hactenus cæteris contaminatior fuerat, ad viginti et eo amplius vetusta exemplaria a nobis collatus, et ii quos jam emitimus sermones maxima ex parte fuerunt. Librarius vero ille omnibus retentis, et quinque duntaxat sermonibus delectis, reliquos, nescio qua ratione motus, suppressit, nec quidquam præterea ad nos remisit. Atque ea ratione quidquid antea laboris noster Lypsius devorarat, id summa cum nausea et tædio rursus nobis exantlandum fuit, tam in perquirendis iis quæ transmiseram, quam in describendis. Quod quanta me affecerit molestia (ut ne quid interim de sumptibus addam) haud facile dixerim : sed hoc unum boni accidit, quod, de quo antea nos post Lypsiem et Costerium desperabamus, id aliud nobis agentibus, ac forte fortuna ejusdem B. Augustini vitam his adjunctam legentibus, repertum fuerit. Indiculum dico a Possidio episcopo prius in Vita promissum, posterius vero compositum, quem quidem quia eximius theologus D. Jacobus Pamelius, Brugis canonicus, mihi ad hos labores perferendos, non obtusum calcar sæpenumero addidit, ei dedicatum ac consecratum volui. Is enim tanto fervore tantique impendiis veterum scriptorum ac præsertim theologorum opera conquirat, ut confidam eum aliquando quidquid ubivis terrarum Augustini delitescit, id totum in studiosorum utilitatem a tenebris asserturum ac quod nostris adnotationibus marginalibus deest, suppleturum esse. Cæterum nec hoc unum dolorem nostrum, quem ex suppressis D. Augustini sermonibus gravem conceperamus, mitigavit. Sed et alios plurimos sermones antea nunquam typis excusos invenimus, quos Lypsiensis adjunctos, et immensis laboribus castigatos T. C. dedicare visum fuit. Multæ vero causæ sunt quæ me moverunt ut D. T. potissimum hæc offerenda existimarem : quas latius recenserem, nisi singularem tuam modestiam id ægre laturam arbitrarer, et vererer ne plerisque adulari magis quam ex animo loqui censeri possem. Hoc unum tamen silentio præterire nequeo, nihil mihi accommodatius visum esse quam ut episcopi monumenta episcopo dedicarentur : coque magis quod tui mores,

A cruditio, pietas, et omnis denique vitæ ratio cum Augustini virtutibus congruere videantur. Quanta illi suarum ovium cura fuit ! quo ardore subditos suos ad perfectam et beatam vivendi rationem instituit ! quam suaviter ac temporis convenienter variis concionibus ad pietatem vitæque sanctimoniam populum excitavit ! At quis est qui non hæc in T. C. ut maxima suspiciat ? Omitto quod soles fere episcoporum tecum monasterium clericorum habeas, quod et noster sanctissimus Augustinus de se profitetur in præclarissimis illis duobus sermonibus quos de communi vitam suorum clericorum ad populum Hipponensem habuit. Quos ab Erasmo denique, nescio studione an oblivione aliqua omissos, postea vero suppositiis ac sermonibus eremiticis commixtos, ab hisdem resecei, et vitæ, quia plenissimam ejusdem divi mentionem faciunt, adnexui. Accipias itaque episcopus episcopum, Augustinum Augustinianæ vitæ ipse non minus admirator quam imitator, et hos sermones tuis commendare ne graveris, ut posthæc a frigidioribus lectuque indignioribus rebus abstinentes, malint in studiis sanctioribus utilioribusque oleum operamque collocare. Porro operæ pretium non putavi, multa in medium adducere, quibus hæc vera ac germana Augustini esse, si qui forte sint temerarii censores, demonstrarem : tum quod tibi id persuadere difficile non sit, qui adeo ejus attentus lector semper exististi, ut ubique Augustinum quantumvis aliis immersum sese augusta quadam pietate prodentem agnoscas, tum quod Possidius, hæc in numero operum ejus recenseat, et (si quid veterum codicum consensio valet) in vetustissimis quibusque libris Augustini nomine legantur. At ne quis objiciat phræseos jugem ac perpetuam rationem habendam esse, sciat is iis id convenire qui libros tantum aut scripserunt aut dicantur : concionanti autem apud vulgum promiscuum, qui possit, non video : cum sermo vulgi moribus attemperandus atque accommodandus veniat. Nam et D. Augustinus, quo diutius plebeis auribus concionando servivit, hoc magis remisit sermonis elegantiam, hoc etiam rusticior, ne dicam contemptiore usus est orationis genere. Nam et mystica suum dictionis genus habent, nec iis quæ ad docendum parata sunt, Ciceroniana myrothecia conveniunt, hæc accedit quod non semper in cathedralibus ecclesiis, ubi plerosque doctiores fuisse extra controversiam est, verum etiam in reliquis suæ diocesis civitatibus et oppidulis, concionatus sit. Jam vero canescente potissimum Augustino, Africam ob Gothorum Vandalorumque incursiones assiduas, magna ex parte, infectam barbarie fuisse quis ignorat ? Aut quis ex sancto Victore episcopo Vitensi discere non potuit ? qui elegantissimum de hoc nostro antistite elogium describens : Qua, inquit, tempestate Hipponæ Regium obsessa fuit civitas, quam omni laude dignus beatus Augustinus, librorum multorum confector pontifex gubernabat. Tum illud eloquentiæ quod ubertim per omnes campos Ecclesiæ decurrebat, ipso metu siccatum est flumen, atque dulcedo suavitatis dulcius propinata,

in amaritudinem absinthii versa est : ut Davidicum præconium conveniret, dum consisteret peccator adversum me, obmutui et humiliatus sum et silui a bonis. Usque ad illud tempus ducentos jam triginta et duos confecerat libros, exceptis innumerabilibus epistolis, vel expositione totius Psalterii et Evangeliorum atque tractatibus popularibus, quos Græci homilias vocant, quorum numerum comprehendere satis impossibile est. Hactenus ille. Hæc et his similia, D. Paulini, Prosperi, Leonis, Fulgentii, Eugippii, Gregorii, aliorumque, quantæ apud omnes auctoritatis et æstimationis beatiss. Augustinus fuerit, testimonia allegare possem : nisi te divinas Augustini virtutes assidue meditantem, et tuos ipsius mores ad illarum normam exigentem, diutius interpellare mihi religio esset : quas si usquam, certe in his ad populum sermonibus amplissimas reperire licet. In quibus emaculandis et reputandis, si non quod volui præstiti, certe quod potui. Nihil enim adeo unius alicujus opera absolutum reddi queat, ut non sit quod in eo desiderare liceat, quod egregie expertus est noster Lysius, cujus incredibiles sudores, neque unquam æstimandæ vigiliæ, quas in Augustino emendando pertulit, abunde mihi exploratæ sunt ; ut perpaucos futuros existimem, quos hac de re plura dicere gestienti, fidem habituros credam, nisi suis ipsi oculis mecum una, quid is præstiterit, periculum fecissent. Id autem jam mihi in mentem venit, quod nonnullos esse sciam, qui ipsius labores tanquam infrugiferos et parum utiles elevare ac passim arrodere cœperunt. Quos hoc unum oratos velim, ut candoris et humane imbecillitatis rationem habeant, neque omnia, si alicubi forte vel dormitatum vel cessatum sit, statim damnanda judicent. Dura enim imprimis est castigandorum librorum provincia, parum amœnitatis, plurimum vero molestiarum secum trahens : potissimum ubi sæpe codicum subsidiis destitutus, solam habeas divinationem : qua utcumque e labyrinthis ac tenebris eluctari queas, difficile id fuerit persuadere iis qui in hanc arenam nunquam descenderunt : quorum sane hoc est ad carpendum voluntas proclivior, quo magis id nesciunt quod calumniantur. His adde quod quamvis accuratissimus quisque eo totis nervis incubat, ut auctor aliquis quam castigatissimus in lucem exeat, adeo id illi incuria operarum et negligentia præstare integrum non sit, ut etiam plures aliquando maculæ, ipsis aut nescientibus aut temere quidvis immutantibus, irrepsisse, quam radicitus extirpatæ esse comperiantur. Atque hinc fieri arbitror, ut nonnunquam prior editio posteriori etiam laboriosissimæ a morosulis plerisque præferri soleat : quod et Lysio obtigisse quidam magna voce stomachabundi quiritantur : ac ne mihi eveniat summo opere metuendum existimo, dum aliis frequenter distracto adesse prælo non licuit. Nostrum itaque conatum ac qualemcunque laborem boni consule, præsul ornatissime, cui studiorum meorum rationem, quod ad ea amplectenda semper mihi auctor fueris ; reddendam putavi : præsertim ne T. C. et ad tantum

A honoris apicem evectæ, et ex sacrosancto œcumenico concilio reduci, cum tam multi sint qui voce gratulabunda applaudant, unus ego tacere videar, quem singulari semper favore prosecutus videris. Oro autem Deum Opt. Max. ut T. R. C. et nobis et Ecclesiæ suæ quam diutissime servet incolumem, cui me etiam atque etiam commendo. Lovanii e nostro monasterio Martiniano, anno salutis 1564, mense Martio.

JAC. SIRMONDI S. J. PRESBYTERI PRÆFATIO

AD S. AURELIUM AUGUSTINI SERMONES NOVOS NUMERO XL, EX DIVERSIS ANTIQUIS EXEMPLARIBUS COLLECTOS, EJUSDEM SIRMONDI STUDIO ET OPERA, EDITOSQUE PARISIIS APUD SEBAST. CRAMOISIST, VIA JAC., SUB CICONIS, 1631.

Lectori.

B Sancti Augustini sermones qui hactenus latuerint, reperiri novos posse non mirabitur, qui ab Augustino ipso, a Possidio, a Victore Vitensi, et aliis, infinitam ejus tractatum homiliarumque multitudinem prædicari meminerit. In his vero, quos damus in lucem, ut Augustini, quod proximum erat, non falsum fuisse titulum censeremus, confirmavit, partim vetustissimi et probatissimi exemplaris in cortice scripti auctoritas, partim Possidii ejusdem episcopi, et Bedæ presbyteri, plerisque ex iis laudantium præjudicium, cujus in censendis approbandisque Augustini operibus vim esse maximam, non erat ambiguum. Accessit et Roberti de Bardis, cancellarii olim Parisiensis, non antiquissimum quidem, sed minime contemnendum suffragium ; qui annis ab hinc trecentis *Collectorum sermonum sancti Augustini*, sic enim appellavit, singulari studio et industria condidit, universosque pro diversa ratione argumenti, quinque in partes tanquam in classes distribuit. Cujus operis cum partes duas priores in Bibliotheca Regia, singularum deinde omnium indicem amici opera nactus essem, ex cancellaria Parisiensi, gratulatus sum ab auctore, perpauca exceptis, qui in ejus fortasse manus non pervenerant, nostros omnes in Augustiniani siue controversia numerari. Tute vero, lector, ut alii judices non sint, Augustini genium et facundiam hęc statim agnosces. Cumque suavissimi sanctissimique Ecclesiæ magistri omnia plurimè facere merito soleas, erit tamen, ni fallor, quod in his sermonibus præcipue delectet, cum ad cæteras utilitates animadverteris non pauca continere quæ ad illustrandam illorum temporum memoriam historiamque conducunt. Quæ nos itidem causa permovit ut in hunc libellum, quo frui omnibus possis, sermones etiam illos conferremus, qui postrema editione Parisiensi a nobis expressi, sed præter votum nostrum excusi fuerant, una cum fragmentis Nicolai Fabri : quæ et ipsa, hucusque manca et lacera, nunc tandem aliorum ope codicum pristinam ad speciem et nitorem explevimus. Fruere igitur feliciter, et vale.

ANIMADVERSIONES

IN SERMONES.

Sermone 1. Class. 1, § 2. *Quid enim dicturi sunt, cum ipsum principium (Genes. 1, 1.) Filium Dei esse*

respondere, in qua Deum fecisse caelum et terram Genes. loquitur? etc.] Utitur postea ad hoc probandum Joen. viii, 25, quod constat in Animadversionibus ad tom. III, de explicationibus Scripturae, quae sunt in hisce sermonibus, idem sentiendum ac de Psalmorum interpretationibus: Ceteroqui sunt hic quoque varia dogmatica, moralia et historica; quae non sine fructu excerpti possunt ab hominibus otio abundantibus, atque in usum suum conuerti.

Sermone 2. De tentatione Abrahami, § 5. Ergo impletus Abrahami devotionis obedientia, audit a Deo: Nunc cognovi quoniam tu times Deum. Quod ita intelligitur, quod Abraham fecerit Deus ut sibi innotesceret. Itaque hoc, ex sententia Augustini, vellet Deus: nunc feci ut ipse cognosceres te timere Deum. Sed contra istam sententiam hæc est interpretatio, et quæ admissa non intelligitur quæ alia, quod dura sit et coacta, poterit rejici. Audiamus tamen Augustinum exemplum, ut ipsi quidem videtur, simile ex Scriptura profertem. Sicut, Inquit, quando loquitur propheta, quid dicimus? dixit Deus, plane dicimus. Dicimus etiam, dixit propheta, et utrumque recte dicimus, etc. Verum quando dicimus: dixit Deus, intelligimus per prophetam, si quid ex prophetarum libris a nobis profertur: ut etiam cum de iisdem verbis dicimus, dixit propheta, intelligimus Jossu aut nomine Dei, per eum loquentis. Nimirum, unus idemque effectus causæ principali et causæ instrumentali, ut metaphysici loquuntur, tribui æque vere potest, quamvis non eodem prorsus sensu; eaque est omnium linguarum consuetudo. At hic non possumus dicere perinde esse an dicas, cognovit Abrahamus se timere Deum; aut, cognovit Deus se ab Abrahamo fimeri. Abrahamus enim hic non est instrumentum quo utatur Deus ad aliquid cognoscendum. Igitur multo satius erat agnoscere hic ἀνθρωπογενήθειαν Dei, aut angeli sese moribus ac locutionibus humanis attemperantis, quam prorsus dissimilia inter se, quasi similia, perperam conferre.

Sermone 5. De luctatione Jacob. In codice S. Victoris titulus est: De lucta Jacob; apud Possidium: De luctatione Jacob cum angelis. Secutus sum inscriptionem veteris exemplaris nostri, quam exhibet etiam codex bibliothecæ Regiæ, is qui Collectorium caricellarii Parisiensi, de quo præfatus sum, pro parte continet, præfixamque habet numerum CLXXVII. SIMONDS.

§ 5. Jussit imperator Romanus jam Christianus, ut ad ipsam Jerusalem non accederent Judæi. Constantinus Magnus. Is enim ut docet Chrysostomus adversus Judæos homil. 3, Judæos, quod urbem suam contra interdictum instaurare aggressi essent, amputatis auribus, male mulctatos in diversas regiones sparsit, ut terrori cæteris essent, ne idem in posterum conarentur. SIMONDS. — Recte, quidquid censeat Benedictinus, qui notulam hic addidit; nam nullus imperator Christianus ante Constantinum. Quod de Philippis jactatum ab Orosio, et aliis, hoc jam ab omnibus explosum.

Ibid. Et sparsi per orbem terrarum facti sunt quasi

A custodes librorum nostrorum.] Capraris alibi Judæos vocat et librarios Christianorum. Tractatus in psalm. xx: Major serviet minori modo impletum est; modo, fratres, serviumus Judæi. Tanquam captivi nostri sunt. Studentibus nobis, rodices portant. Et in psalm. lvi: Cedite portas Judæas, uade et ad Christianos: Librarii nostri facti sunt. Quomodo solent æqui post dominos codices ferre, ut illi, portando deficiant, illi legendo proficiant. SIMONDS.

§ 7. Tractari inde aliquando.] Sermone inquit ex his nostris. 17. (editionis Parisiensis 244), qui est de verbis Evangelii: Noli me tangere. Ioh. . .

Sermone 6, § 2. Quomodo Deum per angelos apparuisse, quæ in eo multa melius subieciatur, quam in superiori explicatione. Itaque cum præcisè audimus: B. Quomodo ergo Verbum Dei, id est, Filius Dei, ut apparet oculis carnis; assumptis: quæ temporis Deus, ut apparet oculis hominum in aliqua creatura visibili apparere dignatus est. Nam aptissimè habet in Actibus apostolorum (Cap. vii. 50) quæ angelus apparuit Moysi in rubo. Numquid ista Scriptura vera, et ille (Exod. iii, 2 et seqq.) falsus est; aut illa vera: et ista falsa est? Sed quid? si Christiani sumus, si bene credimus, quibus sunt veræ. Si ergo apud sunt veræ; quomodo hic Deus apparuit; quomodo tibi angelus dicitur apparuisse, nisi quia ille spiritus qui in Actibus apostolorum dicitur apparuisse angelum, exposuit hanc lectionem, quomodo apparuit Deus. Ita declaratio expositio est quæcurialis hujus; ne intelligeres Deum per seipsum apparuisse, illic tibi expositum est quemadmodum apparerit Deus per creaturam, angelum. Sic quid miraris, quæ dicitur, cum apparet angelus; Dixit Deus, et vocabit Deus, etc.? Quia non attenditur templum angelus, sed inhabitator angeli. Ipsa enim angelus templum Dei erat. Nihil verius. Hanc sententiam aliis in locis copiosius exposuit Augustinus, ut observavit Joannes Clericus ad Genes. xviii, 1. Vide eandem eam de recapitulatione agentem ad Gen. xvi, 13, et in indice ad Pentateuchum ad vocem Angeli. Sermone 19. Ad titulum: In basilica restituta.] Quæ basilica major Carthagine, in qua sedes episcopi, ut tradit Victor Vitensis lib. 1. Eadem in concilio Carthaginiensi in duplici nomine appellatur basilica Perpetua Restituta, in cæteris deinceps conciliis quæ ibidem celebrata leguntur, Restituta simpliciter, ut hoc in loco. SIMONDS.

D. Ibid. Die munerum.] Vetus exemplar in fine sermonis: Explicit sermo die munerum spectaculorum. De gladiatorum itaque spectaculo accipiendum, quod proprie manus appellabatur, unde gladiatorium munus eod. Theod. de Gladiatoribus lege 2, et in calendario Romano-Constantinianorum temporum, mense Decembri, quando committi gladiatores solebant, crebra muneris est mentio ex A. D. iv nonas, quo die initium muneris adnotatur usque in A. D. ix kalendas Januarias, quæ cruenta καὶ τροφωτάη hæc spectacula desinebant, ut Julianus quoque Cæsar docet, extrema oratione sua in Solem. Ioh.

Voce munus significatos illo ævo frequenter non tantum gladiatorios ludos, sed et ferarum venationes

ostenderunt Franciscus Juretus ad Symmachi lib. vii, A
epist. 4, et Jacobus Gothofredus ad cod. Theodos.
lib. vi, tit. 4, lege 4.

§ 1. *Quoniam iniquitatem meam, etc.*] Codex colle-
gii Navarrii versam habet: *averte faciem tuam a pec-
catis meis.*

§ 4. *De regione felicitatis Christus venit, et hic eam
nec ipse invenit. Irrisus est, exprobratus est, apprehen-
sus est, flagellatus est, vincus est, palmis cæsus est,
affectus contumelia sputorum, spinis coronatus est, li-
gno suspensus; ad extremum Domini exitus mortis.*] *Tria postrema verba sunt e psalmo LXXVII, 21; sed
in alienum sensum plane detorta. Illic enim psalmes
ait exitus mortis Dei esse, hoc est, mortem esse in Do-
mini potestate; hic vero Augustinus ita hoc suavit,
quasi significaret Dominum mortuum fuisse. Attamen
hoc in foco, quasi per parenthesis, adnotarunt libra-
rii: hic acclamaretur, qui cognoverunt. Cum sibilo
di;uis acclamaretur, quid supererat, nisi ut optima
quæque fastidiose rejicerentur, aut oscitanter audi-
rentur ab Afris? De acclamationibus hisce, vide nota
ad opus de Doctrina Christiana lib. iv, cap. 24,
in tom. III.*

§ 6. *Terræ motus magni de Orientalibus nuntiantur,
nonnullæ magnæ repentini (adde casibus, aut ruinis)
collapsæ sunt civitates.*] De his Marcellinus comes, in
Chronico, Monaxio et Plinta cons.; ad annum Christi
419: *Multæ Palæstina civitates villæque terræmotu col-
lapsæ. Multæ tunc utriusque sexus vicinarum gentium
nationes, tam visu quam auditu perterritæ, atque cre-
dulæ, sacro Christi fonte ablutæ sunt; omniumque ba-
ptizatorum in tunicis cruz Christi Salvatoris, Divinita-
tis nutu, extemplo impressa refulsit.* Idem quoque
noster in Chronico: *Durante episcopo quo supra (id
est Joanne), gravissimo terræmotu sancta in Hierusa-
lem loca quassantur; et in Fastis Monaxio et Plinta
cons.: His consulibus S: Joannes epistolam dirigit per
Ecclesie orbis terrarum, quæ habetur, de signis terro-
ribusque divinitus perpetratis.* SIMONDS.

Ibid. Præter ea quæ habet Marcellinus et Idatus,
circumstantiam singularem addit Augustinus, in se-
quentibus verbis. Judæos enim docet fuisse eos in
quorum tunicis eræces, postquam baptizati fuerant
conspicte. *Territi, inquit, apud Jerusalem, qui in-
erant Judæi, pagani, catechumeni, omnes sunt bap-
tizati. Dicuntur fortasse baptizati septem millia hominum.
Signum Christi in vestibus Judæorum baptizatorum
apparuit. Relatu fratrum fidelium constantissimo ista
nuntiantur. Multo credibilis foret, si infidelium re-
latu confirmatum fuisset; ideo enim facile crede-
bant sacerdotibus, quibus fides detrahi non semper
tuto potuit et qui, jam iis sæculis, Christianæ reli-
gioni, fraudibus piis, famam recte parari putabant.
Cum vero spargi ab episcopo quidpiam cœperat, alii
totius ordinis, imo Christianæ religionis Interesse pu-
tabant verum id videri. Indidem nata alia circumstan-
tia, quam habet Marcellinus, loco a Sirmondo allato,
et quæ cur omissa a doctissimo jesuita sit nescio;
nisi forte fabellam exscribere eum piguit. Sic enim*

habent verba Marcellini, postquam dixit civitates vil-
lasque terræmotu collapsas: *Dominus noster Jesus
Christus semper ubique præsens et super montem Olivæ
Hierosolymæ vicinum se de nube manifestavit. Multæ
tunc utriusque sexus, etc.* Talium inæptiarum per sæ-
cerdotes didita fama facillime inter imperitos sparge-
batur, altasque in animis radices agebat.

Ibid. *Sitifensis etiam civitas gravissimo terræmotu
concussa est.*] Sitis, quæ provinciæ in Africa nomen
dedit, id est Mauritanie Sitifens. De hoc ejus civi-
tatis terræmotu an meminerint alii non habeo com-
pertum. Episcopum sane Sitifinum fuisse constat
Novatum, qui et hoc ipso anno interfuit subscri-
ptus concilio Carthaginiensi, post consulatum Honorii
xii, et paucis ante annis collationi quoque Donati-
tarum adfuerat. SIMONDS.

§ 6. *Pauci quidem convenitis, sed si bene audistis,
abundatis.*] Ideo pauci ad ecclesiam, quia plurimi ad
spectaculum confugerant. Chrysostomus de specta-
culo circensium, in exordio sermonis de Consubstantiali:
*Πάλιν ἐκποδρωμαί, καὶ πάλιν ὁ συλλογὸς ἡμῶν ἑκάστου
γίγνεται. Iterum circensia, et iterum ad nos pauciores
convenerunt. Asterius episcopus de festo calendarum:
Πολλοὶ προτιμῶντες τὴν ἐκ τῆς ματαίτητος τραγῆν καὶ
ἀσχολίαν, ἀπελειθῆσαν τοῦ κατὰ τὴν ἐκκλησίαν συλλό-
γου: Complures, dum vanitatis inhiant voluptatibus,
et in illis occupantur, ab ecclesie conventu absuerunt.*
SIMONDS.

Sermone 20, § 1. *Voce consona, voce concordi, pro
ipso corde nostro, Dominum deprecantes dicimus, etc.*] **C**
In Collectorio Sermorum pag. 3, et in codice S. Vi-
ctoris CC 16, subjicitur sermoni *De humilitate agende
pœnitentiæ et de psalmo I, Miserere mei Deus, quæ est
homilia 28 de quinquaginta. Quare illius in utroque
inscriptio est: De versu ejusdem psalmi, Cor mundum
creu in me, Deus.* Cæterum quæ desiderabantur in
exemplari scripto in cortice, quod mutilum et acep-
phalum erat, omnia supplevimus ex Victorino. Col-
lectorii enim 3 partis et sequentium solum indicem
nacti sumus. SIMONDS.

Post sermonem.] Similis huic allocutio plebis post
sermonem legitur, in fine 32 de verbis Domini: et
post sermonem, *Quod novit caritas vestra sugges-
mus, etc.* IDEM.

§ 5. *Exhortamur caritatem vestram ut impigre et
vigilanter verbâ Dei, ministrantibus presbyteris vos au-
dire non pigeat.*] Verbum Dei soli olim in ecclesia
prædicabant episcopi, quorum id proprie munus erat.
Post etiam presbyteris, sed non uno apud omnes
tempore, permissum. Primi Orientales cœperunt,
quod et Pierii presbyteri apud Alexandrinos, et Chry-
sostomi adhuc item presbyteri apud Antiochenos,
aliorumque apud alios exempla declarant. In Africa
inusitatum fuit ante Augustinum, cui primum om-
nium, apud Hipponem, ea potestas facta est a Valerio
episcopo. Possidius in ejus vita cap. 5: *Eidem pre-
bytero potestatem dedit coram se, in ecclesia, Evange-
lium prædicandi ac frequentissime tractandi, contra
usum quidem et consuetudinem Africanarum Ecclesia-*

rum. Valerii exemplum postea secuti sunt alii, et Aurelius episcopus Carthagine, cui hoc nomine gratulatus est Augustinus epistola 77, quod usurpare cœpiisset ut presbyteri, præsente ipso, sermonem populo funderent. Itaque, tanquam usu jam in Africa recepto, presbyteros in hoc genere, cum episcopis conjungit, sermone 49 de verbis Domini: *Nunquid non ascendit aliquando aut presbyter, aut episcopus, et non dicit aliud de superiore loco, nisi ne rapiantur res alienæ.* Apud Gallos serius usurpatum videtur; nam synodus Vasensis II, quæ centum annis posterior fuit Augustino, verbum faciendi presbyteris dat potestatem. Antea ergo non habuisse conjectura est, quam Cyprianus quoque diaconus ipse Cæsarii Arelatensis episcopi vita confirmat. SIRMONDUS.

Ibid. In Oriente, non presbyteri tantum presentibus episcopis, sed etiam laici diu ante Pierii tempora, interdum concionabantur. Liquet hoc ex insigni loco Eusebii Hist. Eccles. lib. VI, cap. 19, ubi ita de Origene: *Ἐλθὼν ἐπὶ Παλαιστίνης, ἐν Καισαρείᾳ τὰς διακρίβας ἐποιεῖτο, ἔθθα καὶ διαλέγεσθαι, τὰς τε θείας ἱερουργεῖν γραφὰς ἐπὶ τοῦ κοινῷ τῆς Ἐκκλησίας οἱ τῆς ἐπισκοπῆς, καὶ τοὶ τῆς τοῦ πρεσβυτερίου χειροτονίας οὐδέπω τετυχηκότα, αὐτὸν ἠξίουσαν. Ὁ καὶ αὐτὸ γένοιτ' ἐν ἔσθλῳ, ἀπ' ὧν περὶ τούτου Διακρίβῳ γράφοντες Ἀλέξανδρος ὁ Ἱεροσολύμων ἐπίσκοπος καὶ Θεόκτιστος ὁ Καισαρείας, εὐδὲ πως ἀπολογουῦνται. Προσέθηκε δὲ τοῖς γράμμασιν ὅτι τοῦτο οὐδέποτε ἀκούσθη, οὐδὲ νῦν γένηται, τὸ παρόντων ἐπισκόπων, λαϊκούς ὁμιλεῖν, οὐκ οἶδ' ὅπως προφανῶς οὐκ ἀληθῆ λόγων ὅπου γούν εὐρίσκονται οἱ ἐπιτάδσιοι πρὸς τὸ ὠφελεῖν τοὺς ἀδελφούς, καὶ παρακαλοῦνται τῷ λαῷ προσομιλεῖν ὑπὸ τῶν ἁγίων ἐπισκόπων, ὡς περ ἐν Λαράνδοις Εὐελπίς ὑπὸ Νέωνος, καὶ ἐν Ἰκονίᾳ Παυλῆος ὑπὸ Κέλσου καὶ ἐν Συννάδοις Θεόδωρος ὑπὸ Ἀττικῶ τῶν μακαρίων ἀδελφῶν.* Id est, interprete Henrico Valensio: *Palæstinam petiit et Cæsareæ domicilium fixit; ubi etiam ab illius regionis episcopis rogatus est ut publice in ecclesia dissereret, et divinas Scripturas, tametsi nondum presbyter ordinatus, exponeret. Atque id manifestum fuerit vel ex iis quæ Alexander Hierosolymorum et Theoclistus Cæsariensis episcopus ad Demetrium, pro hujus facti defensione, scribunt in hunc modum: Quod vero in litteris tuis adjecisti, nunquam antea visum, nec adhuc factum fuisse, ut, presentibus episcopis, laici concionarentur, in eo nescio quomodo a veritate longissime aberrasti. Nam sicubi reperiantur qui fratribus prodesse possint, eos sancti episcopi ultro adhortantur ut ad populum conciones habeant. Sic Euelpis Larandis rogatus est a Neone, Paulinus Iconii a Celso, Theodoros apud Synnada ab Attico, fratribus nostris beatissimis.*

Sermone 21, § 1. *Jocundabitur justus in Domino.*] Hujus sermonis reliqua tantum erant fragmenta in codice corticeo. Integrum postea exemplar offendimus in codice S. Victoris CC 16. Fuit et in collectione cancellarii Parisiensis parte 3, ut ex indice didicimus. SIRMONDUS.

§ 6. *Servum tuum manumittendum manu ducis in ecclesiam. Fit silentium, libellus tuus recitatur, aut fit*

desiderii tui prosecutio.] Manumissiones ut in ecclesia coram episcopo facere liceret, Constantini Magni beneficio indultum est, ut alias observavimus ad *Ennodium*; apud quem, inter opuscula, exstat libellus, seu petitiorium Agapeti nomine compositum, in quo Gerontium ille servum suum libertate donari postulans ab episcopo desiderii sui causas persequitur, quæ cum Augustini verbis mirifice consentiunt. IDEM. — Exstat columna 1719 tomi I editionis Parisinæ operum omnium Jac. Sirmondi.

Ibid. *Ut manumittas servum tuum frangis tabulas ejus.*] Frangebantur in manumissione servorum tabulæ quibus emptio illorum et servitus continebatur. Augustinus epist. 51 de Donatistis: *Pessimorum servorum, ut liberi abscederent, tabulæ frangebantur.* IDEM.

Ibid. De hac manumissione qui plura voluerit adeat doctissimum jurisconsultum Jacobum Gothofredum ad lib. IV codicis Theodosiani, tit. 7, lege 4.

Sermone 24, § 1. *Gratias Domino Deo nostro, etc.*] Egregii sermonis unicum exemplar vidimus, in codice S. Victoris CC 16. Recensetur tamen a Possidio cap. 9 indiculi, et in Collectorio cancellarii, parte 3. SIRMONDUS.

§ 2. *Lapides mortui utinam in se sentiant misericordiam lapidum vivorum.*] *Lapides mortuos vocat ethnicos, propter stuporem, et quibus dii similes sunt.* Interdum ipsi ethnici simili comparatione usi sunt. Juvenalis sat. 8, 52:

..... At tu
Nil, nisi Cæcropides, truncoque similis Hermæ.
Nullo quippe alio vincis discrimine, quam quod
illi marmoreum caput est, tua vivit imago.

§ 6. *Quomodo Roma, sic et Carthago. Si in capite gentium res præcessit, membra non sunt secutura?*] Hinc apparet Carthagine habitum etiam hunc sermonem, et episcopum paulo ante intelligi Carthaginensem; et judicem infra proconsulem, cui suggestum a Christianis fuerat ut Herculi illudere liceret. Herculis cultum ceperant Carthaginenses a Tyriis, quorum erant coloni; Tyrus enim Hercolii sacra. Neque vero Carthagine duntaxat, sed aliis Africæ locis, constat in cultu Herculem fuisse; ut apud Suffectarios, in provincia Byzacena, ubi cum Herculis statuam comminuisset Christiani, repentino in eos impetu populi, cæsi sunt sexaginta. Quam furoris immanitatem exagitant Augustinus epistola 267, simul Herculem deum, ut hoc loco, scite deridet: *Si Herculem, inquit, vestrum dixeritis, porro reddemus. Adsunt metalla, saxa non desunt, etc.* SIRMONDUS.

Sermone 35. In titulo: *Si sapiens fueris, etc.*] Consentit inscriptio codicis Victorini DD 12 cum ea quæ apud Possidium legitur, et cum indice partis 3. Collectorii. Proverbiorum locus expressus est, juxta editionem LXX interpretum, quæ aliquanto uberius est in his verbis et explicatio quam Vulgata. Apud Chrysostomum autem homilia in psal. c et alibi, quando hæc verba recitat, priore loco non, *si sapiens, tάν σοφός, sed si bonus fueris* legitur in hunc modum: *Τάνον, τάν ἀγαθός ἦς, σεαυτῷ σοφός ἔσῃ, καὶ ταῦτ*

πλοσίον σου. *Fili, si bonus fueris, tibi ipsi sapiens eris et proximis tuis; reliqua vero non discrepant.* SIMONDS. — Melior est lectio Augustini quam Chrysostomi, ut liquet ex Hebræo textu, si modo hæc posterior lectio dici queat, non minus accurata citatio, quales quæ ex memoria fieri solent.

Sermone 41, in titulo: *Fidem posside cum proximo, in paupertate ipsius.*] Huic ut cætera deessent fidem astruit vetustas exemplaris, quod maximam ejus partem continebat. Reliqua suffecta sunt ex eodem codice S. Victoris DD 12, non prisca quidem illo ætatis, sed qui omnium generum sermones S. Augustini plurimos collegerat. Fuit etiam in parte 3 Collectorii, ut index declarat. SIMONDS.

§ 3. *Prior quidem pars sententiæ hujus secundum istum intellectum popularem, placet mihi; posterior tamen, fateor, offendit me (ut et bonis ejus perfruaris Ecclesiastici xxiii, 18). Si enim propterea manes cum amico in paupertate ejus, ut quando dives fuerit perfruaris divitiis ejus; adhuc non amicum, sed aliquid aliud amicus in amico.*] Sed sapiens Hebræus non ita loquitur, quasi velit ea sola de causa in paupertate amico servandam fidem, ut, si forte divitias recuperet, utilitatem ex eo capiamus; verum si velimus amico secundis utenti frui, oportere nos ei fidem in adversis servare.

Sermone 45. *De eo quod est in Isaia cap. LVII, etc.*] Apud Possidium, cap. 8, non auctoris culpa, sed librarii, titulus hic temere in duos divisus est quasi unus sermo de verbis Isaia; alter de verbis Apostoli. SIMONDS.

§ 7. *Si dixisset, crevit ille mons et implevit Africam, nunquid dicerent illi, nisi quia pars Donati est.*] Tractatu in psalm. XLIX: *Locutus est et vocavit terram. Quam terram? An forte Africam, propter eos qui dicunt, Ecclesia Christi pars Donati est.* Donatistæ, nimirum Ecclesiam in omnibus mundi partibus communionem traditorum extinctam, apud se in Africa sola remansisse delirabant. Augustinus idem epistola 165 ad Generosam: *Vos dicitis propter traditores, quos non ostenditis, remansisse Ecclesiam Christi, in sola Africa partis Donati. Quod non de lege, non de prophetis, non de Psalmo, non de Apostolo, non de Evangelio; sed de corde vestro et de parentum vestrorum calumniis recitatis.* Eodem rursus alludens in psalm. XXI: *In omni loco Paulus dicit bonum odorem esse omnes fideles; et contradicitur et dicitur: Africa sola bene olet, totus mundus putet.* SIMONDS.

Ibid. Sic Augustinus eos alloquitur § 8, qui vellent quidem peccare si tuto fieri posset, sed propter poenam et infamiam non audent: *Libido ardet, timor revocat. Quid times? inveniri et damnari, inveniri et expromeri.*] Hoc est, infamari, conviciis exagitari, ut verbum Græcum πομπύεσθαι, de quo vide Henricum Stephanum in Thesaurio linguæ Græcæ. Adde et Harpocrationem in vocibus πομπίας και πομπύεω.

Sermone 81. *De verbis Evangelii Matth. xviii.*] Habitus anno Christi 610, post urbem captam a Gothis, cum allato in Africam ejus cladis nuntio,

Roma funditus eversa perisso diceretur. Titulum ex vetustissimo codice ascripsimus, qui apud Bedam in vulgatis exemplaribus desideratur, quo loco sermonis hujus, non expresso ejus nomine, verba proferuntur. SIMONDS.

§ 9. *Roma ruit quam condidit Romulus.*] Sermone 29 de Verbis Domini: *Transient quæ fecit ipse Deus, quanto citius quod condidit Romulus?* Ubi de Roma capta, totoque hoc argumento non dissimilia tractat; atque iterum et in sermone 106 de Diversis, et in lib. III de Civitate Dei capp. 17 et 18. SIMONDS.

Sermone 90. *De nuptiis filii Regis.*] Ex eodem volumine Corbeiensi ex quo Valeriani olim homilias descripsimus. Sed mutilus erat, sine avulso. Quod ergo deerat supplementum, ad nos postea missum est ex B alio codice ejusdem monasterii. IDEM.

Carthagine in Restituta.] De basilica Restituta dictum est ad sermonem 19. In eadem habitum etiam fuisse sermonem 102 de Diversis, indicat inscriptio. Tertius præterea de Diversis, qui est de verbis psalmi: *Confitemini Domino quoniam bonus*, et tractatus in psalmum LV. Ille in codice S. Germani, hic in nostro, Carthagine habiti dicuntur, in basilica Restituta. Neque in hac solum, quæ primaria erat, sed in aliis etiam Carthaginensibus basilicis habiti ab eo sermones memorantur, ut in basilica Fausti 12 et 122 de Diversis, in basilica Leontiana 14 de Diversis, in basilica Celerinæ 195 de Tempore, in basilica Novarum 110 de Tempore, in basilica Petri regionis tertiæ 251 de Tempore, in basilica Pauli regionis sextæ 24 C de Tempore. IDEM.

Sermone 113, § 2. *Primum quid est mammona? Verbum est enim quod Latinum non est. Hebræum verbum est cognatum linguæ Punicæ. Istæ enim lingue sibi significationis quadam vicinitate sociantur. Quod Punici dicunt mammon Latine lucrum vocatur. Quod Hebræi dicunt mammona Latine divitiæ vocantur.* Vide not. in lib. VII Questionum in Heptateuchum, quæst. 16, ubi similia habet Augustinus de lingua Punica; quæ quo frequentius legimus, eo magis movent iram nostram in Pœnorum socordiam, qui eam linguam sine usu interire passi sunt, dum tot frigidæ et nullius pretii homilias Latinas exscriberent.

Sermone 118. *De eisdem verbis evangelistæ Joan. I, etc.*] Hujus etiam unicuique vidimus exemplar in codice S. Victoris DD 12. Sed designari videtur a Possidio indiculi cap. 5, cum inter ea quæ Augustinus scripsit adversus Arianos tractatum numerat *In Principio erat Verbum.* Est præterea de Diversis sermo 14 de iisdem verbis Genesis et Joannis, adversus Manichæos, cujus item meminit Possidius cap. 2. SIMONDS.

§ 1. *Si non potes intelligere, crede ut intelligas. Præcedit fides, sequitur intellectus, quoniam propheta dicit: Nisi credideritis, non intelligetis.*] Hoc eodem loco sermonem claudit, de quo vide notata ad opus de Libero Arbitrio lib. I, cap. 2.

Sermone 125. *De quinque portibus.*] Hunc nobis suppeditavit codex S. Vincentii Mevensis. Quod vero

in sermonis exordio ait Augustinus, de eodem capitulo Evangelii se jam locutum, sermonem, opinor, innuit 42 de Verbis Domini, qui inscribitur, *De infirmo jacente ad piscinam*. Sed nostri discrete meminit Possidius. SIRMONDUS.

§ 7. *In quadragenario numero completio justitiæ figuratur.*] Pluribus rem enarrat § 9. Dixit hæc de re et libro II de Doctrina Christiana, § 25, ubi tamen non tam justitiæ completionem, quam vitam hanc ærumnosam interpretatur. Vide quæ ibi diximus.

Sermone 140. *Contra quoddam dictum Maximini Arianorum episcopi, qui cum Segisvulto comite constitutus in Africa blasphemabat.*] Segisvultum comitem Prosper in Chronico narrat in Africam missum fuisse contra Bonifacium, Hierio et Ardabure consulibus, hoc est anno Christi 427. Cum eo venisse Maximinum episcopum. Maximinus ipse profitetur, initio collationis quam Hipponæ habuit cum S. Augustino. *Ego, inquit, in hæc civitatem missus a comite Segisvulto* (sic enim legendum est); *contemplatione pacis adventi.* Præter collationem autem et libros duos post collationem contra Maximinum scriptos, qui collationi vulgo adhaerent, cum sejungi ab iis debeant, scripserat etiam Augustinus epistolam dogmaticam ad Maximinum, cujus sola mentio superest apud Possidium; nunc enim non exstat. SIRMONDUS.

Sermone 167, § 4. *Proverbum notum est Punicum, quod quidem Latine vobis dicam, quia Punice non omnes nostis. Punicum enim proverbium est antiquum: NUMMUM QUÆRIT PESTILENTIA, DUOS ILLI DA, ET DUCAT SE.*] Sapiens sane proverbium, et quod possit in nobis Punicorum librorum vehemens desiderium excitare; quos utinam hisce tractatibus possemus redimere! Hebraice dixeris: *שאל דבר כסף אחד תן לי שנים ויהיה*.

Sermone 118. *De Verbo psalmi cv.*] Hanc t'uli partem ipsi adjectimus, cum in antiquo exemplari nuda et sine auctoris nomine esset inscriptio: *Die calendarum Januarii*. Congruit autem pars utraque; nam et totus est auctor in arguendis ejus diei paganis ritibus, et Davidis verba in eam rem eleganter accommodat. De iisdem calendis Januarii, quæ varia gentium superstitione polluebantur, exstat Asterii Arianæ episcopi, quem supra laudavi, *λόγος κατηγορητὸς τῆς ἰορτῆς τῶν καλεσθῶν*. Petri etiam Chrysologi sermo 185, et Maximi Taurinatis 10. Sed et Augustinus noster de Diversis sermone 59: *Calendarie, inquit, Januarii venturæ sunt. Christiani estis omnes; Deo propitio, Christiana est civitas. Non fiant illa quæ odit Deus. Per lusum iniquitas, per jocum improbitas. Non sibi faciant homines iudices, ne veniant in manus veri Judicis.* Judices, videlicet, magistratusque, inter alia ejus diei ludicra, effungebant. Quin et deos etiam suos, ut Chrysologus docet, repræsentabant et ludibriis infamabant. SIRMONDUS.

§ 3. *Pæmonia delectantur canticis vanitat's, delectantur nugatorio spectaculo, et turpitudinibus variis theatrorum, etc.*] Copiosissime hac de re egit Augustinus de Civitate Dei lib. II, cap. 8 et seqq.

A Sermone 244. *In diebus paschalibus* 15.] Habetur in codice Regio parte 2 Collectorii et in Victorino DD 12.

§ 4. *Procedat Arianus; prius procedat Photinianus. Respondemus Photiniano, etc.*] Apud Bedam, cum hæc verba citat, in Epistolam ad Philippenses cap. II, alia quædam intexta leguntur, hoc modo: *« Procedat Arianus, prius procedat Photinianus. Hæretici qui Dominum, nisi hominem, omnino non noverunt, Homuncionistæ dicuntur isti hæretici; homuncionistæ, quia non noverunt Christum, nisi hominem. Respondemus Photiniano, etc. »* Quæ verba, cum absint a manuscriptis, omittenda visa sunt. SIRMONDUS.

§ 2. De verbis Christi Joan. xx. 17: *Noli me tangere, nondum enim ascendi ad Patrem meum*, postquam quæstiones proposuit quas ferme sibi insolubiles fatetur, ita pergit: *Adjuvet me Dominus ut solvatur; qui dignatus est eam proponere, dignetur exponere. Orate mecum effectum; ad me aures, ad illum cor. Quod mihi suggerere dignatur communicabo vobis, etc.*] Si nihil parati domo attulerat hanc in rem Augustinus, temere sane Deum oravit in ipso suggestu ut sibi ex tempore verborum Christi sententiam suggereret. Iis pulsantibus non aperit Deus, qui, exceptis iis qui prophetico spiritu ab eo donantur, cæteros nihil docet; nisi laborem et intentionem animi, quales par est adhiberi, in re gravi ac seria, cum precibus junxerint. Si vero jam meditatus erat quod postea dicit, histrioniam, si ita loqui fas est, apud plebem Hipponensem fecit, cum ita loquatur quasi subita suggestionem Dei accepisset difficilis loci interpretationem. Sed utrum malis, perinde est; nam a Deo non est profecto exauditus Augustinus, qui *tangere* hic interpretatur credere, et ita sensum loci evolvit § 3: *Quid ergo sibi vult: Noli me tangere, nondum enim ascendi ad Patrem meum? Quod me vires hoc me putas: nondum ascendi ad Patrem; hominem me vides, hominem putas; sum quidem homo, sed non hic stet fides tua. Noli me sic tangere ut hominem tantummodo credas.* Nondum enim ascendi ad Patrem meum. *Ascendo ad Patrem meum et tange me; id est, profice, intellige me æqualem Patri, et tunc tange et salva eris.* Interpretationem homine paulo peritiorè prorsus indignam a Deo suggestam non fuisse facile omnes intelligunt; et antequam eam proferret, fassus est Augustinus hisce verbis quæ § 2 proxime sequuntur, ea quæ initio attulimus: *Qui melius intelligit, doceat me; sic doctor sum, ut indocilis non sim.* Hæc, inquit, hominis sunt modesti. Fateor. Sed modesti non est dicere a Deo tibi ea esse suggesta, quibus meliora discere paratus sis. Jam alibi *ἐθουσιασµὸν, ἢ* secum satis consentientem, redolentia notavimus.

Sermone 256, § 2. *Conversi ad Dominum.*] Solemnis precatio qua sermones suos claudere solebat Augustinus. Ejus in veteri codice prima tantum verba de more legebantur. Cætera descripta sunt ex sermone 30 de Verbis Domini. Sed incertum istamque, in hoc sermone nostro usurparit, an alteram breviorē,

qualis est in sermone 121 de Diversis, in hunc modum: *Conversi ad Dominum ipsum deprecemur pro nobis, et pro omni plebe sua, astante nobiscum in atrio domus suæ; quam custodire protegereque dignetur, per Jesum Filium ejus, Dominum nostrum, qui cum eo vivit et regnat in sæcula sæculorum. Amen.* SIMONDS.

Sermone 159, § 2. *Regnabit enim Dominus in terra cum sanctis suis, sicut dicunt Scripturæ, et habebit hic Ecclesiam, quo nullus malus intrabit, separatam atque purgatam ab omni contagione nequitiae; quam significant centum quinquaginta tres illi pisces de quibus jam, quantum memini, aliquando tractavimus.*] Sermone 4 et 5 de Diversis, et sermone 22 (in hac editione 270) de nostris. Sed aliis præterea locis Augustinus, cum in tractatibus, tum in aliis libris suis, in hoc sæpe lusit argumento, ut ostenderet numero piscium 153 qui post resurrectionem capti sunt ad mare Tiberiadis, numerum sanctorum in æterna vita significari. Luserunt et Græci Patres interdum, ut Gregorius Tauromentitanus episcopus, qui, sermone 10 eorum quos *ἰωθὴ* inscripsit, Rebeccam propterea docet Ecclesie typum repræsentasse, quod litteræ nominis Rebeccæ, si ad calculos revocentur, numerum reddant piscibus 153 parem. *Ἡ γοῦν Ῥεβέκκα τῆν Ἐκκλησίαν εἰκονεῖ συναρθεῖσαν Χριστῷ διὰ βαπτίσματος. Τῶν γὰρ στοιχείων τῆς Ῥεβέκκας ὀνόματος εἰς ψήφους μεταλαμβάνομένων, τρεῖς καὶ πενήκοντα καὶ ἑκατὸν μονάδες συναχθῆσονται, ὅσους καὶ τοὺς ἀγρευθέντας ἰχθῦς εὐρίσκουσιν: Rebecca igitur imago erat Ecclesie conjunctæ Christo per baptismum; litteris enim nominis Rebeccæ in numeros mutatis, centum quinquaginta tres unitates colliguntur, quot captos pisces comperimus.* Etenim P, quæ prima est nominis littera, centum valet; E quinque, S duo, K viginti, K rursus viginti, A unum; quæ in summum redacta centum et quinquaginta tres efficiunt. IDEM.

Ibid. Ludi quidem hi erant, et quidem ingenio abundantium, cum pro somniantium arbitrato confecti sint; sed parciores in ejusmodi ludis fuisse oporteret, nec talia commenta, quasi imitias quasdam Scripturæ interpretationes proferre.

§. *Peracti sunt dies feriati, succedent jam illi conventionum, exactionum, litigiorum.*] Quindecim, ut mox dicet; hoc est septeni ante Pascha, totidem post Pascha, quibus diebus, lites omnes et contentiones cessabant ex lege Theodosii lib. II cod. Theodos. de *feriis*: *Sacros quoque Paschæ dies, qui septeno vel præcedant numero, vel sequuntur, in eadem feriarum observatione numeramus.* SIMONDS.

Sermone 268. *In die Pentecostes.*] Vidimus, non solum in Regio et in Victorino DD 12, sed in aliis etiam manuscriptis. Quod vero inter sermones de Pentecoste primo hunc loco statimus, Bedam secuti sumus, qui appellat sermonem I, de Pentecoste. IDEM.

Sermone 270. *De die Pentecostes.*] Citatur hic etiam a Beda, ut admonui, II ad Corinthios, III. At in vulgatis exemplaribus Bedæ, ex sermone de Pascha scriptum est pro ex sermone de Pentecoste. Exstat autem cum in Regio codice, tum in Victorino DD 12. IDEM.

PATROL. XLVII.

§ 3. *Quadragesima dies quater habent æcem. Commendatur hoc numero, quantum mihi videtur, sacramentum. Homines enim hominibus loquimur et recte Scripturarum tractatores dicimur, non nostrarum opinionum affirmatores.*] Ille demum jure est *Scripturarum tractator*, qui agit de re quæ sine dubio habetur in Scriptura; non qui levisimas et futilissimas quasque conjecturas pro divinis mysteriis venditat, qualia sunt hæc arcana arithmetica, quæ qui affirmat ille suas profecto opiniones affirmat. Sensit hoc ipse Augustinus, ut liquet ex hisce Platonicis verbis, *homines enim hominibus loquimur*, hoc est, nos qui verisimilibus ducimur dicimus apud eos quibus verisimilitudo satisfacit, quando ipsa veritas inveniri non potest. Sic enim Timæus apud Platonem: *Ἐὰν ἄρῃ μηδενὸς ἦττον παρεχώματα εἰκότας, ἀγαπᾶν χρὴ, μὴ μὴν μίνον ὡς ὁ λόγος, οὐκ εἰς τὸ κρείττον ἀθροώπιον ἔχουμένῳ ὥστε περὶ τούτων τὸν εἰκότα μῦθον ἀποδεχόμενους, πρίν τι μὴδὲν εἶτι πέρα ζῆταῖν*: *Si certe non minus verisimiles quam quisquam alius (rationes) præbeamus, contentum te esse oportet, memorem ei me qui dico, et vos qui estis judices, humanam habere naturam. Itaque si de hisce verisimilem fabulam acceperitis, decet vos nihil amplius querere.*

§ 7. *Iste numerus (153) tanquam arbor a quodam semine videtur succrescere, semen autem hujus magni numeri quidam minor numerus est, qui est decem et septem.*] Fundamentum appellat sermone 4 de Diversis, ubi planius explicat quo pacto ex 17 exsurgant 153. *Jam ergo, inquit, de numero 153 piscium, quid opus est eadem retexere? Noctis illa. A decem et septem nascitur numerus crescens. Incipe ab uno, perveni ad decem et septem, ut omnes addas: id est unum addas ad duos, et fiant tres; addas tres, et fiant sex: addas quatuor, et fiant decem. Sic omnes adde usque ad decem et septem, et pervenies ad centum quinquaginta tres.* Quæ ipsa uberius itidem et explicatius persequitur tractatu in psalm. 49. SIMONDS.

Sermone 279. *De S. Paulo apostolo.*] In codice Regio et Victorino, titulus est: *In conversione S. Pauli.* Sed Bedam sequi placuit, qui perpetuo citat, *Ex sermone de Paulo apostolo.* Quanquam et alterum quoque laudat de conversione Apostoli, qui est 34 de Diversis. Cæterum ex hoc uno nostro, membratim dissecto, conflati sunt duo in vulgatis, sermo 14 de Sanctis et 36 de Diversis. IDEM.

§ 4. *Quidquid est quod sævit, pro nomine Christi; si potest vivi, tolerabile est; si non potest vivi, migrare hinc facit.*] Hoc est, quamvis sævus tibi videatur dolor quem pateris pro nomine Christi, constanter patere; nam si vitam tibi non eripiat, poterit ferri: si eripiat, tibi felicitatis initium erit. Igitur nihil hic mutandum. Hanc autem sententiam debet Augustinus Epicuro, cujus apud suum Ciceronem legerat hanc *κρίσιον δόξαν*, *magnum dolorem brevem, longinquum levem esse*, quam pulcherime illustratam invenies in notis Petri Gassendi, ad X Diogenis Laertii librum.

Sermone 288. *In natali S. Joannis Baptistæ.*] Ex codice Regio et altero S. Victoris DD 12 suffecta sunt

13

quæ in vetustissimi libri fragmentis desiderabantur. A In utroque autem codice, post hunc sermonem sequebatur alter de eodem natali S. Joannis, quem citat itidem Beda ad Philippenses II. Est autem sermo 23 de Sanctis. SIMONDS.

Sermone 294. *In natali martyris Gudentis.*] Quamvis Benedictini existiment restituendum hic Gaudentii, Theodoricus tamen Ruinartus ejusdem societatis monachus, vir eruditus, in Actis sinceris et selectis martyrum, admonet, in Vitam et Acta S. Cypriani, putat legendum *Gudennis*, *Gudenis*, aut *Gudennis*, quæ virgo passa est Carthagine, sub Severo imperatore, consulibus Geta et Plantiano, et cujus festum vulgata martyrologia die 18. Julii commemorant.

§ 3. Recitato loco Matthæi xxv, 33. *Hæc, inquit, regnum nominat, hæc cum diabolo damnationem. Nullus relictus est medius locus ubi ponere queas infantes. De vivis et mortuis judicabitur, alii erunt ad dextram, alii ad sinistram, non novi alium. Qui inducis medium, recede de medio; non te offendant qui dextram quærit. Et te ipsum admono, recede de medio, sed noli in sinistram, etc.*] Hæc quomodo consentiant cum iis quæ de limbo a scholasticis postea scripta sunt non intelligo. Sed nec capio qua ratione redigi in concordiam queant cum iis quæ alibi docet de purgatoriis pœnis, ut Civ. Dei lib. XXI, cap. 13.

§ 6. *Vos (Pelagiani) dicitis: Vitam quidem habebit iste non baptizatus æternam, sed non habebit regnum cælorum. Ille contra: Imo et vitam et regnum cælorum. Quare enim patrimonium regni cælorum abripis innocentis? etc.*] Recte argumentatur Augustinus, nec erat ulla ratio distinguendi regni cœlestis a vita æterna. Sed eo devenire coacti sunt Pelagiani loco Joan III, 5, quem de pædobaptismo intelligebant, ut alii: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto, non intrabit in regnum Dei*; cum satis liqueat in eo loco de adultis tantum Christum agere, ut et in cæteris omnibus in quibus cœlum pollicetur iis conditionibus quæ non nisi ab adultis impleri possunt.

§ 12. *Quid ei dicit ut credat? Hoc enim respondetur a portante parvulum. Ad verba aliena salvatur, qui ad factum alienum vulneratur. Credit in Jesum Christum? Fit interrogatio, respondetur, credit.*] Imo vero credo, in prima persona, quia formula baptismi auctororum ad infantes sine mutatione fuerat translata. Vide dicta ad tom. II, epist. 98, § 9.

§ 17. *Dic mihi, obsecro te, parvulis baptizatis Christus aliquid, an nihil prodest? Necessè est ut dicat prodesse, premitur mole matris Ecclesiæ. Forte quidem vellent hoc dicere, nam ratiocinationes eorum ad hoc videntur compellere, sed auctoritate reprimuntur Ecclesiæ, ne non dicam sputis hominum obruantur, sed ipsorum infantium lacrymis, tanquam fluvio pertrahantur.*] Rhetoricum hoc posterius est argumentum, prius a terrore petitum, non a veritate. Ubi enim promisit Deus fore ut nulla in re maxima Christianorum pars erraret? Nusquam. Ubi revelavit necessario baptizandos infantes, aut morientibus in infantili ætate prodesse baptismum? Nusquam etiam. Itaque Augusti-

nus frustra auctoritatem Ecclesiæ oggerit miseris Pelagianis; nec ea magni facta fuisset, nisi rationibus destitutæ edicta imperatorum suppetias tulissent; quod odiosius factum in causa Pelagianorum quam in Donatistarum

§ 19. *Si etiam gravissimis delictoribus et in Dominum multum ante peccantibus, cum postea crediderint remissa peccatorum datur et a baptismo atque gratia nemo prohibetur; quanto magis prohiberi non debet infans, qui recens natus nihil peccavit, nisi quod æcundum Adam carnaliter natus contagium mortis antiquæ, prima nativitate contraxit? qui ad remissam peccatorum accipiendam hoc ipso facilius accedit, quod illi dimittuntur non propria, sed aliena peccata.*] Sunt verba Cypriani, quæ proferuntur ab Augustino, ex epist. 64 ad Fadum, ut probet ejus auctoritate peccatum originale. At quidni licuit Pelagianis rejicere ejus auctoritatem, in hoc negotio, ut Augustino licuit quod atinet ad baptismum hæreticorum? Profecto multo clarius, plenius ac constantius baptizandos esse ab hæreticis ad Ecclesiam catholicam venientes affirmavit, quam quæd vult hic Hipponensis episcopus. Deinde non dicit in infantes transire ullam labem internam, qua eorum facultates sint vitiatæ; sed tantum trahere eos contagionem mortis ab Adamo, quia ex patre mortali non nisi mortales nascuntur; quod multum abest a sententia Augustini. Denique rhetorice potius fortasse dixit remitti aliena peccata, quam didactice; ac sane nec imputari, nec remitti aliena peccata, si proprie loquamur, a justo iudice possunt. Satis est multa oratorum ecclesiasticorum dicta esse vel diluto sensu vera, cum satis constet eos minime accurate loqui solitos.

§ 20. *Impetremus ergo, si possumus, a fratribus nostris, ne nos insuper appellent hæreticos, quod eos talia disputantes nos appellare possimus forsitan, si velimus, nec tamen appellamus.*] Hæc scribebat Augustinus anno 413, initio ferme controversiarum, cum nondum scriptionibus contrariis et odiis incensi essent animi. Postea pleno ore hæreticos vocavit, et conviciis omnibus proscidit, ut solet fieri.

Sustineat, inquit, eos mater pii visceribus sanandos, portet docendos, ne plangat mortuos. Nimum est quo progrediuntur, multum est, vix ferendum est, magnæ patientiæ adhuc ferri, etc.] Mellita hæc sunt, sed de honestata fuerunt sequentium temporum incredibili acerbitate; ut propemodum suspicari quis possit mansuetudinem hanc data opera simulatam, ut major invidia miseris hominibus conflaretur, nisi cederent, utque homines imperiti magis in illos postea exardescerent. Has artes a sacrorum præsidibus sæpe adhibitas nemo nescit, ejusque rei insigne exemplum videmus in damnatione Donatistarum. Profecto cum ejusmodi iniitii minime consentiunt viginti minimum synodorum intra paucos annos festinatæ Pelagianorum dogmatum damnationes, ut episcopis sæpius ad damnandos Pelagianos adductis, nulla iniri posset amplius ratio audiendarum partium tam sæpe damnatarum; cum enim synodi quempiam damnarunt, honoris esse

sui putant *hominem* videri jure damnatum, nec patiuntur decreta sua *iterum* expendi. Sed legantur edicta Honorii et Constantii, *contra* Pelagianos, quæ sunt ad calcem tomi X, et sæpe alibi *edita*, et liquebit multo vehementius illis quam rationibus *esse* pugnatum.

Sermone 305, in titulo : *Habitus ad mensam S. Cypriani.*] Ad altare S. Cypriani. Mensam enim altare dicebant, ut Græci *ἱερὸν τράπεζαν*. De hac autem apud Carthaginensem mensam S. Cypriani agens sermone 115 de Diversis : *Sicut nostis*, inquit, *quicunque Carthaginem nostis*, in eodem loco in quo propter nomen Christi sanguis fusus est Cypriani, mensa Deo constructa est. Tamen mensa dicitur Cypriani, non quia ibi est unquam Cyprianus epulatus, sed quia ibi est immolatus, et quia ipsa immolatione sua paravit hanc mensam, non in qua pascat sive pascatur, sed in qua sacrificium Deo, cui et ipse oblatum est, offeratur. Ad eandem porro mensam S. Cypriani Carthagine habitii etiam sermones 94 et 137 de Tempore, et tractatus in psalmum xxxviii. SIMONDS.

Sermone 318, in titulo : *De martyre Stephano.*] Ejusdem argumenti est apud nos sermo nondum editus Fausti episcopi, fortæse Reiensis, cujus exordium sic se habet : *Præsente lectione percepimus visionem omnibus Ecclesiis celebratam. Audivimus non somnia sensuum errore delusa, sed oracula verum effectibus approbata. Merito revelationi credimus in sermone, qui fructum tenemus in munere. Ubi sunt qui dicunt pios martyribus honores non esse deferendos? Ecce iste, qui jam dudum beato paradisi splendore perfuitur, nunc mundo ad hoc ostenditur ut colatur. Unde dispensator utilitatum nostrarum Deus evidenter cum præcepit honorari, quem præstitit inveniri. Ait ergo sermo revelationis*, etc. De revelato in Palestina sub finem anni 415 corpore S. Stephani, ejusque reliquiis inde allatis in Africam, et de memoriis in earum gratiam Uzali ab Evodio episcopo, Calamæ a Possidio, Hippone ab Augustino excitatis, Augustinus ipse omnium instar narrat lib. xxii de Civitate Dei, cap. 8. IDEM.

Ibid. Inventionem reliquiarum S. Stephani vide in narratione Luciani presbyteri Caphargamalensis, apud Photium cod. clxxi. Miror hisce sæculis quibus, ut ait ille,

Vel pueri nasum rhinocerotis habent.

ejusmodi figmentis fidem haberi, quæ omnia indicia *D* piarum scilicet fraudum præ se ferunt. Plerisque ecclesiarum rectoribus, ut ex rebus ipsis liquet, tum persuasum fuit quæcumque per se mala non erant, poterantque aut ethnicos ad fidem Christianam adducere, aut hæreticos sanare, aut certe plebem catholicam in fide confirmare, ea omnia esse licita; neque nimis rigide inquirendum verane essent, necne. Adde quod quicunque poterant semel vulgo persuadere miracula frequentiora apud se, per reliquias sanctorum fieri, ii ingentem plebis multitudinem ad ecclesiam suam alliciebant, ejusque donis ditabantur. Hinc factum ut tot fictæ eo tempore fuerint reliquæ, totque narrata miracula, quot antea

nunquam audita fuerant. Sed quid, inquires, an nemo tunc fuit cui veritas antiquior esset quam utilitates sacerdotum, et qui fraudes illas candide retereret? Non dubito quin a multis eo tempore fuerint agnitæ et irrisæ; sed tanta erat potentia eorum qui illis artibus utebantur, tanta apud plebeculam gratia, tantus denique furor superstitionis plebis semel deceptæ, ut *tutum* non esset contra eas artes palam quidquam tentare aut scribere. Quod satis liquet exemplis Vigilantii et Joviniani ab Hieronymo et aliis tam male habitorum, quod negatis hujusmodi historiis sacri ordinis utilitatibus adversari viderentur.

§ 1. *Ante aliquot annos, nobis videntibus apud Mediolanum constitutis, apparuerunt corpora sanctorum martyrum Gervasii et Protasii.*] In Victorino, *nobis juvenibus*. De inventis Mediolani a S. Ambrosio reliquiis SS. Gervasii et Protasii, cum in ea urbe versaretur S. Augustinus, anno Christi 387, ipse itidem scribit lib. ix Confessionum cap. 7, et loco citato de Civitate Dei : *Tantæ*, inquit, *gloriæ martyrum etiam ego testis fui, ubi Mediolani eram facta miracula novi*, etc. SIMONDS.

Ibid. Attamen vox *constitutis*, quæ sequitur, ostendit legi non posse *videntibus*, quod addiderunt homines male sani, ut majorem Ambrosianæ sceleris fidem facerent. Igitur rectius plures mss., ut Benedictini testantur, habent *juvenibus*

Sermone 322, legi potest et sane debet fabula ex qua de tota illius ævi histronia certum iudicium ferri queat. Primo die Paschæ producitur Paulus nescio quis e Cappadocia, hominum nequam feracissima, si veteri famæ et Isidoro Pelusiotæ credimus, curatus a S. Stephano; sed *libellus* ejus, hoc est, historia morbi et curationis differtur, ut magis plebs cognoscendi cupidine inflammetur. Is est primus actus, qui est sermone 320. *Qui nostis*, inquit Augustinus, *quid in illo videre soleatis* (lege *solebatis*, sermo enim est de re præterita), *in præsentibus gaudentes legite quod videtis*. Actus secundus habetur sermone 321, ubi prouittitur plebi libellus ille mirificus Pauli, quia nonnulla Augustino indicarat quæ nosse debebat plebs *ad majorem admirationem et Domini nostri gloriam*. Tertius est sermone 322, in quo Augustinus præfatur, deinde historiam Pauli, die Paschæ curati, jubet recitari. Quartus actus continetur sermone 323, ubi Augustino

D ad populum dicente, subito curatur Pauli soror, sequiturque acclamatio plebis. Quintum denique actum complectitur sermo 324, ubi pius antistes sapienter omnia in rem suam convertit, populumque prudenter monet cum Deus alibi potuisset hæc miracula tam insignia facere, ubi etiam erant reliquæ S. Stephani, tamen Paulum et sororem ad se fuisse directos : quo, nisi fallor, spectabat tota fabula. Quia vero fortasse hoc volumen incidet in eorum manus qui non habebant omnia Opera Augustini, aut etiam sunt quos pigeret volumen ejus V in manus sumere, dum hæc evolvunt, totam comœdiam hic subjicere visum est. Sed non possum dolorem dissimulare qui animum meum subit cum reputo dum imprudentes homines

maiores auctoritatem conciliare conantur religioni Christianæ ejusmodi dolis, eos quidem lucrum fecisse sibi fortasse non spernandum, sed valde nocuisse religioni apud homines suspicaces et iniquos; qui ob ficta utilitatis causa recentiorum miracula, apostolicis fidem immerito detrahunt, quamvis hæc tot habeant veri iudicia quot sunt in recentioribus non credendi rationes. At faxit Deus ut aliquando ad defendendam veritatem sola veritas adhibeatur, luceque sua sola omnium animos ad sanctissimam Evangelii doctrinam credendam ac moribus exprimendam adducat.

Sermo 320. *Ubi Augustinus se excusat quod sermonem facere non potuit, habitus ipso die Paschæ.*] De miraculis Dei per orationes beatissimi martyris Stephani, libellos solemus audire: libellus hujus aspectus est, pro scriptura notitia, pro charta facies demonstratur. Qui nostis quid in illo dolentes videre solebatis, in præsentibus gaudentes legite quod videtis: ut Dominus Deus noster abundantius honoretur, et quod in libello conscriptum est, in vestram memoriam conscribatur. Date veniam, quia diuturnum non reddo sermonem; nostis etenim fatigationem meam. Ut heri jejunos tanta agere possem, et non deficere, ut et hodie vobiscum loquar, orationes sancti Stephani præstiterunt. Conversi ad Dominum, etc.

Sermo 321. *Ubi alio die sermonem fecit, et libellum sanati hominis promisit feria secunda Paschæ.*] Diximus quidem, hesterno die, sicut memiit caritas vestra, hujus libellus aspectus est. Tamen quia nonnulla nobis indicavit quæ nosse debetis, ad majorem admirationem et Domini nostri gloriam, de suorum sanctorum memoriis, de quibus dictum est, *Præiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus*, etiam libellum dare decet, qui habet omnia quæ ex ejus ore cognovimus. Sed si Dominus voluerit, hodie parabitur, et vobis die crastino recitabitur.

Sermo 322. *Ubi libellum promissum sanati hominis præsentavit, feria tertia Paschæ.*] Hesterno die libellum promissimus caritati vestræ, ubi de illo sanato audire etiam possitis quæ videre non potuistis. Si ergo placet caritati vestræ, imo quia placere debet quod et mihi placet, ambo fratres stent in conspectu vestro: ut qui illum non viderant, in isto videant quid ille patiebatur. Stent ergo ambo, unus cui donata est gratia, et alter cui petenda est misericordia. Exemplar libelli dati a PAULO, sancto Augustino episcopo.

Rogo, domine beatissime papa Augustine, ut hunc libellum meum, quem ex præcepto tuo obtuli, sanctæ plebi jubeas recitari.

« Cum adhuc in patria Cæsarea Cappadociæ moreremur, frater noster natu major gravibus atque intolerandis communem matrem affectu in tantum injuriis, ut ei etiam manus non dubitaret inferre. Quod nos omnes filii pariter congregati patienter tulimus, ut ne verbum quidem fratri nostro, pro matre nostra, cur hoc faceret, dixerimus. Illa autem feminei doloris stimulis agitata

injuriosum filium maledicendo punire constituit. Cumque ad sacri baptismatis fontem, post gallorum cantus, memorato filio suo iram Dei imprecaturo properaret, tunc ei nescio quis in patris nostri similitudine, ut intelligitur, dæmon occurrit, et ab ea prior quo pergeret requisivit. Cui illa, ad maledicendum filio suo, ob intolerabilem contumeliam, se ire respondit. Tunc autem ille inimicus, quoniam in mulieris corde insaniente locum facile invenire potuit, ut omnibus malediceret persuasit. Illa autem viperis inflammata consiliis, sacrum fontem provoluta corripuit, et sparsis crinibus, nudatisque uberibus hoc a Deo potissimum postulavit, ut extorres patria et circumveientes alienas terras, omne hominum genus nostro terreremus exemplo. Mox maternas preces efficacis vindicta prosequitur: eundemque continuo fratrem nostrum ætate culpaque majorem tremor membrorum tantus invasit, quantum in me usque ante hoc triduum vestra sanctitas vidit. Servato autem ordine quo nati eramus, intra unum annum eadem nos pœna omnes corripuit. Videns autem mater maledictiones suas ad tantam efficaciam pervenisse, impietatis suæ conscientiam et opprobrium hominum diutius ferre non potuit; sed laqueo guttur astringens, luctuosam vitam termino funestiore conclusit. Egressi ergo nos omnes, opprobrium nostrum non ferentes, et communem patriam relinquentes, passim sumus per diversa dispersi. Ex nobis autem omnibus decem fratribus, qui nascendi quoque ordine primum sequitur ad gloriosi martyris Laurentii memoriam, quæ apud Ravennam nuper collocata est, sicut audivimus, meruit sanitatem. Ego autem qui nascendi ordine sum sextus illorum, cum hæc sorore mea, quæ me ætate subsequitur, ubicunque gentium, ubicunque terrarum loca esse sacra in quibus operaretur Deus miracula, comperissem, magno desiderato sanitatis amore carpebam iter. Sed ut de ceteris celeberrimis sanctorum locis taceam, etiam ad Anconam, Italiæ civitatem, ubi per gloriosissimum martyrem Stephanum multa miracula Dominus operatur, eadem circuitione perveni. Sed ideo alibi curari non potui, quia huic loco divina prædestinatione servabar. Nec Usalim civitatem Africæ prætermisi, ubi beatus martyr Stephanus magna prædicatur frequenter operari. Verumtamen ante hos tres menses, id est, calendarum Januariarum die, tam ego quam soror mea, quæ hic mecum est, eadem adhuc passione detenta, evidenti sumus visione commoniti. Ait enim mihi quidam aspectu clarus, et candido crine venerabilis, quod intra tertium mensem desiderata esset mihi sanitas adfuturo. Sorori autem meæ in visione sanctitas tua in ea effigie in qua te præsentem videmus apparuit: per quod nobis significatum est ad istum locum nos venire debuisse. Nam et ego beatitudinem tuam sæpius postea videbam per alias civitates; in itinere quo veniebam, talem prorsus qualem modo conspicio. Admoniti ergo evidenti auctoritate divina, ad hanc venimus civitatem ante dies ferme quindecim. Passionis meæ vel oculi vestri testes sunt, vel miserabilis soror mea, quæ ad eruditionem omnium communis mali præbet exemplum; ut qui in illa qualis ego fuerim vident, in me quantum per Spiritum sanctum

sum Dominus sit operatus, agnoscant. Orabam ego A
quotidie cum magnis lacrymis in loco ubi est memoria
gloriosissimi martyris Stephani. Die autem Dominico
Paschæ, sicut alii qui præsentibus erant viderant, dum
orans cum magno fetu cancellos teneo, subito cecidi.
Alienotus autem a sensu, ubi fuerim nescio. Post pau-
lulum assurrexi, et illum breviorum in corpore meo non
inveni. Huic itaque tanto Dei beneficio non ingratus,
hunc libellum obtuli: in quo etiam quæ de nostris ca-
lamitatibus ignorabatis, et quod de mea incolunitate et
salute cognovistis exhibui, ut et pro mea sorore orare
dignemini, et pro me agere Deo gratias. »

Sermo 325. Sermo Augustini habitus post libellum
de sancto Stephano.] Misericordia quidem Dei, fratres,
sicut credendum est, omnes isti fratres quos una Dei
ira materna plaga percussit, ad hujus de quo gaude- B
mus, quandoque perventuri sunt sanitatem. Verum-
tamen discant filii obsequi, timeant parentes irasci.
Scriptum est, *Benedictio patris firmat domum filiorum;*
maledictio matris eradicat fundamenta. Modo isti per
terras in fundamentis patriæ suæ non sunt; præbent
utique spectaculum, proponunt suum supplicium;
præbent oculis miseriam suam, terrent superbiam
alienam. Discite, filii, quod dicit Scriptura reddere
honorem parentibus debitum. Sed et vos parentes
quando offendimini, parentes vos esse recordamini.
Oravit mater contra filios, exaudita est; quia Deus
vere justus est, quia vere injuriam passa fuerat. Unus
ipsorum et verba contumeliosa et manus injecerat,
et cæteri matris injuriam patienter tulerunt, nec
unum pro ea verbum contra fratrem responderunt. C
Justus Deus, qui audivit precantem, audit dolentem.
Sed quid illa misera? Nonne unde citius exaudita,
inde plus punita? Discite hoc petere a Deo, ubi non
timeatis exaudiri. Nos autem, fratres, satagamus
Domino Deo nostro gratias referre pro illo qui sanatus
est, et pro illa quæ adhuc tenetur preces fundamus.
Benedicamus Deum, quia dignos nos habuit ut
hoc videremus. Quid enim sumus, quia ego apparui
istis nesciens? Illi enim me videbant, et ego nescie-
bam; et admonebantur ut ad istam civitatem veni-
rent. Quis sum ego? Homo sum unus de multis, non
de magnis. Et vere, ut audiat caritas vestra, multum
miror, et gaudeo nobis esse concessum, quoniam iste
homo nec Anconæ curari potuit: imo potuit, sed
propter nos factum non est, quia facillime fieri potuit. D
Sciunt enim multi quanta miracula per beatissimum
martyrem Stephanum in ista civitate fiunt. Et audite
quod miremini: Memoria ejus antiqua ibi erat, et ipsa
est ibi. Sed fortasse dicis: Corpus ejus nondum ap-
paruerat, memoria ibi unde erat? Latet quidem
causa, sed quid ad nos fama pertulerit non tacebo
caritati vestræ. Quando lapidabatur sanctus Step-
hanus, aliqui etiam innocentes, et maxime de iis qui
jam in Christo crediderant, circumstabant; dicitur
lapis venisse in cubito, et excussus inde venisse ante
quemdam religiosum. Tulit illum et servavit. Homo
erat de navigantibus, sors navigationis attulit illum
ad litus Anconæ, et revelatum est illi ibi debere re-

poni lapidem illum. Ille obedivit revelationi, et fecit
quod jussum est: ex illo cœpit esse ibi memoria sancti
Stephani, et rumor erat quia brachium sancti Ste-
phani ibi est, nescientibus hominibus quid contigis-
set. Verum autem intelligitur propterea ibi fuisse
revelatum, ut ibi poneret lapidem qui de cubito mar-
tyris excussus est, quia Græce cubitum *aucon* dicitur.
Sed qui sciunt quæ ibi miracula fiunt, ipsi nos do-
ceant. Non ibi cœperunt fieri ista miracula, nisi
posteaquam corpus sancti Stephani apparuit. Ecce ibi
non est curatus iste juvenis, ut nostris oculis serva-
retur. Apud Usalim, ubi est episcopus frater meus
Evodius, quanta miracula ibi fiunt quærite, et inve-
nietis. Prætermittis autem aliis, indico vobis unum
quod ibi factum est, ut videatis quanta sit ibi præ-
sentia majestatis. Mulier quædam subito ægrotum
filium, cui succurrere festinando non potuit, in gre-
mio suo catechumenam amisit: quæ clamans, Mor-
tuus est, inquit, filius meus catechumenus.

Et cum hæc diceret Augustinus, populus de memoria
sancti Stephani clamare cœpit: Deo gratias, Christo
laudes. In quo continuo clamore, puella quæ curata
est, ad absidam perducta est. Qua visa, populus cum
gaudio et fetu nullis interpositis sermonibus, sed solo
strepitu interposito aliquandiu clamorem protraxit, et
silentio facto, Augustinus episcopus dixit: Scriptum
est in psalmo: *Dixi, Proloquar adversum me delictum
meum Domino Deo meo, et tu dimisisti impietatem cor-
dis mei. Dixi, Proloquar, nondum prolocutus sum:*
dixi Proloquar, et tu dimisisti. Commendavi istam
miseram, imo ex misera commendavi eam vestris
orationibus. Disposuimus orare, et exauditi sumus.
Sit gaudium nostrum actio gratiarum. Citius exaudita
est mater Ecclesia, quam in perniciem maledicta ma-
ter illa. Conversi ad Dominum, etc.

Sermo 324. Sermo Augustini, quo complet partem
sermonis mox præcedentis miraculo interrupti.] Debet
a nobis hesternus sermo compleri, qui majori inter-
ruptus est gaudio. Statueram enim et cœperam loqui
caritati vestræ, quare mihi videntur isti fratres divina
auctoritate ad hanc civitatem esse directi, ut hic in
eis diu optata et expectata sanitas impleretur. Et
hoc volens dicere, prius commendavi cœperam cari-
tati vestræ loca sancta, in quibus non sunt sanati, et
ad nos inde sunt directi. Et dixi de Ancona civitate
Italiae: cœperam de Usali civitate dicere, quæ est in
Africa (episcopum habet fratrem meum, quem nostis,
Evodium), quia et ad illam civitatem eos venire
fama ejusdem martyris et operum ejus compulisset.
Non est illic datum quod dari potuit, ut hic daretur
ubi dari debuit. Cum autem opera divina per sanctum
martyrem commemorare breviter vellem, omis-
sis cæteris unum institueram dicere: quod cum dico,
restituta illi puellæ sanitate, subito lætitiæ tumultus
exortus est, et nos aliter compulsi finire sermonem.
Ergo tale ibi miraculum scimus factum inter multa
alia, quæ commemorari utique cuncta non possunt.
Mulier quædam amisit in gremio ægrotantem filium
catechumenam infantem lactentem. Quæ cum vidisset,

amissum et irreparabiliter perditum, cœpit eum magis flere fideliter quam mater. Non enim filii sui desiderabat vitam nisi in futuro sæculo, et hanc sibi ablatam et perisse plangebat. Impleta affectu fiducia tulit illum mortuum, et accurrit ad memoriam beati martyris Stephani, et cœpit ab illo exigere filium, et dicere: *Sancte martyr, vides nullum mihi remansisse solatium. Non enim possum dicere filium præcessisse, quem nosti perisse: tu enim vides quare plangam. Redde filium meum, ut habeam eum ante conspectum Coronatoris tui.* Hæc et talia cum precaretur lacrymis quodammodo non petentibus, sed, ut dixi, exigentibus, revixit filius ejus. Et quia dixerat, Nosti quare illum quæram, ostendere voluit etiam Deus verum animum ipsius. Continuo tulit illum ad presbyteros, baptizatus est, sanctificatus est, unctus est, imposita est ei manus; completis omnibus sacramentis, assumptus est. Illa autem tali eum cum vultu deduxit, tanquam non deduceret ad requiem sepulcri, sed ad sinum martyris Stephani. Probatum est cor fidele mulieris. Ubi ergo tale miraculum fecit Deus per martyrem suum, non potuit ibi istos curare? Et tamen huc nobis directi sunt. Conversi ad Dominum, etc.

Hæc hæcenus, quibus nihil addemus, nisi omissam hic esse solemnem clausulam, quæ hoc, aut simili modo concipi potuit: *Quæ res bene vertat mihi et vobis, spectatores, plaudite.*

Sermone 330.] Pars prior eadem est cum priori parte sermonis 118 de Diversis. Sed quæ in illo sermone subjiciuntur cum præcedentibus non cohærent. Illic vero apta et connexa usque ad finem sunt omnia. **SERMONDUS.**

Tit. *De viginti martyribus.*] Ad martyres 20 habitus etiam sermo 110 de Diversis. Horum vero memoriam Hippone Regio celeberrimam fuisse docet Augustinus, illus re quod in ea contigerat miraculum commemorans lib. xxii de Civitate Dei, cap. 8: *Erat quidam senex, etc.* Horum nomina, cum ignota fuerint hæcenus, tres hoc loco memorantur, Fidentius episcopus, Valeriana et Victoria sanctæ feminae. Quo uno ex capite non leve est quod huic sermoni debemus; sive martyres hi, ut Baronio cardinali visum est, iidem habendi sunt cum martyribus viginti qui apud Tarsum Ciliciæ passi sub Diocletiano leguntur vni idus Junias; sive, quod certius reor, a Tarsensibus diversi fuerint Hipponeuses de quibus hic agitur. **SERMONDUS.**

Sermone 330. *In natali plurimorum martyrum.*] Ita Regius codex, cum Victorino; at Beda citat: *ex sermone de verbis Evangelii.* IDEM.

Sermone 332. Habetur hic etiam cum in codice regio, tum in Victorino. DD 12. IDEM.

§ 4. *Cum Scriptura commemorasset eos qui non intrabant, ibi etiam nominavit homicidas, non expavistas. Nominavit fornicatores, audiri quia pectora tutudistis.*] Illic videre est pectora tundere solitos, cum aliquid audiebant quod conscientia peccatorum vel confessionis adjuveret. Quod quidem usque adeo frequentabant, ut intempestive nonnunquam usurparent. Unde

in sermone 8 de Verbis Domini, cum ad illa verba, *confiteor tibi, Pater, pectora populus de more tutudisset, scite arguens illos Augustinus, in hoc ipso, inquit, quod sonuit confiteor, pectora tutudistis. Tundere autem pectus quid est, nisi arguere quod latet in pectore et evidenti pulsu occultum castigare peccatum? Quare hoc fecistis, nisi quia audistis: confiteor tibi, Pater. Confiteor audistis, qui confitetur non attendistis. Nunc autem advertite. Si confiteor Christus dixit, a quo est longe omne peccatum, non solius est peccatoris, sed etiam laudatoris. Confitemur ergo sive laudantes Deum, sive accusantes nos ipsos.* IDEM

Sermone 340. In titulo: *In die ordinationis suæ.*] In anniversario suscepti episcopatus. Celebrarunt interdum episcopi natale cathedræ, seu episcopatus sui, sicut principes imperii; quod natale episcopi dicebatur. Ejus moris apud Romanos indices sunt sermones tres S. Leonis papæ, in die assumptionis suæ. Apud Afros, præter homilias 24 et 25 de anniversario episcopalis ordinationis Augustini, quibus tertius hic sermo additur, in antiquis codicibus, fidem etiam facit anniversarius Aurelii episcopi, de quo est Augustini ad plebem allocutio quam protulimus. Quo autem die ordinatus fuerit Augustinus non liquet; ordinatum paulo ante Natale Domini ex homilia 25 docemur. IDEM.

Sermone 341. In titulo: *De sacrificio vespertino.*] Ita inscribitur in codice S. Victoris CC 16, nec aliter citat Beda, quam, *ex sermone De sacrificio vespertino.* At in Collectorio sermonum parte 3 dicitur, *Sermo de versu psalmi cxi: Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum.* IDEM.

Sermone 344. *De amore Dei et amore sæculi.*] Unicum nobis fuit exemplar ex codice S. Victoris DD 12. Fuit tamen et in Collectorio sermonum parte 5, ut index docet. Utroque titulum præfert: *De amore Dei et proximi.* Sed aptior et Augustini verbis congruentior visa inscriptio quæ apud Bedam legebatur: *De amore Dei et amore sæculi.* IDEM.

Sermone 345. *De contemptu mundi.*] Vetus codex auctoris nomen non habet. Augustini tamen esse non dubitavimus, cum quod aliis ejus sermonibus intextus erat, tum maxime quod stylum et genium refert Augustini.

§ 5. *Nam quantumvis habeas, cum venerit hora quinta, antequam ad mensam accedas esuris, et deficiis quia miser es.*] Quæ sextam, id est, meridiem antecedit, et legitima est hora prandii. Sidonius noster lib. ii, epist. 9, De nuntio qui ad prandium vocabat, quem probabat competenter ingressum quinta digrediens. Quem ad locum, nonnulla de prisco genere horarum in eadem sententiam adnotavimus. IDEM.

§ 6. *Feminarum martyrum Tuburbanorum solennitatem celebramus.*] Perpetuæ et Felicitatis, quarum corpora in basilica majore condita Carthagine. De harum natali tres exstant sermones S. Augustini. Anniversarius autem dies agitur nonis Martii. Fuerunt et alix, sed virgines, Maxima, Donatilla et Secunda, quæ apud Tuburbum etiam passæ dicuntur ii. calen-

das Augusti. Duplex enim fuit ejus nominis civitas, A Tuburbum Majus et Tuburbum Minus; unde Tuburbitani Majores et Minores, in collatione Donatistarum. SIMONDS.

Sermone 357. *De laude pacis.*] Ex codice S. Victoris DD 12. Fuisse autem et in Collectorio parte 5 index demonstrat. Pertinet cum duobus sequentibus ad tempora collationis Donatistarum, quam ex Actorum exordio celebratam liquet P. C. Varanis, anno Christi 412, inchoatamque calendis Junii. Quod anni tempus congruit verbis Augustini, qui sub finem sermonis paulo ante peractum fuisse ait jejunium Pentecostes, quod illo anno desiit iv calendas Junias. IDEM.

§ 4. *Unde sum frater tuus.*] Nolebant, videlicet, se fratres dici Donatistæ, et tamen fratres a nostris dicebantur. *Optatus*, lib. 1 adversus Parmenianum: *Notunt, inquit, se dici fratres nostros. Sunt sine dubio fratres, quamvis non boni. Quare nemo miretur eos me appellare fratres, qui non possunt non esse fratres.* Et lib. iv: *Non enim potestis non esse fratres, quos iisdem sacramentorum visceribus una mater Ecclesia genuit, quos eodem modo adoptivos filios Deus Pater excepit.* Quo in genere plurima etiam Augustinus in psalmum xxxii, lib. iii contra Gaudentium, ac libro item iii contra Parmenianum, cap. 2. IDEM.

Ibid. *Spiritus sanctus loquitur per Isaiam prophetam*: Audite, qui pavetis verbum Domini; dicite, fratres nostri estis, eis qui vos oderunt, etc.] Eximia sane verba, quamvis sint tantum apud LXX interpretes. Isai. lxxvi, 5. At, proh dolor! sequentia facta C minime responderunt hisce blanditiis; nam hosce fratres suos gravissime vexari fas esse postea contendit mitis ille ac misericors Augustinus, cui profecto minime fraternus est animus. Vide epist. 93, et quæ ad eam notavimus.

Sermone 358. *De pace, etc.*] In codice S. Victoris et in indice Collectorii præponitur præcedenti. Ut postponeremus persuasit, quod sub hujus finem, ubi de jejunii et eleemosynis cum oratione jungendis se præmonuisse ait, ad præcedentem alludere videatur. SIMONDS.

§ 6. *Ad collationis locum nullus vestrum irruat, fratres mei.*] Ad Thermas Gargilianas. In harum enim secretario Carthagine habita est collatio. Exstat lib. ii Veterum Epigrammatum quæ Pithæus collegit, D epigramma de Thermis Gargilianis a Thrasamundo rege renovatis; quod versuum primæ postremæque litteræ indicant his verbis: *Thrasamundus vota serenans.* IDEM.

Ibid. *Edictum viri illustris publice propositum legis.*] Marcellini tribuni et notarii, qui judex, Honorii Augusti nomine, præfuit collationi. Ejus edicto, quod in gestis primæ cognitionis continetur, de admonenda per episcopos plebe, inter cætera cavebatur: *Nullus ergo, inquit, vel laicus, vel episcopus, ultra numerum præstitutum, in illum tranquillissimum concilii locum contra prohibitum molietur accedere. Quin potius etiam plebes suas, pia quietis ac modestiæ com-*

monitione conveniant, hoc per singulas Ecclesias ante tractantes, quatenus a die disputationis ac loco omnino se multitudo contineat, ut religioso patientiæ magisterio delinatum Christianæ paci populorum parent. Quod edictum episcopi catholici se observaturos professi sunt notoria sua, quæ ibidem recitata est, cap. 16. IDEM.

Ibid. *Orationes etiam vestras, sicut jam ante præmonuimus, jejunii et eleemosynis adjuvate. Adde penas illis, quibus volant ad Deum.*] Nempe eleemosynæ et jejunia dicuntur duæ alæ quibus ad cælum evehuntur preces. Vide Act. x, 4, et ad eum locum interpretes.

Sermone 359, *habito post collationem.*] Prior pars edita est sermone 91, de Diversis; posterior, quæ de Donatistarum causa tractat, ab iis omissa, qui ea carere se posse judicabant. Nos integrum repræsentavimus, qualem exhibuit codex in cortice exaratus, et quidem a Beda agnatum fuisse non ignorabamus. SIMONDS.

§ 5. *Diximus posse in una Ecclesia, paris causa, esse fratres concordēs; speciosa enim res est concordia fratrum.*] Ex eadem epistola notoria quam episcopi catholici Marcellino judici obtulerunt, constat eos cum Donatistis, veritatis fiducia, ita confluxisse ut si Donatistæ causam obtinerent, honorem apud eos nullum requirerent; sin ipsi victores forent, illos tamen in societatem episcopatus admitterent. Ad hanc ergo societatem pertinent quæ hoc loco dicuntur et quæ in eadem notoria fusius explicantur, his verbis: *Potterit quippe unusquisque nostrum, honoris sibi socio copulato, vicissim sedere eminentius, sicut peregrino episcopo, juxta considerente collega. Hoc cum alterius basilicis utrisque conceditur, uterque ab alterutro honore mutuo prævenitur; quia ubi præceptio caritatis dilataverit corda, possessio pacis non fit angusta; ut uno eorum defuncto, deinceps jam singuli pristino more succedant.* Sed jam olim respuere hanc societatem solitos Donatistas docet Optatus lib. i. *Et quia collegium episcopale nolunt nobiscum habere commune, non sint collegæ, si nolunt; tamen, ut supra diximus, fratres sunt.* IDEM.

Ibid. Si postea humanos se præbuisent catholici erga Donatistas, nemo esset qui hæc non laudaret, et a Christiano animo profecta non censeret. Nunc vero, postquam Donatistas, pertinaces quidem illos et factiosos, quis negat? sed tamen Christianos, usque adeo male habuerunt; sunt qui suspicentur catholicos probe iniisse calculos, atque ex numero episcoporum Donatistarum, plebisque eis addictæ, collato cum numero catholicorum, collegisse non sine lucro, aut certe sine jactura ulla illam conjunctionem Ecclesiarum fore. Fortasse et aliud latuit quod nescimus. Profecto ita avidi erant homines aureorum illorum, si multis credimus, temporum honoris et reddituum episcopaliū, ut eos nacti non facile dimitterent, atque in eos irrumpere quavis data occasione niterentur. Itaque periculosum erat ne, præter pacta, qui superior auctoritate futurus erat successo-

rem, pro more Afrorum, vivus ipse sibi designaret. Notum est omnibus diuturnam schisma Antiochenæ Ecclesiæ, ex simili origine ortum. Ad fiduciam veritatis quæ hic jactatur quod attinet, vereor ne sit mutanda in fiduciam victoriæ, non minus ex prospecto favore judicis Marcellini, quam ex bonitate causæ conceptam. Alioqui periculosum fuit, ut ita loquar, compromissum, causam tot episcoporum et Ecclesiarum velle ex iudicio unius hominis, et qui alteri parti addictus erat, pendere.

§ 6. *Suscepimus enim (causam Cæciliani) discutendam, sed tanquam fratris, non tanquam patris aut matris. Pater nobis Deus est, mater nobis Ecclesia est; Cæcilianus frater fuit, etc.*] In collatione diei 3, cap. 255. *Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit: Ecce dico, quoties voluerint dico: Cæcilianus non est pater meus, quoniam audio Dominum meum dicentem: Ne vobis patrem dicatis in terra, unus est pater vester Deus. Dico Cæcilianum fratrem, bonum fratrem, si bonus; malum fratrem, si malus est; quoniam, propter communia sacra, frater meus est.* SIMONDS.

Ibid. Semel absens damnatus, præsens ter absolutus.] Damnatus fuerat a Donatistis in synodo. Absolutus est primum Romæ in concilio sub Melchiade; iterum Arelate, a concilio generali; postremo Mediolani, a Constantino imp., ad quem pars adversa provocavit. Tota autem in eum criminatio quod ordinatus fuisset a Felice Aptungensi episcopo, qui sacros codices sub Diocletiano tradidisse ferebatur. Quod etsi verum foret, ad schismatis causam satis non erat; quia alia est causa Ecclesiæ, alia hominum. Cæterum ex actis publicis comprobatur est Felicem episcopum traditorem non fuisse. IDEM.

§ 8. *Nova enim nobis nuntiata sunt; quidam presbytero nostro linguam exsecuerunt.*] De altero episcopo cui linguam et manum præciderant Donatistæ, Augustinus epist. 50 ad Bonifacium: *Episcopi, inquit, et clerici horrenda et dura perpessi sunt, quæ commemorare longum est; quando quorundam et oculi extincti sunt, et cujusdam episcopi manus et lingua præcisa est.* Calcem etiam et acetum in oculos clericorum Hipponensium misisse narrat epistola 122, et aliis locis alia eundem illorum furorem testantia. Quo etiam spectat Honorii Augusti constitutio 14 proxime nuper edita in appendice codicis Theodosiani. IDEM.

Ibid. Propter nefaria hæc scelera graves poenas dare debebant quicumque eorum convinci poterant; sed non quivis Donatistæ etiam integris moribus, propter opiniones vexari, ut jam ad tom. II diximus.

§ 9. *Honorastis episcopum vestrum, ut hanc basilicam Florentiam vocare velletis, sed Florentia ejus vos estis.*] Quemadmodum basilica Fausti et basilica Leontina dictæ sunt a Fausto et Leontio conditoribus, sic Florentia, hoc loco, basilica de nomine Florentii episcopi. Cujus vero sedis episcopus fuerit incertum est; nisi Florentium intelligi placeat Hipponensium Diarrhytorum in Proconsulari provincia episcopum, qui et collationi Donatistarum cum cæteris hoc

A anno interfuit, ut cognitionis primæ gesta declarant, et aliquot post annos Leporii monachi epistolæ ad Gallos subscripsit cum Augustino et aliis. Quod si verum est, non Carthagine, neque Hippone Regio, sed Hippone Diarrhyto habitum dici sermonem consentaneum fuerit. SIMONDS.

Ibid. Hæc erit Florentia, vere Florentia.] Sic loquitur de cœlesti beatitudine. Itaque Florentiam, hic et in superioribus, interpretet de statu æternum florente, et quo gloriari vere liceat. Hæc et alia multa finxit Numidica ejus ævi Latinitas.

Sermone 360. *Donatista reversus ad Ecclesiam.*] De tempore hujus sermonis cum affirmare nihil liceret, ut proximis subderemus adducti eo sumus, quod ex Donatistarum schismate, post collationem, plurimos ad Ecclesiam rediisse auctor sit Augustinus, non solum in sermone præcedenti, sed multo apertius lib. I contra Gaudentium cap. 29. *Quantum existimas, inquit, nos habere consolationis, quod a tanta domestia partis Donati, ubi non solum nefariæ divisionis error, verum etiam furoris lex facta est, longe atque incomparabiliter plura millia liberantur?* SIMONDS.

Ibid. O vinea dilecta Domino meo, non solum labor meus nihil tibi proderat, verum etiam contra te inimico tuo serviebam, etc.] Hunc sermonem lectum a Donatista episcopo, dictatum ab Augustino censent editores Parisienses; nec dissentio. Sed non puto prætermittendum hic esse videri veluti formulam quamdam, ut hæc dicam, palinodia, qualem cani oportebat a Donatistis. Nec dubium hanc non fuisse exiguum partem triumpho adversariorum. Sed qui præ ignorantia in illis partibus fuerant, non poterant sine gravi dolore, cum tanta contumelia, in unitatem Ecclesiæ recipi. Hæc Pœnorum fuit humanitas.

Sermone 363 in titulo: *De Cantico Exodi.*] Codex Regius sermonem vocat, *De Cantico Exodi, post transitum maris Rubri.* At in codice S. Victoris tractatus dicitur, itemque a Possidio, qui inter diversos Augustini tractatus, duos commemorat, *De Cantico Esaiæ, et, de Cantico Exodi.* SIMONDS. — An vir longe doctissimus oblitus erat tractatus passim dici sermones, quales in tomo IV *Tractatus in Joannem?* Nescio. Sed nihil frequentius, ita ut tractare et concionari in stylo Augustiniano ferme idem sint.

§ 1. *Sensum nostrum in Scripturis sanctis considerandis atque tractandis regere debet earundem Scripturarum manifestissima auctoritas; ut ex eis quæ aperte dicta sunt, ad nutriendos nos; ea quæ obscurius dicta sunt, ad exercendos nos fideliter disserantur.*] Optima profecto regula, et qua certior in Scripturarum interpretatione nulla est. Igitur postquam Scriptura sacra nonnulla de Deo nos docuit, ita ut de eorum sensu nemo dubitare possit, nisi insaniat; nunquam quidquam ex obscuris locis eliciendum, quod iis sit contrarium. Exempli causa, nihil clarius in Scriptura sacra docetur quam Deum esse bonum, misericordem, ac justitiæ observantem; hoc est, qui reo possit quidem ignoscere, et revera ignoscat, certis legibus, sed qui innocentem plectere nequeat. Qui in Scri-

ptura hæc non inveniet, nihil profecto in ea intelliget; nullum enim dogma majori perspicuitate habetur. Hoc autem posito, ex obscuris nonnullis locis non sunt colligendæ doctrinæ quæ omnem bonitatis, misericordiæ ac justitiæ laudem Deo manifesto detrahunt; qualia sunt dogmata illa quorum confirmandorum causa, hisce temporibus, cælum terræ miseruerunt Africanæ synodi. Neque hic dixeris in rebus divinis profunda esse quædam quæ ingenii humani acumen fugiunt; nam non debent ex obscuris locis profunda illa fingi quæ repugnent claris Scripturæ dogmatibus; ut si Deum facias crudelem aut injustum, ut locum obscurum explices. Multo sapientius illi faciunt qui si commodam ac convenientem cæteræ Scripturæ sententiam invenire nequeant, fatentur ea loca a se non intelligi; quam qui ita ea explicant, ut manifesta atque acris pugna locorum Scripturæ et dogmatum theologorum in doctrinam Christianam inromittatur. Nullæ exclamations rhetoricæ, nulla episcoporum anathemata, nulla regum edicta rectum ut posterius bonis ac prudentibus viris videatur efficient. Facile fieri potest ut non intelligamus locum Scripturæ, sed fieri nequit ut secum ipsa pugnet, detrahatque Deo quod illi clarissimis verbis, astipulante etiam recta ratione, tribuit.

Sermone 366. *De psalmo xxii.*] In codice S. Germani, unde primum ad nos pervenit et in duobus S. Victoris CC 6 et DD II, titulus est: *Expositio S. Augustini de psalmo xxii.* Atque in his omnibus libris insertus est, tanquam eodem spectans, diversis S. Augustini lucubrationibus contra Pelagianos. In Collectorii parte 3, *Sermo, seu expositio super psalmum xxii.* Habitus est ad baptizandos. SIMONDS.

Sermone 389.] Posterior pars eadem est cum posteriore sermonis 50 De tempore, nisi quod ibi omisa

A est tota narratio de homine, qui de pretio solidi pauperibus erogarat. Ac vetus sane ista confusio. Nam et sermo ille 50 in manuscriptis nihil discrepat a vulgatis, et hunc nostrum fideliter expressimus ex codice Regio et altero S. Victoris DD 12. IDEM.

§ 3. *Cum solidum, ut hæsolet, vendidisset.*] Quanti solidum aureum vendiderit non declarat; intelligi autem potest ex novella Valentiniani 25 inter Theodosianas, qua cautum est, *ne unquam intra septem millia nummorum solidus distrahatur.* Cassiodorus sex olim millibus venditum docet lib. I Variarum, epist. 10, *Sex, inquit, millia denariorum solidum esse voluerunt.* IDEM.

Ibid. *Centum folles ex pretio solidi pauperibus jussit erogari.*] Folles æreos dicit, non argenteos. Argentei enim folles centum pars solidi exigua non essent. Ut denarios ergo appellabant tum argenteos, tum æreos: sic folles argentei alii fuerunt, alii ærei. Follium ærenum valor aut idem fuit ac nummorum seu denariorum, quorum sex septemve millia in solido censebantur, aut utriusque generis non magnum discrimen. Folles autem argentei, Augustini ævo, quid valerent æstimari potest ex lege 3 cod. Theod. de svariis, quæ porcine pretium in singulas libras senis follibus definit, et ex iis quæ de Florentio sartore Hipponensi habentur de Civitate Dei lib. XII, cap. 8, § 9. Utrobique enim congruere omnia possunt, si pro follibus asses sive solidi sumantur monetæ nostræ Gallicanæ. Nam et porcine in singulas libras solidorum sex justum fuerit pretium, et grandem piscem trecentis assibus nostris vendi nihil est absurdi. Quo fit ut follium et solidorum nostratum valorem eundem conjicere liceat, vel affinem. Verum hæc de folle accipienda, quatenus certum nummi genus significat. Follis enim aliæ sunt, in re pecuniaria, notiones, quæ ad rem hoc loco non faciunt. IDEM.

IN TOMUM SEXTUM.

DESIDERIUS ERASMUS AD LECTOREM,

DE QUÆSTIONIBUS LXXXIII.

Agnoscit quidem hoc opus Augustinus, mihi tamen videtur a studioso quopiam ex omnibus illius libris collectum, in quod congestum est si quid haberetur argutius dissertum. Huic studio favens Augustinus recognovit, et quædam elimavit. Hanc conjecturam non omnino somnium esse declarat illud, quod quæ t. 12 habet fragmentum ex Fonteii libris decerptum. Et cap. 34 habet locum ex secundo M. Tullii de Inventione libro descriptum. Sunt autem et alia quæ mihi non videntur per omnia sapere phrasin Augustini. Ad hæc erant quædam confusa, vel huc translata ex quæstionibus Evangeliorum, vel hinc illo transmissa. Postremo multa sunt quæ non habent ullam speciem quæstionis, nisi quod quidquid doceri potest, idem et quæri potest. Ita tot nascentur quæstiones quot sunt sententiæ, sive prologia. Ipsum tamen ovis eruditum est et lectu dignum.

ANIMADVERSIONES

IN EASDEM QUÆSTIONES LXXXIII.

Quæst. 9. *Quod non manet percipi non potest, illud enim percipitur quod scientia comprehenditur. Comprehendi autem non potest quod sine intermissione mutatur. Non est igitur expectanda sinceritas veritatis a sensibus corporis.*] Sic solvit Augustinus quæstionem, utrum sensibus corporeis percipi veritas possit. Est Platonica ratiocinatio, cujus quis sit usus non intelligo; nisi si quis velit in dubium revocare testimonium sensuum in rebus corporeis, quo tamen ipsa Christiana fides nititur. Scio philosophico quodam sensu posse dici sensus a Deo nobis datos non fuisse ut intimam rerum naturam, et veritates occultas eorum ope cognoscamus; sed hæc ad theologicas quæstiones non pertinent. Multa hic sunt quæ Platonismum redolent.

Quæst. 16. *Deus omnium quæ sunt causa est. Quod autem omnium rerum causa est, etiam sapientiæ suæ*

causa est.] Quare non dicit *sui ipsius causa est?* Nimirum, quia certissimis metaphysicorum axiomatibus hoc repugnat. Attamen idem aliis verbis dicit, nam sapientia Dei est ipse Deus. Non est dissimulandum ita loqui solitos Platonicos. Aristides tom. I, Or. 1, p. 5, de Deo: 'Ἐποίησε πρῶτος αὐτὸς ἑαυτὸν: *Primus ipse se fecit.* Paulo post: 'Ὁδὲ ἑ-τι, πρῶτος τε καὶ πρεσβύτατος καὶ ἀρχηγέτης τῶν πάντων, αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ γε-γόμενος..... αὐτοπάτωρ τε καὶ μιζών ἢ ἐξ ἄλλου γεγονέ-ναι· καὶ ὡσπερ τὴν Ἀθηνᾶν ἄρα ἐκ τῆς κεφαλῆς ἔφυσε, καὶ γάμου οὐδὲν προσεδείθη εἰς αὐτήν, οὕτως ἔτι πρότερον αὐτὸς ἑαυτὸν ἐξ ἑαυτοῦ ἐποίησε. *Hic est primus et antiquissimus, et omnium princeps, ipse ex se factus... pater sui ipsius, et major quam ut ex alio esset, et quemadmodum sane Minervam ex capite genuit, nec nuptiis ejus causa indigni, sic adhuc prius ipse se ex se fecit.* Sic vero colligit Augustinus æternitatem Filii, ex allatis verbis: *Igitur sempiternæ sapientiæ suæ causa est sempiterna, nec tempore prior est, quam sua sapientia.* Idem colligeris, si recta sit hæc ratiocinatio, de reliquis omnibus Dei attributis. Deus enim erit causa suæ bonitatis, suæ potentæ, suæ justitiæ, etc., ac proinde totidem erunt Filii Dei quot sunt ejus attributa, quo nihil absurdius fingi potest. Præstitisset ergo abstinere ejusmodi ratiocinationibus, quibus nihil probari potest; præsertim in re tam seria, et tot acerrimis controversiis usque adeo vexata.

Quæst. 18. Sic probat Trinitatem: *Omne quod est, aliud est quo constat, aliud quo discernitur, aliud quo congruit. Universa igitur creatura si et est quoquo modo, et ab eo quod omnino nihil est plurimum distat, et suis partibus sibi congruit, causam quoque ejus trinam esse oportet: qua sit, qua hoc sit, qua sibi amica sit.*] Præterquam quod hæc abstractione duntaxat animi distinguuntur, ac proinde non opus habent diversis causis, an non variarum rerum potest esse una eademque simplicissima causa? Nisi hoc admittatur, quot distingui poterunt in creaturis proprietates, totidem erunt personæ divinæ. Hæreticos illius ævi oportet valde stipites fuisse, si ad talia argumenta obmutescerent, aut adversarios non irriderent. Sed et orthodoxorum aures atque oculi patientes fuerunt quorumvis sermonum et librorum, si ejusmodi ratiocinationibus delectati sunt. Me profecto, ne quid dissimulem, offendunt, cum reputo tam graves quæstiones usque adeo levibus ratiunculis solvi, et theologiam Christianam iis contaminari, ac ludibrio interdum exponi. De iis quæ non nisi revelatione divina innouerunt, nec ratione possunt probari, satius fuit et sola Scripturæ auctoritate, et solis ejus verbis uti. Sed audiamus et sequentia: *Creaturæ autem causam, id est Deum auctorem dicimus.* Vere sane, sed quid inde? *Oportet ergo esse Trinitatem, qua nihil præstantius, intelligentius et beatus invenire perfecta ratio potest.* Esse Trinitatem, hoc est, Patrem, Filium, et Spiritum sanctum, docent nos sacræ paginæ; quibus credere nos par est, non minus quam ratiocinationibus nostris. At colligi ex antecedentibus, ut jam diximus, hoc non potuit. Alioquin eodem jure, ex philosophia

A illius ævi, quinque collegeris esse divinas personas, quod sint quatuor elementa, et quinta essentia, quæ cœli et hominum mentes constant. Qualia innumera possent fingi. Sed et audi rhetoricum argumentum, ne suæ artis oblivisceretur bonus antistes. *Ideoque etiam cum veritas quaeritur, plus quam tria genera quaestionum esse non possunt utrum omnino sit, utrum hoc an aliud sit, utrum approbandum improbandumve sit.* Quidni alius similiter quatuor esse personas dicat, quod sint quatuor rhetoricæ partes, inventio, dispositio, elocutio ac pronuntiatio, aut quod sint quatuor figuræ syllogismorum? At, inquires, Augustinus hæc quasi argumenta firma non protulit, sed potius quasi illustrationes quasdam philosophicas ac rhetoricas veritatis aliunde exploratæ profudit; et quidem tiro, cum primum in Africam ex Italia rediisset. Sed primum hæc non sunt, si veritatem amanus, illustrationes, verum obscuraciones veritatis, quæ inutilibus hujusmodi argutiis minime indiget, et debonestatur. Præterea, ut ipse testatur, hunc librum jam episcopus ex antiquis schedis colligi jussit, cujus maxima parte, sine ulla vel minima jactura, Numidæ potuerunt carere; et in libris ipsis de Trinitate, ab episcopo magno studio elaboratis, talia multa sunt.

Quæst. 24. *Meritum autem pænæ peccatum, et meritum præmii recte factum est.*] Hoc est meritum est, quo pœna contrahitur et quo præmium accipitur. Subdit: *Nec peccatum autem, nec recte factum impulari cuiquam juste potest, qui nihil fecerit propria voluntate. Est igitur et peccatum et recte factum in libero, voluntatis arbitrio.* In Retractationibus vero ad hanc quæstionem: *Quod ita esse, inquit, omnino verissimum est, sed ut ad recte faciendum liberum sit, Dei gratia liberetur.* Verum hoc est quoque. Sed ut stet illa prior Augustini responsio, ita ut actiones hominum malæ et bonæ tribui queant eorum libero arbitrio, non tantum ii homines qui servantur debent liberari Dei gratia, sed et ii qui damnantur, ita servi peccati facti esse debuerunt, ut non necessario peccarent, atque in illa servitute remaneret. Deinde quomodo infantes qui moriuntur non baptizati, et quibus, ex Augustini sententia, pænæ infliguntur, propria voluntate peccarunt? Ita opiniones suas retractat Augustinus, ut quam minimum in iis mutatum videri velit; unde fit ut excuset sæpe nonnulla, omissis aliis quæ non minori retractatione indigebant. Verum, hac in re, δεύτερος πλοῦς non fuit felicior.

ANIMADVERSIONES

AD DIVERSAS QUÆSTIONES AD SIMPLICIANUM.

LIBRO I. Quæst. 1. Ad Rom. vii, 7 et seqq. *Videtur mihi Apostolus transfigurare in se hominem sub lege positum, cujus verbis ex persona sua loquitur.*] Fuit hæc vulgo tum temporis recepta sententia, eaque verissima, et quam nunquam revocasset Augustinus, nisi postea exortus esset Pelagius. Vide ad tom. III. Animadvers. in epist. ad Romanos.

Quæst. 2, § 2. *Intentionem Pauli, quæ per totam Epistolam viget, tenebo quam consulam. Hæc est autem*

ut de operum meritis nemo gloriatur; de quibus audebant Israelitæ gloriari, quod datæ sibi legi servissent et ex hac evangelicam gratiam tanquam debitam meritis suis percepissent, quia legi serviebant. Unde volebant eandem gratiam dari gentibus, tanquam indignis, nisi Judæica sacramenta suscipere.] Si paulo attentius legantur priora undecim capita Epistolæ ad Romanos, duas quæstiones potissimas in illis a Paulo tractari nemo non intelliget. Prior pertinet ad justificationem hominis apud Deum. Contendebant Judæi ueminem posse justum, hoc est, bonum haberi a Deo, nisi legis Mosaicæ, cum ad cærimonialia, tum ad moralia præcepta quod attinet, observantem. Negat hoc Paulus et multis ostendit, sine legis Mosaicæ observatione homines justificari, seu justos a Deo haberi; adeoque justificationem obtineri non operibus, sed gratia, hoc est misericordia Dei; qua bonus habetur is qui legem nunquam observavit, si modo Evangelio credat eique in posterum obsequatur. Posterior quæstio est utrum a Deo gentes idololatricæ possent ad Evangelii cognitionem vocari, et populus ejus haberi, etiam neglectis Judæis. Negabant hoc Judæi, affirmabat Paulus, qui ostendit Deum, in vocandis populis ad sui cognitionem, nullam rationem habere operum seu meritorum, sed beneficia sua in quosvis conferre, quamvis indignos, iis omissis qui beneficiis divinis indigniores cæteris non erant. Hæc sunt duo summa capita, ad quæ tota disputatio Pauli referenda est, non quod hic habet Augustinus. Itaque nihil ad rem facit quod sequitur apud eundem: *Multis locis hoc sæpe testatur, fidei gratiam præponens operibus, non ut opera extinguat, sed ut ostendat non esse opera præcedentia gratiam, sed consequentia; ut, scilicet, non se quisque arbitretur ideo percepisse gratiam, quia bene operatus est; sed bene operari non posse, nisi per fidem perceperit gratiam. Incipit autem homo percipere gratiam, ex quo incipit Deo credere; vel interna vel externa admonitione motus ad fidem.* Nolo hæc excutere, sed pernego Paulum quidquam ejusmodi cogitasse, cum disputaret contra Judæos. Nec hi contendebant gratiam fidei sibi aut ulli alii deberi, nec Apostolus contrarium probat. Adeat lector optimos quosque Pauli interpretes, sed præsertim ipse Paulum legat, intelligetque ab Augustino Apostoli scopum nullo modo animadversum fuisse. Ac sane obscurior est Epistola ad Romanos quam ut a semiplatonico rhotore, criticæ plane imperito, intelligeretur.

Ibid., § 4. Allatis verbis Pauli Rom. ix, 11, 12. Unde, inquit, occurrit animo quærere cur dixerit: ut secundum electionem propositum Dei maneret? Quomodo est enim justa, aut qualiscunque omnino electio, ubi nulla distantia est? Si enim nullo merito electus est Jacob, nondum natus et nihil operatus, nec omnino eligi potuit nulla existente differentia, qua eligeretur. Item si nullo merito improbatu est Esau, quia et ipse nondum natus et nihil operatus erat, cum diceretur et major serviet minori, quomodo ejus improbatio justa dici potest? etc.] Si hunc ipsum locum paulo attentius et, ut ita dicam, κατὰ κράτος considerasset Augusti-

nus, proximam disputationem quæ sequitur, de electione singulorum hominum compendii fecisset, quippe quæ plane extra rem est. Liquidum enim est Jacobum et Esauum non spectari hic quasi singulos quosdam homines, de quorum conversione deliberet Deus; sed quasi conditores duarum gentium, quarum hanc, non illam ad sui cognitionem vocaturus sit et pro populo suo habiturus. Tota series orationis occasioque disputationis hoc clamant; sed et ipsa illa verba, *major serviet minori*, Gen. xxv, 23, manifesto ostendunt; nam hæc verba dicuntur non de hominibus, sed de populis. *Duæ gentes sunt*, inquit Deus suscitanti Rebeccæ, *in utero tuo, et duo populi ex ventre tuo dividuntur, populusque populum superabit, et major serviet minori.* Ac sane Idumæi, quorum opes citius convaluerant quam Israelitarum, postea tamen iis servierunt; sed ipse Esauus nunquam Jacobo obnoxius fuit, cui terrori potius erat; ut ad eum Geneleos locum ostendit *Juannes Clericus*. Igitur ἀπορροιαὶ sunt quæ quærit postea Augustinus, an electio Jacobi sit ex præscientia fidei, ac reprobatio Esau ex præscientia contumaciæ, an fides inter dona gratiæ numeretur, etc. Attamen dum extra oleas ita vagatur oraculum Numidiæ, invenit, non ex institutione ecclesiastica, neque ex Paulo, qui ea de re hic quidem nihil habet, *fidem esse donum Dei*; hoc est, ex ejus sententia, nasci eam ex interno afflatu cui reluctari non licet, et qui pauculis tantum electis conceditur, quamvis sine eo nemo possit fidem ad finem usque vitæ Evangelio habere. Presbyter hoc tam grande arcanum nesciverat, uti nec cum episcopus primum factus est, sed dum meditatur hæc responsa ad Simplicianum, invenit; atque ad hoc suum dogma postea Scripturam, reluctantem licet, traxit; nulla habita ratione nexus orationis, significatus recepti verborum, quæstionumque ac controversiarum quæ inter apostolos et Judæos agitabantur. Ita legebat Scripturam, quasi singulæ periodi aut sententiæ essent axiomata quædam mathematica, cum superioribus ac sequentibus minime connexa, sed quæ seorsim et per se possent explicari; et si quid occurreret quod speciosæ declamatiunculæ occasionem præberet aut præbere videretur, id vero avide arripiebat, et Punicæ eloquentiæ vela pandebat. Nullo in opere specimen dedit illustrius mirificæ illius consuetudinis, quam in hoc; ex quo tamen postea tot fluxere allucinationes, quæ tolli potuissent, nisi vis et auctoritas remediis fuissent objectæ. Humilium enim scilicet oratorum illius ævi hæc fuit indoles, ut ad loquendum de iis quæ non intelligebant, nullo quamvis præsidio cincti facillime accederent; sed difficillime a præconceptis semel opinionibus possent revocari, quas anathematibus et edictis acerrime tuebantur, si quis eas oppugnare auderet.

Libro II. Quæst. 4, § 2. Ad quæstionem quomodo Samuel per pythonissam evocari potuerit, postquam dixit Samuelis ipsius animum potuisse forte evocari, subjicit: *Quamquam in hoc facto potest esse alius facilius exitus et expeditior intellectus, ut non vera spiri-*

tum Samuelis excitatum a reque sua credamus, sed ali-
quod phantasma et imaginariam illusionem diaboli ma-
chinationibus factam, quam propterea Scriptura nomine
Samuelis appellat, quia solent imagines rerum earum
nominibus appellari, quarum imagines sunt.] Cur non
potius dixit loqui Scripturam illic ex sententia Saulis,
qui revera Samuelem evocatum credidit? Cur etiam
nihil de fraude pythonissæ viro acuto suboluit, quæ
tamen plane videtur os credulo et perterrito Sauli
sublevisse? Sane ne ipse quidem Saul vidisse narra-
tur spectrum hoc, cujus nomine loqui facile potuit
subornatus quidam nebulo a pythonissa. Sed vide
hæc de re acutum atque eruditum virum Antonium
Van Dale, in dissertatione de Divinationibus idolo-
laticis sub V. T., cap. 9.

ANIMADVERSIONES

IN LIBRUM DE OCTO DULCITI QUÆSTIONIBUS.

Quæst. 1, § 6. Ad locum I Cor. III, 11 et seq.,
statuit fundamentum esse fidem in Christum, aurum
vero, argentum et lapides pretiosos esse eximia quæ-
dam bona opera; ligna vero, fenum et stipulam ea
esse quibus carnale aliquid admissum est. Miror ei
in mentem non venisse hic agi de doctrina, et tot
propositas quæstiones homini qui in re plana usque
adeo cespitabat, aut eum tam leviter in Scriptura
versatum tot quæsitis respondere sustinuisse. O va-
cuam studiosis Scripturæ Africam! O stupidos quibus
hæc admirationi erant et qui tam verbosas disputa-
tiones, ut nihil discerent, legere sustinebant!

§ 13. Tale aliquid post hanc vitam fieri incredibile
non est, et utrum ita sit quæri potest; et aut invenire
aut latere, nonnullos fideles per ignem quemdam pur-
gatorium, quanto magis, minusve bona pereuntia dilexe-
runt, tanto tardius citiusve (sic lego, non citiusque)
salvari; non tamen tales de quibus dictum est: regnum
Dei non possidebunt.] Majore cum fiducia hæc de re
loquitur in opere de Civitate Dei lib. XXI, cap. 13.
Vide et quæ collegerunt Benedictini in præfatione ad
Hilarium cap. 8. Sane ad affirmandum esse ignem
purgatorium recta deducebat consuetudo jam recepta
eo tempore orandi pro mortuis, de qua Augustinus
ad quæstionem sequentem. Quamobrem tandem opi-
nio de pœnis purgatoriis, apud plerosque Christianos,
decretis synodorum consecrata est; ne Ecclesiæ
preces viderentur mortuis inutiles, quippe quæ nullis
pœnis eos liberarent. De iis precibus suo loco aliquid
dicemus.

Quæst. 6, § 2. Item quæris, inquam, utrum spiritus
immundus, qui erat in pythonissa, potuerit agere ut
Samuel a Saule videretur, etc.] Vide notata ad lib. II
diversarum Quæstionum ad Simplicianum quæst. 4.

DESIDERII ERASMI CENSURA

LIBRI DE FIDE.

Libellus hic ex diversis Augustini epistolis consar-
cinatus est, maxime quod ad sententias attinet.
Probabile est hunc esse Hugonis Victorini.

At hæc Erasmi censuram recte confutarunt Bene-
dictini. Quod si quid decerptum hic est ex epistolis
Augustini, nihil vetat id ab ipso Augustino factum;

A qui se ipse non semel exscribit, in superiore libello,
quo Dulciti quæstionibus respondet.

Cap. 1, § 3. Certe enim si rebus non visis credere
non debemus, quandoquidem et nondum certius probatis
amicorum cordibus credimus, et cum ea malis nostris
bona probaverimus, etiam tunc eorum erga nos benevo-
lentiam credimus potius quam videmus.] Ascribunt
editores Parisienses margini locum hunc perplexum
esse et vitiatum; sed omnis difficultas, nisi fallor, tol-
letur si pro quando, legamus quomodo, et notam in-
terrogationis fini periodi addamus: nisi quia tanta
fides est (sequuntur hæc proxime allata verba) ut non
incongruenter quibusdam oculis ejus nos judicemus
videre quod credimus; cum propterea credere debeamus,
quia videre non possumus? Sic omnia sunt plana, ut
B intelliget quisquis periodum integram legere non
gravabitur.

Cap. 2, § 4. Omitto dicere quam multa isti, qui nos
reprehendunt, quia credimus quæ non videmus, credant
famæ et historiæ, vel de locis ubi ipsi non fuerant; nec
dicant: non credimus, quia non videmus.] Ad hoc fuit
palmarium argumentum, quo adversarios ad silentium
adigere facile potuit, idque ab omnibus non ægre in-
telligendum, et rei quæ hic agitur accommodatissi-
mum; quandoquidem, si rem probe pensitemus, fides
nostra nititur potissimum evangelicæ historiæ veri-
tate. Sed nescio quomodo veteres quæ firmissima
erant rei Christianæ fundamenta sæpe ferme negli-
gunt, aut obiter certe attingunt; dum operose expo-
nunt quæ apud incredulos vim nullam habere potue-
runt. Sic Augustinus copiosissime de prophetiis agit
in sequentibus, habetque quæ apud Christianos cum
fructu dici poterant, sed apud incredulos pondus nul-
lum habebant, cum vix unquam ex vi vocum et nexu
orationis, si cum homine veritatem Judaicæ et Chri-
stianæ religionis negante sit nobis negotium, probare
possimus ea vaticinia ad Christum pertinere. Itaque
apud incredulos his potius argumentis abstinendum
fuit, historiisque utendum, quibus nihil sanum re-
poni ab iis poterat.

ANIMADVERSIONES

IN LIBRUM DE FIDE ET SYMBOLO.

Cap. 3, § 3. Verbum autem Patris ideo dictum est,
quia per ipsum innotescit Pater. Sicut enim verbis no-
stris id agimus, cum verum loquimur, ut noster animus
innotescat audienti, et quicquid secretum in corde ger-
imus, per signa hujusmodi ad cognitionem alterius pro-
feratur: sic illa Sapientia quam Deus Pater genuit,
quoniam per ipsam innotescit dignis animis secretissi-
mus Pater, Verbum ejus convenientissime nominatur.]
Miror catechuménis propositas res usque adeo dubias,
quasi fidei capita. Nam si quis negasset Augustino
vocem λόγος apud Joannem vertendam verbum, con-
tendissetque esse rationem, quomodo contrarium
probare potuit? Quinimo Platoniorum, quos magni
faciebat, similiaque Christianis hæc in re sentire pu-
tabat, auctoritate premi potuit. Præterea si quis ne-
gasset munus esse Filii, ut animos per se illustraret,
eo modo quem dicit Augustinus; qui probare potuit

set quod hic contendit, nisi forte ex suis Platonicis, A qui homines rationales esse putabant, participatione τοῦ Λόγου, quos tamen audire nolisset de propria hujus vocis significatione? Multa alia dici potuerunt, quæ omitto et quæ legi potuerunt apud Joannis interpretes ad cap. 1, 4. At eo tempore, si verum dicere velimus, non quærebatur tam quid esset verum, postsetque contra quosvis adversarios firmis rationibus defendi, quam quod vel levi probabilitate tinctum erat, et apud aures omnia admittere paratas speciose dici potuit. Legantur sequentia, expendanturque ab animo veritatis amante, et ni verum tulisse iudicium dicar, abjiciantur hæ chartæ, tineisque et blattis devorandæ permittantur.

Cap. 5, § 8. *Dono enim Dei, hoc est, sancto Spiritu, concessa nobis est tanta humilitas tanti Dei, ut totum B hominem suscipere dignaretur.*] Scio et alios sic locutos, sed profecto et Scripturæ sacræ et recte rationi plane contrarium est *humilitatem* divinæ naturæ tribuere. Virtus est hominis quæ a Latinis *modestia* dicitur, sed quæ Deo tribui non potest sine blasphemix quadam specie, cujus tamen incusare Augustinum nolim. Locum ad Philippenses 11, 6, qui objici forte posset, intelligendum de natura humana Christi ostenderunt Hugo Grotius et Joannes Clericus in additamentis ad H. Hammondii Adnotationes ad Novum Testamentum. Quod factum ab æterna ratione, quando *caro facta est*, id non humilitatis, absit! sed summæ bonitatis et munificentix specimen fuit.

Cap. 5, § 11. *Credimus itaque in eum qui sub Pontio Pilato crucifixus est et sepultus. Addendum enim erat C iudicis nomen, propter temporum cognitionem, etc.*] Tum nulla mentione facta *descensus ad inferos*, proxime subjicitur: *credimus etiam illum* tertio die resurrexisse a mortuis, *primogenitum consecuturis fratribus*, etc. Unde liquet eo tempore in Symbolo Ecclesiæ Africanæ, ut et in Romano aliisque, abfuisse caput de *descensus ad inferos*; quod tamen postea temere conjunctum est. Vide quæ doctissimus omnium interpretum Symboli Joannes Pearsonus, hac de re in Anglica interpretatione Symboli scripsit.

ANIMADVERSIONES

IN LIBRUM DE FIDE ET OPERIBUS.

Cap. 7, § 11. *Quidquid enim homo veluti recte fecerit, nisi ad pietatem quæ ad Deum est referatur, rectum dici non oportet.*] Quomodo hæc intellexerit Augustinus, D et quibus rationibus fretus ita locutus sit, quisquis scire avertit, adeat tomo X librum IV contra Julianum cap. 3, ubi multis hac de re agit. Consulendus et eminentiss. cardinalis Henr. Norisius in Vindiciis Augustinianis paragr. 4. Attamen, si verum amamus, æmimi hanc suam sententiam persuadebit Augustinus, qui quidem in nuda ejus auctoritate non acquiescat, sed rationes expendat. Nam certum est quæcumque sunt secundum naturæ et rationis rectæ impulsus, ea esse bona, quamvis revelatio non accesserit. Exempli causa, colere parentes, eosque omni ope adjuvare, miserorum malis tangi et opitulari, castitatem colere, pudice familiam educare et sexcenta talia quæ suadet

recta ratio, postulatque humanæ societatis felicitas, recta sunt et Deo placent, qui rectæ rationis et humanæ societatis non minus auctor est quam revelationis. Qui sine revelatione possunt damnari ob delicta in rectam rationem admissa, eosdem necesse est et posse absolvi, si recte rationi obsequantur; quod docet etiam Paulus Rom. 11, 14, 15. Nemo qui rem expendit sibi persuadebit legem naturæ a Deo per rectam rationem latam, et per ipsam humanæ naturæ constitutionem confirmatam, perfractam aut observatam pariter damnare; nec pium erga parentes esse Deo gratiorem quam parricidam. Monstra sunt illa ex contendendi et paradoxæ defendendi libidine nata.

Cap. 15, § 24. *Quapropter diligenter oportet attendere quomodo accipienda sit apostoli Pauli illa sententia plane ad intelligendum difficilis, ubi ait: Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, etc. I Cor. 11, 14 et seqq.*] Jam de hoc loco egit in libello de Quæstionibus Dulcitii, nec tamen hic potuit sese expedire difficultate, quæ magna esse non potest, nisi oscitanti. Liquet enim Paulum agere illic non de moribus, sed de dogmatibus, cum sermo sit de doctoribus; qualis ipse atque Apollo, quorum se discipulos dicebant Corinthii, proptereaque in partes ibant.

ANIMADVERSIONES

IN ENCHIRIDION AD LAURENTIUM.

Cap. 11, § 4. *Quid est aliud quod malum dicitur, nisi privatio boni?*] Eodem jure dicas Pæno philosopho: quid est aliud quod virtus dicitur, nisi privatio vitii? Nam sane virtus, exempli causa, fides, spes, caritas, etc., non est magis habitus animi nostri, repetitis actibus comparatus, quam incredulitas, desperatio et odium proximi; nec effectus vitiorum sunt minus magni quam virtutum. Quod si dicas, detracto vitio, poni virtutem; similiter dixero, detracta virtute, poni vitium. Contraria hæc quidem sunt, sed non opposita, ut privatio et habitus, ignorantia et scientia. Verum Augustinus comparatione banc in rem ulitur, qua forte quispiam negotium confectum putet. Non dicam comparatione rem veram et probatam illustrari tantum, aut altius memoriæ infigi; non vero, si dubia est, probari; sed ipsam comparationem expendam. *Nam sicut, inquit, corporibus animalium nihil est aliud morbis et vulneribus affici, quam sanitate privari: ita et animorum quæcumque sint vitia, naturalium sunt privationes bonorum, quæ cure sanantur non aliquo transferuntur; sed ea quæ ibi erant nusquam erunt, quando in illa sanitate non erunt.* At morbi aut vulnera non sunt tantum privationes sanitatis; nisi quis dicat febrim, exempli causa, cujus sunt tot genera, et symptomata, quamque omnes norunt sitam esse ut plurimum in motu extraordinario sanguinis, meram esse privationem; quemadmodum motus, quamvis violentus, mera est privatio quietis. Quis ferret eo modo ratiocinantem? Quis dicat sectionem musculi aut nervi, effusionem sanguinis, luxationem aut fractionem ossis meras esse privationes eorum quæ antea erant? Capriunguis et

fossoribus hæc philosophia tradatur, non hominibus litterarum studiis expositis. Quod addit vitia, cum sanantur, non alio transferri, sed nusquam esse, tam valet ad probandum virtutem esse nihil, quam ad ostendendum vitium meram esse privationem; nam virtus, quam quispiam contrario vitio mutat, non aliquo transfertur, sed nusquam est. Quis in metaphysicis nonnihil exercitatus nescit accidentia non transferri, cum mutantur aut intereunt, nec tamen esse merum nihil? Quam hoc sit manifestum nemo non videt, nec eo secius in tam mirifica argutia sibi placet Augustinus, qui inter duo membra allatæ comparationis hanc parenthesin infarcit: *Neque enim id agitur, cum adhibetur curatio, ut mala ista quæ inerant, id est morbi ac vulnera, recedant hinc, et alibi sint, sed utique, ut non sint. Non enim ulla substantia, sed carnalis substantiæ vitium est vulnus aut morbus; cum caro sit ipsa substantia, profecto aliquod bonum, cui accidunt ista mala, id est privationes ejus boni, quod dicitur sanitas. Pariter ratiocinari queam ut probem, contra Augustinum, sanitatem esse tantum privationem morbi; nam quando propinatur, exempli causa, venenatum poculum, ut sanitas labefactetur, hoc non sit ut alibi sit sanitas, sed ne omnino sit. Quis præterea non miretur nostrum hunc philosophum, quem usque adeo acutum multi putant, ita loqui quasi inter substantiam et nihil ens nullum, ut philosophice loquar, interesset, accidentiaque omnia pro nihilo essent habenda? Si verum hoc esset, *sanitas et virtus habenda etiam essent nomina meri nihili, sunt enim accidentium vocabula. Nescio quid hisce reponerent Manichæi; sed si ita se confutari taciti patiebantur, valde stolidos fuisse oportet. Hisce tamen usque adeo non immorarer, nisi viderem et scholasticos et alios acutiores philosophos, in accepto hoc a veteribus commento, veluti de manu in manum, acquievisse. Propterea argutias philosophicas quæ sequuntur non inoror, quamvis parum idoneo loco sint collocatæ: in Enchiridio quippe, quo Laurentius volebat non metaphysicas contemplationes, sed religionem Christianam in summa capita contractam, breviterque explicatam habere. Sed hoc est hominum loquacium ingenium, ut quidvis quod sese animo objicit, quovis tempore et loco effundant.**

Cap. 21, § 7. *In quibus autem rebus nihil interest ad capessendum Dei regnum, utrum credantur an non; vel utrum vera sive sint, sive putentur, an falsa; in his errare, id est aliud pro alio putare, non arbitrandum est esse peccatum; aut si est, minimum esse ac levissimum.] Si peccatum dici queat error quo minus Dei timentes, ac præceptorum ejus minus observantes non sumus; est peccatum, ut ita loquar, philosophicum, hoc est delictum in leges logicas, quæ, si semper a nobis observarentur, nos ab errore immunes conservarent. Sed talia peccata, quibus non fit ut de Deo minus magnifice sentiamus, vel ut evangelicis legibus minus teneri nos putemus, non sunt ea quibus evangelica doctrina pœnas minatur. Itaque recte in sequentibus Augustinus, memoratis nonnullis innocuis erroribus:*

A In his atque hujusmodi falsitatibus salva fide quæ in Deum nobis est, fallimur, et via non relicta quæ ad illum ducit, erramus; qui errores, etiamsi peccata non sunt, tamen in malis hujus vitæ deputandi sunt; quæ ita subjecta est vanitati, ut approbentur hic falsa pro veris, respiciantur vera pro falsis, teneantur incerta pro certis. Hæc reputare secum deberent theologi nonnulli, qui cum magni Augustinum facere videri velint, attamen contendunt omnes errores esse peccata, omniaque peccata, ut scholæ theologi loquuntur, esse mortalia; unde, ut putant, sequitur nolos errores ferri oportere, quandoquidem nulla lethifera peccata ferenda sunt.

Ibidem, postquam probavit omne mendacium esse peccatum, plurimum quidem, inquit; ad bonum profecisse homines, qui non nisi pro salute hominis mentiuntur, non est negandum; sed in eorum tali profectu, merito laudatur, vel etiam temporaliter remuneratur benevolentia, non fallacia, quæ ut ignoscatur sat est, non ut etiam prædicetur, etc.] Videtur Augustinus loqui de salute æterna, ad quam nonnullis conciliandam. multi tunc temporis mentiebantur, inanumeris miraculis confictis; eum, ut dicebant, duntaxat in finem, ut infideles ad fidem adducerentur. Eos non laudat Augustinus, sed facile iis ignoscit; quod frequens, ut quidem videtur, malum esset inter ecclesiasticos homines illius ævi. Sed dignum est observatu, primum eos qui servandi proximi causa mentiebantur, sæpissime ex illo mendacio non contemnendum lucrum fecisse. Exempli causa, qui fingebant tot miracula in suis ecclesiis fieri ope reliquiarum S. Stephani, ita se gerebant ut infideles aut dubitantes ab fide lucrifacerent; sed eadem opera oblationes ab iis accipiebant minime spernendas; quis enim, si modo posset, non aliquid contulisset in usum ecclesiæ, quam tot ac tantis miraculis dignabatur beatus Stephanus? Itaque sine nimia malignitate, mentitos eos dixeris, non minus spe lucri quam cupiditate servandi proximi. Certe qui ita mentiuntur digni non sunt qui meliores a nobis putentur. Secundo loco gravissimum est peccatum in Deum inque humanum genus, cum certissimas rationes habeas quibus infideles, si fieri id possit, ad credendum adducas, confugere ad mendacia; dehonestas enim plane veritatem quam mendacio tueris; deinde eam in grave periculum conjicis, quia si forte mendacium tuum retegatur, veritas ipsa in dubium revocabitur. Sed mendacii tam inimicus non erat Augustinus quam volebat videri.

Cap. 30. *Hæc pars humani generis, cui liberationem Deus, regnumque promisit æternum, nunquid meritis operum suorum reparari potest? Absit.] Quis Augustino non astipuletur? Nulla enim possunt esse merita malorum, dum mali sunt, quæ Deo grata esse queant, ita ut propterea de iis ad se convertendis consilium capiat. Pergit: Quid enim boni operatur perditus, nisi quantum fuerit a perditione liberatus? Nunquid libero voluntatis arbitrio? Et hoc absit. Hæc omnia vera sunt, nemō enim malus recte quidquam facit quatenus malus est. Nemo etiam qui non plane*

malus est liberi arbitrii sui *meritis reparari potest*, A nulla enim illic sunt merita, si rigide loquamur, ubi venia opus est, nec ulli homini Deus salutem debet. Speciosa hæc sunt dogmata, eademque verissima, sed videndum an sequentia eis respondeant: *nam libero*, inquit, *arbitrio male utens homo et se perdidit et ipsum*. Adamus quidem, qui primus male usus est libero arbitrio (imo vero solus, si Augustinum audiamus), se malo illo usu in æternum perdidisset, nisi divina misericordia delictum illud ei ignovisset; sed nec perdidit liberum arbitrium, neque enim ea sola actione sic necessario peccator factus est, ut nihil boni amplius, nisi ineluctabili Dei gratia adjutus, facere posset. Nullo hoc Scripturæ loco constat, nec ratione ulla nititur. Posterius ejus etiam non ita amiserunt, consuetudine peccandi, libertatem, ut sensim jugum peccati, meliore contracta consuetudine, excutere non possint, nisi afflatu interno cui resistere nequeant adjuventur. Frustra enim alioqui Deus eis leges ferret sanctitas præmiis et pœnis, quas ab iis minime posse observari probe nosset, nisi eos constanter afflaret, quod tamen erga omnes facere minime constituit. Verum hic non est locus confutandæ ejus sententiæ; hoc tantum diligenter memoriæ mandandum, quotiescunque Augustinus liberum hominem agnoscit in libris post controversias Pelagianas conscriptis, id ex ejus sententiâ valde improprie intelligendum, cum hic disertissime doceat hominem et se et liberum arbitrium perdidisse. Audiamus et sequentem comparisonem: *Sicut enim*, inquit, *qui se occidit, utique vivendo se occidit, sed se occidendo non vivit, nec se ipsum poterit resuscitare cum occiderit; ita cum libero peccaretur arbitrio, victore peccato, amissum est liberum arbitrium*. A quo enim quis devictus est, hinc et servus addictus est (*II Petr. II, 19*). Ut comparisonem alia comparatione eludam, dicam ut nemo fit in bello servus, nisi invitus, et quamprimum libertatem recuperare potest, occasionem avidè arripit; sic quoque hominem, qui se a peccato victum animadvertit, ejusque servitutis incommoda sentit, si quis eum melius doceat, peccato libenter valedicere. Sed ut Adamus uno peccato non potuit amittere omnem libertatem, ita nec una proba actione peccandi consuetudinem quisquam delere potest. Vicit quidem peccatum, ejusque servi facti sunt homines, quia ei parere voluerunt; sed nihil vetat ut nolint ei obsequi, præter consuetudinem, quæ paulatim vinci potest; ut liquet ex eo quod Deus omnes homines ad pœnitentiam vocet. Ex locutione translaticia, qualis est *servire peccato*, non ita ratiocinandum quasi ut captivus amissit libertatem corporis, quam recuperare nequit dum victus est: sic qui *servus est peccati* nunquam ejus dominationem excutere posset. Neque enim hominem captivum, catenisque vinctum, et carcere clausum hortatur quisquam ut excussis catenis carcere exeat, et nisi faciat indignatur, quia omnes norunt non esse hoc in ejus potestate; at homini nequam omnes indignantur, cum nullam rationem habet adhortationum eorum a quibus ad meliorem frugem

A revocatur; quia nemo putat eum ulla necessitate teneri quominus malis moribus valedicat.

Pergit Augustinus: *Petri certe apostoli est ista sententia, quæ cum vera sit, qualis quæso potest servi addicti esse libertas, nisi quando eum peccare delectat? Liberaliter enim servit, qui sui Domini voluntatem libenter facit; ac per hoc ad peccandum liber est qui peccati servus est*. At quo libentius peccato serviunt homines, eo magis ei sunt addicti et mancipati; sed eam servitutem sensim excutere possunt. Aliud est liberaliter hero servire, aliud libere servire. Prius esse potest, si servus herum amet, ejusque caritate libenter ad parendum adducatur; at posterius esse nequit, quia repugnat liberum esse qui servit ita ut servitutis jugum excutere non possit. Itaque ex sententiâ B Augustini negandum est servum peccati ullo modo liberum esse, si proprie loqui velimus. Verum ille sæpe improprie loquebatur, quia paucorum aures aliter loquentem ferre poterant.

Unde, inquit, *ad juste faciendum liber non erit, nisi a peccato liberatus esse justitiæ cæperit servus. Ipsa est vera libertas, propter recte facti libentiam* (assentior enim Benedictinis ita legentibus, pro *libentiam* aut *licentiam*, ut habent aliæ editiones et libri), *simul et pia servitus, propter præcepti obedientiam*. Hinc videmus regenerantium, qui, ex Augustini sententiâ, ineluctabili afflatu aguntur, nullam etiam esse proprie dictam libertatem, si illi credimus, sed tantum parendi *libentiam*, quæ rhetorice, non verè, libertas dici potest. Vox *libentia* occurrit apud A. Gellium lib. xv, cap. 2: *Cui libentia gratiæque omnes conviviorum incognitæ sint, quique illorum omnino experts sit; si eum forte ad participandas ejusmodi voluptates aut voluntas tulerit, aut casus induxerit, aut necessitas compulerit, deliniri plerumque et capi*; nimirum, dicit Plato similiter in Veteri Onomastico: *libentia, ἐπάθεια*. Quæ quidem significatio nonnihil distat ab Augustiniana, nam *libentiam* vocat eam affectionem animi qua libenter quidpiam facit; Gellius vero et Onomasticon, voluptatem; sed tamen, non analogice tantum formatam vocem *libentia*, sed et usitatam ostendunt. Sed ad benè faciendum ista libertas (imo libentia) unde erit homini adducto et vendito, nisi redimat cujus illa vox est (*Joan. VIII, 36*): *Si vos Filius liberaverit, tunc vere liberi eritis? Quod antequam fieri in homine incipiat, quomodo quisquam de libero arbitrio in bono gloriatur opere, qui nondum est liber ad operandum bene, nisi se vana superbia inflatus extollat?* Quam cohibet Apostolus dicens: *Gratia salvi facti estis per fidem* (*Ephes. II, 8*). Revera libentia illa recte faciendi non nascitur in homine malo, nisi liberatione Filii; qui præmiis et pœnis in Evangelio, cœlestis veritatis luce fulgente, homines servituti peccati eripit, sed nulla tamen necessitate, ut nec ulla necessitate eos in officio continet; quo modo non libenter tantum bonis factis adhærent, sed et libere. Nec quisquam potest jactare liberum arbitrium, antequam eo recte utatur; nec postquam recte usus est, gloriari tamen potest, ut ostendimus ad tom. II,

epist. 175, § 2. Fides sane *Dei donum est*, sed invit- A
tis tamen non donatur; invitus enim rapere possis, A
invitus dare nihil possis. Ac sane Deus fidem dat, quod
sit auctor doctrinae quae credenda proponitur, quod
homines eam nuntiaturus ad nos miserit, et omnia
fecerit quae ad persuadendam veritatem liberis crea-
turis a Deo fieri debuerunt. Verum haec satis super-
que de libertate, caetera quae habet Augustinus non
attingimus. Sed intelligere facile licet bono viro
multo plus cordi fuisse Laurentium controversa illa
sua dogmata, quam Christianam religionem, docere.

Cap. 94, § 24. *Apertissime namque Dominus dicit* :
Vae tibi, Corozaim! vae tibi, Bethsaida! quia si in
Tyro et Sidone factae fuissent virtutes quae factae sunt
in vobis, olim in cilicio et cinere poenitentiam egis-
sent. *Nec utique Deus injuste noluit salvos fieri, cum
possent salvi esse, si VELLENT.*] Benedictini testantur
viginti quinque codices antiquos habere hic si VELLE-
LET, quemadmodum legit Petrus Lombardus, legen-
dumque censuerunt Lovanienses et alii. Ac sane
sententia ipsa Augustini et sequentia ita legendum
sudent. Sensus est: cum possent servari si Deus
voluisset, juste noluit esse salvos; quamvis rationem
ejus rei nesciamus, si cum aliis damnati non melio-
ribus conferantur. Attamen editiones et undecim mss.
habent si VELLENT, quod nimirum exscriptores aut
critici magis attendentem rem ipsam, et receptam
suo tempore sententiam, quam Augustini mentem.
Ac sane sequentibus saeculis, cum totus ferme Occi-
dens in Pelagianismum aut Semipelagianismum (cur
enim hoc dissimularetur?) esset delapsus, nec tamen
exuisset caecam illam reverentiam qua superiores
aetates erant Augustinum prosecutae; in eo senten-
tiam suam invenire voluerunt, ne eum damnare co-
gerentur, quem magni faciendum acceperant. In
hoc praesertim loco, minus acutis facile persuaderi
potuit esse legendum *vellent*, quod *justitiae* memi-
nisset Augustinus; quae nulla profecto est, si longe
maxima pars hominum, culpa Adami, cui Deus nec-
cessarium prorsus remedium afferre noluit, non po-
tuerit velle servari. Vult tamen Augustinus inesse
ei rei justitiam, sed quam in altera demum vita
intelligemus.

Eo facilius in errorem delapsi sunt, quod Augu-
stinus, ne Scripturae contraria affirmare aperte videat-
ur, interdum dicat homines ideo non esse servatos
quod noluerunt. Audi quae habet cap. 97: *Quamobrem
videndum est quemadmodum sit de Deo dictum (I Tim.
II, 4), qui omnes homines vult salvos fieri. Cum enim
non omnes, sed multo plures non fiant salvi, videtur
utique non fieri quod Deus vult fieri, humana scilicet
voluntate impediende voluntatem Dei. Quando enim quaer-
itur causa cur non omnes salvi fiant, responderi solet,
quia hoc ipsi nolunt.* Haec erat, nempe, sententia om-
nium Christianorum, qui solebant ita loqui, eaque
nixa iis quae de bonitate et justitia Dei et recta ratio
et Scriptura docent. Nec ulla est in ea re difficultas,
cum enim Paulus dicit Deum *velle omnes homines sal-
vos fieri*, hoc ita intelligendum non est, quasi Deus

vellet ipse homines, nulla ratione habita eorum vo-
luntatis, volentes nolentes aeterna beatitate donare.
Deus vult omnes homines salvos fieri, quia omnibus
communem poenitentiae legem tulit, qua observata
salvi fieri possint. et quam revera observare possunt,
si velint; et quia neminis animus usque adeo de-
pravatus est, ut beneficiis quae Deus in omnes homi-
nes spargit, paulatim certe emendari nequeat. Si lex
quam fert Deus hominibus et ex qua pendet salus,
observari ab iis non posset, quamvis homines vel-
lent; aut si essent ita affecti ut voluntas illa parendi
Deo nasci in iis non posset, nisi Deus eos afflatu in-
eluctabili movere dignaretur, quo nollet omnes dig-
nari: tum vero negandus esset Deus homines omnes
velle salvos fieri.

D Subjicit Augustinus: *quod quidem dici de parvulis
non potest, quorum nondum est velle seu nolle.* Sed
quis eum docuit parvulos damnari, cum Christus
aperte dicat ad tales pertinere regnum caelorum?
*Sed apertius, inquit, Dominus in Evangelio, compellens
impiam civitatem: Quoties, inquit, volui colligere
filios tuos, sicut gallina pullos suos, et noluisti? Ita-
quam Dei voluntas superata sit hominum voluntate et
infirmisimis nolendo impediendis, non potuerit facere
potentissimus quod volebat.* Sed aliud est velle praemio
afflicere obsequium naturarum liberarum, nisi ipsae
obsequi nolint; aliud facere ipsum ut creaturae fiant
felices. Posterius semper Deus facit, quando vult;
prius non facit, quia non vult effectum dare, nisi
volente creatura, cui ullam vim afferre noluit. Itaque
C inanis est exclamatiuncula quae sequitur: *Et ubi
est illa omnipotentia qua in caelo et in terra omnia qua-
cunque voluit fecit, si colligere filios Jerusalem voluit
et non fecit?* At quis nescit Deum, propositis legibus,
non uti omnipotentia sua ut observentur, quia vult
iis libere parere? Quis ignorat, si Deus libertatis
creaturarum nullam rationem habere vellet, posse
eum quidvis ab iis extorquere? Itaque non minus
omnia Deus quae vult facit, cum vi creaturas, quibus
libertatem concessit, non expugnat; quia hoc non
vult facere. *An potius illa quidem filios suos ab ipso
colligi noluit, sed ea quoque nolente, filios ejus collegit
ipse quos voluit? Quia in caelo et in terra non quaedam
voluit et fecit, quaedam vero voluit et fecit, sed omnia
quaecunque voluit fecit.* Sed quis non videt Christum
D conqueri quod pertinaciam Jerosolymitarum nullis
adhortationibus, nullis miraculis flexisset? Alioqui
si paucos quosdam afflatu ineluctabili allicere tan-
tum statuerat, idque effecerat, nihil erat quod que-
reretur. Deus omnia facit, quae vult ipso facere: quis
negat? Sed non facit quae vult a creaturis libere fieri,
quia earum libertati vim non infert. Aut hoc est
agnoscendum, aut negandum cum nonnullis a Deo
ullas leges ferri proprie dictas, sed tantum proponi
electis, quod ipse in iis facere vult; ad reprobato
vero quod attinet, Deum nolle eos legibus parere,
quia probe novit eos non parituros, nec posse parere,
ac eos damnatos cupit. Quae omnia cum rationibus
atque institutis Christi et apostolorum pugnant.

ANIMADVERSIONES

IN LIBRUM DE AGONE CHRISTIANO.

Cap. 15, § 17. *Nec eos audiamus qui indignantur et etomachantur quia non tres Deos colendos dicimus. Nesciunt enim quid sit una eademque substantia, et phantasmatibus suis illuduntur, quia solent videre corporaliter vel animalia tria, vel quaecunque corpora tria locis suis esse separata. Sic putant intelligendam substantiam Dei, et multum errant, etc.]* Videtur eos intelligere qui objiciebant synodo Nicænzæ tritheismum, quos etiam memorat Gregorius Nazianzenus oratione 57, pag. 600, ubi eorum objectioni respondere conatur. Vide hæc de re ipsum quoque Augustinum de Trinitate lib. vii, cap. 4, et si ita videatur, doctissimum virum Dionys. Petavium Dogm. theologorum tom. II, lib. iv, cap. 2, ex editione Amstelodamensi, unde quid senserit Augustinus ex notulis magis liquebit.

Cap. 20, § 22. *Verbum in principio per quod facta sunt omnia, non sic assumpsit hominem illum ut ceteros sanctos, sed multo excellentius multoque sublimius; quomodo ipsum solum assumi oportuit, in quo Sapientia hominibus appareret, sicut eam visibiliter decebat ostendi.]* Sapienter sane et it theologum decet loquitur hic Augustinus, de inesabili conjunctione divinæ rationalis cum homine; sed postea exortis Nestorianis controversiis, cum omnia odiis ac contentionibus arderent, dum volunt audaciores theologi explicare quod nesciant, omniaque novis nominibus insignire, in tot difficultatum mæandros inciderunt, ut sese expedire nequeant, et risum male sentientibus moveant. Ante natas rixas, quidquid vulgo dici aliter hac de re soleat, melius et candidius homines loquuntur de rebus quæ postea in controversiam veniunt, quia minus affectibus præpediuntur, nec victoriam quærunt, sed veritatem.

ANIMADVERSIONES

IN LIBRUM DE CATECHIZANDIS RUDIBUS.

Cap. 8, § 9. *Si enim aliquod commodum exspectando ab hominibus, quibus se aliter placiturum non putat, aut aliquod ab hominibus incommodum devitando, quorum offensionem aut inimicitiam reformidat, vult fieri Christianus; non fieri vult potius quam fingere. Fides enim non res est salutantis corporis, sed credentis animi.]* Editores Parisienses ita habere testantur melioris notæ mss. codices, non salvandi corporis; interpretanturque, salutem, seu assensum gestu significantis. At malim interpretari salutantis hic, eodem sensu ac dicebant Latini salutare imperatorem, hoc est vocare. Sensus est fidem non esse corporis salutantis alium nomine fratris aut Christiani, sed credentis animi. In veteribus glossis salutatio non tantum ἀσπασμῆς, sed et προσκυροία vertitur. Cæterum eo tempore, facile poterant ethnici spe aut metu adduci ut fierent Christiani; nam Christianis propositi erant honores in aula, quos facilius assequebantur quam ethnicismo pertinacius adhærentes; propositæ erant et dignitates ecclesiasticæ minime contemnendæ. Contra ethnici multa erant timenda, præsertim

PATROL. XLVII.

A si avitæ religionis studio flagrantes a sacris faciendis abstinere nollent, quæ erant constitutionibus imperatorum Christianorum vetita.

Cap. 9, § 13. *Noverint (grammatici aut oratores qui catechizantur, cum Christiani fieri volunt) etiam non esse vocem ad aures Dei, nisi animi affectum; ipsa enim non irridebunt, si aliquos antistites et ministros Ecclesiæ forte animadverterint, vel cum barbarismis et solæcismis Deum invocare; vel eadem verba quæ pronuntiant, non intelligere, perturbateque distinguere.]*

Pigri sane fuerunt et indigni qui publice conciones ad populum haberent, aut preces coram eo funde-
rent; qui cum uni linguæ Latinæ, nec eæ Ciceronianæ, sed qualem ætas illa ferebat, operam dare deberent, ne eam quidem ita discebant, ut sine cras-
B sioribus peccatis dicere aut legere possent. Magnam vero et memorandam difficultatem discere bene loqui lingua vernacula, cum nullis aliis studiis destineris! Sed quid facias illis sæculis quibus erant episcopi qui ne scribere quidem norant, ut liquet ex subscriptionibus conciliorum?

Capite v et seqq. multis persequitur causas tædii, quo catechistæ afficiebantur, cum rudiores erant instituendi, cum catecheseos duas formulas proponit, alteram longiorem, breviorẽ alteram, ad quarum exemplum possent sacerdotes se componere. Non dicam eas parum accuratas esse descriptiones religionis Christianæ, et declamatiunculas potius extemporaneas videri quam elaboratas Christianismi enarrationes; sed mirum esse Augustinum auctorem non fuisse erudito presbytero conscribendi libelli, quem legendum præberet catechumenis, et de quo postea quæstiones eis proponeret; aut ipse prælegeret, et explicaret, ut hodie fit. Commodius multo hoc fuisset et catechumenis et catechistis, quam quod hic habet.

DESIDERII ERASMI CENSURA

IN LIBRUM DE CONTINENTIA.

Libellus pius, nec indoctus; Augustini non esse phrasis arguit. Mibi videtur Hugonis Victorini. (Sed vide editores Parisienses in admonitione huic libello præfixa, ubi Erasmus confutatur. PHEREP.)

ANIMADVERSIONES

IN EUMDEM LIBRUM.

Cap. 3, § 6. *Sed aliud est bene pugnare, quando mortis contentioni resistitur; aliud adversarium non habere, quod tunc erit quando mors novissima inimica destruetur.]* Recte notarunt monachi Benedictini respexisse Augustinum ad I Cor. xv, 55, *Ubi est, mors, contentio tua?* Sic enim citat Augustinus hunc locum, quasi esset scriptum, *Πού σου, ῥῆμα, τὸ νεῖκος*, non vero νεῖκος, victoria, ut est in nostris codicibus. Non tantum affinitas scripturæ, sed et pronuntiationis similitudo fallere interpretem potuit. Attamen Ambrosius epist. 44 ad Ilorontianum, sic profert hunc locum: *Ubi est, mors, victoria tua? ubi est mors, aculeus tuus?*

Cap. 6, § 16. *Non autem postestas Deo defuit talem facere hominem qui peccare non possit; sed maluit*

14

eum talem facere cui adjaçeret peccare si vellet, non peccare si nollet : hoc prohibens, illud præcipiens ; ut prius essent bonum meritum non peccare, et postea justum præmium non posse peccare.] Hæc sunt intelligenda non de solo Adamo, sed et de quibusvis hominibus ; alioqui non solveretur objectio eorum qui excusabant peccata sua, quod Deo non displicerent, qui alioquin ea non pateretur. Non enim sermo est de eo quod habuit Adamus, sed de eo quod habent singuli homines, in ea conditione in qua nunc sunt.

ANIMADVERSIONES

IN LIBRUM DE BONO CONJUGALI.

Cap. 2, § 2. *Sive ergo, sine coeundi complexu, alio aliquo modo, si non peccassent, habituri essent filios, etc.]* Ea de re vide quæ ipse comminiscabatur Augustinus in opere de Civitate Dei lib. xiv, capp. 23 et 24.

Cap. 15, § 15. *Illis vero temporibus (patriarcharum), cum adhuc prophetis sacramentis salutis nostræ mysterium velabatur, etiam qui ante nuptias tales (continentes) erant, officio propagandi nuptias copulabant, non victi libidine, sed ducti pietate ; quibus si optio talis daretur qualis revelato Novo Testamento data est, dicente Domino : Qui potest capere capiat ; non eos dubitat (Lege dubitet) etiam cum gaudio suscepturos fuisse, qui diligenter intentus legit quomodo conjugibus utebantur, cum et plures habere uni viro licebat, quas castius habebat, quam nunc unam quilibet istorum quibus videmus quid secundum veniam concedat Apostolus.]* Multum in hoc commento sibi placuit Augustinus, cum id sæpe repetat et confidenter proferat ; quia inserviebat ad compe-scendos Manichæos, homines imperitos ac fatuos, qui solebant detrabere antiquis patriarchis, propter polygamiam. Plura etiam ea de re habet in sequentibus. At qui legent Vetus Testamentum paulo studiosius, animadvertent facile priscorum patriarcharum ætatem fuisse veluti veræ religionis infantiam, in qua multa Deus tolerabat quæ nunc adulta religione amplius non ferret ; et in qua fidem cæterasque virtutes probabat, pro modo revelationis et captu illius ævi. Illi ergo fuere instar cæterorum virorum, qui non tantum prolem quærebant, sed et cætera quæ in conjugio quæri solent, nec cogitabant de iis quæ nobis narrat Augustinus, et quorum in Vetere Testamento nec vola, nec vestigium. Dolendum est eum passim non quod verum esse accurato examine adhibito compererat, sed quod expediebat dici, et *ἡγορευτικῶς* apud imperitum vulgus poterat tractari protulisse.

Sed non potest non laudari quod habet cap. 23, § 29. *Majus est bonum obedientiæ quam continentæ. Nam connubium nusquam nostrarum Scripturarum auctoritate damnatur, inobediencia vero nusquam absolvitur.* Unde merito colligit si conjugata præceptis Evangelii fidelius pareat quam virgo, meliorem esse. Sed censeat, cæteris omnibus paribus, præstantiorem esse virginem quam nuptam ; quod non ita videtur, nam usu conjugii homines ingratiore Deo non fiunt, si cæteroqui reliquorum Evangelii præceptorum observantes sint, quam usu ciborum bene conditorum, aut sponte

naturæ gratorum quibus natura nostra carere nequit.

ANIMADVERSIONES

IN LIBRUM DE SANCTA VIRGINITATE.

Cap. 4. De Maria Virgine : *Ipsa quoque virginitas ejus ideo gratior et acceptior, quia non eam conceptus Christus viro violaturo, quam conservaret ipse, præcipuit, sed priusquam conciperetur, jam Deo dicatam, de qua nasceretur elegit. Hoc indicant verba quæ sibi fetum annuntianti angelo Maria reddidit : Quomodo, inquit, fiet illud, quoniam virum non cognosco ? Quod profecto non diceret, nisi Deo virginem se ante vorisset.]* Atqui ex hisce verbis Mariæ liquet potius in angeli annuntiatione, vers. 31, hoc comprehensum fuisse, eam e vestigio concepturam, antequam cum viro cui desponsata erat concumberet. Vide Luc. 1, 27. Itaque inania sunt quæ sequuntur : *Sed quia hoc Israelitarum mores adhuc recusabant, desponsata est viro justo, non violenter ablatur, sed potius contra violentos custodituro quod illa jam voverat.*

Cap. 12, § 12. *Habeant conjugia bonum suum, non quia filios procreant, sed quia honeste, quia licite, quia pudice, quia socialiter procreant, et procreatos pariter salubriter, instanter educant, quia thori fidem invicem servant, quia sacramentum connubii non violant.]* Hæc omnia maximi esse momenti nemo negarit, cum ipsa societatis humanæ fundamenta contineant, nec fieri recte possint omnia sine summa virtute. Pericula enim multa imminent conjugatis, multæ tentationes incumbunt, ex quibus sese, ut Christianos decet, expedire semper non est facile. Ferenda sæpe morosa ingenia, resistendum pravis conjugis cupiditatibus, occultanda ac molliter emendanda delicta aut conjugum aut liberorum ; quod non est exiguæ moderationis, constantiæ et prudentiæ. Labore quærendi sunt plerisque patribusfamilias sumptus, quos sup-peditent uxori et liberis ; gerenda est eorum cura, ne in nimia paupertate relictis tentationibus succumbant ; quæ sine cujusquam injuria facere, et æquo animo omnibus honestis laboribus defungi, est sane boni ac prudentis viri. Inter hæc omnia, divini cultus memorem esse, et ad Deum omnia referre, suisque exemplum religionis esse, est hominis vere sancti ac religiosi. At qui cælibem vitam agunt nullius curam gerunt nisi sui, nec indigent tanta virtute ad se solos sustentandos, et viam virtutis calcandam, quæ multo minoribus periculis cincta est. Atqui, inquit, cælibes spernunt voluptatem conjugii, qua in re magno animo opus est. Verum si ea sint temperatione corporis ut conjugium non possint non appetere, male faciunt qui ab eo abstinent ; nam *melius est nubere quam uri.* Quod si natura frigidiores nullo ejusmodi appetitu tententur, exigua sane virtus est ab eo abstinere quod minime cupias. Scio objici verba Pauli I Cor. vii, 32 et seqq., ubi docet conjugatos anxios esse quomodo sibi invicem placeant, deque rebus hujus mundi ; cælibes vero cogitare quæ Domini sunt. Sed hæc non obstant quominus facilius sit ac proinde minoris virtutis in cælibe vita quæ sunt Domini cogitare, quam in conjugata in qua multis necessariis

curis homines distrahantur; ad quas curas ita animum appellere, ut semper de præceptis Evangelii cogites, nec habitum ea perfringendi ullum contrahas, non est vulgaris sanctitatis. Paulus habet quid vulgo fiat a conjugatis, non quid fieri debeat; et vice versa quid fieri debeat a cælibibus, et facile etiam fieri possit, non quid reuera fiat. Cælibatus alioqui non est res quæ per se magis placeat Deo quam matrimonium; sed is demum ei gravior, in alterutro sit statu, qui præceptorum ejus est observantior. Ea autem interdum incidunt tempora quibus præstat vitam connubium quam eo illaqueari: qualia sunt tempora gravium persecutionum, ut ætas apostolica. Atque eo etiam respicit Paulus vers. 26 ejusdem capituli, ubi proficitur se ita loqui propter instantem necessitatem. Qui hæc probe expendit non multum movebitur rhetoricis argumentis quæ in hoc libro deinceps sequuntur.

DESIDERII ERASMI CENSURA

IN LIBRUM DE BONO VIDUITATIS.

Mira dictionis facilitas, et candor clamitat non esse Augustini. Probabile est esse Juliani, cujus exstat epistola ad Demetriadem de Virginitate. Nam et orationis flum congruit, et hic bis citat eum libellum. Sunt tamen quædam de libero arbitrio quæ videntur ab alio correctæ. Adde quod titulus alienissimus sit ab Augustini consuetudine. Hunc affinxit aliquis, ut opusculum alioquin pium gratioso nomini vindicaret. Sed de hac censura vide admonitionem editorum Parisiensium huic libro præfixam. (PHEREP.)

ANIMADVERSIONES

IN EUNDEM LIBRUM.

Cap. 9, § 12. In conjugali quippe vinculo, si pudicitia conservetur, damnatio non timetur; sed in viduali et virginali continentia, excellentia muneris amplioris expellitur; quæ expellita et electa, et voti debito oblata, jam non solum capessere nuptias, sed etiamsi non nubatur, nubere velle damnabile est.] Ante omnia ostendendum fuisset Deum alicubi in Novo Testamento significasse sibi accepta esse talia vota; quod profecto mihi non constat; imo vero nihil tale usquam haberi satis mihi constat. Deinde fac talia vota Deo accepta esse, ea demum accepta erunt quæ sicut a mulieribus quæ suæ temperationis sibi probe consciæ id pollicentur quod præstare possunt, non quod nequeunt præstare. Nam si juvenula quæpiam vidua, desiderio nuper amissi viri confecta, et præ mœstitia non satis sui compos voveat perpetuam viduitatem, quam, sedato luctu, intelligat se amplius servare non posse; an ejusmodi temerarium votum gratum Deo erit? Non puto. Itaque superest ut veniam a Deo petat temerarii voti, et castum ineat connubium, potius quam coacta votum temerarium servare, in perpetuo versetur periculo, et uratur interea dum virum nacta sit.

Sed Augustinus auctoritate Apostoli hanc in rem utitur: Nam, ut hoc demonstret Apostolus, non ait: Cum in deliciis egerint, in Christo nubunt, sed: Nubere volunt; habentes, inquit, damnationem, quoniam primam fidem irritam fecerunt; et si non nubendo, tantum volendo, quia ipsæ nuptiæ vel alium dam-

nandæ judicantur, sed damnatur propositi fraus, damnatur fracta voti fides, etc. Sed ante omnia observandum Paulum agere non de quibusvis viduis, sed de iis demum quas Græci diaconissas vocabant; quæ variis usibus ecclesiasticis adhibebantur, oblationibusque Ecclesiæ alebantur. Optandum erat has postea non nubere, multis de causis, et præsertim quidem quia non erat commodum Ecclesiæ subinde aliarum atque aliarum ministerio uti; timendumque erat ne si nuberent ethnicis, qualia sine dubio multa fiebant tunc temporis matrimonia, noceret hoc Christianis. Atque hoc omnino significare videtur Apostolus hisce verbis I Tim. v, 11, ὅταν γὰρ καταστρηνάσῃσι τοῦ Χριστοῦ, γαμήν θέλουσι, hoc est, cum enim immo-destius se contra Christum gesserunt, nubere volunt. Sententia est, si quid commiserint quod Christianas viduas dedebeat, proptereaque castigentur, volunt nubere, Ecclesiæque valedicunt. Quod addit Apostolus eodem pertinet: habentes damnationem quia primam fidem irritam fecerunt. Intelliguntur vulgo hæc verba de fide data Ecclesiæ, cui promiserant se posthac ea curaturas quæ iis committebantur; sed nescio an non de ipsa fide Christiana sint intelligenda, quam irritam facerent nubendo ethnicis, quorum religionem sequebantur. Certe hoc non significari nulla sat firma ratione ostendi potest. Scio ab Augustino aliter interpungi hunc locum, hoc modo: cum enim in deliciis egerint, in Christo nubere volunt; sed jam nemo paulo doctior dubitet an interpungendum sit ut antea fecimus; nam ita necessario Græcæ phrasæ ratio postulat.

ANIMADVERSIONES

IN LIBROS DE CONJUGIIS ADULTERINIIS.

Cap. 1. LIBRO I, § 1. Prima quæstio est....quod ait Apostolus (I Cor. vii, 10 et 11): His autem qui sunt in conjugio præcipio, non ego, sed Dominus, mulierem a viro non discedere; quod si discesserit, manere in nuptam, aut viro suo reconciliari; et vir uxorem non dimittat; utrum ita sit accipiendum, ut eam prohibuisse nubere intelligatur, quæ sine causa fornicationis discessit a viro; id enim sentis: an, sicut ego sensi.... illas innuptas manere præcepit quæ a viris suis ea causa recesserint, quæ solu permissa est, id est fornicationis.] Quamvis Paulus respiciat ad verba Christi quibus vetat conjuges, excepto casu adulterii, separari, iisque utatur ad impediendas dissolutiones matrimonii, quæ quavis de causa fiebant apud Græcos suis legibus utentes; non sequitur quod vult Augustinus, non licere adulterii causa publico iudicio separatis novas nuptias contrahere. Nam quamvis ex legibus Christi non liceret, ulla de causa præter adulterium, dimittere conjugem; non sequitur Græcos, recens ad Christianam religionem adductos, pristinis moribus non esse interdum abusos. Hoc satis indicat Paulus cum dicit, quod si discesserit, manere in nuptam; nam hinc liquet ejusmodi discessum non probari Apostolo. Sed consulendi recentiores interpretes ad locum Pauli, et alios Novi Testamenti, quos hanc in rem profert Augustinus, longum enim esset omnes ejus παραρρησίας excutere.

LIBRO II. Cap. 6, § 5. *Nomulli modicæ fidei, vel potius inimici veræ fidei credo matentes peccandi impunitatem dari mulieribus suis, illud quod de adulteræ indulgentia Dominus fecit auferrent de codicibus suis, quasi permissionem peccandi tribuerit qui dixit: jam deinceps noli peccare, aut ideo non debuerit a medico Deo illius peccati remissione sanari, ne offenderentur insani.*] Videtur indicare Augustinus abrasam a codicibus eam solam particulam quam memorat. Mirum est Augustino non innotuisse integram historiam defuisse in plerisque exemplaribus Græcis. Ac sane Theod. Beza et H. Grotius ostenderunt graves esse rationes dubitandi de tota hacce historia. Vide et quæ adnotata sunt a Joanne Clerico in additamentis H. Hammondi.

ANIMADVERSIONES

IN LIBRUM DE MENDACIO.

Cap. 5, § 7. De exemplis eorum qui in Vetere Testamento mentiti dicuntur: *Credendum est, inquit, illos homines, qui prophetis temporibus digni auctoritate fuisse commemorantur omnia quæ scripta sunt de illis propheticè gessisse atque dixisse; nec minus propheticè accidisse quæcunque sic acciderunt, ut eodem propheticò spiritu memoriæ litterisque mandanda judicarentur.*] Nescio cui credendum hoc velit Augustinus, nam sane nusquam Scriptores sacri hoc sibi credi voluerunt. Historia optimorum quorumque qui temporibus prophetis vixerunt, historia est, non propheta; nec dissimulat vitia et delicta patriarcharum et prophetarum ipsorum, ut Davidis; non quia ea vitia delictave habent aliquid propheticum, sed quia hoc postulat veritas historię, et lectorum etiã utilitas. Hinc enim intelligimus quanta diligentia cavendum sit a peccato, in quod inciderunt etiã viri alioqui laudati; et si forte, per imprudentiam infirmitatemque in id delapsi fuerimus, non esse desperandum de misericordia divina. Præterea si leges Veteris Testamenti et leges Novi comparemus, intelligemus facile antiquis temporibus fuisse veluti religionis infantiam, in qua multa ferebantur quæ nunc minime ferrentur; eritque cur Deo gratias agamus quod nos ampliori luce donaverit, majoribusque aut certe clarioribus promissis nos a peccando revocaverit. Hæc aliæque, quæ per se patent, et ex rebus ipsis necessario nascuntur dicenda sunt potius quam fingamus quidlibet, ut allegorice simplicissimas historias interpretemur.

Subdit Augustinus: *De obstetricibus autem (de quibus Exod. 1, 19) quia eas non possunt dicere propheticò spiritu significandi futuri veri gratia, aliud pro alio renuntiassè Pharaoni; etiamsi aliquid, ipsis nescientibus, quod per eas actum est significavit, pro gradu suo dicunt approbatas et remuneratas a Deo. Qui enim nocendi causa mentiri solet; si jam consulendi causa mentiatur, multum profecit.* Verum quod factò obstetricum aliquid significatum ait Augustinus, eorum nomine quorum sententiam refert, id quid est, præter somnium. Si talibus, quæ omni verisimilitudine destituta sunt, pondus tribuatur, quid tandem habebitur leve? Sed sunt multa quæ et dicuntur et repetun-

tur, duntaxat, quia aliquando a celebri scriptore prolata sunt, a quo auctoritatem trahunt; quamvis negata ab aliquo, qui sine argumentis persuaderi mera auctoritate fallacium hominum sibi nihil patitur, abeunt in auras. Deinde quis non videt mendacium obstetricum, quod prolatum erat non eo fallendi animo ut fallacia noceret et quod nocere revera nemini poterat, cum præsertim nulla aliã ratio esset vitæ infantium consulendi, maximum fuisse officium humanitatis? Nemo certe non eo modo delinqueret: et delinquere se debere censeret, si se ejusmodi occasio daret. Ponenda sunt tantum tria quæ diximus, primum est nullum esse oportere animum nocendi mendacio; alterum ejusmodi debere esse mendacium, quod nocere revera non possit; tertium denique non esse aliam viam quã imminens malum vitetur. In hisce sane circumstantiis licitum esse debet mentiri, si non illicitum sit joco mentiri, quod per Augustinum licet. Vide cap. 11. Nec putes qui usque adeo ab utili et necessario mendacio abhorrerent se dictabant, tam rigidos fuisse veri satellites, ut nequam emolumentum causa mentirentur. Contrariam persuadent tot ficta miracula, ad venerationem plebis quibusdam ecclesiis ac basilicis conciliandam, totque rhetoricæ fictiones in disceptationibus cum hæreticis, quæ in multis scriptoribus utramque paginam faciunt. Sed, si liceat id quod suspicatur pro loqui, non alia de causa multi in licita mendacia, qualia descripsimus, tam acriter invelebantur, quam ut postea in rem suam fructuosius mentirentur. Simpliciores enim homines non suspicabantur ab illis sibi fucum fieri, qui tam infensos præstebantur se mendacio. At a tot sæculis videmus, mutatis duntaxat personis, eam fabulam agi, hominesque omnium sæculorum tam multis in rebus sibi similes esse, et jam tandem prudentiores esse debeamus, aut digni simus qui ludibrio habeamur, et vel a Cappadocibus fallamur.

ANIMADVERSIONES

IN LIBRUM CONTRA MENDACIUM AD CONSENTIUM.

Cap. 7, § 17. *Si propterea justa sunt, non qualicumque, sed blasphema mendacia, quia hoc animo sunt ut occulti hæretici detegantur; poterunt isto modo, si eodem animo fiant, casta esse adulteria.*] Merito sane invehitur Augustinus in eos qui improbe simulabant se esse Priscillianistas, ut eos quos putabant occultare apud animum suum hæresin Priscilliani, reterent. Etenim animo nocendi miseris Priscillianistis hoc fiebat, ut cum iis legibus contra hæreticos latis ageretur. Ille ici autem habendi erant, ex lege Arcadii anno 385 lata, qui vel levi argumento a judicio catholicæ religionis et tramite detecti fuerint deviare. Est vigesima octava tituli 5 lib. xvi codicis Theodosiani. Deinde impium fuit simulare se esse Priscillianistam iis qui opiniones Priscilliani pravas esse putabant; quales revera erant, si eæ fuerunt quæ a scriptoribus ecclesiasticis scribuntur. Noxium autem fuit veritati et contrarium divinis præceptis veritatem in re gravi non profiteri; ac proinde ne ea

quidem de ratione talia mendacia innoxia haberi A potuerunt.

Cap. 18, § 37. Postquam quæsitit an patri ægro-
tanti sit dicendum filium esse mortuum, ne pater
tristitia moriatur, subdit: *Uuc accedit, ubi miserabi-
lius ejulandum est, quod si concesserimus pro salute
illius agri de vita filii ejus fuisse mentiendum, ita pau-
latim minutatimque succrescit hoc malum, et brevibus
accessibus ad tantum acervum mendaciorum scelerato-
rum sensim subintrando perducitur, ut nunquam possit
penitus inveniri, ubi tantæ pesti per minima addita-
menta in immensum convalescenti possit obsisti.*] Sed
huic mendaciorum decursui modus facile imponitur
iis quæ ad superiorem librum notavimus; si, nempe,
nunquam mentiamur, nisi ubi mendacium ita prodest
aliqui, ut nunquam nocere ulla in re possit, et qui-
dem ita ut necessitate eo adducamur. Ac sane pii, qui
mendacio utili et necessario aliquando usi sunt, no-
lissent tamen pejorare, blasphemare aut quid-
quam aliud facere quod divina lege prohibitum sit;
multosque etiamnum hodie sic affectos esse puto.
Hoc positò, corruunt quæ paratrægiatur orator
Numida, si semel concedatur aliquando licerè men-
dacio uti, fore ut ad perjuriam et blasphemias, imò et
ad supra deveniatur; cum hæc proderunt iis in-
quorum gratiam admittentur. Talia contendimus sem-
per esse mala, nec unquam posse prodesse, quæ-
cumque fingatur casus; nec est ejusdem naturæ menda-
cium in indifferentibus situm rebus, quæ ad virtu-
tem aut veritatem in genere spectatam nihil faciunt.
At damnat, inquit, Scriptura uti stuprum, ita et
mendacium. Nimirum, noxium, et quod sit ani-
mo nocendi; nam hoc semper est contrarium hu-
manæ societatis legibus, quemadmodum et stuprum.
Exempli causa, verba psaltæ psal. v, 6, 7. *Odisti
omnes qui operantur iniquitatem; perdes omnes qui
loquuntur mendacium; virum sanguinum et dolosum
abominabitur Dominus; quis dubitet spectare fraudu-
lentum mendacium, in detrimentum perniciemque
aliorum excogitatum? Verum hæc satis superave.*

ANIMADVERSIONES

IN LIBRUM DE OPERE MONACHORUM.

Notum est per Orientem perque Africam, ubi pri-
mum ingentia monachorum examina esse cœperunt,
initio eos in solitudinibus suis manibus laborasse, ut
tenuem saltem victum sibi compararent. Sed cum in
orbes irrupere cœperunt, maluerunt, labore illo sel-
lulario omisso, ex oblationibus religiosorum homi-
num vivere; ex quibus tandem, ut videmus, maxi-
mas opes sibi conflare, præsertim antiquiores or-
dines. Contra hosce homines hoc opusculum, rogatu
Aurelii Carthaginiensis episcopi, scripsit Augusti-
nus; cujus argumentum optime expresserunt mona-
chi Benedictini. Primum, inquit, demonstrat Apo-
stolum dedisse servis Dei præceptum et exemplum fa-
ciendi operis corporalis, quo victum et vestitum sibi pro-
curarent. Deinde ostendit evangelica illa præcepta,
unde suam monachi illi non solum desidia, sed etiam

*arrogantiam fovebant, apostolico præcepto non esse con-
traria.* Candida sane, nec possunt non laudari, qui
Augustini præceptorum memores honestiori multo et
animi et corporis labori operam dederunt; intelligo
editiones Patrum, quas magno studio curarunt. Nam
tametsi eo labore victum sibi non compararunt, quod
ex prædiis et latifundiis sat amplos fructus percipiant
quibus sese sustentent, attamen omnibus digni visi
sunt qui his fruerentur, quæcumque litterariam retri-
publicam ita juverunt; et præsertim quidem ii qui
monasticæ modestiæ memores prohiu neminem ino-
morderunt, dum de omnibus bene mereri videri vo-
lunt. Sed quid fiat tot fucis et mendicis, de quibus
Erasmus in dedicatione ad cardinalem Fonsecam?
Ii sane legant et relegant hoc opus Augustini, ut si
erudito labore sibi de necessariis prospicere ne-
queant, aut digni esse quibus ab aliis prospiciatur,
manuum suarum opera hanc in rem utantur.

ANIMADVERSIONES

IN LIBRUM DE CURA PRO MORTUIS.

Cap. 1, § 2. Prolato loco II Cor. v, 10, ubi ita Apo-
stolus: *Omnes enim astabimus ante tribunal Christi,
ut ferat unusquisque secundum ea quæ per corpus ges-
sit, sive bonum, sive malum;* ex quo singulorum post
mortem sortem prorsus pendere ex antea vitæ
ratione liquet, unde sequebatur preces pro mortuis
inanes esse, sic respondet Augustinus: *Hæc ita sol-
vitur questio, quoniam quodam ritæ genere acquiritur,
dum in hoc corpore vivitur, ut aliquid adjuvent ista de-
functos; ac per hoc, secundum ea quæ per corpus ges-
serunt, eis quæ post corpus religiose pro illis facta fue-
rint adjuvantur.* Sed locum aliquem Scripturæ, aut
revelationem certam hanc in rem proferri oportuit;
qui enim norat Augustinus hoc velle Deum, ut pre-
ces Ecclesiæ prosint post mortem nonnullis; cum
altum sit ea de re silentium, et ubique ad mores
præteritos defuncti sors ejus post mortem referatur?
Non enim satis est ut possit hoc fieri; quam multa
enim Deus non vult, quæ potuisset velle? *Sunt enim,
inquit, quos nihil omnino adjuvant ista* (Ecclesiæ pro
iis defunctis deprecationes). *sive pro iis fiant quorum
tam mala sunt merita, ut neque talibus digni sint ad-
juvari; sive pro eis quorum tam bona, ut talibus non
indigeant adjumentis.* Nihil verius, nam quos aperte
damnant leges Evangelicæ, ii propter preces super-
stitum servari nequeunt; et quos aperte servatos vo-
lunt, ii non minus servabuntur, si taceant superstites
quam si orent. Sed iudice Augustino, sunt medii
quidam generis quibus prosunt preces Ecclesiæ; at
hoc probandum ei fuit, iam Deum orare ut iis igno-
scat de quibus nihil promisit, est verba perdere, et
fortas-e etiam eum offendere, qui coli vult non ut
hominibus videatur, sed ut ipse jussit. Adfert tamen
postea Hipponensis episcopus locum Mach. xii, 43,
et in Machabæorum, inquit, *libris legimus oblatum
pro mortuis sacrificium.* Sed ubi lex talia sacrificia
jussit, aut ubi Deus se adinventis ab hominibus sa-
cris propitium fore promisit? Nusquam. Sed, inquit,
et si nusquam in Scripturis veteribus (adde et novis)

omnino legeretur, non parva est universæ Ecclesiæ, quæ in hac consuetudine claret, auctoritas, ubi in precibus sacerdotis quæ Domino Deo ad ejus altare funduntur, locum suum habet etiam commendatio mortuorum. At quis docuerat Augustinum a temporibus Apostolorum nullas pravas opiniones ac consuetudines sensim irrepere potuisse? Nullum Dei legitur hanc in rem promissum; eademque est ratio hominum in rempublicam ecclesiasticam, ac in civilem coeuntium, nec in hanc, magis quam in alteram, malæ consuetudines sensim irrepere possunt. Quod eo facilius contigit, quod cum quibusdam consuetudinibus magnum et certum lucrum ecclesiasticorum esset conjunctum; qualis est deprecatio pro mortuis, quæ nunc magno ære, per totum Occidentem, redimitur. De origine precum pro mortuis vide Joan. Fellum ad epist. 1 Cypriani.

DESIDERII ERASMI CENSURA

IN LIBRUM DE PATIENTIA.

Augustini non esse phrasis arguit, congruens cum ea quam habent libelli superiores. Sed vide de hac Censura Admonitionem huic libro ab editoribus Parisiensibus præfixam. (PHEREP.)

ANIMADVERSIONES

IN EUNDEM LIBRUM.

Cap. 45, § 12. Sed vera patientia, quæ hujus est nomine digna virtutis, quærendum est unde sumatur.

(a) Quoniam Benedictini omnes, hosce sermones, quorum plerisque ð præfixerat Erasmus, exceptis

A Sunt enim qui eam tribuant viribus voluntatis humanæ, non quas habet ex divino adjutorio, sed quas ex libero arbitrio.] Ex quo Augustinus cœperat cum Donatistis et Pelagianis digladiari, eos εὐκαίρω, ἀκαίρω, ubique aggreditur et insectatur, etiam ubi simile nihil exspectares: quemadmodum Cicero Catilinae factionis reliquias. Ac sane facile erat; nam semper eadem repetebantur, eademque invidia miseris conflagratur. Sic hic ita distinguit adjutorium Dei, a libero arbitrio, quasi hoc quoque non esset donum Dei, minime patientis hominem in immedicabilia prorsus vitia incidere, quia beneficio facultatam a Deo acceptarum semper potest homo ea, si non subito, at sensim vincere. Ita infamat Pelagianos, quasi negarent implorandum auxilium divinum, cum se id implorare profiterentur, atque ex doctrina sua omnino deberent. Sed hæc alibi jam attigimus, et fortasse copiosius commodiore loco persequemur. Nunc satis sit morem Augustini indicasse, ne quis dubitet an ejus sit hic libellus.

DESIDERII ERASMI CENSURA

IN SERMONES AD FRATRES IN EREMO

Oratio consarcinata ex Augustini regula, nihil aiequi habens Augustini. Artifex qui finxit, hoc agit ut ordinem qui Augustinensium dicitur orbi commendaret. Itaque quotauot sunt hujus generis, ð præfixo notavimus (a).

Jobus, obelo critico jugularunt, nihil opus indicari eos quos vir summus damnarat. PHEREPON

IN TOMUM SEPTIMUM

JOANNES LODOVICUS VIVES

INCLYTO PRINCIPI HENRICO VIII ANGLIÆ REGI, HIBERNIÆ DOMINO, ETC.

Ita comparatum est natura humanorum ingeniorum, clarissime rex, ut illos demum vere et ex animo admiremur quos in ea præstare videmus arte quæ maxime nobis inter omnes placet ac probatur. Alii aliis dediti sunt studiis ac exercitamentis. Sic fert natura rerum, ut hac varietate speciosus ac mirabilis consistat mundus: et tamen, ut inquit ille, *Suum cuique pulchrum*. Jam olim opibus et imperio tam late patenti, non armis et sanguine quæsito, sed a parentibus per manus tradito, et robore animi corporisque, et virtute bellica, tum carus eras omnibus, tum etiam suspiciendus. Nunc vero postquam etiam, quantum ingenii viribus studiisque sapientiæ valeres documenta dedisti, major litteratis omnibus cœpisti esse ac admirabilior: non quin te antea per magni æstimarent; præsertim cum regno, cujus potestas majestasque est in terris secundum Deum maximo, animi clementiam probitatemque adjunxeris, quo verior fieres expressiorque naturæ Principis imago: qui ut maximus, ita est et optimus; ac prius quidem optimus quam maximus. Sed qui studiis dediti non perinde vel divitias suspiciunt, vel potentiam, quod

C esses quidem bonus, id in te complectebantur, et amore prosequerentur ingenti; quod rex esses, non ita admirandum ducebant, cum et scelesti homines sæpe reges fuerint, corporis etiam dotibus insignes. Ubi vero tua sacramentorum assertio prodiiit, qua nihil vel elegantius fieri potest, vel purius, vel sanctius, et uno uti verbo dicam, Christianius, opinio probitatis animi tui confirmatio reddita est, si modo id fieri poterat: nam certissima firmissimaque in omnium animis erat multis exemplis velut clavis infixæ, et admiratio jam apud omnes suborta. Nempe et apud illos qui amplius augustiusque nihil putant potestate regia, et eos qui divitias supra res universas constituunt; et qui corporis muneribus, formæ, lacertis, agilitati plurimum tribuunt; et qui belli artium sunt studiosi, velut omnipotentis ac rerum domini: quo fit ut certatim principes omnes amicitiam tecum, quibuscunque possint rationibus viisque, ambiant: omnes tibi sive fœdere, sive, quod optatius est, sanguine jungi affectantes. Nec privatorum tibi studia desunt, quæ ipse fulgore tuarum virtutum facis: alios liberalitate seu magnificentia potius alliciens, alios humanitate ac suavitate morum, cunctos prudentia atque justitia, duabus vero

regiis virtutibus. Qui cum talis sis, profecto impudentiam meam fateor, sæpe numero tibi innotescere affectavi: quoniam, hæc est mea sententia, laus non mediocriter tibi vel notum esse. Et cum alias semper defuerit occasio, nunc seipsa sponte obtulit, paratis a me in Augustini libros de Civitate Dei commentariis, quos cum dispicerem cui dicere sic possem, ut tam aliquam ipse laboris mei gratiam inirem non omnino contemnendam: tum cui dicarentur, non perinde literas dari existimaret, ac stipulas, et libros, ac sarcinas capsarum molestas; tum etiam ceu ad censorem gravissimum mitterem; qui unus si approbasset, suffragiis omnium probati commendatique viderentur, ipse multis nominibus rationibusque occurrisset. Primum, quod ea es virtute ac doctrina, ut tibi etiam dicasset si privatus esses. Deinde quod hanc expeditissimam cernebam, qua voti facile compos fierem jam pridem concepti et nuncupati. Accedis huc, quod, quemadmodam experti narrant, obvis es ac expositus huiusmodi muneribus: quibus gratiora vix tibi ulla possunt contingere. Nam aurum, argentum, gemmas, vestes, equos, arma tibi qui offerat plane mari, quod aiunt, aquam, aut saltibus ligna. Et profecto ut altis in rebus omnibus, ita in hoc quoque prudentissime agis, qui dignam virtute ac meritis tuis apud posteròs gloriam libris doctorum hominum parari cogites: si non meis aut mei similibus, certe facile te et perhumanum litteratis exhibendo, in aliquem incidis cujus stylo ceu penicillo quodam creditissimo, effliges istius præstantissimi atque optimi animi depicta et formata immortalitati commendetur: nec ullo oblivionis operiatur situ, aut vetustatis injuria corrumpatur, et memoratu digna non taceat posteritas virtutum testis incorrupta, simul in gloriam tui jam olim cælo redditi, quamvis leve hoc et negligendum, simul quod magnum imprimis est, et optandum in exemplum eorum qui tunc vivent. Præter hæc omnia congruit sive ingenio sive studiis tuis hoc opus, in quod Augustinus optimam eorum partem, quæ apud veteres legerat auctores, tanquam in thesauros coniecit: nempe, cum omnibus acutissimis, summa præditis et eloquentia et doctrina disputaturus. Quo factum est ut aliud agens magis optimarum rerum servavit reliquias, domiciliis earum et quasi sedibus unde prius peti solebant eversis. Itaque pro Varrone, pro Sallustio, pro Livio, pro Cicerone in libris de republ. magni posterioris ætatis viri hæc Augustini scriptis sunt adjuti: ut Hermolaus, Politianus, Blondus, Beroaldus, quæ tu omnia non ita leges, ut nova tibi et inaudita, sed ut vetera recognoscas. Adde quod Augustini tuumque scribendi institutum eodem propemodum videntur pertinuisse. Nam ut tu contra Babyloniam pro meliore illa scripsisti Roma, ita et Augustinus contra Babyloniam illam veterem Romam Christianam et sanctiorem defendit. Congruit et magnitudini tuæ non opus meum, sed Augustini, sub quo ipse delitescas, sive auctor spectetur, sive materia operis. Auctor est Augustinus, vir, Deum immortalem, quam sauctus, quam doctus,

A quale specimen columenque reipublicæ Christianæ I quo uno multis ritibus, multis statutis, moribus, cærimonis piis ac venerandis est illa innixa: nec injuria. Fuit enim in viro illo studium uberrimum, cognitio sacrarum Scripturarum exactissima, iudicium acre et extersum, ingenium ad miraculum acutum. Fuit ipse sincerioris pietatis diligentissimus propugnator, moribus mansuetissimis, et ad caritatem evangelicam efficitis atque expressis, vitæque integritate sanctitateque insignis et adorandus: quæ omnia persequi ne volumine quidem justo possis, nedum epistola. Bene quod de scriptore agimus omnibus noto, tibi etiam familiari. Jam opus non est de filiis Niobe, quod aiunt, aut de portis Thebarum; non de sarcinendis vestibus, aut parandis voluptatibus, non de agro colendo: quæ alioqui argumenta magis sunt quoque regibus dedicata; sed de utraque civitate mundi et Dei, quibus angeli, dæmones, hominesque universi continemur: ut natus, ut educatus sint; ut adoleverint, quo tendant, et quid, ubi ad metam percurrerint, facturæ. Quæ ut explicet, nihil neque profanæ prætermisit eruditionis, neque sacræ, quod non attingat et exponat. Romanorum res gestas, deos, sacra, et cærimonias, philosophorum placita, cælorum terræque, tum angelorum, dæmonum, hominum originem. Hinc quibus initiis populus Dei creverit, et quomodo usque ad Christum Dominum deductus est; tum duæ civitates comparantur, Dei et mundi, regnaque adducuntur Assyrium, Sicyonium, Argivum, Atticum, Latinum, Persicum. Post hæc quid de Christo vates et ethnici, et Judæi prædixerint. Jam dicturus de vera felicitate, opiniones veterum philosophorum de illa confutat et refellit. Deinceps ut venurus sit Christus de bonis malique pronuntiaturus iudex vivorum et mortuorum. Ad hæc de sceleratorum suppliciis. Postremo de gaudiis piorum et æterna felicitate. Atque hæc omnia miro ingenio, maximo acumine, eruditione excoltissima, stylo mundo et exterso, qualis auctorem per omne disciplinarum scriptorumque genus versatum exercitumque, et res illas magnas et præstantissimas, et eos quibuscum disputabatur, decebat. Leges itaque, clarissime et optime rex, iis horis, quas tu immensis regni negotiis atque occupationibus suffuraris, ut litteris et ingenii cultui impendas, simul nostros Commentarios degustabis: de quibus licet mihi dicere, quod Ovidius de suis Fastorum libris dixit cum eos Germanico Cæsari mitteret:

Pagina iudicium docti subitura movetur
Principis, ut Clario missa legenda deo

Quos si tibi non displicuisse sensero, nihil verebor ne parum aliis probentur. Quis enim adeo impudens sit, ut a tam exacto iudicio dissentire non erubescat? Quod si quis audeat, tua tamen vel tacita mihi patrocinabitur auctoritas. Vale, optime rex, et Viveni tibi addictissimum quovis loco numeram, modo inter tuos, Lovanii, nonis Julii, 1522.

JO. LODOY. VIVIS VALENTINI,

IN SUOS COMMENTARIOS AD LIBROS DE CIVITATE DEI.

Quando de Augustino deque ejus opere, quantum quidem videbatur, sumus locuti, nunc cum lectore ipso aliquanto familiarius de hisce meis Commentariis libet paulisper commentari. Erasmus Roterodamus, vir adeo laudatus a plurimis, ut ad eum gloriæ cumulum nihil sit mea de illo prædicatio, aut perparum additura, cum post Hieronymum et Cyprianum recognitos, Augustinum quoque eundem in modum perpurigare decrevisset, nec uni ipsi vacaret tantum operum librorum obire, aliis quoque magnis et præstantibus rebus occupato, alios sibi adjunxit sive operis socios, sive ministros: inter quos me etiam ascivit; cumque aliis, quod eorum esset et amplior eruditio, et ingenium felicius, et diligentia dexterior, graviora mandasset atque majora, mihi libros attribuit de Civitate Dei duos et viginti. Quod opus bona ex parte tum rerum gestarum fabularumque narrationibus, tum disputationibus philosophicis consumeretur; quibus rebus bonam ætatis partem videbamur impendisse, magno quidem conatu ac voto, utinam pari successu. Theologica tametsi multa inerant, tamen non ita forsitan, ut aliis libris crebra, quanquam ab hac etiam sacrosancta disciplina nunquam alieni fuimus, quantum per ætatem nostram, et aliarum artium quæ nos mirifice ceperunt studia, licuit. Neque vero sic sum ad hoc ipse munus electus, tanquam optime rem exsecuturus; sed ne prorsus nullus esset qui hoc ageret, reliquis Erasmi amicis aliis in alias res intentis. Ac, ut verum fatear arripui opus ab Erasmo oblatum avidissime, pollicitus me postremam Commentariis aposituram manum ante secundum mensem aut tertium. Nam memineram me olim aliquot ejus operis volumina legisse, quæ mihi nec admodum erant visa mendosa, et satis facilia; ac ejusmodi, in quæ non parum ejus notitiæ antiquitatis, quam jugi paraveram lectione, possem effundere, ut eodem labore simul exercerem stylum atque ingenium meum, simul aliis mea studia nonnihil afferrent fructus, simul aliquam ingenii atque eruditionis gratiam pararem. Et fuit illa profecto juvenilis quædam cogitatio, quæ longe aliter experiendo processit, quam ipse mecum eram ratiocinatus: nam opus, præterquam quod est longissimum, habet in se miram rerum omnium varietatem, historias, fabulas, naturalia, rhetorica, mathematica, geographica, moralia, theologica; et horum nihil prope, vel tenuiter vel mediocriter. Jam libri erant supra quam dici possit mendosi, qui totam Augustini sententiam prava scriptura alio avertabant. Illic jam non exiguus in castigando ex veteribus libris, tum etiam in divinando labor: nam et divinandum sæpenumero fuit et conjecturis vera restituenda lectio. Orsus nihilominus sum scribere circiter calendis Januariis, anni superioris id est 1521, et confecto ad finem mensis primo libro, affertur de Guilielmi Croji cardinalis patroni mei morte, qui Vormaciz naturæ concesserat. Facile intelligere quisque potest, ut ea res studiorum meo-

A rum quietem concusserit, sublato eo qui mihi unus otia faciebat quanta cupiebam. Hinc, ut nulla unquam calamitas venit sola, in morbum incidi non simplicem: ita ad curam valetudinis coactus sum me Brugas conferre ad meos Hispanos, inter quos æger more ac modo meo commodius tractarer. Convaleui mense Junio. Et quoniam dicebantur eodem Carolus Cæsar, et Britannus cardinalis venturi, ea me res ibi aliquot mensibus tenuit, ut Erasmus et Morum convenirem, videremque Tonstallum, et Montjojum, et doctos alios, tum amicos plerosque meos, qui eodem venturi dicebantur. Eo loco scribere non licebat, quod bibliothecam qualem optabam non haberem, unde quæ scribenda forent suppedirentur. Tantum libros aliquot ad vetusta exemplaria contuli, quorum unum dederat mihi Marcus Lautinus, decanus Sancti Donatiani Brugensis; alterum carmelitæ Brugenses; tertium Erasmus missum ad se Colonia Agrippina, scriptum, ut ferunt, manu divi Lutgeri episcopi. Mira dictu res quanta in codicibus varietas: ut unusquisque describentium putaret sibi licere verba arbitrari suo ponere, modo constaret sensus, quasi interpretatio esset, non exscriptio. Ita in hoc libro legas arbitror, in illo puto; in hoc significatum, in illo figuratum; hic præsens, alibi iste; hic habet ergo, ille igitur; hic æternus, ille immortalis; hic flexisse, ille deflexisse, alius inflexisse. Sed hæc fortassis tolerabilia. Quid illa detracta, quid addita, inversa? Jam quoties erratum, cum versionem LXX interpretum, quam ubique Augustinus adducit, voluerunt ad hanc nostram detorquere, et ex duabus male cohærentibus unam facere: nec aliud æque fuit molestum mihi, ut variam lectionem expendere, examinare, excutere in uno quoque capite non semel. Quæ erant difficiliora, in Commentariis adnotavi; quæ vero aptiora et promptiora, in margine. Id accuratius feci in locis sanctarum litterarum, propter earum mysterium. In plerisque veriore indicavi lectionem, et quid sentirem aperui. In cæteris adjecisse quid legerint alii contentus, nihil lectori præjudicans, liberam illi atque integram censuram reliqui. Fruetur per me suo quisque sive ingenio, sive judicio. Post Cæsar's et cardinalis digressum redii Lovanium sub finem Septembris; hic, compositis rebus, et digesta bibliotheca, cœpi totus in scriptionem incumbere: ita mihi ea hyeme usque ad quintum decimum librum est progressus. Extremo vere, quod salutandi erant amici parantes in Hispaniam proficisci cum Cesare, intermisi opus. Erasmo subinde simulante et instante ut perlicerem, ut mitterem, redii Lovanium, et quanta maxime potui diligentia mense uno quatuor postremos libros absolvi, cum bona parte decimi octavi; venique ad has præfationes scribendas adeo sessus, et labore tanto tamque vario fractus, ut litteras omnes librosque nescio quemadmodum animus avergaretur, velut crudus stomachus ac redundans cibus omnes; liberari tandem ea molestia misera cupiens, et universis atque unicis votis exoptans: ita ut cum ad calcem perveni, nec pecuniam, nec gratiam stu-

diſſorum ullam, nec aliud quidquam exiſtimari
 neque eſſe pretium operæ, ac ſolutum tandem libera-
 rumque eſſe me labore tam ſinuſo, et plerumque
 inamœno. Narrandæ fuerunt fabulæ et hiſtoriæ; de-
 ſcribendæ regiones et urbes; tum conſulendi Plato-
 nici pene omnes, et reliquæ philoſophorum nationes,
 et theologia tractanda: in quibus parcior quam in
 profanis, ali quot de cauſis, fui. Primum, quod non
 decebat profanum hominem, nec natu grandem te-
 mere de ſanctiſſimis rebus vel deſinire, vel diſpu-
 tare. Deinde, quod hiſtoria ſacrarum litterarum no-
 tior ſolet eſſe lecturis Auguſtinum et huiusmodi
 auctores, quam ut opus ſit eam per me repeti, quæ
 indicatis locis ex ſacris libris fuſius et apertius co-
 gnoſci poſſet, quam ut a me hic pluribus videretur
 explicanda. Jam dicta ex arcanis noſtræ religionis
 litteris, ab Auguſtino adducta, nonnulla enarravi-
 mus; alia præterivimus, quod viderem non huic eſſe
 illorum explicandorum locum. Auctores profanos
 crebros ad confirmandam Auguſtini dicta, velut teſtes,
 induximus: quod fides dictorum peneſ illos eſſet,
 præſertim in profanis rebus, quas ab illis eſt Augu-
 ſtinus mutuatus. Nam in rebus noſtræ pietatis neque
 ethnicis quidquam eſt negotii; et ſcriptoribus noſtris
 non perinde multis ſum uſus, ne parum firma Au-
 guſtini auctoritas exiſtimaretur, niſi illis velut tibi-
 cipibus ſuffulta. Satis enim videbatur eſſe dixiſſe
 Auguſtinum. Hieronymum frequentius advocavi, præ-
 cipue ubi de linguarum ſignificationibus aut inter-
 pretationibus agebatur: quoniam iſ, ut Græci aut
 Hebræi ſermonis peritia, ita et cognitione ſanctarum
 Scripturarum omnes noſtræ religionis ſcriptores lon-
 ge antecellit. Nec putavi fore interpretis controver-
 ſias illas movere quas noſtri theologi in ſcholis ma-
 gnis animis agitant; quanquam iſ prima ætate fui-
 mus imbuti, quæ ab inſtituto, a mente rationeque
 Auguſtini plurimum diſſident; aſpernatusque fuiſſet
 illas, atque indignatus operi ſuo admixtas, velut tri-
 tico lolium, quacumque cœli parte purus ille ac ſan-
 ctiſſimus animus res hominum deſpectat. Itaque nec
 diſputandum mihi cenſui vel cum hoc hominum ge-
 nere, vel cum antiquioribus, quicumque alieni a ſen-
 tentia Auguſtini eſſent; nam hoc jam non eſſet in-
 terpretis, ſed deſenſoris ac patroni, cum non inodo
 mea, ſed nec uſius deſenſione aut patrocinio ille
 indigeat. Feci igitur quod Hieronymus in Commen-
 tatiſ Epistolæ ad Galatas præfatur ſe feciſſe, ut
 magna ex parte aliorum ſententias tantum referret:
 ſic et nos quid alii dixiſſent ſenſiſſentque contenti
 lecturis explicuiſſe ſententiam noſtram continui-
 mus, veterem Academiæ morem imitati; tum quod id ma-
 gis ad enarratorem alieni operis exiſtimavi pertine-
 re, tum etiam quod cunctari, et ſententiam ſuam non
 prætere, et conſectari magis aliena quam ſua pro-
 ferre atque oſtentare ante canos decere potius arbi-
 trabar, qui cenſuris ac iudiciis non parum auctori-
 tatiſ addunt: nec immerito. Multa nunc mihi vera,
 certa, explorata videntur: quæ, ſi diutius contingat
 vivere, non modo ambigua per ætatem videbuntur,

A ſed forſan etiam falſiſſima. Idcirco plerisque in locis
 delectare magis lectorem placuit quam docere. Et ſi
 quid docerem, non tam ſevere imperando volui per-
 ſuadere, quam blande rogando monendoque. Addu-
 cti ſumus nonnunquam ea cauſa, quoniam Auguſti-
 nus fuſus eſt plerumque, ac ipſe interpres ſui: ideo
 labore docendi adempto ludere libuit, et lectorem in
 digreſus aliquos interim non proſus inamœnos
 ducere; ſimul ut mei laboris quandoque partem le-
 varem, eſi non onere deſiſſo, certe frigida ſuffuſa,
 et per viam aliquanto munitiorem, et inter ſata cul-
 tague ſpectatu jucunda commodiorem. Nam hæc
 omnia quæ dixi, eſi habeat ſuas animi ceu repara-
 tiones refectioneſque, habent nihilominus ſuas ſale-
 bras, ſuos acclives colliculos, per quos non ſine ſu-
 dore agas onus: ſuos quoque deſcenſus, per quos
 non ſine lapſus periculo facias iter, ne faſce preſſus
 in pronum ſerare. Illic vero non ſtratam ullam viam
 invenias, nec quod recreet oculos, nec quo vel mo-
 mentum divertas, ac ne ubi ſedeas quidem feſſus,
 cum conferenda ſunt tempora, cum diverſitas inter
 auctores atque adeo adverſitas oſtendenda cum ſæ-
 penumero tollenda, cum quærendum et evolvendum,
 et divinandum ubi ſit locus quem Auguſtinus aſſert
 ex ſcriptore aliquo: quem locum invenire multum
 ac diu quæſitum, caſus eſt ſæpius quam eruſitionis.
 Nam in eum incidat frequenter imperitiſſimus, quem
 doctus investigare non potuit diu veſtigatum. Et hoc
 mihi tanto fuit difficilius ac plus temporis extraxit,
 quod et imparatus ad hoc opus accēſi, cum anlea
 quatuor aut quinque tantum in eo volumina legis-
 ſem, nec indices ullos mihi ex lectione confeci, vel
 in hunc, vel in ſimilem aliquem uſum: quos qui ha-
 bent, næ hi felices in litteris ſunt, quibus haud exi-
 gua laboris demittit pars. Hiſ anguſtiis et difficul-
 tibus inopia Græcorum voluminum accēſit, quæ eſt
 in hac regione mira. Nam cum paſſim doctis ſiſ
 obſiſ, ſi Ariſtotelem Græcum, aut Demothe-
 nem, aut Vetus Teſtamentum; aut Pausaniam, aut Iſo-
 ratem, aut Julium Pollucem, aut Euaſthium utendum
 petas, negant ſe habere; nec apud bibliopolas vena-
 les invenias. Cum hic adeſſet Erasmus, ejus biblio-
 theca adjuvabar; et illinc aliud agens, aliquot mihi
 decerpſeram loca, quæ ceu præſagiebat animus uſui
 mihi aliquando futura. Nam ea in hæc Commentaria
 intuli. Græcum Platonem habui in octavum, nonum
 et decimum librum ſcribens; Strabonem plerumque,
 Pausaniam nonnunquam; ſed præcipue cum in deci-
 mum octavum commentarer, et aliquot alios, quibus
 non perinde atque iſta indigebam. Non quidem quod
 Auguſtinus ad ſe enarrandum magnam Græcorum
 auctorum copiam deſideret, qui Latiuos tantum eſt
 ſecutus, quos ſolos pene legerat, aut verſos e Græ-
 cis; ſed certe ſi adjutus majore Græcorum ſuppelle-
 ctili fuiſſem, potuiſſet opus paulo exire ornatius ac
 locupletius. Itaque nonnulla ſunt a nobis prætermiſ-
 ſa, quæ partim ex nullo potuerunt auctore peti. eor-
 um duntaxat qui exſtant: partim ex reconditis Græ-
 corum litteris fuerunt eruenda, alias bibliothecari

nacti Græcorum codicum ampliorem, per occasionem ea lectori sarcinemus. Quanquam scdulo illud ante alia est a nobis advigilatum curatumque, ne multa sint quæ in hoc opere studiosi homines cordatiusque possent desiderare. Quæ omnia præstare aliis vel cognitione rerum ampliore, vel ingenio majore, vel feliciori memoria leve et facile fuisset. Nobis certe haud sane credat quisquam, quam tædium fuerit ac fastidiosum plenum : quo fit ut prima illa quæ me in opus stimulabat, perficendi facilitas plane perierit. At utilitas quanta sit futura, pronuntiare non est meum, quod nec in opere suo quisquam vel incorruptus est iudex, vel non suspectus ; et eventum rei situm in fortunæ manu potestateque prædicare nemo potest, nec ego promittere. Vivet, et legetur, et placebit, et proderit opus, si favorit genius ; sin' adversetur, concidet ac interibit. Multa grata sunt et utilia tantum ea causa, quod sic libuit fortunæ. Illud modo precari possum, si quid optando proficitur, tam utile ut sentiant opus legentes, quam mihi grave et molestum fuit scribenti. Jamque primum illud amisimus, secundum incertum est, tertium non profecto certius de gratia, unde nomen gloriæque ad scriptorem redit. Primum non ignoro quantum famæ admirationisque operi etiam optimo detrahatur, cum in alium scribitur : id est, ædificatur in aliena superficie, et velut scribendum argumentum ab alio est suppeditatum ; nisi forsitan in sacras litteras aliquid commenteris propter sanctam majestatem earum, aut in Aristotelem propter receptam scholis omnibus auctoritatem. Accedit huc, quod multi quibus omnia quæ negligunt, aut non capiunt, in grammaticam vertuntur, quamlibet in hoc libro sacra et philosophica et recondita tractaverimus, grammaticam dicent, ideo præcipue, quod historias narravimus, et fabulas ; item de ipso Augustini opere dicturi, nisi pudor impediret, et reverentia nominis tam omnibus sacri et admirandi. Alii hoc totum nec visum, nec judicatum, quælibet quæ censeatur nomine, rejiciunt et damnant : ut proxime quidam theologiae licentiatum, cum audisset me in libros de Civitate Dei scribere, magno fastidio operam meam tanquam inutilem prorsus vanamque aspernatus est. Et quid, inquit, opus est libris illis illustratore plus satis ex se perspicuis et claris ? O te felicem quisquis es, cui tam aperti facilesque sunt hi de Civitate Dei libri ! Cæterum mirari qui audiebant vel ingenium hominis, vel eruditionem, vel certe impudentiam. Nam imperitissime loquebatur, et rerum omnium veterum erat omnino expertus et rudis ; rogavitque ex his qui audierant unus cur sic censeret, cum essent tot historiae, tot fabulae, tot philosophica, tot geographica, tot mathematica. Quid, inquit, illa ad theologum ? Deinde sint *a* vel *b*, non sum sollicitus. Hoc illud est, istis nec Cicero, nec Virgilius, nec Plinius, nec alii similes interprete indigent : cum eorum nihil intersit, quis fuerit Scipio, quis Cæsar, quis Pompeius, quis Cato ; quæ aut ubi Carthago, Babylonia ; herbane an saxum, malva aut beata ; lapis an lignum

A magnes vel adamas ; animal an metallum, tigris vel milvus : sitne qui ardeat mons Ætna an Alpes ; ardeatne sulphure accenso an arena. Quid dixerit, quid senserit Plato, quid atomi Democriti conficiant ; quid similes partes sint Anaxagoræ, aut dissimiles ; quid Pythagoræ transanimatio. Isti ad hæc omnia linea sunt alba, sicut dici solet, in lapide albo. Tantum illa curanda et expendenda ducunt, an Deus possit suppositare hanc pennam qua scribo, an habere possit odium sui ; possitne dispensare pontifex super voto perfectionis Romanæ, aut Hierosolymitanæ ; an pecunia sacerdotii pensionem redimere, sit simonia. Verum enimvero isti censeant quomodo voluerint cumque de opere. Nec eis scribo, nec eos curio mea legere ; nec eorum judicium censuramque naucitacio, nec eis placere studeo : et doctius putabo me scripsisse, si displicuero. At illud magnopere dolendum est, insistere sæpenumero ingenialis doctorum quidem, sed non perinde honorum hominum perniciosum invidentiæ virus, qua bona opera incessant, lacereant, præcindant, aut perdere conentur profutura, aut allatura lucem obscurare. Hinc odium, et ex odio rabiosa maledicentia, et impotentis animi verba, et rixæ, et jurgia, et calumniæ. Hinc sæpe desperatio et desponsatio meliorum ingeniorum, cum pertæsa rem sic amaram et inamabilem ab omni scribendi et juveniendæ posteritatis ratione avertuntur, plerumque et ab studiis etiam : quod tantum abest ut invida ingenia fieri doleant, ut se ex hoc fructum capere singularem existiment, ac laboris sui præmium ; siæm vero quem destinarent si consequantur, ut cessent omnes, nemo bene faciat. Quod Terentius, ut alios vitæ humanæ mores, sic et istum prudenter expressit, cum malevolum et invidentem poetam omnibus contendisse viribus ait, ab scribendo uti deterreret, et in otium traderet. Neque vero id ego dixerim, quod ægre feram me vel admoneri, vel etiam reprehendi, dii meliorem mentem ! Imo debere me multum profitebor potiora suggerenti et reprehendenti docte. Nam et meipsum non pigebit mutare sententiam, si vel studium, vel ætas alia docuerit meliora. Cæterum permolestum est atque intolerandum pronuntiarî semel de toto opere, damnarique ceu imperitum aut futile, cum nec legeris, nec forsitan si legeris, inveneris usque adeo multa quæ convellas ; vel ipse si tantundem præstare tentes, vel non valeas, vel sudes satis. Aut si unum, aut ad summum alterum deprehendas erratum, propter illa opus tantum tamque varium rejicias universum, et contempnas : velut si egregio inspersos reprehendas corpore nævos, ut Horatius inquit. In summa, quandoquidem hominum linguas nec habeo in manu mea, et liberis decet in liberis studiis, non depræcor quo minus sentiat loquaturque de opere quisque pro libito. Si enim malum est opus, irasci ob veritatem non debeo : sin bonum, eos qui maledixerint, sua invidentiâ excedet tanquam venenum : in quo uno justissima est invidia ipsa, cæteris in rebus iniquissima. Hoc solum etiam atque etiam rogo, et obsecro, ut si quis a me diasan-

serit, volueritque id scriptis testari, meminerit modestæ, et sine conviciis asperisque morsibus me quod ignoraverim doceat. Nam ut convicia et gravem fortassis objurgationem mereatur liber, non meretur institutum et conatus animi mei : ita eadem opera fiet, ut ego cum aliis fructum eruditionis illius percipiam, agnoscamque permagnum beneficium, atque habeam gratiam immortalem : et ipse melior magister tum se profuisse intelligat, tum doctrinæ suæ nulla immodestia, quæ pejor est quam inscitia, corruptæ et inquinatæ laudem amplissimam auferat. Neque absit ab studiis humanitatis humanitas, serveturque illa tranquillitas animorum qua super res omnes alias Musæ gaudent. Et incipiamus morem hunc tollere quem infidæ omnibus furia in præstantia studia immiserunt, impetendi et lacerandi eum quem conjunctissimum nobis carissimumque debebat reddidisse communio studiorum ac earundem Musarum cultura, ut præteream baptismum et caritatem Christi : quandoquidem hæc jam olim surdis auribus inania sunt nomina, et ægris oculis vanæ sine corporibus umbræ; colamusque litteras ut nos delectent, ut juvent; non ut in certamen acerbum committant, et tela vel eruditionis, vel styli subministrent, quibus pravos affectus nostros explentes feriamus sauciemusque inimicum. Sed de his rebus erit tempus, cum locum inveniam dicendi aptiorem. Nunc mihi, ut ad quod cœperam revertar, tota spes in iis est qui candido, qui integro pectore ad lectionem horum librorum accedent, sive docti sint, sive indocti. Denique ita me consolor, si ab hominibus nulla redeat ad nos gratia, non deerunt quibus adductus impulsusque hanc me operam navasse nunquam pœniteat. Nam et obsecutum esse Erasmo meo, tam me juvat, quam nefas fuisset quod imponeret onus recusare, qui in me et hominis arcta mecum amicitia conjunctissimi, et præceptoris optime meriti, jus ac potestatem habet. Tum interea dum hæc sum meditatus honestissimo me exercitamento occupasse, et animum mentemque crebris cogitatis honestate ac sanctitate refertissimis imbuisse, quæ promptiorem me atque expeditiorem ad bene et Christiane vivendum reddant. Hæc una, si cætera desint universa, abunde ampla et magnifica merces est. Postremo, ut aliud nihil reputem, nisi me voluisse Augustino, et proinde Christo aliquid studiorum meorum sacrare, præclare mecum actum existimare debeo. Quippe qui etiam frigidæ poculum propter se suamque nomen præbitum irremuneratum se non præteriturum pollicitus est : huic quoque meæ voluntati, quam unam ille curat, gratiam referet : præsertim cum ipse labores omnes meos ita deum ratos mihi esse velim, si Christo ejusque castissimæ et integerrimæ sponsæ Ecclesiæ approbentur.

DE VETERIBUS INTERPRETIBUS

HUJUS OPERIS.

Narravit hodie mihi amicus quidam meus inter colloquendum cum nonnullis fratribus Dominicani ordinis atque instituti, incidisse se in sermonem de

A his meis commentariis : illos respondisse inane me operam atque industriam ludere, ac potuisse hujus temporis compendium facere, cum in libros Augustini de Civitate Dei scriperunt Prædicatorii quidam fratres ad miraculum erudite, dextre, exacte, feliciter, nihil supra. Quæ si sic habent, nimis profecto confidens fui, qui me hac ingenii et eruditionis tenuitate scripta usque adeo miranda superare posse sperarim; et demens, qui tantam lucem mea facula obscurari posse crediderim; et stultus, ut non illis sim usus potius, sicut Valerii Probi, Servii, aut Donati commentariis; et male feriatas, ut ultro tanti temporis fecerim jacturam actum agendo, quod aiunt; et Erasmus ipse imprudens, qui novos commentarios mandarit scribendos, ubi tales essent veteres; et doctissimus quisque ineptissimus huic nostræ operæ votis favendo, scilicet, ut illi fratres putant, supervacaneæ. Quos ego fratres dejerare ausim, ne litteram quidem in illis Commentariis legisse, titulos vidisse solummodo; aut si legerunt, et probant, plane similes sunt ipsi commentatorum. Ut nunquam fuit animus refellere tam apertam inscitiam, tam insipidas expositorum ineptias, non collegi locos aliquot in primis ridiculos et imperitos; ex quibus de opere toto qui non legissent, possent judicium facere. Nec profecto fuit necesse. Nam in sæculo jam tot litteris disciplinisque exultantissimo rarissimi sunt qui quæcumque in illis Commentariis legerint locum, non statim qualis sit tota massa ex quamlibet parvo exemplo possint judicare. Itaque ad doctos homines magna sane ac injucunda sum molestia liberatus stultiis illis patefaciendis. Nihil enim est neque gravius, neque insuavius, quam stulta refutare prudenter. Quæ si tantum indices, pro stultis rejiciantur; sin operam in eorum natura declaranda insumas, non tam contemnenda reddas, quam minus apud quosdam facias stulta. Nec desunt ex hominibus ejusdem ordinis qui censere possint; et haud dubie censent quam vilia et despicienda sint scripta illa non modo Augustino, sed ne Theodolo, vel Faceto, vel Floreto digna. Tamen quia id non illi solum qui totam meam operam seu inane damnarunt, sed alii permulti non credunt, tantum quia illi Fratres Prædicatorum nuncupantur, volo istis rationem approbare laboris mei : si modo approbari sinant, aut approbationem intelligant : quorum ego aliquos credo tales esse, ut illis nihil inter dictionem Ciceronis et Catholicæ interstit; aut inter historiam Livii et Vincentii, vel inter cognitionem rerum Plinii et Bartholomæi Anglici, aut Hieronymi et Hugonis Carrensis. Qui poterit, cum nec Latine sciunt, nec ullos bonos unquam attigerint scriptores, innutriti semper et ad amabas aures immersi sermonariis Parati, Discipuli, aut Dormisecure? Ego vero si apud illos non mea, sed eorum culpa non profecero, proficiam apud alios et ingenio saniore, et eruditione meliore : quales habent in ordine suo quosdam etiam mihi amicissimos, qui beneficio meliorum litterarum communem popularium suorum et agnoscunt errorem, et dolent,

et, quatenus licet, vitant. Faciam igitur invitus, quod a principio non staturam, ut homines vita functos, et extra invidiam omnem jam positos, in iudicium censuramque revocem: præsertim cum illi homines, quantum mea fert opinio, probi, quod potuere præstiterint: tametsi hoc imperium atque ineptum, ut fere illo erant sæculo. Profitentur ergo se in hoc opus scribere Thomas Valois, et Nicolaus Trivet, et Jacobus de Passavant. Et veritates colligit Franciscus de Maronis Minorita, ne solum regnum Prædicatores teneant. Primum Thomas Valois arbitratus credo ingens esse opus, et unius viribus majus, non omnia solus est obire ausus, sed socium sibi sumpsit, ac velut succedaneum sodalem suum Nicolaum Trivet, tam similem sibi quam ovum ovo; cui ipse lampada, quod aiunt, traderet fessus, nescio quo volumine: nam etsi legi, non tamen adnotavi. Neque vero aliud susceperunt explicandum quam fabulas aut historias: sacrilegum credo rati sacra contrectare; in quo certe modestiam hominum non mediocriter laudo, quibus satis visum est profana contaminare, a sacris abstinuerunt. Ita ab undecimo ad decimum octavum, et a decimo nono ad vigesimum secundum nihil fere scripserunt. Quod promptum est unicuique videre, nam libri sunt in manibus. Octavo vero, et nono, et decimo libris, quibus Augustinus adversus Platonicos disputat, quid dixissent niselii, qui non modo Platonem, aut Platonicum ullum, sed ne umbram quidem philosophi viderant? Itaque ne quod agant desit, toti sunt in contextu partiendo et distribuendo. Ille Augustinus tractat de hoc, aut illo, et facit duo. Primum est, quod reprobat Platonem, ibi; secundum, quod dicit hoc aut illud, ibi et dicit. Tum quæ Augustinus pure ac Latine dixerat, ipsi ut chartas impleant, ad suum cœnum suamque obscenitatem trahunt, ceu non aliter posteris intellecturis. Jam in quinque libris, et parte decimi octavi fabulæ et historię tractantur. Hic putant se esse in sua arena, et vagantur jactantque se ut equus, quod dicitur, in campo. In quibus omitto sermonis sordes ac spurcitiã, fatuasque et insulas narrationes: quas tamen ipsi interdum ex facundissimis desumebant scriptoribus; quas nullus sit tam impatiens stomachus, qui unam ex eis aut alteram possit devorare, nisi quibus forte salubria sunt noxia. Sed ad res ipsas veniam. Sunt certe commentarii utiles iis qui nihil vere recteque scire volunt: qualia sunt ingenia quædam quæ ne historiam quidem audire possint, vere et uti gesta res est, narratam; nefas credo existimantes aliquid remanere sinceri ac incorrupti. Falluntur igitur infinitis locis, et fallunt, si quis sequatur; tum propter confusam incertamque eorum quæ scribebant notitiã, tum etiam quod ignoratione Latini sermonis in ipsis rebus passim labebantur. Ad hæc afferunt commentitia pleraque, et nunquam ab auctoribus vel somniata: partim ex gestis Romanorum moralizatis, partim quæ fando narrari audierant inter compotandum in hospitali cœnaculo sodalitatibus. Colligam quæ prima erunt ad manum pauca quæ-

A dam, velut exempla. Primo libro, capite quinto, cum Cæsar apud Sallustium referat quæ solcant in bellis fieri, rapi virgines, pueros divelli a complexu parentum; etiam commentator hæc jam esse a Catilina facta, Cæsarem significare dicit: verus scilicet commentator quasi commentor. Tum capite vigesimo quarto, Portium Latronem declamatorem Catonem fuisse dicit: ibi egregie disputat an iste sit qui Catonculum puerorum composuerit. Et libro secundo capite quarto, Atyn dicit oblatum matris deum in ejus templo, ut voveret castitatem. Quod credo eum didicisse ab aliquo ex Gallis matris deum. Et post paulum: Symphoniaci, inquit, sunt canentes tubis, vel alio modo sonitum magnum facientes. Ex dulci consentu magnos facit sonos atque tubas. Et paucis verbis post: Vocat, inquit, hic Augustinus symphoniacos qui in honorem deæ Pudicitie quædam turpia faciebant: non melius dixisset si illa ætate vixisset; et paucis interjectis verbis, Palladem dicit lavari cum matre deum in Almone amne. Credas Varronem hoc dicere: tantum quoniam Augustinus virginis celestis illic meminit, ceu non esset alia dea virgo quam Pallas. Et mox: Fuit, inquit, scena proprie domuncula in medio theatri, quales sunt domunculæ tabernariorum vel mercatorum in nundinis, secundum Ilugitionem. O miseræ Scauri et Curionis, et Pompeii scenæ latissimæ, et auro argenteoque ornata, quomodo ad domunculæ mercatorum in nundinis recidistis? Sed hoc tolerabilius. Et addit: In scena pulpitus erat, quem ascendebant illi qui fabulas recitabant; et quot erant carmina, tot reputabant apposuisse ferula. Hæc est argutissima interpretatio ferula. Pergit vero: Infra etiam latebant larvati histriones, et mimi, qui subito exeuntes coram populo motibus corporis expresserunt historias, seu fabulas recitatas; et isti proprie fuerunt appellati scenici. Scena etiam quandoque ponitur pro ipso toto theatro, quandoque pro fabula, quandoque pro recitatione fabulæ. Hæc omnia quis neget esse admirabilia, cum antea nullus unquam audierit? Quis unquam vel theatrum dixit scenam, vel fabulam, vel fabulæ recitationem? Tum addit Valerium Maximum dicere, antequam imago matris deum translata esset ex Pessinunte, imperatores Romanos sæpe ad Pessinuntem ivisse, ut vota solverent. Ubi hoc unquam somniavit Valerius? I a non satis est te fingere, nisi et aliis mendacia assignes. Narrat quidem ivisse illuc Romanos imperatores libro primo, sed non ante matrem deum translata, quo tempore nullus unquam Romanus eo est profectus. Adjicit Pantheon templum a Domitiano magnæ matris deum exstructum fuisse, cum Pantheon exstruxerit ante Domitianum Agrippa Jovi Victori, deinde cæteris diis. Et hæc omnia in eodem vere aureo et copioso capitulo 4 libri II, quod licet cornu copie appelles. In sexto vero capite versiculi sunt Persii, quos ipse festivissime explicat:

Discite, o miseri, et causas cognoscite rerum,
Quid sumus, et quidnam victuri gignimur, ordo
Quis datus?

Sic, inquit, ordinata est humana natura, quod est A alio solet tempore effluat, abit cum eo fetus, nec super bruta animalia. Putabam esse infra. Aut metæ augeri nec ali potest. Sed libet explicationes audire quam mollis flexus? Metæ, inquit, id est, mortis. At- vocabulorum? Exclamat August. lib. II: O animos qui ex hac nullus est flexus. Quid asper utile num- germane Romanos. Germane, inquit, id est alte, vel mus habet. Hic cum ignoraret cur asper nummus di- immaniter, nam Germani habent immania et alta ceretur, non defuit moralizatio. Asper, inquit, id est, corpora. Et in eodem loquens Augustinus de lino aut quantum habeat asperitatis: propter curas magnas aut lanula flaminum, quo vinciebant caput, quem quas ingerit; propter quod et spinis comparantur apicem nominabant, quasi summitatem: Apex, in- divitiæ. Non sic Persius sua tam acute intellexit, nec quit, nomen est cujusdam historiographi, ut jam tam sancte. Et capite octavo, de poetis adnotatio mirandum non sit fecisse Deum homines ex limo, digna quæ ad verbum ediscatur. Poetarum, inquit, cum iste faciat ex lino. Et cum libro quarto posuisse duo sunt genera, veteres et novi. Veteres omnia quæ Augustinus inter prodigia feminas et gallinas et ho- mines versas in masculinum sexum: Credo, inquit, canebant convertebant ad risum: unde de meretri- litteram esse falsam, quam tamen multi libri habent. ciiis et stupris, et his quæ poterant provocare risum, Deberet autem littera sic esse, in homines et mascu- tractabant; sicut Plautus et Terentius. Novi vero lum sexum. Vult enim sic dicere, quod feminæ con- reprehendebant vitia hominum nominatim; undeque B versæ sunt in homines: id est in viros, et gallinæ in h. umines lacescebant, eorum vitia carpentes vera et ficta; et pingebantur nudi, quia vitia denudabant. O tenebras illius ætatis miseran- Tales poetæ comici satyrici appellantur: sicut Ho- das, et tamen illis oculi assuefacti illatam jam lucem ratiis, Persius, Juvenalis, et hujusmodi. Et paulo spectare non sustinent! Claudite istas fenestras om- post: Possunt autem poetæ tragici, sicut et comici, nes et rimulas, ne qua lux penetrare queat, et fruan- dividi in duas partes. Primi puri tragici; secundi tur libere sua nocte; tenuem quoque et languidulam vero elegi, tractantes de elegia, id est de miseria. in tenebroso cubiculo meridie ipso accendit lucer- Sic ille, ex Aristotele credo, aut si quis hoc quoque nam. Illud in eodem miror interprete, quod cum gravissimos haberet auctores, ex quibus nonnulla so- doctus de poetis scripsit, et tamen qui nihil un- litus est desumere, possetque ex eisdem alia quæ- quam de his poetarum generibus audivit, non intel- dam afferre, maluit ab fsidoro petere, aut hoc peo- liget quam frivola hæc et imperita sint, nedum stulta ribus, Hugutione et Vincentio hstoriali: quod sus- atque ridicula. Si audivit, huic perinde ista erunt, picari me cogit ipsum vel aliæna esse usum in ci- cum de novis et veteribus loquitur poetis, ac si quis tandis auctoribus opera, vel citatis aut invenisse in C aliquo vade mecum, aut rapiamus totum, aut de ali- dicat architectorum officium est calcæbs suere, cer- quo audivisse. Nam definitionem Dei, quam ex Ci- donum vero ædificare: et cum novos comicos vocat cæronis primo Tusce. quæst. citat Augustinus, colli- comicos, ceu quis dicat fartores esse textores: cum gigit ex his quæ in III De Nat. deor. sparim tractat; cum comicus dixit elegiacos, velut aliquis agasones dicat et consolationem de morte filia, nescire se dicit an sit lib. XII Orationum, cum Cicero ipse in Academ. et Tusce. quæst., et Lactantius et Plinius ejus libe- nautas, aut tonsores carbonarios. Jam cum explicat tinerint. Valeril Sorani nihil recordatur se le- elegia, id est miseria, non secus quam si interpre- gisse, cum ejus sit mentio auct. Plinium, Solinum, tæris: scrinium, id est liber. Et cap. 109, cum de Lactantium, Plutarchum, Servium, Macrobius. Jam Plauto ageret, iste scripsit, inquit, comædiam quæ ex multis Diogenibus unum, et ex multis Æschini- appellatur Aulularia, quasi non aliam. At philosophi bus unum, et ex Socrate et Isocrate eundem conglu- tæ philosophari quoque voluit lib. VII. Nam cum dixisset Au- tinare et conferruminare invitos et male cohærentes, gustin. Menam deam, quæ mensuris præest, con- non rarum, ut nec aliæ omnia: quæ si persequi sin- ferre fluores menstruos ad ejus quod conceptum est gillatim tentem, rem in infinitum extendero. Hæc quod est purgamentum naturæ, et singulis mensibus D quæ adduxi, tantum velut specimina posui, quæ ejectionem purgatur, et post fluor menstruus non e prima profecto volventi librum occurrerunt. Sunt enim usque adeo frequentia et densa, ut periculum non sit ne lateant, si non indicentur: exstant, nimi- confert ad incrementum fetus, nisi per accidens, scilicet per suam absentiam. Confert enim pro tanto: rum, et offerunt se atque adeo ingerunt oculis om- quia cum ipse expellitur, sanguis ille unde fetus au- nium volentium intueri, quæ nec in opere ipso sum gatur, efficitur mundior, et ad augendum melior. Sed consecratus. Tum ne fastidiò lectori essem tanta beatus Augustinus extensive loquens, vocat illum prolixitate, tum quod ineptiora sunt, quam ut in eis refellendis aliquid collocari operæ debuerit. Quis- sanguinem qui depuratur fluorem menstruum. Hæc quis mihi fidem non habet, legat ipse; et vel judicet, ille. Primum quis unquam sanguinem illum qui pu- si est doctus, vel a doctioribus sententiam exquirat, rior remanet in corpore mulieris post ejectionem men- illisque assentiatur. Quod si quis est qui hæc unice struum, vocavit fluorem menstruum? Deinde quo- forsitan ac tenere complectitur et amat, habet non so- modo isti augentur fetus in locis? qui si menstruus lum hos commentarios, sed etiam Hugutionem, Pa-

piam, Græcistam, Joannem de Garlandia, Catholicon; illis se omnibus oblectet, quod sit ei bonum prosperumque, et in eorum complexu hæreat. At Thomæ Valois et Nicolao Trivet prodiit velut succenturiatus Jacobus Passavantius, quem nomen ipsum indicat fuisse scurram aliquem festivum, qui sodalium totum oblectabat: cui, ut credo, per jocum lusumque nomen Passavant est a reliquis fratribus inditum. Loquendum est de Tertulliano, nihil mihi occurrit, reservetur cum aliis; de Valerio Sorano, nihil mihi modo occurrit, reservetur cum aliis; de Xenophane et Anaxagora, de Lactantio, reservetur cum aliis. Quid malum sunt ista alia? ubi reservas? in quem usum? quid quod nec legerat expositores ipsos, quibus dicit se sua addere, ut lib. III, cap. 12, sic scribit: In hoc cap. 12 facit Aug. mentionem de dea Febre, de qua dicit expositor quod fuit mater Æsculapii, quod est dea inferni, et quod Numa rex sacravit deæ Febri mensem Februarium. Atqui nunquam id expositor scripsit, nisi forsitan res tam stulta ex codicibus sit ab aliis fratribus, qui eam deprehenderant erasa: sed videlicet super cœnam frater aliquis Passavantio narraverat id expositorem dicere. Cæterum quo reprobet modo, audiamus. Quod non videtur bene dictum, inquit, salva sui gratia. Nam sicut infra dicitur, Æsculapius fingitur fuisse filius Phœbi et Coronidis: sicut vult Ovidius secundo Met. Nec unquam legitur quod Phœbus cum Febre convenerit, vel quod ex ea filium genuerit. Tum incipit philosophari et conjecturas quærere. Nus convenienter, inquit, fingitur Æsculapius filius Febria, cum ipse postmodum sit habitus deus medicine, quæ habet febrem expellere. Jam ne omnino deest quod alii possint pro se respondere, addit: Nisi dicatur ita crudelis filius, quod matrem persequatur ubique, et omni sede expellat. Jocularis sunt additiones istæ, ad risum fratribus movendum paratæ. Istis omnibus accedit Franciscus de Maronis, non quisvis doctor, sed illuminatus; et veritates colligit, quasi cætera essent falsa. Sed hic non magis ad hoc opus spectat quam ad cætera Augustini: ex quis omnibus ita videtur veritates selegisse ac seposuisse, ut Virgilius gemmas e stercorebus Ennii. Quod si alieni a nostra religione Augustini opera sumant in manibus, illius scilicet illuminatis veritatibus illuminata, quid eis veniet in mentem de hujusmodi veritatibus? quid suspicabuntur, quid credent? Nimirum, esse cætera vel parum vera, vel Ecclesiæ suspecta; illa tantummodo teneri et asserti a nobis ceu firma et indubitata, ut quæ illuminatus doctor indicarit: in quibus tamen rixosa multa, alia ambigua, etiam falsa complura inveniat. Nam si omnia Augustini sunt æque vera, quid mihi cum tuis veritatibus, in quarum plerisque nihil Augustini dictis addis; cum vero addis, sophisticaris: et non tu Augustini veritatem sequeris, sed illum cum veritate obtorto collo, quo ipse vis torques, nempe ad factionem Scoticam, ut contra Thomam locutus videatur; et conaris ipsum putari dicere quæ ne cogitavit quidem ul-

lus ætatis illius? Jam non minus ex historia et fabulis veritates, quam ex rebus theologicis colligis. Quæ glacies est, cum Augustinus narrat Ninum Assyriæ imperasse primum, te illico ceu veritatum plastem cum formulis tuis ad fingendam ex hoc veritatem accurrere, ceu non aliter futura veritate? Veritas, inquis. Ninus fuit rex Assyriorum primus. Cur quod paulo ante legitur non est etiam veritas? cur non paulo post? Et unum exemplum adduxi pro multis millibus. Jam quale est te figulum veritatum, modo aliis incerta, et imprimis controversa admiscere: ut cum contra Aquinatæos disputas, quo nihil facis nec libentius nec proinde crebrius; modo etiam tibi incerta, ut verbi gratia, cum Holofernem illum ex libro Judith dicit fuisse Cyrum Assueri et Esther filium, de quo veritatibus aliquot post eam ambigis; modo etiam vel pueris falsa, ut de hoc ipso quod Darius sit filius Assueri et Esther, tum quod tertii libri Esdræ Augustinus non meminerit, cum citet ex eo quæstionem illam de re quæ fortitudinis cæteris antestaret: etiam eodem capite, quo tu id dicit libro decimo octavo, ita veritates tuas non ex una simplici veritate videris effingere, sed partim ex veris, partim ex incertis, partim litigiosis, partim falsis: ut statua illa quam per quietem Nabuchodonosorus vidit, ex auro, argento, chalybe, ferro, et argilla erat conflata. Sed sint sane veritates istæ, quantum aliis libuerit, nihil impedio; et legantur ab his qui ejusmodi amant. Ego vero, quæ ipse ad verbum ex Augustino refert, Augustini esse puto; cætera quæ de suo addit, non peculiariter ad Augustinum pertinere, quam quæ a summulariis aut sententariis auctoribus de similibus conscribuntur prope infinita. Hæc pauca de interpretibus hujus operis dixisse me læsum et festinantem ad alia sit satis, tantum ad bona ingenia commonefacienda non me omnino in his libris actum egisse.

QUINAM HOMINUM FUERINT GOTHI,

ET QUOMODO ROMAN CEPERINT.

Cum Augustinus ex Romana captivitate occasionem sumpserit scribendi de Civitate Dei, ut his responderet qui eam cladem Christianæ religioni impetabant, operæ pretium erit altius narratione repetita explicare, quinam hominum fuerint Gothi, quomodo in Italiam venerint, Urbemque ceperint. Primum omnium fere video constare, quos posterior ætas Gothos, priorem Getas auncupasse: ut illa pauca ex prisca vocabulis non corruptit. Sic Rutilius et Claudianus poetæ, cum de Gothiis loquuntur, Getas eos semper nominant. Orosius itidem in Historia: Getæ, inquit, qui nunc Gothi, quos Alexander evitendos pronuntiavit, Pyrrhus exhorruit, Cæsar autem declinavit, relictiis vacueque facis sedibus, ac totis viribus tuti Romanas ingressi provincias. Hieronymus in Genesim, Gothos ab eruditibus antiquis Getas nominatos esse testatur. Getæ vero sunt qui circa Istrum fluvium habitant, ut auctores sunt Strabo, Mela, Plinius, et alii; lateque regionem possident incultam magna parte, et rigoribus inमितem:

tenentque ulteriora Istri ad Scythiam, et citeriora ad Thraciam, ubi Tomus, Ovidii vatis exsilio clara, qui se apud Getas agere non semel in Tristibus et Ponto se ibit, tum et mediterranea occupant Germaniam versus et Istri fontem, quos Strabo libro septimo Dacos et olim Davos nominatos esse ait, cum viciniore Ponto dicerentur a Græcis Getæ, eundemque utrisque populis sermonem esse. Quanquam Plinius non aliud inter hos populos videtur significare discrimen esse, quam quod Getæ Græcis sunt, qui Romanis Daci. Sed nos Strabonem hoc sequemur loco. Getæ barbara et fera gens est, viribus atque animo immani mortis contemptore, quod persuasum habeant redire animas, sicut Mela scribit: aut si non redeant, non tamen extinguere, et in meliores sedes immigrare: quod si neutrum contingat, præstare certe vitæ mortem. Fama est, posterioribus deinde temporibus Getas Ostrogothos esse dictos: Dacos vero Visigothos patriis nominibus: quod hi ad Occidentem, ad Orientem illi magis spectarent. Confunduntur tamen plerumque hæc cognominaciones rerum a scriptoribus, non modo recentioribus, sed etiam antiquis. Hanc gentem tradunt, jam olim florente cum plurimum Romana re, impetum in provinciam populi Romani Mithridatico fecisse bello: quos Lucullus, qui in Asia magno cum exercitu imperator res gerebat, e Mysia cum clade exegit. Post vero Bærebista duce, cum ab eo ad labores militaremque disciplinam essent assuefacti, egressos regionem suam multas sibi gentes subegisset, et cum maxima trajecto manu, Thraciam, Macedoniam, et Illyriam late depopulatos, ingentem fecisse Romanis terrorem. Interimque, dum in eos Romanorum arma expeditantur, Bærebista fato concessit. Augustus legiones fere decem in illos misit eorumque opes usque adeo attrivit, ut ex ducentis millibus militum ad quadraginta millia copias eorum redegerit, ac parum abfuerit quin gentem totam imperio subderet Romano. Aliquot annos post fines Romanos ingressi, Oppium Sabinum consularem virum cum exercitu ceciderunt, qui a Cornelio Fusco, Domitiano principe, post varia prælia tandem compressi sunt. Trajanus imperator multum cum eis magnaque cum gloria belligeravit. Antoninus Caracalla per occasionem nihil tale suspicantes vehementer afflixit. Gordiani vero temporibus in Romanos fines frequentissime se effundebant, quos minor Gordianus facili opera excedere provincia coegit. Ferox et inquieta gens, suisque sedibus male contenta, subinde causas alienas invadendi quærebat. Itaque Philippo Bostrensi imperatore, qui primus ex Romanis principibus Christianam pietatem est professus, multis cædibus populationibusque editis amplius trecenta fere virorum millia in proximas sibi Thraciam Mysiamque irruerunt. Ad quos expellendos missus Decius rem parum plerumque prospere tentatam et ipse infectam reliquit, quam succedens Philippo in principatu dissimulavit. Gallus deinde pater, et Volusianus filius, certis conditionibus sibi

iniquis pacem cum illis fecerunt: quam Gothi non admodum diuturnam servarunt, ignavia et socordia Gallieni principis freti. Non jam Thraciam Mysiamque, sed Asiam ipsam Minorem sunt tentare adorti. Bithyniam vexatam spoliaverunt, reversique in Europam, Thraciam Macedoniamque pervastarunt. Quibus in Achaiam venientibus Macrinus se objecit, eosque vicit ac fugavit persecutus, quousque illos intra fines suos compulsi. Quibus tamen se non diu continuere; quanquam egressi in strenuissimum principem inciderunt, virum nec minoris felicitatis quam virtutis, si vita modo contigisset in principatu diuturnior. Claudius fuit is qui trecenta millia eorum partim delevit, partim cepit. Insuam fuisse gentis hujus multitudinem oportuit. Non enim multos post annos, Aureliano imperium tenente, ad arma redierunt, primoque prælio sunt ad Danubium superati. Fl. Constantinus tanta illos cæde affecit; ut cogeret tandem multos per annos quietos esse. Ita enim isti pugnabant, ut magno hostium malo vincerent, non minore suo vincerentur. Atque hæc quidem gesserunt Gothi, quam diu certas ipsi habuerunt sedes. Valente principe, Hunni, qui et ipsi sunt Scythæ, sed immittiores rudioresque humani commercii, in Rypheos montes inclinatiores, inter Tanaim Massagetasque conclusi, Gothos regione quam incolerent, per vim ejecere. Quæ tametsi rigoris intemperie parum humanis erat usibus commoda, tamen Hunni saluberrimam suavissimamque omnium existimabant, homines extra solis vias cursusque nati et educati. Ille jam Gothi sedibus, domibus, laribus penetibusque exuti, qui ultra alienos erant soliti fines invadere, coacti sunt vel mortem fortiter oppetere, vel in alieni soli possessionem, cum ipsi nullum jam haberent, hærerè. Sunt qui non Getas illos quos Ostrogothos diximus, venisse in agrum populi Romani perhibeant, sed Visigothos fortuna sociorum conterritos deliberasse de mutandis sedibus, veritos ne eadem essent passuri quæ Ostrogothi, extendentibus se velut marino æstu Hunnicis armis, vicinasque regiones delentibus. Hæc res Visigothos in eam sententiam impulit ut legatos ad Valentem Romanum imperatorem mitterent, qui gentis nomine Mysiam citra Danubium flumen sibi incolendam peterent, spondentes communi nomine se omnes Christianam pietatem accepturos, futurosque bonos fidelesque Romanorum stipendiarios, armis suis opibusque fines illos populi Romani ab incursibus reliquorum Scytharum edulo defensuros. Quibus conditionibus adductus Valens Lupicinum et Maximum velut duumviros agris dividendis ad eos misit, qui sedes Visigothis distribuerent. Hi cum avare crudeliterque haberent gentem, primum ferre Gothi, et disimulare injuriam, ne primo statim alienæ regionis ingressu res novarent, existimantes, cum exsatiati suis opibus duces essent, facturos sæviendi et rapiendi finem. Sed illi dum maligne comœvatus partiuntur et curant, famem intolerabilem effecerunt, quæ et ipsis ducibus et Romano principi exitio fuit. Gothi enim cum fame jam se velut belluas viderent

poti, correptis tumultuosissime armis Romanos duces cum præsiidiis atrociter cædunt, et ita armati totam Mysiam pervagantur, inque proximam transcendunt Thraciam, quam sibi vectigalem reddiderunt. Hic illis occurrit Valens; pugnatumque est acriter, fuis fugatisque Romanis, magna in eis facta strage. Saucias imperator in hostium potestatem vivus venit: quem illi efferaiores post tantum exhaustum sanguinem vivum cremaverunt, rectaque Byzantium petunt: et nullis obviam factis armis, urbem corona cingunt, quæ aliquandiu opera et consilio Dominicæ Valentis conjugis obsidionem suis opibus tulit, confirmatis in fidem principis civium animis magna Dominicæ largitione. Post Valentiniani Valentis fratris virtute soluta obsidione, retro abierunt. Valentinianus Theodosium Hispanum virum ætium ex Hispania adoptavit, participemque fecit imperii. Hic Gothos nullis præliis fregit contuditque, et supplices pacem coegit potere; quam cum dedisset, rexque eorum Athalaricus Byzantium ad Theodosium agrum visendum venisset, rex in morbum lapsus, aliquot postea mensibus moritur. Gothi toto imperii Theodosii tempore sub Romano imperatore militaverunt, nec regem habuerunt alium, nec ducem, nisi quem Romanus dedit et imperator. Inter hæc Theodosius, Mediolani, princeps sine controversia et bello et pace optimus, moritur, Basso et Philippo cons. relictis Arcadio et Honorio filiis, et Placidia filia. Arcadium Byzantio et illi Orientali præfecit imperio, Honorium Occidentali Romanæque urbi. Et quia juvenes admodum erant, tutores educatoresque testamento assignavit: illi Rufinum, hæc Stiliconem, vulturumque et sceleratum hominem, cujusmodi ingenia facillime intimas se solent aulas insidiare. Hi principum ætate injuriæ obnoxia ad suas ambo augendas opes, magnamque sibi et immodicam parandam potentiam abutentes, non jam de privata aliqua magnitudine cogitare, sed ad principale ipsum fastigium animos nefariis cogitationibus adjecerant. Rufinus sibi, Stilico filio imperium affectabat. Cum hæc uterque consilia ageret, bello opus erat ad eas res perficiendas, ut tempestate turbatis rebus cum minus eorum desideria deprehenderentur, tum vero perficerentur facilius percussis principum animis bellorum terroribus, nihil non concedentibus proximis sibi viris, et qui rerum omnium administrationibus præessent. Nam in pace velint sereno et tranquillo cælo, et cognosci tenebras suorum animorum, et puniri consulentibus per otium principibus posse non ignorabant. Quocirca Gothos, gentem ad res novas tumultusque bellicos exciendos aptissimam, spei ingentis præcæ uterque sollicitat ut suo principi bellum faciat. Gothi occasionem adesse rati, vel rei alicujus bene gerendæ, vel certe intentato bello domum cum haud parva redeundi præda, arma induunt, regeque de suo corpore ex Balthoru illustri familia Alarico creato, fines suos magno vicinorum terrore egrediuntur. Hinc se paulo post Rhadagasus cum ducentorum Gothorum millibus conjungit: cumque nulla satis tera multitu-

dini alendæ esset, castra duces dividunt, diversisque profecti viis per Pannoniam, Illyricum Noricumque, incensis vastatisque obviis rebus omnibus, in Italiam veniunt. Rufinus cum imprudenter cogitata exsequeretur, ad Thessalonicam a militibus occisus est. Stilico astutius consilia celabat; et Rhadagasus quidem per Etruriam ad Urbem cum agmine veniebat, longe lateque quacunquæ iret fugam terroremque ostendens. Trepida Romana civitas mercenarios duces venienti opponit. Rhadagasus inconsultus exercitu castrisque dispositis, in loca se iniqua præcipitavit. Convectibus ademptis multitudinem suam fame confecit. Ipse comploratis rebus, dum fugam per occulta cum paucis tentat, a Romanis militibus interceptus necatusque est, Gothorum multitudine vitiasimis pretiis dividenda. Secundum hæc Gothorum cladem, Alaricus in Italiam venit, majoribus adhuc miscens omnia terroribus quam fecerat Rhadagasus. At cujus renuntium, Stilico, qui Byzantii erat, præmissa copiarum parte, quæ extremum Gothorum agmen carpendo ab strage aliqua magna agrorumque vastatione hostem deterreret; ipse per oram Superi maris cum viribus peditatus equitatusque ad hostes pervenit; uterque exercitus castra prope Ravennam contulit: Gothi Polentiam viam obtinebant, numero quilibet potiores, sed arte et disciplina militari nequaquam cum exercitu Romano comparandi. Stilico bellico astu plerumque Gothos superavit, compulsi que in arcum quemdam locum, ubi sedens conficere poterat bellum, si voluisset: verum cum exercitu esse decreverat, quousque populares sui Vandali in Galliam venissent. Pro indubio enim habebat eam fore certam occasionem imperii Eucherio filio parandi. Ita levibus aliquot certaminibus hostem lacecendo tempus traherat: quod Alaricus cum per occultos meatus olfecisset, ad Honorium detulit. Eoque velut munere cum placatiore sibi Honorio se usurum existimaret, per eosdem legatos quos ad detegendum Honorio scelus Stiliconis miserat, Galliarum partem suæ multitudini petiit: victuros se legibus Romanis, nec parvo futuros usui imperio bellisque Romanis, nullisque provincialibus vel fide vel obsequio erga Romanos cessuros. Imperator ancipiti malo concussus, in partem ditionis Gothos recipere, quam Stiliconis perfidia sibi suisque exitium parare maluit. Neque enim primus detulerat ad Honorium Alaricus, quod Stilico coqueret scelus. Nec tamen tutum putabat quovis tempore virum tollere ex duabus uxoribus sibi socerum, et opibus supra privatum fastigium potentemque. Simul igitur cum legatis Gothorum litteras ad Stiliconem mittit, ut primo quoque tempore Gothos in Galliam venire permittat. Nuntius hic fuit Stiliconi asper et importunus: quippe et se fraudari tanta spe videbat, et sua consulta palam fieri suspicabatur. Hæsit aliquandiu acer et ferox animus, tandem quod tutius erat secutus, pariturum se jussis principis sui respondit. Sed ne res in totum e manibus laberetur, Saulum quemdam cum Judaicis copiis subornat, qui Gothorum vestigiis proxime insistens, cæsis per oc-

ensionem aliquot millibus, irritabilem populum ad A
 foedus rumpendum impelat. Saulus dominico die, quo
 ex veterē nostræ religionis instituto feriamur, cum
 toti rebus sacris intenti Gothi essent, impetum in eos
 facit, primoque tumultu aliquot ex eis sternit. Ter-
 riti Gothi subito, quantum in trepidatione rerum fieri
 poterat, num ad arma concurrendum esset consult-
 tant. Venerat enim in religionem festo Servatoris die
 arma tractare, humanum sanguinem fundere, cædes
 hominum facere. Sed cum Judæi modum occidendi
 trucidandique non ponerent, sibi quisque consilium
 cepit, non expectato communi, ut arma sui tuendi
 gratia indueret. Cumque jam frequentes armati con-
 venissent, Alaricus pro tempore instructa acie im-
 bell'e genus hominum facile sistit. Hinc connixi ali-
 quantum Gothi Judæos fundunt fugantque. Et questi B
 coactos se a violatoribus humani juris divinum jus
 polluere ac contaminare, Christum ipsum invocantes,
 per cuius juratum nomen foedus esset utrinque sanc-
 ctum, cuiusque ferias contra suam voluntatem
 cruere, cadibus, strage foedassent, ira incensi, per
 mediam Italiam ad Urbem ferre signa pergunt. Di-
 miserat Stilico nonnullos milites tanquam sine bello
 inutiles, quos ad præsentem terrorem coactus est ab
 imperatore repetere, simul cum supplemento copia-
 rum, ut maximis viribus Gothorum conatibus obviam
 iretur. Honorius, patefactis Stiliconis consiliis, ma-
 gnam militum manum ad eum mittit, dato ducibus
 occulte negotio, ut opportuno rei agendæ tempore
 captato, Stiliconem cum filio obruant. Illi commu-
 nicato inter se consilio, dieque destinato quo impe- C
 rata principis strenue peragerent, diversi Stiliconem
 ac filium edorti, et eos ipsos, et ex necessariis aliquot
 qui vim parabant, Romæ in foro Pacis interficiunt.
 Imprudens tamen et ignavus princeps, duce sublato,
 in ejus locum neminem subrogavit: credo ne ullus
 parem nactus potentiam, similia moliretur. Ita exer-
 citus sine præcipuo aliquo duce misere a Gothis fu-
 sus, per multas clades terrorem Gothici nominis in-
 gentem imbibit. Gothi superiores facti, ad urbem
 Romam signa infesta ducunt, eamque obsidione diu
 pressam capiunt, diripiunt majori tumultu atque
 exilatione rerum, quam cadibus aut stupris, aliisque
 tetris ac foedis facinoribus quæ urbibus expugnatis
 committi per insolentiam militum solent. Alaricus
 enim urbem ingressurus; duo in castris edicta pro-
 posuerat: alterum, a cæde et violatione hominum
 abstinere, sibi ejusmodi res displicituræ; alterum,
 ut capitale esset, si quis eum qui ad templa princi-
 pum apostolorum confugisset læderet, aut ipsa tem-
 pla violaret. Capta est a Gothis Roma anno post
 eandem conditam 1164, cal. April., Flavio et Var-
 rone cons. Quo pacto sit capta parum explicant rerum
 scriptores. Baptista Egnatius se modum ejus rei
 dicit ex Procopio Græco afferre, uirarique interpre-
 tem vel eum locum scientem prudentemque transi-
 liasse; vel si in mutilum incidit codicem, parum
 animadvertisse quid deesset. Procopium Græcum
 nondum vidi; fides erit penes Egnatium, hominem

ŒTROL. XLVII,

diligentem, ac bene doctum, quantum ex scriptis
 judicare possum. Scribit ergo: Obsederat Romam
 Alaricus jam biennium, nec Honorius, qui Ravennæ
 desidebat, aut ferre supplicas poterat aut audebat.
 Nam cum nihil minus quam de Urbis salute sollicitus
 esset, Stilicone interfecto, ducem exercitui minimo
 præfecerat qui rem adversus Gothos administraret.
 Unde Gothis obsidendæ Urbis cogitatio, Romano
 milite aut dilapso, aut sequiter rem agente. Verum
 eam frustra obsesani cum expugnare vi non possent,
 ad delum hostis barbarus vertitur. Protectionem in
 patriam simulat, trecentosque juvenes corporis et
 animi vi præstantes deligit, quos Romanis principibus
 dono det, instructos prius ut omni obsequio dominos
 suos promereri studeant, et ad certam diem circa
 meridiem, cum Romani principes somno vel otio
 vacarent, ad Asinariam portam advolent; interfectis-
 que improvise insultu custodibus, portam sibi præsto
 futuris aperiant. Interea Gothi cum reditum alia atque
 alia deesse sibi simulantes differrent, trecenti illi ju-
 venes occasione egregie usi, portam strato die suis
 aperiunt, et intronissus Gothus majore ignominia
 quam damno urbem omnem populatur. Sunt qui
 Probæ illustris feminae et opulentissimæ opera pate-
 factam Gothis portam existiment, cum plebem Roma-
 nam passim fame et morbis pecudum more cadentem
 miseraretur. Duo sunt cognitu non indigna: unum,
 edictum ab Alarico fuisse, ut quicumque in templâ
 divorum confugerent, præcipue Petri et Pauli, his
 nulla vis inferretur: quod et summa fide servatum.
 C. Alterum, quod cum nuntiatum Honorio esset Ra-
 vennæ, Romam perditam, credidit ille de pugnaci
 Gallo cui nomen erat Romæ, significatum esse, admi-
 ratumque vehementer tam subito perlisse eum qui-
 cum paulo ante festivissime luserat. Hæc Egnatius.
 Has omnes clades maledicentissima et impia gens reli-
 gioni Christianæ imputabat, negans futurum ut capta
 unquam esset Roma, si deorum religiones a majori-
 bus cultas traditasque posteris tenuissent: quasi
 vero non eandem ob causam, quia violatum est jus
 humanum, Galli olim vigentibus, ut aiunt, maxime
 impiis illis insanis, Urbem ceperint et diruerint;
 cen non multi imperatores Christiani optime rem
 gesserint, et tanquam non hæc inclinatio imperii et
 manifestus ad ruinam casus cœperit sub imperatoribus
 gentilibus, et non per eandem socordiam igna-
 viamque Honorius amiserit Romam, per quam Galie-
 nus Ægyptum, Asiam, Galliam, ad quarum perditu-
 rum rumores dictis luserit facelis. Adversus hos
 igitur homines sanctæ religionis, etiamsi nulla con-
 tigisset calamitas, inimicos et insensos, libros con-
 scripsit Augustinus duos et viginti, Civitatem Dei,
 hoc est Christianam religionem adversus rabiosas
 atque impias eorum querelas defendens

ANIMADVERSIONES

IN LIBROS DE CIVITATE DEI.

LIBRO I. Cap. 1. *An non etiam illi Romani Christi
 nomini infesti sunt, quibus propter Christum barbari
 pepercerunt. Testantur hoc martyrum loca et basilicæ*

18

Apostolorum, quæ in illa vastatione Urbis ad se confugientes suos alienosque receperunt.] Sed non erat dissimulandum hosce barbaros fuisse Christianos, quamvis Arii sectam sequerentur. Vide Paulum Orosium lib. vii, cap. 6, in fine. Sed laudandi fuissent hæretici, et rei admirabilitas minuenda; quod simplicior quidem scriptor facere potuisset, sed non callidus rhetor.

Cap. 3. *Ecce qualibus diis urbem Romani serrandam commendasse gaudebant. O nimium miserabilem errorem! etc.*] Irridet nempe deos qui nec templa sua, nec statuas servare potuerant. Idem facit Lactantius Instit. Divin. lib. ii, cap. 4 et alibi. Idem quoque alii veteres Christiani; sed, nisi fallor, imprudenter, cum similia aliquatenus Judæis objici possent, qui tamen verum colebant Deum. Sic et alias fecerunt minus prudentes Christiani, ethnicis objicientes quæ ipsis ab ethnicis objecta fuerant, ut viri docti animadvertentur. At si prudentiores fuissent, iis armis pro religione Christiana utendum fuit quæ usui nunquam ethnicis fuissent aut esse possent, cum veritati nihil commune sit cum mendacio. Verum rhetores, verisimilium æquo avidiores captatores, talia monita nequaquam attendebant.

Cap. 5. *Quem morem etiam Cæsar (sicut scribit Sallustius, nobilitate veritatis historicus) sententia sua, quam de conjuratis in senatu habuit, commemorare non prætermittit.*] Credebam illico, cum hæc primum legerem, hic legendum nobilitatis, sed inspecta Erasmi editione, vidi mendum hoc esse typographicum, legendumque nobilitatæ, hoc est, celebratæ veritatis. Observant autem hic Benedictini, in omnibus mss. legi non Cæsar, sed Cato, verum quia verba quæ profert postea Augustinus sunt in oratione Cæsar's non Catonis, a criticis mutatum esse nomen. Suspiciantur ipsi potuisse fieri ut Augustinus memoria lapsus sit. Iis eo libentius assentimur, quod aliud agens Augustinus, ut sit, vidensque hæc verba magis fecisse ad scopum orationis Catonis quam Cæsar's, ea potuerit propterea Catoni tribuere. Sæpe animo in rem quampiam serio intento, memoria minus fida est.

Cap. 9. *Suæ sanæ ac saluti consulentes, dum insidias atque impetus malorum timent.*] Dudum observaverat Joan. Frid. Gronovius, Observat. in script. ecclesiasticos, cap. 17, in mss. deesse vocem consulentes, adeoque delendam. Sic enim sæpe loquitur Augustinus, ut infra cap. 30: *Istam vobis metuens calamitatem;* et cap. 32: *Hanc probitatis et honestatis eversionem vobis Scripto ille metuobat.* Hanc animadversionem iudicio suo confirmarunt editores Parisienses.

Cap. 17. *Ac per hoc et quæ se occiderunt (sanctimoniales ne vitarentur a militibus) ne quidquam hujusmodi paterentur, quis humanus affectus ei nolit ignosci?*] Hac de re multis agit in sequentibus, ubi merito et firmis rationibus ἀντιπαράστατον oppugnat. Sed aliud est velle ignosci iis qui in extremo casu et animo periculi atrocitate perturbato, simile quid fecerunt; aliud factum probare. Vellem tamen ut Lucretiæ et Catoni æquior noster fuisset, cum decla-

matores ethnici similia in Christianas virgines et fervidiores martyres jacere possent. Sed iniquior fuit ethnicis omnibus, post controversias Pelagianas; quia nihil sine gratia, hoc est afflatu divino inusitato, bonum esse dicebat, nolebaturque eam gratiam ethnicis tribui.

Cap. 26. *Quædam sanctæ semina, tempore persecutionis, ut insectatores suæ pudicitiae devitarant in rapturum atque necaturum se fluvium projecerunt, eoque modo defunctæ sunt, earumque martyria in catholica Ecclesia veneratione celeberrima frequentantur.*] Tales Dominæ filia Bernice et Prodoce, quarum natalem celebrant Græci die 4 Octobris et de quibus extat elegans homilia Joannis Chrysostomi tom. primi 51. Eam Latine inseruit Actis sinceris et selectis martyrum Theod. Ruinartus, ubi etiam quædam habet, hæc in rem, in præfixa admonitione, lectu non indigna.

Ibid. *De his nihil temere audeo judicare. Utrum enim Ecclesie aliquibus fide dignis testimoniationibus, ut earum memoriam sic honoret, divina persuaserit auctoritas nescio.*] Multo credibilis est a vicinis Ecclesiis primum eas virgines in ordinem martyrum relatas; quod hoc, quidquid fuit peccati, satis elutum esse censerent, animo quo in id inciderant, hoc est intemperate castitatis et religionis Christianæ amore. Sane multa laudantur, in quibus tantus animus non emicuit, quantus in iis quæ excusatione indigent. Quamobrem id earum factum laudare non dubitavit Chrysostomus novumque et inusitatum baptisma vocare. Quæ in Ecclesia constituuntur sæpe sensim et sine matura ulla deliberatione in eam irrepunt; quinimo et in ipsis conciliis, ubi suffragiis omnia decernebantur, non doctiores, qui pauci erant, sed plures, hoc est indoctiores aut certe auctoritate ac dicendi facultate superiores audiebantur, ut omnes norant, nec ignorabat ipse Augustinus.

LIBRO II. Cap. 3. *Memento autem me ista commemorantem adhuc contra imperitos agere, ex quorum imperitia illud quoque ortum est vulgare proverbium: Pluvia deficit, causa Christiani. Sunt namque qui eorum studiis liberalibus instituti amant historiam, qua facillime ista noverunt; sed ut nobis ineruditorum turbas infestissimas reddant, se nosse dissimulant, etc.*] Norant, nempe, quod antea dixit Augustinus, non minus ante Christiana tempora, quam deinceps siccitates aliasque id genus calamitates contigisse. Nemo copiosius objectionem hancce diduxit, et pluribus confutavit quam Arnobius lib. i contra Gentes. Inter eruditos illos quos memorat Augustinus, accensendus fuit Symmachus ille Urbi præfectus, qui talia habet in relatione oblata Valentiniانو, anno 384, quam confutavit Ambrosius. Vide num. 14 in editione Ambrosiana. Ad eam calumniam confutandam, rogatu Augustini, historiam scribere aggressus est Paulus Orosius, ut in præfatione ipsa ad Augustinum testatur.

Cap. 7. Postquam exprobravit deos ethnicorum nulla virtutis præcepta cultoribus suis suppeditasse,

ita pergit : *An nobis forte philosophorum scholas disputationesque memorabunt? . . . . Non deorum præcepta sunt, sed hominum inventa, qui utcumque conati sunt, ingeniis acutissimis præditi, ratiocinando vestigare quid in rerum natura latitaret, quid in moribus appetendum esset, quid fugiendum, etc.*] Nimirum, id quod religionem vocabant ethnici erat disciplina quædam superstitiosa de ritibus sacrorum, quibus deos placari putabant, eaque a sacerdotibus et pontificibus discenda, non a philosophis. At quisquis scire cupiebat quid de Numine sentiendum, et quomodo mores instituendi, eum ad philosophos conferre se oportebat. Audiamus hac de re Latinorum Patrum disertissimum Lactantium, lib. iv, cap. 3 Institutionum divinarum, quo in libro agit de vera sapientia : *Deorum cultus, inquit, non habet sapientiam; non modo quia divinum animal hominem terrenis fragilibusque subternit; sed quia nihil ibi disseritur quod proficiat ad mores excolendos vitamque formandam, nec habet inquisitionem aliquam veritatis, sed tantummodo ritum colendi, qui non officio mentis sed ministerio corporis constat. Et ideo non est illa religio vera judicanda, quia nullis justitiæ virtutisque præceptis erudit, efficitque meliores. Itaque philosophia, quia veram religionem, id est summam pietatem non habet, non est vera sapientia, etc. Quoniam igitur, ut dixi, philosophia et religio deorum disjuncta sunt longeque secreta, si quidem alii sunt professores sapientiæ per quos utique ad deos non aditur, alii religionis antistites per quos sapere non discitur; apparet nec illam esse veram sapientiam, nec hanc religionem, etc.* Quæ objectio censenda est, meo quidem iudicio, inter maximas et firmissimas quibus ethnica superstitio labefactari ac destrui penitus, et contra religio Christiana illustrari et confirmari potuit, si quando Christianis res fuit cum paulo doctioribus ethnicis.

Cap. 17. *An forte populo Romano propterea leges non sunt a numinibus constitutæ, quia, sicut Sallustius ait, jus bonumque apud eos non legibus magis quam natura valebat? Ex hoc jure ac bono credo raptas esse Sabinas. Quid enim justius et melius quam filias alienæ fraude spectaculi inductas, non a parentibus accipi, sed vi, ut quisque poterat, auferri?]* Merito Augustinus hic et in sequentibus irridet quod Romani jactabant de virtute conditorum reipublicæ suæ, et proxime secularum ejus ætatum. Nam sane, ut ostendit ex Sallustio, quemadmodum etiam ex Livio Dionysioque Halicarnasseo, constat veteres illos Romanos perpetuis seditionibus, ex intolerabili nobilitate injustitia natis, domi agitados fuisse; foris vero bellis vicinos omnes vexasse, quæ sine summa injustitia, inhumanitate et crudelitate gesta non sunt, quamvis ab historicis speciosis nominibus amoris imperii, patriæ et fortitudinis velentur. Si conscriberetur historia Romana sine fuco, et adhibitis, non rhetorum coloribus, quibus vitium pro virtute venditur, præconceptisque temere opinionibus, sed rectæ rationis et veræ virtutis luminibus, liqueret laudatissimos illos veteres Romanos fuisse meros

latrones, sibi invicem domi inimicos, nec unquam consentientes, nisi ad infestandos latrocinii vicinos. Quod si nondum deliciis fracti essent, quia pauperes etiamnum erant, propterea meliores habendi non fuerunt quam ubi sumptuosius et delicatius peccare cœperunt. Quis enim pluri faciat barbaram duritiem Scytharum, quos hodie Moschos aut Tartaros vocamus, quam meridianarum gentium molliorem nequitiam? Fateor pauperem illam barbaricam bello et propulsandis hostibus meliorem esse; sed an est melior, ad mores quod attinet, hoc est, justior, temperantior, prudentior? Non puto. Utrobique est barbaries et immanitas, sive sit cum deliciis, sive cum pauperiore cultu ac victu conjuncta. Sed solent homines, vitiorum suæ ætatis pertæsi atque impatientes, præsentibus semper præferre tempora præterita: quibus si vixissent, similes querelas profudissent, et in antiquioribus sæculis majorem virtutem ac felicitatem quæsvissent. Hæc si ad animum serio revocassent recentiores Romani, nemo dixisset cum Juvenali sat. 3:

Felices proavorum avatos, feliciaque illa
Sæcula, quæ quondam sub regibus atque tribunis
Viderunt uno contentam carcere Romæ!

Cap. 25. *Jam multos moverat quod miles quidam, dum ocelto spolia detrahèret, fratrem, nudato cadavere, agnovit, ac detestatus bella civilia, seipsum ibi perimens fraterno corpori adjunxit.*] Exstant in Veterum Poetarum a Josepho Scaligero editis Catalectis, elegantissima duo epigrammata in Mævium qui fratrem ignarus interfecit; sed refertur miserandum hoc facinus ad bellum Actiacum, quod Augustus cum Antonio gessit; quod vero hic narrator pertinet ad initium belli Syllani, contigitque in prælio quod commisit Cn. Pompeius cum L. Cornelio Cinna, de quo Livius lib. LXXIX. Bis idem potuit contingere, aut etiam poeta ad aliud bellum quod in alio contigisset retulit.

Exit in immensam fecunda licentia vatium,
Obligat historica nec sua verba fide.

Cap. 27. *Vir gravis et philosophaster Tullius ædilis futurus clamabat, etc.*] Quamvis ethnicam philosophiam sapientiæ Christianæ collatam merito sperneret Augustinus, tamen semper maxime fecit Ciceronem, honorificeque ubique de eo locutus est, et forte pleraque quæ de philosophia norat ei debebat; nam ad Græcorum fontes nunquam, ut notum est, adiit. Itaque mihi persuaderè non possum Ciceronem ab eo ita contemptum habitum, ut *philosophaster* m vocaret. Plerique mss. habent *philosophus tertullius*, alii *tertullius*, unus Corbeiensis *philosophaster Tullius*, quemadmodum legendum conjecerat Lud. Vivæ. Crediderim in antiquissimis codicibus scriptum fuisse PHILOSOPHUS M. TULLIUS, deinde pro M a festinante librario lectum aut scriptum III, quod postea expressum *ter*; unde nobis natus *philosophus Tertullius*, aut *ter Tullius*, aut denique *philosophaster Tullius*, invito, nisi fallor, Augustino, qui existimabat ab eo in Latina lingua philosophiam inchoatam et perfectam, contra Academ. lib. i, n. 8. Ac sane, hoc

ipso in loco, vox gravis ostendit Augustinum voluisse de eo honorifice loqui, nec consentiunt voces gravis et philosophaster.

LIBRO III. Cap. 4. *Vir doctissimus eorum Varro falsa hæc esse, quamvis non audacter, neque fidenter, pene tamen fatetur. Sed utile esse civitatibus dicit, ut se viri fortes, etiamsi falsum sit, diis genitos esse credant; ut eo modo animus humanus, velut divinæ stirpis fiduciam gerens, res magnas aggrediendas præsumat audacius, etc.*] Nemo philosophiæ paulo peritior credidit æternum numen mulierum amore posse capi. Itaque quærendæ cordatioribus fuere causæ cur antiquissima fama tot filios deorum prædicaret; quarum rationum unam hanc Varro prodiderat, in quopiam libro ex iis quos tanto numero scripserat et qui perierunt. Verumtamen fraudibus sacerdotum et muliercularum aut deceptorum, aut sponte impudicarum, filios illos deorum debitos, maxima ex parte, existimarim. Cum libidinosi sacerdotes virginem in templo aut luco numinis cujuscumque vitiant, nec eorum intererat ducere eam uxorem, ut ejus honori consulerent, ex ipso numine natum puerum dicebant; nec puellæ eorumque propinqui rem negabant, cum honori vitiatarum ea fraude consuleretur. Antiquissimis temporibus rudes homines, nec ullis studiis expoliti talia sibi persuaderi stulte passi sunt. Pluribus hæc de re egit Joan. Clericus in notis ad Theogoniam Hesiodi.

Cap. 10. *An respondent quod nisi assiduis sibi que continuo succedentibus bellis Romanum imperium tam longe lateque non posset augeri, et tam grandi gloria diffamari?*] Recte observavit J. Frid. Gronovius hic diffamari perinde esse ac celebrari, eamque vocem in utramque partem sumi, quod ex Nonio Marcello probat. Addit membranas mss. ignorare tunc succedentibus, legendumque putat assiduis sibi que continuis bellis. Observat. lib. III, cap. 16. *Miror Benedictinos hujus varæ lectionis non meminisse. Quod attinet ad vocem diffamare, in bonam partem non raro ab Augustino sumitur, ut hujus libri cap. 31. Multo autem minus eorum voces tolerarentur, quantum attinet ad Romanos, si Christianæ religionis receptionem et diffamationem, vel irruptio illa Gallorum, vel Tiberini fluminis igniumque illa depopulatio, vel quod cuncta mala præcedit, bella civilia sequerentur.*

Cap. 18. *Sacra illa fatalia, quæ jam tres, in quibus fuerant, presserant civitates ..... Metellus pontifex suæ quodam modo salutis oblitus, irruens semiustulatus abripuit.*] Trojam, Lanuvium et Albam recte intelligi ostendit Justus Lipsius, Syntagmatis de Vesta et vestalibus cap. 2, ubi multis hunc Augustini locum illustrat.

Cap. 31. *Cum pluit terra, cum pluit creta, cum pluit lapidibus, non ut grando appellari solet hoc nomine, sed omnino lapidibus; hæc profecto etiam graviter lædere potuerunt.* Cum lapidibus pluisse dicebant, omnino majorem grandinem intellectam fuisse existimo, cum præserim Augustinus grandinem ita dictam observet, si quæ, nimirum, solito major

esset. Scriptor de Bello Africano cap. 47: *Vigilia secunda noctis, nimbus cum SAXEA GRANDINE est exortus ingens.*

Ibid. *Locustarum enim in Africa multitudinem prodigii similem fuisse, cum jam esset populi Romani provincia, litteris mandaverunt.*] Qui hæc multitudine exemplorum illustrata videre avertit, adeat oportet Samuelem Bochartum, Hierozoici part. 2, lib. IV, sex primis capitibus; et Joannis Clerici dissertationem de statua salina Genesi ab eo illustratæ subjectam.

Ibid. *Tunc Uticæ ex triginta millibus juniorum, quæ ibi erant decem remansisse confirmant.*] Recte animadvertentur Benedictini juniores dictos præsidarios milites. Quod pluribus exemplis confirmatum invenies apud Justum Lipsium Epistol. quæstionum lib. I, epistol. 1.

LIBRO IV. Cap. 4. *Remota justitia quid sunt regna, nisi magna latrocinia; quia et ipsa latrocinia quid sunt nisi parva regna?*] Mollius fueret oratio si pro quia legeremus quin, præposita interrogationis nota. De re ipsa permulta habet elegantia et vera Lactantius lib. V Institutionum divinarum.

Cap. 8. *Neque enim in hoc tam præclaro opere (prolatorum imperii Romani finium) et tantæ plenissimo dignitatis audent aliquas partes deæ Cloacina tribuere, aut Volupia; aut Vaticano, qui infantum va; ihus præsidet; aut Cuninæ, quæ cunas eorum administrat.*] Testantur Parisini editores non tantum in editionibus aliquot, sed et in mss. esse non Vaticano, sed Vagi:ano: quod cur in textum non receperint non intelligo, cum cætera deorum nomina ostendant hujus etiam vocabulum a ragitu duci oportuisse. Vide et cap. 21. Scio locum Varronis proferri ab Aulo Gellio lib. XVI, cap. 17, qui videtur lectioni Vaticani favere, sed cum sit absurda etymologia, vulgo potius Vagitanum dictum fuisse existimo.

Cap. 9. *Hunc (Jovem) Varro credit etiam ab his coli qui unum Deum solum absque simulacro colunt, sed alio nomine nuncupari.*] De hac opinione Varronis vide quæ observavit Joannes Clericus Artis Criticæ parte 2, sect. 1, cap. 13.

Cap. 10. *Quis enim ferat quod cum tantum honoris et quasi castitatis igni tribuerint, aliquando Vestam non erubescant etiam Venerem dicere?*] Recte observavit Justus Lipsius in Syntagmate de Vesta et vestalibus cap. 2, vix exempla inveniri Vestæ nomine Veneris appellatæ, nec ejus rei satis liquidam esse rationem nisi forte amoris æstus cum igne conferatur. Eum vide, si vacat.

Cap. 15. *Si autem sola animalia rationalia, sicut sunt homines, partes Dei esse contendunt; non video quidem si totus mundus est Deus, quomodo bestias ab ejus partibus separent.*] Intelligit Stoicos, qui mundum Deum esse dicebant. Vide Justum Lipsium Physiolog. Stoicorum lib. I, diss. 8.

Cap. 16. *Vocaverunt..... deam Murciam, quæ præter modum moveret ac faceret hominem, ut ait Pomponius, murcidum, id est nimis desidiosum et inactivo-*

sum.] Tertullianus de Spectaculis cap. 8 : *Murciam A deam marcoris volunt, cui in illa parte ædem covere.* Sie enim legendum, non marmoris, aut amoris, ut emendant nonnulli. Nusquam veteres *Murciam* illam amoris deam esse prodiderunt, sed marcoris et ignavix; nam *murcus* veteribus idem quod ignavus. Hinc extremis Latinitatibus temporibus, *murcos* appellabant joculariter qui sibi pollices præciderant, ne militiæ nomen darent. Ammianus Marcellinus : *Nec eorum aliquando quisque, ut in Italia, munus Martium pertimescens pollicem sibi præcidi, quos joculariter murcos appellant.* Desides et ignavos et imbelles ita vocarunt. *Murcus, murcidus, ut flaccus, flaccidus.* Festus : *murcidum, ignavum, stultum;* Plautus : *murcide homo, ignave, iners.* Male in editis *murricide*, quod Scaliger exponebat *μυρικόρον*, hoc est *murcidam*. B Arnobius : *Murcia, segnum dea.* Hæc aliaque habet Claud. Salmasius in Solinum pag. 656 ed. Ultrajectinæ.

Cap. 49. *Tantum sane huic, velut nummi, tribuunt, quam Fortunam vocant, ut simulacrum ejus, quod a matris dedicatum est, etiam locutum esse memoriæ commendaverint, atque dixisse non semel, sed iterum, quod eam rite matronæ dedicaverint.*] Valerius Maximus lib. 1, cap. 6 Exempl. Rom. 4, ex emendatione Justi Lipsii : *Non semel sed bis locutum (simulacrum) constitit, his prius verbis : RITE ME, MATRONÆ, VIDISTIS; deinde : RITE DICASTIS.* Quæ vera est lectio, et præ oculis Augustino fuisse videtur.

Cap. 21. *Divæ Frutescæ.*] Scripti codices Augustini (verbæ sunt Claud. Salmasii ad Solinum pag. 50 ed. Ultraject.) quos in Germania olim vidimus, habebant, *atque ipsi maxime divæ Frutes Scæ, in aliis erat, Frutisse Scæ.* Scripsisse Augustinum opinor : *Divæ frugis, Scæ. Seiam vel Seam* vocat deam frugis, cui maxime agricolæ supplicabant ut ubertatem fructuum secundaret. Hanc idem Augustinus lib. IV, cap. 8, ex Varrone dicit segetibus præpositam fuisse, quandiu sub terra essent. Plinius a serendo *Seiam* dictam autumat lib. XVIII, cap. 2.

Cap. 31. *Dicit idem auctor acutissimus (Varro) atque doctissimus quod hi soli ei videantur animadvertisse quid esset Deus, qui crediderunt eum esse animum motu ac ratione mundum gubernantem.*] Vox motu, inquit Justus Lipsius Physiologiæ Stoicorum lib. II, dissert. 10, non omnino disconvenit, fateor, et verius tamen credam mente. Cicero, I Acad. de Stoicis : *Mundum natura sentiente teneri, in qua ratio perfecta insit, quæ sit eadem sempiterna. Quam vim animum esse dicunt mundi, eandemque esse mentem sapientiam que perfectam, quam Deum dicunt.* Nihil tamen in vulgata lectione mutandum ego quidem censeo, sic enim ferme locutus est Manilius, non procul ab initio libri II, ubi dicit sibi constitutum esse canere Deum omnia moderantem

Totumque alterno consensu vivere mundum
Et rationis agi more, cum spiritus unus
Per vicinas habitet partes, etc.

LIBRO V. Cap. 1. *Prorsus divina providentia regna*

constituuntur humana. Quæ si propterea quisquam fato tribuit, quia ipsam Dei voluntatem vel potestatem fati nomine appellat, sententiam tenent, linguam corrigat. Cur enim non hoc primum dicit, quod postea diciturus est, cum ab illo quisquam quæsierit quid dixerit fatum?] Pulcherrima profecto sententia et digna quæ aureis litteris inscribatur auditoriis philosophorum et theologorum, ut discant illico perspicue loqui; quo compendium temporis fiat, expulsiōne tot inanium verborum, quæ explicationibus prolixis indigent; et quibus auditis, nihil quidem novi, ad res ipsas quod attinet, discimus, sed intelligimus duntaxat scholastici sermonis usum. Hanc autem admonitionem de fato necessariam fuisse intelliget quisquis leget dissertationem 12 et sequentes lib. I Physiologiæ Stoicorum a Justo Lipsio conscriptæ, ubi fatum ille contendit effectum esse providentiæ divinæ, quod et veteres multos credidisse ostendit.

Cap. 10. Postquam cap. 9 proposuit argumentationem Ciceronis, qua probare conabatur, si quid esset in nostra potestate, id a Deo certo non prævideri, quia poterat non contingere; aut si omnia a Deo certa præviderentur, nihil esse in nostra potestate, quia necessario omnia fierent. Capite 10 respondet Augustinus, sed ita ut vim objectionis non sensisse, aut dissimulasse, si sensit, videatur. *Non ergo, inquit, propterea nihil est in nostra voluntate, quia Deus præcivit quid futurum esset in nostra voluntate.* At Cicero dixerat in *nostra potestate*, hoc est, quod poteramus nolle aut velle; ita ut ad alter utrum non esset necessario inflexa voluntas; quemadmodum est natura sua ita affecta, ut veritati manifestæ assentiat, utque beatitudinem optet. Augustinus hic, ut et alibi, *voluntarium et liberum* confundit, quæ in omnium hominum sermone distincta sunt; nam voluntate quidem assentimur evidenti enuntiationi, sed non libere; et voluntate similiter cupimus felicitatem, sed non libere; neque enim possumus nolle evidenti assentiri aut nolle esse felices, aut de hisce deliberare. Subdit : *Non enim qui hoc præcivit, nihil præcivit.* Verum non negavit Cicero Deum aliquid præscire, sed duntaxat quæ sunt libera. Porro, ait Augustinus, *si illo quid præcivit quid futurum esset in nostra voluntate, non utique nihil, sed aliquid præcivit profecto et illo præcivente, est aliquid in nostra voluntate.* Verum est, sed Cicero negasset illud quod in nostra voluntate futurum præscit Deus, esse in nostra potestate; qualia sunt optare felicitatem, perspicuisque assentiri; quæ sunt quidem in voluntate nostra, volentes enim assentimur et cupimus, sed non in nostra potestate, cum in contraria ire non possumus.

Quocirca nullo modo cogimur, inquit philosophus Pœnus, aut retenta præcivencia Dei tollere voluntatis arbitrium (cur non addit liberum?), aut retento voluntatis arbitrio (addendum erat libero, hoc est in utramque partem flexili), Deum, quod nefas est, negare præcium futurorum. Sed utrumque amplectimur,

utrumque fideliter et veraciter confitemur; illud ut bene credamus; hoc ut bene vivamus. Male autem vivitur, si de Deo non bene creditur. Postrema hæc libenter amplectimur, sed si Cicero excitatus ex orco fuisset, aut si Ciceronianus aliquis philosophus reposuisset Augustino, negasset ab Augustino retineri liberum arbitrium; quod nec ille diffidetur, cum extra controversiæ æstum loquitur. Vide Enchiridion ad Laurentium cap. 30, in tomo VI.

Pergit: Proinde non frustra sunt leges, oburgationes, exhortationes, laudes et vituperationes; quia et ipsas futuras esse præscivit et valent plurimum, quantum eas valituras esse præscivit; et preces valent ad ea impetranda; quæ se precantibus concessurum esse præscivit; et juste præmia bonis factis, et peccatis supplicia constituta sunt. Utraque essent injusta, si a bonis factis et peccatis abstinere non magis possemus quam ab assensu præbendo evidenti enuntiationi, aut a concupiscenda beatitudine. Reliqua etiam ideo non frustra sunt, quod homines sint liberi, hoc est, non tantum volentes peccent, mens enim humana non aliter quam volendo agit, sed etiam libere, ita ut nolle potuerint quod voluerunt, et velle quod noluerunt. Legum quas Deus fert creaturis liberis non est ratio præscientia, sed sanctitatis Dei et creaturarum libertas.

Neque enim ideo peccat homo, quia Deus illum peccaturum esse præscivit. Mellioris notæ codices, ut testantur Benedictini, habent hic: Neque enim ideo non peccat. Sed duplex hæc negatio plus non videtur valere quam una; qua de re vide Gerard. Joan. Vossium, de Arte grammatica lib. VII, cap. 61. Aut est altera negatio ponenda in sequentibus, quia Deus illum non peccaturum esse præscivit. Verissimum hoc est, sed reposuisset Ciceronianus ideo, ex Augustini sententia hominem peccare, quod non potuerit non peccare, eademque de causa hoc præscire Deum; quod alioqui non præsciret, si liberum esset. Nec evaderet vim argumenti Ciceroniani, sequentibus verbis: Imo ideo non dubitatur ipsum peccare, cum peccat, quia ille cujus præscientia falli non potest, non fatum, non fortunam, non aliquid aliud, sed ipsum peccaturum esse præscivit. Nam verum non est, ideo nos credere peccare homines, quia Deus hoc præscivit; ideo credimus quia videmus ab iis leges divinas perfringi, et conscii nobis sumus, ab iis potuisse non perfringi, quippe qui ejusdem libertatis participes sunt ac nos. Qui si nolit, inquit tandem Carneades noster, utique non peccat; sed si peccare noluerit, etiam hoc ille præscivit. Certe si nolit homo, non peccat; sed oportet ut possit velle ac nolle, ut sit peccati capax; ostendendumque fuerat, contra Ciceronem, Deum posse præscire id futuram quod poterit nolle is qui facturus est. Hinc liquere potest quantum sit discrimen inter rhetoricas argutias et philosophicas ratiocinationes.

Cap. 15. De Romanis. Quibus ergo non erat Deus daturus vitam æternam; .... si neque hanc eis terrenam gloriam excellentissimi imperii concederet, non

redderetur merces bonis artibus eorum, id est virtutibus quibus ad tantam gloriam pervenire nitebantur.] Antea tamen ostendit eas virtutes fuisse mera vitia; nam, ut ait cap. 15, causa honoris, laudis et gloriæ, consuluerunt patriæ, in qua ipsam gloriam requirunt, salutemque ejus saluti patriæ præponere non dubitaverunt; pro isto uno vitio, id est amore laudis, pecuniæ cupiditatem et multa alia vitia comprimentes. Sed propterea Deus iis mercedem non debuit, præstaretque dicere Deum passum esse, aut etiam certis de rationibus, sed nobis ignotis, voluisse ut rerum potirentur, potius quam alius populus. Duo præterea ad hæc accedunt, quorum prius est antiquos Romanos tales non fuisse quales aliquando a nepotibus describuntur, quod demonstrevit ipse Augustinus lib. II, ad quem etiam aliquid ea de re diximus. Alterum est vicinas gentes Italiæ, aut etiam Græciæ, aliasque, quas memorare nihil attinet, nequaquam deteriores fuisse quam veteres Romanos, ad mores quod attinet, ac proinde Deo ingratiore non fuisse.

Cap. 17. Nunquid non multi senatores sunt, in alijs terris, qui Romam ne facie quidem norunt? Non novum hoc fuit tempore Augustini, jam tempore Claudii, cum Galliæ Comatæ incolæ honores sibi concedi Romæ postularent, vulgo Itali quærebant, An parum quod Veneti et Insulares Curiam irruerint, nisi cæcus alienigenarum veluti captivitas inferretur? Tacitus Annal. lib. XI, cap. 25.

Libro VI. Cap. 1, § 2. An vero illi peritissimi et acutissimi viri, qui se pro magno beneficio conscripta docuisse gloriantur (Varro, de quo egit lib. IV, cap. 22), ut sciretur quare cuique deo supplicandum esset, quid a quoque esset petendum, ne absurditate turpissima, qualis joculariter in mimo fieri solet, peteretur a Libero aqua, a Lymphis vinum; auctores erunt cupiam hominum diis immortalibus supplicanti, ut cum a Lymphis petierit vinum, eique responderint: Nos aquam habemus, hoc a Libero pete; possit recte dicere: Si vinum non habetis, saltem date mihi vitam æternam? Editi libri habebant Nymphis, sed mss. constanter Lymphis, ut observant Benedictini. Eas voces sæpe misceri in antiquis libris monuerunt viri doctissimi Nicolaus Heinsius, ad epist. Oenonæ ad Paridem vers. 31, et Janus Brækhuisius ad Propertium lib. III, eleg. 14, 4. Hic tamen puto revera Augustinum scripsisse Lymphas, quia cum Nymphæ dicuntur etiam Oreades, et Hamadryades, non videntur dicere Lymphæ, nisi eæ quæ aquis præerant, quamvis ea vox sit a Nymphis, mutatione N in L deducta. Festus: Lymphæ dictæ sunt a Nymphis. Vulgo autem memoriæ proditum est, quicumque speciem quamdam e fonte, id est effigiem Nymphæ viderint, furendi non fecisse finem, quos Græci νεμφολιπτος vocant, Latini lymphatos appellant. Vide Æneid. lib. VII, 377.

Cap. 9, § 1. Liberum a liberamento appellatum volunt, quod mares in coeundo, per ejus beneficium, emissis seminibus liberentur.] Eo respicit Seneca lib. IV de Beneficiis, cap. 8: Hunc Liberum patrem et Herculem ac Mercurium nostri putant. Liberum patrem,

quia omnium parens sit, quod ab eo primum inventa seminum vis est, consultura per voluptatem. Quae et re et etymologia, quid absurdius flugi potuerit nescio; sed Varronianæ etymologiæ meliores sunt ejus theologia.

Cap. 10, § 2. *Sunt quæ Junoni et Minervæ capillos disponant, longe a templo, non tantum a simulacro, sed antes digitos movent, ornantium modo.* Talia habet Seneca etiam epist. 95. Hoc autem munus dictum curationem facere docet Tertullianus libro de Jejunio cap. 16. *Qui in idolis comendis et in aris ornandis, et ad singulas horas salutandis, curationem facere dicuntur.*

Ibid. *Sedent quædam in Capitolio quæ se a Jove amari putant; nec Junonis quidem, si credere poetis velis, iracundissimæ respectu terrentur.* Ita Seneca loquebatur in pulcherrimo libro de Superstitione, quem ego, potius quam tot frigidæ homilias, a monachis exscriptum vellem et ad nos diligenter transmissum. Impudicæ mulierculæ æditui forte amore captæ, in Capitolio sedebant, ut si forte gravidæ sterent, se ex Jove peperisse fatuis persuaderent. Nota est historia Mundi et Paulinæ, apud Josephum. Sed et vide quæ de deorum filiis notavit Joannes Oericus ad Theogoniam Hesiodi:

Cap. 11. *Usque eo sceleratissimæ gentis consuetudo convulsit, ut per omnes jam terras recepta sit; victi victoribus leges dederunt.* Sunt verba inconsulta sane Senecæ de Judæis, ad quæ respexisse videtur Rutilius Numatianus in Itinerario vers. 395.

Atque utinam nunquam Judæa subacta fuisset,
Pompeii bellis imperioque Tui!
Latius excisæ pestis contagia serpunt,
Victoresque suos nativæ victa premit.

Libro VII. Cap. 1. *Qua in re non dico, quod facetus ait Tertullianus fortasse quam verius: Si dii seliguntur ut bulbi, utique cæteri reprobi judicantur.* Adnotarunt in margine Benedictini simile quidpiam esse in Apologetico cap. 15. At ipsa verba exstant in opere contra Nationes lib. II, cap. 9, ubi Nic. Rigaltius, vir doctissimus, observat ab Augustino dictum hoc Tertulliani male carpi. Ac sane in eo, quod vocatur Deus, nulla potest esse selectio, quemadmodum in hominibus a quibus exempla perperam petit Augustinus; nam omnes dii omnia posse debent, ut idem observat.

Cap. 2. *Ibi Liber, qui marem offuso semine liberat. Ibi Libera, quam et Venerem volunt, quæ hoc idem beneficium conferat feminæ, ut etiam ipsa, emisso semine, liberetur.* Hæc habuit cap. 9 libri superioris. Miror autem episcopum, et quidem gravem ac senem, quanquam olim adolescens sæ libidinosam vitam duxerat, tam sæpe *περι τοῦ σπέρματος* verba facere, in opere hoc etiam a mulieribus et adolescentibus legendo. Scio ethnicorum has fuisse spurcicias, sed præstabat generalioribus verbis eas attingere, quam ad castarum aurium fastidium repetere. Vide et quæ habet eodem capite de Subigo, de Prema, et Pertunda. Sed alia aibi non honestiora observabimus in re graviore.

Cap. 14. *Si Mercurius ipse sermo est, etiam ipsis*

confitentibus, Deus non est. Miror non timuisse Augustinum ne sibi objiceretur quod passim habet de Verbo; nam similis objectio potuit fieri, responsioque Augustini pariter elud.

Cap. 21. *In Italiæ compitis quædam dicit sacra Liberi celebrata, cum tanta licentia turpitudinis, ut in ejus honorem pudenda virilia colerentur, etc.* Similia fiebant in sacris Osiridis, ut docet Diodorus Siculus Bibliothecæ lib. I, qui ea ab Ægyptiis ad Græcos traducta esse putat.

Cap. 26. *De motlibus eidem Matri Magnæ, contra omnem virorum mulierumque verecundiam, consecratis, qui usque in hesternum diem madidis capillis, facie dealbata, fluentibus membris, incessu femineo, per plateas vicosque Carthagini, etiam a populis, unde turpiter viverent exigebant, nihil Varro dicere voluit, nec usquam me legisse commemini.* Miror cum innumeri scriptores de his sint locuti, quorum loca plura indicabit Gérard. Joannes Vossius operis de Origine et Progressu idololatriæ lib. III, cap. 53. Adi et Catulli poema quod Attis inscribitur, et ad id interpretæ, qui assatim suppeditabant quod hic Augustino deest. *Μετρηύπρους* vocabantur sacerdotes illi, quæ inscriptione comœdium scripserat Menander, quæ utinam exstaret!

Cap. 27. *Totam de hoc Euhemerus pandit Historiam quam Ennius in Latinum vertit eloquium; unde quia plurima posuerunt, qui contra hujusmodi errores ante nos vel Græco sermone vel Latino scripserunt, non in eo mihi placuit immorari.* Lactantium videtur potissimum intelligere, qui lib. I Institutionum divinarum sat prolixa nobis servavit Euhemeri fragmenta; de quo scriptores nonnulli ethnici ideo male judicant, quod religionem eorum plane infamasset; quamvis cæteroque nollem omnia præstare quæ habebat. Miror a Christianis Græce aut Latine non esse servatum.

Cap. 34. *Terentius quidam cum haberet ad Janiculum fundum et bubulcus ejus juxta sepulcrum Numæ Pompilii trajiciens aratrum erasisset ex terra libros ejus, ubi sacrorum institutorum scriptæ erant causæ, in urbem pertulit ad prætorem. At ille cum inspexisset principia, rem tantum detulit ad senatum. Ubi cum primores quasdam causas legissent, cur quidque in sacris fuerit institutum, Numæ mortuo senatus assensus est eosque libros, tanquam religiosi, patres conscripti, prætor ut combureret censuerunt.* Plinius lib. XIII, cap. 15, dominum agri in quo libri effossi, vocat etiam Ca. Terentium, ut et Festus in voce Numam. At Lælius lib. XL, cap. 29, et Valerius Maximus lib. I, cap. 1, vocant L. Petillium. Unde stet verum quis dicat? nec sane multum interest. Sed credibile est Numæ commentarios contemptim egisse de superstitione plebis Romanæ atque Italæ, cujus palato religionem aptare coactus fuerat. Nihil enim vetat quin cum philosophis de Deo senserit, quemadmodum Motius Scævola et M. Terentius Varro, de quibus vide lib. IV, cap. 27, et VI, cap. 5, et una cum illis sese inconsultæ multitudini attemperarit. Augustinus autem ex Varrone dicit senatum mortuo Numæ esse assensum, quod, ut Numæ curaverat eos libros secum sepeliri, ne populo

innotescerent; sic censuerat eos comburandos, eadem de causa.

LIBRO VIII. Cap. 9. *Aliarum quoque gentium, qui sapientes vel philosophi habitii sunt, Atlantici, Libyci, Ægyptii, Indi, Persæ, Chaldaei, Scythæ, Galli, Hispani, aliique reperiuntur, etc.*] Justus Lipsius *Manuactionis ad Stoicam philosophiam* lib. 1, dissert. 5, multis hunc locum illustrat, et Atlanticos Mauritanie sapientes intelligit, duce Atlante eo delatos. Libycos aut Libyas intellexerim alios aut interioris Libyæ, aut ejus quæ Ægypto vicina.

Cap. 19. *Postremo ipse Apuleius nunquid apud iudices Christianos de magicis artibus accusatus est?*] Unde illequebat non posse reprehendi Christianos quod Platonicos magiæ insimularent, cum apud Maximum Claudium, iudicem ethnicum, accusatus fuisset Apuleius, celebris Platonicus.

Cap. 22. *Restat ut nullo modo credendum sit quod Apuleius persuadere nititur, et quicumque alii philosophi sunt ejusdem sententiæ, ita esse medios demones inter deos et homines, tanquam internuntios et interpretes, qui hinc ferant petitiones nostras, inde referant deorum supplicia.*] Si hoc de cacodæmonibus intelligas, verum est eos non esse nec esse posse internuntios inter Deum et homines; sed non video Augustinum de bonis dæmonibus contrarium probasse, quamvis tædiosissime hac de re agat. Quinimo hodie pars non exigua Christianorum tale quiddam sentit de angelis. Interdum vitiliat Hipponensis episcopus cum Platonis, quemadmodum et cum aliis adversariis.

Cap. 23. *Diversa de illis ille Hermes Ægyptius quem Trismegistum vocant, sensit et scripsit.*] Multis ostendit Isaac Casaubonus exercitat. 1 in *Apparatum Annalium cardinalis Baronii*, fictum hunc esse Hermetem a Christiano quodam, qui religionis Christianæ dogmata ejus auctoritate, dolo malo et indigno homine veritatis amante, confirmare voluit; quod adeo manifestum est, ut mirum sit Patres ejusmodi nugis ausos esse uti. Fortasse non intelligebant ipsi fraudem, quamvis sit satis aperta; sed mirum eos a nasutioribus ethnicis non fuisse exsibilatos. Certe digni erant qui albis dentibus irriderentur, qui tam avide usque adeo male consutos dolos arripiebant, si credebant suppositos illos libros eorum esse quorum nomina præferabant. Quod si fraudem quidem intelligebant, quod negare nollem, magnam injuriam veritati faciebant, quam turpibus mendaciis adiutum ibant, impedebantque ne ethnicorum reliquiæ fidem Evangelio haberent. Denique non possumus nunc de iis aliter judicare quam fuisse aut pessimos criticos, aut non satis vim veritatis intellexisse, quæ profecto ejusmodi fraudibus non indiget; nec usque adeo mendacii inimicos fuisse quam libris editis simulabant.

Cap. 27. *Nec tamen nos eisdem martyribus templa, sacerdotia, sacra et sacrificia constituimus; quoniam non ipsi, sed Deus eorum nobis est Deus. Honoramus sane memorias eorum, tanquam sanctorum hominum Dei, qui usque ad mortem corporum suorum pro veri-*

tate certarunt, etc. Quis autem audivit aliquando fidelium stantem sacerdotem ad altare, etiam super sanctum corpus martyris, ad Dei honorem cultumque constructum dicere in precibus: Offerro tibi sacrificium, Petre, vel Paule, vel Cypriane, etc.?] At pompa qua ferebantur reliquiæ, honor qui iis genuum flexione deferebatur, invocationes sanctorum quasi preces audirent, cujus rei exemplum habuimus antea ad tom. V, p. 152, col. 2, persuadebant ethnicis martyres coli quasi quoddam genus inferiorum deorum; nec, si nunc tandem sine dissimulatione loqui licet, multum a vero aberrabant, nam et Christianos nonnullos offendebat quoque hujusmodi cultus. Liquet hoc ex libello Hieronymi, quo homo vellemens conviciis exagitat Vigilantium, quem talia gravissime offeuderant. Itaque hic noster rhetorum more respondet, dissimulatis iis quæ ab ethnicis objiciebantur, et prætermisso cultu qui revera reliquiis martyrum exhibebatur, et merito offendebat ethnicos.

LIBRO IX. Cap. 15. *Nec tamen ob hoc Mediator est, quia Verbum; maxime quippe immortalis, et maxime beatum Verbum longe a mortalibus miseris (non miseris) sed mediator per quod homo.*] Vere, nam ad Deum quod attinet, non indiget ipse Mediatore, cujus opera nobiscum agat; sed nos ad tantam majestatem, sine mediatore et quidem nostri generis, vix assurgere possumus.

Cap. 22. *De angelis. Ideo certius etiam temporalia et mutabilia ista noverunt; quia eorum principales causas in Verbo Dei conspiciunt, per quod factus est mundus; quibus causis quædam probantur, quædam reprobandantur.*] Ante omnia vellem scire an qui talia de angelis et Verbo affirmant satis intelligant quid velint; nam ad me quidem quod attinet, non intelligere me fateor quomodo angeli possint æternæ Rationis notiones et cogitationes videre, ita ut ex ejus naturæ contemplatione sciant quid fieri velit, quid nolit; et, ut verum profitear, a nemine puto intelligi, qui creaturæ mentem Creatoris, quam non revelavit, assequantur sola ejus contemplatione. Deinde vellem scire unde hoc habeant theologi, ex philosophicis ratiocinationibus, an ex Scriptura; nam ad Scripturam quidem quod attinet, ausim affirmare nullum esse locum, qui quidem sit perspicuus, ex quo hoc verisimiliter deduci possit; philosophicis vero ratiocinationibus quomodo talia possint colligi multo minus assequor. Attamen hoc Augustinus non semel affirmat, quasi theologiæ Christianæ dogma, et ita secure profert quasi res esset explorata, ac theologi scholastici magno consensu arripuerunt. Vide quæ hac de re collegit Dionysius Petavius *theologicorum Dogmatum* tom. 1, lib. iv, cap. 2; et tom. III, de Angelis lib. 1, cap. 4.

Cap. 23, § 1. *Illud verò ubi dicitur Deus deorum, non potest intelligi Deus dæmoniorum; et rex magnus super omnes deos, absit ut dicatur Rex super omnia dæmonia.*] Apud Hebræos, ut viri docti dudum ostenderunt, vox אֱלֹהִים *elohim* significat quiddam colitur, εἰδωλα seu in cælo illud sit, sive in terris.

Itaque quando Deus verus dicitur *Deus deorum*, perinde est ac si diceretur omnium eorum quos colimus eminentissimus: ut *Canticum Canticorum* dicitur quod in suo genere est eximium. *Etsi sunt qui dicantur dii, ait Paulus I Cor. vii, 5, sive in caelo, sive in terra (siquidem sunt dii multi et domini multi), nobis tamen unus Deus Pater, ex quo omnia, etc.* Sic et psal. xciv, 5: *Deus magnus Dominus, et Rex magnus super omnes deos; perinde est ac Rex regum, aut Dominus dominorum.*

Ibid. *Sed homines quoque in populo Dei eadem Scriptura deos appellat. Ego, inquit, dixi: Dii estis et filii Excelsi omnes. Potest itaque intelligi horum deorum Deus, qui dicitur est Deus deorum, et super hos deos Rex magnus.* Nihil verius hac posteriore Augustini animadversione; sed quod dicit *homines in populo Dei dici deos*, non est sat accurate ab eo dictum; nam non quivis homines e populo Dei dicuntur dii psal. lxxxi, 6; sed tantum reges et iudices, seu magistratus. Quamobrem male etiam concepta est capituli hujus inscriptio, quæ sic habet: *Nomen deorum falso ascribi diis gentium, quod tamen et angelis sanctis et hominibus justis, ex divinarum Scripturarum auctoritate commune est.* Nam in Scriptura nusquam hoc est nomen hominum justorum, sed tantum ad honores reipublicæ evectorum, quicumque sint alioquin eorum mores; non enim virtus in iis spectatur, sed dignitas.

Ibid., § 2. *Veruntamen, cum a nobis quaeritur si homines dicitur sunt dii, quod in populo Dei sunt, quem per angelos vel per homines alloquitur Deus; quanto magis immortales eo nomine digni sunt qui ea fruuntur beatitudine ad quam Deum colendo cupiunt homines pervenire? Quid respondebimus, nisi non frustra in Scripturis sanctis, expressius homines nuncupatos deos, quam illos immortales et beatos, quibus nos a quales futuros in resurrectione promittitur; ne, scilicet, propter illorum excellentiam, aliquem eorum nobis constituere deum infidelis auderet infirmitas? Quod in homine facile est evitare.* Nos vero, qui non ex turbidis rivis, sed ex ipso fonte hasce aquas hausimus, aliud respondebimus; nimirum, angelos disertissime *deos* seu אלהים dici psal. viii, 6, ubi Hebraica habent de homine: אלהים מעט מחסדרו, et fecisti cum paulo minorem diis; ubi LXX interpretes, ἡλαττώσας κτὸν βραχὺ τι παρ' ἀγγέλους. Sic et Chaldaeus pro אלהים habet מִמְלַאכָה, mimmalachajo, quam angeli. Sic et scriptor ad Hebræos cap. xi, 7. Pariter Psal. xcvi, 7, ex divisione Græca, est apud LXX interpretes, προσκυνήσατε αὐτῷ πάντες ἄγγελοι αὐτοῦ, et scriptorem ad Hebræos cap. i, 6, ubi Hebraica verba habent: *adorate eum, omnes dii, אלהים.* Non addemus alia loca, sed observabimus periculosum esse comminisci rationes usus sermonis sacri, antequam plane sit exploratus; nam facile est commentis falli et indulgere, quemadmodum hic facit Augustinus, nisi Græca et Hebraica diligenter legerimus. Possemus hanc potestatem vocis *Deus* pluribus confirmare, sed adi Joan. Clerici Artem criticam part. 1 sect. 2, cap. 5.

LIBRO X. Cap. 1, § 2. *Hic est enim Divinitati vel, si expressius dicendum est, Deitati debitus cultus, propter quem uno verbo significandum, quoniam mihi satis idoneum non occurrit Latinum, Græco, ubi necesse est, insinuo quid velim dicere. Δατρίαι quippe nostri, ubicunque sanctarum Scripturarum positum est, interpretati sunt servitatem. Sed ea servitus quæ debetur hominibus, secundum quam præcipit Apostolus, servos dominis suis subditos esse debere, alio nomine Græce nuncupari solet.* Intelligit vocem δουλεία. Quamvis λατρεία ex vocis proprio significato non magis significet apud Græcos Dei quam hominum cultum, ut recte ad hunc locum animadvertit Joan. Lud. Vives; attamen ex usu LXX interpretum et Novi Testamenti, ut in sequentibus habet Augustinus, λατρεία divinum cultum sonat; at vox δουλεία promiscue pro utroque sumitur, ut docebunt Concordiæ. Igitur etsi λατρεία in sacris Libris significat cultum excellentiorem; continuo non sequitur voce δουλεία minus excellentem significari, quod probe observandum.

Cap. 11, § 1. *Ibi quidem omnes homines reprobos, quos dicit ob imprudentiam trahere humidum vaporem, et ideo non in æthere, sed in aere esse sub luna, atque in ipso lunæ globo.* Ex hac philosophia Lucanus lib. ix ab initio, de animo Cn. Pompeii Magni sic loquitur:

At non in Pharia Manes jacuere favilla,
Nec clavis exiguis tantam compescuit umbram;
Prosiluit busto, semustaque membra reliquens,
Degeneremque rogam, sequitur convexa Tonantis.
Qua niger astriferis connectitur axis aer,
Quaque patet terras inter lunæque meatus,
Semidei Manes habitant, quos ignea virtus
Innocuos vitæ patientes ætheris ini
Fecit et æternos animum collegit in orbes.

Sed de hac re copiose egit Apuleius Platonicus, in libro de Deo Socratis.

Cap. 16, § 1. *Respondeant theurgi, vel potius perurgari, hoc enim sunt illæ artes vocabulo digniores.* Audiverat, ut quidem videtur, Augustinus ab aliquo Græce sciente magicas illas artes περιεργας dici, hoc est, perperam curiosas; cumque videret theurgos vocari, vacillante memoria, eos periurgos vocari oportere dixit, quæ vox tamen non est usitata; nam quamvis dicatur θειουργός, a vocibus θεός et ἔργον, ut κακουργός, πανουργός, χειρουργός, et similia, propterea non sequitur ex περι et ἔργον fieri περιουργόν, ut uorunt usus et analogiæ periti. De voce περιεργόν, in malam partem sumpta, vide Hug. Grotium ad Act. xix, 19. Veteres Glossæ: περιεργος, curiosus, vesanus. Hesychius: Περιεργον (sic enim legendum ostendit series litterarum non περιεργόν) περιεργόν, ἢ στρεβλόν. Περιεργία (non περιεργία) καθάρσια, aut potius καθάρσις, vel τὰ καθάρσια, hoc est superstitiosa lustratio, qualibus plena erant theurgorum sacra, de quibus potissimum agit Jamblichus, in libro de Mysteriis Ægyptiorum. Vide et Augustinum infra in hoc libro cap. 22 et 27. Igitur perperam quaerit vir sane eruditus Joan. Lud. Vives an perurgi dicantur a perurgendo, an perurgi a perurendo. Nec tamen audiverim Leonardum Coquæum, qui conjiciebat legendum periergi; nam hoc corrumpit allusionis elegau-

nam, nec necesse est Augustinum vocem Græcam accurate tenuisse.

Cap. 23. De Porphyrio : *Dicit enim Deum Patrem et Deum Filium, quem Græce appellat paternum intellectum, vel paternam mentem (πατρικὸν νοῦν ex oraculis Chaldaicis), de Spiritu autem sancto, aut nihil, aut non aperte aliquid dicit. Quamvis quem alium dicat horum medium non intelligo. Si enim tertiam, sicut Plotinus, ubi de tribus principalibus substantiis disputat, animæ naturam etiam iste vellet intelligi, non utique diceret horum medium, id est, Patris et Filii medium.* Non omnia Porphyrii opera Latine versa habebat Augustinus, nam cæteroque de tribus principiis disertissime locutus fuerat philosophus Tyrius, in philosophica Historia, ex qua hæc habet Cyrillus Alexandrinus, contra Julianum lib. viii : Γράφει τοῖνον Πορφύριος ἐν βιβλίῳ τετάρτῳ φιλοσόφου Ἱστορίας ΔΧΡΙ γὰρ τριῶν ὑποστάσεων ἔφη Πάτων τῶν τοῦ θεοῦ προελθεῖν εὐσίαν· εἶναι δὲ τὸν μὲν ἀνώτατον Θεὸν τ' Ἀγαθόν, μετ' αὐτὸν δὲ καὶ δεῦτερον τὸν Δημιουργόν, τρίτην δὲ τοῦ κόσμου Ψυχὴν· ἄχρι γὰρ ψυχῆς τῶν θεότατα προελθεῖν, λοιπὸν δὲ τὸ ἄθεον ἀπὸ τῆς σωματικῆς ἐνᾶρχθαι διαφορᾶς : Scribit ergo Porphyrius, in libro iv Philosophicæ Historiæ. Usque enim ad tres hypostases Plato dixit divinam essentiam progredi; esse vero supremum Deum Bonum, post eum secundum Creatorem, tertium Animam mundi; nam usque ad Animam progredi Deitatem, cætera divinitatis expertia incipere a differentia corporea. Hic plane est quod volebat Augustinus. Platōnis et Plotini loca, eam in rem, eodem loco habet Cyrillus.

Ibid. Et, nimirum, hoc dixit, ut potuit, sive ut voluit, quod nos Spiritum sanctum nec Patris tantum, nec Filii tantum, sed utriusque Spiritum dicimus. Liberis enim verbis loquantur philosophi, nec in rebus ad intelligendum difficillimis offensionem religiosarum aurium pertimescunt. Nobis autem ad certam regulam loqui fas est, ne verborum licentia etiam de rebus quæ his significantur, impiam gignat opinionem.] Dignum erat notatu, ne imperiti similitudine fallerentur, philosophos illos verbis quidem videri assentiri Scripturæ sacræ, sed reipsa diversissimos abire. Contendebant enim Platōnici tres esse substantias, easque inæquales, quod facile intelliget quisquis attente legerit Plotini lib. iii, Enneadis ix, et recte animadversum est a Cyrillo, loco antea memorato libri viii contra Julianum. Pluribus etiam egit ac de re Joannes Clericus Art's Criticæ tom. iii, epist. 7. Attamen non sine causa liberioribus verbis philosophos uti dixit Augustinus, nam illi tres deos aperte esse dicebant tres illas principales substantias; quod alii, qui eas prorsus pares esse putabant, solebant negare; non tam quod hoc falsum esset, ex ipsorum sententia, si proprie quis loqui vellet, quam quod pertimescerent offensionem aurium religiosarum, quæ passæ non essent dici plures esse deos, contra perpetuum totius Scripturæ sermonem.

Cap. 27. Tu autem didicisti hac non a Platone, sed a Chaldaeis magistris, ut in æthereis vel empyreas mundi

sublimitates et firmamenta caelestia, vitia extolleret humana, ut possent Dii vestri theurgis pronuntiare divina.] Nimirum, Chaldaei putabant deos minis et terribus adhibitis cogi dicere quæ cuperent scire theurgi. Vide supra capp. 9 et 11. Attamen ne quid dissimulem, Jamblichus in libro de Mysteriis sect. 6, c. 7, negat Chaldaeos uti talibus minis : Παρὰ Χαλδαίους, παρ' οἷς διακίρρεται καθαρὸς ὁ πρὸς μύητους τῆς θεοῦ λόγος, οὐδαμοῦ ἀπειλῆ λέγεται. Δεγίνονται δὲ συμμεγνόντες ἅμα μετὰ τῶν θεῶν συνθημάτων καὶ τοὺς δαιμονίους λόγους, χρῶνται ἴσταν ὅτι καὶ ταῖς ἀπειλαῖς : Apud Chaldaeos, apud quos distincta est pura ad solos deos oratio, nusquam mentio fit minarum; Ægyptii vero, qui cum symbolis deorum permiscant ea etiam quæ ad demones pertinent, minis etiam aliquando utuntur. Sed quis illam hominum superstitionum et mendacium nascentem sapientiam in concordiam redigere curet?

LIBRO XI. Cap. 5. Si infinita spatia temporis ante mundum cogitant, in quibus eis non videtur Deus ab opere cessare potuisse, similiter cogitent extra mundum infinita spatia locorum; in quibus si quisquam dicat non potuisse vacare Omnipotentem, nonne consequens erit et innumerabiles mundos cum Epicuro somnare cogantur? etc.] Sed si quis concederet per infinitam mundi extensionem esse ubique varias variarum atque innumerabilium creaturarum habitationes, qualis est hæc nostra terra, et quales majores illi planetæ qui nobiscum volvuntur circa solem nostrum; non esset cur valde sibi a philosophorum argumentis timeret; et ad theologos quidem quod attinet, tacente revelatione, nihil est quod hac de re asseveranter dicant. Contenderet ille eos de Deo nimis exiliter sentire, qui incolas in hac tantum exigua terræ glebula, eosque sat miseros collocasset, nec quidquam aliud, per immensa mundi spatia, rationis particeps, exceptis angelis, creasset; contra vero eos digne de Deo loqui, qui infiniti opificis infinita numero opera esse dicerent. Huc accederent quæ doctissimus ac ingeniosissimus mathematicus ac physicus Christianus Huygenius, in suo Cosmotheo, dicit de planetarum vicinorum incolis. Ad durationem vero quod spectat diceret, non esse hanc terram primum habitaculum intelligentium naturarum a Deo creatum, nec quidquam obstare quominus, ut si rerum universitatem instrare aggredieremur, nunquam perveniremus ad ultimum operum divinorum : sic quoque si præteritam durationem, quæ ipitio caruit, contemplari animo possemus, et scire quæ in ea gesta sint a Deo, nulla unquam creatura nobis regredientibus in præterlapsa sæcula occurreret quæ prima omnium dici posset. Nec mirum est, si hic sunt difficultates, cum sermo sit de infinito; sed præstat cogitare de officiis quæ nobis imposita a Deo sunt, quam de iis quæ, ex iudicio nostro vacillante, Deus, si ita loqui fas est, facere debuit

Cap. 8. Convenientissime itaque, cum Deum requiescisse prophetica narrat auctoritas, significatur requies eorum qui in illo requiescunt, et quos facit ipse requiescere.] Nihil potuit magis coactum fingi, ad expli-

candam quietem septimi diei, quæ non potest alter intelligi quam de cessatione creationis, ita ut nulla deinceps nova rerum genera creaverit Deus; ut constet ex re ipsa et optimorum quorumque interpretum consensu. Eo devenit Augustinus ut responderet objectioni ethnicorum philosophorum, qui dictitabant indecorum esse Deo quiescere, quasi fessum. Rutilius Numatianus Itinerarii vers. 391.

Septima quæque dies turpi damnata veteruo,
Tanquam lassati mollis imago Dei.

At desinere opus quoddam facere cum est absolutum, indicium est sapientiæ, non defatigationis; neque enim idem debet semper fieri.

Cap. 11. *Quamvis non quidquid æternum continuo beatum sit (dicitur enim etiam pœnalis ignis æternus), tamen si vere perfecteque beata vita non nisi æterna est, non erat talis istorum quandoque deitura, et propterea non æterna, sive id scirent, sive nescientes aliud putarent.* Nescio cur inanem hanc quæstionem agitet hic Augustinus. Sed libenter, ut animadvertent quicunque ejus opera legent, sua ipsius repetit. Vide in tom. III opus de Genesi ad litteram, lib. xi, cap. 16, et quæ illic notavimus.

Cap. 15. *Quod ab initio diabolus peccat, non ab initio ex quo creatus est peccare putandus est; sed ab initio peccati, quod ab ipsius superbia cœperit esse peccatum.* Quidni ab initio mundi, ut innuere videtur Christus Joannis viii, 44, quo etiam respici ab eodem apostolo Joanne I Epist. in, 8, non inepte credideris? Sic sumitur initium non semel, apud Joannem. Vide Evang. cap. i, 1.

Cap. 19. *Non mihi videtur ab operibus Dei absurda (forte absona) sententia, si cum lux illa prima facta est, angeli creati intelliguntur, et inter sanctos angelos et immundos fuisse discretum, ubi dictum est: Et divisit Deus inter lucem et tenebras; et vocavit Deus lucem diem, et tenebras vocavit noctem.* Nihil mihi alienius esse videtur hoc interpretatione a mente et verbis Mosis; nec sane, si negetur, ulla ratione probari poterit. Sensus Mosis litteralis optimus et pulcherrimus est, Deum divisisse omne tempus in lucem et tenebras, qua de re egit Joannes Clericus in Comment. Philologico ad Genes. i, 4. Tali sensu invento, qui se sponte sua animo legentium ingerit alium quærere esset delirare.

Cap. 24. *Utrum autem boni Patris et boni Filii Spiritus sanctus, quia communis ambobus est, recte bonitas dici possit amborum non audeo temerariam præcipitare sententiam, verumtamen ambobus eum dicere sanctitatem facilius ausus fuero, non amborum quasi qualitatem, sed ipsum quoque substantiam, et tertiam in Trinitate personam.* Has incommodas locutiones, quas invenit Augustinus, cur in theologiam intromissas cuperet non intelligo; cum ipse fateatur esse ambiguas, et Scripturæ ignotas. Est autem plane abuli sermone, cum sine necessitate, in re per se difficillima, ambiguæ locutiones adhibentur. Fateor fabricatas has fuisse ad exemplar ejus qua Dei Filii censetur dici Proverb. viii ejus sapientia; sed doctus

interpretas ostenderunt agi revera illic non de persona ulla vera, sed κατὰ προσωποποιαν de sapientiâ, quæ divinæ essentiæ est attributum. Attamen illa ambiguitate multi Patres sunt abusi. Vide Dionys. Petavium Dogm. theologic. tom. II, lib. vi, cap. 9. Sed n tandem Augustinum dicere Spiritum sanctum ipsum quoque substantiam esse, unde liquet singulos alios ab eo creditos esse substantias distinctas, quamvis pares et conjunctissimas.

Cap. 29. *Illi quippe angeli sancti non per verba sonantia Deum discunt.* Facile hoc concesserim; sed rationem qua Dei imperia accipiant ignoro. At norat Augustinus, qui sic pergit: *sed per ipsam præsentiam immutabilis veritatis, hoc est, verbum ejus unigenitum.* Sunt quidem hæc verba et voces, sed quibus quam potestatem subjiceret scriptor ipse vix, ut opinor, dixisset. Vide notata ad lib. ix, cap. 23.

Ibid. *Eamque esse inseparabilem Trinitatem, singularque in ea personas esse unam substantiam, et tamen omnes non tres deos, sed unum, ita noverunt, ut eis magis ista quam nos ipsi cogniti sumus.* Si unaquæque persona est una substantia, totidem sunt substantiæ quot personæ: nec diffitebatur Augustinus. Vide ad cap. 24 et Dionys. Petavium Dogm. Theologicorum tom. II, lib. iv, cap. 4. Attamen sæpe affirmat unam esse substantiam, cum sermo est de unitate specifica, ut loquantur scholastici, non de unitate numerica. Planius hac de re ipse Augustinus in libris de Trinitate.

Libro xii. Cap. 7. *Nemo igitur quærat efficientem causam male voluntatis; non enim efficiens, sed deficiens; quia nec effectio est, sed defectio.* Male voluntatis, nam ita cum scholasticis, vitandæ ambiguitatis gratia, loquar, causa efficiens est voluntas, aut mens libera; quæ ignorantia, imprudentia, aut affectu peccare potest. Peccata enim non sunt nihil, sed veræ actiones mentis; quas unaquæque mens, facultate a Deo accepta, edere potest. Inanes sunt subtiliorum arquo philosophorum ratiocinationes, quibus nobis persuadere vellent id non esse quod in nobis ipsi sentimus. Vide notas ad tom. VI in Enchiridium ad Laurentium cap. 11.

Cap. 10, § 2. *Fallunt ees quædam mendacissimæ litteræ, quas perhibent, in historia temporum, multa annorum millia continere; cum ex Litteris sacris ab insitutione hominis nondum completa annorum sex millia computemus.* Respicit, ut videtur, Augustinus potissimum litteras Ægyptiacas, quas antiquissimis temporibus non chronologicum calculum, sed astronomicam periodum continere acute atque ingeniose ostendit Joannes Marstonus, in προκατασκευῆ Chronici Canonis. Sed antea perperam tempora vere præterlapsa ea periodo contineri persuasum erat.

Cap. 12. *Contra eos qui nimis recentem mundum esse querebantur: Si brevitas eos offendit temporis, quod tam pauci eis videntur anni, ex quo institutus homo nostris auctoritatibus legitur; considerent nihil esse diuturnum, in quo est aliquid extremum, et omnia sculorum spatia definita, si æternitati in erminatæ com*

parentur, non exigua intelligenda esse, sed nulla.] Acute sane et erudite; nam hominem laudamus æque libenter, ac a minus recte sentiente discedimus. Itaque tempus longum et breve dicitur respectu humanæ vitæ, non æternitatis, præ qua omnia tempora nulla sunt. Sed audiamus et sequentia: *Ac per hoc, si non quinque, vel sex, verum etiam sexaginta millia, sive sexcenta aut sexagies, aut sexcenties millies dicerentur annorum; aut itidem per totias totidem multiplicaretur hæc summa, ubi jam nullum numeri nomen haberemus, ex quo Deus hominem fecit; similiter quæri posset cur ante non fecerit.* Omnia egregie, ita ut nihil melius dici hanc in rem potuerit. Aliquando mirari subit scriptorem eruditum, singularique alioqui iudicio præditum qui quæstioni quam sibi hic proponit Augustinus reponebat mundum fortasse esse antiquiorem quam vulgo hodie creditur, quod calculus LXX interpretum major sit calculo Hebraici codicis. Quod nunquam dixisset, si de hoc Augustini responso cogitasset. Sed quamvis sit verissimum, nequaquam minuit difficultatem propositam, ex qua semper sequetur Dei bonitatem infinitam nulla sui iudicia dedisse per æternitatem præteriti temporis. Philosophos philosophicis rationibus coerceri oportere cum certum sit, dicamus iis, si ita videtur, non nostram duntaxat tellurem et vicina aliquot corpora a Deo esse creata; sed innumerabilia alia, longe antequam esset noster hic terræ planeta; ita ut si internoscerent operum illorum divinorum quænam priora, quænam posteriora creata sint, possent ab hac nostra terra numerare retrogradiendo in præterita temporum spatia, in sæcula sæculorum, nec unquam pervenire ad antiquissimum operum divinorum. Quomodo contrarium probareut non video, nec quidquam hic dicerent quod contra infinitatem spatii et numeri partium cuiuslibet corporis dici non possit; quæ tamen infinitas demonstrationibus mathematicis nititur. Itaque superba philosophorum ingenia eo modo retundi et ad modestiores cogitationes adduci possent. Aliquid jam antea hac de re diximus, quod expendi a philosophiæ peritis cupimus.

Cap. 16. *Dicit etiam Apostolus tempora æterna, nec ea futura, sed quod magis est mirum, præterita. Sic enim ait (Tit. 1, 2, 3): In spem vitæ æternæ quam promissit non mendax Deus ante tempus æternæ; manifestavit autem temporibus suis Verbum suum. Ecce dixit retro quod fuerint, quæ tamen non fuerint cœterna.]* Antequam ulterius progrediar, verbo indicabo veram loci sententiam. *Χρόνοι*, nempe, *αἰώνες*, ut docebit Hugo Grotius, sunt antiqua tempora, Hebraice *עלם ימי* aut *ימי קדם*, quibus verbis longum tempus significatur non æternum. Vide paraphrasin Chaldaicam Jonathanis Mich. v, 2. Igitur hoc vult Apostolus ante longum tempus promissam vitam æternam olim per Messiam revelandam. Vide Rom. xvi, 25; II Tim. 1, 9. Res Hebraice scienti et illa loca aliavè similia legenti obscura esse nequit. Sed Hebraice nescienti, scriptoremque non ex perspecto linguæ sanctæ stylo interpretanti, sed ex philosophi-

cis nescio quibus placitis, omnia sunt obscura. Hinc somniat hic noster *tempora æterna*, sed quæ tamen non fuerint Deo cœterna; quasi aliquid magis æternum quam aliud æternum esse possit! *Siquidem illo, inquit, ante tempora æterna non solum erat, verum etiam vitam promissit æternam, quam manifestavit temporibus suis, id est congruis, quid aliud quam Verbum suum? Hoc enim est vita æterna.* Non dicam ante æternitatem esse nihil posse; sed Augustinum rationem præbuisse Arianis eludendi multa loca antiquiorum synodo Nicæna Patrum, de æternitate Filii; quem eodem sensu ac hic loquitur Augustinus, æternum describi dicere potuerunt, dum Patri cœternum negabant. Sed quod Deus promississe vitam æternam dicitur ante illa tempora quæ æterna vocabantur, id profecto Augustinum admonere debuit significari duntaxat antiquiora Veteris Testamenti tempora. Attamen ne hoc quidem animalverit. *Quomodo autem promissit, inquit, quod hominibus utique promissit qui nondum erant ante tempora æterna, nisi quia in ipsius æternitate atque in ipso ejus Verbo eidem cœterno jam prædestinatione fixum erat quod suo tempore futurum erat?* Posset hoc aliquo modo ferri, si dictum fuisset ab æterno, sed ante tempora æterna promittere, pro apud se ab æterno statuisset dare, sine exemplo est. Quod mireris, hic Ipse Augustinus circa idem tempus quo hæc scripsit, partim verum sensum locutionis hujusce sensit. Sic contra Priscillianistas, cap. 6: *Et dixit Apostolus æterna tempora priora et antiqua, quod in Græco legitur πρὸ χρόνων αἰώνων.* Ad Titum enim scribens, etc. Hæc tamen optime, sed audi locutionis ejus miram rationem: *Cum autem retrorsam tempora a constitutione mundi habere videantur initium, quomodo sunt æterna, nisi quia æterna dixit quæ ante se non habent ullum tempus?* Sic ergo mundus posset dici æternus, quia, ex doctrina Augustini, ante se non habuit tempus, cum creationem ejus sola antecesserit æternitas. Quis tamen ferret inter Christianos dicentem mundum esse æternum? Quæ cum ita sint inror Parisienses editores, cum possent Hug. Grotium consulere, ut alios prætermittam, in hac interpretatione acquiescere potuisse. Sed hic idem locus Hieronymum, multo Augustino doctiorem, torserat, ut liquet ex hac ejus adnotatione in cap. 1 Epist. ad Titum, ubi memorata creatione mundi et temporis, sic pergit: *Ante hæc igitur mundi tempora, æternitatem quamdam sæculorum fuisse credendum est, quibus semper cum Filio et Spiritu sancto fuerit Pater; et, ut dicam, unum tempus Dei est omniis æternitas imo innumerabilia tempora sunt, cum infinitus sit ipse qui ante tempora omne tempus excedit. Sex millia nescimus nostri orbis implentur anni, et quantas prius æternitates, quanta tempora, quantas sæculorum origines fuisse arbitrandum est, in quibus angeli, throni, dominationes, cæteræque virtutes servierunt Deo, et absque temporum vicibus atque mensuris, Deo jubente, substituerunt? Igitur ante tempora æterna esset, ante ingentia temporum spatia, quæ priusquam mundus condereatur effluerant. Sed et hoc sine exemplo est, et sup-*

peditat quoque Arianis novæ æternitatis notionem, A quam tribuere possent Filio, integra sua de creatione ejus sententia. Plura hac de re non dicam, nisi Hieronymum hic non usum peritia linguæ Hebraicæ, quam sibi comparaverat, quæ tamen tanta non fuit quanta vulgo a multis creditur, ut copiose ostendit Joannes Clericus in Quæstionibus Hieronymianis.

Cap. 19. De locutione sæcula sæculorum, postquam duas opiniones proposuit a vera ejus potestate plane alienas, subjicit: *Quid ergo istorum duorum sit, an præter hæc duo aliquid aliud de sæculis sæculorum possit intelligi, profundissima quæstio est.* Quis vero nunc ignorat hoc esse idioma linguæ Hebraicæ ac Chaldaicæ, quod significatur tempus aut sine fine, aut certe longum? Ut enim in Veteri Testamento legimus דור דורם *dor dorum*, in ætatem ætatum; ea quam diximus sententia, ut psal. cii, 23; Isai. li, 8; sic in sermone Judæorum, temporibus apostolicis, לאלם לאלם *lhalam halmin*, Syriaca lingua dicebant, pro eo quod est in omnem æternitatem. Inde videtur orta hæc locutio, quod de tali re sæcula singula, vel singulæ ætates dicere omnes possint futuram in sæcula sequentia. Sed undecunque orta sit, significatio ejus perpetuo Novi Testamenti usu notissima est, ex quo constat εἰς αἰῶνα et εἰς αἰῶνας τῶν αἰῶνων perinde esse. Attamen hæc quoque in re æstuvavit similiter Hieronymus, in Epist. ad Galatas cap. v.

LIBRO XIII. Cap. 12. Postquam exposuit quæ sit prima et secunda mors, hæc habet: *Quando ergo dixit Deus primo illi homini, quem in paradiso constituerat, de cibo vetito: Quæcunque die ederitis ex eo, morte moriemini; non tantum primæ mortis partem priorem, ubi anima privatur Deo, nec tantum posteriorem, ubi corpus privatur anima; nec solam ipsam totam primam, ubi anima et a Deo et a corpore separata punitur, sed quidquid mortis est, usque ad novissimam, quæ secunda dicitur, qua nulla est posterior, comminatio illa complexa est.* Duo hic animadvertenda; alterum, hæc pro imperio ab Augustino dici, non probari; nullus enim, in ulla lege, exstat usquam locus ubi morte mori aliud significet quam simpliciter mori; nec mortium præter eam qua corpus dissolvitur, si ita loqui licet, quarum meminit ulla in toto Vetere Testamento mentio. Itaque si negetur quidquam hic significari præter simplicem mortem seu dissolutionem corporis, non erit timendum ne contrarium vel probabile fieri possit. Alterum est falsum plane, necessitatem peccandi cuiquam a Deo, quasi pœnam peccati, impositam esse; Deus enim auctor pœnæ, sine dubio, esset eadem opera auctor et ultor peccati, quod cogitatu et dictu horrendum est.

Cap. 13. De primis parentibus, quos nuditatis suæ post peccatum pudere cœpit: *Senserunt ergo novum motum inobedientiæ carnis suæ, tanquam reciprocam pœnam inobedientiæ suæ.* Hoc in sequentibus pluribus exsequitur et sæpe repetit, præsertim lib. xiv, unde intelligere est id commentum non parum auctori placuisse. Attamen ne quid aliud hic dicam, non debuit dicere *senserunt*, sed *sensit Adamus*, nam motus aut

nullus fuit in Eva, aut certe minime conspicuus, et qui eam in roborem dare posset. De nuditate primorum parentum vide cum alios interpretes, tum præsertim Joannem Clericum ad Genesisin.

Cap. 19. *Licet enim justorum ac piorum animæ defunctorum, quod in requie vivunt dubitare fas non sit, usque adeo tamen eis melius esset cum suis corporibus bene valentibus vivere, ut etiam illi, qui omni modo esse sine corpore beatissimum existimant, hanc opinionem suam sententia repugnante convincant.*] Illic ad Platonicos respicit, qui tamen se facile contra eum possent tueri. Sed hoc hic non agitur. Observabimus tantum melius quidem esse animis defunctorum iterum cum corporibus excitatis e sepulcro conjungi, ut plenè cum iis felicitate fruantur, quoniam ad corporum resurrectionem eam differt Scriptura; sed sine dubio deterius eis esset, si hic in terris nobiscum, cum corporibus suis bene valentibus, viverent. Sunt enim exempti omnibus vitæ miseriis, et quod caput est rei, periculo excidendi e gratia divina. Sed satis intricate hic disputat Augustinus contra Platonicos, quos defendere non esset usque adeo difficile

LIBRO XIV. Cap. 5. *Siquidem, secundum ipsos, illa, ut locutor nobilis ait, dira cupido usque adeo non est ex corpore, ut ab omni corporea peste purgatam et extra omne corpus animam constitutam ipsam compellat esse in corpore.*] Respicit ad Virgilium antea laudatum, et quidem vers. 521, lib. vi Æneidos

.... Quæ lucis miseris tam dira cupido?

C Sed vix mihi persuadere possum Virgilium vocari locutorem. Ludovicus Vives alibi Ciceronem sic ab eo nominatum notat, quod non memini. Utrobique mallem auctorem quam locutorem legi

Cap. 17. *Quod itaque libido adversus damnatam culpa inobedientiæ voluntatem libido inobedienter movebat, verecundia puaenter tegebat.*] Jam hoc dixit lib. xiii, cap. 13, ubi monuimus de Adamo hoc potuisse dici, de Eva non item. Nimirum, putat Augustinus cum plerisque primos parentes sibi fecisse cingula tantum, non vestes. Sed sunt ab interpretibus nuperis dicta in eam rem quæ sunt examine digna.

Ibid. *Et hoc omnes gentes, quoniam ab illa stirpe procreatæ sunt, usque adeo tenent inasitum pudenda velare, ut quidam barbari illas corporis partes nec in balneis nudas habeant, sed cum earum tegumentis lavent.* Per opacas quoque Indiæ solitudines, cum quidam nudi philosophentur, unde Gymnosophistæ nominantur, adhibent tamen genitalibus tegmina, quibus per cætera membrorum carent.] At navigationes nuperæ et per nostrum hemisphærium et per antipodum nostrorum, nos docuerunt esse gentes in Africa et in America plane nudas; et ad Brachmanes quidem quod attinet, plane nudos eos esse oculati testes docent, inter quos Franciscus Bernerius, vir candidi ingenii et philosophicis studiis excolti, qui diu in India vixit. Nec puto olim magis vestitos fuisse, quidquid dicat mendacissimus ille ac putidissimus scriptor in suo Apollonio, Philostratus. Cæterum pudor

nuditatis inde partim ortus videtur unde dicit Augustinus, sed multa alia accesserunt. Cum Adamus et Eva habuerunt liberum, lecti esse debuerunt, ne liberi partes non tectas contrectarent, suisque abuti citius æquo discerent. Mulieres etiam a pubertate tectas esse oportet, ne singulis mensibus scdum quidpiam oculos offendat. Conjugati quoque lecti esse debent, ne libidine per oculos concitata conjugiorum, optimæ ac utilissimæ leges violentur, et adulteria passim committantur; quod sine humanæ societatis perniciæ fieri non posset. Hinc paulatim natus nuditatis pudor et diligenter a parentibus, nec sine gravissimis rationibus, liberorum animis insinuatus. Sed de hisce pluribus non agemus, ne in pudorem et ipsi peccemus.

Cap. 18. *Quis enim nescit, ut filii procreentur, quid inter se conjuges agant? Quandoquidem ut id agatur tanta celebritate ducuntur uxores; et tamen cum id agitur unde filii nascuntur, nec ipsi filii, si qui inde jam nati sunt, testes fieri permittuntur.*] Hoc non sit quod ipsa res in se spectata pudenda sit; sed quod periculosum esset, ne imitatione intempestiva liberi imitarentur parentes, in iis circumstantiis in quibus res illicita esset, et humanæ societati vehementer noceret. Ideo interest a pueritia liberos pudore illo imbui, ne audeant facere quod noxium esset. Sed tamen pro varietate temporum ac gentium augetur aut minuitur ille pudor; quod liquet ex libidine effreni non tantum veterum Europæ et Asiæ ethnicorum, sed etiam hodiernorum Africae et Americæ barbarorum.

Cap. 20. *Unde et illum (Diogenem, qui publice concubere cum meretrice voluit) vel illos qui hoc fecisse referuntur, potius arbitror concubentium motus dedisse oculis hominum nescientium quid sub pallio gereretur, quam humano premente conspectu, potuisse illam peragi voluptatem.*] Maluissem illa non attingisse quam tam perite philosophatum de re tam turpi fuisse, illa præsertim ætate qua erat Augustinus; sed non illibenter de ejusmodi rebus loqui videtur, ut jam vidimus et postea etiam videbimus. Utile enim est talia diligenter notari, ne homines nonnulli impune pergant viri auctoritate usque adeo abuti, ita ut errores ejus, non minus ac vere dicta, consecrent.

Cap. 23, § 3. De ratione qua propagatum fuisse genus humanum sine peccato Adami: *Voluntati, inquit, membra illa, ac cætera omnia servient. Ita genitalis arum vas in hoc opus creatum seminaret, ut nunc terram manus; hoc est, sine ullo voluptatis appetitu, nam eam libidinem vult Augustinus esse peccatum. Eadem opera dicere debuisset appetitum cibi grati peccatum esse; nec primos parentes cum fructus licitos et jucundos comederant, ulla voluptate titillatos fuisse, aut adductos ut hos potius quam illos comederent, sed comedisse tantum ut corpus sustentarent. Addere etiam eum oportuisset bruta, quorum organa nostris non absimilia sunt, nullam querere in naturalibus actionibus voluptatem, nam sane non peccarunt; sed iis defungi sponte naturæ, sine ulla plane cupiditate. Nam hæc sunt æque rationi consentanea ac Augustinianæ conjecturæ. Postquam Deum*

A plane alium descripsit ac est, quamque a Scriptura nobis præpingitur; toti etiam naturæ vim infert, ut possit pravas interpretationes obscurorum aliquot Scripturæ locorum tueri. At multo satius fuit agnoscere interpretationes illas falsas esse, eo quod naturæ rerum essent contrariæ, cum qua Scriptura pugnare nequit.

Cap. 24, § 1. *Seminaret igitur prolem vir, susciper et femina genitalibus membris, et quantum opus esset voluntate motis, non libidine concitatis. Neque enim ea sola membra movemur ad nutum, quæ compactis articulata sunt ossibus, sicut pedes, manus et digitos; verum etiam illa quæ mollibus remissa sunt nervis, cum volumus, movemus agitando et porrigendo producimus, et torquendo flectimus et constringendo duramus; sicut ea sunt quæ in ore ac facie, quantum potest, voluntus movet.*] Frustra honorem auribus præfatus est Augustinus, hæc vix tolerari possunt in ore senis, et episcopi omnes promiscue alloquentis, tam obscœna ad illustrandam, ut mitissime loquar, inanem conjecturam, tam operose congesta ac studiose repetita. Quosiam enim tandem hæc tam putida docebat? Puellas, credo; nam pueri Afri, sub ardente cœlo nati et educati, sat cito talia norant. Paulo antes dixit quidem sibi *facillime pudicum ac religiosum lectorem ignoscere, donec infidelitatem refellat, non de fide rerum inexperiarum, sed de sensu experiarum argumentantem.* Sed erant et pudici et religiosi, quos pudebit commenti, quod non nisi tam obscœnis conjecturis defendi potuit; nec patientur infideles dei, qui talibus somniis fidem derogant, sed eos contendunt esse valde audaces, ne quid durius dicam, qui pro verbo divine opiniones has suas populis obtrudunt. Sed utitur noster orator exemplo Apostoli, quo se tueatur: *Legit enim hæc, inquit, sine offensione, qui non exhorret Apostolum horrenda seminarum flagitia reprehendentem, quæ immutaverunt naturalem usum in eum usum qui est contra naturam.* Verum Apostolus hæc non sine summa et justissima indignatione detonat in reas ejusmodi flagitiorum; ac Augustinus turpia commenta hic nobis propinat, duntaxat ut rationem reddat rei quæ non fuit neque erit; nimirum, generationis liberorum in statu innocentie, si in eo primi parentes perseverassent; et quidem quia statuit peccatum id esse quod inest naturæ omnium animalium, nec usquam damnatur, si motu intra leges contineatur; nimirum, cupiditatem conjugii postquam pubertatis annos attigerunt. Suum ergo turpiloquium male confert cum justa Pauli indignatione; ne jam dicam Paulum semel et paucis flagitia ethnicorum attingere, cum ille sæpius huc redeat et rhetori co fuco omnia exornet, ut ex allatis verbis satis liquet.

LIBRO XV. Cap. 9. Ut probet fuisse gigantes ex occasione loci Genes. vi, 4. *Gigantes autem erant super terram in diebus illis, sic ratiocinatur: nobilissimus eorum poeta Virgilius, de ingenti lapide, quem in agrorum limite rarisum vir fortis illorum temporum (nempe heriorum) pugnavit et rapuit, et cucurrit et intorsit et misit,*

Vix illum, lecti bis sex cervice subirent,
Quælla nunc hominum producit corpora tellus

*Significans majora tunc corpora producere solere tel-
 lurem. Quanto magis igitur temporibus recentioribus
 mundi, ante illud nobile diffamatumque diluuium? etc.]*
 Rem ipsam copiosissime et eruditissime pertractavit
 vir eruditus Theodorus Ryekius in oratione quam
 subjecit notis Lucæ Holstenii in Stephanu « Byzanti-
 um; ostenditque fuisse quidem hic illic gigantes,
 seu grandioris staturæ homines, sed antiquioribus
 temporibus homines vulgo hodiernis proceriores non
 fuisse. Adeant eum lectores, si qui hanc quæstionem
 expendere cupiant. Duo tantum hic observabimus.
 Prius erit, Augustinum, antequam quæreret an fue-
 rint gigantes, debuisse consulere Græcos interpretes
 Veteris Testamenti, Symmachum atque Aquilam; ex
 quibus intellexisset nullam esse hic Hebraicam vocem
 quæ gigantes significet, ac proinde quæstionem an fue-
 rint gigantes, nullum hic locum esse. Posterius vero,
 auctoritatem Virgillii, post Homerum mentientis, ni-
 mis levem fuisse apud homines serios, quam ut usui
 esse posset ad defendendam contra ethnicos Historiam
 sacram. Parata enim erat responsio, Virgillum
 poetam fuisse, cui fingere licuisset, et in hac quidem
 re eum imitatore[m] fuisse Homeri, cui nemo necesse
 haberet credere

Ibid. *Plinius secundus, doctissimus homo, quanto
 magis magisque præterit sæculi excursus minora cor-
 pora naturam ferre testatur.]* Hoc quidem habet Plin-
 ius lib. vii Hist. nat., cap. 16. Sed falsum esse nemo
 nescit, et multis ostendit is quem dixi, Theodorus
 Ryekius.

Cap. 13. Post longam et anxiam disputationem, de
 discrimine chronologiæ Hebraicæ et Græcæ, in an-
 nis antediluvianorum patriarcharum, tandem sic ra-
 tiocinationes suas claudit Augustinus: *Sed quomodo
 libet illud accipiatur; siue credatur ita esse factum,
 siue non credatur; siue postremo ita, siue non ita sit;
 recte fieri nullo modo dubitaverim, ut cum diversum
 aliquid in utrisque codicibus invenitur, quandoquidem
 ad fidem rerum gestarum utrumque esse non potest ve-
 rum, ei linguæ potius credatur, unde est in aliam per
 interpretes facta translatio. Nihil verus, sed hoc vi-
 detur extorsisse Augustino quod habetur in versione
 LXX interpretum de annis Mathusala, quem, ex
 eorum calculo, diluvio superstitem fuisse oporteret,
 quod Scripturæ prorsus contrarium est. Interea am-
 plectamur quod nobis dat, gratiasque ei habemus ob
 prolata[m] veritatem; quamvis huic confessioni con-
 venienter se minime gesserit, qui ut Hebraicam lin-
 guam disceret operam non dedit. Subjicit: *Nam in
 quibusdam etiam codicibus Græcis tribus et uno Latino,
 et uno etiam Syro, inter se consentientibus, inventus
 est Mathusalem sex annis ante Diluuium fuisse con-
 sumptus. Crediderim Syriacam interpretationem ex
 Hebræo codice, Hieronymi versionem Latinam, trans-
 lationesque Aquilæ, Symmachi et Theodotionis in-
 telligi, quas non mirum cum Hebraico fonte consen-
 sisse, quandoquidem ex eo erant derivatæ.**

Cap. 17. *Porro ille Seth resurrectio interpretatur,
 et Enos filius ejus interpretatur homo.]* Vera est poste-

rior interpretatio, nam revera Hebraice שֵׁטַח *enosch*
 est homo; sed שֵׁטַח *cheth* resurrectionem non sonat,
 sed potius positum, aut repositum, a שָׂח *posuit*, quod
 liquet Gen. iv, 25, ubi eymologia nominis sic tradi-
 ditur: וַיִּקְרָא אֱתָ שֵׁטַח כִּי שָׂח לִי זֶרַע אַחֵר *et vocavit nomen ejus Scheth, quia posuit*
 (Schath) *mihi Deus prolem alteram loco Hebel.* Quod
 sic expresserunt LXX interpretes: Καὶ ἐπωνόμασεν τὸ
 ὄνομα αὐτοῦ Σηθ, λέγουσα, ἕξάνεστησεν γὰρ μοι ὁ θεὸς
 σπέρμα ἑτέρον ἀντὶ Ἄβελ. Unde temere do[ct]o legit auctor
 Libelli Nominum Hebraicorum voce *Seth* significari
 ἀνάστασιν, cum LXX interpretes sensum potius quam
 vim propriam Hebraicæ vocis expresserint. Pericu-
 losum est aliis credere, in re quam nullo modo intel-
 ligas, cum nescis an ejus periti sint.

Ibid. *Enos filius ejus interpretatur homo; non sicut
 Adam (et ipsum enim nomen interpretatur homo), sed
 commune perhibetur esse in illa lingua, id est Hebræa,
 masculo et feminæ. Nam sic de illo scriptum est: Ma-
 sculum et feminam fecit illos, et benedixit illos, et
 cognominavit nomen eorum Adam. Unde non ambigitur
 sic appellatam fuisse feminam Evam, proprio no-
 mine, ut tamen Adam, quod interpretatur homo, nomen
 esset amborum.]* Recte de nomine Adam, sed perpe-
 ram de nomine *Enos*, quod pluribus interpretatur in
 sequentibus: *Enos autem, inquit, sic interpretatur
 homo, ut hoc non posse feminam nuncupari periti lin-
 guæ illius asseverent; tanquam filius resurrectionis,
 ubi non nubent, neque uxores ducunt. Non enim erit ibi
 generatio, cum illuc perdaxerit regeneratio.* Si hæc pro-
 concione dixisset Augustinus, quis dubitet quin mi-
 rabilem plausum ab ignara Numidarum plebe tulisset?
 Nec dubium mihi est quin obtusa Pænorum pectora,
 alique non doctiores acumen oratoris Hippo-
 nensis sint admirati. Atqui, ut falsum est voce *Seth*,
 ut jam vidimus, resurrectionem significari, sic voce
 שֵׁטַח significari tantum virum falsum quoque est, præ-
 sertim in singulari numero, ubi est idem ac אָדָם
 Adam Hebræis, et Græcis ἄνθρωπος, et constanter
 utrumque sexum complectitur. In plurali אנשים vi-
 ros, seu ἄνδρας, sæpe significat, sed neque id perpe-
 tuo, ut Concordantiæ Hebraicæ vulgariaque Lexica
 docebunt. Itaque pro plausu, dignus hic erat bonus
 vir acerrimis pastoritiæ fistolæ sibilis; qui ex aliena
 fide de re ejusmodi loqui non debuit. Sed audi et
 sequentia: *Quare et hoc non incassum notandum arbi-
 trar, quod in eis generationibus quæ propagantur ex
 illo qui est appellatus Seth, cum genuisse filios filias-
 que dicantur; nulla ibi genita nominatim femina ex-
 pressa est; in his autem quæ propagantur ex Cain, in
 ipso fine, quousque protenduntur, novissima femina ge-
 nita nominatur. Cum hæc argutia nitatur fundamento
 antea diruto, de significato vocis Enos, tota corruiat
 necesse est, et mysterium hoc somnium Africanum
 habeatur.*

Cap. 23, § 3. De loco Genes. vi, 2, *videntes angeli
 Dei filias hominum, etc.* Recte observat illos angelos
 Dei fuisse homines, tandem subdit: *Septuaginta qui-
 dem interpretes et angelos Dei dixerunt istos et filios*

Dei, quod quidem non omnes codices habent; nam quidam nisi filios Dei non habent. Aquila autem, quem interpretem Judæi cæteris anteponunt, non angelos Dei, nec filios Dei, sed filios deorum interpretatus est.] Erant ergo codices qui habebant, ἄγγελοι Θεοῦ καὶ υἱοὶ Θεοῦ, et qui sine dubio vitiosi erant, nam cum sit tantum semel, in Hebræo codice, **בני אלהים** *bne elohim*, alterutra tantum locutione verti potuit. Sine dubio aliquis e regione vocum ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ scripserat υἱοὶ τοῦ Θεοῦ, ut significaret, aut ita legendum esse, aut melius ita versuros fuisse LXX interpretes; quod postea temere Instrusum in orationis contextum, qualia multa sunt in ea versione. Quod ait noster quosdam codices non habuisse nisi *filios Dei*, verum videmus esse ex antiquissimo codice Vaticano, in quo hæc tantum lectio habetur. Verum, in parisi antiquitatis codice Alexandrino, legitur tantum ἄγγελοι Θεοῦ: quemadmodum videntur legisse multi antiquissimi Patres Græci et Latini, qui hinc magno consensu collegerunt angelos amore mulierum mortalium captos fuisse. Vide Dionysii Petavii Dogm. Theol. tom. III, et operis de Angelis lib. III, cap. 2. Ad Aquilam denique quod attinet, non mirum est eam vertisse *filios Deorum*, quia **אלהים** pluralis est numeri in Hebræa lingua; notum est autem eum κατὰ πρόθεσιν vertisse, præsertim in ea versione, quæ erat κατ' ἀκριβείαν. Utrunque, subdit Augustinus, *verum est; nam et filii Dei erant sub quò patrè suorum patrum etiam fratres erant, cum quibus et ipsi dei erant, juxta illud psalmi: Ego dixi, Dei estis, etc.* Sed hic locus psalmi ad omnes non pertinet, et locus Genesios intelligendus de tota prosapia Sethi, ut eruditissimi interpretes ad eum locum ostenderunt. Tandem claudit hanc suam ratiocinationem Augustinus hisce verbis: *Merito enim creduntur LXX interpretes accepisse propheticum spiritum, ut si quid ejus auctoritate mutarent, atque aliter quam erat quod interpretabantur dicerent, neque hoc divinitus esse dictum dubitaretur.* Hæc opinio tribus potissimum fulcris sustentabatur. Primum fuit absurda fabula commentitii Aristæ, de ratione qua hi interpretes Vetus Testamentum, quamvis cellulis sejuncti, eodem plane modo verterant; quæ fabulam irrisit olim Hieronymus, et nunc omnes cordatiores similiter rident. Nam qui aliter sentiunt aut Hebræos nesciunt, aut stulta pertinacia ita sentiunt, vel sentire videri volunt. Alterum fuit ignorantia Hebrææ Hebraicæ Judæorum nonnullorum et Christianorum, qui nunquam eam versionem cum Hebræo codice contulerant; nam ex eorum collatione deprehendissent manifesta peccata, innumeris in locis, admissa ab iis interpretibus fuisse; quæ ex minus accurata linguæ Hebræicæ cognitione orta erant. Tertium denique, gravissima ratio, si prudentiam carnalem spectes, sed nullius ponderis, si solius veritatis rationem habeas, nimirum, quod, admissa Hieronymi opinione, de vitii versionis LXX interpretum et necessitate confugiendi ad Hebræicum codicem, actum erat de libris, deque existimatione innumerabilium concionatorum et interpretum Scripturæ

A Græcorum et Latinorum, quibus delenda fuisset maxima pars operum suorum, servandamque turpe silentium de rebus de quibus tanta cum fiducia et orationis pompa verba e superiore loco facere solebant. Inunc, morose lector, et admirare cur merito credi id dicerent hujusmodi homines, quod verum videri eorum tantopere intererat. Attamen Augustinus, qui vult, si quid mutarunt LXX interpretes, propheticis spiritu esse mutatum, non ausus est id affirmare de annis antediluvianorum patriarcharum, cap. 10 et seqq. hujus libri.

Cap. 27. *Qui mihi videntur non computare, nisi trecenta cubita longitudinis et latitudinis quinquaginta, nec cogitare aliud tantum esse in superioribus, itemque aliud tantum in superioribus superiorum, ac per hoc ter ducta illa cubita fieri nongenta, centum quinquaginta.]* In editis exemplaribus adduntur post latitudinis cubita, *triginta altitudinis*; et in sequentibus, ut consentiant posteriora prioribus, sic legimus: *cubita fieri nongenta per longum, centum quinquaginta per latum, nonaginta per altum.* At Benedictini hæc emendarunt ex codd. mss., in quibus, inquit, *cubita altitudinis merito nulla memorantur, nam hæc ad propositam difficultatem solvendam, non eo modo licet quò longitudinis et latitudinis cubita, salva Scripturæ fide, multiplicare.* Quæ verba quid sibi velint fateor me non satis intelligere; nam nulla cubita licet multiplicare, ex Scripturæ fide; quæ nos docet longitudinem quidem arcæ fuisse duntaxat trecentorum, latitudinem vero quinquagenorum cubitorum, quæ ter multiplicare non licet, ut hinc fiat area longa nongenta cubita, et lata centum quinquaginta, nam hoc esset plane contrarium Scripturæ. Quin et ipsi Augustino prorsus adversatur qui ita Scripturæ verba intellexit, quasi Gen. cap. vi, 15, tradatur mensura non solius arcæ, sed singularum contabulationum quibus constabat, ita ut singulæ essent latæ quinquaginta cubita, longæ vero trecenta; adeo ut area esset triplo major quam vulgo credebatur. Perspicuum hoc est ex Augustini verbis. Verum, ut recte calculos ineat, definienda quoque fuit altitudo singularum contabulationum, qualem eam arcæ tribuit Scriptura, hoc est, triginta cubitorum; aut si longitudinem et latitudinem tantum auctas velis, negandum erit tres in area fuisse contabulationes, contra diserta Scripturæ verba. Genes. cap. vi, 16, וַיִּבְנֵם שְׁנַיִם וְשָׁלֹשׁ אַרְבָּעִים, κατὰ γαῖα, δύο ὄψα καὶ τριόψα ποιήσεις αὐτὴν, *deorsum, carnacula et tristega facies in ea.* Sic habent Hebræus codex, authentique Orientis et Occidentis interpretes. Igitur, si sequamur lectionem Benedictinorum, existimemusque ab Augustino arcam altiore non describi quam vulgo creditur, hoc est, triginta cubitarum, sed tantum latiore et longiore; adversabitur verbis manifestis Scripturæ. Si vero sequamur priores editiones, in eo tantum peccaverit quod de tota area dictum de singulis ejus contabulationibus intellexerit. Alternum eligatur; fatendum erit allucinatum Augustinum; sed potius sequendi codices mss. Voluisse diligenter inspè-

ctos, in sequentibus ubi occurrit vox *epiros*, quam A
 pellendam in *ἐπιούριος*, aut *epiuros*, suspicatus erat
 Coquæus post Meursium. Vide Benedictinos in cales
 voluminia.

LIBRO XVI. Cap. 3. *Quod vero dictum est de terra
 illa, id est, de terra Sennaar, quæ pertinebat ad regnum
 Nembroth, esse Assur et edificasse Niniven et alias,
 quas contexit, civitates longe postea factum est, quod
 ex hac occasione perstrinxit, propter nobilitatem regni
 Assyriorum, etc.*] Vide quæ hac de re adnotavit Joa-
 nnes Clericus in Philologico Commentar. ad Genes.
 x, 11, sine quibus vix intelligi queat quod hic habet
 Augustinus.

Ibid., § 2. *Sic enim legitur : Et Sem natus est
 etiam ipsi patri omnium filiorum Heber, fratri Japhet
 majori. Ordo verborum est : Et Sem natus est Heber B
 etiam ipsi, id est, ipsi Sem natus est Heber, qui Sem
 pater est omnium filiorum suorum.*] Nomina hæc pro-
 pria minime declinata, more Græco aut Latino, im-
 pediverunt bonum Augustinum. Itaque plane aberravit
 a sensu loci, qui vertendus est : *Semo etiam nata
 est proles, imo omnium qui trans fluvium degunt, cum
 fratre Japheto natu majore, pater fuit.* Vide memora-
 tum antea interpretem ad Genes. x, 21.

Cap. 5. *Si enim jam descenderat (Deus, Gen. xi, 7),
 quid sibi vult : Venite et descendentes confundamus
 ibi linguam eorum ; quod intelligitur angelis dictum,
 nisi quia per angelos descendebat, qui angelis descen-
 dentibus erat ?*] Hanc interpretationem secutus est et
 illustravit idem interpres ad Genes. xi, 7.

Ibid., § 2. *Illud sane quod dictum est : et non defici- C
 ent ex illis omnia quæ conati fuerint facere (Gen.
 xi, 6), non dictum est confirmando, sed tanquam in-
 terrogando, sicut solet a comminantibus dici.*] Est lo-
 cutio elliptica, qua significat Deus futurum id, nisi
 ipse intercederet. Vide interpretes ad eum locum.

Cap. 8, § 1. *Quæritur etiam, utrum ex filiis Noe,
 vel potius ex illo uno homine, unde etiam ipsi exstite-
 runt, propagata esse credendum sit quædam monstrosa
 hominum genera quæ gentium narrat historia ; sicut
 perhibentur quidam unum habere oculum in fronte me-
 dia, etc.*] Hæc omnia legere licet apud Plinium Hist.
 Nat. lib. ii, cap. 8, quo respexisse videtur Augusti-
 nus. Jungi cum Plinio potest Pomponius Mela lib. i,
 cap. 4 et seqq., ubi similia mendacia, sed pudentius D
 narrantur. Sic vero disputationem suam de hisce
 mendaciis claudit : *Quapropter ut istam quæstionem
 pedetentim cauteque concludam ; aut illa, quæ talia, de
 quibusdam gentibus omnino nulla sunt ; aut si sunt,
 homines non sunt ; aut ex Adam sunt, si homines sunt.*
 Verum antequam quæstionem ipsam ingrederetur,
 trium horum primum dicendum fuit ; nimirum, ne-
 cesse non esse earum rerum rationem quærere quæ
 forte nusquam sunt ; eam sat cito quæsitum iri, cum
 de rebus constaret. Sic et multæ Symposiacæ quæ-
 stiones Plutarchi eludi potuissent ; quia antequam
 rei rationem quæreremus, de re ipsa constare oportet.

Ibid., § 2. *Ante annos aliquot, nostra certe memoria,
 in Oriente duplex homo natus est superioribus membris,*

PATROL. XLVII.

*inferioribus simplex. Num duo erant capita, duo pe-
 ctora, venter autem unus et pedes duo, sicut uni ho-
 mini ; et tam diu vixit, ut multos ad eum videndum
 fama contraheret.*] Hanc historiam debebat Augusti-
 nus Hieronymo, qui in epistola ad Vitalem presbyte-
 rum, sic loquitur : *Num quia nostra ætate duplex
 Lyddæ natus est homo, duorum capitum, quatuor ma-
 numum, uno ventre et duobus pedibus, omnes homines
 ita nasci necesse est ?*

Cap. 9. De antipodibus : *Neque hoc ulla historica
 cognitione didicisse se affirmant, sed quasi ratiocinando
 conjectant, eo quod intra convexa cæli terra suspensa
 sit, eundemque locum mundus habeat et infimum et
 medium ; et ex hoc opinantur alteram terræ partem,
 quæ infra est, habitatione hominum carere non posse.*]

Recte animadvertit Joan. Lud. Vives, non fuisse me-
 ris conjecturis notum australe hemisphærium, sed
 navigationibus profectorum per fretum Herculeum
 et reversorum per mare Arabicum, quod jam a tem-
 poribus Herodoti notum erat, ut liquet ex lib. iv,
 cap. 42. Vide et Plinium Hist. Nat. lib. ii, et ad eum
 interpretes. Præterea ipse Augustinus ideo tantum
 negabat esse antipodes, quod per zonam terridam
 dari transitum nostri hemisphærii, hoc est septen-
 trionalis, hominibus non putaret in australem ; quod
 tamen falsum jam deprehensum fuerat a superiorum
 sæculorum geographis, qui gentium trans tropicum
 Cancræ et ipsum æquatorem sitarum mentionem fe-
 cerant. Quo admissio, nulla ratio erat negandi ad me-
 ridiem ulterius progredi homines non potuisse ; cum
 quidem esset notissimum astronomiæ non prorsus
 imperitis, ad Austrum pergentibus alteram tempera-
 ratam zonam occurrere oportere. Mirum profecto est
 homines, minime alioquin hebetes, hoc non vidisse.
 Sed Augustinus nobis hic auctoritatem Scripturæ ob-
 jicit : *Quoniam, inquit, nullo modo Scriptura ista men-
 titur, quæ narratis præteritis facit fidem, eo quod ejus
 prædicta complentur ; nimisque absurdum est ut dica-
 tur aliquos homines ex hac in illam partem, Oceani im-
 mensitate trajecta, navigare ac pervenire potuisse, ut
 etiam illic, ex uno illo primo hominè genus institueretur
 humanum.* Sed nimis absurdum est hic immensitatem
 Oceani commemorare ; primum, quia de ea minime
 constabat, poteratque fieri ut Punicæ naves secundis
 ventis eo delatæ essent quo ire nollent. Ac sane jam
 nobis constat, si quæ navis trigesimum gradum septen-
 trionalis latitudinis superaverit ad Austrum vela fa-
 ciens, vix eam abstinere posse quin in australem Ame-
 ricam recto cursu feratur, quæ sic facile relecta fuit.
 Hæccum esse possent, nec his contraria ulla experi-
 menta objicerentur, non debuerunt quasi absurda
 rejici. Deinde minime opus fuit trajicere Oceanum, ut
 in *antichthonum* hemisphærium iretur, nam pedibus
 eo pervenire potuerunt Afri, et revera pervenerunt.
 Quin et legendo Africæ oram eo navibus ire licuit.
 Hanno Pœnus narraverat se non potuisse navigare
 ultra Hesperium promontorium, quod est idem illud,
 quod *Viride* nunc vocatur, non navigandi difficultate,
 sed tantum annonæ penuria : *Ὁὐ γὰρ ἔτι, inquit, ἐπεύ-
 σαμεν πρῶσσι τῶν σιτων ἡμᾶς ἐπιτεπόντων :* Neque

enim n. rigarius alterius, quod nos cibaria defecissent. A meo. Omnes quippe unctos ejus chrismate recte christos possumus dicere; quod tamen totum, cum sub capite, corpus unus est Christus.] Sed ubi Ecclesia dicitur Christus Christi? Ubi christus vocatur ultus, præter regem aut sacerdotem? Scripturam nos interpretari oportet, non ex stylo quodam possibit, ut ita loquar, quem ipsi comminiscamur, sed ex stylo ipso usu consecrato. Itaque cum nusquam inveniret christum dictam Christianum ullum in singulari, et præterea videret hic agi de rege, debuit inde potius colligere superiora de Christo male esse intellecta. Ac sane si consuluisset Aquilam, aut Theodotionem, aut Symmachum, intellexisset male versa esse superiora verba: Dominus ascendit in caelos et tonitruum, vertendumque, ut habet versio Hieronymiana: super ipsos (vel contra illos) in caelis tonabit; nec ex illis verbis collegisset de Christo agi, quia solus Christus ascendit in caelum.

Cap. 11. Sicut lingua una cum esset omnium, non ideo filii pestilentiae defuerunt; nam et ante diluivium una erat lingua, et tamen omnes, præter unam Noe justitiam domum, deleri diluvio mernerunt: ita quando, merito elatioris impietatis, gentes diversitate linguarum puniuntur atque divisa sunt, et civitas impiorum confusionis nomen accepit, hoc est, appellata est Babylon, non defuit domus Heber, ubi ea quæ antea fuit omnium lingua remaneret.] Merum hoc esse commentum, ipsique Scripturæ contrarium ostendit multis Joan. Clericus in dissert. de lingua Hebraica. Nec sane hæc de re poterat judicare Augustinus, qui eam ignorabat; sed nescio quo fato de iis quæ ignota ei erant, passim judicare aggressus est, nec dubitavit pro compertis passim assumere quæ nunquam probare potuisset. Attamen scholastici, sed linguarum non perituros, aliique e scholasticorum illorum prosapia, cæcum ducem cæci, aut, quod mirum est, oculati, sed sponte clausis oculis, secuti sunt.

Cap. 17. Assyriorum (regnum) multo erat potentius atque sublimius. Nam rex ille Ninus Beli filius, excepta India, universæ Asiæ populos subjugaverat.] Hæc quoque adversari Scripturæ sacræ ostendit idem Mosis nuperus Interpres ad Gen. x, 10.

Cap. 20. Item Deus apparuit Abraham ad quercum Mambrae, in tribus viris quos dubitandum non est angelos fuisse.] Optime, ut ostendit etiam memoratus Interpres, qui æque libenter Augustinum sequitur, cum recta via præeuntem putat, ac ab eo abijt cum aberrare eum existimat. Atque utinam semper aut fide, aut alius Scripturæ Interpres, certum ubique ducem se præberet! Nos sane magno labore liberaret, quibus omnia sunt expendenda, quia ab omnibus ferme aliquando deceptis nemini eorum ἀδυσανίστως credere licet.

LIBRO XVII. Cap. 4. In explicatione cantici Annæ, postquam priora verba de Christo explicuit, tandem deveniens ad hæc: Exaltabit cornu Christi sui, I Sam. ii, 10: Quomodo, inquit, Christus exaltabit cornu Christi sui? De quo enim supra dictum est: Dominus ascendit in caelos. Et intellectus est Dominus Christus; ipse, sicut hic dicitur, exaltabit cornu Christi sui. Quis est ergo Christus Christi sui? An cornu exaltabit uniuscujusque fidelis sui, sicut ita ipsa, in principio hujus hymni, ait: Exaltatum est cornu meum in Deo

B ipsos (vel contra illos) in caelis tonabit; nec ex illis verbis collegisset de Christo agi, quia solus Christus ascendit in caelum.

Cap. 7, § 4. Narratur historia quæ habetur I Reg. vii, 12. Assumpsit lapidem unum, et statuit illum inter Massephat novam et veterem, et vocavit nomen ejus Abenneser, quod est Latine lapis adjutoris; et dixit: Usque huc adjuvit nos Dominus. Massephat interpretatur intentio. Lapis ille adjutoris medietas est Salvatoris, per quem transeundum est a Massephat veteri ad novam, id est ab intentione qua expectabatur in carnali regno beatitudo falsa carnalis, ad intentionem qua per Novum Testamentum expectatur in regno caelorum beatitudo verissima spiritualis.] Non habebant LXX interpretes inter Massephat novam et veterem, sed ἀναμίσητον Μασσηφάθ και ἀναμίσητον τῆς παλαιᾶς, quæ verba respondent Hebraicis: בֵּין הַמַּסְפַּהֲתִים וּבֵין הַמַּסְפַּהֲתִים inter Mitspha et Schen. Posteriorem vocem, quæ nomen est proprium, male verterunt appellativa voce παλαιᾶ, veterem, dum legunt יַשְׁחַן jaschan pro יַשְׁחַם hasschem; unde factum ut priscus interpres Latinus crediderit onisum esse novam, verteritque inter Masphat novam et veterem. Hac autem falsa interpretatione nititur tota Augustini ratiocinatio; ac sane mirum est virum satis acutum apud se non reputasse subinde, se nocte et interitui de Scriptura sacra sat tanto loqui non posse, nisi certo sciret quid sibi vellet, quod non poterat ubique ex infida versione intelligere. Similiter quod deducit ex significatione vocis Massaphat est absurdum, quia non intellexit quid sibi vellet vox intentio hoc in loco; est enim intentio oculorum, nam מִסְפַּהֲתִים mitspah, potest deduci a מִסְפַּח mitspah, contemplatus, speculatus est, ac proinde oculos intendit. Ac sane in lexico Nominum Græco vertitur ἀποσκοπεύουσας, et in libro de Nominibus Hebraicis emendato ab Hieronymo, speculatio, sive contemplatio. Sed quidquid significet, allegoricis interpretationibus ex nominum significato deductis nihil esse inanius ostendit Joan. Clericus in Quæstionibus Hieronymianis.

Cap. 11. Memento quæ est mea substantia. Nihil hic melius quam ipse Jesus intelligitur, substantia populi ejus, ex quo natura est carnis ejus. Non enim vane, inquit, constituisti omnes filios hominum. Nisi enim esset unus filius hominis substantia Israel, per

quem filium hominis liberarentur multi filii hominum, A
vane utique constituti essent omnes filii hominum.] A capite 9 aggressus est interpretari Augustinus psal. LXXXVIII ex divisione Græca; ejus interpretationis hanc tantum particulam, quæ est vers. 47, expendemus. Hebraicus codex habet: זכר אני בזה ואל, hoc est quam brevis ait vita mea. LXX interpretes verterunt: *μνήσθητι τὴν μου ἢ ὑπόστασιν*, hoc est, *recordare quæ mea sit*, ut barbare loquar, *subsistentia*, seu quandiu hic subsistam. At Latinus interpres perperam vertit *substantiam*, quod non posset conferre versionem Græcam cum Hebraico textu, cum quo nisi conferatur sæpe non potest intelligi; unde Augustinus contortam illam arripuit interpretationem, quam protulimus. Vide et interpretationem ejus in hunc psalmum. Vir ille ex quovis loco quamvis sententiam exsculpere potuit; sed miror ipsum non animadvertisse eam rationem interpretandi totam esse commentitiam, et fragmenta pro arbitrio excogitata, tam secure et tam confidenter proferre sustinuisse.

Cap. 14. *Mihi autem credibilis videntur existimare, qui omnes illos centum et quinquaginta psalmos ejus operi tribuunt, eumque aliquos prænotasse nominibus aliorum, etc.*] Mira profecto est hæc sententia, nam si David prænotare potuit psalmos quosdam nominibus aliorum, quis docuit Augustinum eos qui prænotati sunt nomine Davidis ab alio quopiam prænotatos non fuisse? Nam quod ait prænotasse eum nominibus aliquid, quod ad rem pertineat, figurantibus, merum esse commentum quis non videt? Deinde nemo C
possit tribuere Davidi psalmos in quibus mentio fit Babylonice captivitatis, quasi rei præteritæ, ut psal. CXXXVI.

Libro xviii. Cap. 3. De tempore natalium Isaaci: *Tunc, inquit, et Assyrus quintus erat rex Aralius; hoc est, post Belum, cujus filius Ninus fuisse dicitur. Si sequitur hic Eusebium, ut videtur, debuit dicere: quartus erat rex Arius, ut ex Scaligerana editione liquet. Ac sane testantur Benedictini legi in pluribus mss. Arrium, et deberet præterea legi quartus. Cæterum seriem hanc Assyriorum regum confictam multi putant. Vide Joan. Clericum ad Gen. x, 10. Temporibus sane Abrahami non rex Babyloniorum, qui hic Assyriorum dicitur, sed Elymæorum potentissimus erat regum Transeuphratensium. Vide Genes. xiv, 4.*

Ibid. *Io filia Inachi fuisse perhibetur quæ postea Isis appellata, ut magna dea culta est in Ægypto; quamvis alii scribant eam ex Æthiopia in Ægyptum venisse reginam, et quod late justequè imperaverit, eisque multa commoda et litteras instituerit, hunc honorem illi habitum esse divinum, posteaquam ibi mortua est, et tantum honorem, ut capitali crimine reus fieret si quis eam hominem fuisse diceret.*] Ionem suam temere eum antiquissima regina Ægyptiorum confuderunt Græci, ut viderentur iis esse antiquiores, nixi duntaxat tenij similitudine nominis, et quod Isis sub imagine vacræ, in quem mutata ferebatur Io Argiva,

colebatur. Quæ satis firma non sunt τινότερος indicia: nec quiaquam facile credit antiquissimis illis temporibus Ægyptios a Græcis accepisse reginam et deam. Herodotus lib. 1, cap. 4, docet quidem Orientales dixisse Ionem ivisse in Ægyptum, sed raptam a Phœnicibus, et illic, ut videtur, venditam. Dicamus ergo Isidem Ægyptiam fuisse cum Diodoro Siculo lib. 1 Bibliothecæ, et quidem antiquissimam Ægypti reginam, quod vel nomen ejus significat, cum idem scriptor testetur *Ἰσὶν μεθέρμηνουμένην εἶναι παλαιάν*, *Isin verti antiquam*, linguaque Hebraica, quæ affinis erat Ægyptiæ, *ישׁתׁי jaschisch*, vetus dicatur. Altamen Augustinus recte contra Græcos sic, ut facit, ratiocinari potuit; tametsi Ægyptios eo modo ad fidem adducere non potuit, cum se Græcis B
multo antiquiores, nec sine ratione, esse putarent.

Cap. 5. *His temporibus (nempe Jacobi) rex Argivorum Apis navibus transvectus in Ægyptum, cum ibi mortuus fuisset, factus est Serapis omnium maximus Ægyptiorum deus. Nominis autem hujus cur non Apis, etiam post mortem, sed Serapis appellatus sit, facillimam rationem Varro reddidit. Quia enim arca in qua mortuus ponitur, quod omnes jam σαρκοφάγον vocant, σορός dicitur Græce, et ibi eum venerari arpullum cœperant, priusquam templum ejus esset extractum, velut soros et Apis.] Quasi vero defuerint in Ægypto homines quos in deorum numerum referrent, ut advenientes ex Peloponneso continuo deorum loco haberent; aut quasi Græce locuti fuerint! Itaque viri docti merito originationem Varronis rejecerunt, Serapimque antiquissimam esse Ægyptiorum numen existimaverunt, et quidem aliquot sæculis Argivo Api. Vide Jos. Scaligerum in Animadversionibus Eusebianis ad ann. 1730, et Gerh. Joan. Vossium de Idololatria gentilium lib. 1, cap. 29, quamvis non probemus posterioris sententiam, qui Josephum patriarcham Serapin dictum vult.*

Cap. 8. *Minerva vero longe his (Hercule et Mercurio) antiquior. Nam temporibus Ogygii ad lacum qui Tritonis dicitur, virginali apparuisse fertur ætate, unde et Tritonia nuncupata est, etc.] Etymologiam nominis Tritoniæ, et rationem cur e capite Jovis nata diceretur, attulit verisimiliores Joan. Clericus ad Theogoniam Hesiodi vers. 895.*

Cap. 12. *Hiis temporibus Hercules in Syria (sic habent mss., non in Tyria ut est in editionibus) clarus habebatur; sed nimirum alius, non ille de quo supra locuti sumus. Secretiore quippe historia plures fuisse dicuntur et Liberi Patres et Hercules.] Certum est Herulem numen esse Phœnicium, cui urbs Tyrus consecrata fuit. Quin et plures Tyrios fuisse volunt, ut animadvertit Gerh. Joh. Vossius de Idololatria gentilium lib. 1 cap. 22 et 34. Crediderim ipsum aut Thebanum, aut Argivum Herculem indidem originem ducere, sive unus sint, sive plures. Vide quæ obiter hac de re habet Joan. Clericus in notis ad sect. 3 dissert. Joannis Seldeni de Decimis. Nam rem pluribus hic diducere non vacat, nec necesse est. Sed tunc apparet non perperam hic legi in Syria, nec emen-*

dandum esse in *Tirynthia*, ut putabat Joan. Lud. Vives.

Cap. 14. *Per idem temporis intervallum existerunt poetae (Orpheus, Musæus, Linus, temporibus iudicum Israelis) qui etiam theologi dicerentur, quoniam de diis carmina faciebant, sed talibus diis, qui licet magni homines, tamen homines fuerunt; aut mundi hujus, quem Deus verus fecit, elementa sunt; aut in principatibus et potestatibus, pro voluntate Creatoris et suis meritis ordinati.]* Liqueat hoc ex Theogonia Hesiodi, qui antiquissima numina facit Chaos, Cœlum et Terram; tum spiritus nescio quos, quos variis naturæ partibus præficit; ac tandem animos hominum fato functorum. Non dubito quin superiores poetae theologos sit ea in re imitatus, quamvis nonnulli veterum primum auctorem Theogoniæ eum faciant. Vide Joannem Clericum ad titulum Theogoniæ Hesiodæ, et proœmium Diogenis Laërtii, ubi de Theogonia Linæ.

Cap. 18. *Si enim dixerimus ea non esse credenda, non desunt etiam nunc qui ejusmodi quædam vel certissima audivisse, vel etiam expertos se esse asseverent. Nam et nos cum essemus in Italia, audivimus talia de quadam regione illarum partium, ubi stabularias mulieres imbutas his malis artibus, in casco dare solere dicebant quibus vellent seu possent viatoribus, unde in jumenta illico vertenterent et necessaria quæque portarent, postque perfuncta opera iterum ad se redirent, etc.]* Miror Augustinum hæc ita proponere quasi posset esse vera, vixque ea negare liceret, cum postea dicat hæc vel falsa esse, vel tam inusitata, ut merito non credantur, putetque potius a dæmonibus turbatam fuisse phantasiam hominum, qui præ furore crederent se esse jumenta. Postea etiam narrat ejusdem Præstantii patri, post casu ejusmodi comestionem, tale quid in somnis contigisse. Sed si hoc fieret ope dæmonum, quid illis opus fuit medicato cibo? Aut si talis cibus id efficeret, quid opus fuit dæmonibus? Præterea si ex arbitrio dæmonum ita pendisset hominum phantasia, ut nec, cibo sumpto, eorum vi resistere homines possent, nec turbatæ phantasie imagines vincere, non exiguum hoc fuisset prodigium. Itaque satius fuit muliercularum figmenta aperte negare, quam rerum ejusmodi rationes querere.

Cap. 22. *Siquidem post illud maximum atque universale diluvium, cum in arca Noe octo soli homines evaserunt, anni non multo amplius quam mille transierant quando Ninus Asiam totam, excepta India, subjugavit.]* Revera ex calculo LXX interpretum, ad natalem Abrahami annum non effluerunt plures anni quam 1132, ut ostendit Isaacus Vossius in lib. de Ætate mundi, cap. 6. Sed cum a temporibus Phælogi, quibus genus humanum in varias abiit colonias, ad tempora Nisi, ex eodem calculo quo statuitur ab Eusebio Ninus paulo ante natum Abrahamum subegisse Asiam, non effluerint multo plures 500 annis, Asia nihil ferme habebat præter deserta, nam intra id tempus non potuerunt ita augeri homines, ut tantos terrarum tractus implerent. Itaque rectius faciunt qui

A Ninum serius regnasse volunt. Vide e. 2 hujus libri.

Cap. 23. *Eodem tempore nonnulli sibyllam Erythræam vaticinatum ferunt. Sibyllas autem Varro prodidit plures fuisse, non unam. Hæc sane Erythræa sibylla quædam de Christo manifesta concipit, quod etiam nos prius in Latina lingua, versibus male Latinis et non stantibus legimus, per nescio cujus interpretis imperitiam, sicut post cognovimus, etc.]* Postea dicit exemplar Græcum sibi ostensum a Flacciano, profertque *Achrostichin* versibus, ut loquitur, *stantibus* versam, cujus initiales litteræ sunt *Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ υἱὸς σωτῆρ*. Quod de Græcis versibus esse intelligendum, nam in Latinis non potuerunt esse litteræ comparere. Quare miror imperitiam interpretis accusari, qui sane non potuit Latinis versibus hoc ex-

B primere. Sed multo magis miror Augustinum, qui *γνωστῶν* librorum sacrarum contra Manichæos non male defendit, non animadvertisse hic manifestam suppositionem. Scio alios multos Christianos scriptores hæc in re eum esse secutum, nec repetam quæ contra eos animadversa sunt, cum ab aliis, tam a Davide Blondello in opere Gallico de Sibyllis. Sed profecto est quod suspicemur multos eorum facile quidem esse fuisse suppositionem hujusce fetus, sed quia rudis plebecula tam levibus capiebatur rationibus quam gravibus, eos arripuisse hoc argumentum, ut alia multa, quia conducebat causæ, non quia verum iis videbatur. Alioqui si ita obtratisset insipidum, ut nihil hic suppositi animadverterent, nullos suppositos fetus a genuinis discernere potuissent. Nam

C patitur quidem historię fides nos dubitare quin fuerint fatidicæ quædam mulieres quæ varia prædixissent, de imperio præsertim Romano, sed illa nihil ad Christianam religionem. Crediderim, ut meam quoque conjecturam aperiam, fanaticas illas mulieres nomen ab Oriente, una cum arte decipiendi, attulisse, et dictas *sibyllas* a Græcis, quod Phœnicæ vocarent hujusmodi mulierem *שֵׁבֹטָה* *schebota*, hoc est *quæ consensescit*: nam vetulæ erant hæc vates, nec earum senectus minus decantata fuit quam vaticinia. Ovidius *Metam.* lib. XIV, 139, sic inducit loquentem sibyllam:

Lux æterna mihi caritæque sine dabatur,
Si mea virginitas Phœbe patuisset amanti.
Dum tamen hanc sperat, dum præcorumpere donis
Me cupit, Elige, ait, virgo Cumæa, quid optes,
Optatis potlere tuis. Ego pulveris hausti
Ostendens cumulum, quot haberet corpora pulvis,
Tot mihi natales contingere vana rogavi:
Excidit optarem juvenes quoque protinus annos,
Hos tamen ille mihi dabat, æternamque juventam,
Si Venerem paterer. Contempto munere Phœbi
Innuba permaneo, sed jam felicior ætas
Terga dedit, tremuloque grada venit ægra senectus,
Quæ patienda diu est, nam jam mihi sæcula septem
Acta vides, superest numerus ut pulveris æquem,
Tercentum menses, tercentum musta videre.

Quæ sunt poetica figmenta inde nata, quod diceretur sibylla grandæva fuisse.

Ibid. § 11. *Inserit etiam Lactantius operi suo quædam de Christo vaticinia sibyllæ, quamvis non exprimat cujus.]* Respexit ad locum Lactantii ex lib. *Inst. divin.* I, cap. 6, ubi, memoratis variis sibyllis, sic loquitur: *Harum omnium sibyllarum carmina si ferun-*

tur et habentur, præterquam *Cumææ*, cujus libri a Romanis occultantur; nec eos ab ullo, nisi a quindecim viris, inspicere fas est. Et sunt singularum singuli libri, qui quia *sibyllæ* nomine inscribuntur, unius esse creduntur, suntque confusi. Hactenus nihil habet quod non consentaneum sit loco Augustini; sed sequentia ei adversantur, sic enim pergit scriptor elegantissimus: *Nec discerni, ac suum cuique assignari potest, nisi Erythrææ, quæ et nomen suum verum carmini inæruit, et Erythræam se nominatum iri prælocuta est, cum esset orta Babylone. Sed et nos confuse sibyllam dicemus, sicubi testimoniis earum fuerit abutendum.* Sed et postea Erythrææ versus nominatim profert lib. iv, cap. 15, et lib. de Ira cap. 22. Quæ omnia ficta esse a Christianis eo nomine indignis, res ipsa clamant.

Cap. 37. *Tempore igitur prophetarum nostrorum, quorum jam scripta ad notitiam fere omnium gentium pervenerunt, philosophi gentium nondum erant qui hoc etiam nomine vocarentur, quod cepit a Samio Pythagora, qui eo tempore quo Judeorum est soluta captivitas cepit excellere atque cognosci.* Nihil verius, optimumque id est argumentum, quo quam sit recens Græcorum philosophia ostendatur. Illustrarunt etiam hanc chronologiam editores Parisienses; sed nonnulla sunt in eorum adnotatione errata aut typhotetarum, aut festinantis calami, quæ hic emendabo, ut ex aliis editionibus, si quæ posthac fiant, demantur. Primum aiunt ab Eusebio in Chronico Pythagoram ad 63 olympiadem referri. Atqui est 65 ad quam in Eusebiano Chronico legere est: *Pythagoras physicus philosophus clarus habetur.* Addunt Benedictini eundem Eusebium lib. x de Præparatione evangelica, cap. 3, scribere claruisse Pythagoram olympiade 62. In illo tamen capite nihil habet Eusebius de ætate Pythagoræ, sed tantum in sequente, ubi etiam hoc unum dicit, vixisse eum diu post septem Sapientes. Præterea subjiciunt de eo tempore: *Regnabat autem apud Romanos Servius Sulpitius.* Voluerunt dicere viri docti *Servium Tullium*, nam *Servius Sulpitius* jurisconsultus fuit, Ciceronis æqualis. Tandem ita de emortuali anno Pythagoræ loquuntur: *Pythagoras mortem obiit olympiade 70, anno ejus, juxta Eusebii Chronicon, quarto vel quinto.* Debit scribi tertio vel quarto, et sic scriptum puto a viris eruditissimis nam vel pueri sciunt in singulis olympiadibus esse tantum quatuor annos. Quod observo, non insectandi gratia, absit! qui laborem eorum minime omnium sperno; sed ut discant alii homines maligni ex talibus exemplis, non esse bonis et eruditissimis viris propterea insultandum, præsertim si se aliis faciles in talibus præbeant.

Ibid. *Isis porro Inachi filia fuisse proditur, qui primus regnare cepit Argivis.* Si, nimirum, credamus Ionem, quod antea parum verisimile esse ostendimus ad lib. xviii cap. 3.

Cap. 39. *Moses in populo constituit qui docendis litteris præessent, priusquam divinæ legis ulla litteras nosset.* Hos appellat Scriptura *γραμματοισαγωγῆς*, qui Latine dici possunt litterarum inductores, vel introdu-

ctores, eo quod eas inducant, id est introducant quodammodo in corda discipulorum, vel in eos potius ipsos quos docent.] Qui ita interpretatus est vocem Græcam Augustino, hominem fefellit, nam Septuaginta interpretes vocem adhibent ad vertendam Hebræicam *שׁוֹרֵר* *scho-ter*, quæ grammaticam minime significat, sed apparitorem magistratum. Vide quæ notavit de ea voce Joannes Clericus ad Exod. v, 6.

Cap. 43. Memoratis versionibus Aquilæ, Symmachii, Theodotionis et quinta: *Hanc tamen, inquit, quæ Septuaginta est, tanquam sola esset sic recipit Ecclesia, eaque utuntur Græci populi Christiani, quorum plerique aliqua sit alia ignorant.* Nempè mulieres et artifices, cæteraque plebecula, vagis Numidis similis; nam alii, qui vel leviter litteris sacris tincti erant, aliquid legerant aut inaudiverant de Tetraplis, aut Hexaplis Origenis. Pergit: *Ex hac Septuaginta interpretatione etiam in Latinam linguam interpretatum est, quod Latine Ecclesie tenent.* Itaque legebant homines docti et prudentes versionem versionis, quarum plerique ecclesiastici neutram poterant expendere; nam Græcam cum Hebræa codice conferre vel duo poterunt, ut loquitur ille, vel nemo; Latine cum Græca plures quidem, sed pauci, præ iis qui Græce nesciebant, inter quos Augustinus. I nunc et in ejusmodi hominibus lauda aut acumen in interpretatione Scripturæ, aut diligentiam in sacris studiis, aut prudentiam in acquiescendo in versionibus quæ bonæ essent an malæ nesciebant.

Quamvis, inquit, non defuerit temporibus nostris presbyter Hieronymus, homo doctissimus et omnium trium linguarum peritus; qui non ex Græco, sed ex Hebræo in Latinum eloquium easdem Scripturas converterit. Quatenus porrigeretur eruditio Hieronymiana in utraque lingua, Græca et Hebræica, satis luculente ostendit Joannes Clericus in Quæstionibus Hieronymianis; sed collatus aliis presbyter Stridonensis sane erat doctissimus. Sed ejus, subjicit Augustinus, tam litteratum laborem, quamvis Judæi fateantur esse veracem, Septuaginta vero interpretes, in multis errasse contendunt; tamen Ecclesie Christi tot hominum auctoritati, ab Eleazaro tunc pontifice, ad hoc tantum opus electorum neminem judicant præferendum: quia etsi non in eis unus apparuisset spiritus, sine dubitatione divina, sed inter se verba interpretationis suæ Septuaginta docti more hominum contulissent, ut quod placuisset omnibus hoc maneret, nullus eis unus interpret debuit anteponi. Quamvis nihil esset quod reponeretur huic ratiocinationi, non posset tamen contra rem ipsam valere, ita ut manifesta peccata quæ inveniuntur in versione LXX interpretum, vir Hebræice doctus incipiat credere non esse peccata; nam ratiocinationes, ex eo quod convenire videtur deductæ, ipsi factis ac rebus opponi non possunt: quia sæpe quod non conveniebat fieri factum est, nec factum est quod conveniebat. Deinde omnis illa historia LXX interpretum mera est fabula, ficta a Judæo Hellenista, forte ut pigritiæ Hellenistarum consuleretur: ne necesse haberent discere linguam Hebræicam, cum *θρόνον*

versionem habere viderentur. Doleo, fateor, tot ac tanta apud veteres inveniri specimina non fidei circumspectæ et firmis rationibus nixæ, sed credulitatis inconsultæ et omnia temere arripientis; nisi quis *politiam* calliditatem, ut nunc loquimur, malit hæc haberi. Utrumvis verum statuatur, inde colligendum erit nobis, præter Christum et apostolos, qui fideliter doctrinæ ejus adhererunt, non esse quærendos magistros in quorum auctoritate acquiescamus: quæ de re etiam nos ipse Christus diserte præmonuit Matth. XXIII, 8. Præterea facile fieri potest ut non Septuaginta, sed aliquot centeni homines minus periti uno viro fuerint; ac sane integri consessus quam sæpe errarunt? Quidve est notius quam veri amantibus suffragia non esse ex numero, sed ex pondere æstimanda? Nulla propemodum veritas, ne ipsa quidem religione Christiana excepta, defendi potest, si numerus nota ac argumentum veritatis habeatur. Denique, ut jam dixi, illa de LXX interpretibus Aristæ historia putida est fabella. Vide quæ hac de re jam notavimus ad tom. II, epist. 28. Itaque dignum est risu, quod tam gravibus verbis exprimitur in sequentibus: *Cum vero tantum in eis signum Divinitatis apparuit, profecto quisquis alius illarum Scripturarum ex Hebræa in quamlibet aliam linguam interpres est verax, aut congruit illis LXX interpretibus, aut, si congruere non videtur, alitudo ibi prophetica esse censenda est.* Aut hic aliquid excidit, aut supplendum anime post congruere non videtur, hanc sententiam: et cum Hebraico codice tamen consentit; nam ex sequentibus hoc velle Augustinum liquet. Hæc sane mira sunt et inaudita, nec temere ac sine gravibus rationibus affirmanda. Quis enim possit sibi persuadere Spiritum propheticum certam sententiam dictasse Hebræis olim vatibus, a quibus primum oracula divina litteris mandata sunt; deinde eundem Spiritum eorum vatium Græcis interpretibus aliam, aut contrariam afflasse sententiam? Nemo talia facile sibi persuadeat. Hic vero nulla credendi ratio occurrit, præter anilem Hlam Aristæ fabulam, cui insunt omnia mendacii male confecti indicia, et cui res ipsa contradicit. Nam liquet, conferenti versionem cum contextu Hebraico, permulta delicta esse a LXX interpretibus aut ab eo, quicumque sit, qui eam versionem conceinnavit, admissa; quod male in exemplari suo legerent voces Hebraicas, quod affines litteras miscerent, quod vocum rariorem significatus nescirent, quod loca obscura non assequerentur, et quod ne clara quidem interdum satis intelligerent; quæ humani et affluantis spiritus sunt, non divini. Sed hæc per se scire Augustinus non potuit; verum de re ipsi plane incomperta tacere eum potius decuit, quam tam multa inania effundere. Si verum amamus, fatendum tam absurdas opiniones non displicuisse viris nequaquam hebetibus, quod eorum pigritiæ ac existimationi consulerent, ut jam alibi significavimus.

Cap. 44. Sed, ait aliquis, quomodo sciam quid Jonas propheta dixerit Ninivitis, utrum: Triduum, et Ninive evertetur; an: Quadraginta dies? Quis enim non

A videat non potuisse utrumque tunc dici a propheta, qui missus fuerat terrere comminatione imminentis exitii civitatem?... Si ergo a me quæritur quid horum Jonas dixerit, hoc potius quod legitur in Hebræo: Quadraginta dies, et Ninive evertetur.] Optime, unde colligendum erat aut graviter errasse LXX interpretes, aut mendosos esse eorum codices. Prius fateri noluit Augustinus; itaque ad posterius deveniendum fuisset, nisi hinc incommoda quædam exortura prævidisset; nempe, plebem dicturam valde pigros, aut inconsultos, aut indoctos fuisse præsules suos, qui versionem Latinam, haustam ex vitiosis codicibus Græcis, sibi prælegi adhuc curassent; nam magnæ hoc fuit ignorantix, si nescierint peccarant; nec minoris pigritiæ aut imprudentiæ, si in veritatem inquirere, vitiaque versionis emendare no'uerant. Multo hoc deterius erat, consecrariisque periculosioribus obnoxium, quam nova interpretatio Hieronymi vocis Hebræicæ קִיקַיִן Kikajon, in eodem propheta, qua de re tantas querelas profuderat ventis ferendas Augustinus, cujus vide epistolam 71 et quæ ad eam notavimus. Igitur sese ad aliud σὸφὸν φάρμακον, convertit Pænus orator. Septuaginta quippe, inquit, longe posterius interpretati aliud dicere potuerunt, quod tamen ad rem pertinere, et in unum eundemque sensum, quamvis sub altera significatione concurreret; admoneretque lectorem utraque auctoritate non sprete, ab historia sese attollere ad ea requirenda, propter quæ significanda historia ipsa conscripta est. Hæc demum inter ea quidem recenseri possunt quæ non sunt natura sua repugnantia, ac proinde fieri non possunt; cæteroque ne levissima quidem verisimilitudine tincta. Septuaginta interpretes, eo ipso quod se interpretes profiterentur, pollicentur se dicturos Græce quæ Hebræice scripta sunt; quod nisi præstent, non possunt crimen aut imperitiæ, aut negligentix, aut malæ fidei effugere. Hoc cum semper verum sit in historiarum interpretatione, si ita loqui licet, est vero verius, quisquis enim inducit aliquem in versione dicentem quod non est in archetypo quod voluit, mentitur. At licet, inquit, verba nonnihil immutare, si sit eadem sententia. Non nego, sed hoc tum demum fieri potest, cum id postulat ingenium linguæ qua utitur interpres, non ubi nihil necesse est. Præterea falsum est esse idem, ad sententiam quod attinet, adhuc quadraginta dies, et adhuc tres dies. Sed audiamus Augustinum allegoricas machinas violenter adhibentem, ut defendat Græcos interpretes: Si per illam civitatem recte accipitur Ecclesia gentium, propheticè figurata; eversa, scilicet per pœnitentiam ut qualis fuerat jam non esset; hoc quoniam per Christum factum est in Ecclesia gentium, cujus illa Ninive figuram gerebat; sive per quadraginta dies, sive triduum, idem ipse significatus est Christus; per quadraginta, scilicet, quia tot dies peregit cum discipulis suis post resurrectionem, et ascendit in cælum; per triduum vero, quia die tertio surrexit. Quæ omnia sunt commentitia, nam primo si negavero Niniven, apud Jonam, esse figuram Ecclesiæ gentium, nemo ex Scriptura contrarium probabit.

Deinde dicam absurdum esse dicere eversionem intentionem, jam manifestam hujus discrepantiæ rationem habebimus. Nempe, minor numerus exiit e codicibus Hebræis, major vero abest ab hodiernis exemplaribus Græcis; in quibus olim fuisse, non ut vulgo *ἔτι τρεῖς ἡμέραι*, sed vero *ἔτι τρεῖς καὶ μὴ ἡμέραι* clare ex Justino colligitur. Porro hic numerus valde est rationi consentaneus. Triduum enim omnino requirebatur ad prædicandum et peragranda urbem. Confecto unius diei itinere, prædixit urbem perituram, post dies quadraginta tres. Secundo die, longius progressus, quadraginta duos dies significavit. Tertio itaque die elapso, et peragrata jam urbe, nonnis quadraginta supererat dies. » Hæc Vossius lib. de Translatione LXX interpretum cap. 23, quæ ingeniosa sunt; sed multo, ut mihi quidem videtur, verisimilius, cum cæteri Patres et codices in vulgari lectione consentiant, Justino fuisse codicem in cujus contextu scriptum erat *τρεῖς*, sed cujus margini aliquis ex Hebraico codice ascripserat *τρισσάρκοντα*, quod ille prætermisum putans, dixit *τρισσάρκοντα τρεῖς*.

Cap. 52. Memoratis decem persecutionibus: *Plagas enim, inquit, Ægyptiorum, quoniam decem fuerunt, antequam inde exire inciperet populus Dei, putant ad hunc intellectum esse referendas... Sed ego illa re gesta in Ægypto, istas persecutiones propheticè significatas esse non arbitror; quamvis ab eis qui hoc putant exquisitè et ingeniosè illa singula his singulis comparata videantur; non propheticè spiritu, sed conjectura mentis humanæ, quæ aliquando ad verum pervenit, aliquando fallitur.*] Quis non exclamet hic: *καλῶς! σοφῶς!* nihil melius? Sed et nos quoque idem iudicium ferimus de tot mysticis interpretationibus Augustini, quibus ferme totum Vetus Testamentum in alienos sensus contorsit. Cæterum de decem persecutionibus vide Sulpitium Severum lib. II Sacræ Historiæ.

LABRO XIX. Cap. 1, § 3. *Denique fuerunt qui cum diversa sequerentur bona finalia, alii virtutem, alii voluptatem, eundem tamen habitum et consuetudinem tenebant, ex qua Cynici appellabantur.*] Ideo Apollinaris Sidonius carm. 2, vers. 167:

Quidquid Erichthels Cynicorum turba volutat
Gymnasis, imitata tuos, Epicure, sodales.

Ad quem locum illustrandum hunc laudat Jac. Sirmondus.

Cap. 7. *Opera data est ut imperiosa civitas non solum jugum, verum etiam linguam suam domitis gentibus per pacem societatis imponeret; per quam non deesset imo et abundaret etiam interyrenum copia.*] Multis hac de re egit vir doctissimus Just. Lipsius libro de Recta Latini sermonis Pronuntiatione, cap. 4, ubi rectè etiam monet hic legendum, non *pacem societatis*, sed *speciem societatis*, aut *per pacem sociatis*. Vellem h'c a Benedictinis prolata lectionem mss. codicum.

Cap. 24. Postquam ostendit sine amore Dei et proximi non esse populum, ita hoc caput inchoat: *Si autem populus non isto sed alio definiatur modo, velut si dicatur: populus est cætus multitudinis ratio-*

tionem, jam manifestam hujus discrepantiæ rationem habebimus. Nempe, minor numerus exiit e codicibus Hebræis, major vero abest ab hodiernis exemplaribus Græcis; in quibus olim fuisse, non ut vulgo *ἔτι τρεῖς ἡμέραι*, sed vero *ἔτι τρεῖς καὶ μὴ ἡμέραι* clare ex Justino colligitur. Porro hic numerus valde est rationi consentaneus. Triduum enim omnino requirebatur ad prædicandum et peragranda urbem. Confecto unius diei itinere, prædixit urbem perituram, post dies quadraginta tres. Secundo die, longius progressus, quadraginta duos dies significavit. Tertio itaque die elapso, et peragrata jam urbe, nonnis quadraginta supererat dies. » Hæc Vossius lib. de Translatione LXX interpretum cap. 23, quæ ingeniosa sunt; sed multo, ut mihi quidem videtur, verisimilius, cum cæteri Patres et codices in vulgari lectione consentiant, Justino fuisse codicem in cujus contextu scriptum erat *τρεῖς*, sed cujus margini aliquis ex Hebraico codice ascripserat *τρισσάρκοντα*, quod ille prætermisum putans, dixit *τρισσάρκοντα τρεῖς*.

Cap. 52. Memoratis decem persecutionibus: *Plagas enim, inquit, Ægyptiorum, quoniam decem fuerunt, antequam inde exire inciperet populus Dei, putant ad hunc intellectum esse referendas... Sed ego illa re gesta in Ægypto, istas persecutiones propheticè significatas esse non arbitror; quamvis ab eis qui hoc putant exquisitè et ingeniosè illa singula his singulis comparata videantur; non propheticè spiritu, sed conjectura mentis humanæ, quæ aliquando ad verum pervenit, aliquando fallitur.*] Quis non exclamet hic: *καλῶς! σοφῶς!* nihil melius? Sed et nos quoque idem iudicium ferimus de tot mysticis interpretationibus Augustini, quibus ferme totum Vetus Testamentum in alienos sensus contorsit. Cæterum de decem persecutionibus vide Sulpitium Severum lib. II Sacræ Historiæ.

LABRO XIX. Cap. 1, § 3. *Denique fuerunt qui cum diversa sequerentur bona finalia, alii virtutem, alii voluptatem, eundem tamen habitum et consuetudinem tenebant, ex qua Cynici appellabantur.*] Ideo Apollinaris Sidonius carm. 2, vers. 167:

Quidquid Erichthels Cynicorum turba volutat
Gymnasis, imitata tuos, Epicure, sodales.

Ad quem locum illustrandum hunc laudat Jac. Sirmondus.

Cap. 7. *Opera data est ut imperiosa civitas non solum jugum, verum etiam linguam suam domitis gentibus per pacem societatis imponeret; per quam non deesset imo et abundaret etiam interyrenum copia.*] Multis hac de re egit vir doctissimus Just. Lipsius libro de Recta Latini sermonis Pronuntiatione, cap. 4, ubi rectè etiam monet hic legendum, non *pacem societatis*, sed *speciem societatis*, aut *per pacem sociatis*. Vellem h'c a Benedictinis prolata lectionem mss. codicum.

Cap. 24. Postquam ostendit sine amore Dei et proximi non esse populum, ita hoc caput inchoat: *Si autem populus non isto sed alio definiatur modo, velut si dicatur: populus est cætus multitudinis ratio-*

malis, verum quas diligit concordi communione sociatus; profecto ut videatur qualis quisque populus sit, illa sunt intuenda quæ diligit. Quæcumque tamen diligat, si cætus est multitudinis, non pecorum sed rationalium creaturarum, et eorum quæ diligit communione concordi sociatus est, non absurde populus nuncupatur. tanto utique melior quanto in melioribus: tantoque deterior quanto est in deterioribus concors. Tum subjicit: Secundum istam definitionem nostram Romanus populus populus est, etc.] Miror in mentem Augustino non venisse loci Deuter. xxxii, 21: *Ipsi me provocaverunt in eo qui non erat Deus, et irritaverunt in vanitatibus suis, et ego provocabo eos in eo qui non est populus, et in gente stulta irritabo illos.* Ubi Deus ad gentium vocationem respicit, ut docet Paulus Rom. x, 19. Sane vix digni erant nomine populi, qui sic descripti sunt a Lucilio:

Nunc vero a mane ad noctem, festo atque profesto
Toto itidem pariterque die, populusque, patresque
Jactare indo foro se omnes, decedere nusquam,
Uni s: atque eidem studio omnes dedere et arti,
Verba dare ut caute possint, pugnare dolose,
Blanditia certare, bonum simulare virum se,
Invidias facere, ut si hostes sint omnibus omnes.

Quos elegantissimos versus nobis servavit Lactantius Inst. divin. lib. v, cap. 9.

Libro xx. Cap. 7. De Apoc. xx, 1 et seqq. *Mille autem anni duobus modis possunt, quantum mihi occurrit, intelligi: aut quia in ultimis annis mille ista res agitur, id est, sexto annorum milliario, tanquam sexto die, cujus nunc spatia posteriora voluntur; secuturo deinde sabbato, quod non habet vesperam, requie scilicet sanctorum, quæ non habet finem, etc.]* Hi sunt fructus allegoricæ arithmeticæ, ex qua collegerunt veteres multi mundi hujusce durationem fore sex millium annorum, septimo vero millenario ei finem impositum ipsi, et tum fore æternum piorum sabbatismum. Sic S. Barnabas epist. cap. 15, ad quem vide notas doctissimi viri Joan. Bapt. Cotelerii, qui aliorum ei assentientium et nominum et loca suppeditabit.

Cap. 15. De hoc Apocalypseo loco cap. xx, 13: *Et exhibuit mare mortuos qui in eo erant, et mors et infernus reddiderunt mortuos quos in se habebant; sic ratiocinatur: Sed qui sunt mortui quos exhibuit mare, qui in eo erant? Neque enim qui in mari moriuntur non sunt in inferno, aut corpora eorum servantur in mari; aut, quod est absurdius, mare habebat bonos mortuos et infernus malos. Quis hoc putaverit? Sed profecto convenienter quidam hoc loco mare pro isto sæculo positum accipiunt.]* Non semel fefellit Augustinum vox Latina *infernus*, quod nesciverit ἀδης, Hebraice הַאֲדָמַת, significare sepulcrum. Vide quæ notavimus ad tom. II, epist. 64. *Mortui quos reddet mare sunt cadavera eorum qui in eo perierunt; mors vero et sepulcrum sunt reliqui mortui, qui in terra ceciderunt, sive insepulti, sive sepulti.* Nam mors et ἀδης sæpe ponuntur ἐκ παραλλήλου, ut I Cor. xv, 54; Apoc. xx, 14: ad quæ loca vide interpretes.

Cap. 19. De II Thess. ii, 1 et seq. § 3. *Quidam*

A putant hoc de imperio dictum fuisse Romano, et propterea Paulum apostolum non id aperte scribere voluisse; ne calumniam videlicet incurreret, quod Romano imperio male optaverit, cum speraretur æternam, ut hoc quod dixit: jam enim mysterium iniquitatis operatur, Neronem voluerit intelligi, cujus jam facta velut Antichristi videbantur.] Mihi multo verisimilius fit Paulum hic egisse de rebellione Judæorum in Romanos, de qua obscurius locutus est, ne noceret popularibus suis. Vide hac de re interpretem Honr. Hammondi, in additamentis quæ adnotationibus ejus scriptoris admiscuit. Sed hanc observationem Augustini optimam existimarem, ad rationem reddendam obscuritatis Apocalypseo, in qua exitium Romæ ethnicæ prædicebatur nomine Babylonis.

Cap. 29. *Per hunc Eliam magnum mirabilemque prophetam, exposita sibi lege, ultimo tempore, ante judicium, Judæos in Christum verum, id est in Christum nostrum esse credituros, celeberrimum est in sermone cordibusque fidelium.]* Mirum est illis temporibus eam opinionem tam altas radices in animos hominum egisse, tantoque consensu esse receptam, cum Christus disertissime docuerit Matth. xvii, 12, et apud alios evangelistas, nomine Eliæ intelligendum fuisse Joannem Baptistam. Facile erat intellectu diem Domini magnum et terribilem, esse eum diem vel tempus quo Deus Jerosolymam et Judæam passus est a Romanis diripi, ferroque et igne vastari. Sed nullus interpres hoc in majore luce collocavit Henrico Hammondo, ad Matth. xxiv et alibi. Non raro contigit multos homines non hebetes consensisse in errore, quia maluerunt superiores sequi quam eorum placita expendere. Vide Tertullianum de Anima cap. 35.

Libro xxi. Cap. 3, § 1. *Contra supplicia malorum æterna hanc sibi proponit objectionem: Nullum est, inquiunt, corpus quod possit dolere, nec possit mori.]* Eam objectionem confutat operosissime, variisque adductis incredibilibus et falsis historiis ex Plinio, nec tamen satisfacit. Quid facilius erat dictu quam alias leges fore et corporum et spirituum eo tempore, quam nunc; Deumque effecturum ut certo corporis motu, eoque non ita magno ut noceat corpori, excitetur ingens dolor in animis improborum? Vide Dionysii Petavii Dogmat. theolog. tom. III. Opus de Angelis lib. iii, cap. 5.

Cap. 24. *Ut Deus sententiam suam mitiget et reflectat in melius.]* Joan. Freder. Gronovius recte legit in mollis, Observat. in script. ecclesiast. cap. 6. Sic Hegesippus de Excidio Hierosol. lib. 1, cap. 12: *Ab Aristobulo impetrare ut matrem ab executione præcepti severioris ad molliora inflecteret.* Sic mss., ubi editi libri habent meliora. Quod ex melioris avi scriptoribus haustum. Tacitus Ann. 1, satis superque missione et pecunia, et mollibus consultis peccatum. Hegesippus iterum cap. 16: *Verbisque in mollis suppliciter inflexis, mitigaverat indignationem consulis.*

Cap. 26. Locum Pauli I Cor. iii, 11, de fundamento cui alii quidem superædificant aurum, argentum aliaque pretiosa; alii vero ligna, fenum, stipula-

lam; sibi obijcientes inducit quosdam qui credebant baptismum et Ecclesie catholice communionem satis esse ad vitandam damnationem aeternam. Tum circa eum locum multum hæsitat, quasi in eo sermo esset de moribus, cum Paulus loquatur de doctrina. Sic et alibi in eo interpretando æstuavit. Vide adnotata ad tom. VI, in lib. de Fide et Operibus cap. 15. Hinc nata alia æstuatio, quæ in hisce verbis se prodit: *Post istius sane corporis mortem, donec ad illum veniatur qui post resurrectionem corporum futurus est, damnationis et remunerationis ultimus dies, si hoc temporis intervallo spiritus defunctorum ejusmodi ignem dicuntur perpeti quem non sentiant illi qui non habuerunt tales mores et amores, in hujus corporis vita, ut eorum ligna, fenum, stipula consumatur; alii vero sentiant, qui hujusmodi secum ædificia portaverunt; sive ibi tantum, sive et hic et ibi; sive ideo hic, ut non ibi, secularia quamvis a damnatione venialia concremantem ignem transitorie tribulationis inveniant, non redarguo, quia forsitan verum est.* Sic hic Pauli locus fuit veluti scopulus, in quem non semel impegit Augustinus; quem tamen virum, quasi magnum Scripture interpretem, multi nobis venditant; sed quibus ii demum credent quibus nullum est sacrorum librorum studium, aut qui Augustini opera nunquam attente legerunt.

LIBRO XXII, cap. 7. *Cum sexcentis ferme annis ante Ciceronem Romulus fuerit, etc.*] J. Lud. Vives edidit ante Scipionem; nempe Æmilianum, qui in libris de Republica loquens a Cicerone inducebatur; quia

A Cicero anno demum post Urbem conditam 648 natus est. Sed recte Benedictini lectionem allatam, quæ est omnium mss. codicum, retinuerunt, quia minime necesse est Augustinum ex memoria loquentem, accuratius calculos posuisse; nec est peccatum tantum ut in id incidere non potuerit.

LIBRO XXII, cap. 8, § 1. *Cur, inquit, nunc illa miracula quæ prædicalis facta esse, non sunt?*] Est objectio ethnicorum, ad quam commodius solvendam ficta sunt, quarto præsertim sæculo, innumerabilia miracula reliquiarum, quæ antea inaudita fuerant. Com incautius ac proinde verius loquebantur Christiani hujus ævi, fatebantur miracula non amplius fieri, quod contigit Augustino in lib. de Vera Religione cap. 25, ubi negat *miracula illa* (qualia apostolorum) *in nostra tempora durare permessa.* Sed postea hæc verba retractavit, propter nova miracula, cujus utilitatem animadvertere serius cœpit. Hic quoque multa narrat quæ omnia claudit egregia illa narratione de qua ad tom. V egimus. Sed de hisce omnibus, et præsertim de quarti sæculi fictis miraculis, vide Henr. Dodwellum in dissert. Irenæica 2.

Cap. 24, § 3. *Quæ in theatris mirabilia spectantibus, audientibus incredibilia et exhibenda molita sit; industria nempe humana.*] Intelligit, ut Justo Lipsio videtur, pegmata, seu machinas theatrorum; quorum pegmatum figuræ et motus mirabilia spectacula præbebant, ut multis ostendit vir doctissimus in libro de Amphitheatro cap. 22, quod legisse non pœnitabit.

IN TOMUM OCTAVUM.

DESIDERIUS ERASMUS LECTORI.

Quemadmodum in præliis solet potissimum emicare virtus et ardor militum ducumque, ita divus Augustinus, cum nusquam non sit multis suspiciendus nominibus, haud alibi tamen eluxit, quantum valuerit acumine ingenii, subtilitate judicii, vehementia, copiaque disserendi, quam in his libris; in quibus pro tranquillitate domus Dei, quam unice diligebat, pugnat adversus hæreses: quas cum hoc odio majore prosequeretur, quo impensius amabat Christi sponsam Ecclesiam, tamen ubique singulari caritate laborat, ut homines sanet potius quam perdat. Lege feliciter, ac vale.

ANIMADVERSIONES

IN LIBRUM DE HÆRESIBUS.

Præfat. *Noster vero Epiphanius Cyprius episcopus abhinc non longe rebus humanis exemptus, de octoginta hæresibus loquens, sex libros etiam conscripsit, historica narratione commemorans omnia, nulla disputatione adversus falsitatem pro veritate decertans.*] Adnotant Benedictini ad hæc verba, Augustinum vidi se duntaxat *Anacephalæosin Epiphani;* sed ne hoc quidem opus integrum vidit, cujus initio, et pluribus locis indicat scriptor se majoris operis epit men scribere.

C Credibile est Augustinum excerpta tantum ex eo, ab aliquo Græce sciente facta, habuisse.

Hæres. 1. *Quæ est Simonianorum: Jovem se credi volebat, Minervam vero meretricem quandam Helenen, quam sibi sociam scelerum fecerat; imaginesque et suam et ejusdem meretricis discipulis suis præbebat adorandas; quas et Romæ, tanquam deorum simulacra, auctoritate publica constituerat.*] Sic paulatim augentur fabulæ, prout a pluribus narrantur: instar rivuli, qui, aliis atque aliis accedentibus aquis, tandem fit amnis. Clementinarum Recognitionum auctor lib. II, § 9, et Justinus Martyr apol. 1, meminerunt quidem statuz Simonis, Romæ collocatæ; sed de statua *Selenæ* vel *Helenæ*, ejus concubine, nihil habent. Itaque hoc erit additamentum Augustini, ex memoria hæc scribentis. Mirum est fabulam de posita a Romanis statua tam turpem et tam manifestam, quæ proinde merito ab ethnicis ridebatur, usque adeo veteribus placuisse, ut uno ore illam affirmaverint. Vide Joan. Bapt. Cotelerium ad Constitutiones apostolicas lib. VI, cap. 9, itemque ad Recognitionum lib. II, cap. 9. Sed fallitur vir doctissimus cum innuit ab Augustino negari quod narrabatur de interitu Simonis, epist. 36 ad Casulanum, cum dicit tantum Romanos negasse

Petrum die sabbati jejunasse, cum esset die dominico sequente cum Simone Mago certaturus. Jam eruditi ferme consentiunt Justinum aut alium auctorem hujus fabulæ deceptum fuisse statu Herculi posita in insula Tiberina, cujus etiamnum hodie basis superest, cum hac inscriptione SEMONI SANCO DEO. Vide Des. Heraldum ad Tertullian. Apolog. cap. 13; Henr. Valesium ad Eusebii Hist. eccles. lib. n, cap. 13, aliosque passim. Hinc autem liquet quanti faciendus sit consensus multorum, sine examine, aliorum post alios idem temere affirmantium. Simile exemplum animadvertere est Civit. Dei lib. xx, cap. 20, de adventu Eliæ ante ultimum judicium. Si errorem vitare velimus in ejusmodi rebus, quæ plurimum testimonio probari solent, ante omnia expendamus oportet quibus eorum qui consentiunt, res perspecta esse poterit, eosque ab aliis sejungamus; nam qui repetunt tantum ab aliis accepta, ea in quæ minime inquisiverunt, indigni sunt qui testium numero habeantur. Quod si etiam primi rei assertores id protulerint quod probe non norant, nubes illa speciosa te tium facillime dissipatur. Quæ in historia de Simonis Magi statua observare est, nec scio an non de tota Simonianorum secta dici queant; nam quamvis constet ex Actis apostolicis Simonem fuisse hominem nequam, multa de eo ficta sunt, ut liquet ex Clementis Recognitionibus.

Hæres. 50. *Vadianos, quos appellat Epiphanius, et schisma:icos, non hereticos vult videri, alii vocant Anthropomorphitas.* Cum hic Epiphanius auctorem laudet Augustinus, omnino existimari legendum Audianos, sic enim eos hæreticos ab Audio conditore vocat Constantiensis episcopus. Non morarer hic mendas librariorum, uti nec Sirmondus fecit in Opere Prædestinati, quamvis in codice ms. legeretur Vadiani. Nomina minus nota semper facillime a librariis depravata sunt. Hinc apud Facundum Hermianensem lib. viii ed. Sirmondi anni cto lº cxcvi, col. 671. Idem hæretici vocantur *Basiani*, quæ vox facta a *Vadiani*.

Hæresi 88, quæ est Pelagianorum: *Hi Dei gratiæ, qua prædestinati sumus in adoptionem filiorum per Jesum Christum in ipsum, et qua eruimur de potestate tenebrarum, etc., in tantum inimici sunt, ut sine hac posse hominem credunt facere omnia divina mandata, etc.* Anathema vero omnibus qui divinæ gratiæ sunt inimici! Nec puto Pelagium, si revivisceret, deliberaturum an posset respondere Amen; magna voce illico ita responderet. Verum accusatorie dicit Augustinus inimicos gratiæ Dei eos qui internum afflatum ad singulos necessarium actus, eumque ineluctabilem et ad finem usque vitæ solis electis dandum; hoc est, gratiam Augustini, non Dei, repudiabant; nam gratiam hunc afflatum, aut gratiam Dei vocari in Scriptura nunquam demonstravit. Cæterum cum Deus mandata cuiquam dat, sine dubio ea ille potest observare; nam Deus, qui justus est, impossibilia non impera sumitve pœnas de iis qui non fecerunt impossibilia. Quod si præter nudum imperium,

A auxilium aliud divinum necessarium sit, quod negabat Pelagius, nemini eorum quibus aliquid imperat, id subtrahit Deus. Sed omnia hic sunt, ut alibi apud Augustinum, ad invidiam faciendam composita. Consulendus hac de re liber Dionysii Petavii de Hæresi Pelagiana et Semipelagiana, qui est in tomo III Dogmat. ejus theologicorum. Cætera non attingemus, de quibus ad epistolas Augustini sat multis diximus; sed hinc observabimus, ubi agitur de adversariorum sententia, non esse facile eorum adversariis credendum.

ANIMADVERSIONES

IN TRACTATUM ADVERSUS JUDEOS.

Cap. 3, § 4. *Quid sibi autem velit quod sic prænotantur quidam psalmi, quos et ipsi legunt et habent, in litterarum auctoritate sanctarum, ut in eorum titulis scriptum sit: Pro iis quæ immutabuntur; textus vero eorumdem psalmodum prædicat Christum, nisi quia eorum mutatio per illum futura prædicta est per quem apparet impleta?* Respicit Augustinus ad titulos psalmodum, ex divisione Græca XLIV, LXVIII et LXXIV. Fatendum, nisi verum dissimulare velimus, aptissimum fuisse Augustinum ad retundendam pertinaciam Donatistarum aut stultam impietatem Manichæorum; sed contra Judæos in arenam descendere non debuit, quippe destitutus armis in illa pugna plane necessariis, hoc est, cognitione linguæ Hebræicæ et litterali Veteris Testamenti intelligentia. Res ex toto libello liquet, sed præsertim ex hoc argumento, quod tamen pluribus persequitur. Reperere potuerunt et quidem merito, Judæi LXX interpretes male vertisse verba Hebræica quæ hic sunt: חֲשׂוֹנִים קָלִי hal schoschannim, ὑπὲρ τῶν ἀλλοιωθησομένων, quasi legendum esset hic, ἰσχυρόνισ, scheschonim, hoc est, qui mutant, vel diversi sunt; esse vertendum cum Aquila, super liliis; nam קָלִי es-e lilium, qua voce significatur hic aut instrumentum musicum, aut initium cantici. Quomodo contrarium probasset Augustinus? Deinde si concessissent sic esse vertendum ut translulerunt LXX interpretes, negassent inde sequi a Messia legem mutari debuisse, sed tantum, quandoque venerit, miseram suæ gentis sortem in beatorem mutatum iri; frustra sudasset Augustinus ut iis hisce aut similibus argumentis utentibus os occluderet. Ac sane duobus tantum modis, cum aliquo fructu, disceptare cum Judæis possumus. Alter est si non tantum Scripturis Vet. Testamenti, quas eludere norunt, sed illorum opinionibus et scriptoribus contra ipsos utamur; quod facere non potuit Augustinus, cui ignota illa erant armamentaria. Alter vero si historiam et miracula Jesu Nazareni vere contigisse ostendamus; quod facere potuisset Augustinus, si omissis allegoriis, frigidisque argutiis, ad accuratas ratiocinationes se convertisset, quales sunt in libris ii et iii operis de Veritate religionis Christianæ ab Hug. Grotio conscripti, quæ et in aliis recentiorum monumentis copiosius expositæ leguntur. Verum iis sæculis, quantumvis ab imperitiis aut factiosis

factentur, parum nota erat ratiocinandi et probandi accurata methodus.

ANIMADVERSIONES

IN LIBRUM DE UTILITATE CREDENDI.

Cap. 3, § 5. *Omnis Scriptura quæ Testamentum Vetus vocatur, diligenter eam nosse cupientibus quadrifaria traditur; secundum historiam, secundum ætiologiam, secundum analogiam, secundum allegoriam.*] Hæc omnia ad unum referenda, quid, nimirum, significatur verbis Scripturæ, quæ ex omnibus grammaticorum et criticorum legibus sunt explicanda. Ætiologia, analogia et allegoria, quæ non nituntur litteralis interpretationis fundamento, meræ sunt ad populum phalaræ, ut dudum viri docti ostenderunt. Sed videamus quomodo hæc intelligat Augustinus: *Secundum historiam, inquit, traditur, cum docetur quid scriptum aut quid gestum sit; quid non gestum sed tantummodo scriptum quasi gestum sit.* Sic omnia essent historica, quia aut scripta, aut gesta sunt; nec quidquam etiam est scriptum quasi gestum, cum gestum non sit, præter parabolas. Augustinus exemplum tamen profert veræ historiæ a Christo laudatæ Matth. xii, 3, 4. *Secundum ætiologiam, inquit, quid qua de causa vel factum, vel dictum sit.* Cujus rei exemplum est dictum Christi, de causa permissi a Mose divortii Matth. xix, 8. At in inquirendis ejusmodi causis, oportet aut præviam habere auctoritatem Christi et apostolorum, aut certissimam historiam rationesque non dnbias. Alioqui quælibet rationes quorumlibet reddentur, quæ utramque faciunt paginam apud veteres. Tertio *secundum analogiam, inquit, cum demonstratur non sibi adversari duo Testamenta, Vetus et Novum.* Quod verissimum, si animus Dei et œconomiz diversitas probe observentur, lex enim præcebeatur στοιχία, ut loquitur Paulus, seu elementa religionis, quibus ad instar pædagogici, paulatim Judæi ad perfectionem Christianam deducerentur. Itaque multa ferebantur sub lege, quæ non amplius feruntur sub Evangelio; quamvis utrobique fuerit idem Dei animus, sed qui non una œconomia, pro captu populorum et temporum, usus est. Quod si hæc misceantur et violentis allegoriis torqueatur Vetus Testamentum, ut per omnia idem videatur tradere ac Evangelium, tum vero analogia nulla servabitur. Denique, *secundum allegoriam, cum docetur non ad litteram esse accipienda quædam quæ scripta sunt, sed figurate intelligenda.* Scio quid allegoriarum patroni soleant dicere, sed ea demum allegorice sunt intelligenda quæ manifestæ allegoriæ speciem præ se ferunt, ut Eccle. xii, 4 et seqq. Cætera omnia proprie intelligenda. Sed hæc de re alias.

Cap. 9. *Vera religio, nisi credantur ea quæ quisque postea, si se bene gesserit, dignusque fuerit assequatur atque percipiat, et omnino sine quodam gravi auctoritatis imperio, iniri rite nullo pacto potest.*] Hæc contra Manichæos, qui catholicam Ecclesiam maxime criminabantur, quod illis qui ad eam veniebant præciperet ut crederent, cum ipsi omnia ratione de-

monstraturos se pollicerentur. Qua in re, intolerandi profecto erant, cum nihil nisi monstra proferrent, et quæ nulla verisimilitudine erant tincta; nedum ut ratione niterentur, ut multis in locis recte ostendit Augustinus. Verum hic aliter respondet illis quam vellem et quam res postulabat. Quo enim argumento probare poterat prius esse quædam sine ratione (nam hoc debet intelligi) credenda, quæ postea perciperentur? Quis mendaciorum et fabularum propola non potuit similia exigere, et postea dicere, si quis commenta ejus rejecisset, eum fuisse indignum qui ea assequeretur? An non Judæi et ethnici Christianis contra se ratiocinantibus talia reponere poterant, esse credendum, non ratiocinandum? Igitur Christiani, ut pari jure agerent, pati debuerunt id contra se adhiberi quo usi fuerant contra ethnicos et Judæos; nec erat cur propterea sibi timerent, ratione enim longe superior futura erat religio Christiana, ut satis ostenderunt Hugo Grotius, aliique qui eam ratione defendere laudatissimo instituto et felicissimo successu cœperunt. Sed tria erant quæ tempore Augustini effecerunt ut fides sine ratione exigeretur. Primum, est quod non satis erant in philosophia, criticaque exercitati, ut Scripturam contra objectiones Manichæorum, aliorumque defendere commode possent; ut liquet vel ex historia creationis, quæ tantopere torsit Augustinum, ut neque in Confessionibus, neque in libris de Genesi ad litteram, sibi aut ulli satisfecerit. Creatio septem diebus distincta, quiesque Dei septimo die scopuli fuerunt, ad quos impigit quotiescunque hæc in parte sacri Oceani navigare ausus est. Sensem litteralem quasi adversum rationi rejicit, allegoricum vero a vocibus plane abhorrentem amplectitur. Alterum, quod revera sibi conscii essent non pauca a se dici plane contraria rectæ rationi; qualia erant tam multa quæ de gratia et prædestinatione, aliisque dogmatibus iis adnexis, quasi capita fidei credenda ab Augustino proponebantur. Denique is sermo fuit partium jam vires suas sentientium, et multitudine sua fretarum; quæ sæpe jactat hic Augustinus, contempta paucitate aliter sentientium. Ejusmodi partes, ac ingenia pati non possunt sibi obloqui pauciores, sed volunt fidem loquentibus continuo haberi.

Cap. 10. Postquam multis probare conatus est sacerdotem ei qui religionem Christianam sibi probari cupit, credere oportere, eum animo veritatis cupido ita se gerere; hinc colligit talem hominem vicissim sacerdoti de religione aliquid affirmanti credere oportere. *In religione vero, inquit, quid iniquius fieri potest quam ut Dei antistites nobis non factum animum pollicentibus credant, nos eis præcipientibus nolimus credere?* Miror tam levem rationem tam multis persequi sustinuisse rhetorem nostrum. Nam primum similia Judæus ac ethnici sacerdos dicere potuerunt Christianis, cum potestate ac numero superiores erant Judæi ac ethnici in Romano imperio. Quare Christianum a tali responsione satius fuit abstinere. Secundo, quis docuit Augustinum, nonni-

is qui studiosi veri esse credantur, explicandam fuisse religionem Christianam? An non indignis omnia pendunt sacri Scriptores, qui libris, in quorumvis manus deventuris, religionem Christianam æque ac Judaicam, complexi sunt? Fateor interdum, vitandi periculi causa, fugiendæve inutilis concertationis, satius esse tacere quam apud improbos id proloqui quod spernant, aut cum indignatione excipiant. Sed exceptis eiusmodi circumstantiis, debet religio apud omnes accuratissime probari, et præsertim quidem libris. Quinimo sic se gessit ipse Augustinus, sic omnes Christiani doctores. Tertio, nemo nescit omnes bonos esse habendos, dum malos esse non constat. Quis autem animum novit ejus qui petit sibi explicari religionem, nisi hominis mores eum antea aperuerint? Sed plane alia est ratio doctrinæ, cui assentiri nemo debet antequam eam veram esse constet. Damnare eam non debet, rationibus nondum auditis, sed amplecti nulla lege jubetur. Quarto denique, jubenti me pro imperio credere quidpiam quod ei natura sua notius non est quam mihi, nulla ratione edita, non nisi stulte credere possum; at animas uniuscujusque est ipsi notissimas. Sed quid opus est verbis? Si Augustinus vixisset apud ethnicos, quales erant etiamnum Persæ aliique Orientales populi ejus tempore, adissetque sacerdotem aut magum et ab illo quæsiisset rationes ob quas ignem Persæ colebant, iis demum crediturus postquam firmas deprehendisset; sacerdos vero ille similia dixisset de utilitate credendi quæ hic narrat Manichæo; Augustinus sine dubio intolerandam esse tyrannidem sensisset, et dixisset si ausus esset. Ne ergo bona ratiocinatio habeatur in Africa Christiana, quæ paralogismus fuisset ad ortum Euphratis.

Cap. 12. *Quæro igitur, si quod nescitur credendum non est, quomodo serviant parentibus liberi, eosque mutua pietate diligant, quos parentes suos esse non credant. Non enim ratione ullo pacto sciri potest, sed interposita matris auctoritate de patre creditur, de ipsa vero matre plerumque nec matri, sed obstetricibus, nutricibus, famulis, etc.] Verum hæc sunt plane dissimilia, nam parentes et alii scire possunt, et revera sciunt quinam sint sui et certorum hominum liberi; nec ulla utilitate ducuntur, saltem plerumque, ad supponendos sibi alienos liberos. Sed sacerdotes qui volunt sibi credi de religione, ejus veritatis non sunt magis consciæ quam alii homines, si rationibus sint destituti; et plerumque, non sine magna utilitate sua, suum gregem augebant.*

Cap. 14. *Si nihil me credere jubet (hæreticus), hanc ipsam veram religionem ullam in rebus humanis esse non credo; quam cum esse non credo, non quæro. At ille, ut opinor, querenti monstraturus est . . . . Ad eum igitur qui me vult credere non venire, nisi aliquid crederem. Estne ulla major dementia, quam ut ei sola, quæ nulla scientia subnixæ est, fide displiceam, quæ ad ipsum me sola perduxit?] Sed qui credit veram aliquam esse religionem, seu Deum coli velle ab hominibus, sine ulla omnino ratione; aut insanit, aut*

ita hebes est, ut ab insanis non multum distet. Qui fidem habuit tibi sine ratione, idem etiã sine ratione cum videbitur, tibi fidem detrahet; assentieturque æque facile Arianis, si rerum potiantur, aut etiam, quod deterius est, Muhammedanis; quod revera fecerunt Afri, post Augustini tempora. Quisquis credit esse aliquam religionem veram, quæritque ubi eam invenire possit, non est tam fatuus, ut nullam rationem sibi dari postulet.

Ibid. § 21. *Quid quod omnes hæretici Christo nos credere hortantur? etc.] Verum est, sed fuitne hæreticus tam impudens aut tam hardus, qui nullas firmas rationes esse Christo credendi diceret? Non opinor. Fuitne etiam sacerdos tam ignarus aut tam hebes, qui aliquas earum rationum proferre non potuerit? Profecto si fuit, indignus fuit sacerdotali ordine, et perperam in eum erat cooptatus. Nemo est qui nolit credere id quod non vidit, si modo ei constet eos qui quod non vidit docent potuisse rem rescire, nec fallere voluisse, aut ipsos deceptos fuisse; quod liquidum nobis sit de Christo et apostolis, et natura ipsa verum quas docuerunt, et miraculis præsertim. Sed qui scis, inquires, facta fuisse talia miracula, eaque contigisse quæ narrantur in apostolorum scriptis? Hoc scio, prout novi reliquos omnes Historiæ antiquæ eventus indubitatos, imo et firmiter rationibus nixus; non quia credo auctoritati cujuspiam, a quo an fallar necne nescio.*

Ibid. § 32. *At ipsum (Christum) videmus, quantum illa, cui et ipsi (Hæretici) credunt, docet historia, nihil prius, neque fortius, quam credi sibi voluisse; cum illi nondum essent idonei, cum quibus ei res esset, ad divina percipienda secreta.] Christus apud Judæos Evangelium nuntiavit, nemo autem Judæorum erat qui non facile animadverteret ab eo minime idololatriam suaderi et egregia ad mores præcepta dari; quamvis non intellexerent quæcumque dicebat. Nemo etiam illorum fuit qui non facile videret miracula ab eo fieri, quot et qualia ab antiquis prophetis facta non fuerant. Dux hæc satis graves fuerunt credendi rationes, nec potest Christus, cum bona Augustini venia, cum iis conferri qui sine ratione sibi credi volunt. Apud Joannem passim inculcat doctrinam suam esse a Patre suo acceptam; sed sibi non vult credi, nisi miraculis dictis suis fidem faciat. Imo vero sic apud discipulos loquitur cap. xv, 24: *Si opera non fecissem in eis, quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent. Igitur Christus minime postulavit sibi sine ratione credi; nec ab iis quos curavit, ut sanarentur ad se delatos, fidem exegit, nisi postquam jam multa ediderat miracula. Verum, ne quid dissimulem, hoc sensit Augustinus, ut ostendunt sequentia verba: Quid enim aliud agunt, inquit, tanta et tam multa miracula, ipso etiam dicente ea non fieri ob aliud, nisi ut sibi crederent? Nihil verius, sed erant ipsa miracula gravissima ratio, cur tuto ei crederent, et credere se posse intelligerent. Sciebant enim quia peccatores Deus non audit (ad edenda miracula quibus fraudibus suis fidem faciant); sed si quis Dei cultor est, et vo-**

luntalem ejus facit, hunc expandit. Joan. ix, 31. Itaque non potuit Augustinus exemplo Christi uti, ut probaret Ecclesiam catholicam jure sibi sine ratione credi postulare. Ergo ille afferens medicinam, quæ corruptissimos mores sanatura esset, miraculis conciliavit (sibi) auctoritatem, auctoritate meruit fidem. Quæ verba sunt Augustini, quibus plane assentimur; at non sequentibus: *fide contraxit multitudinem, multitudine obtinuit vetustatem, vetustate roboravit religionem.* Quamvis enim fide sibi facta apud multitudinem, Ecclesiam suam condiderit, atque conditam auxerit; attamen eo non spectavit ut aliquando religionem vetustate roboraret, quasi vetustas argumentum quandoque futuram esset veritatis. Non assentimur iis qui Christi dogmata sequuntur, quia antiqua est illorum fides; sed quia consentanea est veritati cœlesti, cui fidem Christus miraculis suis fecit. Sed Augustino commodum erat talibus argumentis uti in hæreticos ac schismaticos, quibus passim novitatem et paucitatem exprobrat; quas olim Christianis exprobraverant ethnici.

Cap. 18. *Cum igitur tantum auxilium Dei, tantum profectum, fructumque videamus, dabimus nos ejus Ecclesiæ condere gremio, quæ usque ad confessionem generis humani, ab apostolica sede, per successores episcoporum, frustra hæreticis circum latrantibus et partim plebis ipsius judicio, partim conciliorum gravitate, partim etiam miraculorum majestate, damnatis, culmen auctoritatis obtinuit?* Nescio an hæc verba usque ad confessionem humani generis satis sana sint; et sunt, sensus erit, constante humano genere. Sed multe mihi suspectiora sunt verba *ab apostolica sede*, nam sic solebat in Occidente sedes Romana vocari; cujus auctoritatem omnibus artibus amplificare conati sunt exscriptores librorum ecclesiasticorum monachi. Si enim Augustinus de Ecclesia per omnes terras sparsa hæc intellexit, falsum est eam *ab apostolica sede culmen auctoritatis obtinuisse*; omnes enim norunt Orientales Ecclesias priores tempore fuisse, nec ullam auctoritatem ab ulla Occidentali trahere voluisse. Si quid apostolica sedes habuit auctoritatis, id promanavit ex communionem quæ ei fuit cum cæteris Ecclesiis Christianis, quæ omnes simul omnem suam potestatem Christo capiti debent. Ne Africanæ quidem Ecclesiæ, tempore Cypriani et ipsius Augustini, ut sat liquet ex contentione cum Stephano, et alia de transmarinis appellationibus, auctoritatem suam Romanæ debere voluerunt, quamvis eam forte matrem agnoscerent. Igitur ut quod suspicor aperiam, crediderim legendum *ab apostolica fide.* Primam enim Ecclesiæ Christianæ auctoritatem trahebant *ab apostolica fide*; quod cum apostolis, tempore, sentirent. Sic Tertullianus ratiocinatur in lib. de Præscript. hæreticorum cap. 20 et 21, pluresque apostolicas memorat sedes, non unam. *Ecclesias, inquit, apud unamquamque civitatem condiderunt (apostoli) a quibus traducem fidei et semina doctrinæ cæteræ exinde Ecclesiæ mutuatæ sunt, et quotidie mutantur, ut Ecclesiæ fiant. At per hoc et ipsæ apostolicæ disputantur, ut soboles apostoli-*

carum Ecclesiarum. Paulo post: *Itaque dirigimus præscriptionem; si Dominus Jesus Christus apostolos misit ad prædicandum, alios non esse recipiendos prædicatores, quam Christus instituit; quia nec altus Patrem novit, nisi Filius et cui Filius revelavit, nec altis videtur revelasse Filius quam apostolis quos misit ad prædicandum ubique quod illis revelavit. Quid autem revelaverint, id est, quid illis Christus revelaverit, et hic præscribam non aliter probari debere, nisi per eandem Ecclesiam quas ipsi Apostoli condiderunt, ipsi eis prædicando, tam viva, quod aiunt, voce, quam per epistolas postea. Si hæc ita sunt, constat proinde omnem doctrinam quæ cum illis Ecclesiis apostolicis matricibus et originalibus fidei conspiret, veritati deputandam, sine dubio tenentem quod Ecclesiæ ab apostolis, apostolica Christo, Christus a Deo accepit.* Hæc ostendunt optimo sensu posse apud Augustinum legi *apostolica fide*, a qua sedes apostolicæ ipsæ omnem auctoritatem trahebant; ideo enim iis creditum est, quod cum apostolicis scriptis sentire se profiterentur, quæ scripta a plerisque antiquissimorum hæreticorum rejiciebantur.

Quod si Augustinus omnino scripserit *apostolicam sedem*, voluit Manichæos Afros adducere ad Ecclesiam catholicam Africanam, quæ consentiebat cum sede Romana. Sed id argumentum levius, nam quis promiserat Ecclesiis apostolicis nonquam ea, a Christi doctrina aberraturas? Nemo. Talia sunt quæ ducit ex consensu plebis et conciliorum, quæ tam falsis faveat possent quam veris; aut ex hæreticis *miraculorum majestate damnatis*, quæ tunc ævo stratagemata erant ecclesiastica quibus plebeculæ fucus fiebat. Vide lib. contra epistolam Fundamenti cap. 4.

Cap. 18. *Non fama de fumo est, et nescio qua fubella Persica, cui satis est aurem accommodare et animum non subtilem, sed plane puerilem.* Fabellam Persicam vocat dogmata absurda Manichæi, qui Persæ erant seu Babylonius. Vide et Epiphianum hæres. 46, et postea librum contra Epist. Manichæi.

ANIMADVERSIONES

IN LIBRUM CONTRA EPISTOLAM MANICHÆI.

Cap. 1. *Nostrum igitur fuit eligere et optare meliora, ut ad vestram correctionem aditum haberemus; non in contentione et emulatione et persecutionibus, sed mansuete consolando, benevole cohortando, leniter disputando; sicut scriptum est: Servum Domini non oportet litigare, sed mitem esse ad omnes, docibilem, patientem, in modestia corripientem diversa sentientes. Nostrum ergo fuit velle has partes expetere; Dei est volentibus et petentibus donare quod bonum est.* Quis non laudet mansuetudinem, hæc in re, Augustini? quis non plaudat episcopo Pauli monitorum tam opportuno memori? Certe ego hæc verba satis exosculari non possum. Sed et sequentia, cedro digna, libenter exscribam: *Illi in vos sæviant qui nesciunt cum quo labore verum inveniatur, et quam difficile caveantur errores. Illi in vos sæviant qui nesciunt quam raram et arduum sit carnalia phantasmata piæ mentis serenitate superare. Illi in vos sæviant qui nesciunt cum quanta difficultate sanetur oculus interioris hominis, ut possit*

intuari solem suum, etc. Illi in vos sæviant qui nesciunt quibus suspiriis et gemitibus fiat, ut ex quantalacunque parte possit intelligi Deus. Nihil verius est quam eos demum sævire in alios, ut eos ad rectam fidem, uti putant, adducant, qui nesciunt quam facile sit errare, et quam difficulter præconcepta semel judicia sanentur. Doleo Augustinum, ad mortem usque, in tam pia sententia non perstitisse; nam hunc librum scripsit circa annum 397; sed anno 412, plane mutaverat mentem, ut liquet ex epistola ad Vincentium. Tum demum intellexit facillimum esse et æquissimum multis, terrore et vi militari homines ad catholicam Ecclesiam adducere; et, quod mireris, eodem tempore quo gratiæ ineluctabilis inspirationi omnes bonas hominum actiones tribuere cœpit. Doleo etiam, in tam pijs Augustini verbis, legi damnationem imperatorum qui contra Manichæos tot cruentas leges tulerunt, et quæ etiamnum leguntur in codice Theodosiano. Scio eorum electos accusatos fuisse nefandorum stuprorum, quod nos docet Augustinus in libro de Hæresibus; sed idem docet auditores impiorum illorum mysteriorum ignaros fuisse. Si ergo plectendi erant Manichæi, non sine distinctione de iis poenæ sumendæ fuere, quod tamen non sit. Lege 7, tit. 5, lib. xvi codicis Theodosiani jus condendi testamenti, aut testamento in facultate patris vel cujusvis alius succedendi, eripitur Manichæis quibusvis; nec eam constitutionem tantum in futurum valere vult Theodosius, sed, præter omnem consuetudinem, in præteritum. Vide et in eodem titulo leg. 19, et Jac. Gothofredi commentarium.

ANIMADVERSIONES

IN LIBROS CONTRA FAUSTUM MANICHÆUM.

Libro xiv contra Moysen sic argumentatus erat Faustus: *Ait (Deut. xxi, 23) maledictum esse omnem qui pendet in ligno. Hunc ergo tu vis ut accipiam, huic ut credam; cum, si divinus fuit, constet eum scientem volentemque maledixisse Christo; si vero nolens nescientemque maledixerit, constet eum non fuisse divinum. Tam facilem objectionem diluere non potuisse Augustinum mirum est; mortem enim et maledictionem unum idemque esse vult, nec ullo modo sese expedit. Deinde quod additur *Maledictus Deo*, sic interpretatur: *Nisi enim Deus odisset peccatum et mortem nostram, non ad eam suscipiendam atque delendam Filium suum mitteret. Quid ergo mirum si maledictum Deo quod odit Deus?* Sed apud Moysen nulla peccati mentio, neque cujusvis mortis, sed tantum cadaveris e ligno pendentis; quod esse rem summopere pollutam docet Moyses. Vide ad eum locum Joannem Clericum.*

Libro xvi. Cap. 22. *Hinc est et illud cujus ambiguitate Faustus fallitur: Videbis vitam tuam pendentem, et non credes vitæ tuæ. Quæ verba et aliter posse intelligi potest aliquis dicere, de Christo autem non posse intelligi, nec Faustus ausus est dicere, nec quisquam prorsus audebit, nisi qui negaverit aut Christum esse vitam, aut a Judæis visum esse pendentem, aut eos illi non credidisse. Cum vero et ipse dicat: Ego*

*sum vita, et cum pependisse constet ante oculos ei non credentium Judæorum, non video cur dubitare debeamus id etiam de Christo scripsisse illum de quo Christus ait: Ille enim de me scripsit.] Nos quidem non secus ac Augustinus agnoscimus Christum esse hominum vitam, eumque pependisse coram incredulis Judæis, et a dogmatibus Manichæorum fortasse alieniores sumus quam ipse fuit; sed tamen pernegamus in loco Deuteronomii agi de Christo. Est is Deut. xviii, 66, ubi Moyses sic describit anxietatem Judæorum in captivitate abductorum: *In gentibus quoque illis, inquit, non quiesces, neque erit requies vestigio pedis tui. Dabit enim tibi Dominus ibi cor pavidum, et deficientes oculos et animam consumptam mœrore, et erit vita tua quasi pendens ante te. Timebis nocte et die, et non credes vitæ tuæ. Mane dices: Quis mihi det vespertum? et vespere: quis mihi det mane? propter cordis tui formidinem, etc.* Nemo non videt agi de vita dubia ac incerta quæ, nota etiam Latinis metaphora, dicitur pendere. Antecedentia et consequentia hanc esse sententiam liquido ostendunt. *Non credere vitæ suæ, est procul omni dubio securum non esse de vita sua. Quod si licet conculcata propria significatione vocum et loquendi generum, ex qua egregius oritur, circumstantiisque loci convenientissimus sensus, ad translatitiam confugere, nec rationem ullam habere consequentium ac antecedentium; primum omnia ex omnibus Scripturæ locis deducere licebat, deinde nihil in Scripturæ interpretatione certum erit, et quævis commenta ex ea probari poterunt. Scio Athanasium et alios Patres Græcos ac Latinos similiter hunc locum explicasse; sed si multo plures preferrentur, non efficeret eorum auctoritas ut omnes rectæ interpretationis leges abrogarentur; cum constet (quid enim nos hic venturi aut dissimulare cogat?), prope modum omnes imperitos criticæ sacræ et infelicis Scripturæ interpretes fuisse, quidquid dicitur qui nec eos, nec Scripturam sat studiose legerunt.**

Libro xvii. Cap. 1. Faustus in hæc verba Matth. v, 12: *Non veni solvere legem, sed adimplere*, sic stulte ratiocinatur: *Quis hoc testatur dixisse Jesum? Matthæus. Ubi dixisse? In monte. Quibus presentibus? Petro, Andrea, Jacobo et Joanne; quatuor his tantum, cæteros enim necdum elegerat, nec ipsum Matthæum, etc.] Sic ratiocinabatur Faustus, quia credebatur Matthæum ordinem temporis in sua narratione observasse, quod ab eo non factum esse ostendit in sua Evangelica Harmonia Joannes Clericus: ex qua liquet, non Matthæum tantum, sed et reliquos omnes apostolos eo tempore jam fuisse electos, atque sermonem e monte habitum audivisse. Eam adito, si tanti est. Miror Augustinum hoc non reposuisse, cum cæteroqui fuitiles Fausti argutias non male confutet. Non solum tamen Faustum, sed et alios multos fugit hæc observatio, et in nonnullos errores conjecit.*

Libro xxii. Cap. 35. *Cum igitur Abraham eo tempore viveret, in rebus humanis, quo quidem jam fratres ex utroque, aut ex altero, vel altera parente natos neclii conjugio non licebat; filios vero fratrum alioque longin-*

quiore gradus generis consanguineos, nulla lege, nulla potestate prohibita consuetudo jungebat, quid mirum si sororem suam, id est, ex patris sanguine procrealam habebat uxorem? Nam hoc ipse reddenti sibi eam regi dixit de patre esse sororem, non de matre.] Sed non tantum sororem vocat, quod ambiguum esse potuit, sed filiam patris, non vero matris, Gen. xx, 12 ex quo liquet proprie hoc esse intelligendum. Ac sane nulla est historia quæ nos doceat eo tempore, apud Chaldaeos, illicita fuisse fratrum et sororum conjugia; quamvis hoc affirmet Augustinus. Eadem tamen quoque fuit sententia Epiphani, quod testatur Hæreici 39, num. 7, et Hieronymi in libro contra Helvidium. At neuter ulla certa profert ejus rei argumenta, quæ notior eis esse quam nobis non potuit. Hieronymum videtur temere secutus esse Augustinus.

Libro xxxiii. Cap. 6. Sed quid vobis faciam (alloquitur Manichæos, qui Veteris Testamenti Scripturas prorsus rejiciebant, Novi falsatas esse contendebant), quos contra testimonia Scripturarum ita obsurdæ fecerunt iniquitas, ut quidquid adversum eos inde prolatum fuerit non esse dictum ab Apostolo, sed a nescio quo falsario, sub ejus nomine scriptum esse dicere audeatis? Nihil iniquius ac absurdius fingi poterat quam quod faciebant Manichæi; qui, nullo critico argumento nixi, sed tantum præjudiciis iisque perabsurdis obcæcati, falsata esse dicebant quæcunque erant in Apostolorum scriptis ipsorum placitis contraria. Merito Augustinus hanc illis objicit ratiocinationem lib. xxiv: In apostolorum litteris quod volumus verum est, quod nolumus falsum est; qua impudentius ac stultius nihil excogitari potuit. Suspicio sane homines, si ausi fuissent, rejecturos fuisse omnem Scripturam, tam Novi quam Veteris Testamenti; sed quia numero Christianorum censi volebant, in absurdas conjecturas esse delapsos.

Ibid. De quo libro certum erit cujus sit, si litteras quas apostolorum dicit et tenet Ecclesia ab ipsis apostolis propagata, et per omnes gentes tanta eminentia declarata, utrum apostolorum sint incertum est; et hoc erit certum scriptis apostolorum, quod huic Ecclesie contrariæ hæretici proferunt auctorum suorum nominibus appellati, longe post apostolos, existentium? Optime sane. Cum enim videamus plerosque omnes Christianos, ab iis usque qui proxime apostolicæ ætati successerunt, una voce affirmare hæc, paucis exceptis, apostolica esse scripta; non est cur quisquam de illorum testimonio dubitet, si modo in iis libris nihil sit quod recta ratio indignum esse spiritu divino demonstrat. Jam autem nemo eos, qui non factus sit aut pravo ingenio, libros leget, quin dignissimos esse eos auctoribus quibus tribuuntur, virisque a Deo missis, non judicet. In iis etiam divina quædam simplicitas ac sinceritas videt, quæ cum sequentium sæculorum figmentis ac pigmentis minime consentit; ut facile intelligas ea esse antiquiora et profecta ab eorum manibus quibus similes nullos postea fuisse videmus. Igitur cum nullum sit, in re ipsa, vel minimum suppositionis indicium; testimo-

niam Christianorum suspectius esse non potest quam scriptorum ethnicorum, qui summo consensu testantur Æneidem esse solum poetæ Augusto æqualis, et quorum testimonio stylus et præstantia poematis maximum pondus addunt. Igitur audiendi non sunt qui, sine ullis argumentis criticis, die post apostolorum tempora, libros eorum in dubium revocare aggressi sunt, ut commentis suis contrarios.

Ibid. Quasi vero et in litteris sæcularibus non fuerint (sic legendum potius quam fuerunt) certissimi auctores, sub quorum nominibus multa postea prolata sunt et ideo repudiata; quia vel his quæ ipsorum esse constaret, minime congruerunt, vel eo tempore quo illi scripserint, nequaquam innotescere et per ipsos vel familiarissimos eorum in posteros prodi commendarique meruerunt.] Hisce nihil potest esse ἀπαιχέτης. Exemplum habemus ipsum Augustinum, cujus genuinis operibus admista erant sæculi barbaris multa supposititia; quæ Erasmi diligentia quidem partim, sed Lovanienses præsertim ac Benedictini tribu merito moverunt, adjuti indiculo operum Hipponensis episcopi a Possidio Calamensi, amico ejus ac discipulo conscripto, et quem Joannes Vlimmerius primus edidit. Hinc multa quasi Augustini laudata, superioribus sæculis, merito postea rejecta sunt, et auctoribus Benedictinis jure posthac rejiciuntur. Quod cum ita sit, obelus criticus erit apponendus multis locis ex iis opusculis prolatis, ab iis qui de controversiis theologis superioribus sæculis scripserunt. Quamobrem veri amantes gratias Benedictinis habere debent, quas nos hic iis libenter agimus.

Ibid. Nonne, ut alios omittam, sub Hippocratis medici nobilissimi nomine, quidam libri prolati in auctoritatem a medicis non recepti sunt? Nec eos adjuvit nonnulla similitudo rerum atque verborum, quando comparati eis quos vere Hippocratis esse constaret, impares judicati sunt; et quod ab eo tempore quo et cætera scripta ejus non innotuerunt quod vere ejus essent.] De criticis operum Hippocratis varisque eorum judiciis, audeundus medicus eruditus Daniel Clericus, in Historia Medicinæ, Gallico sermone conscripta, et edita Amstelodami anno 1706, parte 1, lib. 5, cap. 30. Dissimilitudo scriptorum effectit ut ex ipsis Augustini operibus innamari libelli ejicerentur, qui nunc ad calcem singulorum voluminum conspiciuntur. Idem et in aliis Patribus Græcis et Latinis fieri coeptum est.

Ibid. Hos autem libros quibus illi qui de transverso proferuntur, comparati respiciuntur, unde constat esse Hippocratis; unde, si quis hoc neget, nec saltem refellitur, sed ridetur, nisi quia sic eos, ab ipso Hippocratis tempore, usque ad hoc tempus et deinceps successione series commendavit, ut hinc dubitare dementis sit? Hæc et cætera quæ de veris auctoribus dignoscendis, multis illustravit exemplis et testimoniis veterum Joannes Clericus Artis criticæ parte 3, sect. 2, ubi agit de indicibus suppositionis, nec sane criticorum præstantissimus meliora posset hanc in rem proferre.

Ibid. *Platonis, Aristotelis, Ciceronis, Varronis, aliorumque ejusmodi auctorum libros, unde noverunt homines quod ipsorum sint, nisi eadem temporum sibi et succedentium contestatione continua?*] Adde et nullam fuisse iis qui talia dixerunt mentiendi propositam mercedem aut utilitatem. Quæ omnia verissime dici possunt de iis libris sacris, qui semper habiti sunt eorum hominum quorum nomina præferunt. In re ipsa nihil est quod non sit dignissimum hominibus divinitus afflatis; semper ab omnibus qui se eorum discipulos professi sunt, eorum genuini factus habiti sunt; nec ratio hisce ulla fuit mentiendi. Nam iis fbris, quasi divinis admissis tantum abest ut quidquam, ad hanc vitam quod atinet, lucrarentur Christiani, ut contra, jam ferme ab initio, mores eorum et consuetudines, imo etiam opiniones multæ, præsertim sequentibus ætatibus, ex iis redargui possent. Profecto si conficti essent, ita essent scripti ut ad emolumentum eorum famamque qui iis uterentur spectarent; non eos tam aperte, uti faciunt, damnarent, et ut degeneres Christianos infamarent, et novorum dogmatum ac rituum conditores fuisse ostenderent.

Ibid. *Multi multa de litteris ecclesiasticis conscripserunt, non quidem auctoritate canonica, sed aliquo adjurandi studio, sive discendi. Unde constat quid cuius sit, nisi quia iis temporibus quibus ea quisque scripsit, quibus potuit insinuat atque edidit, et inde in alios atque alios, continuata notitia, latiusque firmata ad posteriores etiam usque ad nostra tempora pervenerunt, ita ut interrogati cujus quisque liber sit, non hæsitemus quid respondere debeamus.*] Verissimum hoc est de libris insignioribus, et qui in omnium manibus versati fuerant, ab ipsa scriptorum quibus tribuuntur ætate. Alioqui jam illo ævo multa fuerant supposita, ut in Artis criticæ parte memorata multis ostensum est. Hinc quoque Augustinus potuisset intelligere et sibyllarum et Hermetis Trismegisti suppositos fuisse libros, qui ante pauca sæcula prorsus ignoti fuerant. Sed ex eo quod multi sunt libri suppositi, non sequitur omnes posse in suppositionis suspicionem trahi; aut quia sunt multi veri, omnes posse pro legitimis fetibus eorum quibus tribuuntur haberi. Quod animadvertendum in eos qui ex impetitia criticæ, aut nimio affectu, in alterutro horum extremorum peccarunt.

Ibid. *Sed quid pergam in longe præterita? Ecce istas litteras quas habemus in manibus, si post aliquantum tempus vitæ hujus nostræ, vel illas quisquam Fauti esse, vel has neget esse meas, unde convincitur, nisi quia illi qui nunc ista noverant, notitiam suam ad longe etiam post futuros continuatis posterorum successibus trahunt?*] Talia quotidie experiri licet in iis quæ majorum nostrorum ætate scripta sunt; quorum permulta ita celebria fuerunt, ut in omnium manibus ab initio fuerint, sintque postea futura. Exempli causa, habemus Desid. Erasmi opera et eorum et conjunctim ejus ætate edita, quæ ad nos transmissa, nos quoque ad posteros transmittemus,

nec quisquam nisi insanus de iis debitare poterit; nisi si forte epistola aliqua alicubi delitescens quasi Erasmi postea proferatur, et in dubium ab aliis revocetur. Attamen, ne quid dissimulemus, ars typographica rem multo certiore ac faciliorem reddidit; poterant enim ex codicibus mss. supposititia multa proferri, quæ revinci facile, propter raritatem exemplarium, non poterant. Ac sane opus fuit splendidissima critica luce ut discernerentur ipsius Augustini opera genuina a supposititiis.

Tandem sic egregiam hanc disputationem claudit: *Quæ cum ita sint, quis tandem tanto furore cæcatur, nisi demoniorum mendaciloquorum malitiæ atque fallaciæ consentiendo subversus sit, qui dicat hoc mereri (hoc est consequi, ut passim) non potius apostolorum Ecclesiam, tam fidam, tam numerosam fratrum concordiam, ut eorum scripta fideliter trajicerent; cum eorum cathedras usque ad præsentis episcopos certissima successione servaverint; cum hoc qualicumque hominum scriptis, sive extra Ecclesiam, sive in ipsa Ecclesia, tanta facilitate proveniat?*] Hæc probe sunt pensitanda iis qui scripta apostolica, ab ipsorum ætate omnibus nota fuisse, perque Ecclesias sparsa, ac publice lecta negant; sed a secundi demum sæculi hominibus in lucem protracta volunt. Videtur Augustinus in animo habuisse locum Tertulliani de Prescriptione contra hæreticos, cap. 36: *Age jam, qui voles curiositatem melius exercere, in negotio salutis tuæ, percurrere Ecclesias apostolicas, apud quas ipsæ adhuc cathedre apostolorum suis locis præsidet; apud quas ipsæ authenticæ litteræ eorum recitantur, sonantes vocem et representantes faciem uniuscujusque. Proxima tibi est Achaia? habes Corinthum. Si non longe es a Macedonia, habes Philippos, habes Thessalonicenses. Si potes in Asiam tendere, habes Ephesum. Si autem Italiæ adjaces, Romam, unde nobis quoque auctoritas præsto est.*

Igitur cum a temporibus apostolicis in Ecclesias quas condiderant recitata fuissent authenticæ eorum litteræ, non sine summa impudentia ab hæreticis, sequentibus ætatibus exortis, rejiciebantur.

ANMADVERSIONES

IN LIBROS DE TRINITATE.

LIBRO I. Cap. 1, § 1. *Est item aliud hominum genus, eorum qui universam quidem creaturam, que profecto mutabilis est, nituntur transcendere, ut ad incommutabilem substantiam, quæ Deus est, erigant intentionem, etc.*] Platonicos intelligit, aut Platoniorum lectioni deditos; hi enim, præter omnes alios, incorporeum summum Numen esse contendebant. Eodem respicit hisce verbis, quibus paragraphus clauditur: *Qui autem putat ejus esse potentiam Deum, ut seipsum ipse genuerit, eo plus errat, quod non solum Deus ita non est, sed nec spiritalis nec corporalis creatura; nulla enim omnino res est quæ seipsam gignat ut sit.* Sic enim loquebantur vulgo Platonici, ut Deum sui ipsius genitorem dicerent; quod insigni exemplo ostendimus ad tom. VI, lib. de Quæstionibus LXXXII, quæst. 16.

Cap. 4, § 7. Docet catholicos scriptores docere **A** quod Pater et Filius et Spiritus sanctus, unius ejusdemque substantiæ inseparabili æqualitate divinam insipient unitatem; ideoque non sint tres Dii, sed unus Deus, etc.] Hæc et similia ut recte intelligantur, probe expendenda est vox æqualitas; ex qua liquet veteres, quamvis unam eandemque substantiam dicant, intelligere non, ut nos hodie, unam numero substantiam, quæ sibi æqualis dici non solet; sed unam specie, cujus tria individua recte dicuntur sibi invicem æqualia. Vide Dionys. Petavii Dogmat. theolog. tom. II; de Trinit. lib. IV capp. 9 et 11, et notæ in editione Amstelodamensi adjectas. Multa hodie a nobis hac de re dicuntur incommodis locutionibus, iisque a veteribus desumptis; quæ ab aliter sentientibus, cum quibus nos sentire perperam **B** putamus, inventæ fuerant, et cum sat aptæ eorum sententiæ exprimentæ essent, nostram jam exprimere commode nequeunt. Nisi hujusce rei memor sit horum librorum lector, in iis passim tenebras offendet atque subiade cespitabit.

Cap. 6, § 13. Non est utique creatura Spiritus sanctus, cui ab omnibus sanctis talis servitus (non δουλεία sed λατρεία) exhibetur, dicente Apostolo: Nos enim sumus circumcisio, Spiritui Dei servientes (Philip. III, 3), quod est in Græco λατρεύοντες. Plures enim codices, etiam Latini, sic habent, qui Spiritui Dei servimus; Græci autem omnes, aut pene omnes. In nonnullis autem exemplaribus Latinis invenimus, non, Spiritui Dei servimus, sed spiritu Deo servimus.] At tom. V, sermone 169: Scio, inquit, plerosque codices **C** (Latinos, nam de Græcis postea) habere, qui Spiritu Deo servimus; quantum autem inspicere potuimus, plures Græci hoc habent: qui Spiritui Dei servimus. Vide quæ de hoc loco habet Joannes Clericus Artis criticæ part. 3, sect. 1, cap. 14, § 15. Quamvis credamus eos errasse qui Spiritum sanctum creaturam esse voluerunt; attamen hoc loco contra eos uti nollemus, ubi plerique libri Latini, assentientibus et multis Græcis, recte legebant: spiritum Deo servientes, ut jam plerique censent. Notanda varietas Augustini, qui hic ait plures codices Latinos habere Dei, sermone vero in hæc verba plerosque habere Deo. Rursus tom. X, lib. III ad Bonifacium, cap. 7, codices habere ait alios Spiritu Deo, alios Spiritui Deo, alios Spiritui Dei. Duæ priores lectiones sunt potius variæ **D** interpretationes vocum πνεύματι Θεῷ.

Cap. 12, § 23. Marc. XIII, 32. De die et hora nemo scit, neque angeli in cælo, neque Filius, nisi Pater. Ad hæc ita Hipponensis episcopus: Hoc enim nescit, quod nescientes facit, id est, quod non ita sciebat ut tunc discipulis indicaret: sicut dictum est Abraham: nunc cognovi quod timeas Deum; id est, nunc feci ut cognosceres, quia et ipse sibi in illa tentatione probatus innotuit.] Hanc interpretationem Genes. XXII, 12, violentam esse, si quæ unquam fuit, ostendimus ad tom. V, serm. 2. Non commodior est loci Marci, nec capio qui se Arianis silentium imponere posse ejusmodi **R**esponione sperarent. Vide tamen quæ hanc in rem

PATROL. XLVII.

collegit Dionys. Petavii Dogmat. theolog. tom. V, lib. XI, cap. 1. Satius multo erat dicere Christum hominem hic loqui, nec in mentem humanam cadere omniscientiam; quam violenter verba Christi torquere, ut consentiant cum hypothesisi pro arbitrio arrepta. Pertinaciores hinc fiebant Ariani, cum dubitare non possent quin adversariorum interpretatio contorta esset; quamvis ipsi graviter errarent, dum eam ignorantiam Deitati Christi tribuebant.

LIBRO II. Cap. 11, § 20. De angelis qui Abrahamo apparuerunt, Genes. XVIII, 2. Cum vero tres viri visi sunt, nec quisquam in eis vel forma, vel ætate, vel potestate major cæteris dictus est; cur non hic accipiamus visibiliter insinuatam, per creaturam visibilem, Trinitatis æqualitatem? etc.] Clarius hæc apparitionem senior interpretatus est Augustinus de Civit. Dei lib. XVI, cap. 29. Vide tamen infra lib. III, cap. 11, ubi angelos fuisse etiam demonstrat.

LIBRO III. Cap. XI, § 23. Postquam dixit angelorum ministerio factas apparitiones divinas: Sed a't aliquis, inquit, cur ergo scriptum est: Dixit Dominus ad Moysen, et non potius: dixit angelus ad Moysen? Quia cum verba judicis præco pronuntiat, non scribitur in gestis, ille præco dixit, sed ille iudex.] Vide superiorem adnotationem et interpretes ad Exod. III et XI.

LIBRO IV. Postquam dixit duplæ morti nostræ (animi et corporis) salvatorem nostrum impendisse simplam suam, sic enim loquitur, delabitur cap. 4 ad allegoricam arithmeticam: Hæc autem ratio, inquit, simpli ad duplum originem quidem a ternario numero, unum quippe ad duo tria sunt; sed hoc totum, quod dixi, ad senarium pervenit; unum enim et duo et tria sensum sunt. Qui numerus propterea perfectus dicitur, quia partibus suis completur. Habet enim illas tres, sextam, tertiam, dimidiam; nec ulla pars alia, quæ dici possit quota sit, invenitur in eo.] Hæc sunt Platonicæ et Pythagoricæ nugæ, quales exstant apud Philonem cum alibi, tum in libro de Mundi Creatione. Nemo jam est qui talia non rideat, non tantum petulanti splene cachinno, sed et qui negantur alioqui ridere. Nemo est qui talibus commentis nomen suum ascribi velit. Hæc eo minus ferenda, quod in re seria, si quæ alia est, versetur hic Augustinus et ab inscriptione operis sui nescio quo digrediat. Sed pauci sunt Augustini libri in quibus non sint digressiones ejusmodi quæ hiantem **L**ectorum frustrentur.

LIBRO V. Cap. 5, § 6. Quamvis diversum sit Patrem esse et Filium esse, non est tamen diversa substantia; quia hæc non secundum substantiam dicuntur, sed secundum relativum; quod tamen relativum non est accidens, quia non est mutabile.] Notanda vox diversa, qua frequenter hoc in negotio utitur Augustinus; significat enim non distinctam, sed alius generis. Vult ergo paternitate, ut cum scholasticis loquar, et filietate non fieri duorum generum substantias, sed eas ejusdem generis esse, ac sola relatione Patris ad Filium, Filii ad Patrem distinctas. Multa hac de re, sed satis intricata habet Dionys. Petavii Dogm. Theolog. tom. II, lib. de Trinit. IV, cap. 11

17

Cap. 8. § 9 et 10. *Essentiam dico quæ odia Græce dicitur, quam usitatus substantiam vocamus. Dicunt quidem et illi hypostasim; sed nescio quid volunt interesse inter usiam et hypostasim; ita ut plerique nostri, qui hæc Græco tractant eloquio, dicere consueverint μιαν οὐσίαν, τρεῖς ὑποστάσεις, quod est Latine, unam essentiam, tres substantias.]* Hoc est, unius quidem generis essentiam, sed tres distinctas substantias, at non diversas; vel unam essentiam in tribus substantiis, quæ varia duntaxat subsistendi ratione, hoc est relationibus differunt.

Cap. 9. *Sed quia nostra loquendi consuetudo jam obtinuit ut hoc intelligatur, cum dicimus essentiam, quod intelligitur cum dicimus substantiam; non audemus dicere unam essentiam, tres substantias; sed unam essentiam, vel substantiam, tres autem personas; quemadmodum multi Latini ista tractantes et digni auctoritate dixerunt, cum alium modum aptiorem non invenirent quo enuntiarent verbis quod sine verbis intelligebant.]* Similia habemus lib. vii, cap. 4, § 7. *Miror essentiam et substantiam mista fuisse, cum sint diversæ significationis voces; ideoque cum voce substantia non careret lingua Latina, inventa esset vox essentia, nec ab eruditis repudiata quasi inutilis. Quintilianus Instit. Orator. lib. iii, cap. 8: Multa ex Græco formata nova ac plurima a Sergio Flavio, quorum dura quædam admodum videntur, ut ens et essentia; quæ cur tantopere aspernemur nihil video, nisi quod iniqui iudices adversus nos sumus, ideoque paupertate sermonis laboramus. Sane nec superiorum sæculorum metaphysici, nec nostri temporis philosophi ac theologi ea voce carere potuissent; uti nec, sine magna ambiguitate, eam confundere cum substantia. Veteres autem cum unam essentiam aut substantiam in divinis dicebant, intelligebant unitatem specificam; cum tres personas, tres substantias non diversas, sed distinctas. De unitate vide quæ infra lib. vi, cap. 3, § 4. Revera enim, subjicit Augustinus, cum Pater non sit Filius, et Filius non sit Pater, et Spiritus sanctus ille, qui etiam donum Dei vocatur, nec Pater sit, nec Filius, tres utique sunt. Ideoque pluraliter dictum est: Ego et Pater unum sumus; non enim dixit, unum est, quod Sabolliani dicunt, sed, unum sumus. Observandum Augustinum cæterosque omnes veteres non dicere, paternitatem, filietatem, et spiritualitatem, ut scholastice loquar, tria esse, aut tres relationes in unica numero substantia, ut nunc loquimur; sed Patrem, Filium ac Spiritum sanctum tres esse personas, hoc est, rationalis naturæ, ex Boetii definitione, individuas substantias. Igitur persona est aliquid absolute, quamvis personalitas sit relativum quiddam; quod cum non satis animadverteret Dionys. Petavius, Augustinum non intellexit, ut liquet ex cap. 14, lib. iv, de Trinitate, tom. II Dogm. theol. Aut si intellexit, rem clarius in lucem proferre ausus non est.*

Notabant tamen multi fateri tres esse substantias, ne secum pugnare viderentur, ac ne quis tres diversas naturas somniaret, more Arianorum. Hinc Au-

gustinus: *Tamen cum quæritur quæ tres? magna prorsus inopia humanum laborat eloquium. Dictum est tamen tres personæ, non ut illud diceretur, sed ne taceretur. Hoc est, non ut diceretur tres esse personas, quales sunt tres homines, qui quamvis sint ejusdem speciei, tamen differunt multum inter se, separati que sunt, et seorsim agunt, qualia in divinis personis esse posse merito negabant veteres. Vide lib. vii, cap. 4, § 7, 8 et 9.*

Lib. vi. Cap. 1, § 1. *Inter disputationes quas habebant nostri adversus eos (Arianos) qui dicebant, Erat tempus quando non erat Filius; hanc etiam nonnulli ratiocinationem inserebant: Si Dei Filius virtus et sapientia Dei est, nec unquam Deus sine sapientia ac virtute fuit, coæternus est Deo Patri Filius. Dicit autem B Apostolus Christum Dei virtutem et Dei sapientiam, et Deum aliquando non habuisse virtutem aut sapientiam, demeritis est dicere; non igitur erat tempus quando non erat Filius.]* Nemo non videt paralogismum hunc esse, et merito rejici ab Augustino sequente libro, ut et ultimo. Nam sapientia Patris ejus est proprietas, qualis non est Filius; qui a Paulo I Cor. 1, 24, dicitur *virtus et sapientia Patris*, duntaxat quod in eo maxime emicuerint potentia et sapientia Dei. Attamen sic multi veterum ratiocinati sunt, ut ostendit Dionys. Petavius de Triait. lib. vi, cap. 9. Sed et ante Ariana tempora, ejusmodi ratiocinationes occurrunt, cum Deum *rationalem* dixerint, quod habuerit apud se *rationalem*. Vide Athénagoræ Apologiam pro Christianis, et Tertullianum contra Praxeam cap. 5. Nimirum, bonis illis viris placebant non tantum ratiocinationes ad logicas leges severe exactæ, sed et quæ sola specie firmæ erant. Miror tot verba hanc in rem profudisse Augustinum, cum paucis expediri posset. Sed multa scribere videri voluit, potius quam ad rem facientia.

LIBRO VII. Cap. 1, § 2. *Contra eos qui de Filio loquebantur, quasi essentia Patris fuisset proprietas: Quomodo ergo ejusdem essentia Filius, cujus Pater, quandoquidem ad seipsum nec essentia est, nec omnino est ad seipsum, sed etiam esse ad Filium illi est? At enim multo magis unius ejusdemque essentia, quia una eademque essentia Pater et Filius; quandoquidem Patri non ad seipsum est ipsum esse, sed ad Filium, quam essentiam genuit, et qua essentia est quidquid est, nimirum, Filius.]* Vide hæc de re Petavium libri laudati cap. 10, quamvis omnia obscurare conetur. Non potest sane in veteribus laudari, in re difficili per se, quæ sita vocum ambiguitas; nec a recentioribus eam augeri par fuit, dum veteribus tribuunt id quod non senserunt; quia iisdem vocibus, sed perincommode, expressum est. Paucioribus multo verbis totum hoc negotium pertractari potuit, et dilucidius.

Cap. 4, § 7. *Itaque loquendi causa de ineffabilibus, ut fari aliquo modo possemus, quod effari nullo modo possumus, dictum est a nostris Græcis: una essentia, tres substantia; a Latinis autem una substantia vel essentia, tres personæ.]* Jam hæc explicuimus ad lib. v, cap. 8 et 9. Hic tantum monebimus legenda at-

tente quæ supersunt in hoc libro, ad finem usque, ab illis qui cupiunt scire quid veteres de unitate Dei et pluralitate personarum senserint. Nimirum intelligebant tres esse substantias distinctas, sed æque per omnia perfectas, ac similes, non se junctas aut separatas, ut tria corpora, sed conjunctissimas, ita tamen ut relationibus inter se distinguerentur. Fatetur Augustinus potuisse dici *tres Deos*, nisi Scriptura contraxisset, § 8, et *tres essentias*, nisi obstaret arctissima earum conjunctio, et summa per omnia paritas. Ex tota denique ejus disputatione liquet valde ambigere esse, hisce de rebus, locutos veteres. *Quid igitur, inquit § 9, restat, nisi ut fateamur loquendi necessitate parta hæc vocabula, cum opus esset copiosa disputatione adversum insidias vel errores hæreticorum?* At profecto ambigua esse non debuerunt, ne plæbs interea falleretur, neu contraria dixisse illis quæ sentiebant posteris viderentur, ut contigit; cum præsertim proram et puppim religionis Christianæ, a Nicænis temporibus, in illa sua Trinitatis explanatione, sitam esse putarent. *Cum enim conaretur humana inopia loquendo proferre ad hominum sensus quod in secretario mentis pro captu tenet de Domino Deo, creatore suo, sive per piam fidem, sive per qualemcumque intelligentiam, timuit dicere tres essentias; ne intelligeretur in illa summa æqualitate ulla diversitas. Rursus non esse tria quædam non poterat dicere, quod Sabellius quia dixit, in hæresin lapsus est. Quid vero ex hisce colligemus? Credere nos quoque oportere esse tres essentias, nu-*

mero duntaxat distinctas; cæteroque conjunctissimas, ita ut *unus Deus* dici possit? Absit sane! Posteriorum sæculorum Ecclesiæ, dum vere statuunt in hoc capite nulli licuisse a Scriptura sacra abire, ac proinde a superioribus ætatibus, quas non auspicabantur ab ea norma recessisse, traditam esse Scripturæ doctrinam; earum sententiam ex Scriptura interpretatæ sunt, tribueruntque antiquioribus non id quod senserant, sed quod sentire debuerant. Nos ergo de unitate Dei, deque Patre, Filio et Spiritu sancto ex Scriptura quoque loquamur atque sentiamus; nec putemus id posse a nobis perspicue explicari, quod perspicue revelatum non est; aut melius exprimi verbis nostris quod non assequimur, quam verbis Christi et apostolorum; cum præsertim tot et tantæ lites ex novis vocibus natæ sint. Si veteribus ignoscimus quod de unitate specificæ divinæ naturæ in Patre, Filio et Spiritu sancto docuerunt; ne immisericordes simus in eos qui hac de re aliter quam nos nunc forte sentiant, si modo Scripturam sacram normam fidei suæ habeant, præceptorum Evangelii sicut observantes, reditumque e cælo Domini nostri Jesu Christi vivos et mortuos judicaturi nobiscum præstolentur. Hanc æquitatem a nobis et rei difficultas, et humani ingenii imbecillitas necessario postulant; nisi mira iniquitate velimus recentiorum deteriorem esse conditionem quam veterum, quibus errantibus non veniam modo, sed et laudes maximas tribuere solemus.

IN NONUM TOMUM.

ANIMADVERSIONES

IN LIBROS CONTRA EPISTOLAM PARMENIANI.

LIBRO I. Cap. 8, § 15. *Quin etiam conqueri audent Parmenianus quod eos Constantinus ad campum, id est ad supplicium duci jussit, qui victi apud ecclesiasticos fœdiss, nec apud ipsum quæ dicebant probare potuerunt, et adhuc in sanctis Ecclesiæ præcisione sacrilego furere ferebantur.* At propterea occidi non debuerunt quod de Cæciliæ Carthaginensi probare non poterant traditorem fuisse, aut a traditoribus ordinatum; vel quod secessionem fecissent, quamvis immerito, a reliquis Ecclesiis Christianis; si modo legibus civilibus cæteroque parerent. Hæc delicta et vulnera militioribus remediis curanda fuerunt.

Cap. 9, § 15. *In quos (hæreticos) ex occulto imperio Dei, per manifestum hominum imperium, multa quibus coercerentur severissime constituta sunt; nec solum hæreticis, quoquomodo saltem Christiano nomine deatibatis, sed etiam ipsis paganis. Nam utique et ipsi falsa religione sunt impii, quorum simulacra everti atque confringi jussa sunt recentibus legibus, inhiberi etiam sacrificia sub terrore capitali.* Rectius dixit Augustinus quam putabat occultum esse imperium Dei de vexandis hæreticis; nam profecto adeo in apostolorum scriptis latet, ut nec ipse, nec alius quisquam id proferre adhuc potuerit. Sed eo latente, non pos-

sunt excusari Christiani imperatores qui, ethnicos imitati, meras opiniones pro delictis habuerunt, et gravibus poenis affecerunt. Res enim tantum momenti, et cujus sunt tam horrendæ sequelæ, nunquam debuit a Christianis tentari; Deo non tantum tacente, sed etiam tot et tantis de amore in universum humanum genus iteratis præceptis disertissimis satis aperte rem votante. Legatur codicis Theodosiani liber xvi, conferaturque cum legibus ethnicorum principum in Christianos; atque illico licebit intelligere simili quidem temporis intervallo, non tot leges ab ethnicis in Christianos latis quot sunt a Christianis in hæreticos: quæ certe macula est nominis Christiani, quam nunquam, nisi contrariis institutis, principes ac magistratus debent. Sat multis hac de re diximus in epistolam ad Vincentium, not. ad tom. II.

Ad ethnicos quod attinet, capitali supplicio si sacra diis suis fecissent mulciandos, videtur respicere Augustinus ad legg. 15, 16 et 18, tit. 10, lib. xvi, codicis Theodosiani, quæ leges anno 399 latæ sunt. Cæterum non tum denuum supplicium capitale iis est intentum qui sacra idolis facerent, ejusdem enim tituli lex 4 a Constantio anno 353 lata sic habet: *Placuit omnibus locis atque urbibus universis claudî protinus templa, et accessu velitis omnibus licentiam delinquendi perditis abnegari. Volumus enim sanctos*

sacrificiis abstinere. Quod si quis aliquid forte hujusmodi perpetraverit, gladio ultore sternatur. Facultates etiam perempti fisco decernimus vindicari, et similiter affligi rectores provinciarum, si facinora vindicare neglexerint. Crudelis sane lex et Christiana mansuetudine prorsus indigna; quam legem si quis neget executioni illo tempore ubique mandatam, propterea tamen Constantii honori minime consuluerit; nam per eum non stetit quominus executioni mandaretur, et sequentibus principibus auctor fuit ita se gerendi. Augustinus tamen non hic tantum, sed et in epistola 93, § 10, eam sævitiam laudat: Quis enim nostrum, inquit, quis vestrum non laudat leges ab imperatoribus datas adversus sacrificia paganorum? Et certe longe ibi pœna severior constituta est; illius quippe impietatis capitale supplicium est. Hæc si possent laudari, omnia a Christianis per tria prima sæcula dicta contra persecutionem religionis causæ, quasi stulta aut mala fide dicta essent habenda. Stultum enim fuisset id oppugnare quod æquissimum esse putares; nam non persecutio ipsa, quasi per se mala, potuisset ab iis oppugnari, sed tantum quæ fieret contra recte sentientes. Cupiebant autem Christiani ab ethnicis, dum ethnici erant, omnem persequendi animum abjici; hoc est, se ab iis non vexari, quamvis ethnici crederent eos in errore versari, quod multis locis probari posset. Quod si persecutionem non improbabant, si modo a recte sentientibus in errantes exerceretur, oportuisset eos, si animum nudare voluissent, sic ethnicos alloqui: Nunc quidem, dum infirmiores sumus, o ethnici, a vobis dissidentibus clementer ferri cupimus; sed si quando rerum potiemur, ne fallamini, non eandem clementiam vobis præstare statuimus. Aras, templa ac simulacra omnia evertemus, sacrificiaque vestra ita vetabimus, ut sacra diis vestris facere vobis capitale futurum sit. Interea vos oramus ut erga nos clementer vos geratis, dum superiores estis, quamvis, si unquam imperatores Christianos habere possimus, vos quasi impios simus interfecturi, si religionis vestræ cultum lueri velitis. Sic Christianos loqui oportuisset, si verum fateri voluissent; aut certe nihil obstabat quominus eorum dicta sic interpretarentur ethnici, si id credebant quod hisce temporibus credebatur Augustinus. Judicent nunc quicumque omnem animi candorem ac probitatem non exuerunt, an boni essent habendi quorum animus ita affectus fuisset. Hæc tamen sunt necessaria sententiæ Augustinianæ consecraria.

Verum hic præterea diligenter observandum est, quod ad epistolam 44 observare omisimus. Exprobrabat Fortunatus Donatista, anno 398, Augustino ita esse animatos episcopos catholicos, ut data sibi potestate acriter essent Donatistas persecuturi, quamvis dissimularent. Vide epist. 44, 41. Id vero negabat Augustinus iis verbis quæ ex epistola excerptis ad tom. II, Deumque cordium testem vocabat. Sed duobus annis postea, hoc est 400, quo hic liber est scriptus, contra sentiebat ac loquebatur.

Cap. 10, § 16. An forte dicent etiam si convincuntur in sacrilega dissensione.... non tamen ad imperatorum potestatem hæc coercenda vel punienda pertinere debere? Qua in re quæro quid dicant; an quia de religione vitiosa vel falsa nihil curandum est talibus potestatibus? Sed multa etiam de paganis diximus, et de ipsis dæmonibus, quod persecutiones ab imperatoribus patiantur. An et hoc displicet?] Hæc erant valde invidiosa et cum magno periculo conjuncta; si enim Donatistæ aperte dixissent eam curam ad imperatores non pertinere, pro seditiosis habiti fuissent; nec fateri poterant, eo sensu quo intelligebat Augustinus, sine periculo; si enim res erat arbitrii imperatorum, eis parendum erat. Sed discutienda fuit ambiguitas totius rei. Igitur constat inter omnes gentes summis potestatibus demandatam fuisse a populis, aut scriptis legibus, aut tacito certe consensu, legum civilium et tranquillitatis publicæ tutelam. Has ut sævas tectas conservent, unus justitiæ rationem potestates habeant necesse est; seu par est eas ex legibus et æquitate de omnibus judicare. Verum nulla societas est quæ iisdem potestatibus demandat curam opinionum, præsertim theoreticarum; ita ut eas sanciant quæ ipsis placebunt, proscriptis omnibus aliis, atque auctoritate sua, et armis, si necesse sit, e republica eliminatis. Nemo tam insanus est qui putet sibi necesse esse sequi opiniones summæ potestatis; cui ad res ipsas, ad vitam communem ac civilem pertinentes, libenter alioqui paret. Alioquin oportuisset Judæos primum, deinde et Christianos ethnici magistratibus de religione fidem habere, et idololatriam amplecti; neque enim deteriore jure imperabant pagani quam postea Christiani imperatores. Oporteret similiter, quicumque in Muhammedanis regnis, aut idololatriæ deditis etiamnum vivunt, eos nuntium remittere religioni Christianæ. Quod si dixeris non licere errantibus potestatibus facere, quod licet recte sentientibus, in labyrinthum inextricabilem te conjicies; nam quis demum judicabit hic de errore? Credunt ethnici, credunt Muhammedani, credunt hæretici principes te errare, qui te putas recte sentire; ac proinde te vexare debebant; nisi forte velis tibi soli ab omnibus credi, a te vero nemini, quod furiosum esset. Constat enim unumquemque id oportere sequi et facere, quod verissimum et optimum ex animi sui sententia ei videtur; non quod falsum et noxium credit, quidquid de eo alii sentiant. An oportebit ethnicum, Muhammedanum, hæreticum principem favere ei religioni, eive sectæ, quam falsam esse credit; vexare vero eos qui recte ei sentire videntur? Sunt ergo omnes potestates, quidquid sentiant, communi legi subjiciendæ; ne, dum veritatis amantibus favere in regno quopiam aut republica volumus, mendacii cultoribus imprudenter arua tradamus, quæ nulla ratione eripere possimus.

Sed nullamne, inquires, curam religionis gerere debent principes? Maximam, et quæ in hoc potissimum sita est, ut ne quis religionis causa alium vexet aut male habeat, qui cæteroqui legibus civilibus paret;

ne quis item seditionem creet, aut arma capiat, ut aliter sentientes cives occidat, aut e civitate exterminet. Nulla alia tutela indiget veritas, nisi ut ei liceat luce propria fulgenti oculos hominum ad se convertere, et firmis rationibus animos eorum allicere. Nulla erroris oppugnatione certior est quam ut perspicue confutetur, et libere retegantur allucinationes. Sic ergo saveant magistratus veritati, sic errori adversentur. Ubicunque utrumque licebit facere, brevi de errore veritas triumphabit. Quod si hominum ignorantia, stupiditas aut affectus nonnihil triumphum veritatis morentur, non erit longa mora, et humanæ imbecillitatis habenda profecto est aliqua ratio. Remedia certissima et efficacissima quibus corporis morbi curantur, indigent quoque aliquo tempore, quo vim atque efficaciam suam exserant. Mirumne ergo aut iniquum videri potest concedi animorum morbis moram aliquam ut curentur? Nemini sane, nisi semet ipsum ignorantem. At sæpe contigit, inquit, diutissime errores fulgenti veritati restitisse; quod liquet ethnicismi exemplo, qui in imperio Romano centum minimum annis post Constantini tempora superstes fuit, nec forte unquam intermortuus esset, nisi vi legum fuisset expugnatus. At ego illas ipsas leges diuturnitatis erroris causas partim fuisse existimo; quod homines soleant eas opiniones pertinacius fovere quæ vi oppugnantur. Deinde non mera lux Evangelii tenebris ethnicismi opponeretur, neque mera recta ratio errorem oppugnabat. Multa jam erant eo tempore in dogmatibus ritibusque et moribus Christianorum quæ merito (quid enim nunc præsertim nos vetat verum fateri?) offendeant ethnicos. Sæpe etiam Christiani doctores, qui sat bene ethnicos errores evertant, male atque imperite religionem Christianam tuebantur. Itaque caligantes ethnicorum oculi, dum hinc veritatis luce præstringebantur, illinc pravarum atque falsarum ratiocinationum nebulæ præpediebantur, unaque cum paralogismis firmissimas ratiocinationes miscebant. Videbant etiam hominum quoddam genus, a quo maxime oppugnabantur, cupere ut religionem Christianam amplecterentur, non tantum animo ipse benevolens; sed etiam quia, aucto Christianorum numero, fines regni ejusdem novi generis quod illi homines possidebant proferebantur; opeque et auctoritas eorum augebantur. Hæc aliæque similes fuere remoræ, quæ obiectæ sunt ethnicis, ne quamprimum Christianam religionem amplecterentur, non quod edicta non satis acerba ac crudelia contra eos promulgata fuerint; aut quod divinæ veritatis, cum sola fulget, exiguæ sint vires, quando nulla vis vetat quominus fulgeat. Sed hæc satis superque hac de re.

Ibid. *Illud quero, cum manifeste enumeret Apostolus opera carnis, Quæ sunt, inquit, fornicationes, immunditiæ, contentiones, æmulationes, animositates, dissensiones, hæreses, invidiæ, ebrietates, comestiones et his similia; quid istis videatur, ut crimen idololatriæ putent juxta ab imperatoribus vindicari; aut si nec hoc volunt, cur in veneficos vigorem legum*

exerceri juste fateantur; in hæreticos autem atque impias dissensiones nolint fateri, cum in iisdem iniquitatis fructibus, auctoritate apostolica, numerentur?] Si aqua hærebatur hic Donatistæ, profecto Augustini contemptu digni erant. Quis enim ignorat quæcunque evangelicis legibus damnantur, et quæ præsertim Paulus locis ab Augustino allato perstringit, civilibus legibus nec solere plecti, nec posse? Exempli causa, æmulationes, animositates, dissensiones, invidia, avaritia, superbia, ambitio, amor rerum hujus vitæ, modo ne eorum causa leges reipublicæ perfringantur, nunquam puniuntur ab hominibus; nec tamen propterea minus Deo invisæ sunt, minusve regno cœlesti excludunt. Facile ostendere possemus cur talia nequeant ab hominibus plecti, si hoc ageretur; satis erit dixisse leges civiles esse hominum conditioni attemperatas, nec ab iis eximiam quamdam sanctitatem postulare, sed tantum eam virtutem sine qua civium societas incolumis esse non potest. Similiter nec opiniones subjacent legum civilium pœnis, quia æquiores omnes legislatores ea tantum plectunt quæ experientia quotidiana constat esse mala, taliaque ab omnibus habentur, qui quidem sunt sui compotes: qualia sunt, cædes, furtum, adulterium et similia; quæ si negligenter, stare societas humana non posset. Ideoque nullum est ratiocinationi Augustinianæ pondus. Si Donatistæ probabant supplicia ethnicorum, digni sane erant qui et ipsi vexarentur; nam quod sibi non fieri cupiebant, id aliis fieri cupere non nisi inique poterant. Inter veneficos et hæreticos nulla est similitudo; nam venefici convicti fatentur se contra jus et fas venena propinasse, nec res ulla obscuritate laborat: sed ubi sermo est de opinionibus, quas qui sequuntur credunt esse veras, et propter quas in nullam civilem legem delinquent, iniquissimæ sunt pœnæ, ob rationes antea allatas. An forte, subjicit Augustinus, *nec talia potestates istæ humanæ constitutionis permittantur curare? Propter quid ergo gladium portat qui dicitur est minister Dei vindex in iram eis qui male agunt?* Si talia potestates humanæ vi et armis curant, sine dubio præter jus et fas potentia sua abutuntur; neque enim talia vi et armis curantur. *Defendenda religio est, inquit, Lactantius lib. v, cap. 19, non occidendo, sed moriendo; non ærovia, sed patientia; non scelere, sed fide. Illa enim malorum sunt, hæc bonorum, etc. Nihil est tam voluntarium quam religio; in qua si animus sacrificantis aversus est, jam sublata, jam nulla est. Gladius non est datus principibus nisi in eos in quos ex legibus civilibus gladio animadvertere, propter facinora quibus civilis societas violatur, jubentur; non in eos qui, cætera innoxii, a rectis sententiis aberrant, suntque persuasionem et mansuetudinem ad rectam viam revocandi. Fac contrarium esse verum, quid dices ethnicis magistratibus, qui rationes tuas audire nolent? Quid reposuisset Augustinus Constantio Ariano male habenti synodi Nicænæ sectatores? Quid Vandallis, qui non ita multo post ejus ætatem, ex Africa exegerunt episcopos decretorum Nicænorum tenaciores,*

plebemque cum iis sentientem male habuerunt? Nimirum, ad suas artes converti eum oportuisset, et palinodiam canere crudelis sententia de persecutione licita, ut ad priorem mansuetudinem reverteretur. Nos vero ita sentiamus de jure divino et humano, ut nunquam nos ita sensisse pudeat poeniteatque.

LIBRO II. Cap. 13. § 29. *Etsi laicus aliquis pereunsi dederit necessitate compulsus (baptisma et eucharistiam, nam illa juncta erant. Vide not. ad tom. II, epist. 172, § 5), quod cum ipse acciperet quomodo dandum esset addidit, nescio an pie quisquam dixerit esse repetendum. Nulla enim cogente necessitate si fiat, alieni muneris usurpatio est; si autem necessitas urgeat, aut nullum, aut veniale delictum est.*] Si ponas ea sacramenta esse necessaria ad salutem, quomodo vulgo tempore Augustini sentiebant, satius profecto est ea a laicis administrari, et rata censeri, quam, ut quidam qui similia sentiunt, velle homines potius perire. Sed neutri ostendere queant ea esse ad salutem necessaria. Vide dissertationem Hug. Grotii de Coenae administratione ubi pastores non sunt, atque ad eam animadversiones Dionysii Petavii et Henrici Dodwellii.

Ibid. *Neque u'lo modo per devotum militem, quod a vritatis usurpatum est, signum regale violabitur.*] Hæc verba illustravit Dionysius Pelavius Animadversionum in Epiphanium pag. 78, ad hæres. 42, unde quæ huc faciant depromemus. Est καθωσιώσαι idem ac consecrare, dicare. Hinc καθωσιώσις devotio, et καθωσιωμένος devotus, consecratus. Quare qui se principi devoebant ac religione aliqua consecrabant, καθωσιωμένοι dicebantur, ut milites. Capitolinus in Maximino: *commilitones sacrati, imo vero consecrati.* Ejusmodi fuere Gallorum veterum devoti, quos illi *soldarios appellabant*, ait Cæsar lib. 1 Commentariorum, hoc est καθωσιωμένοι, quod aptius mihi videtur quam quod Græcus interpret reddidit, *συνωμόται*; tametsi idem fere est quia ad jusjurandum adigi solebant. Egregium τῆς καθωσιώσεως exemplum refert Dio lib. LIII, ad annum Urbis 725, ubi Sextum quemdam Pactovium vel Apadium tribunum plebis narrat semetipsum Augusto in senatu devovisse, idemque ut alii senatores facerent auctorem fuisse; ἐν τῇ γὰρ συνεδρίῳ τε ἑαυτὸν εἰ τὸν τῶν Ἰβήρων τρέπον καθωσιώσει, καὶ τοῖς ἄλλοις συνεβούλευε τοῦτο ποιῆσαι. Sed Augusto reclamante, tribunus plebis prosiiliens ad populum obvius quosque ac cæteros deinde cives coegit καθωσιώσαι ἀρκῶς [F. ἀρκῶς] τῷ Διγούστῳ. ἀρ' οὐπερ καὶ νῦν, προτροπόμενοι τὸν κρατοῦντα, λέγειν εἰλόθαμεν ὅτι τοὶ καθωσιώμεθα. Hinc καθωσιωμένων appellatio ἱπθρετικῶς ex formula plerisque imperialibus officiis ac ministris attributa; maxime, uti dictum est, militaribus. Quam in rem profert hunc Augustini locum, aliaque addit, quæ non exscribam. Monebo tantum locum quem citat ex Capitolino, non exstare in vita Maximini, sed in triumpho Gordianorum, ubi exstat oratio Maximini. Adi et Glossarium nomicium Jac. Gothofredi, ad cod. Theodosianum.

Ibid. *Si quisquam, sive desertor sive qui nunquam*

*A omnino militavit, nota militari privatum aliquem signet; nonne ubi fuerit deprehensus, ille signatus pro desertore punitur, et eo gravius quo probari potuerit nunquam omnino militasse, simul secum punito, si eum prodiderit, audacissimo signatore, etc.] Alludit ad stigmata militaria, de quibus vide Hug. Grotium ad Gal. vi, 7. Lex 4, lib. x, tit. 21, in codice Theodosiano: *Stigmata, hoc est, nota publica fabricensiam brachiis, ad imitationem tironum infligatur, etc.* Ad quem locum lege commentarium Jacobi Gothofredi.*

ANIMADVERSIONES

IN LIBROS DE BAPTISMO CONTRA DONATISTAS.

LIBRO II. Cap. 3, § 4. *Quis autem nesciat sanctam Scripturam canonicam tam Veteris quam Novi Testamenti, certis suis terminis contineri, eamque omnibus posterioribus episcoporum litteris ita præponi, ut de illa omnino dubitari et disceptari non possit, utrum verum, vel utrum rectum sit, quidquid in ea scriptum esse constiterit?*] Nihil verius, nec ab ullo Christiano in controversiam revocari potuit. Sed et sequentia sunt aurea, et digna quæ perpetuo iis occinantur qui usque adeo Augustini auctoritate abutuntur ut velint nos ei potius credere quam rectæ rationi: *episcoporum autem litteras, inquit, quæ post confirmatum canonem vel scriptæ sunt, vel scribuntur, et per sermonem forte sapienterem cujuslibet in ea re peritioris, et per aliorum episcoporum graviorum auctoritatem doctioremque prudentiam, et per concilia licere reprehendi si quid in iis forte a veritate deviatum est?* Optime, nam episcopis aut aliis ecclesiasticis scriptoribus, post apostolorum tempora, minime datus est Spiritus qui eos duceret in omnem veritatem; nec sane æternis rectæ rationis legibus, et canonicis logicis ac grammaticis, quibus omnes alii subjacent Scripturæ interpretes, fuere subtracti a Deo. Igitur si in hæc peccant, ignoscere quidem eis debemus, at non assentiri; nisi hominum auctoritatem præferamus veritati; quo stultius ac nequius nihil fieri potest. Addit Augustinus in sequentibus ejusdem periodi verbis; *et ipsa concilia quæ per singulas regiones vel provincias fiunt, plenariorum conciliorum auctoritati, quæ fiunt ex universo orbe Christiano, sine ullis ambagibus emendari; ipsaque plenaria sæpe priora posterioribus emendari; cum aliquo experimento rerum aperitur quod clausum erat, et cognoscitur quod latebat: sine ullo typho sacrilegæ superbie, sine ulla inflata cervice arrogantie, sine ulla contentione lividæ invidiæ, cum sancta humilitate, cum pace catholica, cum caritate Christiana?* Hic desinit præter modum producta periodus. Ex postremis verbis liquet neque provincialia, neque plenaria concilia habita fuisse ab Augustino erroris periculo exempta quandoquidem priora a posterioribus emendari posse censebat. Sed præterea duo hic sunt observanda. Alterum est ad investigationem veri, in re præsertim obscura, undecunque ea obscuritas oriatur, multitudinem nihil facere, sed tantum peritiam eorum qui congregantur et candorem. Si mihi exempli causa omnes omnino

Africæ episcopus congressus ad iudicium ferendum de sensu loci Veteris aut Novi Testamenti, quorum nullus Hebraice sciebat, et perpauci Græce norant, Ingens illa imperitorum multitudo ineptior erat ad recte iudicandum quam vir unus peritus utriusque linguæ, exempli causa, quam solus Hieronymus Stridonensis, quamvis tanta non fuerit ejus peritiâ, quam vulgo putatur. Quis dubitet etiam superiore sæculo xvii unum Hug. Grotium, aut unum Joan. Drusium, rectius potuisse Scripturam Veteris et Novi Testamenti interpretari quam omnes Italiæ ac Hispaniæ episcopos simul capita conferentes? Igitur sint plenaria concilia, aut minus plena, mihi periuræ erit, ad spem inveniendæ veritatis quod attinet; nec imperitiæ multitudini, pro imperio aliquid definiendi, et anathemata minitanti, nec rationes ullas, aut eas pravas, suæ definitionis afferenti, magis credam, quam pauculis, aut uni. Imo vero uni viro docto argumenta firma proferenti continuo assentiar, cum ea intellexero, nec adversarios ejus unquam numerabo. Numerus enim nihil ad veritatem facit, et sæpe etiam quo plures congregantur ad eam definiendam, eo plures imperiti, eo plures factiosi colliguntur; qui neque sciunt quid sit verum, neque quærunt, sed tantum quid sibi expediat, aut expedire videatur. Conventus illi ecclesiastici sunt ad civilium normam formati, et quia quo plures in hoc conveniunt, eo major est eorum auctoritas: simile de ecclesiasticis cœtibus iudicium fertur. At la civilibus cœtibus aguntur res ad hanc vitam duntaxat pertinentes, eæque hominibus notissimæ, et multis mutationibus obnoxia; quarum etiam rerum homines domini sunt, et in quas proinde multitudini majus sine dubio jus est quam paucis. Quamobrem recte convocantur primores civium illicque magno numero, ad eas regendas et componendas, pluribusque suffragiis cedunt pauciora. Verum ubi cœlestis veritas agitur, quam nemo nisi studio et attentione adhibitis novit, quæ nulli mutationi obnoxia est, cujus nemo est dominus, et cujus definiendæ majorem a Deo potestatem plures non acceperunt, quam pauciores; non sunt numeranda suffragia, sed singulis expendendæ suffragiorum rationes. Res est clara, sed de ea, pro ejus utilitate ac præstantia, agere hic non possumus. Quare nec quæ obijci possent iis quæ a nobis dicta sunt dicemus.

Alterum, quod hic observari volebamus, nec erat nimirum, cum concilia sint errori obnoxia, non esse ἀδυσανίτως eorum decretis credendum, ac proinde, ne alias repetam rationes quas in hisce Animadversionibus sæpius attigi, minime esse vexandos eos qui verum non esse putant quod a conciliis est definitum, si modo, in rebus civilibus, omnibus bonorum civium officiis delungantur. Inique ergo ac crudeliter vexati sunt Pelagius, Cœlestius et eorum discipuli, cum in eos propositum est edictum quo in exilium acti sunt et bonis omnibus spoliati; et quibus a quocunque traherentur ad iudicem, sine ac-

cusatrici discretionis personæ, facultatum publicatione nudarentur, et irrevocabile paterentur exilium. Fuit difficilior controversia hæc quam intelligeretur ab Honorio, homine stupido et ex alienis consiliis semper pendente, ejusque sulcicis quidvis aliud curantibus quam rerum ejusmodi cognitionem adipisci; nec potuerunt se lictores præbere Afrorum conciliorum sine maxima imprudentia. Ac sane et illo tempore et postea, per totum Orientem et Occidentem, plures locuti sunt et senserunt cum Pelagio quam cum Augustino, quem, famæ causa, reverebantur, quamvis ab eo dissentirent.

Cap. 4, § 5. *Hoc facit sanitas pacis, ut cum diutius aliqua obscuriora quærantur, et propter inveniendi difficultatem diversas pariunt in fraterna disceptatione sententias, donec ad verum liquidum perveniatur, vinculum permaneat unitatis, ne in parte præcisa remaneat insanabile vulnus erroris.* Egregium sane monitum atque officium quod merito exigebat a Donatistis; sed cui se ipse subtrahere non debuit in negotio Pelagianismi; in quo nihil tam quæsitum est quam ut præcipitibus multarum synodorum sententiis irrevocabilia anathemata, nunquam, ut par erat, auditis fratribus, dicerentur. Docebit hæc Joan. Garnerius in enumeratione conciliorum quæ contra Pelagianos congregata sunt. Attamen fatendum fuit rem esse, quæ non mediocribus tantum iuveniis, sed et præstantissimis quibusque negotium facerent.

Cap. 7, § 12. *Hanc ergo saluberrimam consuetudinem per Agrippinum prædecessorem suum dicit sanctus Cyprianus, quasi cœpisse corrigi.* Ipse Cyprianus epistola ad Jubaianum 73 docet Agrippinum proximum prædecessorem suum non fuisse. *Apud nos autem, inquit, non nova aut repentina res est, ut baptizandos sentiamus eos qui ab hæreticis ad ecclesiam veniunt, quando multi jam anni sunt et longa ætas ex quo sub Agrippino, bonæ memoriæ viro, convenientes in unum episcopi plurimi hoc statuerint, atque exinde in hodiernum tot millia hæreticorum in provinciis nostris ad ecclesiam conversi, non aspernati sint, etc.*

ANIMADVERSIONES

IN LIBROS CONTRA LITTERAS PETILIANI.

LIBRO I, Cap. 9, § 19. *Cum audierit: Qui baptizatur a mortuo non ei prodest lavatio ejus (Eccli. xxxiv, 30), respondebit: Vivit Christus, jam non moritur, et mors ei ultra non dominabitur, etc.* Loco illo Ecclesiastici abutebantur Donatistæ, ut ostenderent baptismum collatum a malo sacerdote, seu qui mortuus esset in peccatis, non prodesse. Nescio quomodo se torquet Augustinus ut ostendat ex loco nihil posse elici; cum deberet irridere Donatistas, quod hic baptismum Christianum quærerent, cum alia plane mens esset auctoris Ecclesiastici. Hæc ejus est sententia integra: Βαπτιζόμενος ἀπὸ νεκροῦ, καὶ πάλιν ἀπτόμενος αὐτοῦ, τί ὄφλησεν ἐν τῷ λουτρῷ αὐτοῦ, hoc est, *Is qui abluitur postquam tetigit cadaver, et iterum id tangit, quid capiti utilitatis ex sua ablutione?*

Liquidum est respici ad ablutiones legales, quæ debent fieri post tactum cadaver, ex mandato legis, Num. xix, 41, et quæ nihil prorsus faciunt ad baptismum Christianum. Sed si legas sequentia, videbis hanc esse priorem partem similitudinis; hæc enim verba sequuntur, quæ alteram continent: Οὗτος ἄνθρωπος νηστεύων ἐπὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτοῦ, καὶ πάλιν πορευόμενος καὶ τὰ αὐτὰ ποιεῖν, τῆς προσευχῆς αὐτοῦ τίς εἰσακούσεται; καὶ τί ὠφέλησεν ἐν τῷ ταπεινωθῆναι αὐτόν; sic hominis qui jejunal ob peccata sua, et iterum in ea delapsus eadem facit, quis orationem exaudiverit? quidve utilitatis capiet ex sua humilitate? Nihil hæc ad baptismum, quamvis Cyprianus quoque eo locum hunc trahat, quem citat etiam dimidiatum, epist. 71. Sed ille, ut recte observavit ad eum locum Nicolaus Rigaltius, sæpenumero, ut et alii Patres arripit de Scripturis quidquid vel solo verborum sono facere ad propositum videtur, etsi longe alio sit intelligendum sensu. Tam frequens est hoc in Cypriano, Augustino et aliis, ut minime opus sit querere, cum viro doctissimo, quod eos in citatione hujus loci excuset, cum excusari nequeant multa alia similia. Vix quisquam dicere possit quam veræ intelligentiæ Scripturæ et paci Ecclesiæ nocue-

A rint oratores populares critica omnis ac dialectica imperiū. Dum enim nullam regularum utriusque illius artis rationem habent, ubique quosvis sensus quæsierunt, et ex soni similitudine omnia probare se posse crediderunt, unde innumeræ rixæ nate sunt. At olim ejusmodi homines, propter dicendi facultatem, aut ad primarias sunt sedes evecti, aut in synodis regnum quoddam obtinuerunt. Plura non dicam, nota enim hæc sunt ecclesiasticæ historiæ peritis, et qui judicium in ea legenda adhibuerunt. Non moror cæteros dissimulare, mentiri, et carpere veri amantes semper paratos.

LIBRO III. Cap. 25, § 30. *Cum ego Mediolanum ante Baulonem consulem venerim, eique consuli calendis Januariis laudem, pro mea tunc rhetorica professione, recitaverim.*] Hujus moris publice laudandorum consulum calendis Januarii, quibus magistratum inibant, testes sunt Panegyrici consulares, utraque lingua, tum versu, tum soluta oratione dicti a Mamermino, Libanio, Themistio, Claudio, Sidonio. Hæc adnotavit Jac. Sirmondus, adducto postea loco huc Augustini, ad Epist. Sidonii lib. viii, epist. 6, ubi Sidonius moris hujus meminit.

IN TOMUM DECIMUM.

JOANNES PHEREPONUS LECTORI.

Multa in hunc ultimum Augustini tomum adnotare facile potuissemus, sed duo aut tria obstiterunt ne id præstaremus, quæ te, lector, rescire nostra nonnihil interest. Primum est festinatio typographorum, quibus, dudum edito integro Augustino una cum indice, longum videbatur expectare diutius animadversiones nostras, quas tam cito adornari aliæ occupationes non patiebantur. Alterum, quod neque necesse erat quidquam hic a nobis dici, aut pluribus diduci; quia in hisce ratiocinationibus Hipponensis episcopi contra Pelagianos, innumeræ sunt repetitiones, nec, ad summam rerum quod attinet, quidquam novi occurrit præter ea quæ dicta erant hac de re in Epistolis, ad quas quæ visum fuit jam adnotavimus. Nam tota controversia, si probe introspectiatur, vertitur in explicatione quorundam Scripturæ locorum, de quibus jam dixeramus. Huc accedebat quod nos quoque harum rixarum tantum tandem cepisset tædium, ut eas vix ac ne vix quidem ferre possemus; nec sane quisquam melioribus occupatus millies idem aut legere, aut dicere sustineat; præsertim si quæ tribus verbis absolvi poterant millenis aliquot dicantur, multaque aliena infarciuntur, quemadmodum hac in re factum est. Cui vero etiam nauseam non moveant tot et tam longæ, ut voce sequioris ævi utar, *rhetoricationes*, aut ad declinandum adversarii ictum, aut ad eum insectandum, aut denique ad invidiam vel movendam, vel fugiendam? Mihi certe tantum crearunt, inter legendum, fastidium, ut plane recreatione gratiorum et utiliorum studiorum indigeam. Boni igitur consule,

lector, quæ sequuntur; aut ipse calamum arripe, ut labori meo suppleas quod deest; sed memento ante omnia solius veritatis, cui uni litare conatus sum, rationem habere. Vale.

PRÆFATIO

AD LIBRUM DE GESTIS PELAGII, ANNO MDCXI PRIMUM EDITUM AUGUSTÆ VINDELICORUM.

S. Augustinus, *Retractationum* lib. II, cap. 47: *Per idem tempus in Oriente, hoc est in Syria, etc., usque ad hæc: Hic liber incipit: Posteaquam in manus nostras.*

His verbis, S. Augustinus scriptionis causam et libri argumentum explicat; qui antehac omnes Augustinianorum operum conquisitores, viros doctrina et diligentia præstantes, fugit, nunc demum Fœsulis, in bibliotheca abbatiæ Sancti Bartholomæi canonicorum regularium Lateranensium, repertus. Ejus antigraphum cum Scipio Cobellutius, ab epistolis et secretis summi pontificis, Roma ad Marcum Velsorum illust. virum Augustam Vindelicorum misisset; visum pulcherrimæ gemmæ publicam lucem non esse invidendam. *Sapientia enim abscondita, et thesaurus invisus, quæ utilitas in utrisque?* Romæ quidem et Florentiæ accuratissimas editiones, commentariis illustratas, apparari ferebantur, et saltem in alienam messem non mittendam esse memineras: sed quoniam longum id futurum negotium res loquebatur, neque enim sane tanti momenti causa præcipitari debet, si interim nuda Augustini verba utenda fruenda proponeremus, gratiam nos apud viros pios et cruditos, antiquæ doctriinæ amantes, Romanis

Florentinisque editoribus ipsis non invitis, quippe A quorum industriae nullum hinc sufflamen, cum ne dedicationis quidem florem præcorpserimus, iniuros speravimus. Exemplum Roma missum cum fide expressimus, et lectiones variantes ad oram ascriptæ, inde sunt: sed quæ in ima pagina plerasque Antonius Velserus canonicus Frisingensis, inter legendum subitaria conjectura adnotavit, paucas aliquas, audacior paulo non agnoscit. Nullas in contextum, quantavis probabilitatis specie blandientes, recepimus.

Meminit præterea hujus libri Augustinus libro II de Pecc. Origin., cap. 14: *Quod autem scitis, etc.*.... *Aurelium scripsi.*

Possidius in indiculo, cap. 4, *contra gesta Pelagii liber unus.*

Et Photius in Biblioth. Andrea Schotto interprete, B num. 54: *Pelagius in ea synodo, etc.*.... *Sic Augustinus in iis quæ ad Aurelium Carthag. episc. scripsit, refert.*

Cætera de synodo et tota hac causa, a card. Baronio, qui Augustini librum perisse credit, ex ipso S. Augustino, S. Hieronymo et S. Prospero ad annum Christi 615 et seq., atque a Severino Binio in primo Concilior. tomo diligenter et copiose collecta, non describimus, ne actum agamus. Obiter monemus ea quæ Augustinus sub finem libri scribit a Pelagianis incredibili audacia perpetrata, *Ut Dei servi et ancillæ ad curam S. Hieronymi presbyteri pertinentes, sceleratissima cæde afficerentur, etc.*, haud dubie ea ipsa esse quorum Innocentius pont. epist. 24, sive 32, ad Joannem Hierosolymit. episcopum meminit: *Direptiones, cædes, incendia, omne facinus extremae dementiæ, generosissimæ sanctæ virgines, Eustochium, et Paula, deploraverunt, in locis Ecclesiæ tuæ perpetrasse diabolium.*

Et epist. 25, sive 33, ad Hieronymum: *Dolor gemitusque tuus ita quatit viscera nostra, ut ratio non tractandi consulendique sit.*

ADVENTORIA

AMICISSIMO AC DOCTISSIMO VIRO P. FRANCISCO MACEDO, IN PATAVINA ACADEMIA ETHICES INTERPRETI; IN QUA DE INSCRIPTIONE LIBRI S. AUGUSTINI DE GRATIA CHRISTI, ALBINE, PINIANE ET MELANIA DISSEBITUR AB HENRICO NORIS VERONENSI AUGUSTINIANO, IN ACADEMIA PISANA ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ PROFESORE.

Reverendissime ac doctissime pater,

Acceperam ab amico litteras quibus significabat te D Venetijs Bononiam versus solvisse; nescire autem se quam in urbem improvisam hanc tuam peregrinationem destinasses. Idem etiam libellum quem nuper Veronæ adversus meam de quorundam veterum Lerinensium doctrina sententiam edidisti, transmisisti. At ipse volumen illud avide legere, diligenter expendere, accurate notare. Etenim sperabam fore ut, superatis Apennini jugis, de proximo Florentiam venirens, eaque occasione et sincere et amice aperirem quid in libello tuo albis calculis, quid nigro theta signandum censerem. Verum cum Florentiam accessisses, adventum tuum tam studiose mihi celatum voluisti, ut pene verear ne antiquæ nostræ amicitia

hoc tuo silentio nuntium remisseris; præsertim cum nec unius libelli tui exemplar ad me deferendum curaveris. Cæterum ne officiis quæ pro jure veteris consuetudinis a te expectabam, ipse etiam deesse videar, quod sperabam coram præstare, litteris exsequor. Et quidem, mi Macedo, non sum tam hardus aut stupidus quin optime intelligam neminem mortalium quantalibet amicitia carissimum esse in amore Divis præferendum. Novi vetus adagium: *Amicus usque ad aras.* Itaque ineptus judicet, si tantum mihi ab amico tribui velim, ut me plus quam Superos amet. Utinam susceptam pro doctrina sanctorum Hilarii Arclatensis et Vincentii Lerinensis defensionem pro merito præstitisses, et ex vetustis tabulis atque antiquioris Ecclesiæ testibus rem feliciter confecisses! Profecto multas tibi gratias agerem, plures etiam deberem, quippe qui duos celeberrimos Patres Augustini coætaneos, eidem S. doctore in nullo dogmate adversatos, sed per omnia consentientes ostendisses; nihil enim magis in votis habeo quam Augustinianam doctrinam communibus Patrum suffragiis comprobata monstrari. At cum videam te passim rhetoricari, omissis veterum monumentis, tuis imaginationibus indulgere, ac pro historia entia rationis, et secundas intentiones, ut dicitis, seu vana quædam tuæ mentis idola obtrudere; non possum non tuas vices dolere, qui bonæ causæ non æque bonam advocationem commodasti. Intra sex vel octo dies, nuperrimæ tuæ apologiæ confutationem ad umbilicum deducam, et palam faciam te Dallæi, Blondelli; aliorumque protestantium sententiam sequi, munire, exaggerare; Baronii defensionem verbo tenuis abs te jactari, cum eidem, etiam cum patrociniis magno hiatu promittis, adversere, et neglectis veterum scriptorum voluminibus, novas passim historias, hoc est puras putas fabulas venditari. Ne tamen ad populum phaleras loqui videar, universi tui operis specimen in una et altera pagina capituli septimi in hac epistola exhibeo, cum ne forte iis qui ne leviter quidem in ecclesiastica historia versati sunt, fucum facias, tum etiam ut adventoriæ loco te in Urbem conveniat; ne qui in amore erga te nemini cedo, amicorum tuorum, quorum centuriis Romæ numeras, officiis superer. Etenim nulla inter amicos officia laudabiliora versantur, quam cum suas apud amicos querelas sine sequestro deponunt, animi arcana produnt, nihilque quod illorum rem atinet, celatum volunt; et si quandoque a benevolentia, humanitate, ac veritate deflectant, eosdem intra orbitas ponunt, et ad officium revocant. Hæc integro volumine præstabo, quod brevi extra Italiam (Florentini enim typographi variis libris libellisque imprimendis occupantur) nitidissimis characteribus excusum, ad te transmittam, quamvis tu Florentiam transiens nullam mihi libelli tui legendi copiam facere volueris; cum tamen plurimi mea interesset noscere per te errores, quos fugerem, cernere veritatem, quam consecrarem.

In capite septimo prioris commentationis pro do-

eterna Lerinensium a te ingeniosissime conlata, pagina 51, veritus ne brevioris opusculi lectio fastidio proximior fieret, lepidam mihi de Albino quaestionem facturis, ex arce causæ ad exilia et ludicra quædam descendis, ut me universis deridendum exhibeas. Sed ecce, inquis, ut molestum hoc opus lepore aliquo et sapore condiam, incido in locum Noris, in quo desidero grammaticam. Quod autem hoc ipsum esset ex præcipuis quæ in tuo opere lectoribus observanda duceres, in indice scripsisti: *Noris imperitiæ grammaticæ arguitur*. Næ postquam ibidem in proxima pagina, ex sacris theologorum academiis, me ad chronologos amandasti, statim ad grammaticorum subsellia ab Orbilio, ut inquis, castigandum detrudis. Equidem lectores tanto abs te lepore et sapore condita scripta evolventes, cum Terentio reptent:

Facete, lepide, laute, nihil supra. O capitulum lepidissimum.
IN EUR. III, 1, 3.

Ipsæ autem doctissimi æque ac sanctissimi Nolanæ antiq̄tatis ad Ausonium V. C. carmina tibi ingero:

Multa locis pateant; liceat quoque ludere fictis.
Sed lingua mulcente gravem interlidere dentem,
Ludere blanditiis urentibus, et male dulces
Fermentare jocos satyræ mordacis aceto,
Sæpe poetarum, nunquam decet esse parentam.

Non tua scripta lepore condis, mi pater, sed meam mihi cutem, non secus ac elephantinam, tam multo sale perfundis, ut cum me amicissimum ibidem voces, procul dubio habearis

Magni delator amiei.
JUVEN., sat. 1, 53

aniquiori autem loco me tecum congregari jubes, dum ad grammaticam provocas, quæ tuum regnum est, in quo tibi plaudis ac triumphas. Etenim cum ego nondum mammam atque talam loquerer, tu eloquentiæ magister publice Madriti rhetoricam præstebaris, cui a teneris unguiculis strenuam, atque indefessam operam navaveras, non secus ac illæ,

Quem pater ardentis massæ fuligine Ippus
A carbone, et forcipibus, gladiosque parant
Incude, et luteo Vulcano ad rhetora misit.
JUVEN., sat. 10, 50.

Profecto nunquam ab amicissimo viro, qualem te contestaris, tantum meo tergo periculi timuissem, ut ab eodem contra me stringerentur Orbilii scuticæ,

Ferulæque tristes, sceptræ prædagogorum.
MART., lib. 2, 62

Itane a meo Macedone, quem in editis voluminibus toties summis laudum præconiis extuli,

Discipulorum inter jubeor plorare cathedras?
HORAT., sat. 10.

Libeat Augustini sententiam solidæ apologiæ loco tibi reponere lib. II contra Cresconium, cap. 4: Si enim, inquit, *Demosthenes clarissimus oratorum, cui verborum tanta fuit cura quanta rerum auctoribus nostris, cum tamen ei nonnullam orationis insolentiam objecisset Æschines, negavit ille in eo positas esse fortunas Græciæ, illone, an illo verbo usus fuerit, et an hæc, an illuc maius porrezerit: quanto minus nos la-*

A orare debemus de regulis derivandorum nominum, quando sive hoc, sive illud dicamus, intelligitur sine ambiguitate quod dicimus, quorum non in expolitione sermonis, sed in demonstratione veritatis est major intentio. Interim ne me timeas, cui vides necessariam esse grammaticam. Sed ne me tergiversari putes, grammaticorum scholam ab Orbilio castigandam, ut minitaris, ingredior.

Cum lib. I Hist. Pelagianæ, cap. 15, expenderem inscriptionem librorum S. Augustini de Gratia Christi, et de Peccato originali, nempe: *Sincerissimi fratres, dilecti a Deo, Albino, Piniano, et Melania*, non admisi correctionem Baronii, qui an. 409 pro *Albino* putavit *Albina* reponendum, nisi, addit ibidem, præter *Albinam matrem fuerit illic Albinus filius*. Etenim ea ætate seminarum nomina non semper feminina terminatione efferebantur. Paulæ filia neutra terminationis cognomen habuit, nempe Eustochium. Imo mulierum nomina a sanctis Patribus cum terminatione masculina id temporis exprimi solita affirmavi. Ita *Albinam* junioris *Melaniæ* matrem passim *Albinus* in recto casu vocatam indicavi. Augustinus præter inscriptionem libri de Gratia Christi hunc titulum epistolæ 227 dedit: *Albino, Piniano et Meliano*. Ubi certum est legendum esse *Melaniæ*. Hieronymus epist. 79 ait: *Albinus, Pinianus, Melania salutant vos*. Possidius Calamensis in indice librorum S. doctoris Hipponensis scribit libros de Gratia Christi et Peccato originali missos ad *Pinianam, Albinum et Melaniam*. S. Paulinus epist. 44, quæ inter Augustinianas est C 219, *Melania* pro *Melania* posuit. Ita Patres, qui anno 400 florabant, *Albinæ* nobilissimæ feminæ nomen scripsere.

Mira, inquis (pag. 52), certa ratio exponendi, nova et incognita antiquis Priscianis, et Donatis, et nuperis Despauteriis, et Nebrissis, quam nulla tempora tulerunt, ut libera esset nominum inflexio, et promiscue masculina et feminina declinarentur: atque adeo Albinus pro Albino, et Melania pro Melania poneretur.

Rectius dixisses, *Albinus pro Albina, et Melania pro Melania poneretur*. Sed hoc omisso, ad Donati, ad quod provocasti tribunal vador. Scribit lib. V de generibus: *Sunt præterea alia sono masculina, intellectu feminina, ut Eunuchus comædia, Orestes tragædia, Centaurus navis. Alia sono neutra, intellectu feminina, ut Phronesium, Glycerium, Sophronium, quæ mulieres sunt*. Itaque Donato iudice, nomen desinens in *us*, alias masculinæ terminationis, si rei femininæ imponatur, retenta terminatione masculina, significationem femininam induit. Ita *Eunuchus* nomen est viri exacti masculinæ terminationis et significationis; at si imponatur uni ex comædiis Terentii, non mutata terminatione, variata tamen significatione, fit generis feminini, et dicimus *lepidam Eunuchum* Terentii. *Ægyptus* femininæ significationis nomen est; at si viro cuipiam id nominis imponatur, masculini generis evadit. Horum ratio est, quia terminatio in *us* est tantum materia et substratum nominis; sola autem significatio, Donato magistro, sortitur rationem for-

ma. Appello testem omni exceptione majorem Vos-
stum, qui lib. in Grammat., lib. 1 de analogia, cap.
24, laudato prius Quintiliani testimonio, ait : *Voluit
igitur Fabius parem esse rationem in Muræna et Gly-
cerium, eoque ut virile sit Muræna PROPTER SIGNIFICA-
TIONEM, etsi terminatio aliud requirere videatur : ita
Glycerium esse muliebre, licet sit neutralis terminatio.*
Quare licet hoc cognomen *Albinus* sit terminationis
masculinæ, eo ipso quod feminæ imponatur, quo-
modo reapse a tot Patribus impositum fuit, signifi-
cationem femininam subit, quæ optime cum termi-
natione masculina cohæret. Equidem, mi dulcissime
Macedo, Heribertus Rosweydu hisce tuis scrupulis
non tangebatur, cum in præfatione ad lib. viii de Vit-
tis Patrum, num. 6, hæc notavit : *Proba Baronii
divinitus ; sed non necesse Albinam pro Albino resti-
tuere.* CONSTAT enim illo sæculo seminarum nomina
etiam masculinis terminationibus quandoque elata. Sic
de femina nunc Melanius, nunc Melanium apud vete-
res occurrit. Hoc ipsum postea etiam confirmavit in
notis ad epistolam 44 S. Paulini, ubi ait : MELANIO :
intelligit ipsam Melaniam, quæ nunc Me'ania, nunc
Melanius, nunc Melanium dicta. Ita videtur capiendus
Augustinus epistola 227 : Carissimis fratribus Albino,
Piniano et Melanio : Ita lego pro Meliano. Intelligit
Albinam et Melaniam, cum apud Alypium episcopum
Tagastæ in Africa versarentur. Viden' ut totus meus
est Rosweydu? quem sane ante oculos habui, cum
illa scriberem, et Baronii correctionem non admitte-
rem. Tu vero inquis (pag. 35) : *A Grammaticis No-
ris dissensit ab Orbilio castigandus, nec Baronio timen-
dus, quem obiter pungere voluit, et ego vindicare.* Quid,
amice, cum Rosweydo ages? Memento hunc illum
esse quem pag. 150 auctorem eruditissimum et ele-
gantissimum nuncupasti; in indice scribis : *Roswey-
du auctor elegantissimus.* An forte, ne mihi plagas
condones, una mecum Rosweydu ab Orbilio casti-
gandum dices? Cave tibi a tot ferulis quas docti
Rosweydi sodales in scholis stringunt. Vel *elegantis-
simi* titulum expunge, si in homine quoque quemad-
modum in me, grammaticam desideras. Vel si teme-
ritati id proximum judicas, me quoque, qui Ros-
weydi verbis locutus sum, Orbilii ferulis exime. Hoc
interim scias mihi decretum esse, malle cum Ros-
weydo vapulare, quam grammaticas Macedonis re-
gulas discere. Falleris tamen, si unum a me tibi He-
ribertum opponi putas. Habeo plures tum veteres,
tum recentes, tum Græcos, tum Latinos scriptores,
quibus pro me loquentibus, tu ne hiscere quidem au-
deas; sed mirere tantum, et forsitan doleas; neque enim

Hæc rixa est, ubi tu pulsas, ego vapulo tantum
JUVEN. SAT. 3, 228.

*Exemplum, inquis (pag. 53), Eustochii ab re est,
cum Eustochium fuerit nomen proprium virginis Pau-
læ filia, quæ Eustochia dici non potuit, cum Eusto-
chium deberet, quemadmodum nec Glycerium apud
Terentium in Andria Glyceria vocari potuit : erant
quippe certa nomina termina'a in um, quæ tum viro-*

*rum, tum seminarum propria erant : puta Dynacium,
Pegnum virorum ; Eustochium, Glycerium seminarum.*
Non erat igitur libera nec promiscua illa declinatio,
sed necessaria grammaticæ constructio.

Memento te in grammaticorum schola versari a
quibus vapularent discipuli qui Eustochium nomen
proprium virginis dicere, erat enim cognomen filia
Toxotii et Paulæ; illius autem nomen Julia erat. Scri-
bit Hieronymus de D. Paula epist. 27 : *Juncta est
Toxotio, qui Æneæ et Juliorum altissimum sanguinem
trahit, unde etiam filia ejus virgo Eustochium Julia
nuncupatur.* Ex quibus corrigo Glandorpium, qui
Toxotios Junis accensuit in Onomastico. Quod
etiam ex Capitolino in juniori Maximino patet. *Des-
ponsata, inquit, illi erat Julia Fadilla proneps An-
tonini, quam postea accepit Toxotius ejusdem familiae
senator.* Errat autem Gruterus, qui Juniam Fadillam
legit. Sed de his alias; neque enim te, qui nomen
virginis pro cognomine posuisti, Orbilii ferulæ sub-
jiciam; non sum erga amicum tam rigidus in gram-
matica censor qualem te erga me prosteris. Notat
Chiffletius pag. 45 notarum in epistolas Paulini No-
lani in editis voluminibus in calce epistolæ ad Pam-
machium Eustochium legi, cum alioquin, inquit, *Eus-
tochia scribatur in mss. Puteano et Viennensi.* Codicem
vero Puteanum vocat pag. 8, *perquam antiquum et
optimæ notæ.* Transeo ad Glycerium Terentii; video
enim te parum veterum monumenta callere, et præ-
sertim Prisciani, quem alterum contra me judicem,
seu testem appellas. Notat Priscianus nomina femi-
narum desinentia in um figurate, non vero proprie
sic elata. Do ejusdem verba ex lib. vi : *Inveniuntur
tamen, inquit, apud comicos multa hujuscemodi Græ-
corum nomina quibus articulos feminini generis neces-
sario significationis gratia præponere solent, et Ἀδριανὸν
hæc Dorcium, et Γλυκέριον hæc Glycerium; hoc au-
tem solet fieri adulationis causa, sive diminutionis eta-
tis.* Idem lib. v scribit nomina seminarum desinere in
um figurate, ut *Glycerium mea, Dorcium et Philotium.*
Quare si Glyceria per imitationem tantum Græcorum
a Latinis Glycerium dici potuit proprie et recte, hoc
est Latine loquendo, Glyceria, non Glycerium dici
debut. Quid ergo ais : *Nec Glycerium Glyceria vocari
potuit?* Imo passim apud Latinos illius nominis femi-
nam *Glyceram* appellatam video. Martialis lib. n,
epigr. 41, ait :

Respondit Glyceræ dolere dentes.

Horatius lib. 1, ode 19 :

Urit me Glyceræ nitor,
Splendentis Parto marmore purior.

Ode 30 :

O Venus, regina Gnidi, Paphique,
Sperne dilectam Cypro, et vocantis
Thure te multo Glyceræ decoram
Transfer in ædem.

Idipsum ex pluribus inscriptionibus apparet. Unam
et alteram subhiciam. Romæ ad D. Clementis :

FLAVIA. DOMITILLA. FILIA. FLAVIÆ. DOMITILLÆ
IMP. CÆSARIS.... ANI. NEPTIS. FECIT. GLYCERÆ. I.
ET. LIBERTIS. LIBERTABVSQ. POSTERIS. EORVM

Altera apud Gruterum pag. MVIII. 6.

D. M.

FLAVIO. SEVERO

FILIO. KARISSIMO

QUI. VIXIT. ANN. VI. M. V.

FLAVIUS. VITALIS. EVOK. ET

GLYCERA. PARENTES

INFELICISSIMI.

Ex his intelligis nomen *Glyceræ* familiare Latinis fuisse. Unde et in fastis Romanæ Ecclesiæ ad diem 13 Mail leges : *Heracleæ S. Glyceriæ martyris*. Imo non modo apud Latinos, verum etiam apud Græcos *Glyceriam*, seu *Glyceram* legimus. Laudatur a Simocatta lib. I et VIII de rebus Mauricii imperatoris cultus *Γλυκερίας τῆς μάρτυρος, Glyceriæ martyris*. Athenæus lib. XIII inter famosas mulieres recenset τὴν *Γλυκίραν, Glyceram*, quam ab Harpalo Athenas accitam scribit. Lucianus de Rhetorum præcept. cum Thaide, et Malthææ *Γλυκίραν, Glyceram*, nominat. Notabat autem laudatus Priscianus lib. VI *Glyceram* feminam per quamdam adulationem (ipse dicerem festivitatem) neutrali nominis terminatione expressam. Ita Athenæus ibidem ex Machone poeta hæc carmina recitat :

*Glycerium, quam ab amatore acceperat
Corinthio, æstivam vestem statim
Fulloni tradidit.*

Lucianus etiam in dialogis meretricum *Γλυκίριον Glycerium* nominat. Et quidem meretrices a Plauto in Græca terminatione efferuntur. Ita appellantur *Silevium* et *Gymnasium* in Cistellaria; *Philocomasium* et *Acroteleutium* in Milite; *Phanicium* in Pseudolo, etc. Ita etiam scortorum nomina exhibet Aristænetus lib. I, epist. 14 et 24; lib. II, epist. 13. Vide, mi Macedo, quales libros tua illa censura historiæ ecclesiasticæ professorem appellare cogat!

Sed, uti es acuto et subtili ingenio, repones mulierem quæ apud Terentium *Glycerium* dicitur, nunquam *Glyceram* potuisse nuncupari, sicuti nec quæ *Glycera* nominabatur, *Glycerium* in recto casu dici potuisse. Sed parum hocce te effugium juvat. Relege memoratos dialogos Luciani : videbis uni illorum ab auctore titulum dari ΓΑΥΚΕΡΑ ΚΑΙ ΘΑΙΣ, *Glycera et Thais*; at in dialogo scribitur *Γλυκίριον, Glycerium*. Ita legitur in editis codicibus, et in duobus mss. serenissimi Magni Ducis in pluteo 57. Atque ita omnino interpretantur viri doctissimi Jacobus Micellus, et Joannes Benedictus, in titulo : *Glycera et Thais*, in textu *Glycerium* vertentes. Magnus Baronius in notis ad diem 13 Mail, lit. C ait *Glyceriæ, sive Glycerii*. Idem in Annalibus, an. 175, *Glyceriam* martyrem laudat, quæ in ejusdem tomi indice *Glycerium* dicitur. Redeo ad *Glycerium* Terentii. Scis *Andriam* Terentii esse *Menandri* comædiam, quam ille Latio se donasse testatur in prologo.

Menander fecit *Andriam* et *Perinthiam*.

At *Glyceram* meretricem dilectam a *Menandro* Athenæus lib. XIII testatur : *Glyceram amatam Menandro norunt omnes*. Græce *Γλυκίραν* leges. Quare

A Menander *amasiim* fabulæ inseruit, quemadmodum noster Maro suum *Alexin* in secunda ecloga cantavit. Et quamvis malo Græcæ poesis fato *Menandri* comædiæ interierint, palam fit ex interpretatione Terentii, *Glycerium* in Græca fabula appellatam, quam Athenæus *Glyceram* nominavit. Quid ergo scribis : *Nec Glycerium apud Terentium in Andria Glyceria vocari potuit?* Claudat agmen vir utriusque idiomatis peritissimus Gentianus Hervetus, cujus eruditas interpretationes poteris per otium legere apud Possevinum. Illic primus Lausiacam historiam Palladii episcopi Helenopolitani Latinis auribus donavit. Porro scribit cap. 86 : *Illic Evagrius excipitur a beata Melania*. Postea : *Dicit ei beata Melaniam*. Idem cap. 97 : *Huis aliquando Melanium junior magnæ Melaniæ neptis, de qua dicam postea, misit quingentos nummos*. Denique cap. 118 : *Cum autem, inquit, suam quoque neptem Melanium, etc.* Quod tu non licere usurpari dicis, Hervetus non tantum semel, sed iterum, ac tertio usurpavit, eandem feminam *Melanium*, et *Melanium* promiscue nuncupans, cum tamen in textu Græco Palladii nunquam *Melanium* inveniat, sed femininâ terminatione idein mulieris nomen semper efferatur. At tu Herveto eruditior scribis : *Non eras libera, nec promiscua illa declinatio, sed necessaria grammaticæ constructio*. Audebisne tantis scriptoribus oppedere? Itane Martialem, Horatium, Lucianum, Athenæum, et interpretes Micellum, et Benedictum, Hervetum, Rosweydam, et si superis placet, magnum Baronium ab *Orbilio castigandos* pronuntiabis, et *imperitiæ grammaticæ* accusabis? Expunge potius præcipitem tuam illam censuram, a qua, si melius veterum scripta lustrasses, non dubito quin abstinuisses, ne insulsus alienæ grammaticæ castigator haberere. Si tamen roges cur Patres quos initio laudavi, pro *Albina* et *Melania* posuerint *Albinum* et *Melanium*? docebit te Rosweyda in notis ad epistolam 44 S. Paulini, cujus verba non laudo, quod velim bibas ex fonte. Jam vides, jam sentis, amice, tuam illam censuram, quam veluti insigne tui operis documentum in indice sic exarasti : *Noris imperitiæ grammaticæ arguitur, tot testimoniorum pondere elisam jacere*. Ne tamen inhumanus censear, sepulcrale eidem saxum impono, addito epitaphio quo justa illius oppressio uncialibus characteribus exprimitur. Ex Gruterianis scervis illud exporto :

SATVRNINVS
SEVERI. V. F. SIBI
ET RAMO. VRSVLAE
CON. KARISSIMAE
ACCEPTO F. ANN. VIII.
MASCVLO F. ANN. XIII

Legent posteri post Josephum Scaligerum cap. 19 indicis Gruteriani, RAMVS VRSVLA. Verum si tu saxo durior in semel concepta crisi perduras, abjecto calamo, excisorium scalprum et malleolum stringe, ac pro RAMO incidas RAMAE, ut vel silentes mortuorum manes e sepulcrali lapide tuam in grammatica

excellentiā loquantur, et ne usquam gentium mulieris nomen masculina terminatione elatum fuisse videatur.

Sentio tamen iterum me in arenam abs te provocari. Sed mittamus, inquis (pag. 5), *hæc exilia quamquam non contemnenda, ne videamur in utilitate immorari*. Utinam quæ præ exilitate mitis omisisses, præfecto securius encyclopædiæ tuæ, cujus te non semel specimen edidisse in præfatione subindicas, consulisses. Exilia vocas quæ nihil rectius dixisses. Certe mihi gaudeo, utinam et tibi gratulari possem finem logomachia tandem impositum. Pergis: *Examinemus personas quibus opus illud sum Augustinus dedicavit, et uter nostrum melius sentiat experiamur. Inscriptio est: Albine, Piniane et Melania*. Itaque a grammatica ad historiam provocas. Cave tamen ne, ubi in grammatica non bonus corrector fuisti, malus in historia scriptor habearis. Equidem libentius in historiarum campo quam intra grammatices cancellos tecum certabo; nam ubi tu phaleratam orationis copiam, et Tulliano ore crepantes periodos consecraris, ut tympano potius quam gladio pugnes; ego rebus addictus, servio factis, rerum gestarum notitiam in antiquioris ætatis rudibus sepultam indago, ut si non sermonis, veritatis tamen curam quam maximam geram. Agedum, quid sentias de personis quibus librum de Gratia Christi S. doctor nuncupavit, expone.

Equidem, inquis (pag. 52), initio haud probabam nomine Albine significari filium Piniani, ne præponeretur filius parentibus.

Si Palladii historiam legisses, nunquam de filio Piniani cogitasses; nam idem cap. 119 hæc scribit: *Cum Melania suscepisset filios duos, et utrique defuncti essent, venit ad tantum pro Christi nomine odium nuptiarum, ut hoc Piniano marito suo Severi præfecti filio diceret*, etc. Itaque Pinianus filios amiserat antequam ex Italia discederet, et castitatis propositum una cum uxore Melania indueret. Scriptor vitæ S. Melaniæ apud Suriump die 31 Decembris, narrat Melaniam prius feminam peperisse, postea filium. *Atque, ait, quod natum quidem fuerat, erat masculinum, simul atque autem natum, et sancto baptismo fuit regeneratum, ab hoc mundo discedens, ad eum qui illic est transmittitur. Progredieris (Ibid.):*

Placebat aut mutari nomen Albinæ in Albina, uti vult Baronius, ut sit Albina socrus, aut retineri Albinam pro socero aut avo unius duorum Piniani et Melaniæ: et hoc arridebat magis.

Id postremum, quod ridiculum esset, arridebat magis. Hoc ut clarius intelligas, et tuas hæc phantasias me magistro exuas, scito Melaniæ senioris filium Albinam nobilissimam feminam desponsasse, ex qua Melaniam juniorem Piniani postea conjugem suscepit. Hæc tradit Palladius Melaniæ senioris amicus ex cap. 10 Lausiaca, et Melaniæ, ac Piniani in Italia hospes, cum in causa S. Joannis Chrysostomi legatus Romam venit, ut idem testatur cap. 121. Ille loquitur laudatus scriptor cap. 118: *Cum autem Melania senior suam avocauit neptem Melaniam (ita*

Hervetus interpretatur, noll. de nomine profligatam litem restaurare) una cum ejus marito Piniano, et catechesi instituisset Albinam nunc suam, uxorem autem filii sui, et persuasisset his omnibus vendere quæ habebant, Roma eos eduxit. Itaque avus junioris Melaniæ erat maritus Melaniæ senioris. At certum est conjugem Melaniæ senioris non fuisse in vivis anno 375. Audi Hieronymum epist. 24: Sancta Melania calenti adhuc mariti corpusculo et nedum humato, duos simul perdidit filios. Postea: Quinimo qua illos mente contempserit, in unico postea filio probat, cui omni quam habebat possessione concessa, ingruentia jam hiens, Jerosolymam navigavit. Idem vero Hieronymus in Chronico ad annum decimum Valentis imperatoris scribit: Melania nobilissima mulierum Romanarum et Marcellini quondam consulis filia, unico prætori tunc urbano filio derelicto, Jerosolymam navigavit. Anno epochæ Christianæ 573 a 28 Martii ex Ammiano Marcellino lib. xxvi, pag. 315, edit. Valesii V. C., decimus Valentis annus lalebatur. Tu vero, mi Macedo, maritum Melaniæ senioris, et alterius avum superstitem facis anno 418, quo S. Augustinus scripsit librum de Gratia Christi; nam Albinum avum Melaniæ junioris imaginariis, cui S. doctor laudatum volumen nuncupavit. Palladius cap. 117 hæc ait: Inter quas erat etiam beatissima Melania Romana, quæ fuit quidem filia Marcelli consularis, uxor cujusdam viri qui erat in magna auctoritate, cujus nominis non recte memini. Prefecto prodigio propius est Palladium utriusque Melaniæ amicissimum, ac nobilissimæ familiaritatis clientem oblitum fuisse nominis mariti Melaniæ, illud vero a te post duodecim et amplius sæcula prodi; quod, nempe, Albinus diceretur. Sed nec recte asseri potest Albinus avus Piniani; nam circa annum 400, ut ostendam, Pinianus et Melania castitatis propositum susceperunt, magnam paternorum honorum partem in pauperes erogantes. Quod cum Severus Piniani frater intellexisset, ac locupletissimo patrimonio familiam Piniani pietate privatam doleret, insano dæmonis instinctu, inquit auctor vitæ S. Melaniæ, inspiratus, aggressus est fratrem molestia afficere, agros avellens, fructus abripiens, omnibus modis insultans, et vim afferens. Idem nequissimis Piniani servis persuasit, ut non solum seipsos, sed eos quoque agros in quibus habitabant, Severi esse dicerent, et eos ejus nominarent. Ex quibus patet non modo avum, verum etiam patrem Piniani id temporis non vixisse, cum Severus Piniani fratris bona per vim occupare tentaret, et Pinianus agros et servos distraheret, antequam in Africam navigaret. An bona quædam castrensia uni tibi nota obrudes?

Quod autem existimas Albinum fuisse saltem socerum unius duorum, eadem facilitate refellit. Etenim socer Melaniæ vocabatur Severus. Id diserte legisses in libro memorato Palladii Helenopolitani episcopi cap. 119, ubi ait: *Cum Melania suscepisset filios duos, et utrique defuncti essent, venit ad tantum pro Christi nomine odium nuptiarum, ut hoc Piniano marito suo Severi præfecti filio diceret*. Audiu'ut

Severus fuerit socer Melaniæ, non vero tuus ille Albinus? Sed nec dici potest socer Piniani, nam pater Melaniæ junioris Publicola dicebatur, quod discere poteris ex notis viri eruditissimi Petri Fr. Chiffletii in Paulini epistolas part. 1, cap. 24, et rursus part. 2, cap. 26 et 34. Mirari lubet undenam tantam, ut Hieronymi verbis utar, *habeas mutandorum nominum potestatem*, ut Severo et Publicolæ Albini nomen imponas? *Hoc*, inquis, *arridebat magis*. Querebar de te quod cap. 2, pag. 64, tuæ apologiæ me Pyrgopolynicem dixisses; sed in posterum querelas compeccam, cum te videam tam eruditum nomenclatorem. Nondum tamen illud agnomen demerui, scis enim ex Plauto Pyrgopolynici dictum: *sexaginta Macedones una die occidisti*. Cum integrum tuum volumen confutavero, ac te unum Macedonem defecero, tunc, ut libet, ut lubet, me Pyrgopolynicem nuncupato. Addis (pag. 53):

Baronius mutat Albine in Albina, et mendum putat; non tamen improbat Albine pro filio Albinae, ut sit sensus Albine vir. Noris ait Albine retinendum, eoque nomine significari feminam pro illius ætatis licentia ob rationem proxime adductam. Ego contra sentio omnino legendum Albine masculini generis. Ubi, ubi, amice, Baronii defensio, quam in titulo capituli promiseras (pag. 47)? Vindicatur ab ejus nota Baronius. Peream, si semel promissam toties in hoc tuo opere Baronio defensionem commodasti. Toto, ut aiunt, ostio ab eo aberras, cum te ejusdem sectatorem publicas. Hæc ad oculum demonstro in apologia quam procedo. Baronius scribit mendum in vocem Albina irrepsisse, cum Albina Melaniæ mater dicenda sit. Ego quod personam attinet Baronio consentio, nego tamen mendum irrepsisse, cum utramque nominis terminationem Albina subire potuerit. At tu contendis Albine legendum, et hunc virum putas, qui fuerit aut avunculus, aut pater, aut socer, aut patruus Piniani. Hocine est Baronium a Noris nota vindicare? De unica tantum littera cum Baronio questionem habeo, nempe quod Albina mater Melaniæ in casu vocativo Albine ob illius ætatis licentiam appellata fuerit. Tu sexum omnino mutas, et quam Baronius feminam recte dixit, tu masculum facis; imo ubi ille de filio Albinae suspicatur, tu Albinum non cognatum Piniani cum Baronio, sed avum, aut patrem, aut avunculum ejusdem imaginaris. I nunc, et temet Baronii advocatum vendita, cum eidem quam maxime adversere. Quid in mente habebas cum hanc egregiam tuam Baronii defensionem litteris mandabas? Procedis (pag. 54):

Id elicio ex verbis Augustini; quippe ait: Sincerissimi fratres, dilecti a Deo Albine, Piniane, et Melania, quod nomen fratres significat majorem partem masculos esse, et epitheta confirmant, sincerissimi, dilecti.

Veretur ne Therasiam quoque S. Paulini uxorem in virum mutes; nam in titulo epistolæ 34 S. Augustini hæc leguntur: *Domini dilectissimi et sincerissimi, vere beatissimi atque abundantissima Dei gratia*

A fratribus Paulino et Therasiæ. Et in medio epistolæ: Sancti fratres, et dilecti Deo. In calce vero: Domini dilectissimi, sincerissimi, vere benigni et abundantissima Domini gratia præstantissimi fratres. Ubi vides titulum utrumque conjugem appellare, licet genus nominum a digniori desumatur. Ita unus Pinianus, quod genus attinet, illa epitheta regit, licet una simul socrus, et uxor designentur. Addis (*Ibid.*):

Quis autem esset ille Albinus, latet. Hic Rhodus, hic saltus; hoc opus, hic labor est, o Macedo. Dixeras in titulo hujusce tui capituli septimi: Qui fuerit Albinus, Pinianus, et Melania, exponitur. De Piniano et Melania hoc tantum dicis, fuisse conjuges, ac præterea nihil. Albini nomen utramque paginam implet. Ades dum: expones quis fuerit. Respondes: latet. Ad jus tituli te, velis nolla, voco. Obligatam fidem imple, ne magni hiatus, ut ait Horatius, promissor dicare. Memento te dixisse: Qui fuerit Albinus exponitur. Si latet, te judice, non exponitur. Nihilne tibi suggerit, quam in præfatione jactas, Encycloædia? Liceat ex Trinummo Plauti reponere:

Vide hominem ut hominem noveris!

Ego tamen, inquis, existimo fuisse aut patrem, aut socerum, aut patruum, aut avunculum Piniani, ut sit major natus, et propter ætatem primas vindicet. Ita putasti repetito quater aut, aut, compendio Albinum tuum illum virum exposuisse; illa enim disjunctione tanquam Ariadne filo usus ex intricato Albinianæ genealogiæ labyrintho evasisti. Heu quantis, amice, erroribus implicaris! Non fuit Albinus Piniani pater, nam ex Lausiaca historia, cujus verba superius dedi ex cap. 119, pater Piniani dicebatur Severus præfectus. Exstant rescripta trium Augustorum ad Severum præfectum Urbi in cod. Theod. lege un. de mendicantibus, et lege 2 de lucris officiorum, data Antonio et Syagrio cons., nempe anno 382. Pinianus autem Severi filius anno 397, quo Melania avia uxoris Piniani Siricio pontifice, ex Hieronymo in apologia 2 contra Rufinum, cum hoc ipso ex Palæstina Romam venit, junctus erat Melaniæ juniore, teste Palladio cap. 118.

Sed nec socerum Piniani fuisse evidenter demonstro. S. Augustinus lib. II Retract., cap. 50, hæc scribit: Posteaquam Pelagiana hæresis cum suis auctoribus ab episcopis Ecclesiæ Romanæ prius Innocentio, deinde Zosimo, cooperantibus conciliorum Africanorum litteris, convicta atque damnata est, scripsi duos libros adversus eos, unum de Gratia Christi, alterum de Peccato Originali. Porro Augustinus hosce libros nuncupavit Albino, Piniano et Melaniæ, ut capite primo statim apparet. Innocentius hæresin Pelagii damnavit anno 416, ut patet ex ejusdem litteris datis ad Patres synodi Milevitaneæ vi kal. Februarias, Honorio Aug. et Constantio V. C. cons. Zosimus anno 418 eosdem hæreticos repetita sententia proscripsit. Quare duo illi libri quos Albino, Piniano ac Melaniæ S. doctor inscripsit, anno eodem 418 editi sunt. At filius Melaniæ senioris socer Piniani abhinc annos viginti et vita discesserat. Scio Baronium ad annum 409 Clif-

fectum vero part. 2, not. in epist. Paulini cap. 34 et 35, anno 416 ejusdem obitum recitare. Verum evidenter utriusque metachronismos refello. Scriptor vitæ S. Melaniæ narrat eandem anno ætatis decimo quarto junctam fuisse Piniano, et cum duos filios peperisset, simulque amisisset, de vita cælibe serio cogitasse; verum a patre prohibitam ne pium illud propositum exsequeretur. Postea ait: *Eis quidem e vivis excedit Melaniæ pater*. Quo quidem defuncto, Melania una cum Piniano, thori societate dimissa, conceptum dudum castæ vitæ propositum exsecuta est. Audiatur laudatus auctor. *Illi autem cum amotus esset is qui prohibebat, quando Deo visum est, et tempus vocabat, statim quidem exeunt e magna civitate, urbanam multitudinem et tumultus valere jubentes. Erat id temporis Piniano ætas viginti quatuor annorum, Melaniæ autem viginti*. Palladius etiam capite 119 de eadem scribit: *Vicesimo ergo suæ ætatis anno mundo renuntiat*. Quare Pinianus superstitute socero sex tantum annis cum uxore Melania vixit. Idem vero Palladius de Melania seniori scribens cap. 118, ait: *Multis itaque post annis, cum de neptis statu audisset, et eam nupsisse, et velle sæculo renuntiare: verita ne forte in aliquam abriperentur doctrinam, vel hæresim, vel malam vitam, anus 60 annos nata navem ascendit, et Cæsarea navigans viginti dierum spatio Romam venit*. Ejusdem in Italiam una cum Rufino adventum, ejusque Romam iter fusius describit in epistola 10 ad Severum S. Paulinus, apud quem illa in Campania hospitata est. Cum vero vivente Siricio Melania et Rufinus Romam advenerint, ut testatur Hieronymus cum in apologia secunda, tum in epistola 16, quæ epitaphium Marcellæ inscribitur, palam sit anno 397, qui postremus Siricio fuit, Pinianum junctum fuisse Melaniæ juniore, neque posse patris ejusdem et soceri Piniani obitum protrahi vel cum Baronio ad annum 409, vel cum Chiffletio in annum 416, cum superstitute socero sex tantum annos cum uxore Pinianus vixerit. Exstat de obitu soceri ejusdem insignis epistola 44 S. Paulini, quæ inter Augustinianas est 249 ad S. Augustinum, cui S. doctor in sequentem epistolam 250 reposuit, ex qua annus obitus filii Melaniæ senioris, qui Piniani socer fuit, clare mihi deducitur. Hæc ibi leguntur: *Proinde ad istam letitiam, qua vobiscum est frater Possidius, cum ex ipso audieritis, quam tristis eum causa compulerit, hoc me verissime cognoscetis*, etc. Tristis vero causa quæ Possidium episcopum ad navigandum in Italiam compulit, traditur ab eodem Augustino epist. 202 ad Nectarium. Etenim gentiles Calamæ in Numidia, cujus sacris Possidius præerat, factio tumultu, lapidibus dein facibus ecclesiam Christianorum evertere conati, ipsum Possidium episcopum ad necem quæsierant. Quod facinus scribit Augustinus perpetratum adversus recentissimas leges contra paganos ab imperatoribus Arcadio et Honorio latas in Africa xiv cal. Aprilis, Manlio Theodoro cos., nempe anno 399, ut idem testatur lib. xviii de Civit. Dei, cap. 54. In eadem vero epistola ait tumultuatam a gentilibus calamis Junius, dum illi Floralia

A festa peragerent. Tempus vero navigationis Possidii ex altera Augustini ad Nectarium epistola 254 colligitur, ubi ait: *Nam ego rescriperam, cum adhuc nobiscum esset, neque navigasset sanctus frater et coepiscopus meus Possidius. Has autem quas mei causa illi dignatus es reddere, accepi vi cal. Aprilis post menses ferme octo quam scripseram*. Itaque Possidius anno 399 ineunte Augusto nondum in Italiam transmiserat, qui tamen anno 400 ante vi cal. Aprilis in Africam redierat, cum ante illud tempus Nectarius Calamensis eidem S. Augustini litteras tradiderit. Imo si exactius rem velis investigare, notes, precor, Paulinum in laudata epistola 44, in qua de obitu soceri Piniani ac constantia matris Melaniæ cum laude loquitur, scribere se circa diem festum apostolorum Petri et Pauli litteras Augustini accepisse a Victore diacono, qui aliquandiu Romæ antea moratus, non curaverat citius easdem ad se in Campaniam transmittere. Quid vero in illa epistola Augustinus scripserit, attende. *Docuisti me, inquit, in spiritu veritatis salutare moderandi in occiduis mortalibus animi temperamentum, quo et illam beatam matrem, et etiam Melaniam flevisse carnalem obitum unici filii, taciturno quidem fetu, non tamen sicco a maternis lacrymis dolore vidisti*. Ex his colligas socerum Piniani, filium Melaniæ senioris, et junioris patrem, obiisse ante Maium an. 399, cum Paulinus constantiam matris in morte filii ex litteris Augustini intellexerat circa festum Apostolorum, ut testatur in epistola 44, cui alteram, quæ est 250, reposuit Augustinus, degente in Italia Possidio, qui post Julium ejusdem anni, ex epist. 253, ex Africa ad comitatum navigaverat. Hæc fusius dixi, non quod tanti fuerit tuas de Albino socero Piniani imaginationes refellere, sed ut epistolarum sanctorum Paulini et Augustini tempus innotesceret, cum Baronius et Chiffletius alieno prorsus tempore easdem recitent. Vide quanti faciam tuam illam plane frigidam admonitionem pag. 287, in fine operis contra Lupum: *Norit Noris, cum a principe ecclesiasticæ historiæ recedit, a vero recedere*. Baronium et veneror, et nocturna diurnæque manu illius dignissimos cedro Annales evolvo; haud tamen ita viro deditus sum, ut eundem veritati præferendum ducam. Sed de his plura habebis in apologia. Utinam tu, qui anti-quos fontes, modo plurimarum rerum ad Albinum, Pinianum ac Melaniam spectantium, notitiam haurire poteras, inquirere neglectisti, deductos saltem inde Baronii rivos adisses! Sane didicisses socerum Piniani anno 409 obiisse, vel eo ipso anno illius obitum a magno annalista recitari, neque eundem anno 418 superstitem cogitasses. Itaque errati duplicis convictus es, qui Albinum putasti Piniani patrem, aut socerum. Addis aut patrum. Illic me veterum monumenta deliunt. Interim ex Trinummio Plauti responsum accipe.

Neque novi; neque natus necne is fuerit, id solide scio.

Denique concludis: *aut avunculum*. Superius scripseras pag. 52, posse retineri Albinum pro socero vel avo unius duorum Piniani et Melaniæ: et hoc arridebat magis. Risum, amice, teneas, qui modo Albinum non

avum, sed avunculum Piniani existimas. Videris velle universam Piniani cognationem et affinitatem comprehendere, dum scribis Albinum fuisse ejusdem aut patrem, aut socerum, aut patruum, aut avunculum. Quæso te, cur avum omisisti, de quo tamen modo cogitaveras? Cur tam cito avus in avunculum transmigravit? Pudet me bonas horas tuis hisce phantasiis refellendis insumere.

Horum autem omnium rationem reddis. *Ut sit major natus, et propter ætatem primas vindicet.* Rem non intelligis. Ideo Augustinus in laudata inscriptione Albinum priori loco nominavit, non quod vir ille esset major natu aliis duobus, sed quia cum illi tres litteras communes pro Pelagio, quocum erant in Palestina, ad Augustinum in Africam exarassent, Pinianus socri Albinæ ob ætatis prærogativam, et quod filii loco ab eadem amabatur, unde S. doctor epist. 245 eundem Albinæ filium dicit, priorem in subscriptione litterarum locum honoris et reverentiæ gratia detulit. Hinc illis respondens S. Augustinus, eundem in inscriptione ordinem servatum voluit quem in inscriptione eorumdem notaverat. Ita, teste S. Possidio, in indiculo epistolarum S. Patris, hanc inter cæteras inscriptionem ponit: *Albinæ, Piniano et Melaniæ*; ubi socras ante generum nominatur. Hinc observes Augustinum ejusque cœtaneos Patres, Possidium ac Prosperum, quoties memoratos libros appellare opus fuit, vel nomina feminarum Albinæ et Melaniæ omisissæ, vel Pinianum feminis præposuissæ. Audi nostrum S. doctorem, in quo gloriaris pag. 287 *habitare*, lib: IV contra Jul. cap. 8: *In novissimis enim partibus primi libri mei ad S. Pinianum, cujus est titulus de Gratia Dei contra Pelagium.* S. Possidius episcopus Calamensis, in catalogo librorum Augustinensium ait: *Contra Pelagium et Cœlestium de Gratia Christi et Peccato originali libri duo ad Pinianum, Albinum et Melaniam.* Videns hic Pinianum feminæ Albinæ anteponi, non ob ætatis privilegium, sed ob dignitatem sexus? Vocat illam *Albinum*, non *Albinam*, ut jam satis sæperque intelligas nullo jure tantum grammaticorum pulverem abs te in virum amicissimum excitatum. S. Prosper in fine operis contra Colatorem recensens plerisque libros Augustini, inter eosdem nominat *ad S. Pinianum duos.* Fateri in illa inscriptione non virum Albinum, quem fingis, sed Albinam socrum ob ætatis privilegium priores partes tulisse, cum alias ob sexus dignitatem vel unus, vel priori saltem loco Pinianus gener collocaretur.

Adde, inquis (pag. 54), *Augustinum epistola 227 scribere Albinum, Piniano, Meliano, qui videntur esse iidem quos nominavimus, nisi in Melanio mendum sit, ac legendum sit Melaniæ. Itaque mihi pene persuasum est Albinum esse retinendum, ut virum significet.* Si Possidii indiculum legisses, hanc tuam de masculo Albino opinionem deposuisses. Ita illius epistolæ titulum ibidem recitat: *Albinæ, Piniano et Melaniæ.* Eandem mulierem Albinum vocat Augustinus, Albinam ejusdem collega Possidius nuncupat. Si audivisses Scriptorem vitæ S. Melaniæ, nunquam eidem

Albinum virum socrum apud Africam posuisses. Cumque, inquit, *Melaniæ ita visum esset, mare eam suscepit, cum simul adesset mater, nempe Albina, et Pinianus.* Anno 410, Albina socrus cum filia et genere erant in Sicilia, quo tempore Alaricus Calabros vastabat. Rufinus in præfatione ad Homilias Origenis super Numeros, quem suo auctori restituit vir omni præconio major Emericus Bigotius, ac Henrico Valesio V. C. communicavit, hæc ait: *Quamvis amantissimus filius noster Pinianus, cujus religiosum cœlum pro amore pudicitia profugum comitamur, injungat et alia.* Ibidem vero injectas Rhegio oppido faces angustissimo freto e Sicilia litore se prospectasse testatur. At mortuo paulo post Rufino, Albina, Pinianus, et Melania, se ad Alypium Tagastam contulere; quorum adventu intellecto, scripsit ad eosdem Augustinus non posse se Hippone discedere, hiemis rigorem cansatus. Cum vero septem in Africa annos degissent, in Palestinam transmiserunt, ut constat ex actis S. Melaniæ; inde litteras pro Pelagio anno 418 ad Augustinum scripserunt, quibus duos doctissimos libros sanctissimus Pater reposuit.

Laudaveram S. Paulini epistolam inter Augustinianas 249, in qua *Melanio* pro *Melania* scribitur. Eius verba sunt: *Sed cesso plura de memoria tam dilecti mihi quam devoti Christo hominis enarrare, cum et primitivis litteris non pauca super eo narraſſe me repetam, et nihil possim de beata hujus filii matre, et sanctorum patre radice ramorum Melanio melius aut sanctius prædicare, quam sanctitas tua in eam profari et disputare dignata est.* Hæc verba minus mihi intellecta scribis. *Fefellit*, inquis, *illum quod putasti illud Melanio Melaniæ esse attribuendum, et unam hic tantum personam significari.* Postea: *Verum duæ hic personæ nominantur, mater et filius: Melania et Melanius.* De beata, inquit, matre: *ecce una*; et sanctorum patre radice ramorum: *ecce altera, id est Melanius.* Si Rosweydi eruditissimi et elegantissimi notas in laudatam epistolam legisses, textus mendum, quod te fefellit, adnotasses. Scribit vir insignis pag. 887: *Antecedentia et consequentia docent legendum, sanctorum PARITER radice ramorum Melania; nusquam enim alibi mentio Melanii patris. At de Melania, et ante locutus erat, et continuo subjicit. Videndum an forte dictum sit Melanium, ut Glycium.* Et recte. Nam si matrem Melaniam, et patrem Melanium immediate posuisset, dixisset non *in eam*, sed *in eos profari dignata est.* Adde filium Melaniæ appellatum non Melanium, sed *Pubicolam*, ut in notis ad easdem epistolas Paulini non uno loco tibi indicare potest Chiffletius. Verum duobus hisce celeberrimis e societate Jesu scriptoribus aures denegasti; cur te ipsum saltem non audisti? Nonne dixeras socrum Piniani Albinum nominatum? quo jure alterum eidem fratrem Melanium addis? An forte dicturus es duos fuisse Melaniæ filios, quorum unus Melanius, cujus morti Paulinus indoluit; alter vero Albinus Melaniæ junioris pater et socer Piniani? O te! Ab anno 373 unici filii mater remanserat vidua Melania. Scribit Palladius cap. 118: *Non est abstracta a cupiditate filii,*

non eam divisi a caritate Christi unigeniti filii desiderium. Scribit Hieronymus epist. 24: *Quinimo qua illos mente contempserit* (nempe mortuum maritum ac binos filios) *in unico postea filio probat*. Scribit Paulinus epist. 44, *Melaniam flevisse carnalem obitum unici filii sui*. Tu vero contra oculatorum testimonium dicta duos Melaniæ filios obrudis, Albinum et Melanium, cum unicus illi filius Publicola fuerit. Si vidisses hæc Hieronymi verba in epist. 44 ad Rufinum: *Erat nobiscum et Hilas sancti Melanii famulus*, profecto tibimet pro Melanio viro triumphum cecinisses. Sed textus mendum corrigendum est ex optimo ms. bibliothecæ serenissimæ Magni Ducis in plateo 49, ubi *sanctæ Melaniæ* legitur. Forte *sanctus Melanii* scriptum fuit ab Hieronymo, quæ exscriptores haud percipientes, vel textum corruperunt, *sancti* reddentes, vel sine necessitate emendarunt, *Melaniam* exprimentes. Corrigendus insuper est scholiastes Baronii, qui ad an. 409, ubi eruditissimus cardinalis recitat epistolam Paulini ad Augustinum, ponit in margine: *Melanius pater Melaniæ*; etenim de Melania scribit Palladius cap. 417, *Fuit quidem filia Marcelli consularis*. Scio in Chronico D. Hieronymi ad annum decimum Valentis dici Melaniam *Marcellini consulis filiam*. Sed Rufinus lib. II Invect. in Hieronymum referens verba Chronici Hieronymiani scribit: *Marcellini consulis neptem*. Cessit autem Flavius Marcellinus consulatum cum Probino collega anno 344.

Putabas, amice, Albini tui genealogiam repetitis illis *aut, aut*, tanquam facibus illustrare, sed non modo illam densissimis tenebris involvisti, verum etiam palam fecisti quantam lucis in ecclesiastica historia jacturam patiaris. Quæso te, ne moleste et acerbe feras Augustini verbis ab amico admoneri: *Si ergo penitus instructus non es, cur non penitus taces, aut ita loqueris, ut institui te desideres?* Lib. I contra Cresconium, cap. 3. Cum tuam provocationem in hæc plane verba concepisses: *Examinemus personas quibus opus illud suum Augustinus dedicavit, et uter nostrum melius sentiat experiamur*, consulere debueras veterum scriptorum volumina, ut inde personarum de quibus mihi litem intendebas notitiam haurires. Laudantur tres illæ personæ earumque agnati ab Augustino, Hieronymo, Paulino, Palladio, Rufino, Possidio, qui non modo eisdem convivere, sed etiam easdem de facie noverunt, illarumque fuere hospites, et clientes, vel encomiastæ. Dicis cap. 3, pag. 25: *Novit Noris meus familiaris cum me esse qui summa cura et intentione auctores lego, ac iis me inferre, ac penitus introdare, ac eorum sensum diligenter investigare*. Sane si ad tribunal vocer, non ausim tale pro te testimonium dicere, si quidem suspicor, cum illa scriberas, te ne semel quidem memoratos auctores vidisse, nedum totum te iisdem intulisse, ac penitus introdédisse. In præfatione tui operis adversus ecclesiasticæ historiæ professores, laxatis eloquentiæ tuæ habenis, grandi verborum strepitu declamans, *Bajulos, inquis, agunt, non auctores; in dorso studium, non in crebro*. Et rursus: *Et quidem ii nihil afferunt ab*

ingenio, a dorso multum, cum alio comportant quæ invenerunt. Ita est, mi Macedo, dossuarius homo sum, et bajulum ago, et plerumque sub librorum onero deficio. Tu vero, qui dedignaris hisce bajulis, ac si essent ultima de sæce saburræ, accenseri, omnia *ab ingenio offers, a dorso nihil, auctorem, non bajulum agis*. Vah! quam feliciter! Etenim *ab ingenio* tuo est filius Piniani et Melaniæ anno 418 superstes. Hunc dossuarii ex lectione libri de Vita S. Melaniæ id temporis vixisse ne cogitarunt quidem. *Ab ingenio* tuo est avus Melaniæ junioris, anno eodem in Palæstina degens. Dossuarii ex Chronico D. Hieronymi eundem anno 373 defunctum putant. *Ab ingenio* tuo est Piniani pater Albinus. Hunc dossuarii ex Palladii Piniani ejusdem hospitis Lausiaca Severum vocant. *Ab ingenio* tuo est Piniani socer Albinus anno 418 inter homines ambulans. Hunc dossuarii ex Augustini et Paulini litteris ante annum 400 diem obiisse testantur. *Ab ingenio* tuo sunt patruus et avunculus Piniani. Hos miseri dossuarii in nullis veterum monumentis inveniunt. *Ab ingenio* tuo, in laudata inscriptione libri de Gratia Christi, primas sibi vindicat Albinus. Dossuarii ex Augustino, et Possidio, et Prospero priorem Piniano tanquam viro locum concedunt. *Ab ingenio* tuo Albinus vir Piniani et Melaniæ socius in Africa publicator. Dossuarii ex libro de Vita Melaniæ horum sociam Albinam feminam faciunt. *Ab ingenio* tuo sunt duo senioris Melaniæ filii, *Albinus* et *Melanius*. Dossuarii ex Hieronymo, Paulino et Palladio unicum eidem filium fuisse pronuntiant. *Ab ingenio* tuo est quidquid cogitas, dicis, scribis. *A dorso* meo est, quidquid ad te confutandum inveni. Poetarum est, mi Macedo, omnia afferre *ab ingenio*. Poemata, elegiæ, et argutissima illa epigrammata, quibus ethicas lectiones in Patavina cathedra tam lepide me toties audiente concludere consuesti, *ab ingenio* tuo eleganti, acuto, erudito derivare, ne Zoius quidem inficias ibit. At cum historiis quoque præter omnium veterum scriptorum fidem, *ingenio* tuo obstetricante, in litteras mittis, nonne illud Martialis (Lib. II, 7) repetere possumus,

Historias bellas, carmina bella facis?

Perge, amice, *ingenio* fidere, et *bajulos dorsi* laborem, ac graves crebrosque sub vasto voluminum pondere anhelitus exprobra, ut historiæ, quas tam belle compingis, ab ingenio, non modo verborum elegantiam, verum etiam eventuum fidem accipiant. Scribis pag. 55: *Non eo hæc dico quod velim convicium facere doctissimo viro mihi quæ amicitissimo, sed ut aliquid dem lepori et salibus, quibus interdum scripta molesta et insipida sunt condienda*. Quæ verba in calce capitis septimi loqueris, in quo de Albino grammaticam et historicam mihi quæstionem intulisti. Non recuso, ut cum satyrico loquar, *Euge tuum, et bello* (Percius, sat. 1, 49). Profecto quis te, o Macedo, non lepidissimi judicii hominem fateatur, qui me *doctissimum* vocas, simulque *ab Orbillo castigandum* dicit? Quem appellas *amicissimum* totæ tuo sale perfricas, quod hostili rabie super dirutarum urbium solam

sepins sparsum accepimus. Credas non dicam doctissimo, quia, ut Petronii verbis utar, non sum de glorioſis, ſaltem amicissimo, te multum olei et operæ, plurimum vero etiam ſalis perdidisse, dum eodem tua ſcripta condienda exiſtimasti, veritus ne illa moleſta et inſipida lectoribus viderentur. Etenim ſi ſali perciffes, tot lepidis de Glyceria, et Glycerio, de Melania, et Melanio ſcholiis conſperſa ſunt, tam bellis historiis de Albino, aut patre, aut aro, aut avunculo, aut ſocero, aut patruo condita, ut minime dubitem quia eruditi non modo hilari animo, verum etiam ore ridenti eadem lecturi ſint. Certe egomet, qui tamen illis impetor, non potui, cum illa legerem, a riſu temperare.

Quoniam tuæ elegantiffimæ ſimulque vehementiffimæ præſationis mentio incidit, juvat unam et alteram illius periodum hic recitare. Hæc fulmina contra eccleſiaſticæ hiſtorie cultores, ſeu ut vocas, bajulos valentiſſimos, ore tonas: *In rutiſ cæſiſque verſantur: dummodo antiquarios ſe oſtendant, ſibi ſatiſfaciunt; litterarios et ruderarios præſtant. Latomcrum inſtar cædunt lapicidinas priſcorum monumentorum, et efferrunt lapides, et acervos ſtruunt.* Scias velim bajulos illos valentiſſimos ſtrenuos etiam lapidarios quandoque agere. Saxa eadem qua volumina manu volvunt ac revolvunt; ſiquidem inſcripti lapides certiſſimi illis ſunt teſtes antiquitatis. Attende quid a lapidariis afferri poſſit, ut Albinæ, de qua tantum pulverem ab ingenio tuo excitatum video, et pater, et frater, et familia etiam intelligantur. In libello de Vita S. Melaniæ apud Surium die 31 Decembris, Lippomanum vero die 31 Januarii, hæc de eadem recitantur, cum Byzantium appuliſſet: *Invenit autem ſuum quoque patruum Voluſianum gravi morbo oppreſſum.* Exſtat in bibliotheca ſereniſſimi Magni Ducis idem libellus Græce ſcriptus, inter opuscula S. Gregorii Nazianzeni in pluteo 7, num. 6, ubi laudata verba ita leguntur: *εὐρίσκει δὲ καὶ τὸν θεῖον αὐτῆς Βολουſιακὸν χαλεπῆ νόσῳ κεντρατημένον.* At falſum eſt Voluſianum fuiſſe patruum S. Melaniæ; etenim pater Melaniæ nullum fratrem habuit, cum *unicus filius* Melaniæ ſeniori fuerit, quemadmodum Hieronymus, Paulinus ac Palladius, quorum verba ſuperius laudavi, diſertiffime conſtantur. Quare cum Voluſianus non fuerit frater patris Melaniæ junioris, nec iſtius patruus ſcribi poſteſt. Ex interpretum vitio error vulgaris derivavit. Photius codice LH Voluſiani mentionem facit, idemque ibidem nuncupatur *θεῖος τῆς ἁγίας Μελιανίας*. At nomen illud *θεῖος* apud Græcos promiſcue ſignificat fratrem patris et matris, nempe patruum vel avunculum; quemadmodum apud Italos vox *zio*, et apud Hiſpanos *tío*, quæ verba a Græcis mutuata eſſe mihi certum eſt, idque forte etiam oſtendet Octavius Ferrarius V. C. et magnum bonarum artium in Italia columnen et præſidium, in opere de Origine linguæ Italicæ, quod proxime typis daturus eſt. Interpretes, quos inter Schottus, genealogiæ Melaniæ ignari, vocem *θεῖον* patruum Latine reddiderunt, cum *avunculum* eribere debuiffent, et quidem Baronius ad a. 430

A recte Voluſianum S. Melaniæ *avunculum* dixit. Itaque Voluſianus fuit frater Albinæ et *avunculus sanctæ Melaniæ*. Ex his pater, frater ac familia Albinæ nullis huc uſque ſcriptoribus indagata, intelligitur. Etenim illa fuit filia Ruſſi Ceionii Albini ac ſoror Ruſſi Ceionii Voluſiani, ut poſtea oſtendam. Albinos e Ceionia gente fuiſſe patet ex epiftola Ceionii ad Ælium Baſſianum, apud Capitolinum in Albino, cap. 4. Ibi vero Clodius Albinus Ceionii filius, qui una cum Septimio Severo Cæſar fuit, laudatur a Capitolino uti *originem a Romanis familiis trahens, Poſthumiorum ſcilicet, et Albinorum Ceioniorum. Quæ familia, inquit, hodie quoque, Constantine maxime, nobiliſſima eſt, et per læ aucta et augenda, quæ per Gordianos et Gallienum plurimum crevit.* Qui vero ex hac familia, Constantino imperante, ſummos honores conſecutus fuerit, ex hæc inſcriptione mutila colligitur apud Gruterum pag. CCCLXXVII, 5:

RELIGIOSISSIMOQUE.

C. CEIONIO. RVFO. VOLVSIANO. V. C.

CORR. ITALIAE. PER ANNOS OCTO.

PROCONSVLI AFRICAE.

COMITI. DOMINI. NOSTRI.

CONSTANTINI. INVICTI.

ET PERPETVI. SEMPER AVGVTVS.

PRAEFECTO. VERBI. IVDICI. SACRARVM. COGNITIONVM. CONSVLI.

At Ceionia familia ante Albinum Severi collegam Romanum orbem moderata eſt; etenim L. Ceionius in Ællam et Antoniam familiam tranſcriptus, cum Antonio philoſopho Auguſtus fuit, ac appellatus *L. Ceionius Ælius Commodus verus Antonius* ex Capitolino in vita ejuſdem initio. Illius vero pater Ceionius Commodus ab Hadriano Cæſar designatus, paulo poſt improviſa morte deceſſerat. Porro Ceionios Albinos cognomen Voluſiani habuiſſe conſtat ex hæc inſcriptione apud meum Panviniū anno V. C. MXXCVII:

S. P. Q.

CEIONIVM. RVFVM. ALBINVM. V. C. PHILOſOPHV. RVFI.

VOLVSIANI. IVD. ORD. CONS. FILIVM. SENAT. CONSVLTO

SVOQ...EIVS. LIBERIS. POST. CAESARIANA. TEMPORA. I.

POST. ANNOS. CCCLXXX. ET. I. AVCTORITATE. DECREVIT.

FL. MAGNVS. IANVARIVS. V. C. VII. STATVAVM.

Cum inter majores ſuos referrent Voluſium ducem Rutulorum, inde Albinos Voluſiani cognomen aſſumpſiſſe ſcribit Rutilius Numatianus lib. 1 Itinera-rii verſ. 167:

Jamque aliis Romam redeuntibus, hæret eunti

Rutilus, Albini gloria viva patris;

Qui Voluſi antiquo derivat ſtemmate nomen,

Et reges Rutulos, teſte Marone, referi.

Hunc Rutilum Voluſianum Ceionii Albini filium, fratrem noſtræ Albinæ et S. Melaniæ avunculum illum fuiſſe qui poſtea contra Pelagianos, cum iterum Urbi præfectus eſſet, edictum publicavit, ſcribunt eruditiff. viri cardin. Baronius ad annum 412, et Jacobus Sirmondus in notis ad epiftolam 16, lib. ix, Sidonii, quibus ſubſcribit Rutilii ſcholiaſtes Casparus Bartheus num. 169. Itaque Ceionia Albinæ mater

fuit Melaniæ, et socrus Piniani, soror vero Ceionii A Venerii Rufi Albini Volusiani, qui pluries Urbis præfecturam gessit, et una cum matre in Africa degens ad Augustinum ethnicus scripsit, ut patet ex epistola 2 tom. II operum S. Augustini. Huic Volusiano Rutilius ejusdem in præfectura urbana decessor suum Itinerarium nuncupavit, unde illius nomina concinnantur.

Quod vero hæc scribo in Etruria, quo me serenissimus Magnus Dux Cosmus III, eximius bonarum artium cultor ac protector munificentissimus, vocavit, liceat observare Albinos Volusianos ex Etruria originem duxisse, indeque Romam se contulisse. Id testatur Capitolinus in Vero Augusto cap. 2. Albinum autem Volusianum Albinæ nostræ fratrem in agro Volaterrano villam habuisse idem Rutilius affirmat; etenim scribit se, cum Volaterrana vada navigio præterveheretur, improvisa tempestate adortum, in terram excendisse, ac Albini Volusiani villam petiisse. Hæc ille ait, vers. 463 :

Illic me rapidus consistere Corus adegit,
Qualis silvarum frangere lustra solet.
Vix tuti domibus æevos toleravimus imbres,
Albini petiit proxima villa mel.
Namque meus, quem Roma meo subjunxit honori,
Per quem jura meæ continuata togæ.

Hunc vero honorem fuisse præfecturam Urbis paulo superius, nempe versu 415 affirmat. Id autem in itinere intellexit, antequam Pisanum littus attingeret.

Hic præfecturam sacræ cognoscimus urbis
Delatam meritis, dulcis amice, tuis.
Optarem verum complecti carmine nomen,
Sed quosdam refugit regula dura pedes.
Cognomen versu Veneris, carissime Rufi,
Illo te dudum pagina nostra canit.
Festa dies, pridemque meos dignata penates,
Poste coronato vota secunda colat.

Cessit autem Rufus Volusianus Urbis præfecturam anno epochæ Christianæ 417; etenim scribit Rutilius Romam alloquens vers. 435 :

Quamvis sedecies denis et mille peractis,
Annus præterea jam tibi nonus eat.

Annus autem Urbis 1169 a Palilibus nempe 21 Aprilis coincidit cum anno Dionysiano 417, quo anno Rutilius Roma profectus, Volusianum præfectum Urbis designatum accepit. Diutius autem, post Constantini imperium, Ceionii ethnicorum superstitionem secuti sunt. Constat ex hac inscriptione apud Gruterum pag. xxviii, 5 :

CEIONIVS. RVFIVS. VOLVSI
ANVS. V. C. ET INLVSTRIS.
EX. VICARIO. ASIAE. ET CEO
NI. RVFIO. VOLVSIANI. V. C.
ET. INLVSTRIS. EX. PREFECTO. PRE
TORIO. ET. EX. PREFECTO. URBIS.
ET. CECINE. LOLLIANE. CLARISSI
ME. ET. INLVSTRIS. FEMINE.
DEE. ISIDIS. SACERDOTIS. FILIVS.
ITERATO. EX. VIGINTI. ANNIS. EX. PERCEP
TIS. TAYROBOLIS. VI. ARAM. CONSTITVIT.
ET. CONSECRAVIT. VI. KAL. IVN. D. N. VALEN
TINIANO. AVG. ET. NEOTERICO. CONSS.

Ita illi anno 390 a Christiana religione aversi erant. Volusianum eadem superstitione occupatum patet ex epistola ejusdem, itemque Augustini et Marcellini, initio statim tomi secundi operum S. doctoris. Melania avunculum ad rectum dogma paulo ante ejusdem obitum Byzantiæ adduxit. Albinam etiam sororem in eodem errore fuisse posset quis colligere ex Palladio in Lausiaca cap. 118, ubi tum Apronianum gentilem, tum Albinam a Melania seniori *catechesi* instructos affirmat. Plura de Albina leges in actis ejusdem filiaë Melaniæ.

Interim vide quam benevolo erga te animo sim. Etenim ubi confidenter me in certamen provocans exclamasti : *Examinemus personas quibus opus suum Augustinus dedicavit, et uter nostrum melius sentiat experiamur* : ego temet ex adversario judicem constituo ac depono. Tu de Albino pronuntiasti : *Quis autem esset ille Albinus latet*. Ego non virum, sed feminam fuisse ostendi, ejusque patrem Albinum, fratrem Ruffum, Volusianum, familiam Ceioniam, socrum Melaniam, maritum Publicolam, filiam Melaniam juniorem, avorum patriam Etruriam, villas ad Vada Volaterrana, quod oppido nomen etiamnum manet Populonium inter ac Liburnum, amicos denique et encomiastas Augustinum, Hieronymum, Palladium, Rufinum; hæc, inquam, omnia de Albina monstravi, ut jam satis superque *uter nostrum melius sentiat experiaris*. Voca me *bajulum, antiquarium, ruderarium, latomum*, ut lubet, ut lubet, modo fateare me de personis quibus Augustinus laudatos libros inscripsit, ex ipsis oculatorum testium scriptis, ex vetustissimis sanctorum Patrum monumentis, ex antiquorum lapidum inscriptionibus longe certiora protulisse quam tu *ab ingenio*, sine ullo prorsus librorum, quod me dicere pudet, præsidio de eisdem adduxeris. Quod si pronunties te *ab ingenio auctorem* esse ingeniosissimum, me vero *a dorso valentissimum bajulum*, stabo tuæ sententiæ, nec alium judicem appellabo.

Hæc justæ apologiæ, quam modo adversus recentissimum tuum librum adorno, specimen sint. Cum vero intelligam me isthic a quibusdam reprehendi quod dixerim sanctos Hilarium Arelatensem episcopum et Vincentium Lerinensem monachum Cassiani partibus adversus doctrinam S. Augustini de prædestinatione adhæsisse, quasi aut solus, aut primus id asseruerim, et tu quoque hæc in cap. 16, pag. 119, scribas : *Cedo mihi, quæso, Pater Noris, scriptorem aliquem bonum, malum, qui Hilarium Arelatensem Semipelagianismi appellet : ego nullum hactenus potui invenire*; decrevi quosdam nobiles scriptores appellare. Agmen ducat S. Prosper in epistola ad Augustinum, in qua, cum Cassiani sectatorum (quos scholastici recentiores dixerunt Semipelagianos) opiniones et objecta S. doctori narrasset, hæc scribit : *Credimus et speramus non solum tenuitatem nostram disputationum tuarum præsidio roborandam, sed etiam ipsos quos meritis atque honoribus claros caligo istius opinionis obscurat, defæcatissimum lumen gratiæ recepturos. Nam unum eorum præcipuæ auctoritatis et spiritualium studiorum*

virum, sanctum Hilarium Arelatensem episcopum, sciat beatitudo tua admiratorem sectatoremque in aliis omnibus tuæ esse doctrinæ, et de hoc quod IN QUERELAM TRAHIT, jam pridem apud sanctitatem tuam sensum suum per litteras velle conferre. Hinc Augustinus in lib. de Dono persever., cap. 21, non dubitat suppresso nomine Hilarium iis accensere qui negabant initium fidei esse donum Dei. Quam vero violenter verba illa detorqueas, brevi intelliges. Pet's scriptorem aliquem bonum, malum? Audi Usserium in lib. de Antiquitate Eccles. Britan. cap. 11, pag. 346, Denique, inquit, Hilarium Arelatensem illum suum inter eos qui in doctrina de prædestinatione ab Augustino dissentiant, annumerat Prosper. Forte repones Usserium esse calvinistam. At ipsemet scriptorem aliquem malum posebas. Vocatur tamen Usserius a P. Ricciolio lib. 1 Chronol. reformatæ, cap. 20, vir ecclesiasticæ antiquitatis scientissimus. Hoc parum causam juvat adversus te, qui bonum, malum, flagitasti. Attende scriptores bonos, meliores, optimos, quibus vix audeas adversari. P. Theophilus Raynaudus in Apologia pro Valeriano Comeliensi, cap. 4, ita scribit: Hilarius episcopus Arelatensis unus fuit eorum qui adversus D. Augustinum querelas moverunt. Audi Prosperum in calce epistolæ ad Augustinum. Et laudatis verbis proxime a me recitatis, expendo, inquit, particulas illas unum eorum, utique adversus Augustinum agentium, de quibus sermo; et in aliis omnibus, nam quoad negotium, de quo Prosper tota epistola, atque adeo quoad errorem Semipelagianum, non erit Augustinianæ doctrinæ admirator, imo eam in querelam traherat. Et Prosper liquide testatur se eum habuisse respectum, cum dubitet, quo fine esset cum Augustino per litteras acturus. Accedat quartus post Prosperum testis P. Gabriel de Henao in volumine pro scientia media sect. 28, num. 184, ubi ait: Liqueat etiam de discrimine ab Hilario, qui una cum sancto Prospero misit litteras ad S. Augustinum. Nam is Hilarius non obscurabatur caligine opinionis adversæ S. Augustino, neque hujus doctrinam in querelam traherat circa negotium gratiæ, sed ille alter Hilarius antistes Arelatensis. Sunt hi duo insignes et societate Jesu scriptores, sed tertium ex eadem doctissima familia testem habeo, magnum sacræ ac profanæ eruditionis promotorem, Jacobum Sirmondum, in notis ad epistolam Cœlestini papæ ad episcopos Galliæ, ubi scribit epistolam illam, quæ tota est pro defensione S. Augustini, congruere Hilario Arelatensi non posse, qui Augustini doctrinam, ut Prosper in epistola sua testatur, cum in cæteris suspicere, hac in parte non probabat. Apud Labbeum et Cossar in tom. II Concil., pag. 1818. In hoc tanti viri testimonio et gloriam, et triumpho. Visne alios testes, qui aliquem malum, bonum rogabes? Adest par testium, et uno eorum loquantur. Sunt Sammarthani viri eruditissimi tom. I Galliæ Christianæ, pag. 36. Constat autem, inquit, Hilarium, qui scripsit ad S. Augustinum, et cujus occasione misit libros de Prædestinatione sanctorum, et de Dono perseverantiæ, esse distinctum ab Hilario Arelatensi episcopo: primum

A quia Hilarius in epistola ad Augustinum significat se fuisse laicum. Prosper vero eodem tempore et die scribens ad Augustinum, dicit Hilarium Arelatensem tunc fuisse episcopum, et ipsius doctrinæ contrarium, his verbis: « Credimus ipsos quos meritis et honoribus claros caligo istius opinionis obscurat, semipelagianismi (inserunt hoc verbum Sammarthani, non ego) defæcatissimum lumen gratiæ recepturos. Nam unum eorum præcipuæ auctoritatis, et spiritalium studiorum virum sanctum Hilarium Arelatensem, etc. » Verba Prosperi recitant. Petis alium testem, qui septimus cæterorum agmen claudat? Adest ex eadem Gallia Gilbertus Mauguinus vir doctissimus, ac regi Christianissimo a consiliis, qui paucis abhinc diebus diem obiit. Hæc scribit part. II Confut. fabulæ prædest. cap. 11, pag. 650: Teste Prospero, epistola ad Augustinum, Hilarius Arelatensis episcopus, et alii plurimi non minus auctoritate quam pietate celeberrimi viri, S. Augustini de gratuita Dei prædestinatione doctrinam non minus quam hæresim avertati sunt. Et pag. 475 ex eodem Prospero testatur Hilarium Pelagianæ pravitate reliquis infectum. Cum dixeris: Ego nullum hactenus potui invenire qui scripserit S. Hilarium Arelatensem adversatum fuisse doctrinæ S. Augustini, absit ut te mentitum putem; novi animi tui ingenuitatem, candorem, simplicitatem. Itaque neminem laudatorum scriptorum legisti. Tantum, mi Macedo, plerumque nocet omnia ab ingenio afferre. Disce tandem, quid juvet bajulos agere, non auctores; in dorso studium esse, non in cerebro. Nam his plane verbis ecclesiasticæ historiæ professoribus in præfatione insultasti. Tua illa compellatio confidentissima: Cedo mihi, P. Noris, scriptorem aliquem bonum, malum, tuo ab ingenio est. At amici tui Noris gravis ac quadrata responsio a dorso. De Vincentio Lerinensi nil addendum puto; scribis enim me alios habere dicti mei assertores: nuper accessit eximius doctor Lovaniensis Christianus Lupus, part. 4 not. in synodos, pag. 757. Hæc, mi dulcissime Macedo, æqui bonique consulas precor, neve tibi ante victoriam triumphum per Italiam Romam usque cantes. Et quando annos natus septuaginta septem, tot vigiliis quas in edendis quadraginta et amplius voluminibus subiisti, senili corpore macerato, vastissimo ecclesiasticæ eruditionis pelago te committere expavescis, veritus ne in melio cursu te vita deficiat; sine me, quem imberbem juvenem olim Romæ vidisti, et amicum tui nominis supra cæteros studiosissimum nosti; sine, inquam, me vela pandere, ac de portu securus prosperam mihi navigationem Horatiano carmine omninare.

Navis, quæ tibi creditum
Debes Historicis n per freta ducere,
Reddas Norisium precor,
Et serves animæ dimidium mæx.

Lib. 1, ode 5.

Vale, amicissime, et ingeniosissime pater, meque isthic amicis commendatum facias; tuos vero paternos mihi benevolos, vel saltem minus iratos reddas.

ANIMADVERSIONES

IN LIBRUM DE CORREPTIONE ET GRATIA

Cap. 1, § 2. *Liberum itaque arbitrium, et ad malum et ad bonum faciendum confitendum est nos habere; sed in malo faciendo liber est quisque justitiæ servusque peccati; in bono autem liber esse nullus potest, nisi fuerit liberatus, etc.*] Verbum liberi arbitrii hic voluntatem intelligit Augustinus, non id quod ab omnibus intelligi solebat: nimirum, facultatem illam mentis qua potest aliquid facere, tam bonum quam malum, aut omittere. Homines, secundum eum, nascuntur suntque semper ante regenerationem liberi a justitia, et servi peccati: hoc est, nihil nisi mala facere possunt, bona nulla possunt; sed faciunt mala volentes, bona omittunt nolentes, quamvis sine miraculo divino quod in regeneratione sit voluntas mutari nequeat. Satis liquet alios omnes mortales, si ita sensissent, negaturos hominibus inesse *liberum arbitrium*; et sane negabat ipse Augustinus, cum extra controversiæ æstum loquebatur, ut liquet ex Enchiridio ad Laurentium cap. 50. Vide not. ad tom. VI.

Cap. 2, § 5. Objectionem contra doctrinam suam de gratia, qua non solum, monstrata ipso, quid faciendum sit sciunt homines, verum etiam qua se. et præstante faciunt cum dilectione quod sciunt, sic proponit: *Ergo, inquit, præcipiant tantummodo nobis quid facere debeamus qui nobis præsumunt, et ut faciamus orent pro nobis, non autem nos corripiant et arguant, si non fecerimus.* Quia, nimirum, si quis præceptis divinis non paruerit, id, ex sententia Augustini, certum est iudicium præsto ei non adfuisse gratiam efficacem; qua opitulante fieri nequit quin pareat, deliciente vero nemo parere potest. Quid ad hæc Augustinus? *Ino, inquit, omnia fiant; quoniam doctores Ecclesiarum apostoli omnia faciebant, et præcipiebant quæ fierent, et corripiebant si non fierent, et orabant ut fierent; quod exemplis demonstrat.* Verum apostolos in sententia Augustini fuisse non concedebant qui eas objectiones proferebant; eosque aliter sensisse hinc ipse colligere poterat, quod homines divinitus afflari non erant facturi quod cum eorum sententia stare non poterat. Postea, *o homo, inquit, in præceptione cognosce quid debeas habere; in correptione cognosce tuo te vitio habere; in oratione cognosce unde accipias quod vis habere.* Satis constat a Deo petendum auxilium in futurum, sed non in res præteritas, nam delicta præterita infecta fieri non possunt; de iis autem hic agitur, nam *correptio* ad præterita pertinet. Itaque rhetoriæ eludit objectionem Augustinus, non respondet. Deinde ne de futuris quidem orationes possunt, ex ejus sententia, fundi; nam Dei decreta erga electos executioni mandabuntur, sive ores, sive taceas: erga reprobos, nihil fiet orationibus tuis. Ergo

Desine fata Dei flecti sperare precando.

Ex correptione liquet sane vitio quemque suo peccasse, alioquin iniqua esset; sed vitium ut nostrum dicatur oportet ut sit culpa nostra contractum, utque vinci queat, si id vincere jubeamur; nulla enim est

A culpa ejus qui non facit quod nec nunc potest, nequam antea potuit. Quod si nemo potuit impedire, quæ sententia est Augustini, quominus vitio inquinaretur, propterea non debet corripri: uti nec si nulla ratione, eo semel inquinatus, vincere id potuit, quia ei defuit auxilium sine quo vinci vitium non potuit. Igitur ex animi sententia non potuit dicere Augustinus: *tuo vitio non habes* quod necessarium est ad observationem divinatorum præceptorum; nec proinde, posita ejus doctrina, *ex præceptione* cognosci quid homo *debeat habere*; nam non *debet habere* quod non magis potuit habere, nolente Deo, quam sistere cursum siderum. Perpetuo Hippoensis episcopus objectiones retundere conatur verbis quæ cum ejus sententia acerrime pugnant; quia si convenienter ei sententiæ per omnia loquendum fuisset, sermo Scripturæ, imo et totius humani generis fuisset damnandus et immutandus, eademque opera convellenda societatis humanæ firmissima fundamenta.

Cap. 6, § 9. *Hanc* (gratiam, inquit Pelagiani, sub persona peccatorum loquentes) *non accepimus; quid itaque corripimur, quasi nos eam nobis dare possimus, et nostro arbitrio dare nolimus?* Nihil evidentiis, nec intelligo quomodo Augustinus ex hisce necessariis ac perspicuis consecrariis non animadverterit a se non satis recte intellecta quæ hisce de rebus habet Scriptura. Ei quidem verba non desunt, quæ paulo exercitatoribus rhetoribus nunquam deesse possunt; sed ex quibus facile intelligas hominem ad silentium redigendum fuisse, nisi existimatio sua, editi libri, conciliorum auctoritas et omnia contra Pelagianos tanto zelo gesta fuissent defendenda. Ipsum audi: *Nec attendunt, inquit, si nondum regenerati sunt, primam esse causam cur objurgati quod sint inobedientes Deo sibi debeant displicere.* Sed hæc mera est *petitio principii*, ut loquuntur logici; nam hi homines negabant se *debere*, hoc est, ulla lege teneri ut facerent quod facere non poterant, quale est sibi propter peccata displicere, nulla accepta gratia divina, eam in rem necessaria. Verum Augustinus, quasi hanc difficultatem soluturus, addit: *quia fecit Deus hominem rectum ab initio humanæ creaturæ, et non est iniquitas apud Deum.* Quem hominem fecit rectum? Adamum solum, non eos qui nondum erant; nisi absurdo commento, dicas, quod aliquando placuit Augustino, omnium hominum qui sunt, qui fuerunt, quique post alios erunt in annis mentes in mente Adami fuisse, ac proinde ante peccasse quam in corpora sua venirent. Vide not. ad tom. I, lib. IV, de Libero Arbitrio, cap. 20, atque ad tom. II, epist. 98. Hoc commentum non exagitabo, cum a nemine nunc defendatur aut defendi possit. Itaque nisi sit *iniquitas apud Deum*, quam ab eo amolitur verbo tenus Augustinus, non potest a posteris Adami exigere ut sint recti, cum nunquam recti fuerint nec esse potuerint, si credimus Augustino, nam peccati originalis propagationem vitare non potuerunt. Ergo fucus est morus quod addit: *Ac per hoc prima pravitas qua Deus non obeditur, ab homine est; quia ex rectitudine in*

omn Deus primitus fecit sua mala voluntate decidens *A* et occidat impedire? Ubi inveniatur exemplum ejusmodi correptionis in universa scriptura? Vult Augustinus peccatum originale pœnam esse peccati Adam, a Deo inflictam, ut docet lib. de Civit. Dei XIII, cap. 12. Qui vero creatura vitabit pœnas a Creatore inflictas? Quomodo etiam, quod eas non vitaverit, corripi poterit? Hos nemo unquam solvit nodos, neque porro solvet.

Hæc de irregenerati corruptione vult dici Augustinus; de regenerato vero corripiendo sic philosophatur: Si autem jam regeneratus et justificatus in malam vitam sua voluntate relabatur, certe iste non potest dicere: non accepi, quia acceptam gratiam Dei suo in malum libero amisit arbitrio. Credebat Augustinus quosdam justificari qui non sunt prædestinati ad salutem, ac proinde non acceperunt a Deo donum perseverantiæ, eosque labi, ut pluribus in sequentibus docet. Quod cum ita sit, hæc ejus responsio in ore Pelagii recta esset, sed in ipsius ore caret plane sensu. Si enim sermo sit de homine minime prædestinato, non poterit corripi; quia Deus non statuit ei dare perseverantiæ, sine qua ad finem usque stare nequit. At forte, inquires, hic sermo est de electo. Sed ne hunc quidem corripere potes, ex Augustini hypothese, qua statuit gratiam ad singulos actus bonos esse plane necessariam; nec eam unquam adesse quin effectus sequatur, aut abesse sine hominis lapsu. Cum quidquid boni homines in vita faciunt, id faciant sola vi afflatus, si desinit afflatus, necessario peccant; nec amittunt afflatum sequentem, nisi quia Deus priorem subtraxerat. Nullæ sunt hominum hæc in re partes; sunt instar follium, qui ventum dilatati accipiunt, constricti emittunt, nec majorem habere possunt aut emittere quam datur manu dilatantis aut constringentis.

Peccata quidem, inquit deinde Carneades Pœnus, *ista originalia ideo dicuntur athena, quod ea singuli de parentibus trahunt; sed non sine causa dicuntur et nostra, quia in illo uno omnes, sicut dicit Apostolus, peccaverunt.* Verum in hac controversia nostra dicuntur, non translatio sensu, sed proprio, peccata; nam sermo hic est de peccatis propter quæ non translatitias sed proprie dictas pœnas, ex divina, hoc est perfectissima justitia, dare possimus; quia ab iis abstinere potuimus, nec iis nisi culpa nostra proprie dicta succubimus. Cæterum peccata parentum nostra dici nequeunt, ita ut propter ea corripi et plecti jure queamus; nec etiam Apostolus dicit nos in Adamo peccasse, quemadmodum passim Græci sermonis imperitus dicitur Augustinus. Sic enim Paulus Rom. v, 12: *Ὅσπερ δι' ἐνὸς ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθε, καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος· καὶ οὕτως εἰς πάντας ἀνθρώπους ὁ θάνατος διήλθεν, ἐξ' ᾧ πάντες ἥμαρτον: Quemadmodum per unum hominem peccatum in mundum intravit, et per peccatum mors: sic et in omnes homines mors transiit, quia omnes peccaverunt.* Vertimus cum Des. Erasmo, *ἐξ' ᾧ quia*, non *in quo*, quia alioquin hujus est oratio et dura. Sed fac hoc non esse peripicuum, profecto versio quam sequitur Augustinus non ita certa est, ut possit is locus, quasi clarus, urgeri; cum præsertim ex eo ferme solo aut potissimo colligatur dogma, quod tot difficultatibus premitur, ut vix ulla alias majores in dogmate theologico inveniri posse putem. Earum specimina in superioribus vidimus, quibus Augustinus satisfacere nullo modo potuit. Subjicit: *Corripiatur ergo origo damnabilis, ut ex dolore correptionis voluntas regenerationis oriatur.* At quo jure corripietur quisquam quod natus sit peccato originali inquinatus, cum non magis hoc vitare potuerit quam potest ne sol oriatur

et occidat impedire? Ubi inveniatur exemplum ejusmodi correptionis in universa scriptura? Vult Augustinus peccatum originale pœnam esse peccati Adam, a Deo inflictam, ut docet lib. de Civit. Dei XIII, cap. 12. Qui vero creatura vitabit pœnas a Creatore inflictas? Quomodo etiam, quod eas non vitaverit, corripi poterit? Hos nemo unquam solvit nodos, neque porro solvet.

Hæc de irregenerati corruptione vult dici Augustinus; de regenerato vero corripiendo sic philosophatur: Si autem jam regeneratus et justificatus in malam vitam sua voluntate relabatur, certe iste non potest dicere: non accepi, quia acceptam gratiam Dei suo in malum libero amisit arbitrio. Credebat Augustinus quosdam justificari qui non sunt prædestinati ad salutem, ac proinde non acceperunt a Deo donum perseverantiæ, eosque labi, ut pluribus in sequentibus docet. Quod cum ita sit, hæc ejus responsio in ore Pelagii recta esset, sed in ipsius ore caret plane sensu. Si enim sermo sit de homine minime prædestinato, non poterit corripi; quia Deus non statuit ei dare perseverantiæ, sine qua ad finem usque stare nequit. At forte, inquires, hic sermo est de electo. Sed ne hunc quidem corripere potes, ex Augustini hypothese, qua statuit gratiam ad singulos actus bonos esse plane necessariam; nec eam unquam adesse quin effectus sequatur, aut abesse sine hominis lapsu. Cum quidquid boni homines in vita faciunt, id faciant sola vi afflatus, si desinit afflatus, necessario peccant; nec amittunt afflatum sequentem, nisi quia Deus priorem subtraxerat. Nullæ sunt hominum hæc in re partes; sunt instar follium, qui ventum dilatati accipiunt, constricti emittunt, nec majorem habere possunt aut emittere quam datur manu dilatantis aut constringentis.

Plura in hunc libellum non adnotabo, pauca enim quæ attuli satis superque ostendunt quas in angustias conjectus esset Augustinus, cum consecretariis necessariis sui dogmatis premebatur. Addam duntaxat hæc et alia adnotasse solo amore veritatis ductum, utque sanctitatem Evangelii justitiamque Dei majore in luce collocarem, quo ii qui hæc legent, ad parendum Jesu Christi præceptis efficacius adducantur. Hunc esse animum meum Deus mihi testis est, quem oro ut acerbissimas controversias ex definitionibus Africanorum conciliorum ortas sedare, aut certe adventu Filii sui Jesu Christi peccatis omnibus nostris tandem finem imponere velit.

CLAUDII MENARDI PRÆFATIO

IN II PRIORES LIBROS OPERIS IMPERFECTI.

Illustriss. et rev. D. D. Dionysio de Marquemont, archiep. et comiti Lugdunensi, etc.

Quod his accidit, illustriss. primas, qui peregrinæ littoris uniones summam luxuriæ gloriam legunt, ut maceratis inedia corporibus alto sese immergant mari, lustratoque diu fundo, vestigatis, et per mortes mille pauperatis scopulis, tenaci ac longo spiritu terram repetant, naturæ miracula deliciasque profusuri: id in hac assidua communione veterum unde-

cunq̄ue membranarum urinatione fatali, at feliciter percitis, evenire sentio, ut post attritas insano labore vires, profundis bibliothecarum sinibus immersa, reptent hinc inde, et per varias disquisitionum sortes, frustrationum mortes, enatent tamen, publicoque radiantium orbe toto litterarum soli reconditas ingeniorum sæculorumque dotes exponant. In his esse me ni prosteat, vanus sim, qui aliquot annis propellente genio, nihil in votis habui sanctius quam ut ovanti litterarum gloriæ parens patria, nutritrix caraque civitas assurgeret, pampinos suos attereret, litteratas laurus offerret. Et volente Deo factum ut pene consumptis in ea cogitatione curis, insperato beneficio perolidas tinearum pulverumque sordes hæc cœli solique margarita canderet, cujus ignorata possessione, delusus annos aliquot, aliud agens omnino, sensi tandem vix parabili thesauro me felicem. Quantum hac beatitate gaudii succreverit nobis, loquatur ipsa res, et si cui talium cupienti rerum par lux affulsit, eo nunc plenior, quo inter omnes militantis Ecclesiæ Patres altior hæc divinioreque aquila pervadit, eo purior, non ætatis loquentiæque prærogativa turgens hic liber, sed ultimi spiritus contestatione vegetior et defungentem exhibet et pugnantem. Pugnātem recte, cujus vitæ quot momenta tot acies, quot verba tot laureæ. Impius ergo sim, beatique nominis quo tinxit mater Ecclesia, profanus andabata, si demersum alte tot annorum fluctibus oblatumque desiderii elenchum novus urinator attineo. Cujus renovato nunc primum lumini, quod te potius dixerim laudatorem publica causa est. Ejus enim contesseratione debuit Africanus præsul, tot olim synodorum genius, episcoporum lingua calamusque foveri, qui veris pallii justisque mysteriis et tractus nostri *et Gallorum legatus audit*.

Narrant Annales Hispanarum rerum, sub ævum 685, principante Gotho Cindasuinda, collectos Toleti præsules 30 (*Concil. Tol. et 7*), cum Moraliū liber, quem olim Leandro Hispanensi sollicitante dictaverat magnus sanctissimusque Gregorius, haud superesset amplius, delectum suffragantibus episcopis Tajonem Cæsaraugustanum, religione litteraturaque præstantem, qui Romana scrinia consulens, amissos custodum negligentia libros Hispanis redderet suis. Quod dum procurat, Martino I pontifice, nec in sacris archivis, præ multitudine codicum, quæri aut divinari possent, indicante locum angelo, repertos et descriptos.

Efflaverat, scilicet, in Siciliæ scopulis primum feræ doctrinæ virus Rufini Pelagique vafrities, cum indicante presbytero tunc Hilario, post Arelatensi episcopo*, divinus sanctissimi senis animus, sumpta fidei propugnacione, deforme monstrum longo decennale bello confectis. Quod igitur Gallis, instigante præsule suo, laboratum est, quod magnis post animis eodem defendente consumptum, cujus potius auspiciis comitivaque potuit post tot annorum diescere, quam

* Errat; aliud is erat ab Arelatensi.

A ejus qui post ventilatas longum in ipsa Urbis orbisque arce ingenii divitis opes *perpetua Galliarum legatione blatteatur*: quem non inter famosos latrocinii Numidas, incultos animis Mauros, dissertantem, sed in amplissimo Gallix, id est elegantix omnis theatro aut pro catholici nominis restitutione detonantem, aut de severioris disciplinæ cultu anxium et perorantem tanta pendentis stupentisque coronæ gratulatio secuta est, ut in amplissimo honoris throno non pietas posuisse, sed ad purpuras, aut si quid majus haberet Gallicana fortuna, exercere videatur. Macte virtutibus, illustrissime comes, quæ te ad tanti muneris apices, licet oneret verius quam honorent, debebant tamen feraci vitæ cœlo, specimen potius quam præmii, *religio, fides, constantia, pietas*, quas pilantes usque pannosque sic revocas et devincis, ut ex hinc, non ab his effectum te, sed ex te natus, a te doctas, ipsa tantarum virtutum admiratio gloriatur. At est et privata ratio, quæ me tanti operis reddat obnoxium; quam si tacitis adventibusque oculis neglexisse potuerim, magni me sceleris impiatum rea conscientia postulat. Tu fratrem carissimum, quietis privata deliciis severiorisque propositi cogitationibus immersum, vix et contentum, nec sperantem, solemnem benignitalis luce perfundis, et vitam se omnis, et reliqua si quæ est fortuna committat. Sed et igitur in foribus augustissimi operis sacrum solenneque hoc anathema, quod amoris tuo beneficiisque lubens merito familia omnis privatis sensibus publica devotione suspendit. Quam æternum tuam, sacra hæc nec moritura unquam tabella damnabit *Juliomagi Andium. Pridie nonas Aug. 1616.*

Illustriss. A. T. deditus

CLAUD. MENARDUS,
Propriet. Urb. And.

ANIMADVERSIONES

IN OPUS IMPERFECTUM CONTRA JULIANUM.

LIBRO I, § 3. Julianus de Augustino: *Hoc ipso quam sit divinæ legis imperitus interpret et profanus apparet, quisquis putat ejus sanctione defendi, quod justitia non potest vindicari.* Reponit Augustinus: *Vos quod dicitis potius non potest ulla justitiæ ratione defendi; quia miseria generis humani, a qua nullum hominum ab exortu usque ad obitum videmus alienum, non pertinet ad Omnipotentis judicium, si non est originale peccatum.* Atqui hoc tantum de infantibus aut puerulis dicere debuit, nam majores natu sat actualium peccatorum admittunt ut hujus vitæ miseriis digni sint. Sed ponamus eum, ut debuit, de infantibus duntaxat, aut puerulis locutum; peccatum originale, ut ab Augustino explicatur, compodam nullam rationem defendendæ justitiæ divinæ suppeditat; cum quæ nullo modo potest consistere, ut existimabant adversarii Augustini, quos nusquam recte confutavit. Sed, inquam, quamvis non intelligam quomodo peccati Adami imputatio posteris, et vitii necessaria in eos pro-

pagatio consistere queant cum sanctitate ac iustitia divina, oportet tamen ut sint infantes puerique peccatores, cum miseri sint, Deus vero justus. Satius esset multo dicere te nescire cur innoxii miseri sint, quam, ut facias eos noxios, invenire hypothesin quæ tot difficultatibus laborat. Sed quid sunt hæ infantium puerorumque brevissimæ miserix, si cum æterna beatitudine, quibus eas Deus pensat, conferantur? Nihil prorsus, aut si quid nihilo posset esse minus. Itaque quod Deus eas ab illis in hac vita non amolitur, mirum videri nequit.

§ 8. Ait Julianus ea ab Augustino scripta, quæ propter honestatis reverentiam oblivioni exterminata mandentur. Vide notata ad tom. VII, lib. de Civit. Dei XIV, cap. 18 et seqq.

§ 10. Julianus: *Laudat etiam potentem hominem* (Augustinus Valerium lib. I de Nuptiis, cap. 2) *quod non tris petitionibus, qui nihil aliud quam dari tanto negotio iudices vociferabantur, ut ea quæ subreptionibus acta constabat, emendarentur potius quam punirentur examine, mole suæ dignitatis obstiterit, nec disceptationi tempus aut locum permiserit impetrare.* Revera laudat Augustinus, loco indicato, Valerium, quia iis quibus disputando ipse resistebat, ille potestate, curando et instando efficaciter restiterat. Quod sane minime laudandum erat, nam in re gravi et difficili, in qua sibi probe conscius erat Augustinus tantas esse difficultates, ut iis solvendis par non esset, præstabat, adversariis sæpius auditis, judicare, quam damnare illico inauditum, synodorumque, ne reditus ad mitiora consilia pateret, aliarum super aliis anathematibus infamare, et edicto imperatoris gravissime persequi. Fiducia veri, si qua fuisset, debuisset eo adducere Augustinum et alios, ut differrent ultimum de ea controversia iudicium, sæpiusque quam opus erat audirent Pelagianos; ne in iis damnandis aberrarent, seu quod rem ipsam, arduam sane ac difficilem, non satis intelligerent, seu quod adversariorum mentem non assequerentur. Res quæ tot ingenii eruditione atque acumine insignibus crucem fixit, totque controversias per omnia sæcula excitavit, non debuit illico permitti paucorum Numidarum ac Afrorum iudicio; qui postea, cedere nescii, iudicium hoc suum essent. quovis modo defensuri, quemadmodum contigit. Doctrina etiam vera, sed plena difficultatibus, non debuit quasi caput fidei necessarium imponi, sine ulla Christi aut apostolorum auctoritate, quæ eam necessariam esse constaret. Non debuit denique Pelagianis præberi iustissima querendi causa, quod inauditum damnati fuissent. Sed audiamus Augustinum respondentem: *Absit a Christianis potestatibus terrenæ reipublicæ ut de antiqua catholica fide dubitent, et ob hoc oppugnatoribus ejus locum et tempus examinis præbeant; ac non potius in ea certent ac fundant, talibus quales vos estis inimicis ejus disciplinam coercionis imponant.* Verba hæc sunt victoris, sed qui magis illa terrena auctoritate nitebatur quam rationibus. An ergo Christiani magistratus sine examine ullo debent eos vexare quos pauci episcopi inauditum damnarunt, quia antiqua fides habenda ἀβασανιστως,

quæ in provincialibus synodis numero suffragiorum comprobata est? Sunt ergo magistratus lictores cœtum ecclesiasticorum, quibus parere eos oportet, non responsare. Si talia dixissent Ariani cum erant superiores, profecto intolerandæ tyrannidis merito insimulati fuissent. Sed horum me dudum distædet. Itaque manum de tabula.

JOANNIS ULIMMERII PRÆFATIO

AD JACOBUM PAMELIUM SACR. LITTERARUM LICENTIATUM AC BRUGIS CANONICUM, DE INDICULO POSSIDII.

Quanta hactenus, vir humanissime, hominum quorundam in iudicando temeritas fuerit, quidvis D. Augustini esse clamantium, ac pro animi arbitrio reclamantium, haud quisquam facile crediderit, nisi ipsam rei veritatem ab antiquioribus proditam penitus introspexerit, et ad vivum (quod aiunt) reseruerit. In quo controversiæ genere, nemo nobis D. Possidio, ut qui ejus discipulus fuerit, potior disceptator haberi debet; nam cum beatiss. Augustinus tam multa ediderit, dictarit, atque in Ecclesia acerrime disputarit, exceperit, et emendarit, vel adversus hæreticos conscripta, vel ex canonicis libris exposita, ut illis omnibus cognoscendis et perlegendis vix quisquam studiosorum sufficiat, nulli mirum videri debet quædam ejus scriptis admista esse quæ vix eruditi alicujus ac pli sunt, nedum D. Augustini, summa eruditione ac pietate viri; et rursus quorundam conjecturis (ne dicam præcipiti iudicio et temerario usu) quædam sublata esse, quæ, vel omnibus tacentibus, phrasis ipsa atque incredibilis pietas Augustini esse loquebantur. Quare ne veritatis et verbi Dei avidissimos, Possidius, qui cum hoc nostro antistite annis ferme quadraginta, Dei beneficio ac dono, *absque amara ulla dissensione* (libenter enim ipsius verbis ntor) *familiariter ac dulciter vixit*, in aliquo defraudare videretur, indiculum librorum, tractatum, et epistolarum ejusdem, omnibus studiosis promissum, conscripsit et exhibuit, quem tamen in hunc usque diem omnes qui Augustino non favere non possunt haud citra summam expectationem votis ardentissimis desiderarunt, ne posthac (ut rectissime scribis) censorum quorundam temerariis iudiciis fluctuarent incerti. Eum ego non alibi a me inventum ac nusquam exstare existimatum, in Villariensis abbatiæ venerandæ antiquitatis codicibus longe instructissima bibliotheca excutienda occupatissimus, ac, tuo exemplo, illius avidissimus, nihil minus cogitans, reperi. Quem ut aliquando in lucem (cui nunquam antea assueverat) edere vellem, non semel id litteris ad me missis, quibus et operam et partem magnam sumptuum liberalissime offerebas, hortatus es; ne diutius qua expectatione frustrarentur viri docti, quos nulli rei magis inhiare crediderim. Hactenus tamen ejus editionem quamlibet multum postulatam differre visum fuit, ut nostris marginum scholiis illustratus (quibus et per ipsum Augustinum et per veteres Patres qui ejus scripta passim citare non dubitant opera esse Augustini convincuntur) ac in commodiorem atque aliquanto concinniorem ordinem redactus, in lucem, sub tui

nominis auspicio, prædret, quando aliud tibi nequam gratius esse posse certum habebam. Nam quantopere iisdem studiis delectareris, etsi antea didiceram e cognato tuo Ludovico Carrione juvene non illitterato, in cujus ore mihi plane habitare visus es, adeo tuum erga se studium, munificentiam ac favorem frequenter nobis summa cum animi voluptate prædicat; magis id tamen venerabilis ille Beda tuus, nuper in officina Hervagiana renatus, ac multorum librorum accessione, non sine immensis sumptibus ac studiis auctus, testatus est. Maximam itaque in spem adducor fore, ut quæ temporum injuria in tenebris adhuc jacent et cum blattis ac lineis alicubi rixantur, ea tu, quæ tua est in veteribus conquirendis indefesso studio diligentia, aliquando in propatulum allaturus, et quod nostris qualibuscunque laboribus deest, indubitanter adjecturus sis. Siquidem comperi et ego, post hanc nostram absolutam editionem, nonnulla esse quæ diligens lector exactius et magis plena numeris suis tradita, optare possit. In marginibus vero librorum nostrorum (ut et ejus consilii mei tibi constet ratio) satis habuimus voluminum tomos adnotare, omisso paginarum numero, quod is in aliis atque aliis exemplaribus, alius ac multo diversissimus sit, nec idem omnibus respondere possit. Cæterum hanc opellam et qualemcunque industriam nostram, te auctore susceptam, cum recordarer; abduci ab eo non potui quin generosæ D. T. consecratam humiliter offerrem. Accipies itaque eo quo offerimus animo et pro tua solita humanitate, adversus calumniatorum insultus, nostros conatus tuebere.

Vale multum, observande Domine, nosque tui studiosissimos mutuo dilige. Lovanii, e nostro Martiniano cœnobio, 9 calend. Apriles, anno 1564.

ANIMADVERSIONES

IN VITAM S. AUGUSTINI.

Præfat. de iis qui vitas virorum ecclesiasticorum

A scripserant : *Divino afflati Spiritu sermone proprio atque stylo, et auribus et oculis scire volentium, dicendo et scribendo similia, studiosorum notitiæ intulerunt, quales quantique viri ex communi Domini gratia in rebus humanis, et vivere et usque in finem obitus perseverare meruerunt.*] *Afflatus divino Spiritu vocat bono consilio atque animo vitas scribentes, quia omnia bona a divino afflatu procedere putabat. Nemo tamen neget esse recte facta quædam humana, quæ Deo quidem et humanæ naturæ auctori debentur, si ad supremam causam ascendamus; sed quæ nonnisi incommode afflatu ejus fieri dicantur, propter admistas nimis multas ingenii humani imperfectiones. Sic ipse et alii bono animo, ut putabant, scripserunt vitas superiorum episcoporum; qui eorum animus credo, ex officii sui cognitione natus erat, ac proinde Deo quoque, officii exactori, vel hoc sensu tribuendus. Sed afflati sane a Deo non fuerunt ut fere dissimularent vitia et delicta eorum quorum vitas scribebant, virtutesque ac dotes modicas præter omnem modum extollerent, et venia indigentia quasi miranda describerent. Ejusmodi enim encomiis, ne alia obijciam, sit non tam ut incauti lectores eorum virtutes imitentur, et vera placita sequantur; quam ut vitia dissimulata quasi licita et honesta, erroresque quasi veritatem defendendos sibi proponant; neque enim putant, si fugienda hæc essent, dissimulatos fuisse harum vitarum scriptores; nec se peccare posse credunt, dum viros usque adeo laudatos imitantur. Ei incommodo obviam ire voluimus in animadversionibus nostris, ubi ut laudanda candide et libenter laudavimus, sic nec vituperanda dissimulavimus; quamvis multum absit ut omnia attingerimus, quod immensæ erat operæ, nec uno volumine fieri potuisset. Verum quidquid conatus sum, id ex amore Dei et proximi profluxisse novit ille cui animorum arcana patent; quem, ut tenebras opinionum nostrarum affectuumque frustrationes d'ascutiat luce adventus Filii sui, etiam atque etiam or. Amen.*